Prof.
Muhammed Ebu Zehra

İSLAMDA FIKHİ

MEZHEPLER TARİHİ

çeviren :
Doç. Dr. Abdülkadir Şener

HİSAR YAYINEVİ

İSLAMDA FIKHİ

MEZHEPLER TARİHİ

yazan :
Prof. Muhammed Ebu Zehra

çeviren :
Doç. Dr. Abdülkadir Şener

HİSAR NEŞRİYATI : 24

(Mütercim tarafından gözden geçirilmiş 2. baskı)

Baskı :

TAKDİM

Aziz Okuyucu;

Allahu Teâla hazretlerinin lûtfu ile, Peygamber Efendimizin ve onun güzîde Ashabından sonra, yüce dinimizi en iyi anlayan ve en güzel izah buyuran ilim, iman, cesaret ve şecaatleri dillerde ve gönüllerde eksilmeyen büyük Mezheb imamlarımızın ilmî dehâlarını ve mezheblerini anlatan bu değerli kitabın 2. baskısını sizlere sunmanın bahtiyarlığı içindeyiz.

Bu eserde; bu büyük insanların, engin ahkâm bilgileriyle, Allahın ve onun Resûlünün emirlerini en ince teferruatına kadar nasıl inceledikleri, Şerîat deryasının uçsuz bucaksız köşelerini keşfedip insanlığın hizmetine nasıl sundukları anlatılmıştır.

Onların çalışmaları sırasında ne gibi güçlüklerle karşılaştıkları, gadre uğratılıp hatta işkence görmeleri, fakat asla yılmamaları, muarızlarına hiç bir zaman taviz vermemeleri izah edilmiştir.

Böylece çağımızın büyük inceleme kitaplarından biri ortaya çıkmış, bütün müslümanların, bu büyük din imamlarının hayatları hakkında daha kolay bilgi edinmeleri sağlanmıştır.

İçinde bulunduğumuz bu asırda tercümesini sunduğumuz bu eseri kaleme alan büyük üstad, Muhammed Ebu Zehra'dır. Hayatını İslâmî ilimlere vakfeden çağımızın büyük İslâm Hukuku Profesörlerinden bu kıymetli insanın 1974 yılında aramızdan ebediyen ayrıldığını büyük bir üzüntü ile öğrenmiş bulunuyoruz, kendisine Allah'dan rahmet dileriz.

Eserin tercümesini, Ankara Üniversitesi İlâhiyyat Fakültesi'nin muhterem Hocalarından Dr. Abdülkadir Şener yapmıştır. Kısa bir zamanda birinci baskısı tükenen bu kitabı ikinci baskıya hazırlanması sırasında titizlikle gözden geçiren mütercime teşekkürlerimizi arzederiz.

Okuyucumuza böyle bir eseri ikinci defa takdim etmeyi yayınevimize müyesser kılan Allaha hamdeder; Bu türlü lûtf ve ihsanlarını daim etmesini niyaz eyleriz.

Tevfîk Allahtandır...

HİSAR YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

İmam Zeyd ve Mezhebi

İmam Ca'fer ve Mezhebi

İmam Ebu Hanife ve Mezhebi

İmam Şafii ve Mezhebi

İmam Ahmed b. Hanbel ve Mezhebi

Davud ez-Zâhiri ve Mezhebi

İbni Hazım ve Zahirî Mezhebi

İbni Teymiyye ve Görüşleri

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Tercemesini sunduğumuz bu eser, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesi İslâm Hukuku Profesörü Muhammed Ebû Zehra (1898 - 1974) tarafından kaleme alınmış ve Kahire'de Muhaymir Matbaasında (Darû'l-Fikr neşri, tarih yok) basılmıştır. Eserin Arapça metni iki cilt halinde olup birinci cildi, siyasî ve itikadî mezhebler tarihine tahsis edilmiştir. Biz, sadece branşımızla ilgili olan ikinci cildi (İslâmda Fıkhî Mezhebler Tarihini) dilimize çevirmekle yetindik. (*)

Önsözünden de anlaşılacağı gibi eserde ictihad, fetvâ ve mezheblerin doğuşu hakkında uzun bir GİRİŞ'ten sonra kronolojik sıraya göre :

İmam Zeyd ve Mezhebi,
İmam Cafer ve Mezhebi,
İmam Ebû Hanife ve Mezhebi,
İmam Mâlik ve Mezhebi,
İmam Şâfiî ve Mezhebi,
İmam,Ahmed b. Hanbel ve Mezhebi,
Dâvûd ez-Zâhiri, İbni Hazm ve Zâhiri Mezhebi,
İbni Teymiyye ve Görüşleri,
açık ve ilim adamına yakışan tarafsız bir dille anlatılmıştır.

İslâm Hukuk Tarihinin ilk ve önemli devirlerini içine alan bu eser; müslümanların körü körüne mezheb tartışmalarına girişerek, gelişi güzel birbirini itham etmemesi, belli başlı fıkıh mezheblerinin gerçek yönünü tanıması, bu mezheblerin imamlarının düşünce ve görüşlerini doğru olarak öğrenmesi için yazılmıştır.

Gazete sütunlarından kahvehane köşelerine, köy odalarından Üniversite çevrelerine kadar mezheb tartışmaları yapılan memleketimizde de aydınlatıcı, müslümanları birbirine yaklaştırıcı ve bu gibi tartışmaların ilmi bir zemin üzerinde yapılmasını sağlayıcı böy-

---

(*) **Sözünü ettiğimiz siyasî ve itikadî mezhebler tarihini içine alan birinci cilt. E. Ruhi Fığlah - Osman Eskicioğlu tarafından Türkçeye çevrilmiş ve «İslâmda Siyasî ve İtikadî Mezhebler Tarihi» adıyla yayınlanmıştır. (Yağmur Yaymevi, İstanbul, 1970).**

le eserlere duyulan ihtiyaç daha az değildir. İşte bir dereceye kadar bu ihtiyaca karşılık vereceğini düşünerek, bu eseri, Arapçadan Türkçemize çevirmede fayda umduk.

Yazarın önsözünde mezheb imamları kronolojik sıraya göre zikredildiği halde, İmam Zeyd ve İmam Ca'fer bölümleri kitabın sonuna konmuştur. Biz fikirlerin tarihî bakımdan birbirine olan bağ ve insicamını bozmamak için, İmam Zeyd ile İmam Ca'fer bölümlerini kronolojik sıraya koyduk. Ayrıca metinde yaptığımız bu değişikliği, hayatta iken rahmetli müellife bildirip muvafakatını aldık.

Eserin tercemesini daktilo etmek, baskı hatalarını düzeltmek ve terceme sırasında yardımcı olmak suretiyle değerli emeklerini esirgemiyen Ankara İmam - Hatip Okulu Meslek Dersleri Öğretmeni arkadaşım İsmet Şimşek'e, sözümü bitirirken teşekkürü zevkli bir borç bilirim.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

29.5.1978 — Abdulkadir ŞENER

Ö N S Ö Z

Verdiğin nimetler için övgü ve şükür sanadır, Allahım. Başarılı kıldığın için lutuf senindir. Sana yakarır, sana koşarız. Yaptığımız her iyilik senin yardımınla ve senin lutfunladır. İyilikten başka yaptığımız her şey, ancak kendimize ait ve tedbirsizliğimizin eseridir. Sen, her iki halde de bize karşı merhametlisin. Bağışlayıcı ve yarlıgayıcı sensin!

Alemlere rahmet olarak gönderdiğin Peygamber'e salât ve selâm eyleriz. O'nun izinden giden sapmaz. O'nun hidayet nişanesi olan âl ve ashabına ve onların yoluna gerçekten uyanlara kıyamete kadar salât ve selâm olsun!

Allah, İslâm'ın sekiz büyük imamı hakkında birer ciltlik sekiz eser yazmaya beni mavaffak kıldı. İşte İslâm ilmini yayan, ilmî mesaileriyle, büyük bir titizlik ve derin bir anlayışla ictihadlarda bulunan bu imamların yolunu, uzak - yakın bütün İslâm ülkelerinde yığın yığın müslüman kitleleri takip etmiş ve etmektedir.

Bu sekiz imam, kronolojik sıraya göre şunlardır:

1 — Zeyd b. Ali Zeynelâbidin (80 - 122 H.)
2 — Ebu Abdillah Cafer es-Sadık b. Muhammed Bâkır (80 - 148 H.).
3 — Ebu Hanife Numan b. Sabit (80 - 150 H.)
4 — Mâlik b. Enes (98 - 178 H.).
5 — Muhamed b. İdris eş-Şafiî (150 - 204 H.).
6 — Ahmed b. Hanbel (161 - 241 H.).
7 — İbn-i Hazm el-Endelüsî (384 - 456 H.).
8 — Takıyyüddin b. Temiyye (661 - 728 H.).

Bu sekiz kitap, kendisini İslâm Hukuku'na vermiş ihtisas sahiplerinden başka okuyuculara ağır gelmektedir. Bunun içindir ki bir

çokları, benden bu kitapların daha kolay okunacak ve genel kültür sahibi olmak isteyenlerin de yararlanmasını sağlayacak bir duruma gelmesi için onları biraz kısaltmamı, bununla beraber ihtisas sahiplerinin de, bütün istediklerini bulamasalar bile, hiç olmazsa faydalanacakları ve her okuyucunun seviyesini aşmayacak, ihtisas sahiplerinin zevkini bozmayacak, büyüklerin küçümsemeyeceği ve az - çok İslâm kültürüne sahip olan gençlerin anlamakta zorluk çekmeyeceği bir şekle koymamı istediler.

Ben de onların bu isteklerini yerine getirmek zorunda kaldım. Çünkü, böylece bu eserlerin faydası umumileşmiş olacaktır. Ayrıca ihtisas sahibi olmayanlar da seleflerinin üstün çalışmalarını ve onların Fıkıh denizine dalışlarını; ellerinde Kur'an, Sünnet ve Sahabîlerin Fıkhından, mücehhez oldukları anlayış silâhından, yollarını aydınlatan ihlâstan, kendilerini şeytan ve nefsî arzulara, sapıklığa karşı koruyan züht ve takvâ zırhından başka imkânları bulunmadığı halde, ne derecede verimli bir gayretle Kur'an, Sünnet ve Sahabîler'in Fıkhı gibi İslâm'ın ilk kaynaklarından faydalanarak, İslâm Hukuku'nun temelini sağlam bir şekilde nasıl tesis ettiklerini göreceklerdir.

Onlar, İslâmî hakikatlara nüfuz etmekte öyle keskin bir görüşe sahip idiler ki bununla istediklerinden uzaklaşarak, hedeflerinden başka bir yöne gitmiyorlar ve basîretlerini aydınlatan ihlâsları sayesinde gerçekleri hakkiyle kavrıyorlardı. Çünkü ihlâs, gönlün feneri ve aklın rehberidir.

Zaman zaman bir kısım dergilerde bu imamlar hakkında kısa makalelerim, diğer bir kısım dergilerde de daha uzun incelemelerim yayınlandı.

Bu eserde adı geçen sekiz imamı ve onların mezheplerini, fazla teferruata girmeksizin, ele alıp inceledik.

Bu imamlardan ikisi (Zeyd ve Cafer es-Sadık) Şia imamları olup Peygamber (S. A.)'in Ehl-i Beyti'ne mensupturlar. Fazilet ve şöhretleri herkesçe bilinmektedir. Bazı din kardeşlerimizin bunları aşırı derecede kutsallaştırmaları, onların şerefini aşağı düşürmez. Fakat bu durum karşısında bizim, müslümanların kalplerini birleştirmeye vesile olacak bir şekilde bu iki imamın hal tercemelerini yazıp mezheplerini inceleyerek bunlarla ilgili yanlış kanaatleri gidermemiz gerekmektedir.

Bu ünlü fıkıh imamlarını ve onların mezheplerini geniş bir şekilde öğrenmek isteyenler o sekiz ciltlik eserimizi, özet halinde öğrenmek isteyenler de bu kitabımızı okuyabilirler.

Nefsimizin gururundan bizi koruması için Allah'a sığınır, bizi yazdığımız, söylediğimiz ve yaptığımız her şeyde başarılı kılmasını ve bize doğru yolu göstermesini O'nun yüce kereminden niyaz eyleriz.

Muhammed EBU ZEHRA

G İ R İ Ş

İslâm Hukuku'nun ilk kaynağı Kur'an ve Sünnet'ten alınan nass'lardır. Kur'an, İslâm Hukukunun anayasasını teşkil eder; bir kısım teferruatla ilgilenmez. Sünnet ise, bu teferruatı açıklar ve bunların büyük bir kısmını beyan eder; yeni olaylar karşısında insanlara ışık tutar ve Kur'an nass'larına uygun olarak hukukun gelişmesini saglayacak ana prensipleri kor. İslâm Hukuku'nda Kur'an'la Sünnet'i tamamen birbirinden ayırmak imkânsızdır. Çünkü bunlar, İslâm Hukuku'nun temeli ve ana kaynağıdır. İslâm, uyulması gereken bir dindir. Sadece akla ve insan tecrübesine dayanmaz. O, semavi ve ebedi bir dindir. Dünya durdukça ve insanlar var oldukça bu din yaşayacaktır.

Dinin ilk başvuracağı kaynak daima akıldır. İslâm dini de bütün meselelerinde akıl ile âhenk halindedir. Hattâ bir bedevî şöyle demiştir: «Muhammed neyi yap dediyse, akıl onu yapma demiyor; tersine, Muhammed neyi yapma dediyse, yine akıl, onu yap demiyor.» Bu, selim fıtratın hükmüdür.

Dinde asıl olan nakildir. İslâmiyet de, bir din olarak, elbette temelinde nakle dayanır. Şüphesiz ki nakle dayanan din hükümlerini anlayıp ortaya koymakta aklın görevi büyüktür. Akıl bu sahada düşünürken iki türlü davranışta bulunur:

1 — Dinî nass'ların maksat ve amaçlarını kavrar. Her nassın ifade ettiği hükmün inceliğini bilir. Aynı durumlarda o hükmün tatbik edilmesini sağlayacak gerçek sebebleri (illetleri) tespit eder. Daha sonra çeşitli hükümlerden çıkardığı sebebler (illetler) in toplamından dînî emirlerin maksatlarını idrak eder. İşte bunların hepsi insan fikrinin işleme alanına girer.

2 — Hakkında nass bulunmayan olaylarda, mevcut nass'lara dayanarak hükümler çıkarır. Çünkü olaylar sonsuzca meydana gelir. Mevcut nass'lar ise mahduttur. O halde mevcut nass'ların ışığı altında hakkında nass bulunmayan hususlara dair hükümler çıkarmak bir zarurettir. Bu noktada, aklın her iki işleme alanı birleşmiş olur.

İslâm Hukuk Ekolleri'nin metodları değişebilir, fakat hepsi de nass'ların gölgesine sığınmaktadır ve bu nass'ların otoritesini bir yana bırakıp sınırlarını aşamaz. İslâm hukukçularından bir kısmı, sadece nass'ların ifade ettiği hükümlerle hakkında nass bulunmayan olaylar arasında kıyasta bulunmakla yetinmiştir. Hukukçunun nass'lardan çıkardığı sebeblere «İlletler» denir. O bunları, hakkında nass bulunmayan olaylara tatbik eder. Böylece nass'ların illetini kavrayarak, hakkında nass bulunmayan hâdiseye onların tatbik edilmeye elverişli olup olmadığını inceler. İşte buna «Kıyas Metodu» denir.

İslâm hukukçularından bir kısmı bu kıyası almakla beraber dini hükümlerin genel amaçlarını (ki bunlar insan maslahatlarıdır...) tespit etmiş, şer'î hükümlerin gayesine uygun olan maslahat yönünü tutmuştur. Burada, özel bir güçlüğü kaldırmak esası mevcuttur.

Bazıları da nass olmayan yerde aklı hakem kılmıştır; akıl da, aslında bizzat maslahata dayanmaktadır.

O halde şer'i hükümleri bilmek için ictihad şarttır. İctihadın alanı ise yukarıda işaret ettiğimiz aklın iki düşünme sahasıdır. İctihadın bu ikisinin üstünde bir işleme alanı daha vardır; o da, nass'ların lâfızlarından mânâlarını kavramak, onlardan hükümleri çıkarmaktır. Çünkü her müslüman nass'lardan hükümler çıkaramaz. Dolayısiyle bunları çıkarmak için sabit kaidelerin bulunması gerekir. Bu kaideleri Peygamber'den ilim alanlar daha iyi kavrarlar; çünkü onlar, Peygamber ile beraber yaşamışlar ve bu bakımdan seviyeleri yüksektir. Hz. Ömer, Ali, Ebu Bekr, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Sahabilerin diğer bilginleri bunlardandır.

Bundan başka, her müslüman, Kur'an ve Hadis nass'larını tamamen bilemez ve bu yüzden de ilme ve delile dayanarak fetvâ veremez. Bu itibarla ictihadın yeni olduğu sahabiler devrinde İslâm âleminin birden bire genişlemesiyle birçok hâdiseler ictihada şiddetle lüzum göstermiş, dolayısiyle müctehidler ve onlara uyan birçok kimseler bulunmuştur. Sahabîler arasında fetvâ veren, fetvâ soran kimseler pek çoktur.

İslâm Hukuku'nda ictihad dört devreye ayrılır :

1 — Peygamber devrindeki ictihad,
2 — Sahabîler devrindeki ictihad,
3 — Tabiîn devrindeki ictihad,
4 — Müctehid imamlar devrindeki ictihad.

1 — PEYGAMBER DEVRİNDE İCTİHAD

Peygamber (S.A.)'in asrında ictihad vardı. Fakat sınırları çok dardı. Çünkü vahiy devam ettiği için ictihada geniş çapta lüzum yoktu. Sahabiler bu devirde Peygamberden uzak oldukları zaman ictihadlarda bulunuyorlardı. Meselâ; Amr İbnü'l-Âs'ın da bulunduğu sefere çıkmış olan bir müfrezede bir kısım sahabilerin gusül etmesi gerekmişti. Su çok soğuktu, kullanılması imkânsızdı. Suyu ısıtma imkânını da bulamamışlardı. Bunun üzerine teyemmüm ederek namazlarını kıldılar. Müfrezede bulunanlardan bir kısmı teyemmümle namazlarını kıldıkları halde gusletme imkânına kavuştuktan sonra namazlarını iade ettiler. Bazıları da iade etmediler. Peygamber (S.A.), bu ictihadın her ikisini de kabul etti. Gerçekten netice değişmiyordu. İkinci gurup ihtiyat bakımından namazlarını iade etmişti. Halbuki burada ihtiyatı gerektiren bir şey yoktu. Fakat Peygamber (S.A.) onların gösterdiği takvâyı doğru buldu. Birinci gurubu tasdik etmesi ise namazın iadesine lüzum olmadığını göstermektedir.

Peygamber (S.A.) de ictihad'da bulunurdu. Bazı kimseler dînî hususlarda O'na sual sorup fetvâ alıyorlardı. Bazıları günlük hayatla ilgili, aile, toplum veya çeşitli sosyal münasebetler sebebiyle Peygamber (S.A.)'den fetvâ istiyorlardı. O da, Kur'an ile yahut kendisine gelen herhangi bir vahiy ile veya ictihad'da bulunmak suretiyle bunlara fetvâlar veriyordu.

Peygamber'in ictihadında hatâ bulunacak olursa Allah O'nun hatâsını vahiy yoluyla düzeltiyor ve hakikati bildiriyordu. Nitekim Bedir esirleri hakkında Peygamber (S.A.), Sahabileri ile müşaverede bulunmuştu. Sahabilerden bazıları kayıtsız şartsız serbest bırakılmalarını, bazıları da hepsinin öldürülmesini teklif ettiler. Peygamber (S.A.) ise, bu iki görüşün dışında fidye mukabili esirlerin ailelerine dönmeleri fikrini ileri sürdü. Bu durumda Allah Teâla, savaş devam ettiği müddetçe esirlerin fidye mukabili bırakılmayacaklarını bildirdi. Savaş ise, Bedir'den sonra da Mekke müşrikleriyle müslümanlar arasında devam etmekte idi. Bu savaş, ancak hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethinden sonra nihayete ermiştir. Bu hususta Cenabı Allah şöyle buyurur: «**Hiç bir peygamberin yer yüzünde ağır basıp zaferler kazanıncaya kadar esirler alması vâki olmamıştır. Siz geçici dünya malını istiyorsunuz. Halbuki Allah Ahireti istiyor. Allah azizdir, hakîmdir. Eğer Allah'ın geçmiş bir yazısı olmasa idi aldığınız (fidye)'de size herhalde büyük bir azap dokunurdu. Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl - hoş olarak yeyin. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah** çok yarlıgayıcı, çok **esirgeyicidir. Ey Pey-**

gamber, ellerinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah'ın ezelî ilmine göre yüreklerinizde bir hayır varsa O, size sizden alınandan daha hayırlısını verir ve sizi yarlıgar. Allah çok yarlıgayıcı, çok esirgeyicidir.»[1]

Burada şöyle bir sual sorulabilir: Niçin Allah, Peygamber'e hakikatı ilk önce vahiy yoluyla bildirmedi de O'nu hatâ ettikten sonra uyardı? Buna şöyle cevap verebiliriz: Allah, insanların kendi görüşlerine güvenerek onları değişmez gerçekler saymamalarını ve hakikatı tam olarak Allah'ın bileceğine, Peygamber gibi yüksek bir şahsiyetin dahi yanılabileceğine inanmalarını göstermek istemiştir.

Peygamber'in hatâsı Allah tarafından düzeltilmeden bırakılmaz. Hele bu hatâ, teşri' (yasama) hususunda, başka bir deyişle, şeriatın prensipleriyle ilgili olursa; esirler hakkındaki biraz önce zikredilen hükümler gibi.

İslâm Hukukçularmdan bazıları burada ileri giderek, Peygamber'in ictihadıyla olan bir hükme uymak gerekmez, diyorlar. Biz de diyoruz ki, bu çok ağır bir sözdür ve gerçeğe hiç uymamaktadır. Çünkü Peygamber (S.A.)'in şer'i prensipleri beyanında hatâ olmaz. O, emri Rabbından almaktadır. O halde vahiyle olsun ictihadla olsun, Peygamber insanlara yanlış olarak nasıl tebliğde bulunabilir. Zira onun ictihadında bir yanlışlık olacak olursa, Allah, kendisini bir vahiyle ikaz eder.

Bazan şer'i hüküm ve prensiplerin dışında dünyevi bir şey hakkında Peygamber hatâ edebilir. Meselâ; Peygamber, Bedir savaşına hazırlanırken uygun olmıyan bir yeri ordugâh yapmak istedi. Bazı sahabiler kendisine iyi bir yeri ordugâh yapmasını söylediler. Şüphesiz bu hatâ, dinî bir prensip meselesi değildir, savaşla ilgili bir meseledir. Bu hususta istişare etmek uygun olur. Peygamber de bu türlü konularda sahabilerle istişarede bulunurdu.

Dişi hurma ağacının çiçeklerine erkek hurmanın tohumlarından sun'i bir şekilde aşılanması hususunda bir kısım sahabiler Hz. Peygamber'e başvurdular; O da, aşılamamalarını söyledi. Bunun üzerine o yıl hurma bol ürün vermedi. Bu vesile ile birisi Peygamber'e başvurarak durumu anlattı. Peygamber Efendimiz de, **«Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz»** buyurdu.

Birtakım sapık kimseler, bu hadis'i çığrından çıkarıp şer'i hükümlerin hepsini iptal edecek kadar ileri gittiler. Bu kimseler, Kur'an'ın ve Paygamber (S.A.)'in emirlerini, şer'i prensipleri, hurma

---

(1) Enfal Sûresi, 67-70.

çiçeklerinin aşılanması mesâbesinde görerek san'at, ziraat, iktisat, içtımai ve ailevi dünya meseleleri hakkında insanların daha iyi bir bilgi sahibi olacaklarını ve aynı zamanda, Kur'an ve Sünnetin nass'-larına aykırı bile olsa, istedikleri gibi hükümler koymaya, haramı helâl, helâlı haram yapmaya yetkili sayılacaklarını iddia ettiler.

Böyle bir anlayış, Allah ve Resûlüne iftirâ etmek demektir. Onlar, Allah'ın şu sözünü unutuyorlar: **«Dillerinizin yalan yere vasıflandıragеldiği şeyler için şu helâldir, bu haramdır demeyin. Çünkü Allah'a iftira etmiş olursunuz».**[2]

Yukarıdaki hadis-i şerif san'at, ziraat gibi hususlarla ilgilidir. Onlar, Peygamber (S.A.)'in ziraat, ticaret, camcılık, dericilik, dokumacılık ve buna benzer çeşitli sanat kollarında derinliğine bilgi sahibi olduğunu mu sanıyorlar? Eğer böyle düşünüyorlarsa son derece de yanılıyorlar. Semavi bir din getiren Allah elçisi ile bir teknisyeni veya tâciri birbirine karıştırıyorlar. Bunlar bu sakim görüşlerinden kurtulabilmek için yukarıdaki hadis-i şerifin ne için vârit olduğunu bilmek zorundadırlar. Bu hadisin konusu ise, hurma ağacını aşılamak gibi sanat ve ziraatla ilgilidir. Elbette Allah'ın elçisi ve O'nun getirdiği şerîat, bu gibi sakat anlayışların üstündedir.

Peygamber (S.A.), iki hasım arasında hüküm verdiği zaman bazan yanılabileceğini düşünürdü. Bunun içindir ki bir hadisinde şöyle buyurmuştur: «**Siz bana muhakeme edilmek için geliyorsunuz; belki bazınız delil getirme bakımından diğerinden daha zayıf olabilir. Bir kimse kardeşinin hakkını koparıp alırsa, ona ateşten bir parça verilmiş olur.**» Peygamber'in böyle düşünmesi teşri' olmayıp hüküm verme (kazâ) meselesidir. Bu ise, İslâm dininin getirdiği prensipleri tatbik etmektir, tatbik ile teşri' arasında büyük bir fark vardır. Peygamber (A.S.), tatbik ederken, delilleri dinleyerek bir insan gibi hareket etmektedir. Vahyi Allah'tan alıp insanlara tebliğ ederken de, bir peygamberdir. Bu ikisi arasındaki fark çok büyüktür.

İslâm hukukunun mantığından ayrı bir mantığa sahip olan Avrupa kanunları ile uğraşan bazı hukukçular şöyle bir itirazda bulunabilirler: Yargılama (kazâ) prensipleri, bazan uyulması gereken bir kanun mahiyetini alır; meselâ Temyiz Mahkemelerinin kararları kanun yerine geçer. Bunlara şöyle cevap verebiliriz: Sizin söz konusu ettiğiniz kanunlar insanlar tarafından konulmaktadır. Temyiz mahkemelerinin kararları ise, bu kanunların tefsiri mahiye-

---

(2) Nahl Sûresi, 116.

tinde olup bir yasama (teşri') değil, özel halleri izahtan ibarettir. Bu kararlarda hatâ ihtimali olduğu gibi bu kanunların uygulanmasında dahi hatâ bulunabilir. Hâkimlerden yanlış hüküm verenler bulunduğu için bu hükümleri bozacak yüksek mahkemelerin bulunması tabiidir. Hülâsa, mahkemelerin verdiği isabetsiz hükümleri düzeltmek, teşri' sayılınayıp bir tatbikten ibarettir. Bu dahi bazen hatâlı olabilir.

Peygamber (S.A.)'in her hangi bir yargılama (kazâ) sırasında yanıldığını bilmiyoruz. Çünkü O, son derecede doğru ve âdil olduğu gibi, kendi tebliğ eylediği dini de çok iyi biliyordu. Allah O'na öyle keskin bir görüş vermişti ki, dâvacıların O'nu atlatması imkânsızdı. Peygamber'in kendisinin yanılabileceğini düşünmesi, kendinden sonra gelecek hâkimlerin çok dikkatli olmaları için bir uyarmadır. Çünkü Peygamber (S.A.) biliyordu ki insanlar, dünyada hâkimin pençesinden kuvvetli bir müdafaa ve bâtıl deliller sayesinde kurtulabilirler. Fakat, Âhirette Allah'ın adaletinden kaçamazlar. O halde insanlar dâvâlarında Allah'tan korkmalı, dâvânın müdafaa ve delil getirme yarışması olmadığını, onun hakkı aramak olduğunu bilmelidirler. Hakkından başkasını isteyenler, bâtıl yollarla başkalarının hakkını yemek istemektedirler. İsterse onlar bu fiillerini hâkimlerin hükmü ile süslemiş olsunlar.

Kısaca diyebiliriz ki; Peygamber (S.A.)'in Allah'ın emirlerini beyan ederken yaptığı ictihadlarda hatâsı olmaz. Şayet bir hatâsı olursa, Allah, O'nu derhal vahiy yoluyla uyarır. Sanat, ziraat, ticaret gibi dünya işlerinde hatâ etmesi imkânsız birşey değildir. Çünkü peygamberlik görevi bunlar değildir. Peygamberlik, şeriatı tebliğdir. Yargılama (kazâ) esnasında yanılmasını düşünmesi bir ihtimalden ibarettir. Muhakeme ederken yanılması mümkün olduğu halde O'nun yanıldığına dair elimizde hiç bir delil yoktur.

2 — SAHABÎLER DEVRİNDE İCTİHAD

Peygamber (S.A.), irtihal etmeden önce peygamberlik görevini en üstün şekilde yerine getirdi ve Rabbinin emirlerini hakkı ile tebliğ etti. Bu hususta Allah şöyle buyurur: **«Bugün sizin dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve din olarak size İslâmı seçtim.»**[3]

Bizans'ın Suriye vâlisinin, tebaasından müslüman olanları öldürmesi dolayısiyle Peygamber (S.A.), İslâm ordularını Şam üzerine yol-

---

(3) Maide Sûresi, 30.

luyordu. Çünkü yeni dine mansup olanları korumak ve onları müslüman oldukları için işkenceye uğratmamak zaruri idi.

Peygamber (S.A.), İran İmparatoru (Kisra)'na İslâmiyeti tebliğ etmek üzere elçi gönderdiği zaman Kisrâ buna, Peygamber (S.A.)'i öldürecek birini yola çıkarmakla cevap verdi. Fakat Allah onu, niyetini gerçekleştirmeden helâk etti. Böyle bir durumda tecavüzü aynı şekilde karşılamak gerekiyordu. Peygamber (S.A.)'in, insanları hakka çağırmasına engel olacak şeylere karşı koyması ve hakkı duyurmasını önleyecek her engeli yok etmesi gerekiyordu.

Bunun içindir ki, Peygamber (S.A.)'in irtihalinden sonra, müslümanlar, İran ve Bizans ülkelerine akınlara başladılar. Bu ülkeleri fethedip halkını hakka ve doğru yola çıkardılar. Müslümanları hiçbir hükümdar ve kuvvet köleleştirmedi. Bu ülkelerin imparatorları, müslümanlığın yurtlarına girmemesi için direndiler. Müslümanlık, tebaalarına ulaşmasın diye surlar yaptırdılar. Fakat, İslâmın çağrısı yayılacaktı. Bu çağrı bütün milletlere ulaşacaktı. Ona engel olan surların yıkılması gerekiyordu. Bu ise zaruri bir savaşa yol açıyordu.

Burada dini bir zorlama (ikrah) için savaş yapıldığı sanılmamalıdır. Çünkü bu imparatorlar, insanları İslâm dâvetine karşı engelliyorlardı. Bilhassa İslâm çağrısı; onların halkı kendilerine taptırmaları, hak olsun bâtıl olsun, halkın kendilerine uymalarını istemeleri ile bağdaşmıyordu. Çünkü yeni din, **«Hâlıka isyanda mahlûka itaat edilmez»** diyordu.

Bu din, insanları eşitliğe çağırıyor ve onların hepsinin Âdem'den olduğunu, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını ifade ediyordu. O halde İslâm'ın savaşı, dini bir zorlama için değildi. O, ruhları, zâlim kralların köleliğinden, akılları bu kralları kutsallaştıran sapık düşüncelerden kurtarmak için yapılıyordu. Veya diyebiliriz ki, bu savaş, din hürriyetini korumak içindi; bu hürriyeti yok etmek için değildi. Bu savaşın dini bir zorlama için yapılmadığının delili, İslâm d e v l e t i, gölgesinde birçok gayri müslimlerin haklarına tam olarak riayet ediyor, din hürriyetlerine katiyen dokunmuyordu. Hattâ din bilginleri (fakihler), «gayri müslimleri dinleri ile başbaşa bırakmakla emrolunduk» prensibini kabul etmişlerdi. Bu, gayri müslimlere yapılan iyi muamelenin tam bir ifadesidir. Gayri müslimlere, müslümanlar «zimmi» adını veriyorlardı. Çünkü onlar, Allah'ın elçisinin zimmetinde idiler; çünkü Peygamber (S.A.), onlara kötülük edilmesini yasaklayarak şöyle buyurmuştu: **«Bir zimmiye kötülük edenin kıyamet günü hasını benim.»**

İslâm fetihlerinin ötesinde arap olmayan milletlerin, arapların

safında yer aldığı bir gerçektir. Onlar isteyerek zorlanmadan İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Çünkü Allah: **«Dinde ikrah yoktur»**[4] ve **«Sen iman etsinler diye insanları zorlayıp duracak mısın»**[5] buyurmaktadır. Veya onlar müslümanlarla aralarında zimmet akdetmişler, müslümanlar onların, onlar müslümanların haklarına karşılıklı olarak riayet göstermişlerdir. Sahabiler asrında İran, Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika fethedilmiş, müslümanların idaresine, çok eski medeniyetlere mensup milletler girmişti. İslâm medeniyeti, çeşitli milletlerin medeni mirasları ile karışmaya başlamıştı. Dolayısiyle toplum hayatında Peygamber (S.A.) devrinde olmayan hâdiselerle karşılaşılmış, hayat çeşitli dallara ayrılmıştı. Bu durum karşısında İslâm bilginlerinin yararlı ve uygun olan hususları inceleme, araştırma, düşünme ve ictihad'da bulunma cihetine yönelmeleri bir zarûretti.

Bu itibarla büyük sahabilerin ictihad'da bulunması, Peygamber (S.A.)'in söz ve hareketleriyle yakından ilgili olanların yeni meseleleri halletmesi gerekiyordu. Onlar, yeni meseleler karşısında ictihadlarda bulundular ve Allah'ın hükmünü açıkladılar. Çünkü Allah'ın dini bütün asırlara şâmildi. Allah, Kur'an'da; **«İnsan başıboş bırakıldığını mı sanıyor?»**[6] buyurduğundan insan, hayatta başıboş ve istediği herşeyi, bir hükme bağlamaksızın yapma durumunda değildir.

Sahabilerin bilginleri ictihad hususunda bir metod ortaya koydular; onlar, yeni bir hâdise karşısında ihtilâfa düşerlerse Kur'an'a başvuruyorlar, bu meseleyi açıklayan bir âyet bulurlarsa onun üzerinde birleşiyorlardı.

Buna şöyle bir misal verebiliriz: Irak ve İran toprakları fethedilince sahabiler, bu arazinin fethe iştirak eden askerlere dağıtımında ihtilâfa düştüler. Hz. Ömer, devletin reisi ve mü'minlerin emiri olarak araziyi askerlere taksimden kaçındı. Çünkü O, görüyordu ki bu arazi, Allah'ın, **«Biliniz ki ganimet olarak elde ettiğiniz şeylerin beştebiri Allah'ın, Peygamber'in, O'nun yakınlarınm, yetimlerin, düşkünlerin ve yolda kalanların hakkıdır.»**[7] âyetinin içine girmiyordu. Bu âyette kasdedilen ganimet menkul malları ifade ediyordu, toprak ise gayri menkul olduğu için fethedilir, fakat ganimet olmazdı. Öte yandan ülke ve sınırların korunması için gelire ihtiyaç

---

(4) Bakara Sûresi, 256.
(5) Yunus Sûresi, 99.
(6) Kıyame Sûresi, 36.
(7) Enfal Sûresi, 41.

vardı. Bu da, arazinin fethedenlere dağıtımıyla olmaz, arazi sahipleri gayri müslimlerden «cizye» almakla sağlanabilirdi. Fakat savaşçılar, Hz. Ömer'e uymadılar ve münakaşa üç gün sürdü. Üçüncü gün Hz. Ömer, Kur'an'da gördüğü şu âyeti onlara okudu: **«Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey' (ganimet) Allah'a, Peygamberine, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalanlara aittir. Bu da o malın, sizin içinizdeki zenginlerin arasında dolaşan bir mal (sermaye) olmaması içindir... Allah'ın azabı şiddetlidir.»**[8]

Hz. Ömer, bu Kur'an nassını okuyunca hepsi O'nun emrine uymak zorunda kaldı.

Sahabiler, Kur'an'da bir nass bulamayınca Sünnete başvuruyorlar ve ondan gereken hükmü alıyorlardı. Emirü'l-müminin meseleyi arkadaşlarına açıyor; bu hususta herhangi bir hadis bilen onu serdediyor ve meseleyi böylece hallediyorlardı.

Meselâ; Bir gün bir anne-anne (nine), Hz. Ebu Bekr'e geldi ve ölmüş olan kızının oğlundan miras istedi. Ebu Bekr (R.A.) de Kur'an'da bu hususla ilgili bir âyet bilmediğini söyledi. Sonra sahâbilere dönerek, Peygamber (S.A.)'in, böyle bir meselede verdiği hükmü içinizden bilen var mı? dedi. Mugire b. Şu'be, Peygamber (S.A.) Efendimizin nineye altıdabir hisse tanıdığını hatırlıyorum, dedi. Hz. Ebu Bekr, bu durumu başka bilen var mı? diye sordu. Başka bir sahabinin buna tanıklık etmesi üzerine bu nineye altıdabir (1/6) miras hakkı tanıdı. Daha sonra Hz. Ömer (R.A.) devrinde baba-anne gelip hissesini istedi. Ömer de, «Kur'an'da sana ayrı bir hisse tanındığını bilmiyorum, bu altıdabir (1/6) hisse ikinizindir.» dedi.

Sahabiler, Kitab'ta ve Sünnette bir nass bulamadıkları zaman ictihad yapıyorlardı. Bu, Peygamber (S.A.)'in kabul ettiği bir metod idi. Muaz b. Cebeli Yemen'e hâkim olarak gönderirken Peygamber (S.A.) O'na «Ne ile hükmedeceksin,» diye sordu. O, «Allah'ın kitabı ile» dedi. Peygamber «Ya Kitab'ta bulamazsan?» dedi. O da, Peygamber'in sünneti ile» dedi. «Onda da bulamazsan?» dedi. Muaz, «Re'yimle ictihad yaparım» dedi. Peygamber (S.A.) bunun üzerine; «Allah'a hamd olsun ki Peygamberinin elçisini O'nun razı olduğu şekilde muvaffak kıldı» buyurdu.

Usûl-i fıkıh bilginlerinin çoğu, re'yi kıyas olarak kabul eder. Kıyas da, hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, illetleri aynı olan ve hakkında nass bulunan başka bir meseleye göre halletmektir.

---

(8) Haşr Sûresi, 7.

Başka bir deyimle, kıyas, hakkında nass bulunmayan mesele üzerinde, hüküm bakımından illetleri ortak olan ve hakkında nass bulunan meselenin hükmünün sabit olmasıdır. Bu tarif, re'yin, bu türlü ictihad'tan ibaret olduğunu gösterir.

Bu türlü ictihad, müctehidin, hakkında nass bulunmayan konuda illet bakımından ortak olan ve nassa dayanan meseleyi tam olarak kavramasını gerektirir. Meselâ; sarhoş eden herşeyi şaraba kıyas etmek gibi. Şarabın haram edilişinin illeti sarhoş etmesidir. O halde bu illet, diğer sarhoş eden şeylerde de bulunduğundan onların da haram olduğu sabit olur. Gerçekte sahabilerce kabul edilen re'y, hem kıyası, hem de hakkında nass bulunmayan bir konuda maslahata göre ictihadı içine almaktadır. Sahabiler asrında re'yin bu iki şekli de görülmekte idi. İbn-i Kayyım el-Cevziyye, sahabilerin ictihadını şöyle tarif eder: «Sahabilerin ictihadı, illetleri ayrı ayrı olan hususlarda doğru olması gereken ciheti anlamak için iyice düşündükten sonra akıllarına uygun gelen hükmü çıkarmalarıdır.» Bu tarif eksiktir, çünkü; illetler aynı olmazsa kıyas yapan hukukçu neyi neye kıyas edecektir. Gerçekte re'y ile ictihad, iyice düşündükten sonra bir meseleyi Kitab ve Sünnete en yakın olan bir şekilde halletmektir. Bu, hakkında belli bir nass bulunan meseleye göre yapılırsa kıyas olur, şeriatın genel amaçları göz önüne alınarak yapılırsa maslahata göre yapılmış ictihad olur.

Kıyas metoduna göre re'y ile ictihad yapmakla meşhur olan sahabiler arasında Abdullah b. Mes'ud vardır. Ali b. Ebi Talib ise, bazan maslahata göre ictihad yapardı. Dolayısiyle Tabiin'den Küfeli hukukçular ve bunların izinden giden müctehid imamlar, onların ictihad metodunu almışlardır.

Maslahata göre ictihad'da bulunan sahabilerin başında Ömer b. Hattab gelir. Daha başka birçok sahabiler, maslahatı gözeterek, Hz. Ömer gibi fetvâ vermişlerdir. Meselâ; bir kişiyi öldüren bir grubu öldürmek kıyasa, sanatkâra yaptığı şeyi heder ederse ödetmek maslahata uyularak kabul edilmiştir. Hz. Ali de bu ödetme (tazmin) işinde, «insanları ancak bu ıslah eder» demiştir.

Ömer (R.A.), devlet işlerini idarede, hakkında nass bulunmayan meselelerde maslahata göre ictihad yaptığı halde, kazâ (yargılama)da, hakkında Kur'an ve Sünnet'den bir nass bulunmayan meselelerde kıyas cihetine gidilmesini emrederdi. O, Ebu Musâ el-Eş'ari'ye gönderdiği mektubun sonunda şöyle diyordu: «Kur'an ve Sünnette bulunmayan ve tereddüde düştüğün meseleleri çok iyi anlamaya çalış, birbirine benzeyen hususları iyice kavra ve buna göre mesele-

leri birbirine kıyas et.» Bu ifade açıkça göstermektedir ki hâkim, şer'i bir nass bulamazsa hâdiseyi, hakkında nass bulunan benzeri bir hâdiseye kıyas edecek ve buna göre hüküm verecektir.

Burada okuyucunun hatırına şöyle bir soru gelebilir: Niçin Ömer (R.A.), hakkında nass bulunmayan ve devletin idaresi ile ilgili olan konularda maslahata göre ictihadı benimsiyor da, kazâ hususunda kıyas'a başvurulmasını bilhassa emrediyor?

Bunun cevabı şöyle olabilir: Devlet işlerinin yönetimi maslahata, bozukluğa meydan vermemeye, şeriatın emirlerine itaat etme esasına dayanır. Öte yandan iyi yönetici ile iyi olmayan yönetici arasında fark vardır. Birincisi bozukluğa (fesada) meydan vermez, maslahatı korur; ikincisi bunun aksini yapar. Bu itibarla kötü yönetici hakkında Allah şöyle buyurur: **«İnsanlardan öylesi vardır ki onun dünya hayatına ait sözü hoşunuza gider ve o kalbinde olana Allah'ı şahit kılar. Halbuki o düşmanların en yamanıdır. O yeryüzünde işbaşına geçti mi orada fesat çıkarmaya, harsı ve nesli kökünden kurutmaya koşar. Allah ise fesadı sevmez. Ona, Allah'tan kork, denildiği zaman gururu kendisini günâh işlemeye götürür. İşte öylesine cehennem yeter. O, hakikaten ne kötü yerdir.»**[9]

Kazâ işinde esas olan, hasımlar arasında adaleti gerçekleştirmek, zalim ve haksızdan mazlumun hakkını almaktır. Bunun için de sâbit bir ölçüye bağlanmak gerekir. Bütün dünyada kazâ için kanunlar ve belli ölçüler tespit edilir. Elbette İslâmda da Kitab ve Sünnet'e bu konuda sımsıkı sarılmak gerekir. Kitab ve Sünnet'te açık bir hüküm bulunmazsa, hakkında nass bulunan meselenin illetlerini taşıyan meseleleri iyice anlamak ve onu birincisine kıyas etmek suretiyle bir hükme bağlamak lâzımdır. Nitekim bu yol, her zaman benimsenmekte ve böylece kazâ işi, başı boşluktan kurtulmaktadır. Ömer (R.A.) de bundan dolayı yukarda adı geçen mektubuna «Kazâ, uyulması gereken bir Sünnettir» sözüyle başlamıştır. Dolayısiyle kazâ işinde nass'lara bağlanmak, nass'ları iyice anlamak suretiyle kıyasta bulunmak zaruridir. Hâkimin ictihadının da kıyasa münhasır olması lâzımdır.

Sahabîlerin hepsi, re'y'e başvurmakta eşit olmamakla beraber, Kur'an ve Hadis'te nass bulamayınca ictihad etmek zorunda kalmışlardır. Meselâ; Ömer (R.A.), devlet başkanı olarak birçok hâdiseleri halletmek için re'y'den kaçınmamıştır. Çünkü devlet işi yürüyecek ve meydana gelen yeni olaylar zamanında halledilecektir.

---

(9) Bakara Sûresi, 204-206.

Sahâbilerden bazıları hadis rivayet etmekten çekinmişler, fakat görüşlerini ortaya atmaktan çekinmemişlerdir. Çünkü anlayışları doğru olursa dînî bir hususu açıklamış olurlar; yanılmışlarsa hatâ kendilerine ait olup dînin özüne dokunmamış olurlar. Hadis rivayetinden çekinmelerinin bir sebebi de, Peygamber (S.A.)'e söylemediği bir şeyi isnad etmek korkusudur. Çünkü bu konuda Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: **«Kim kasden bana yalan bir söz isnad ederse ateşte yerini hazırlasın»**. İmran b. Husayn'dan şöyle rivayet edilir: «Allah'a yemin ederim ki isteseydim iki gün üst üste Peygamber (S.A.V.)'den hadis rivayet edebilirdim. Fakat, sahâbîlerden birçoğunu gördüm ki, onlar dab enim gibi işittiler ve benim gibi gördüler; rivayet ettikleri hadislerin bir kısmı söyledikleri gibi değildir. Onlara benzerim diye korktum ve bu, beni hadis rivayetinden alıkoydu.»

Ebu Amr eş-Şeybâni der ki: «İbni Mes'udun yanında bir sene kaldım. Hadis rivayet ederken «Peygamber buyurdu» demezdi; eğer bu ifadeyi kullanırsa O'nu bir titreme alırdı ve «Peygamber (S.A.V.) böyle veya bu mealde buyurdu, derdi.» Gerçekten sahâbîler iki güçlük arasında idiler. Çünkü onlar, dîni bozmaktan korkuyorlardı. Bu güçlükten birisi Peygamber (S.A.)'den çok hadis rivayet edersek Peygamber (S.A.)'e yalan isnat etmiş oluruz diye korkmaları, ikincisi de kendi re'yleriyle fetvâ verirlerse haramı helâl, helâlı haram yapmak gibi şahsi hatâlara düşme endişeleri idi.

Sahâbîlerden bazıları, eğer iki ve daha fazla kimsenin açıkça bildiği gibi hadis bulunmazsa, sözü kendilerine nispet etmeyi tercih ediyorlardı. Hattâ Ebu Bekr (R.A.), ancak iki kişinin rivayet ettiği hadis'i kabul ediyordu. Ali b. Ebî Talib (R.A.), hadisi rivayet edene yemin ettirdikten sonra kabul ediyordu.

Bu itibarla sahâbilerin bir kısmı kendi re'yleri ile fetvâ veriyorlardı veya sözü kendilerine nispet ediyorlardı. Abdullah b. Mes'ud, bir fetvâsında şöyle diyordu: «Bunu kendi re'yime göre söylüyorum; eğer doğru ise Allah'tandır, yanlış ise benim hatâmdır ve şeytandandır. Allah ve Resûlü bundan berîdir.» Ömer b. Hattap bir meseleye dair fetvâ vermiş ve bu fetvânın sonuna kâtibi şöyle yazmıştı: «Allah'ın ve Ömer (R.A.)'in görüşü işte budur.» Bunun üzerine Ömer, «Çok fena demişsin, bu Ömer'in re'yidir; doğru ise Allah'tan, yanlış ise Ömer'dendir» dedi.

Sahâbilerin re'ylerini, sırf aklî görüşler olarak kabul edemeyiz. Onların görüşlerini Peygamber (S.A.)'in Fıkh'ından alınmış olarak kabul etmemiz gerekir. Çünkü, re'yle fetvâ vermekle meşhur

olanlar, Peygamber (S.A.)'le uzun zaman arkadaşlık eden kimselerdir. İşte Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes'ud, Zeyd b. Sabit ve diğer sahâbilerin fukahası bunlar arasindadır.

Düşünülebilir ki, bu sahabilerin rivayetleri Peygamber (S.A.) ile arkadaşlık ettikleri uzun zamanla mütenasip değildir. Dolayısiyle onların görüşlerinin çoğu Peygamber'den nakledilen hususlardır. Fakat onlar, Peygamber (S.A.)'in sözünü veya fikrini naklederken değiştiririz diye korktuklarından bunları O'na nisbet etmemişlerdir. Bu hususu, Tabiîn'in ictihadlarından bahsederken açıklıyacağız. Burada, şunu söyleyebiliriz ki, sahâbîlerin görüşlerinin hepsi re'yden ibaret değildir. Bilâkis bu görüşler içerisinde yukarıda belirttiğimiz endişe ile Peygamber (S.A.)'e nisbet edilmeyen ve Peygamber'e ait olan fikirler de vardır.

Burada iki hatâyı düzeltmek mecburiyetindeyiz:

1 — Bazı insanlar, sahâbilerin sahih olan bir hadisi terk edip kendi re'ylerine göre fetvâ verdiklerini zannetmektedirler. Meselâ; bunlar, Hz. Ömer'e böyle bir şey isnad etmektedirler. Hattâ onların iddialarına göre Ömer (R.A.), kendi re'yine dayanarak veya maslahatı tercih ederek Kur'an nassa'larını dahi terkediyordu. Bu, gerçekleri araştırmamış olanların düştüğü bir yanlışlıktır. Çünkü hiçbir sahâbi, kendi görüşüne uyarak veya maslahatı tercih ederek, herhangi bir nassı terketmemiştir. Sahâbilerin maslahata göre vermiş olduğu fetvâlar, aslâ nassa aykırı olmamıştır. Bilâkis bu fetvâlar, nass'ların tatbikâtından ve şeriatın gayesini doğru olarak idrakten ibarettir. Bunlarda hiçbir nassa aykırılık yoktur. Bu hususta ileri sürülen misalleri incelerken bunların, dinin esasına muhalif olmadığını, bilâkis nass'lara dayandığını görürüz. Irak halkının arâzisi hakkındaki meseleyi yukarıda zikretmiştik. İşte bu mesele, Ömer (R.A.)'in maslahatı gözeterek nassa muhalefet ettiği ileri sürülen konulardan biridir. Yukarıda gördük ki Ömer, «**Biliniz ki ganimet olarak aldığınız şeyin beştebiri Allah'ındır...**»[10] âyetini doğru olarak anlamış, bu nassın menkul ganimetler hakkında vârit olduğunu ve fetholunan araziyi içine almadığını, Kur'an'ın «**Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey, (ganimet)...**»[11] âyeti ile isbat etmiştir.

2 — Bazı hukukçular şöyle diyorlar: Hadis'e sarılanlar, hâdis ve geleneklere dayanarak fetvâ veriyorlar; re'y taraftarları daha ciddi kafa yoruyor ve geleneklere pek önem vermiyorlardı.

---

(11) Haşr Sûresi, 7.
(10) Enfal Sûresi, 41.

Bu görüş, ilmî araştırmadan çok uzaktır. Çünkü, hadîs'e bağlı olanlar da, re'y taraftarları da dine ve nass'lara sarılmaktadırlar. Şu kadar ki, birinci gurup, hakkında nass olmayan meselelerde kendi görüşlerine göre fetvâ vermekten ve onu Allah ve Peygamber'ine nisbet etmekten çekinmişlerdir. Bu gurup, devlet işlerinde ve halledilmesi zarûri olan meselelerde derinlemesine bilgisi olmayan kimselerdir. Nass bulamayınca bunlar susmaktadırlar. Bunların fetvâdan çekinmesi ve re'y ile fikir beyan etmemeleri din için herhangi bir zarar doğurmaz.

İkinci gurup ise, hüküm çıkarmak hususunda çok uğraşmış ve tecrübeli kimselerdir. Bunların re'y ile ictihad'da bulunmaları ve meseleleri halletmeleri kaçınılmaz bir şeydir. Meselâ, halife için insanları islâh etmekle ilgili bir hususu, nass bulamadım diye ihmal etmek akıl işi değildir. Eğer halife böyle bir ihmale yer verirse işlerin seyri durur; bu da fesad'a sürükler. Hükümdarlığın esası fesad değil, islâhtır. Bu da, nass'lara dayanarak yapılır. Nass bulunmazsa, nass'ların ruhundan anlaşılan şeriatın genel amaçlarına yönelmekle olur.

Hükûmet işleriyle uğraşmayan re'y taraftarları da, sadece nakle yöneldikleri zaman, Peygamber (S.A.V.)'e yalan isnad etmekten korkuyorlardı; dolayısiyle Peygamber (S.A.V.)'in Sünnetinden dışarı çıkmaksızın ve Peygamber'e de nisbet etmeksizin fetvâ veriyorlardı. Böylece verdikleri fetvâ, isabetsiz olursa kendilerine ait, doğru olursa Allah'ın yardımı ile verilmiş olacaktı.

Burada belirtmeliyiz ki, re'yleri ile ictihad yapan sahâbîler, re'ylerinin bir yol haline gelmesini ve re'y olarak uygulanmasını istiyorlardı; fakat bunun din gibi kabul edilmesini aslâ istemiyorlardı. Hz. Ömer (R.A.), bu durumu açıkça şu sözü ile belirtmiştir.

«Ey insanlar, doğru görüş Allah'ın elçisinin re'yidir. Çünkü Allah O'na gerçeği gösteriyordu. Bizim görüşümüz ise zan'dan ve tekliften ibarettir.» Ve şöyle ilâve ediyordu : «Sünnet (asıl yol), Allah'ın ve Resûlünün koyduğu yoldur. Yanlış bir re'yi ümmet için Sünnet haline getirmeyin.»

Re'y ile ictihad eden sahâbîler, re'ylerine gâlip bir zan gözüyle bakıyorlardı. O, yanlış veya doğru olabilirdi. Sahâbîlere göre ona bizzat uymak gerekmiyordu. Fakat ekseri fakihler, sahâbîlerin re'ylerini takdir edip ona muhalefet etmediler. Bazıları ise ona muhalefet ettiler. Bazıları da, sahâbîlerin bütün sözlerini nass olarak kabul ettiler.

SAHÂBÎLER DEVRİNDE FIKH'IN KAYNAKLARI

Yukarıdaki izahtan anlaşılmıştır ki sahâbilere göre fıkh'ın kaynağı şu üç esastan ibarettir:

1 — Kitab,
2 — Sünnet,
3 — Re'y (kıyas).

Bu devirde Sünnet, kitap halinde yazılmamış idi. Gerçi bazı genç sahâbîler; Abdullah b. Amr b. Âs gibi, Peygamber (S.A.) zamanında bir kısım hadisleri yazmışlardı. Çünkü Peygamber (S.A.) son zamanlara doğru hadis'le âyetin birbirine karışma tehlikesi ortadan kalktığı için hadislerin yazılmasına izin vermişti.

Abdullah b. Amr ve diğerlerinin yazdığı hadisler, özel notlar hâlinde idi ve halka bir kitap şeklinde intikal etmemiştir. Hz. Ömer (R.A.), hadislerin yazılmasına müsamaha göstermiyordu. Ayrıca yazılan hadis mecmuaları, kitap derecesine ulaşmamış risalelerden ibaretti. Bu yüzden hadis rivayeti sahâbîlerin hâfıza ve zihinlerine dayanıyordu. Onlar rivayet ettikleri hadislerin doğru olmasına çok dikkat ediyorlardı. Hadis rivayet eden sahâbîlerin hepsi de doğru kimselerdi. Fakat, Ebu Bekr ve Ömer'in bir hadisi kabul etmek için tuttukları yola göre, ancak iki kişinin Peygamber'den o hadisi işitmiş olmaları lâzımdı. Yukarıda da geçtiği gibi Hz. Ali (R.A.), hadisin doğruluğuna kalben kanaat getirmek için, hadisi rivayet edene yemin ettirirdi.

SAHÂBÎLERİN İCTİHAD METODLARI

Sahâbîlerin ictihad metodları değişikti. Bazı sahâbîler, yukarıda da değindiğimiz gibi, sadece Kitab ve Sünnetin sınırları içinde ictihad yapıyorlardı. Bazıları ise nass bulamayınca re'y ile ictihad'da bulunuyorlardı. Tabiidir ki re'y ile ictihad çeşitli idi; bazıları Abdullah b. Mes'ud gibi kıyasla ictihad ediyordu; bazıları da nass bulunmayan yerlerde maslahata göre ictihad yapıyordu.

Bunlar, sahâbîlerin düşünüş metodlarına göredir. Fetvâ konuları bakımından ise, sahâbîlerin görüşleri bazan ferdî oluyordu. Çünkü herhangi bir kimse, sahâbîlerden birine cüz'î bir olayın hükmünü sorduğundan buna verilecek fetvâ da cüz'î veya ferdî oluyordu; buna başka sahâbîler katılmıyordu.

Bazan ictihad, şahsî olmayan, hatta umumu ilgilendiren bir konuya ait oluyordu. Bu gibi ictîhadlar; genel kaideler koymak demek olduğundan, umumî bir toplantıda veya sahabîlerin fakihlerinden meydana gelen bir topluluk içinde müzakere edilerek yapılıyordu. Meselâ; Hulefâ-i Râşidîn, devlet nizamını ilgilendiren önemli bir mesele karşısında kaldıkları zaman sahâbîleri topluyorlar, onlarla istişare ve görüş teatisinde bulunarak, cemaatin de kabul ettiği bir neticeye ulaşıyorlardı. Hz. Ömer (R.A.)'in iki türlü istişare meclisi vardı:

1 — **Özel Şûrâ**; bu, sahâbîlerden ileri gelenlerin katıldığı bir toplantı idi. Devlet işlerinde Ömer, bunlarla istişare eder, büyük ve küçük meselelerde onların görüşlerini dinlerdi.

2 — **Genel Şûrâ**; bu, bütün Medinelilerin katıldığı bir toplantı idi. Önemli devlet işlerinde veya ümmetin geleceği ile ilgili bir temel prensibin kabul edilmesinde bu meclis karar verirdi.

Önemli bir iş ortaya çıkınca Hz. Ömer, Medinelileri Peygamber (S.A.)'in camiinde topluyordu; burası dar gelirse onları Medine'nin dışında bir yerde topluyor ve meseleyi onlara arzediyordu. Onlar da bu mesele üzerinde tartışıyorlardı. Irak halkının arazisi hakkında yapılan istişare bunlardan biridir. Yukarıda da geçtiği gibi, gâziler, bu araziyi aralarında paylaşmak istiyorlardı. Hz. Ömer de bunu kabul etmeyip sahiplerine terketmek istiyordu. İki - üç günlük münakaşadan sonra mesele; Hz. Ömer'in **«Allah'ın (fethedilen) memleketler halkından Peygamberine verdiği fey' (ganimet)...»**[12] âyetini okuması üzerine O'nun görüşüne uygun olarak halledildi.

Medine halkının bu durumu, PERİKLES devrindeki Atina halkının durumuna benzemektedir. Çünkü o devirde şehir halkının herbiri devlet işlerinde görüş beyanetme hakkına sahipti. Zira toplantı halinde verilen bir karar, şahsî görüşlerden kuvvetlidir. Bunun içindir ki çeşitli yönlerden incelenerek topluca varılan netice, devlet işinin yürütülmesinde esas teşkil eder.

Sahâbî ve Tabiîlerden sonra gelen müctehidler bu topluca kabul edilen re'ye icma' adını vermişler ve onu şeriatın dördüncü kaynağı saymışlardır. Böylece; 1 — Kitab, 2 — Sünnet, 3 — Re'y (kıyas), 4 — İcma' şeriatın dört kaynağını teşkil etmiştir.

Sahabîler bazı hallerde topluca bir re'ye, yani icma'a ulaşamazlar ve aralarındaki ihtilâf sürüp giderdi. Sahabîlerin bu gibi ihtilâflarını iki kısımda inceliyebiliriz:

---

(12) Haşr Sûresi, 7.

1 — **Nass'ların etrafında meydana gelen ihtilâf**: Bu bir nass'ın iki veya daha çok mânâya gelmesi ihtimalinden doğmaktadır. Meselâ; «**Boşanmış olan kadınlar üç ayhali iddet beklesinler.**»[13] âyet-i kerimesindeki «KURÛ» kelimesinin anlamı üzerinde meydana gelen ihtilâf bunlardandır. Bu kelime iki mânâya gelir: a) Kadının iki ayhali (hayz) arasındaki temizlik müddeti kastedilebilir, b) Bizzat ayhali kastedilebilir. Abdullah b. Mes'ud ve Hz. Ömer, bu kelimeden maksat ayhalidir demiştir. Bunlar ve bunlara tâbi olanlara göre boşanmış bir kadının iddeti üç hayz olarak kabul edilmiştir. Zeyd b. Sabit, bu kelimeye iki ayhali arasındaki temizlik müddeti mânasını vermiş ve boşanmış kadının iddetinin üç temizlenme zamanı olduğunu söylemiştir.

Bazan nass'ların etrafındaki ihtilâf sebebi, bu nass'ların zâhirleri arasındaki çatışma olabilir. Meselâ; kocası ölmüş gebe bir kadının iddeti üzerindeki ihtilâf böyledir. Bu hususta iki nass vardır ve bunlar, ilk bakışta birbiriyle çatışma halindedir. Bu nass'lar şunlardır: «...**Gebe olanların iddeti çocuklarını doğuruncaya kadardır.**»[14] ve «**Sizden ölenlerin bıraktıkları kadınlar kendi kendilerine dört ay on gün iddet beklesinler.**» [15]

Birinci âyetin lâfzından umumî olarak anlaşılan mânâ, kocası ölen gebe bir kadını da, boşanmış olan (gebe) kadını da içerisine alır. İkinci âyetin umumi anlamı gebe olsun olmasın, kocası ölen kadına şâmil olmaktadır. O halde kocası ölen gebe kadın hakkında birbiriyle tenakuz hâlinde gözüken iki nass bulunmuş oluyor ve sahabîler bu sebepten ihtilâfa düşüyorlar. Burada Abdullah b. Mes'ud, «**Gebe kadınların iddeti**» âyeti, «**Sizden ölenler...**» âyetinden gebe kadını çıkarmıştır; dolayısiyle, kocası ölen gebe kadının iddeti birinci nassa göre doğum'a kadar olur, diyor. Hz. Ali ise, her iki nass ile de amel etmiştir. O'na göre kocası ölmüş hâmile bir kadının iddeti, dört ay on günden az olmamak şartı ile doğuma kadardır. Yani Hz. Ali'ye göre böyle bir kadın iki iddetten en uzun olanını bekler. Bunlar, ya doğuma kadar olan zaman, veya dört ay on gündür.

Nass'ların etrafındaki ihtilâf sebeplerinden biri de rivayet meselesidir. Meselâ; vârid olan herhangi bir hadis birine göre sahih sayılmıyor ve o, re'y ile fetvâ veriyor; diğerine göre sahih sayılıyor, o da bu hadisle fetvâ veriyor.[16]

---

(13) Bakara Sûresi, 127.
(14) Talak, 4.
(15) Bakara, 124.
(16) İbn-i Kayyım el-Cavziyye, İ'lamu'l-Muvakkıin, c. I. s. 184; Muhammed el-Hudari, Tarihu't-Teşrii'l-İslâmî, s. 106.

2 — Re'y sebebiyle meydana gelen ihtilâf: Bu, çok geniş bir saha işgal eder. Çünkü, her müctehidin kendine göre bir görüşü ve düşünüş tarzı vardır. Birinin bir türlü anladığını diğeri başka türlü anlamaktadır. Öyle anlaşılıyor ki bir çok ihtilâfın menşei re'y farkıdır. Görüş ayrılığı yüzünden meydana gelen ihtilâflı meseleler pek çoktur. Meselâ; bunlardan biri, babanın babası olan dedenin ölünün kardeşleriyle mirasçı olup olmaması meselesidir. Ebu Bekr'e göre ölünün kardeşleri dede ile mirasçı olamaz; ölünün kardeşleri baba ile mirasçı olmadıkları gibi. İşte Ebu Hanife bu görüşü benimsemiştir. Ömer (R.A.), bu meseleyi sahâbîlere sorup öğrenmeden halletmemiştir. Zeyd b. Sabit, üçtebirden az olmamak şartiyle, dedeye, bir kardeşe verilen hisse miktarı bir miras tanımıştır. Bu hususta feraiz kitaplarında geniş bilgi vardır. Ali b. Ebi Talib, dedenin altıdabirden az olmamak şartiyle, bir kardeşin alacağı hisse miktarı miras hakkı olacağını söylemiştir. İslâm hukukçularının çoğunluğu Zeyd b. Sabit'in fetvâsını kabul etmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Hz. Ömer de bu görüşü benimsemiştir.

Sahâbîlerin, yeni meseleler karşısında yaptıkları ictihadlarda rehberleri ihlâsları idi. Çünkü sahâbîlerin fakihleri, müslümanların seçkinleriydi. Onlar, fetvâ verirken dinî hakikati arıyorlar ve mutlaka doğru bir çözüm yolu bulmak için çalışıyorlardı. Sahâbîlerin bu türlü ictihad ve anlayış farkları onlardan sonra gelen nesillere iki şekilde faydalı oldu:

1 — Sahâbîler ictihad için çok sağlam bir metod koymuş oldular. Hakîkatı ararken ihtilâfa düşseler dahi, rehberleri ihlâs oldukça bu ihtilâfın, birliği bozmayacağını, bilâkis akıl ve idrakleri kuvvetlendireceğini ve her yönüyle meseleyi inceleyen kimseleri gerçeğe ulaştıracağını göstermiş oldular.

2 — Sahâbîler fıkıhta öyle zengin bir araştırma, şuurluluk ve açıklık mirası bıraktılar ki, onlar, ihtilâfa da düşseler, ittifak halinde de olsalar, yaptıkları ictihad, kendilerinden sonra gelenlere çok büyük faydalar sağladı.

İmam Şâtibî, el-İ'tisam adlı eserinde sahâbîlerin ihtilâfını ümmet için bir rahmet olarak vasıflandırır ve şöyle der: «Kasım b. Muhammed'den şöyle rivayet edilmiştir: Allah, Peygamber'in arkadaşlarının ihtilâfları ile amel hususunda bizi çok faydalandırdı. Sahâbîlerden birinin ilmi ile amel eden kimse ancak onları yetkili gördüğü için amel etmektedir. Damra b. Recâ'dan da şöyle rivayet edilmiştir: Ömer b. Abdilaziz, Kasım b. Muhammed ile birlikte hadis müzakere ediyorlardı. Ömer b. Abdilaziz bir meselede Kasım'a mu-

halefet etti. Durumu anlayıncaya kadar bu Kasım'a ağır geldi. Ömer b. Abdilaziz de O'na: Yapma, onların ihtilâfı beni çok memnun etmektedir, dedi. İbni Vehb de, Kasım'dan şöyle rivayet eder: Ömer b. Abdilaziz'in şu sözü beni hayrete düşürdü: Sahâbîlerin ihtilâfı beni çok sevindiriyor. Çünkü onlar tek bir görüşe sahip olsalardı insanlar sıkıntıya düşerlerdi. Zira sahâbîler, kendilerine iktidâ edilen imam mevkiindedirler. Dolayısiyle herhangi bir kimse, onlardan birinin sözü ile amel ederse Sünnete uymuş olur. Bu sözün mânâsı şudur: Sahâbîler insanlara ictihad kapısını açtılar ve bu hususta ihtilâfa düşmenin caiz olduğunu gösterdiler. Eğer onlar bu kapıyı açmasalardı müctehidler sıkışıp kalırlardı. Onlar arasındaki ihtilâf sebebiyle Allah ümmete genişlik verdi ve ümmetin bu rahmete dahil olması için bir açık kapı bırakılmış oldu.»[17]

Sahâbîlerden bize Peygamber (S.A.)'in hadislerine dayanan bazı fıkıh mecmuaları intikal etmiştir. Hadis'e de, sahâbîlerden intikal eden sözlere de «Sünnet» denir. Sadece Peygamber'e nispet edilen şey «hadis» adını alır. Buna göre hadis kelimesi sünnetten daha hususî bir mânâda kullanılır. Sahâbîlerin sözlerinin daha sonra İslâm Hukuku'nun teşri' tarihinde çok büyük bir önemi vardır. Ömer b. Abdilaziz, sahâbîlerin sözünü huccet olarak kabul ederdi. Sahâbilerin sözlerinin toplanmasını ve bunların halk için tatbik edilmek üzere bir kanun teşkil etmesini istemişti.

Abdullah b. Mukaffa, Abbasî halifesi Ebu Cafer el-Mansur'a devlet için bir kanun yapmasını teklif eden risalesinde, Ömer b. Abdilaziz'in fikrini benimseyerek, bu kanunun sahabîlerin sözlerinden derlenmesini, onların ittifak halinde olan görüşlerinin esas olarak kabul edilmesini, ihtilâf ettikleri hususlarda ise onların insanların menfaatlarına uygun olan görüşlerinin alınmasını ileri sürmüştür. Ebu Cafer el-Mansur, bu fikri kabul etmiş ve İmam Malik'ten, Sünnet olarak intikal eden sözlerin kanun olmak üzere, kitap halinde yazılmasını istemiştir. Medîneli İmam Malik, bu isteği yerine getirdi ve Halife el-Mehdi devrinde tamamladığı bu kitab (Muvatta')'ın kanun olarak kabul edilmesinden vazgeçti. Çünkü O, Medine'deki rivayetleri bu eserinde toplamıştı. Her ne kadar sahâbîler, sayı bakımından Medine'de daha çok iseler de, diğer İslâm ülkelerine de dağılmışlardı.

Netice ne olursa olsun, sahâbîlerin sözleri bir huccet olarak kabul edilmiş, ileride açıklayacağımız üzere, ictihad da onun sınırları dahilinde yapılmıştır.

---

17) eş-Şâtıbî, el-İ'tisam, c. III, s. 11; Menar tabı.

3 — TABİÎN DEVRİNDE İCTİHAD

Sahâbiler, birçok talebeler yetiştirmişler ve onlara, Kur'an'ın, **«(İslâmda) birinci dereceyi kazanan muhacirler ve ensar ile onlara güzelce tâbi olanlar...»**[18] âyetine uyularak «Tâbiîn = Tâbiiler» adı verilmiştir. Aslında bu isim, onlara Allah tarafından verilmiş olup büyük bir şereftir.

Tâbiiler, sahâbilerin birçok rivayet ve fıkhî ictihad servetini hazır bulmuşlardı. Bu durum karşısında onların yapacağı iki iş vardı:

1 — Bu iki serveti toplamak. Onlar, gerçekten Peygamber (S.A.)'in hadislerini, sahâbîlerin söz ve ictihadlarını topladılar. Bu, onlar için çok kolay oluyordu. Çünkü her tâbiî, bir sahâbînin veya birkaç sahâbinin talebesi idi. Birçok talebesi olan sahâbîler de vardı. Meselâ; Abdullah b. Ömer birçok kimseleri yetiştirmişti; Said İbnü'l-Müseyyib, Abdullah b. Ömer'in azatlı kölesi Nafi' ve oğlu Sâlim v.s. gibi. Her sahâbînin ilmini nakleden özel bir talebesi vardı. Bu talebelerin ekserisi Arap asıllı olmayan müslümanların çocuklarıydı. Bu durumda, Peygamber'den ilim alma mevkiinde bulunan sahâbîlerin sözlerini onlar bir huccet sayıyorlardı.

2 — Hakkında sahâbilerin re'y'i veya Kur'an ve Sünnetten herhangi bir nass bulunmayan meselelerde ictihadlarda bulunmak. Gerçekten onlar, naklettikleri hadis ve fetvâların ötesinde birçok ictihadlar yapmışlardır. Fakat sahâbîlerin çizmiş oldukları yoldan çıkmamışlardır. Şüphesiz ki hadisleri toplamak hususunda bazı güçlüklerle karşılaşıyorlardı. Çünkü sahâbîler İslâm ülkelerine dağılmış olup bazısı Irak'ta, bazısı Şam'da ve bazısı da başka yerlerde bulunmakta idiler. Fakat, onlar için bu hadis toplama işini kolaylaştıran cihet, her tâbii'nin sadece karşılaştığı sahâbîden hadis rivayeti ile yetinmesi idi.

Emevîlerin ilk devirlerinde Medine'den ayrılan sahâbîlerin çoğu, sonra tekrar oraya döndü ve Medine önceki gibi yine ilim ve irfan merkezi haline geldi. Sahâbîlerin ve ekseri tâbiî'lerin ilmi işte bu şehirden yayıldı. Gerçekte Emevîler devrinden önce Medine'den ayrılan sahâbîler, sayı bakımından orada kalanlara nispetle çok az idiler. Çünkü Hz. Ömer (R.A.), büyük sahâbîleri Medine'de oturmağa mecbur etmişti. Hz. Ömer (R.A.), onları evvelâ görüşlerinden faydalanmak için, saniyen siyaset ve devlet işlerinin güzel gitmesi ile ilgili sebeplerle Medine'de alıkoymuştu. Fakat, Hz. Osman (R.A.)

---

(18) Tevbe Sûresi, 100.

halife olunca Medine'den ayrılmak isteyen sahâbîlere izin vermiş ve onlardan bir kısmı dışarı gitmiştir. Bununla beraber bilgin ve büyük sahâbîlerin çoğu oradan gitmemiştir. Ancak Abdullah b. Mes'ud, Ebu Musâ el-Eş'ari gibi bazı bilgin sahâbîler, ta Hz. Ömer zamanında Medîne'den ayrılmışlardı.

Çok talebe yetiştirmekle meşhur olan sahâbîlerden Irak'ta Abdullah b. Mes'ud; Medine'de Hz. Ömer, Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit ve başkaları dikkati çekmektedir. Bu hususta İbn-i Kayyım el-Cevziyye şöyle söyler:

«Dînî ve fıkhî ilimler, İslâm ümmeti arasında İbni Mes'ud, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas'ın talebeleri vasıtasıyla yayılmıştır. Yani Medine'de Zeyd b. Sabit ve Abdullah b. Mes'ud'un talebeleri tarafından bu ilimler yayılmıştır.» İbn-i Kayyım el-Cevziyye, İbn-i Cerir'den şöyle rivayet etmektedir: «Denilebilir ki Abdullah b. Ömer ve Medine'de ondan sonra yaşayan sahâbîlerden bir gurup, Zeyd b. Sabit'in mezhebine göre fetvâ verirlerdi. Onlar Peygamberden işitip öğrenmedikleri şeyleri Zeyd b. Sabit'ten almışlardır.»[19]

Şüphesiz İbn-i Kayyım, sahâbîlerden fetvâ ve fıkıh üzerinde ihtisası olan bazılarını burada zikretmektedir. Halbuki onlardan başka Ali b. Ebî Talib, Aişe (R.A.) ve Ömer b. Hattab gibi birçok sahâbîler re'yleri ile ön plânda yer alırlar. İbn-i Kayyım'ın zikrettiği sahâbîlerin bir kısmı, Ömer (R.A.)'dan rivayet etmişlerdir. Meselâ; Abdullah b. Ömer, babasının fıkıh görüşünü naklederdi. Zeyd b. Sabit, İbni Mes'ud ve diğerleri bazan Ömer (R.A.)'in görüşünden uzaklaşır; çoğu zaman da onun görüşüne katılırlardı.

Tâbiîler'den bazıları, nass veya sahâbîlerin fetvâsını bulamadıkları zaman kendi re'yleri ile içtihad ederek fetvâ verirlerdi. Bazıları da, dayanacak Kitab ve Sünnet'te herhangi bir nass bulamadıkları zaman ictihad'da bulunmaktan çekinirlerdi. Bu iki türlü içtihad metodu sahâbîler devrinde mevcut idi. Fakat sahâbîlerin çoğu, Peygamber'den aldıkları sünnetleri iyi bildikleri için bu iki türlü ictihad tarzı arasındaki fark pek açık - seçik değildi.

Tabiîler devrinde bu iki ictihad metodu arasındaki fark ve mesafe iyice ortaya çıktı. Çünkü müslümanlar arasındaki ihtilâflar şiddetlenmiş ve müslümanlar birbiriyle sert tartışmalara girişmişlerdi. Bu tartışmaların neticesinde birbirini küfür ve sapıklık-

(19) İ'lâmu'l-Muvakkıin, c. I. S. 16, 17.

la itham edenler türemiş, hattâ kılıçlar çekilerek birbirini öldürenler dahi olmuştur. Dolayısiyle müslümanlar:

1 — Hariciler,
2 — Şiiler,
3 — Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat

Olmak üzere belli başlı üç fırkaya ayrılmışlardır. Bu arada fitneden uzak durarak, bir kenara çekilip müslümanların uğradığı felâkete seyirci kalanlar da olmuştur.

Hariciler birbirine zıt görüşlere sahip fırkalara ayrılmışlar ve Ezrakîler, Necedât, İbâzıye[20] gibi bir çok fırkalar doğurmuştur. Şiiler de çok farklı fırkalara ayrılmış, hattâ bazıları İslâmiyetten tamamen uzaklaşmışlardır. Şiilik iddia eden bazıları da İslâm'a, sırf onu bozmak için girmişlerdir. Dolayısiyle onlar için İslâm'ın ayakta durması değil, temelinden yıkılması önemli idi. Tâ ki onlar, eski dinlerine ve iktidarlarına dönmüş ve hiç olmazsa devletlerini yıkan müslümanlardan öclerini almış olsunlar; veya müslümanlar koyu bir karanlık içine gömülüp gönüllerindeki ilâhî nur sönmüş olsun.

Bunun bir neticesi olarak, bazı insanlarda dinî duygu zayıflamış ve Peygamber (S.A.V.)'den asılsız hadis rivayetleri çoğalmıştır. Bu durumdan endişeye düşen İslâm büyükleri, bu uydurmaları çürütmek için gerçek hadisleri toplayarak kitap haline getirmişler ve gerekli tedbiri almışlardır. Bu yüzden Ömer b. Abdilaziz, gerçek hadislerin yazılmasını emretmiştir. Onun gerçek (sahih) hadislerin derlenerek yazılmasındaki ikinci bir maksadı da, şer'î hükümlerin doğru olarak tatbikini sağlamak idi.

Bu gibi sebeplerle yukarıda bahsettiğimiz iki ictihad metodu arasındaki mesafe ve görüş açısı büsbütün büyümüş, her iki zümre de sahâbîlerin yolundan oldukça uzaklaşmışlardır. Bu itibarla rivayeti tercih edenler ona daha çok sarılıyorlar, kuvvetini arttırmış olan fitnelerden bu suretle korunacaklarını düşünüyorlar ve kurtuluşu Sünnete sarılmakta buluyorlardı. Diğer bir gurup, Peygamber (S.A.)'den bir çok uydurma hadis rivayet edildiğini ve bunların rivayet sebeplerini gözönüne alarak, ciddî olaylar karşısında dinî hükümlerin ictihadla açıklanmasını zarurî görüyorlardı.

Dolayısiyle iki türlü fıkıh doğdu:

1 — Re'y'e dayanan fıkıh,

---

(20) Erzakîler, Nâfi' İbnu'l-Erzak'a; Necedât, Necdet İbni Amir'e ve İbâzıye, Abdullah ibni İbâz'a tâbi olanlardır.

2 — Hadis'e dayanan fıkıh.

Buna göre İslâm hukukçularının bir kısmı re'y taraftarları, bir kısmı da hadis taraftarları olarak meşhur olmuşlardır.

Burada tekrar işaret etmek isteriz ki ihtilâfın esası, Sünnetin delil olarak alınması veya onun sabit olduğu takdirde kabul edilmesinin lüzumu meselesi değildir. İhtilâfın esası, re'y'in derecesi ve yeni hükümleri re'y'in otoritesi altında halletmek meselesidir. Bu itibarla hadisçiler, mecbur kaldıkça re'y'e başvuruyorlar ve onunla ictihada müsaade ediyorlardı. Re'y taraftarları da ictihad ettikleri konularda sahih bir hadis bulamadıkları zaman re'y ile daha çok fetvâ veriyorlardı. Bazıları da mevcut meselelerin hükümlerini ortaya koymakla yetinmiyor, mevcut olmayan bir kısım meseleleri varsayıp onların re'y ile hükümlerini açıklıyordu. Bu türlü fıkha «farazi» (takdirî) fıkıh adı verilir.

Bazı ilim adamları, ekseri hadis taraftarlarının Hicaz'da, ekseri re'y taraftarlarının da Irak'ta olduğunu yazarlar. Bunun esası şudur: Medineli fakihler, Iraklı fakihleri Sünnetten uzaklaşmak ve re'yleri ile fetvâ vermekle itham etmişler, Iraklılar da bu ithamı reddetmişlerdir. Hakikatte ise Irak'ta re'yin yanında hadis, Medine'de de hadis'in yanında re'y bulunmaktadır.

Fakat bunlar, iki hususta birbirinden ayrılırlar:

1 — Iraklılara göre re'y'in derecesi Hicazlılardan daha fazladır.

2 — Re'y ile ictihad, Iraklılara göre daha çok kıyas metoduna dayanır. Hicazlılara göre re'y, maslahat (menfaat) metoduna dayanır. Buna göre Irakta fıkhın fer'i meseleleri çoğalmıştır, kıyaslar yapılarak mevcut olmayan meseleler hakkında dahi fetvâlar verilmiştir. Fıkhın bu çeşidi Medine'de bulunmamaktadır. Çünkü Medinelilerin ictihadlarına esas teşkil eden maslahat, mevcut olmayan konularda düşünülemez. Dolayısiyle Medine'de farazî (takdiri) fıkıh gelişmemiştir.

Iraklı fakihler arasında Şa'bî ve benzeri hadisçiler mevcut olduğu gibi Alkame, İbrahim Nahaî, Ebu Hanife'nin hocası Hammad gibi kıyasa dayanan fakihler de çoktur. Bunların imamları sahâbîlerden Abdullah İbni Mes'ud ve 'Ali Ebî Talib gibi Irakta uzun zaman oturmuş olan büyük sahâbîlerdir.

Medine'de hem hadis'e bağlı olan, hem de re'y ile ictihad yapan tâbiilerin sayısı Iraktakilerden daha çoktur. Medine'de kendine has özellikleri bulunan bir fıkıh ekolü teşekkül ettiği gibi, Irak'ta da başka bir fıkıh ekolü kurulmuştur. Mekke'de ise, bu her iki ekole

yakın diğer bir fıkıh ekolü meydana gelmiş, hattâ her İslâm memleketinde ayrı bir fıkıh ekolü doğmuştur. Bu yüzden fıkıh genişlemiş ve fıkıh metodları çeşitli dallara ayrılmıştır.

Fıkıh ekollerinin ihtilâfları hakkında Veliyyullah Dehlevi şöyle söyler :

«Tâbiilerin âlimlerinden herbirinin kendine göre bir mezhebi vardı. Her memlekette onlardan bir imam bulunmaktaydı. Meselâ; Medine'de Said b. el Müseyyib, Salim b. Abdillah b. Ömer, bunlardan sonra Zühri, Kadı Yahya b. Said, Rabia b. Ebi Abdirrahman; Mekke'de Atâ b. Ebi Rabah; Kûfe'de İbrahim Nahai ve Şâbi; Basra'da Hasan el-Basri; Yemen'de Tâvus b. Keysan gibi.

«Birçok kimseler bunların ilimlerini almış, onlardan hadis ve sahabilerin fetvâ ve sözlerini nakletmişlerdir. Onlar bu bilginlerin görüş ve araştırmalarını öğrenmiş, birçok kimselere fetvâlar vermiş, aralarında pekçok meseleler konuşulmuş ve kendilerine bir hayli mesele arzedilmiştir. Said b. el-Müseyyib ve İbrahim Nahai gibi bazı bilgin tâbiîler, fıkhı bölümlere ayırarak toplamışlardır. Onlar seleflerinden aldıkları her konuda bir metoda sahip idiler. Said b. el-Museyyib ve arkadaşları, Mekke ve Medinelileri fıkıh bakımından daha sağlam görüyorlardı. Bunların mezheblerinin aslını, Abdullah b. Ömer, Aişe ve İbni Abbas (R.A.)'ın fetvâları ile Medine kadılarının hükümleri teşkil eder. Onlar bu fetvâ ve hükümleri imkânları dahilinde derlemişler, sonra bunları inceden inceye gözden geçirmişlerdir. İbrahim Nahai ve arkadaşları ise Abdullah b. Mes'ud'u fıkıhta en kuvvetli sayarlardı. Nitekim Alkame : «Abdullah b. Mes'ud'tan fıkıhta daha kuvvetli kim vardır?» demiştir. İmam Evzai'ye, Ebu Hanife: «İbrahim Nahai Salim b. Abdillah'tan daha bilgindir. Eğer sahabi olmak şerefine sahip bulunmasaydı. Abdullah b. Ömer'den Alkame daha bilgindir, derdim. Abdullah (b. Mes'ud) ise, işte o Abdullah'tır» demiştir. Ebu Hanife'nin mezhebinin aslı, Abdullah b. Mes'ud'un fetvâları, Ali b. Ebi Talib'in fetvâ ve hükümleri, Kadı Şureyh gibi Kûfe kadılarının verdikleri hükümlerdir. Ebu Hanife, onların fetvâ ve hükümlerini toplamış ve diğer hadis taraftarı Medineliler gibi, o da ictihadlarda bulunmuş ve fıkıh meselelerini bölümlere ayırmıştır. Said b. el-Müseyyib, Medine fakihlerinin başta gelenlerinden idi. Hz. Ömer'in hükümlerini ve Ebu Hureyre'nin hadislerini en iyi bilen o idi. Said b. el-Müseyyib ve İbrahim Nahai birşey söyleyip onu birine nispet etmezlerse, çoğu zaman onların bu sözü açıkça veya imâ yoluyla seleflerinden birine nispet edilmiş olarak kabul edilirdi. Dolayısiyle memleketlerinin fakihleri bu ikisinin

etrafında toplandılar, onlardan ilim öğrenip onların yolundan giderek hükümler çıkardılar.» [21]

Bu ifadeden şu iki husus ortaya çıkmaktadır:

1 — Iraklılar fetvâ ve yargı (kazâ)'larında Abdullah b. Ebi Talib ve Irak'ta oturmakta olan diğer sahabilere tâbi oluyorlardı. Medineli tâbiiler ise, orada oturan bilgin sahabilerin fıkıh görüşlerini nakletmeye önem veriyorlardı ve sahabiler Irak'tan daha çok Medine'de idiler.

2 — Tâbiilerin bilginlerinden dikkati çeken iki fakih kendi memleketlerindeki fıkhı temsil etmişler ve memleketlerinin fıkhi malzemelerini nakletmişlerdir. Bunlardan birisi Medine'de Said b. el-Müseyyib'tir. O, Medine'deki sahabilerin ilim ve ictihadlarını nakletmiştir. Diğeri ise İbrahim Nahai olup Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebi Talib gibi Irak'ta bulunan sahabilerin ilim ve fetvâlarını nakletmiştir.

İCMA' VE SAHABİ SÖZÜNÜN DELİL OLUŞU

Tâbiilere göre sahabilerin söz ve amelleri bir delil (huccet) idi. Çünkü tâbiiler, sahabilerin öğrencileri olup onların yolundan gidiyorlardı. Tâbiilerden sonra gelenlere göre de sadece sahabilerin ameli huccet olarak kabul edilmiştir. Ancak Şiiler'den İmamiye mezhebi, Hariciler ve Zahiri mezhebi'nde olanlar sahabilerin amelini huccet olarak kabul etmezler. Sahabilerin ameli iki kısma ayrılır:

1 — Bir tartışmadan sonra da olsa sahabilerin ittifak halinde kabul ettikleri re'y icmâ' olup bizzat huccet teşkil eder. Fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüştedir. Yani Harici ve Şiilerden başka bütün mezhebler, Zahiriler de dahil olmak üzere, sahabilerin icma'ını huccet saymışlardır.

2 — Sahabiler bir hususta ittifak etmemişlerse tabiilerden her biri, ekseriya bu konuda kendi hocasının görüşünü benimser, bazan da başka bir sahabinin görüşünü kabul ederdi.

Tabiiler, ittifak halinde olsun veya olmasın, sahâbilerin görüşünü **sünnet** olarak kabul ederlerdi. Onlara göre sahabilerin sözü mücerret bir re'y'den ibaret değil, uyulması gereken bir sünnettir; zâhirde sahabilerin sözü mücerret bir hüküm çıkarma (istinbat)'dan ibaret olsa bile.

---

(21) Veliyyullah Dehlevî, Huccetullah el-Bâliga, c. I, s. 143

Tâbiilerden sonra gelen müctehid fakihlerin ekserisi de, sahabinin re'yini huccet olarak kabul etmişlerdir. Çünkü sahabiler, ilimlerini bizzat Peygamber (S.A.)'den almışlar ve bir kısım meseleleri, Peygamber'den sözle nakletmemişlerse de, amelî olarak nakletmişlerdir. Onların görüşleri Peygamberimizin rehberliğine dayanmaktadır. Bunun içindir ki onlar Peygamber (S.A.)'in getirdiği dini anlamakta daha kuvvetli ve ictihadları aklî olmaktan ziyade Peygamber (S.A.)'den görüp öğrendiklerine daha yakındır.

İbni Kayyim el-Cevziyye, sahabînin rey'inin sağlamlığını açıklarken şöyle der:

«Sahabî bir söz söylediği, bir hüküm veya fetvâ verdiği zaman onda bizde bulunmayan anlayış imkânları vardı. Bazı hususlarda sahabînin sahip olduğu anlayış imkânlarına biz de sahibiz. Fakat, sahabinin anlayış özelliği, Peygamber (S.A.)'den veya başka bir sahabîden şifahen işitmiş olması ihtimalidir. Sahabîlerin kendilerine has bilgileri pek çoktur. Çünkü her sahabî, işittiği şeylerin hepsini rivayet etmemiştir. Ebu Bekr Sıddık ve Ömer el-Fârûk gibi büyük sahabîlerin işittiklerine nispetle rivayet ettikleri çok azdır. Meselâ, Ebu Bekr'in Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiği hadis sayısı yüz'e varmamaktadır. Halbuki O, Peygamber (S.A.)'den hiç ayrılmaz ve O'nun yaptığı herşeye vâkıftı. Hattâ peygamberliğinden önce başlayıp vefatına kadar O'na arkadaşlık etmişti. Peygamber'i, O'nun sözünü, işini ve yaşayaşını en iyi tanıyan zat O idi. Diğer büyük sahabîlerin de rivayetleri, Peygamber (S.A.)'den işitip gördüklerine nispetle pek azdır. Onlar işitip gördüklerini rivayet etselerdi, Ebu Hüreyre'nin rivayetinden kat kat fazla olurdu. Ebu Hüreyre dört seneye yakın bir zaman Peygamber (S.A.)'e arkadaşlık ettiği halde O'ndan pek çok hadis rivayet etmiştir. Sahabilerin hal ve yaşayışlarını bilmeyenler, herhangi bir vak'a hakkında sahabiler birşey bilselerdi, rivayet ederlerdi, derler. Halbuki sahabiler Peygamber'den birşey rivayet ederken fazla veya noksan yaparız diye korkarlardı. Peygamber (S.A.)'den işittikleri şeyi defalarca konuştukları halde bunu Peygamber (S.A.)'den işittiklerini açıklamazlar ve «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu» demezlerdi.

«Sahabînin verdiği fetvâ şu altı şıkkın dışına çıkmaz:

«1 — Sahabî, onu Peygamber (S.A.)'den işitmiş olabilir.

«2 — Peygamber (S.A.)'den işitenden işitmiş olabilir.

«3 — Kur'andan böyle anlamış olabilir.

«4 — Sahabîler bu hususta ittifak etmiş oldukları halde onların bu ittifakları değil de, sadece bu fetvâyı veren sahabînin sözü bize nakledilmiş olabilir.

«5 — Sahabiler, arapçayı ve kelimenin delâlet ettiği mânâyı bizden daha iyi bilmekle, yahut Allah'ın emri ile ilgili durum ve karinelerle veya Peygamber (S.A.)'e uzun zaman arkadaşlık etmek, O'nun hal ve yaşayışlarını müşahade etmiş olmak, sözlerini işitmek ve bu sözlerin maksatlarını kavramak, vahy'in gelişine şahid olmak, bilfiil Peygamber (S.A.)'in bu vahy'i açıklamasını görmek gibi hususların yardımıyla birçok meseleleri bizden daha iyi anlamış olabilirler.

«6 — Sahabi, Peygamber'den kendisinin rivayet etmediği birşeyden anladığı mânâya göre fetvâ vermiş, fakat bu anlayışında yanılmış olabilir. Bu takdirde sahabinin sözü huccet olmaz...

«Bu altıncı şık bir faraziyeden ibaret olup vâki olması da uzak bir ihtimaldir... Bu itibarla sahabilerin sözleri sünnet makamındadır.» [22]

Burada açıklamamız gerekir ki, sahabîlerin sözlerini birçokları sünnet veya Peygamber (S.A.)'in hadisi gibi kabul etmişlerdir. Dolayısiyle, onlara göre, sahabiler ibadete taalluk eden ve akılla izahı mümkün olmayan hususlarda bir fetvâ vermişlerse bu fetvâlar kesin olarak Peygamber'in sünneti sayılır. Bu fetvâ ile Peygamber (S.A.)'den naklolunan hadisler arasında tercih yapılabilir. Zira hiçbir sahabi, Peygamber'den işitmedikçe re'y ile halledilmeyecek bir meselede fetvâ vermez.

Öte yandan bilginler, Peygamber (S.A.)'in sözlerini ve O'na nispet edilen hüküm ve fetvâların kabul edilmesini, bunlara muhalif olan sözlerin reddini beyan etmişlerdir. Çünkü Peygamber'e nispet edilmesi ihtimalinden dolayı sahabînin sözünü kabul edip doğrudan doğruya Peygamber'den rivayet edilen sözü terketmek doğru olmaz. Ancak sahabiden rivayet edilen fetvânın, onun kendi re'yi ile olması imkânsızsa durum değişmektedir. Çünkü re'y ile halledilmesi mümkün olmayan ve tamamen nakle dayanarak halledilmesi gereken hususta sahabînin fetvâsı sünnettir.

İmam Mâlik, böyle bir fetvâyı Peygamber (S.A.)'in hadisi olarak kabul eder. Şukadar ki O, Peygamber (S.A.)'e nispet edilen bir hadisle bu fetvâ arasında tercihte bulunur. Bu yönden İmam Mâlik özel bir ihramla Umre yapmayı Hac aylarında mekruh saymıştır. Burada O, Hz. Ömer'in re'yine uymuştur. Çünkü Hz. Ömer'in böyle Umre'yi yasakladığı rivayet edilmiştir. Sa'd b. Ebi Vakkas yoluyla Peygamber'den Umre ile Haccı birleştirmenin daha iyi olduğuna dair

(22) **İ'lamu'l-Muvakkıin, c. IV, s. 128; Münir ed-Dimaşkî tabı (Kahire).**

yapılan rivayet bu görüşe aykırıdır. Sa'd b. Ebi Vakkas, Peygamber (S.A.) böyle yaptığı için biz de böyle yapıyoruz demiştir. Fakat İmam Mâlik, Hz. Ömer'in sözünü tercih etmiş ve onu sünnet saymıştır. O bu hususta; Ömer, Peygamber'in sünnetini Sa'd'dan daha iyi bilir, demiştir.[23]

İmam Mâlik, Ömer'in sözünü, her nekadar bir sarahat yoksa da, Peygamber'den bir nakil olarak kabul etmiştir. O, Sa'd b. Ebî Vakkas'ın Peygamber (S.A.)'den naklettiğini açıkça söylemesine rağmen, Hz. Ömer'in sözünü tercih etmiştir.

4 — MÜCTEHİD İMAMLAR DEVRİNDE İCTİHAD

Tabiîlerden sonra talebeleri gelmektedir ki, bunlara, «Teba-i Tâbiin» (Tâbiîlere tâbi olanlar) denilmektedir. Fıkhî mezheplerin kuruluşu bunların çağlarına rastlar. İmamların en yaşlısı Teba-i Tabiîn'den, diğer tabirle tâbiîlerin talebelerinden Ebu Hanife'dir. O'nun bütün hocaları, İbrahim Nahaî ,Şa'bî, Hammad b. Ebî Süleyman, Atâ b. Ebî Rabah gibi yaşlı ve genç tâbiîlerdir. Müctehid imamların bir kısmı doğum ve zaman itibariyle birçok sahabilerin devrine rastladıkları için tabiî iseler de, daha çok ilimlerini başka bir tabiîden almışlardır. Meselâ; Ebu Hanife, Hammad'dan tahsil görmüş; Mâlik b. Enes, Abdullah b. Ömer'in talebelerinden ilim öğrenmiştir. Yani Mâlik, Abdullah b. Ömer'in oğlu Salim'den, onun azatlısı Nâfi'den ve diğer Medineli yedi fakihten ve bunların talebelerinden tahsil görmüştür.

Medineli yedi fakih ise şunlardır:
1 — Saîd b. el-Müseyyib (Öl. 93 H.), Kureyş kabilesinden olup Ömer (R.A.)'in hilâfeti zamanında doğmuştur. İmam Mâlik buna yetişemedi, fakat talebesi İbni Şihab'tan ders gördü.

2 — Urve b. ez-Zübeyr (Öl. 94 H.), Aişe (R.A.)'in kız kardeşinin oğlu olup kendinden sonrakilere O'nun ilmini nakletmiştir.

— Ebu Bekr b. Ubeyd b. el-Hâris (Öl. 94 H.) olup Hz. Aişe'den birçok mesele öğrenmiştir.

4 — El-Kasim b. Muhammed b. Ebi Bekr Sıddîk (Öl. 108 H.) olup Hz. Aişe'nin kardeşinin oğludur. Hz. Aişe'nin ilmini O nakletmiştir. Çünkü babası Muhammed ölünce O'nu Aişe (R.A.) kendi evine almış ve yetiştirmiştir. Kasim hem fakihtir, hem de hadis râvîsidir. Hadiste O'nun zekâ ve himmeti büyüktür.

(23) Şafiî, el-Umm, c. VII, s. 198.

5 — Ubeydullah b. Abdillah b. Utube b. Mes'ud (Öl. 99 H.) olup Hz. Aişe, İbni Abbas ve diğerlerinden rivayetler yapmıştır. O, Ömer b. Abdilaziz'in hocası idi. Dolayısiyle Ömer b. Abdilaziz'in düşünce ve yönelişlerinde O'nun etkisi çok büyük olmuştur.

6 — Süleyman b. Yesar (Öl. 100 H.) olup Peygamberimizin hanımı Meymune bint'il-Hâris'in kölesi idi. Meymune (R.A.), sonra O'nu mukâtebe akdiyle azat etmiştir. Bu zat, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Ömer, Ebu Hüreyre ve Peygamberimizin hanımları olan Meymune, Aişe ve Ümmü Seleme'den rivayetler yapmıştır.

7 — Hârice b. Zeyd b. Sabit (Öl. 99 H.) olup babası sahabiler arasında feraiz âlimi idi. Bu zat da, babasından ilim tahsil etmiş ve babası gibi re'y ile şöhret yapmıştır. Aynı zamanda babası gibi feraizi de çok mükemmel bilirdi ve halkın miraslarını Kitab ve Sünnete göre taksim ederdi. O'nun hakkında Mus'ab b. Abdillah şöyle söyler: Harice ve Talha b. Abdirrahman b. Avf'tan halk fetvâ sorardı ve onların sözüne bağlanırdı. Bunlar ev, hurma v.s. gibi malları mirasçılar arasında taksim ederler ve halka çeşitli belge (vesikâ)'ler yazarlardı.

Bu yedi fakih'in çoğu dikkatli ve doğru rivayetle, re'ye dayanarak hüküm çıkarma ve fetvâyı birleştirmişlerdir. Bunların hepsi Medine'de toplanmış olup Medine ilmini yaymışlardır. Sâid b. el-Müseyyib de, re'y ile hüküm çıkarır ve ona göre fetvâ verirdi. Onun hakkında çağdaşlarından biri şöyle söyler: Bir vakit bir adam gördüm. O, birşey sormak için toplantılara sokulup duruyor ve birçokları onu bir meclisten başka bir meclise gönderiyorlardı. Sorusuna fetvâ vermek istemedikleri için nihayet onu Said b. el-Museyyib'in meclisine gönderdiler. Çünkü Said b. el-Museyyib'e (Cesaretli Said) derlerdi.[24]

Kasim b. Muhammed, Ubeydullah b. Utbe b. Mes'ud, Süleyman b. Yesar ve Hârice, re'y ile hüküm çıkarıp fetvâ vermekle meşhur idiler. Re'y ile hüküm çıkarma işinin çok olduğu yerde re'y ile fıkıh da çok bulunmaktadır.

Bu itibarla re'ye dayanan fıkhın Medine'de de mühim bir mevkii olduğunu burada belirtmek isteriz. Bu adı geçen yedi fakih, Medine fıkhını temsil etmekle beraber, onların fıkhı, Medine'de re'ye dayanan fıkhın derecesini de açıkça gösterir. Gerçi bu türlü fıkhın derecesi, orada, Irak'ta olduğu gibi yüksek değil ve metodu da farklı idi.

---

(24) İ'lâmu'l-Muvakkıin, c. I, s. 18.

Bu yedi fakih ve diğerlerinin ilmini, genç bir tâbiî olan İbni Şihab ez-Zührî ve Rabîatu'r-Rey nakletmişlerdir. İmam Mâlik bunların her ikisinin de talebesi idi.

Bu tarihi seyir, tâbiîler asrındaki fıkıh ve ictihadla, müctehid imamlar asrındaki fıkıh ve ictihadın birbiriyle nasıl irtibat halinde olduğunu açıklamaktadır. Bu tarihî seyir, aynı zamanda fıkıh ekollerinin kurulduğu tâbiîler asrı ile, büyük fıkıh mezheplerinin kurulmaya başladığı asrın birbiri içine nasıl girmiş olduğunu göstermektedir.

Tâbiîler devrinde İslâmî fırkaların meydana gelmesi ile Peygamber (S.A.)'den yalan hadis rivayetleri artmıştır. Bu devirde, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, kasıtlı birtakım kimselerin İslâm'a girişi, bu uydurma hadis rivayetini artıran sebeplerden biridir. Fakat bu uydurma hadis rivayeti, tâbiîler devrinde kendilerine başvurulacak ve gerçeği hakikî kaynaklardan öğrenecek imamlar bulunduğu için mühim bir tesir göstermemiştir. Çünkü o devirde İslâm'ın kaynakları henüz bulanmamış ve tertemizdi. Fakat, teba-i tâbiin asrında ve daha sonraki asırlarda Peygamber (S.A.)'den uydurma hadis rivayeti, çeşitli sebeplerden şiddetini artırmıştır. Kadı İyaz, bu uydurma hadis rivayetinin sebeplerini şöyle anlatır:

«Hadis uyduranlar birkaç sınıftır. Onların bazısı Peygamber (S.A.)'in aslâ söylemediği bir şeyi birbirini küçümsemek veya büyüklük satmak maksadı ile uydurmuşlardır. Bunlar zındıklar ve benzerleridir. Diğer bir kısmı, kendilerine göre, dindarlık maksadıyla birtakım hadisler uydurmuşlardır. Bunlar, bazı hususların faziletleri hakkında hadis uyduran câhil dindarlardır. Bazı hadisçi (muhaddis) geçinen sapıklar, şöhret yapmak için acayip hadisler uydurmuşlardır. Bazı sapık mezheplerin dâvetçi (dâî) leri taassup ve gizli maksatları sebebiyle, bazı müteassıp mezhep taraftarları da kendilerini savunmak için, bir kısımları da dünyaya bağlı kimselerin isteklerini yerine getirmek ve onların yaptıklarını meşrû göstermek için hadis uydurmuşlardır.

«Bu hadis uyduranların kimisi, hadis metni uydurmamış; fakat zayıf bir metin için doğru ve meşhur bir sened uydurmuştur. Bazıları da, hadis senedlerini altüst etmiş ve bunlara bazı isimleri eklemiştir. Onlar bunu, ya bir fevkalâdelik göstermek veya cehaletlerini örtmek için yapmışlardır. Başka bir gurup da, yalan yere, işitmediği şeyi işittiğini, görmediği kimseleri gördüğünü ve sahih hadisler rivayet ettiğini iddia etmiştir. Diğer bir kısmı da, kasden sahabilere

ait sözleri, arap atasözlerini ve filozoflara ait sözleri Peygamber (S.A.)'e nispet etmişlerdir».[25]

Bu uydurma hadis rivayetinin bütün sebepleri, teba-i tâbiin devrinde ve fıkıh mezheplerinin kurulduğu çağda mevcuttur, diyemeyiz. Çünkü bunların bir kısmı daha sonraya aittir. Bunlardan tâbiiler devrinde bulunan zındıklık, ikinci asrın birinci yarısında daha da artmıştır. Hâriciler ve Şiiler'in sapıkları (gulât-ı şia)'nın temsil ettiği **bid'at** hareketleri de böyledir. Hattâ Haricîler'den bazısı tevbekâr olduktan sonra şöyle söylemiştir: «Peygamberimizin hadislerini iyice inceleyiniz, çünkü biz, yaymak istediğimiz herşey için bir hadis söylerdik.» Emeviler devrinde dünyaya bağlı olanların nefsi arzuları da aynı şekilde hadis uydurmada rol oynamıştır. Çünkü Emevî hükümdarlarına yakın olan ve kalbinde dinin bir yeri bulunmayan kimseler, hükümdarları memnun etmek için hadis uydurmuşlar ve âhiretlerini dünyalık şeylere değişmekten çekinmemişlerdir.

Bu yüce din ve kıyamete kadar bakî olacak parlak İslâm mirası üzerine gelen bu tehlike dalgasının büyüklüğü nispetinde, onu; bu gibi şüpheli şeylerden kurtarmak, uydurmaları gerçek hadislerden ayıklamak için önem ve çaba gösterilmiştir. Dolayısiyle İslâm bilginleri, bu tehlike başgösterir göstermez araştırma, inceleme ve müslümanların ortak mirası olan fıkhı korumak cihetine yönelmişlerdir. Onlar, bu İslâm mirasını korumak, ona sokulan uydurmaları ayıklamak ve onu gelecek nesillere tertemiz ve dosdoğru bir şekilde teslim etmek için iki yönde çalışmışlardır:

1 — Gerçek rivayetleri araştırmak, uydurmaları onların arasından çıkarıp atmak maksadıyla hadisleri rivayet edenlerin şahsiyetlerini, yaşayışlarını incelemişler ve hadis'i anlayarak, doğru olarak rivayet edecek güvenilir râvîlerle bu vasıfları taşımayan râvileri tesbit etmişlerdir. Râvileri doğrulukta derecelere ayırmışlar, daha sonra bizzat hadisleri İslâmi gerçeklerle ve doğruluğunda şüphe olmayan hadislerle karşılaştırıp ölçmüşler, Kur'an'a ve gerçek hadislere uymayanları atmışlardır.

Daha sonra büyük imamlar, sahih hadisleri kitap halinde yazmak işine girişmişlerdir. Bu maksatla İmam Mâlik **Muvatta**'ını, Süfyan b. Uyeyne **Kitabu'l-Câmi**'ini, Süfyanı Sevri **el-Câmi'u'l-Kebir**'ini ve İmam Ebu Yusuf, Ebu Hanife'den rivayet ettiği **Kitab u'l-Âsâr**'ını yazmıştır.

---

(25) Muhammed el-Hudari, Tarihu't-Teşri'i'l-İslâmî, s. 87.

2 — Bilginler, râvilerin doğruluk ve adaletle meşhur olup olmadıklarını, o devirde bid'at'e düşüp düşmediklerini tesbit etmek için hadislerin senedlerini araştırmışlardır. Bu sened araştırması iki devreye ayrılır:

a) Önceleri senedler (râviler) birbirine bağlanmazdı. Bu durum, tâbiîlerle görüşmüş olan Ebu Hanife ve Mâlik gibi müctehid imamların asrında mevcut idi. Çünkü bu imamlar, ilimlerini tâbiîlerden almış olan teba-i tâbiînden idi. Gerçi birçok hallerde onlar, genç tâbiîlerden ilim tahsil etmişlerse de, senedin Peygamber (S.A.)'e ulaşmasını şart koşmuyorlardı. Bu itibarla onlar, tâbiinin «Peygamber buyurdu» diyerek söylediklerini kabul ediyorlardı. Çünkü tâbiîne güveniyorlar ve şüpheye düşmüyorlardı. Tâbiî de, sahabînin ismini mecbur kalmadıkça zikretmiyordu. Aralarında karşılıklı itimad hâkim idi. Hattâ bu tâbiîler, hadisi birkaç sahabîden rivayet ettikleri zaman sahâbî ismini zikretmediklerini açıkça söylüyorlardı. Bu cümleden olmak üzere bir tâbiî olan Hasen el-Basrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:

«Bir hadisi dört sahâbi rivayet etmişse o hadîsi ben mürsel olarak (sahabi ismini zikretmeksizin) rivayet ederim. Bir hadîsi bana falan rivayet etti, dersem onu sadece o zat söylemiştir. Peygamber şöyle buyurdu, dersem o hadîsi yetmiş veya daha fazla kişiden işitmişim demektir.»

Bu hususta el-A'meş de şöyle rivayet etmiştir: «İbrahim'e, bana Abdullah'tan bir hadis rivayet ettiğin zaman onu sened olarak göster, dedim. O da dedi ki, Abdullah'tan herhangi bir hadisi bana falan rivayet etti dersem, onu rivayet eden o şahıstır. Abdullah şöyle dedi dersem, onu bizzat bana Abdullah rivayet etmiştir.»

Bu sebeple Ebu Hanife, hadisi çok zaman mürsel olarak zikrederdi. Mâlik, hadisi aldığı kimseye önem verir ve sened zikrini istemezdi. Mâlik şöyle derdi: «Dört kişiden ilim alınmaz, diğerlerinden alınır. Bunlar; 1 — Sefih, 2 — Bid'ate sevkeden nefsi arzulara uyan, 3 — Uydurma hadis rivayet etmekle itham edilmese dahi konuşurken yalan söyliyen, 4 — Dindar olmakla beraber câhil olan kimselerdir.»

İmam Mâlik bu dört sınıftan olmayanlara itimat gösterir ve onların rivayetini kabul ederdi.

b) İlk müctehid imamların çağından sonra insanlar arasında, ahde vefasızlıkları nisbetinde yalancılık da artmıştır. Bu devirde hadis öğrenenler, öğrendikleri hadisi ne tâbiiden, ne de teba-i tâbiin-

den almışlardır. Bundan dolayı onlar, rivayetin doğruluğunu kabul etmek için hadisteki senedin Peygamber (S.A.)'e kadar ulaşmasını şart koşmuşlardır. Meselâ; Ebu Hanife ve Mâlik'ten sonra gelen İmam Şafii, sahabîyi zikretmiyen râvînin hadîsini veya senedler arasında herhangi bir kesiklik (inkita') bulunan hadîsi aslâ kabul etmemiştir. Ancak, mürsel olarak hadis rivayet eden ravîde şu iki şart bulunursa, onun rivayet ettiği böyle bir hadîsi kabul etmiştir:

1 — Tâbiî, sahabînin ismini zikretmeksizin mürsel olarak bir hadis rivayet ederse, o tâbiînin Saîd b. el-Müseyyib gibi birçok sahabîleri gören büyük tâbiîlerden olması lâzımdır.

2 — Böyle bir hadis rivayet eden tâbiîyi, şu gibi destekleyici hususiyetler bulunmalıdır:

a) Hadîs'i başka bir yoldan Peygamber'e mânâ itibariyle isnat etmiş olmak,

b) Bu hadîs'i destekleyen ilim ehlinin kabul ettiği ve başka bir yolla rivayet edilen diğer bir mürsel hadis bulunmak,

c) Sahabî'lerin kabul etmesiyle bu mürsel hadis desteklenmiş olmak,

d) Bilginlerden bazılarının mürsel hadîsi kabul ederek ona göre fetvâ vermiş olmaları gerekir. Meselâ, «**Vârise vasiyyet yoktur**» hadîsi böyle bir mürsel hadistir ve bunu pek çok fukahâ kabul etmiştir.

Bu saydığımız şartlar bulunmadığı takdirde mürsel hadîsi Şafii kabul etmez. O'na göre bu şartları ihtivâ eden mürsel bir hadis, sened bakımından muttasıl (Peygambere ulaşan) hadisten daha aşağı bir derecededir. Eğer böyle bir hadis, musned (Peygambere sahabî vasıtasiyle dayanan) bir hadisle çatışırsa, bu şartları ihtivâ etse dahi, Şafiî onu reddeder.

Şafiî'nin çağında mürsel hadîsin durumu bundan ibarettir. Ondan sonra gelen Ahmed b. Hanbel asrında ve büyük hadis mecmualarının meydana geldiği asırlarda ise, mürsel hadîsin durumu daha da zayıflamıştır. Meselâ; Ahmed b. Hanbel, mürsel hadîsi zayıf hadislerden saymış, ancak muttasıl bir hadis bulunmadığı takdirde mürsel bir hadisle amel etmiştir. Hattâ Nevevî **«Takrib»** adlı eserinde fakih, muhaddis ve usul bilginlerinin büyük çoğunluğu gibi düşündüğünü ve mürsel hadîsi, zayıf sayarak, reddetmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: «Çünkü bu hadîsi Peygamber'den rivayet eden sahabî bilinmemektedir. Bilinmeyen bir şahıstan rivayet edilen hadîsin reddedilmesi gerektiğine göre, sadece isim vermeyen râvînin de reddedilmesi daha doğru olur.»

Mürsel hadîsin Peygambere nispetindeki zincir (silsile) üzerinde bu kadar durulması, İslâm bilginlerinin Sünnete ne kadar önem verdiğini; isnadları, sened teşkil eden râvilerin durumlarını tek tek iyice tetkik ederek, uydurma hadisleri nasıl ayıkladıklarını göstermektedir. Hattâ bu devirde adalet, doğruluk, emanet, idrak ve öğrendiğini iyice muhafaza etme (zabt) gibi sıfatlarla meşhur olmayan kimsenin rivayeti kabul edilmemiştir. Onların gösterdiği böylesine bir titizlik, gerçek hadislere Peygamber'in söylemediği bir şeyi sokmak istiyenlerin yolunu tıkamak için tam bir çare ve tedbir olmuştur.

Müslüman ismi taşıyan veya müslüman olduklarını ilân ettikleri halde İslâm'ı yıkmaktan başka bir şey istemiyen ve Peygamber'den uydurma hadis rivayet eden bir kısım kimselerin sapıklıkları neticesi alınan bu tedbir, ilk basamak olmuştur. Bu sayede uydurma hadisi sahih hadislerden ayırd etmek için İslâm bilginleri şâyân-ı hayret ölçüler koymuşlardır.

Re'y'e dayanarak fetvâ vermek, ikinci merhaleyi teşkil eder. Çünkü bu bir zaruret idi. Şehristâni «el-Milel ve'n-Nihal» adlı eserinde bu hususu şöyle anlatmıştır: «İbadet ve muâmelât hususundaki yeni olaylar sayılamıyacak kadar çoktur. Kesin olarak biliyoruz ki her olay hakkında bir nass gelmemiştir. Böyle olması da düşünülemez. Nass'lar mahdut olup bunlar mahdut olmayan bütün olayları içine alamaz. O halde ictihadın, kıyasın, hattâ her yeni olay üzerinde yeni bir ictihadın zarûreti kendiliğinden anlaşılmaktadır.»

Bu itibarla sahâbiler ve tâbiiler devrinde re'y'in büyük bir önemi vardı. Tâbiiler devrinde çeşitli fıkıh ekolleri kendini göstermiş ve her ekol, az - çok ve değişik metodlarla da olsa, re'y'e kıymet vermiştir. Teba-i tâbiin asrında ortaya çıkan mezheblerin imamları re'y ile daha çok ictihad'da bulunmuşlardır. Pek çok yeni olaylar karşısında bu, bir zarûretten doğmuştur. Re'y ile ictihadın çoğalmasına sebep olan ikinci âmil, birtakım yalancılar vasıtasıyla meydana gelen uydurma rivayetleri ayıklamak zaruretidir. Medine'de de Irak'ta da re'yi görmekteyiz. Bu iki memleket, fıkhın geniş bir şekilde gelişme alanlarıdır. Bu memleketlerden başka yerlerde de fıkıh çalışmaları olmuş ise de, buralarda o iki şehre nisbetle fıkıh daha az gelişmiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Irak'ta re'y Medine'dekinden daha çok idi. Irak ve Medine fıkıhları arasındaki farkı şu dört noktada özetliyebiliriz:

1 — Medineliler Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.)'ın hüküm ve fetvâlarına, ayrıca Zeyd b. Sabit ve Aişe (R.A.)'ın fetvaları ile Ebu

Hüreyre ve Ebu Saîd el-Hudrî gibi sahabîlerin rivayetlerine sahipti. Iraklılar ise Abdullah b. Mes'ud'un hadis ve fetvâlarına, Ali b. Ebî Talib ve Ebu Mûsâ el-Eş'arî'nin fetvâ ve hükümlerine, Kadı Şureyh gibi Irak'ta bulunan sahabî ve tâbiîlerin hüküm ve fetvâlarına malik idi.

2 — Medîneliler daha çok hadis kaynaklarına sahip olup, hadîs'e itimad da o zaman daha çoktu. Hadîs'e dayanan fıkhın sahip olduğu malzeme, sahabîlerin hükümlerinden meydana geliyor ve hadislere dayanan görüşler daha büyük bir kuvvet kazanıyordu.

3 — Tâbiîlerin fetvâları Medine'deki müctehidlerin yanında büyük bir mevki işgal ediyordu. Çoğu zaman bu fetvâlara, doğrudan doğruya uyuluyordu. Gerçi bu fetvâlara uymak mecburî olmayıp **istihsan** yoluyla tercih ediliyordu. Irak fıkhında tâbiîlerin re'yleri böyle bir mevki işgal etmiyordu; ama Irak'ta da tabiîlerin re'ylerine çoğu zaman uyuluyordu. Ne var ki bu, sırf onların re'yleri olduğu için değil, fıkıh ekollerince varılan fikir birliği (ittifak) olmasından dolayı idi.

4 — Yukarıda işaret edildiği gibi, Irak'ta re'y, kıyasa dayanıyordu. Hicaz'da ise re'y, devlet işlerinde yaptığı ictihadlarda Hz. Ömer'e uyularak, maslahata (yaklaşık olarak kamu yararına) dayanıyordu.

ŞİA VE HARİCİLERDE FIKIH

Şimdiye kadar anlattıklarımız Ehl-i Sünnet fıkhına dair idi. İslâm tarihinde buna Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat fıkhı adı verilir. Diğer birçok fırkaların da kendilerine göre fıkıhları, fıkıh kitapları, fetvâ ve hükümleri vardır. Bu fırkalardan kısaca bahsetmek mecburiyetindeyiz. Burada yalnız fıkhî olan fırkalardan değil, esası ister akideye, isterse hilâfet meselesine dayansın, kısaca bütün fırkalardan bahsedeceğiz. Çünkü bunların hepsi birbiri ile alâkalıdır. Yani bunlar, ağacın kökü ve dalı gibi birbirine bağlıdır.

Bu fırkaları iki kısma ayırabiliriz:

1 — Siyasi fırkalar,

2 — İtikadî fırkalar.

Gerçi siyasî fırkalarla itikadi fırkalar arasında bir ilgi vardır. Çünkü siyasî olarak ortaya çıkan her fırkanın kendine göre bir de akidesi ve itikadi görüşü vardır.

SİYASÎ FIRKALAR

Siyasî fırkalar şu üç başlık altında gösterilebilir:

1 — Şiiler,

2 — Hariciler,

3 — Ehl-i Sünnet ve-l Cemaat.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat: Bunlar hakkında burada bir şey söylemeyeceğiz. İslâm'ın siyasî görüşlerinde asıl olan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhepleridir. Bunların dışındaki bütün mezhepler, İslâm âleminde hiçbir zaman çoğunluğu teşkil etmemiştir.

Şiiler: Bunlar en eski İslâm fırkası sayılır. Çünkü onlar, Hz. Osman zamanında ortaya çıkmış olup Hz. Ali devrinde kuvvetlenmişlerdir. Hattâ Şiiler, Peygamber (S.A.) vefat eder etmez bir fırka olarak ortaya çıktıklarını iddia etmektedirler. Bu iddiaya göre sahabilerden bazıları Hz. Ali'nin propagandasını yapıyor ve ha-

lifeliğin Hz. Ebu Bekr'in değil, Hz. Ali'nin hakkı olduğunu ileri sürüyorlardı. Her ne ise, hakikat odur ki şiilik, Hz. Osman zamanında bir realite olarak ortaya çıkmış ve İslâm devletlerinin teşekkül ve seyrinde büyük etkilerde bulunmuştur.

Genel olarak Şiiler, Hz. Ali'nin halifeliğe diğer müslümanlardan daha lâyık oluşuna ve onun Peygamber tarafından halife olarak tâyin edilişine kani idiler. Ayrıca onlar, imametin, ümmetin görüşüne terkedilebilecek âmme menfaatlarından sayılamıyacağına; aksine, imametin, dinin en esaslı prensiplerinden biri olduğuna, Peygamber'in bu konuyu ihmal ve ümmete havale etmesinin aslâ caiz olmadığına; bilâkis, Peygamber'in bir imam tâyin etmek mecburiyetinde olduğuna inanırlar.

Şia adını taşıyan çeşitli fırkalar vardır. Bunların bazıları. Hz. Ali'yi takdis ederek İslâmiyetten dışarı çıkmışlardır. Bu türlü sapık şiî fırkalara, yahudi dönmesi Abdullah İbni Sebe' taraftarı olan ve Hz. Ali'yi tanrılaştıran «**Sebeiyye**» fırkası ile Ali (R.A.)'yi Peygamber sayan «**Gurabiyye**» fırkasını misal olarak gösterebiliriz. Gurabilere göre, Cebrail, vahyi getirirken şaşırmış, onu Hz. Ali'ye getireceği yerde, Muhammed (S.A.)'e getirmiştir. Bunlara göre, Hz. Muhammed ile Hz. Ali aynı tipte olan iki karga gibi birbirine benzediklerinden dolayı Cebrail şaşırmıştır. Dolayısiyle bu fırkaya «Kargacılar» anlamında «Gurabiyye» adı verilmiştir.

Bu iki fırka, Hz. Ali zamanında ortaya çıkmış olup Hz. Ali bunların kâfir olduklarını söylemiştir. Çünkü birincisi Allah'a şirk koşmuş, ikincisi ise Peygamberlik makamına dil uzatmıştır.

Bu iki fırkadan başka Ehl-i Beyt taraftarı olduklarını söyleyen ve sapıklıkta küfre kadar giden fırkalar da vardır. Bunların doğuşu, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesinden sonra ve hicri birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarına rastlamaktadır. Bunların en dikkati çekenleri şu fırkalardır:

1 — **Beyaniyye**: Bu fırka mensupları, Temim kabilesinden Beyan İbni Sem'an denilen bir adama tâbidirler. Bu adam, Hz. Ali'nin Fatıma (R.A.)'dan sonraki hanımından doğan oğlu Muhammed b. Hanifiyye'nin ölümünden sonra kendisinin imam olduğunu iddia etmiştir. O, daha ileri giderek, Hz. Ali'nin de tanrı olduğunu söylemiş- ve yer tanrısı ile gök tanrısı ayrı ayrıdır, demiştir.

2 — **Mugîriyye**: Bu fırkayı kuran kimse Mugire b. Said adında biridir. Bu adam, 'Ali Zeynelabidin b. Hüseyn'in oğlu Muhammed Bakır'a bağlı olduğunu iddia etmiş ise de, O, bunu reddetmiştir. Bu

da, Hz. Ali'nin tanrı olduğunu ve imamların Hz. Hüseyin neslinden geleceğini iddia etmiştir.

3 — **Hattâbiyye:** Bu fıkranın başı Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebi Zeynep el-Esedi adında biridir. Bu şahıs, İmam Cafer-i Sadık devrinde yaşamış olup onun propagandasını yapmakta idi. Bu da, saptırarak kendisinin peygamber, Cafer-i Sadık'ın da tanrı olduğunu iddia etmek suretiyle küfre batmış ve nihayet bütün haram olan şeylerin yapılmasına izin vermiştir. Buna mensup olanlar, farzları yerine getirmenin ağırlığından kendisine şikâyette bulunarak, kolaylık göstermesini istemişler; O da, onları terketmelerini emretmiş. Bunun üzerine onlar bütün farzları terketmişler ve bütün haramları helâl saymışlardır. Hattâ O, onların birbirleri için yalancı şahitlik yapmalarına da müsaade etmiş ve imamı tanıyan insana haram olan her şey helâl olur, demiştir.[26]

İşte burada, dini bağları kırarak İslâmiyetten dışarı çıkan ve hattâ İslâmiyeti ters çeviren, fırkalara işaret etmiş olduk. Çok gariptir ki bu fırkaların doğuşu, Zeydiyye ve İmamiyye mezheplerinin doğuşu ile aynı çağdadır. Bu iki şii mezhebi, genel olarak İslâmiyetten çıkmamışlar ve sadece küfrü icabettirmiyecek bazı tuhaflıklar ortaya koymuşlardır. Caferi mezhebinden bahsederken zikredeceğimiz gibi, Cefr'e inanmak, Hattabiyye mezhebinde başlamış ve İmamiyye mezhebinde gelişme imkânı bulmuştur.

İslâm dairesinden dışarı çıkmayan şii fırkalar içinde Ehl-i Sünnete yakın olanlar vardır. Meselâ; İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin'e mensup olan Zeydiyye mezhebi bunlardandır. Bu mezhebe göre hilâfet, Hz. Ali'nin Fatıma (R.A.)'dan olan evlâtlarına verilmelidir. Bunlar ister Hasan, ister Hüseyin neslinden olsunlar. Aslında hilâfetin Ali evlâtlarına verilmesi de şart değildir, fakat hilâfetin onlara verilmesi daha iyidir. Adaletle hilâfeti yürüten başka bir halifeye de itaat vacip olur. Dolayısiyle Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in hilâfeti meşrûdur. Hz. Ali, Peygamber (S.A.V.) tarafından imam (halife) olarak tâyin edilmemiştir. Sadece imamda bulunması gereken sıfatlar itibariyle tavsiye edilmiştir. Dolayısiyle Hz. Ali soyundan gelen imamlar da ismen değil. sıfatlarıyla bilinirler. İmamın, kendisi için bir dâvetçi (dâî) tâyin etmesi gerekir. Hilâfet bir mülk gibi miras olarak kalmaz. Fakat seçim ve biat suretiyle olur.

İslâm tarihinde ortaya çıkan üç şii fırkası daha vardır. Bunlardan ikisinin mensupları İslâm memleketlerinde hâlâ mevcuttur. Bu fırkalar şunlardır:

---

(26) **Deaimü'l-İslâm, s. 62, 63.**

1 — **Keysaniyye:** Bunlar Muhtar b. Ubeyd es-Sakafî'ye tâbi olanlardır. Onlar, önceleri haricî idiler. Sonra Ali taraftarı olarak, Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra ortaya çıkıp Muhammed b. Hanefiyye'nin propagandasını yapmışlardır. Bunların esas görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

a) Peygamber (S.A.V.), kendinden sonra imametin Hz. Ali'ye, ondan sonra oğlu Hasan'a, ondan sonra Hüseyin'e, daha sonra da Muhammed b. Hanefiyye'ye ait olacağını söylemiştir.

b) İmam Muhammed b. Hanefiyye geri dönecektir. O diri olup Mehdiy-i Muntazar (Beklenilen Mehdi)'dir.

c) Bedâ, gerçektir. «Bedâ» demek, Allah'ın iradesinin ilmi ile birlikte değişmesidir. Bu hususta Şehristânî **«el-Milel ve'n-Nihal»** adlı eserinde şöyle söyler: «Muhtar es Sakafî **bedâ** fikrini ortaya atmıştır. Çünkü O, gelecek olayları ya vahiy ile veya imam tarafından gönderilen bir mesajla bildiğini iddia ederdi. O, adamlarına gelecekte bir şeyin olacağını haber verir ve olay dediği gibi çıkarsa bunu dâvâsına bir delil sayardı. Eğer dediği gibi çıkmazsa Rabbınıza bedâ geldi, yani O fikrini değiştirdi, derdi.

2 — **İsnâ-Aşeriyye** (Oniki imam kabul edenler): Bunlara «İmâmiyye» fırkası da denilir. Onlar, imametin, yalnız Hz. Fatıma'nın oğlu Hüseyin soyundan gelenlere münhasır olduğunu ileri sürerler. Onlara göre imamet, sadece oniki kişiye münhasırdır. Bu imamlara **vasî** da denilir. Çünkü bunların her biri kendinden sonra gelecek imamı tavsiye ederek tâyin etmiştir. Esasen bunların onikisi de Peygamber (S.A.) tarafından bildirilmiştir.

Bu oniki imam şunlardır:

1 — Ali b. Ebi Tâlib
2 — Hasan b. Ali
3 — Hüseyin b. Ali
4 — Ali Zeynelâbidin b. Hüseyin
5 — Muhammed Bakır
6 — Cafer-i Sadık b. Muhammed Bakır
7 — Musâ Kâzım b. Cafer
8 — Ali Rıza
9 — Muhammed Cevad
10 — Ali el-Hâdî
11 — Hasan el-Askeri
12 — Muhammed b. Hasan el-Askeri

Bu mezhebin mensuplarına göre onikinci imam Samarra'daki babasının evinde ve annesinin gözü önünde serdab (mahzen) a gir-

miş ve bir daha dönmemiştir. Hâlâ dönmesi beklenmektedir. Yâni onun **mehdiy-i muntazar** olduğuna inanılmaktadır. İsna-Aşeriyye fırkarsına mensup olanların sayıları İran ve Irak'ta kabarıktır. Hindistan, Pakistan ve Kuzey Afrika'da bu mezhebe bağlı olanlar vardır. İsnâ-Aşeriyye mezhebinin fıkıh imamı Cafer-i Sadık'tır. Caferi mezhebinden bahsederken bu hususta daha geniş bilgi vereceğiz.

3 — **İsmâiliyye**: Bu fırka, İmamiyye fırkasının bir koludur. Bunlar, Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'i imam olarak tanımışlardır. Cafer-i Sadık'a kadar İsna-Aşeriyye fırkasıyla müşterek iken Cafer-i Sadık'ın ölümünden sonra ayrı bir fırka teşkil etmişlerdir. Onlara göre Cafer-i Sadık'tan sonra gelen imam, onun oğlu İsmail'dir. Çünkü Cafer-i Sadık, İsmail'in imam olduğunu bildirmiştir. Fakat İsmail babasından önce ölmüş ve imamet İsmail'in oğlu Muhammed Mektûm'e intikal etmiştir. Muhammed Mektûm gizli imamların başıdır. Ondan sonraki imam, bunun oğlu Cafer-i Musaddak'tır. Ondan sonra imamet, Cafer-i Musaddak'ın oğlu Muhammed Habib'e intikal etmektedir. Bu da gizli imamların sonuncusudur. Bundan sonraki imam, Muhammed Habib'in oğlu Abdullah el-Mehdî'dir. Bu imam Kuzey Afrika'yı ele geçirmiş ve kendinden sonra da oğulları Mısır'ı zaptetmişlerdir. Bunlara İslâm Tarihinde **«Fatimîler»** denilir.[27]

Bu fırkaya **«Bâtıniyye»** fırkası da denilir ve birçok kollara ayrılmıştır. Bunların bazıları İslâmiyetten dışarı çıkmıştır. Meselâ, Hâkimiyye fırkası, Tanrının, imama hulûl ettiğine inanır ve bu sapık fırkanın kalıntılarına Kuzey Afrika, Pakistan ve Hindistan'da hâlâ rastlanmaktadır.

HARİCÎLER

Kısaca işaret ettiğimiz şii fırkaların yanında **hâricî** denilen fırkalar da vardır. Ve bunlar da birçok bölüklere ayrılmışlardır. Bunlar, Hz. Ali ile Muaviye arasında yapılan Sıffîn Savaşı'ndan sonra Hz. Ali'nin meseleyi hakem vasıtasıyla halletme fikrini kabul etmesi üzerine Hz. Ali'nin ordusundan ayrılanlardır. Halbuki önce Hz. Ali'yi hakem işini kabul etmeye onlar zorlamışlar, fakat Hz. Ali bu fikri kabul edip uyguladıktan sonra işin içine hile karıştığı anlaşılınca Hz. Ali'nin üzerine yürümüşlerdir, hattâ onun yanıldığını ve küfre gittiğini iddia etmişlerdir. Hakem olayını benimseyen herkesi küfürle ittiham etmişlerdir. Şukadar ki, bu işe razı olmalarından

(27) **İbni Haldun, Mukaddime.**

ötürü kendilerinin tevbe ederek temizlendiklerini, diğerlerinin de bunlara uyarak tevbe etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Hz. Ali'nin bunları yatıştırmak için yaptığı her konuşmada onun yüzüne karşı, «hüküm ancak Allahındır» diye bağırmışlardır.

Bunlar, daha sonra Hz. Ali'ye karşı ayaklanmışlar ve onunla savaşmışlardır. Hz. Ali devrinde ve O'ndan sonraki devirlerde müslümanların büyük çoğunluğunu kâfir saymışlardır. Emeviler devrinde Hariciler çok kuvvetlenmişler, birçok Emevî vâlilerini öldürmüşler ve devlete karşı ard arda isyanlarda bulunmuşlardır.

Hâriciler'in görüşlerini genel olarak şöyle özetliyebiliriz: Hiçbir aile veya kabile hilâfet hususunda diğerinden üstün değildir. Halifeyi müslümanlar tam bir hürriyet içerisinde seçerler. Halife adaletten ayrılırsa onu azletmek, hattâ öldürmek vacip olur. İsterse onun ilk olarak seçilişi ve icraatı adaletli olsun. Bu itibarla herhangi bir itham sebebiyle halifeyi azledilme veya öldürülmeden koruyacak adamları bulunmalıdır. Hariciler, büyük günâh işliyenleri kâfir saymışlar, kendilerine muhalefet eden herkesi büyük günâh işlemekle suçlamışlar ve bunun bir neticesi olarak da onları bu yüzden ve zalim sultana karşı susmalarından dolayı kâfir saymışlardır.

Hariciler, aşırılık ve itidal bakımından çeşitli fırkalara ayrılmışlardır. En aşırı harici fırkası **«Ezrakiler» dir**. Bunlar, Beni Hanife kabilesinden Nafi' b. Ezrak'a tâbi olanlardır. Onlara göre, ellerinde hiçbir imkân olmayan çocuk, kadın ve ihtiyar kimseler bile olsa, kendilerine muhalefet edenlerin kanlarını akıtmak mubahtır.

Aşırılık bakımından Ezrakiler'den sonra gelen fırka, Ziyad b. el-Asfar'a tâbi olan **«Sufriyye»** fırkasıdır. Bunlardan sonra **«Necedat»** denilen ve Necdet b. Âmir'e tâbi olanların teşkil ettiği fırka gelir.

Ehl-i Sünnet'e yakın olan harici fırkası, **«İbâzıye»** fırkasıdır. İbaziler, bir tâbiî olan Abdullah b. İbaz'ın peşinden gidenlerdir. Bunlara göre, kendilerine muhalefet edenler, inanç bakımından kâfir olmamakla beraber, nimeti inkâr bakımından kâfirdirler. Bu fırkaya muhalefet edenlerin kanlarını akıtmak haramdır ve onların şahitlikleri muteberdir.

Bu fırkaya mensup olanların kalıntılarına, Zengibar ve Büyük Sahra'nın bazı vahalarında bugün dahi rastlanmaktadır.

FIKHÎ MEZHEBLERİ OLAN FIRKALAR

Bu siyasi fırkaların bir kısmının başlı başına bir fıkıh mezhebi yoktur. Bunların bazısı inanç bakımından kendisine yakın olan başka bir fırkanın mezhebine uyar. Bunlardan fıkhi mezhebi bulunan üç fırka vardır:

1 — **İsnâ-Aşeriyye:** Bu fırkanın kendisine has bir fıkhi mezhebi, dini düşünce ve mantığı vardır. Bunlar fıkıhta İmam Cafer-i Sadık'a mensupturlar. İleride bunlardan bahsedilecektir.

2 — **Zeydiyye:** Bu fıkranın Ehl-i Sünnete yakın bir fıkıh mezhebi ve dini mantığı vardır. Bunların imamı, Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'dir. İlerde bundan da bahsedeceğiz.

3 — **İbâziyye:** Bunlar, az önce geçtiği gibi, Abdullah b. İbaz'a tâbi olup fıkıh kitapları mevcuttur. İbaziler, mezheplerini yaymak için bir hayli gayret göstermişlerdir. Bugün Zengibar müslümanları bu mezhebe bağlıdırlar.

İTİKADÎ FIRKALAR

İslâm tarihinde bu siyasi fırkalardan başka itikadi fırkalar da vardır. Bu fırkalar birtakım itikadi meseleler etrafında kurulmuştur. Her siyasi fırka, bu itikadi fırkalardan birine kendi bünyesinde yer vermiştir. Meselâ: Şiilerin çoğu mu'tezilidir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'den Mürcie fırkasına giren bazı kimseler de vardır.

Bu ikitadî fırkaların önemlileri şunlardır:

1 — **Murcie:** Bu fırka, siyasetle dinin esaslarını birbirine karıştırmakta ve itikat bakımından haricilerin tam karşı kutbunu teşkil etmektedir. Hariciler, büyük günâh işliyenleri kâfir ve ebedi olarak cehennemlik sayarken, Mürcie fırkası, küfürle ibadetin faydası olmadığı gibi, iman olduktan sonra günâhın da hiçbir zararı yoktur, der. Mûtezililer, büyük günâh işliyenlerin sürekli olarak cehennemlik olduğuna hükmetmiyenlerin hepsini mürcie saymışlardır. Şehristânî, Mürcie'yi iki kısma ayırır:

a) **Ehl-i Sünnet mürciesi:** Bunlar; günâhların cezayı gerektirdiğini, Allah'ın Kitab ve Peygamberleri vasıtasıyla onları kıyamet günü cezalandıracağını bildirdiğini, fakat Allah dilerse onların tevbelerini kabul edip affedeceğini ileri sürerler.

b) **Bid'ata sapan mürcie:** Bunlar, itikad sağlam olduğu müddetçe günâh işliyenlerin azap görmiyeceğini ve itikad sağlam olmazsa, iyiliğin hiçbir mükâfaat kazandırmıyacağını iddia ederler.

2 — **Cebriyye** (Cehmiyye) : Bunlara göre insanın kendi yaptığı işlerde hiçbir iradesi yoktur. İyilik veya kötülük olsun, kulun işlediği herşeyin faili Allah'tır. Kul, fiillerinde rüzgâr karşısındaki kuş tüyü durumundadır. Cebrilikten ilk söz eden şahıs Cehm b. Safvan olduğu için bu fırkaya «Cehmiyye» de denilir.

3 — Mu'tezile **(Kaderiyye)** : Bunlara göre insan, kötü fiillerini, Allah'ın iradesi olmaksızın kendisi yaratır. İyiliği (hayrı) de Allah'ın iradesi ile yapar. Bunlara, kaderi inkâr ettikleri için «KADERİYYE» fırkası da denir. İslâm düşüncesinde bu fırka mensuplarının rolü büyüktür. Zındıkları aklî delillerle ilk reddedenler, Mu'tezile bilginleri olmuştur. Bu fırkanın önemli beş prensibi vardır :

1 — **Tevhid** : Bu prensibe göre Allah zatında ve sıfatlarında tektir. Mahlûkattan hiç birisi O'na hiç bir sıfatta ortak olamaz; dolayısiyle Allah'ı görmek mümkün değildir.

2 — **Adl (Adalet)** : Allah'ın adaleti gereğince insan kendi fiillerini yaratmada serbest bırakılmıştır. Tâ ki O'nun için teklif, mükâfaat ve ceza mümkün olsun.

3 — **Va'd ve Vaid** : Buna göre Allah iyilik edeni mükâfaatlandıracak, kötülük işliyenleri de cezalandıracaktır. Büyük günâh işliyenler tevbe etmezlerse mağfiret olunamazlar.

4 — **El-Menziletu Beyn'el-Menzileteyn** : Büyük günâh işliyenler ne mü'mindir, ne kâfirdir. Bu ikisi arasında bir yer işgal ederler ve onlara fasık müslüman denilebilirse de mü'min denilemez. Onlar tevbe etmeden ölürlerse ebedi olarak cehennemde kalırlar.

5 — **Emri bi'l-ma'ruf nehyi ani'l-münker** : İslâmiyeti yaymak, sapıkları hidayete erdirmek, imkân nisbetinde herkes için iyiliği emir ve kötülüğü yasak etmek bir vazifedir.

MEZHEBLER ARASINDAKİ
İHTİLÂF VE SEBEPLERİ

İslâm hukuk ekolleri, önce büyük şehirlerde kurulurken aralarındaki ihtilâflar da kendisini iyice hissettirmeye başlamıştır. Irak'ta kendine göre metodu olan bir ekol, Hicaz'da ve Şam'da da ona paralel olarak başka ekoller teşekkül etmiştir. Şiiler de ayrı bir ekol meydana getirmişlerdir. Daha sonra her ekolü temsil eden bir şahsiyet ve onun etrafında bir talebe gurubu doğmuştur. Ekolleri temsil eden bu şahsiyetler; rivayet, fıkhî dirayet, rivayet edilen şeyleri ortaya koyma ve bunlara göre fıkhın temellerini kurma, yeni olayları inceleyip onların hükümlerini açıklama hususlarında talebelerine önderlik etmişlerdir. Kûfe'de kıyas üstadı Ebu Hanife, Medine'de İmam Malik, Şam'da İmam Evzaî, Mısır'da Leys b. Sa'd bulunmaktadır. Bundan sonra ikinci tabakayı teşkil eden İmam Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve Dâvûd ez-Zâhiri gibi şahsiyetler dikkati çekmektedir. Bunlardan sonra devam etmekte olan ictihadın yerini yavaş yavaş mezhep taraftarlığı almıştır. Dolayısiyle mutlak ictihad'da bulunan kalmamış; aksine, ictihad, mezheblerin sınırları içine girmiştir. Bu merhaleden sonra müctehidlerin, mezhep imamının fikirlerine ve mezhebin prensiplerine sarılmak zorunda kaldığını görüyoruz. Bununla beraber mezhepçe hakkında açık bir hüküm (nass) bulunmayan hususlarda ictihadların yapıldığı görülmektedir. Gitgide mezhep imamlarının görüşlerinin dışına çıkamıyan müctehidler, yeni hiç bir ictihad yapamamışlar ve İslâm Hukuku'ndaki ilmî faaliyetler, ne yazık ki, eskiye nisbetle büsbütün duraklamıştır.

Fer'i fıkıh meselelerindeki ihtilâf, dînin kesin hükümlerinden ayrılmadıkça pek önemli bir şey teşkil etmez. Daha doğrusu, ihtilâfın esası hakîkatı araştırmak olunca, insanlar için daha iyiyi ve doğruyu bulmak hususunda geniş bir kapı açılmış ve doğruyu tercih için akla salâhiyyet verilmiş olur. Çünkü hakikat nuru, fikirle-

rin çarpışması ve nokta-i nazarların bilinmesi ile açıkça parlayabilir.

Müctehid imamların hepsi de, insanlar arasındaki ihtilâf sebeplerini öğrenmek hususunda büyük gayretler sarfediyorlardı. Ebu Hanife; «insanların en bilgini, onların ihtilâf sebeplerini en iyi bilendir» diyordu. Çünkü tartışma konusu olan bir meselede bilginlerin görüşlerini kavramak, araştırıcı için hakikatı ortaya çıkarmak demektir. Delillerin kuvvetli ve zayıflarını bilmek ve meseleyi her yönüyle incelemek, araştırıcıyı hüküm verme, doğru ve yanlışı ayırdetme hususunda daha yetkili kılar.

İHTİLÂFIN MİHVERİ

İslâm'ın kesin emirlerinde ve icma' ile kabul edilen fıkıh konularında ihtilâf yoktur. Ancak bunların dışındaki fer'i meseleler (furû')'de mezhebler arası anlaşmazlıklar mevcuttur. Dinin kesin hükümleri; beş vakit namaz, namaz kılarken Ka'beye dönmek gibi namazın farz ve rükünleri, oruç, zekât ve hacc, zekât olarak verilen malların miktarları ve nihayet nikâhlanması haram veya helâl olanlar hakkındaki hükümler ve mirastaki hisse miktarları gibi Kur'an-ı Kerimle beyan edilen ve ihtilâf konusu olmayan meselelerdir. Bunlar gibi hakkında icmâ' hâsıl olan dinin hükümlerinden birini inkâr eden kimse, İslâmiyetin dışına çıkmış olur.

Bunların dışında ihtilâf konusu olan şeyler ne olabilir? ve ihtilâf sebebi nedir? Bu konuda diyebiliriz ki ihtilâf, akılla halledilebilecek ve hakkında kat'i nass bulunmayan cüz'i meseleler çok çeşitli olup bunlar hakkında değişik açılardan delil getirilebilir. Bu gibi konularda ictihad yapmak, müctehidi hatâya sürüklese bile sevaptır. Çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: **«Müctehid, ictihadında isabet ederse ona iki ecir, yanılırsa bir ecir vardır.»** Peygamber (S.A.), bu sözüyle müctehidin yanılabileceğini, bütün cehdini ve kudretini harcadıktan sonra yanılmışsa ayıplanmamasını bize öğretmektedir. Peygamber (S.A.), kendisi de ictihad yapardı. Fakat ictihadında yanılacak olursa O'na Allah doğruyu gösterirdi. Çünkü O'nun sözü şeriat olduğu için, hatâ üzerinde kalması imkânsızdır. Buna yukarda da işaret etmiştik.

KİTAB (KUR'AN) ETRAFINDAKİ İHTİLÂFLAR

Asıl delil getirme (istidlâl) işi Kitab'la olur ve bunda hiçbir kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü Kitab (Kur'an), İslâm Şeriati'nin temeli. Peygamber (S.A.)'in en büyük mucizesi ve Allah'ın kıyamete

kadar bâki olacak kanunudur. Onun içine aldığı hükümlerin İslâm Dini'nin esası olduğunda hiçbir ihtilâf yoktur. Kitab etrafındaki ihtilâflar, sadece onun bazı kelimelerinin delâlet ettiği anlamlar üzerinde meydana gelmiştir. Çünkü Kur'an'ın bazı ifade ve kelimeleri çok vecizdir. Bu ifade ve kelimelerin anlamları ictihadlara yol açmaktadır. Meselâ, **«Boşanmış kadınlar üç ayhali (kurû') iddet beklerler»**[28] âyetindeki **(kurû')** kelimesini birçok fakihler hayız (ayhali) ile tefsir etmişler, Şafiî de iki ayhali arasındaki temizlik müddeti olarak yorumlamıştır. Aslında bu kelime lügat bakımından her iki anlama da gelmektedir. Peygamber (S.A.)'den de bu hususta bütün fakihlerin kabul edeceği bir tefsir rivayet edilmemiştir. Gerçi Peygamber (S.A.)'den, **«Kurû' günlerinde namazı terket»** ve **«Cariyenin iddeti iki hayızdır»** şeklinde hadisler rivayet edilmiş ise de, İmam Şafiî bunları sahih olarak kabul etmemiştir. İşte Kur'an-ı Kerim'in kelimelerini tefsir hususunda buna benzer ihtilâflar mevcuttur.

Bazı ihtilâflar da ibare (ifade) lerin delâlet ettiği hükümler üzerinde meydana gelmiştir. Bu hükümleri belirten sünnet bulunduğu halde anlaşmazlık ortadan kaldırılamamıştır. Meselâ, «Sünnet, Kur'an'ın umumî hükmünü tahsis edebilir mi?» İşte burada fukahâ ihtilâfa düşmüş olup Şafii, Ahmed b. Hanbel ve birçokları; Kur'an-ı Kerim'i Sünnet açıklar; çünkü Sünnet, Kur'an'a dayanmakta ve onun mücmel hükümlerini genişleterek açıklamaktadır, demişlerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de: **«Biz sana da Kur'an'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatasın.»**[29] buyurulmaktadır. Kur'an'ın umumî olan her kelimesini, görünüşte ona muhalif gibi gözüken bir sünnet anlam bakımından hususileştirmiş (tahsis etmiş) -tir.

Ebu Hanife ve bir kısım fakihlere göre Kur'an'ın umumî hükümleri olduğu gibi kalır. Eğer bir sünnet, cüz'i olarak bu hükümlere aykırı düşerse ve bu sünnet mütevâtir veya meşhur ise, o, Kur'an hükmünü tahsis eder (hususileştirir). Eğer bu sünnet mütevâtir değilse, Kur'an'ın umumî hükmü olduğu gibi kalır. Çünkü bu Kur'an hükmü, kat'î olarak mütevâtirdir... Onu âhad hadislerle tahsis etmek doğru olmaz. Kur'an'a muhalif olan böyle âhad hadisler Peygambere nispetinde sahih addedilemez. Fakihler bu hususta iki kısma ayrılmaktadırlar:

1 — Kur'an'ın zâhirî hükümlerini Sünnet ile tahsis edenler:

---

(28) Bakara Sûresi, 228.
(29) Nahl Sûresi, 44.

Bunlara göre Sünnet, Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmek, onun mânâ ve maksatlarını açıklamak bakımından Kur'an'a hâkimdir. Kur'an'ın anlaşılması ve hükümlerinin kavranması için Sünnet bir anahtar vazifesi görür, dolayısiyle Kur'an'ı anlamak isteyen müctehid, Sünnetten müstağni kalamaz.

2 — Kur'an'ın zâhirine muhalif olan âhad hadislerin sahih olmadığını ileri sürenler: Onlara göre Kur'an, Sünnetin sahih oluşunu veya reddedilmesini gösterme bakımından Sünnete hâkimdir.

İşte cüz'i meseleler hakkında Kur'an-ı Kerim'le istidlâl hususunda fakihler böyle ihtilâfa düşmektedirler. İşi biraz daha geniş olarak ele alırsak, Şiiler'den İmamiyye Fırkası'nın, Kur'an-ı Kerim'i anlamada müctehidlerin re'ylerinin derecesi üzerinde Sünnîler'le ihtilâfa düştüklerini görürüz. Ehl-i Sünnete göre Kur'an-ı Kerim Sünnetle tefsir edilir. Sünnet bulunmazsa, edebiyatıyla Arap dilini, Şeriat ve onun genel amaçlarını iyice bilen kimseler, Kur'an-ı Kerim'in tefsirinde ictihad yapabilir. İmamiyye fırkasına göre, Oniki İmam, Kur'an-ı Kerim'in anahtarlarını teşkil ederler. İnsanlar, Kur'an-ı Kerim'in mânâ kapılarından ancak bu anahtarlar vasıtasiyle girebilirler. El-Kâfi, Cafer-i Sadık'tan şöyle rivayet etmektedir: «İki kişi arasında tartışma konusu olan her şeyin aslı Allah'ın Kitabında mevcuttur, ancak insanların akılları ona ulaşamamaktadır».[30]

İmamiyye fırkasına göre insanların akılları, Kitaptaki her hükmün aslını kavrayamaz ve onu ancak Oniki İmamın aklı kavrar; insanlara öğretir. Dolayısıyla onlar, Kur'an'ın anahtarları olup onların ilimleri Allah tarafından verildiği için her dedikleri bir ilham mahsûlüdür. Hattâ onlar hatâdan ma'sum olup Cebrail dahi onların üstünde değildir.

SÜNNET (HADİS) ÜZERİNDEKİ İHTİLÂFLAR

Sünnet etrafındaki ihtilâf, Sünnetle istidlâl üzerinde değildir. Çünkü Sünnetle istidlâl, müslümanlarca kabul edilen bir gerçektir. Ancak, Basra'da birkaç kişi Sünnetle istidlâli kabul etmemiş ve sadece Kitabla istidlâl edilebileceğini ileri sürmüş iseler de, onlar, İslâm tarihi içinde erimiş gitmişlerdir. Hattâ İmam Şafii **«el-Umm»** adlı kitabında zikretmeseydi, bugün onların mevcudiyetinden dahi kimsenin haberi olmayacaktı. Sünnetle delil getirmeyi inkâr eden kimsenin müslümanlığından şüphe edilir. Çünkü Sünnet, Peygam-

---

(30) Müsnedü'l-İmam Cafer, c. I, s. 15; Lübnan baskısı.

ber (S.A.)'in tebliği olup Kur'an-ı Kerim'i tefsir eder. Kur'an-ı Kerim'e girmeyi sağlayan nurlu kapı, Sünnet kapısıdır. Kim Sünneti Kur'an'dan ayırıyorsa o, Kur'an-ı Peygamber'den ayırıyor demektir. Sünnet üzerindeki ihtilâfın gerçek yönü, isnadın şart olup olmaması meselesidir. İlk imamlarla sonraki imamlar arasındaki mürsel hadîsi kabul edip etmeme hususunda görüş farkı olduğunu yukarıda söylemiştik. Sünnetle istidlâl hususundaki ihtilâf rivayet edilen bazı hadisleri bir kısım imamların bilip diğer bir kısmının bunlara vâkıf olmamalarındandır. Dolayısiyle bu hadislere vâkıf olmayanlar re'yleri ile, vâkıf olanlar ise bu hadîslere göre fetvâ vermişlerdir.

Hadis hususundaki ihtilâfın diğer bir yönü de, zâhiri itibariyle Sünnetin, Kur'an-ı Kerim'in umumî mânâsına veya kıyas kaidelerine aykırı düşmesidir. Bazı imamlar Medinelilerin amelini, rivayet edilen bazı hadislere tercih etmişlerdir. Bu hususu ileride ele alacağız. Bütün bu ihtilâfların ötesinde hadislerin mânâları üzerinde Şiîlerle Ehl-i Sünnet arasında görülen ihtilâflar da önemlidir.

İmamiyye mezhebine bağlı olan şiiler, sadece imamlarının sözlerini sünnet olarak kabul etmekte ve hadislerin ancak kendi imamları vâsıtasıyla rivayet edilebileceğini, sünnilerin rivayet ettiği hadislerin belirli şartları haiz olduğu takdirde kabul edilebileceğini ileri sürmektedirler.

Bu şiîlerin birkaç tane hadis mecmuaları vardır. Bunları Ali b. Ebî Talib yoluyla Hz. Peygamber'e nisbet ederler. Onlara göre Hz. Ali'nin fıkhı, fetvâ ve hükümleri, O'nun hayatına nisbetle Sünnet içerisinde az bir miktar teşkil etmektedir. Halbuki Hz. Ali, Peygamber'in vefatından kendi vefâtına kadar fetvâ vermek ve dînî konuları incelemekle meşgul olmuştur. Ayrıca O, ilim şehrinin kapısıdır. Üstelik O, beş yıl halifelik makamını işgal etmiş ve bu arada çok çeşitli hâdiseler meydana gelmiştir. Bu itibarla O'nun Peygamber (S.A.)'den sonraki bütün hayatı fıkıh, din ilmi ile uğraşmakla geçmiştir. Peygamber (S.A.)'e en yakın olan insan O idi. O, çocukluğundan itibaren hayatı boyunca Peygamber (S.A.)'den ayrılmamıştır. O halde Hz. Ali vâsıtasiyle Peygamber (S.A.)'den rivayet edilenler, O'nun fetvâ ve hükümleri, hadis kitablarında zikredilen miktardan kat kat fazla olmak lâzım gelir.

Elbette Emevî idaresinin, Hz. Ali'den rivayet edilen pekçok şeyin gizli kalmasında büyük etkisi olmuştur. Çünkü cami minberlerinden Hz. Ali'ye lânet ettirenlerin, Hz. Ali'nin ilminden bahsedip O'nun fetvâ ve sözlerini ve bilhassa hükûmet teşkilâtıyla ilgili görüşlerini nakletmek hususunda ilim adamlarına serbestî tanımaları

makûl değildir. Hz. Ali'nin yaşamış olduğu Irak'a hükmeden vâliler çok şiddetli ve sert kimseler olup İslâm toplulukları arasında Hz. Ali'nin fikirlerinin yayılmasına müsaade etmemişlerdir. Onlar, Hz. Ali hakkında öyle şüpheler yaratmışlardır ki, Hz. Ali'nin künyesi olan «Ebu Türab» (Toprak babası) sözünü dahi onu küçük düşürmek için istismar etmişlerdir. Oysa Hz. Ali bu künye ile şeref duyardı. Çünkü bu künyeyi O'na bizzat Hz. Peygamber, bir sevgi nişanesi olarak vermişti.

Acabâ bu şartlar altında Hz. Ali'nin rivayet ettiği hadislerle, O'nun fetvâ ve sözlerinin ekserisi yok olmuş, tarihin dalgaları arasında kaybolup gitmiş ve bunlara vâkıf olan hiçbir kimse kalmamış mıdır?

Şiiler'den Zeydiyye ve İmamiyye mezheblerine göre Hz. Ali, kendisinden sonra temiz neslinden gelen imamları, yani oğulları Hasan, Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'yi bırakmış ve ilmini de bunlara emanet etmiştir. Abdullah b. Abbas dahi Peygamber'den sonra en çok Hz. Ali'nin sözlerinden faydalandığını söylemiştir.

Şiilere göre Hz. Ali'nin evlâdları, babalarının fikir mirasını korumak vazifesini üzerlerine almışlardır. Onlar, bu büyük imamın ilmini zâyi olmaktan kurtarmışlardır. Hz. Ali'nin evlâdlarından öncekiler, sonrakilere O'nun ilmini rivayet etmek suretiyle aktarmışlar ve Hz. Ali Hânedânı onun ilminin merkezi olmuş ve onlar hem Hz. Ali'nin Peygamber'den rivayet ettiği şeylerin tamamını, hem de O'nun kendi görüş ve fetvâlarının hepsini rivayet etmişlerdir. Eğer, sadece Hz. Ali'ye istinad edilirken ifrata düşmek mümkün değil midir? diye sorulacak olursa onlar buna şöyle cevap verirler:

Dinî bakımdan kuvvetli olmayan bazı şuursuz şiiler bu hususta ifrata düşebilirler. Fakat bizzat Ali (R.A.) hânedânına mensup olan ve İmam Cafer-i Sadık'a uyan kimseler, böyle bir ifrata düşmekten uzaktırlar. İnsanlara rehber olan bu imamlar din ilminde, züht ve takvâda ve İslâm mirasını korumak hususunda her türlü şâibeden berîdirler.

Bu itibarla, onlara göre, Ehl-i Beyt'in elinde, Hz. Ali evlâdlarının nesilden nesile birbirine devrettiği bir Hadis mecmuası bulunması garip değildir. Ehl-i Beyt mensuplarının hepsi Medine'de ikamet ettikleri zaman bu Hadis mecmuasını bazen gizliyorlar, bazen de ortaya çıkarıyorlardı. Biz burada, bunun münakaşasını yapmayacağız. Fakat bu şiilerin inancına göre Ehl-i Beyt'in sahip olduğu ilim, Hz. Ali'nin ilmi olup, O, bunu onlara miras olarak bırakmıştır.

RE'Y ÜZERİNDEKİ İHTİLÂFLAR

Re'y üzerindeki ihtilâf, re'yin aslı ve metodu hakkındadır. Bazı İslâm hukukçuları, İslâmi hükümlerin ancak nass'lardan alınacağını ileri sürmüşlerdir. Bunların başında Dâvud ez-Zâhiri gelir. Ondan sonra İbni Hazm el-Ehdelüsi gelmektedir. O, Zâhiri Mezhebi'nin ikinci imamı sayılmaktadır. O, bu mezhebi tedvin etmiş, mezhebin kurucusu Davud'tan daha çok şiddetli davranmış ve ileri gitmiştir.

Re'y ile ictihadı kabul eden İslâm hukukçuları çoğunluğu teşkil ederler. Hattâ nass bulunmayan yerlerde, hükme esas teşkil etmek üzere re'y ile ictihad hakkında icma' derecesine yaklaşan bir ittifak hâsıl olmuştur.

Bundan dolayı İslâm hukukçularının çoğu; «Re'y'i tanımayanların muhalefetlerinin hiçbir değeri yoktur. Re'y'in değeri hususunda onlara itibar etmeksizin icmâ' hâsıl olmuştur. Çünkü re'y'i tanımayanlar İslâm hukukçuları zümresine dahil değildirler» demişlerdir. Fakat bu hüküm üzerinde de tartışılabilir.

Re'y'i kabul edenler, onun metodunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazıları, re'y ile ictihadın metodu kıyastır, demişlerdir. Yukarıda da geçtiği gibi kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, aralarında hükmün sebeb-i vücudu olan ortak illetlerden ötürü hakkında nass bulunan bir meseleye göre halletmektir. Şiiler'den İmamiyye mezhebi kıyas'ı tanımaz; fakat bu mezhep bilginleri, re'yi, nass bulunmadığı takdirde mücerret aklın hükmü olarak görürler. Onlara göre nass Kur'an-ı Kerim, Peygamber (S.A.)'in ve imamların sözlerini içine alır. Onlar, nass bulunmayan yerlerde mücerret akıl ile hüküm verirler. Bu hükümlerinde de aklın kabul edeceği maslahatı esas olarak alırlar. Çünkü akıl, maslahata uymayan zararlı şeyleri caiz görmez. Aklın maslahatlı gördüğü şeyde şüphe edilemez. O halde akılla hüküm, gerçekte aklın kabul ettiği maslahata göre hükmetmek demektir.

Kıyas'ı, re'y ile fetvâ vermek hususunda bir prensip olarak tanımayanların karşısında Şâfiiler'i görüyoruz. Şafiiler'e göre fetvâ verirken esas tutulan herhangi bir re'y metodu, kıyas'tan başka birşey olamaz. Çünkü şer'î bir hüküm, ya nass ile veya nass üzerine kıyas yoluyla olur. İmam Şafii, fıkhını tamamen nassa bağlamaktadır. Zira O'na göre fakih, hükmüne esas teşkil edecek bir nass bulamazsa bu hükme benzeyen ve hakkında nass bulunan meseleleri araştırır ve nass ile sabit olan hükme göre karar verir.

Hanefiler, Şafiiler'in bu yolunu benimsemişlerdir. Fakat onlar

re'y ile ictihad kapısını daha çok genişletmişler ve istihsan prensibini koymuşlardır. İstihsan; örf, zaruret veya sabit bir nassa bağlanabilen maslahat gibi hususlardan dolayı kıyas kaidelerine muhalif olarak hüküm vermektir.

Malikiler, Zeydîler ve Hanbelilerin bir kısmı, re'y'in mânâsını genişleterek kıyası, istihsanı ve masalih-i mursele'yi de kabul etmişlerdir. Masalih-i mursele İslâm Şerîatı'nın amaçlarına uygun olan umumi menfaatlardır. Herhangi bir maslahat hakkında müsbet veya menfi özel bir nass bulunmazsa o, bu metoda göre değerlendirilir. Fakat bu hususta nass'ların hükümleri dışına çıkılmaz. Fakat kıyasta olduğu gibi belli bir nassa bağlanmak ve meseleyi o nassa göre halletmek durumu yoktur. Bilâkis burada muhtelif nass'larla meydana çıkan maslahatları araştırıp buna göre fetvâ ve hüküm vermek gerekmektedir. Bu prensibi kabul edenler Ömer, Ali, Osman (R.A.) gibi büyük sahabîlerin yolundan gitmişlerdir.

Re'y hususundaki ihtilaf konularından biri de, nass bulunan bir yerde re'y'in değeri meselesidir. Hakkında delâlet bakımından kesin olan mütevâtir bir nass bulunan herhangi bir meselede re'yin yeri yoktur. Bu hususta ittifak edilmiştir. Fakat nass, âhad hadisler gibi zannî olduğu zaman, kıyasla bu nass'lardan hangisinin tercih edileceği tartışma konusu olmuştur. İslâm hukukçuları bu durumda, re'y kıyas'a dayanıyorsa ve kıyas'ın illeti bir nass'la tesbit edilmişse kıyasla hadis arasında mukayese yapılmasını, eğer bu hadis hiçbir kıyas şekli ile bağdaşmıyorsa, kıyas'ın tercih edilmesini ittifakla kabul etmişlerdir. Şayet kıyas'ın illeti bir nass ile tesbit edilmemiş ve âhad hadis de bütün kıyas şekillerine aykırı ise böyle bir meselede anlaşmazlık çıkmıştır. Bu durumda bir kısım İslâm hukukçuları hadisi tercih etmişlerdir. Çünkü nass bulunan yerde ictihad yapılmaz. Re'y'e başvurmak, nass bulunmayan bir konuda hüküm vermek için zarurîdir. Bu görüş Ebu Hanîfe, Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilmiştir.

Bazı Hanefîlere göre hadisi rivayet eden Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit gibi bilgin sahabîlerden biri ise hadis tercih edilir. Ebu Hureyre gibi fakih olmayan bir sahabî ise kıyas tercih edilir. Fakat mesele, bazı kıyas şekillerine uygun, bazı kıyas şekillerine de aykırı düşerse hadis tercih edilir. Çünkü hadis bu takdirde mutlak olarak kıyasa aykırı düşmemiştir. Bu görüş Ebu Hanife'ye nisbet edilmekte ise de, O'nun görüşünü yukarıda belirttik.

Bazı İslâm hukukçularına göre, fıkıh kaideleri ile bağdaşmak

suretiyle kıyasın sebebi kesin olup onu tesbit etmek hususunda birçok hüküm mevcutsa kıyas tercih edilir. Bana göre ise, bu türlü kıyasa delâlet eden nass'lar bulunmalıdır. Nass bulunmadığı halde, kesin olarak re'y veya kıyasla sabit olan bir hükmü farzetmek, Şeriatın kaynaklarını ve amaçlarını bilen kimse için sübûtu imkânsız bir şeydir. Zaten böyle bir hüküm bulunursa, Zâhirîler hariç, bütün fakihler re'y'i tercih ederler.

Malikilere göre, re'y'i, Medinelilerin ameli destekliyorsa hadis reddedilir. Zira, onu Peygamber (S.A.)'e nisbet etmek doğru olmaz. Eğer hadis, Medînelilerin ameline uygun düştüğü halde, re'y'e aykırı düşüyorsa durum incelenir: re'y, Kitaba ve Sünnete dayanan hiçbir fıkıh kaidesiyle bağdaşmıyorsa hadis tercih edilir, durum böyle değilse re'y tercih edilir.

Burada belirtmek isteriz ki, re'y'i hadis'e tercih edenlere göre bu hadîsin Peygamber (S.A.)'e nisbeti sahih sayılmamaktadır. Hattâ onlar böyle bir nispeti inkâr edip bu hadîsi metin itibariyle de ŞAZ görmektedirler. Çünkü o, Şeriatın amaçlarından ve özel nass'larından alınan esas kaidelere aykırı düşmektedir. Onların böyle bir hadîsin Peygamber (S.A.)'e nisbetini herhangi bir suretle tasdik edip dinî bir meselede kendi anlayışlarını, Peygamber (S.A.)'e nisbeti sahih bir hadîs'e tercih ettiklerini aslâ düşünemeyiz. Çünkü kendi anlayışlarını Peygamber (S.A.)'in hadislerine tercih etmek isteyen sivri akıllılar, günümüzde türemiştir. Gerçi bunlar gibi bid'at ehli olan bir kısım kimseler İslâm tarihinde görülmekte ise de, büyük İslâm müctehidleri arasında bu türlü çarpık anlayış sahipleri aslâ mevcut değildir.

İCMA' ÜZERİNDEKİ İHTİLÂFLAR

Bir kısım icma' vardır ki onu inkâr etmek bir müslüman için imkânsızdır. İslâmiyetin esaslarına ait olan bu türlü icma'lar, namazın rekâtları ve rükünleri, farz namazların sayısı, Ramazan orucu ve zekâtın farz oluşu gibi hususlara dairdir. Bu gibi icma'ların inkârı, bu esaslardan birini inkâr demek olduğundan, böyle bir inkâra sapan kimse İslâmiyetin dışına çıkmış olur.

İslâm'ın bu emirleri üzerinde icma' hâsıl olduğu gibi bunları isbat eden Kur'an nass'ları, tevâtür yoluyla gelen Peygamber'in kavlî ve fiilî sünnetleri pek çoktur. Bunlar üzerinde icma', nass'ların en kuvvetlisine dayanmıştır. Dolayısiyle bu icma'a muhalif hükümler ifade eden cüz'î nass'lar ikinci plâna bırakılmıştır. Esasında bu icma'a muhalif hüküm ifade eden cüz'î nass'ların bulunması, zihnî bir fe-

raziyeden ibarettir. Büyük bilginlere göre dînin kesin emirleri ictihad konusu olamaz. İmam Şafiî bu hususta şöyle söylemiştir: «Dînin bu kesin emirleri hakkındaki bilgi bütün ümmete malolmuştur. Yani bunları bilmeyen hiçbir müslüman yoktur.» Esasen Şafiî ilimleri ikiye ayırır:

1 — Her müslümanın bilmesi lâzım gelen ilim. Bu, dînin kesin emirlerini bilmektir.

2 — Müslüman ilim adamlarının sahip olduğu ilim. Bu, ictihad konusu olan meseleleri bilmektir. Halk bunu bilmez, fakat bilginlerden sorarak öğrenir.

Bir kısım hakîkata nüfuz edemeyen kimseler, her icma'ın bütün nass'lardan üstün olduğunu zannederler, bu bir anlayış hatâsıdır, fakat çok yaygındır. Hattâ müslüman olmayan birtakım yazarlar, icma' ile dinî hükümlerin değişebileceğini ve İslâm cemaatının icma' sayesinde bu hükümleri istedikleri gibi değiştirme imkânları olduğu halde değiştirmediklerini iddia etmektedirler. İslâmiyetin mânâsını bukadar gülünç bir kalıba sokmak şaşılacak bir şeydir!

Dinde kesin olarak bilinen emirlerin dışındaki bazı meselelerde hâsıl olan icma' üzerinde bir hayli anlaşmazlık çıkmıştır. Daha çok ihtilâf bu türlü icma' ile ilgili olan meseleler üzerindedir. Mezheplerin metodlarına göre bu ihtilâf azalıp çoğalmaktadır.

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, —Haricîleri, Şiîleri ve bir kısım Mûtezilîleri istisna edersek— sahabînin icma'ını huccet olarak kabul etmek hususunda ittifak etmişlerdir. Sahabîlerin icma'ı bir vakıadır. Bunun üzerinde dört mezhebin imamları ve Zeydîler ittifak etmişlerdir.

Mu'tezileden Nazzam, dînin kesin emirleri dışındaki meseleler üzerinde icma' olamıyacağını söylemiştir. Ona göre icma', ancak müctehidlerin icma'ıdır. Halbuki ictihadın mânâsı üzerinde bile İslâm ülkelerindeki âlimleri ittifak edememişler ve her biri diğerinden farklı görüşe sahip olmuştur.

Nazzam'ın bu görüşü şöyle reddedilmektedir: Müctehidlerin icma'ı sahabîler devrinde vâki olmuştur. Bunu hiçbir kimse inkâr edemez. İcma', sahabîler devrinde vâki olunca, onun, daha sonraki devirlerde de vâki olması mümkündür.

Sahabîler devrinde icma'ın varlığı bir vâkıa olduğu halde, birçok İslâm hukukçuları, daha sonra icma' üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Ahmed b. Hanbel'den yapılan bazı rivayetlere göre O, sahabîlerden

sonra icma'ın imkânsız olduğunu söylemiştir. Ahmed b. Hanbel talebelerine, «Bir mesele hakkında bilginler icma' ettiler demeyiniz, bu hususta bilginlerin ihtilâfını bilmiyoruz, deyiniz» diye öğüt verirdi.

Şafiî, sahabilerden sonra icma'ın imkân dahilinde olduğunu inkâr etmezdi. Fakat kendisine delil olarak gösterilen ve sahabilerden sonraki zamanlara ait olan icma'ı reddederdi. Gerçekte bu, icma'ın vukuunu inkârdır; fakat onun vuku imkânını inkâr değildir.

Şafiî ve Ahmed b. Hanbel'den başkaları birçok meselelerde icma'ın vâki olduğunu iddia etmişlerdir.

Birçok ittifaklar vardır ki bunların, icma' sayılıp şer'î bir delil teşkil etmesi hususunda ihtilâfa düşülmüştür; şöyle ki :

1 — Sükûtî İcma' : Belli bir mesele hakkında müctehidler arasında bir görüş ileri sürülür ve bu görüşün ilân edilmesinden sonra bütün müctehidler susarlarsa, konuyu inceleyecek bir zaman geçtikten sonra bu bir icma' sayılır mı? Bu hususta mezhep İmamları ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazısı bunu kesin olarak hüküm ifade eden bir icma' saymıştır. Bazısı da zannî hüküm ifade eden bir delil olarak kabul etmiştir. Bir kısmı onu delil olarak kabul ettiği halde icma' saymamıştır. Diğer bir kısmı da ona hiç itibar etmemiş ve onun dayandığı delili de nazarı itibara almamıştır.

2 — Herhangi bir asırda bir hüküm üzerinde bilginler iki veya üç türlü görüş ileri sürerlerse bu bir icma' olur mu? Daha sonrakiler için üçüncü bir görüşü ortaya atmak caiz midir? Bu üçüncü görüş de bir icma' sayılamaz mı? Bu hususta da bilginler anlaşamamışlardır. Bir kısmı bunun icma' olamıyacağını söylemiştir. Çünkü burada müctehidlerin ittifak ettiği bir görüş mevcut olmayıp, birçok görüşler vardır. Bir kısmına göre bu bir icma'dır. Çünkü öncekilerden ayrı bir görüş ortaya atmak, onların görüşünü kabul etmemektir. Böylece son görüş bulunduğu asra göre icma' sayılır. Bazıları da; bir meselede görüş birliğine varılamamış, fakat umumî olarak meselenin bir yönünde ittifak hâsıl olmuşsa bu bir icma' sayılır, buna muhalif davranışta bulunmak doğru olmaz, demişlerdir. Meselâ; dede'nin öz kardeşlerle veya baba bir kardeşle mîrasçı olup olmıyacağı ihtilâflı bir meseledir. Ebu Bekr (R.A.), dedeyi baba mevkiinde görmüş, ölünün öz kardeşlerini veya baba bir kardeşini dede vâsıtasiyle mirastan mahrum etmiştir. Hz. Ali (R.A.), bu durumda dedeyi kardeş gibi itibar etmiş, terekeyi aralarında paylaştırarak dedeye altıdabir (1/6) den az olmamak şartıyle, miras hakkı tanımıştır. Zeyd b. Sabit, üçtebir (1/3) den az olmamak şartiyle, dedeyi mirasçı olarak kabul etmiştir. Görülüyor ki burada dedenin mirasçı

olması üzerinde icma' kâsıl olmuş, fakat mirasın miktarında anlaşmazlık çıkmıştır. Bu durum karşısında dedeyi mirastan mahrum etmek caiz değildir.

3 — Müctehidlerin ekserisi bir görüş üzerinde ittifak ederlerse bu bir icma' sayılır mı? Burada da İslâm hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı bunu icma' saymamıştır. Çünkü icma'ın mânâsı, bütün müctehidlerin bir hüküm üzerinde birleşmesi demektir. Burada ise böyle bir birleşme yoktur. Diğer bir kısmı da, birkaç kişinin muhalefeti, icma'ı bozmaz, demiştir. Bunlar Zeydîler'dir. Onlara göre herhangi bir görüşe karşı mutlak olarak muhalefeti önlemek imkânsızdır. O halde birkaç kişinin muhalefet etmesi icma'ı bozmaz. İslâm bilginlerinden bir kısmına göre muhalif olan görüş şaz ve Peygamber'den vârid olan hadislere aykırı ise icma'ı bozmaz. Meselâ, mut'a nikâhının yasaklanışına Abdullah b. Abbas'ın muhalefeti böyledir. O, mut'a nikâhına cevaz vermiş, Sahabîler ise onun muhalefetine önem vermemişlerdir.

Abdullah b. Abbas alım - satımdaki faiz hakkında da sahabîlere muhalefet etmiş; meselâ, buğdayı buğdayla veresiye satışta fazla alınmasını caiz görmüştür. Abdullah b. Abbas'ın bu görüşü nass'lara muhaliftir. Eğer muhalif görüş ŞAZ bir re'y'e dayanmıyor ve nass'larla da tezat teşkil etmiyorsa icma'ı bozar. Meselâ; Abdullah b. Abbas, tereke, mirasçılar arasında taksim edilirken paydanın artması (Avl) na itiraz etmiştir. Ömer (R.A.) paylar (Farzler) ın arttığını görünce paydayı avl ettirmiştir. Şöyle ki: Ölenin vârisleri kocası, kız kardeşi ve annesinden ibaretse; anne üçtebir (1/3), koca yarım (1/2), kızkardeş de yarım (1/2) hisse alırlar. Bu durumda mesele (ortak payda) altı (6) iken sekiz (8) e çıkmaktadır. Hz. Ömer terekeyi altı (6) değil, sekiz (8) sehme ayırmış ve mirasçılara paylaştırmıştır. İbni Abbas'tan başka fakihlerin hepsi, Hz. Ömer'in görüşünü tasvip etmişlerdir. Abdullah b. Abbas ise meselenin avletmiyeceğini söylemiştir. Ona göre mirasçının hissesi ancak bir erkek asebe vâsıtasiyle azalır. Meselâ, kız kardeşin hissesi erkek kardeşiyle azalır. Erkek kardeşi olsa idi burada onların her ikisi sadece kalanı, yani altıdabir (1/6) hisseyi alacaktı. Burada da erkek kardeş var farz edilir ve ona altıdabir (1/6) hisse verilir. ez-Zührî, bu hususta İbni Abbas'ın görüşü âdil bir Halifenin tatbikatı ile reddedilmese idi, ona hiçbir kimse itiraz etmiyecekti, demiştir.

4 — İcma' üzerindeki ihtilâflı meselelerden biri de delil hakkındaki icma'dır. Meselâ; bilginler muayyen bir Hadis veya Kur'an nassı ile sabit olan bir hükmün delili üzerinde icma' etseler, bu delilden

başkasıyla aynı konu üzerinde istidlâl etmek caiz midir, değil midir? İslâm hukukçularından pek azı delil üzerinde icma'ın muteber olduğunu söylemişler ise de, ekseri hukukçular bu görüşe iltifat etmemişlerdir.

İslâm hukukçuları, kimlerin icma' selâhiyetine sahip olduklarında da ihtilâfa düşmüşlerdir. Fakihlerin büyük çoğunluğu re'y ve kıyası tanımayanların icma'ı bozmayacaklarını beyan etmişlerdir. Nitekim Şiilerin muhalefeti ile icma' bozulmaz. Çünkü onlar bid'at ehli sayılmaktadır. O halde bid'at ehlinin muhalefeti icma'ı bozmayacağı gibi, onlar, icma'ı meydana getiren elemanlar arasına da giremezler.

İmamiyye mezhebi mensubları, ancak kendi müctehidlerinin icma'ını kabul ederler. Sahabilerin ve kendilerine muhalif olanların icma'ına önem vermezler. Onlara göre icma' bir huccettir. Çünkü o, gizli imamın görüşünü ortaya koymaktadır. Onların inancına göre kendi mezheblerindeki müctehidlerin icma'ı doğru ve isabetlidir. Eğer bâtıl olacak olursa gizli imam susmaz ve derhal hakikatı ortaya kor.

İmamiyye müctehidlerinden bir kısmı bir görüş ortaya atsa ötekiler de buna karşı sussalar, bu, o görüşün doğru olduğunu ortaya kor. Eğer yanlış olsaydı imam ortaya çıkar, uyulması gereken doğru görüşü bildirirdi. Onların bilginleri bir konuda iki görüş ileri sürerek ihtilâfa düşseler, yine imam ortaya çıkar ve doğru olan görüşü bildirir. Kısaca, onlara göre icma'ın her çeşidi o mesele hakkındaki imamın görüşünü meydana kor. İmamın görüşü ise, uyulması gereken dinî bir prensiptir.

İcma' üzerinde ihtilâfa düşenleri bir yana bırakalım; bu hususta ittifak edenler de icma' hâsıl olan meselelerde ihtilâfa düşmüşlerdir. Meselâ; Hanefiler, bazı konular hakkında icma' bulunduğunu ileri sürerken, Şafiiler, bu konular üzerinde icma olmadığını iddia etmişlerdir. İmam el-Evzaî, ganîmet hisseleriyle ilgili bazı meseleler üzerinde icma' olduğunu ileri sürmüş, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf da, O'nun iddiasını reddetmiş ve bu meseleler hakkında icma' bulunmadığını söylemiştir.

İşte icma' meselesi, mezhebler arasında çok geniş ihtilâflara sebep olmuştur. Fakat bu ihtilâflar, dinin özüne ve kesin olarak bilinen esaslarına dokunmadığı için, zararlı olmamıştır.

İslâm hukukçuları arasında İmam Malik, tek başına, Medinelilerin icma'ının bütün müslümanları ilzam ettiğini ileri sürer. O, Mısır'lı Leys b. Sa'd'e gönderdiği mektupta bunu açıkça belirtmiştir. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu bu konuda O'nu yalnız bırakmıştır. Şafiî, önce O'na uymuş ise de sonra vazgeçmiş, «İhtilâfu Mâlik» adlı kitabında O'nun görüşünü çürütmüştür.

Bazı bilginlere göre İmam Malik, Medînelilerin amelini kendisi huccet olarak kabul etmiş, fakat onu diğer memleketlerin kabul etmesini şart koşmamıştır.

Bu hususta İbni Kayyim el-Cevziyye şöyle söyler:

«Harun er-Reşid, İmam Malik'in Medînelilerin ameline dayanan mezhebini kabul etmek için bütün müslümanları zorlamaya teşebbüs etmiş; Malik de, buna bizzat engel olmuş ve şöyle söylemiştir: «Peygamber (S.A.)'in sahabileri bütün ülkelere dağılmışlardır. Her gurubun kendine göre başkalarında olmayan bir ilmi vardır.» Bu gösteriyor ki Medinelilerin ameli İmam Malik'e göre bütün müslümanların uyması gereken bir huccet değildir. Ancak onu, İmam Malik, amel bakımından benimsemiştir. O, **Muvatta**'ında ve başka eserlerinde, Medinelilerin amelinden başkasıyla amel etmek caiz olmaz, dememiştir. Fakat Medinelilerin amelini mücerret bir haber olarak vermiş ve kırk küsur meselede onların icma'ını iddia etmiştir. Bu meseleler üç gurupta toplanabilir.

«1 — Medinelilere başkalarının muhalefet ettiği bilinmeyen meseleler.

«2 — Medinelilere başkalarının muhalefet ettiği meseleler.

«3 — Bizzat Medinelilerin kendi aralarında ihtilâf ettiği meseleler.

«İmam Malik, Medine ehlinin ameli için hiçbir zaman, bu ümmetin icma'ıdır ve aksini yapmak caiz olmaz, dememiştir»[31].

İbni Kayyim'in bu ifadesine rağmen gerçekte İmam Malik, Medinelilerin icma'ını başkaları için de huccet saymıştır. Şafiî, Mâlik'in bu görüşünü «İhtilâfu Mâlik» ve «Cimau'l-İlm» adlı kitabında münakaşa etmiştir. Şafiî'ye göre araştırmalar göstermiştir ki Medinelilerin farzların asılları üzerinde yaptığı her icma', diğer İslâm memleketlerinin bilginlerince de uygun görülmüş ve dolayısıyla bu umumî bir icma' olmuştur.

---

(31) **İ'lamü'l-Muvakkiin, c. II, s. 297.**

Bunun içindir ki, İbni Kayyim el-Cezviyye'nin söylediği ikinci ihtimale Şafii hiç temas etmemiştir. Eğer Medineliler kendi aralarında ihtilâfa düşmüşlerse, bu takdirde onların ameli, tabiatiyle bir huccet teşkil etmez. Bunda herkes müttefiktir.

Maliki kitaplarında zikredildiğine göre Medine'lilerin ameli. re'y'e değil -de nakle dayanıyorsa, bu, İmam Malik'in indinde bir huccettir. Öte yandan, İmam Malik'ten bunun mutlak bir huccet olduğu da rivayet edilmiştir.

Şafii, ilk önceleri İmam Malik'in bu fikrini kabul etmiştir. Beyhaki, bu hususta, Şafiinin bir muarızına şöyle söylediğini rivayet eder:

«Vallahi sana nasihat olarak söylüyorum, eğer Medinelilerin yaptığı birşeyi görürsen, onun hakikata uygun olduğunda kalbine hiçbir şüphe girmesin. Bu hususta seni meşgul eden şüpheye hiç aldırma.»

Şafii'nin bu sözü, O'nun fıkıh konusundaki ictihad devrelerinden birine aittir. Bu devrede O, Medinelilerin amelini, huccet olarak kabul edecek kadar saygıyla karşılıyordu. Fakat O'nun eski ve yeni mezhebinde Medinelilerin amelini âhad hadisler derecesinde dahi görmediği muhakkaktır.

Diğer memleketlerin fakihleri, İmam Malik'in metoduna muvâfakat etmemişlerdir. Gerçi Ebu Hanife'nin Ebu Yusuf ve Muhammed gibi talebeleri, Medine'deki sahabilerden intikal eden bazı hususları kabul etmişlerdir. Meselâ; vakıf, Ebu Hanife'ye göre vâkıfın «Vakfettim» demesiyle kesinleşmez. Vâkıf bundan istediği zaman cayabilir. Vakıf, ancak hâkimin hükmü veya onu ölümüne izafe eden vâkıfın ölmesiyle kesinleşir. Buna mukabil İmam Malik, o güne kadar ayakta duran sahabilerin vakıfları üzerine Ebu Yusuf ve Muhammed'in dikkatini çekmiş, onlar da bu hususta hocalarına açıkça muhalefet etmişlerdir.

SAHABİLERİN FETVÂ VE SÖZLERİ

Dört büyük mezhebin fakihleri, Sahabinin fetvâ ve sözleri ile amel etmek hususunda birleşmişlerdir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu usûlü koyan tâbiiler'dir. Gerçekte tâbiiler'den bazısı ilim almadıkları sahabilerin sözlerinin dışına çıkmış ise de, hiçbir tabii, kendi hocası olan sahabinin sözüne muhalif harekette bulunmamıştır.

Ebu Hanife bunu açıkça söylemiştir. O; «sahabilerin ittifak et-

tiği bir görüşü doğrudan doğruya kabul ederim, onlar aralarında ihtilâfa düşmüşlerse herhangi birinin görüşünü tercih ederim ve onların tamamen görüşleri dışına çıkmam» demiştir.

İmam Mâlik, sahabinin sözünü Sünnet olarak kabul etmiştir. Çünkü onlar, doğrudan doğruya ilimlerini Peygamber (S.A.)'den almışlardır. Ahmed b. Hanbel de aynı kanaattadır. Hattâ O, sahabilere ait bir fikir bulamazsa tâbiîlerin sözüyle amel ederdi. Sahabîlerin bir hüküm üzerinde ileri sürdükleri değişik fikirler, Ahmed b. Hanbel'e göre, ayrı ayrı birer değer taşır. O, sahabîlerin sözleri arasında mukayese yapma gücüne sahip olmadığı ve bunun, onların mevkiine bir saygısızlık olduğu kanaatındadır.

Şafii mezhebine mensup olan usul yazarlarının ifadesine göre, İmam Şafii önceleri sahabinin sözü ile amel ederdi. Daha sonra o, Sahabilerin sözlerini hüccet olarak kabul etmemiştir. Mısır'da yazdığı «**Risale**» adlı kitabını incelediğimiz zaman görürüz ki o, ittifak halinde olan sahabilere ait görüşü hüccet saymakta, sahabiler değişik fikirler beyan etmişlerse onlardan birini tercih etmektedir. O, «**el-Ümm**» adlı eserinin «Cimau'l-İlm» bölümünde şöyle söylemektedir:

«Kitab ve Sünnet'de bulunan şeyleri işitenler için özür söz konusu değildir, mutlaka onlara uymak gerekir. Kitab ve Sünnet'de bir şey yoksa, sahabilerin veya onlardan birinin sözlerine başvururuz. Eğer ihtilâf edilen meselede Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan söze bir delalet bulamazsak Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.)'ın sözüne uymamız daha iyi olur. Sahabilere ait bir sözün Kitab ve Sünnet'e daha yakın olduğuna dair herhangi bir delâlet bulunursa, o söze uyarız; çünkü imamın (halifenin) sözü herkesçe bilineceği için halkın buna uyması gerekir. Halkın uyması lâzım gelen kimsenin görüşü, bir veya birkaç kişiye fetvâ veren kimsenin görüşünden elbette daha meşhurdur; zira halk, bu kimsenin fetvâsını ya kabûl eder, ya reddeder. Ekseri müftiler evlerinde veya meclislerinde özel kişilere fetvâ verirler. Halk, bunların fetvâlarına halifenin fetvâları kadar önem vermez. Gördük ki, ilk halifeler, önce fetvâ vermek istedikleri bir konu üzerinde Kitab ve Sünnet'de bir şey bulunup bulunmadığını sormakla işe başlıyorlar ve görüşlerini açıklıyorlardı. Sonra onlara, görüşlerine muhalif haberler bildiriliyor, onlar da, takvâ ve faziletleri sayesinde kendi görüşlerinden vazgeçmekten çekinmiyorlar ve bu haberleri kabûl ediyorlardı. O halde ilk halifelerden intikâl eden bir şey bulunmazsa, Peygamber (S.A.)'in diğer sahabîleri de güvenilmeye lâyık kimseler olduklarından, onların sözlerini alırız. Sahabîlere uymak, onlardan sonrakilere uymaktan daha iyidir.»[32]

---

(32) el-Ümm, c. VII, s. 246.

Şafii, «RİSALE» adlı eserinde de şöyle demiştir:

«Biri bana, Allah'ın ve Peygamberinin hükümlerinde senin tuttuğun yolu anladım; fakat Kitab ve Sünnette olmayan bir hususta sahabilerin icma' ettiği şeye tâbi olurken delilin nedir? diye sordu. Ben de ona şöyle cevap verdim:

«Onlar, icma' ettikleri şeyi böyledir diye Peygamberden rivayet ettiklerini söylemişler ise inşallah dedikleri gibidir. Onu bu şekilde Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiklerini söylememişlerse, bunun. Peygamberden nakledilme ihtimali de, nakledilmeme ihtimali de vardır. Öyleyse bunu Peygamber'den nakledilmiş sayamayız. Çünkü işitilmeyen birşey rivayet edilmez. Vehme dayanan veya onun söylendiğinden başka türlü olma ihtimali bulunan bir şeyin nakledilmesi caiz değildir.»[33]

Sahabilerin ihtilâfı ve delâlet bakımından Kitab ve Sünnete en yakın olanı ihtiyar etmeleri hususunda da Şafii; «Sahabilerin ihtilâf ettiği şeyde Kitab ve Sünnete bir delâlet veya bunlara göre yapılan bir kıyas mevcuttur» der ve sahabilerin sözlerinden tercih etmiş olduğu bir çok misal zikreder.

İbni Kayyım el-Cevziyye, Usûl-i Fıkıh bilginlerinin Şafii'den naklettikleri hususlara muhalefet etmekte ve şöyle söylemektedir: «Şafii'nin yeni mezhebinde sahabilerin sözünün huccet olmadığını ifade eden tek bir kelime bilinmemektedir. Bu hususta ileri sürülen şey, Şafii'nin, sahabilerin bazı sözlerini ele alıp onlara muhalefet etmiş olmasıdır. Bu çok zayıf bir iddiadır. Çünkü müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir delil sebebiyle muayyen bir delile muhalefet etmesi, onu genel olarak delil saymaması anlamına gelmez. Ancak bu, bir delile daha kuvvetli gördüğü bir delil ile karşı koymak demektir. Bazıları; Şafii'nin yeni mezhebinde sahabilerin sözlerine muvafakat ettiği halde, nass'lara itimat ettiği gibi onlara tek başına itimat etmediğini, bilâkis onları çeşitli kıyaslarla desteklediğini, bazen onları kabul edip, bazen onlara açıkça muhalefet ettiğini, bazan onlara uyup bazan da itimat etmediğini, fakat onları başka bir delil ile desteklediğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddia yukardakinden daha da zayıftır. Çünkü bazı delilleri başka delillerle desteklemek, eski ve yeni ilim adamlarının geleneğine uygundur. İkinci ve üçüncü bir delil ileri sürmek, önceki delili iptal etmek anlamına gelmez.»[34]

(33) Risale, Halebi tabı, s. 471.
(34) İ'lâmü'l-Muvakkıin.

Gerçekte bir kısım usûl-i fıkıhçılar, Şafii'nin kendi anlayışına göre bir Kur'an nassı veya sahih gördüğü bir hadis ile bazı sahabîlerin sözlerini reddettiğini iddia etmişlerdir. Onlar, Şafii'nin sahabîlerin sözlerini ihmal ederek, onları huccet saymadığını zannetmişler ve O'nun istidlâl işini bir tertibe tâbi tuttuğunu, mertebesi ne olursa olsun insanlara ait sözleri hadis derecesinde görmediğini unutmuşlardır. Hattâ Şafii'nin şöyle söylediği rivayet edilmiştir: «Peygamber olmayan bir insanın sözünü alıp bir Peygamberin hadîsini nasıl terk ederim! Eğer o insanın asrında olsaydım onunla münakaşa eder ve onun fikrini çürütürdüm.» Şafii'den rivayet edillen bu söz, O'nun Kitab ve Sünnette bir nass bulamadığı zaman sahabî sözüyle amel etmesine engel teşkil etmez.

Haricî ve şiiler, sahabîlerin sözlerini huccet saymamışlardır. Zahirîler de aynı görüşe katılmışlardır. Ancak Zahiriler, Sahabîlerin İcma'ını bir huccet olarak kabul etmişlerdir.

Sahabîlerin sözleriyle amel etmek meselesi, mezhebler arasında üç yönden ihtilâfa sebep olmuştur:

1 — Bazı İslâm hukukçuları sahabiye ait bir söz görünce ictihada ihtiyaç duymamıştır. Bazıları da, ancak nakle dayandığı tasavvur edilebilen sahabîlere ait sözü, Peygamber'den rivayet edilen hadis'ten üstün sayıp huccet olarak kabul etmişlerdir. Şafiî gibi pekçok İslâm hukukçuları, açıkça Peygamber (S.A.)'e nisbet edilen bir hadisten, netice itibariyle her ikisi de Peygamber (S.A.)'e ait olsa dahi, sahabînin sözünü üstün tutmamışlardır.

2 — İslâm hukukçuları tâbi oldukları sahabîlerde ihtilâfa düşmüşlerdir. Meselâ; Ebu Hanife, İbni Mes'ud'un sözlerini; Şafiî, Zeyd b. Sabit'in sözlerini, birçok meselelerde başkalarına tercih ederlerdi. Sahabîlerin kendi aralarındaki ihtilâf nisbetinde onlara tâbi olanlar arasında da ihtilâf doğmuştur.

3 — Bazı fakihler, sahabîlerin sözlerinin huccet olmadığını belirtmişlerdir.

TÂBİÎLERİN FETVÂ VE SÖZLERİ

Bundan önce anlattıklarımız sahabîlerin fetvâ ve sözlerine ait idi. Şüphesiz sahabîlerin sözlerini reddedenler ve onları bir huccet olarak kabul etmeyenler, tabiîlerin fetvâ ve sözlerini kolayca reddetmişlerdir. Meselâ; Şiiler, Haricîler ve Zahirîler böyledir.

Ebu Hanîfe ve Şafii, sahabîlerin sözleriyle amel ettikleri halde, tabiînin sözleriyle amel etmemişlerdir. Ebu Hanife, bu hususu açık-

ça şu sözüyle ifade etmiştir: «İş İbrahim ve Hasan'a gelince, onlar da insan, biz de insanız.»

Şafii'nin tâbii'ye ait herhangi bir sözü huccet olarak kabul ettiği bilinmemektedir. İbni Kayyım el-Cevziyye bu hususta şöyle söyler: «İmam Şafii, bazan tâbiinin sözü ile amel ederdi. Şafii, bir konuda Atâ' b. Ebi Rabahı taklid ettiğini açıkça söylemiştir. Bu, Şafii'nin ilim ve ve fıkıhtaki olgunluğunu gösterir. Çünkü o, bu konuda Atâ'nın sözünden başka bir delil bulamamış ve onun sözünü daha sağlam görerek ona uymuştur. Başka bir yerde Şafii, «bu, Atâ'nın sözüne uymamaktadır» demiştir.»

Bana göre bu ifade, Şafii'nin tâbii'yi taklit ettiğini göstermez. Çünkü Şafii görüşünü Atâ'ya nisbet edebilir, onun kıyas'ına uyabilir. Yahut meseledeki kıyas yönüne dikkati çekmiş ve kendinden önce Atâ'nın da bu konuda aynı re'y'e sahip olduğunu göstermiş olabilir. Bizim başka türlü düşünmemize imkân yoktur. Çünkü Şafii, fıkıh kaynakları arasında tâbiilerin sözünü zikretmediği gibi, istidlâl metodunu birçok kitaplarında saydığı halde, tâbiinin sözüne huccet olarak hiçbir yerde işaret etmemiştir.

İmam Mâlik'e gelince; o tâbiinin sözünün hüccet olduğunu açık olarak söylememiştir. Fakat, Muvatta'da çoğu zaman tâbiilerin sözlerini rivayet etmiş ve onları benimsemiştir. Özellikle Said b. el-Museyyib, Sâlim b. Abdillah b. Ömer ve onun azatlısı Nâfi' gibi büyük tâbiilerin sözlerini rivayet etmiştir.

Ahmed b. Hanbel ise, sahabinin sözünü, sahabinin sözü bulunmayan hususlarda tâbiinin sözünü almıştır. Tâbiiler bir konuda ihtilâf etmişlerse Ahmed b. Hanbel, onların sözleri arasında mukayese ve tercih yapmaktan çekinmiştir. Ona göre her tâbiinin sözü ve onlar arasındaki ihtilâf, ayrı ayrı kıymetlerini korur. Yani, bunların hangisi ile amel edilse caiz olur.

MEZHEPLERARASI İHTİLÂFIN TESİRLERİ

Fıkhi görüş ayrılıkları, fıkıh ekollerini doğurdu. Daha sonra bunların gelişmesiyle fıkhi mezhepler kurulmuş oldu. Burada işaret etmemiz gereken husus şudur: Bu ihtilâflar dinin özüne ait olmayıp bazı nass'lar hakkındaki anlayış farklarından ve külli hükümleri cüz'i meselelere tatbikten ibarettir. İhtilâfa düşenlerin hepsi, Kur'ân ve Sünnet nass'larına hürmet etmekte beraberdirler. Hattâ onlar, İslâm'a o derecede bağlı idiler ki, ekserisi sahabîlerin sözlerine dahi muhalefete müsamaha etmiyordu. Çünkü sahabîler, vahy'in gelişi-

ni ve Peygamber'in onu nasıl tatbik ettiğini gözleriyle görmüşler ve ilimlerini bizzat Peygamber (S.A.)'den alarak, kendilerinden sonrakilere aynen nakletmişlerdir. Münakaşaya son verecek kat'î bir delil bulunmayan fer'i meseleler üzerinde meydana gelen ihtilâflar, ağacın dalları mesabesinde olup Şeriatın köküne dokunmamaktadır.

İslâm büyükleri, geçmişte ve halihazırda hiçbir zaman kendi sözlerinin din olduğunu, kayıtsız şartsız bunlara uyulması gerektiğini söylememiştir. Hattâ onlar, müslümanları, hakka götüren delili araştırmaya dâvet etmişlerdir. Meselâ, Büyük İmam Ebu Hanife, «Bu bizim ulaştığımız en iyi neticedir. Kim bundan hayırlısını bulursa ona uysun» demiştir. Bazı fakihler ona, «Senin bu ulaştığın netice şüphe götürmez bir hakîkat mıdır?» diye sormuşlar, o büyük ihlâs ve tevâzu sahibi İmam da şu cevabı vermiştir: «Bilmiyorum, belki de ulaştığım netice şüphe götürmez bir bâtıldır.»

İmam Şafii, kıyasa dayanan görüşlerine aykırı bir hadis bulurlarsa talebelerinin kendisine muhalefet etmelerini teşvik ederdi. O, bu hususta şöyle söylerdi: «Sahih bir hadis bulunursa benim mezhebim odur.» O, bütün imam gücü ile şöyle haykırmıştır: «Peygamber'in hadîsine muhalefet edersem hangi yer beni taşır, hangi gök beni gölgelendirir?»

İmam Mâlik de aynı düşüncelere sahipti. O, talebelerini kendisinin fetvâlarını yazmaktan menederdi. Nitekim Ebu Hanîfe de aynı şeyi yapmıştır. Talebesi Ebu Yusuf'un kendisinin sözlerini yazdığını görünce ona şöyle demiştir: «Ey Yakub, vay haline! Benim sözlerimi mi yazıyorsun? Ben bugüne göre düşünüyorum. Belki yarın başka türlü düşünürüm. Belki yarından sonra da bir başka türlü düşünebilirim.»

Ahmed b. Hanbel, her insanın ictihad yapabileceğini kabul ederdi. Dolayısiyle Hanbelî mezhebinde ictihad kapısı hiç kapanmamıştır. Bazı Hanefî ve Şafiî mezhebine mensup fakihler, son zamanlarda ictihad kapısını kapadığı halde, Hanbeliler, böyle bir şeye teşebbüs etmemişlerdir.

Mezheplerarası ihtilâf; zekâları açmış, yorulma bilmez ve sürekli gayretlerle İslâm ilimlerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu gayretler öyle zengin fıkhî bir mîras bırakmıştır ki, insanlık âleminin en büyük serveti budur, dersek mübalâğa etmiş olmayız. Hattâ onun, eğer iyi bir karşılaştırma yapılırsa, Avrupalıların en büyük hukukî çalışma mahsûlü olarak gördükleri Roma hukukundan kat kat üstün olduğu ortaya çıkar.

Müctehid imamlardan sonra fıkhî çalışmalar, onların talebeleri tarafından aynı metodlarla yürütülmüştür. Daha sonra, sadece önceki imamların görüşleri incelenmekle yetinilmiştir. Böylece fıkhî düşüncenin yerine öncekilere uyma fikri hâkim olmuştur. Ne yazık ki, hicrî dördüncü asırdan sonra yavaş yavaş başlamış olan taklitçilik, sonraki yüzyıllarda büsbütün İslâm dünyasını kaplamıştır.

Taklîde sürükleyen sebepleri şöyle özetleyebiliriz:

1 — Talebeler hocalarına uymuşlar, bunlardan sonra gelenler de daha öncekilere uymuşlar ve bu nesilden nesile sürüp gitmiştir. Gelen her yeni nesil, kendinden önceki nesli daha çok takdir etmiş ve ona uymayı vazife bilmiştir.

2 — Kazâ (yargılama), kendine göre bir metod ve olayları bir disiplin içerisinde halletmek istemektedir. Sahabiler, Tâbiiler ve Tebâ-i Tâbiîn devrinde kazâ (yargılama) belli kayıtlara tâbi değildi. Çünkü, bu devirlerde dinî duygu ve takvâ herşeyin üstündeydi. Bu devirlerde kazâyı bir disipline sokmak fikri ortaya çıkmış ise de gerçekleşememiştir. Abbasî Halifesi el-Mehdî ve Harun er-Reşid devirlerinde kazâ işleri Hanefî fıkhına göre yürütülmeğe başlanmıştır. Bundan sonra Hanefî mezhebi, İslâm devletinin uzun asırlar boyu resmî mezhebi olmuştur. Endülüs (İspanya) ve Kuzey Afrika'da Mâlikî mezhebi, bir müddet Şam'da Şafiî mezhebi aynı yeri işgal etmiştir.

3 — Hicrî ilk üç asırda meydana gelen fıkhî servet, birçok meselelerin çözümünü sağlamıştır.

4 — Hicrî üçüncü asırdan sonra mezhep taassubu hâkim olmuş ve mezhebler arasında sert çekişmeler alevlenmiştir. Özellikle aynı ülkelerde bulunan mezhebler arasındaki çekişme (cedel) ler, pek şiddetlenmiştir. Buna misal olarak Hanefi ve Şafiî mezheblerini verebiliriz.

İşte bu gibi sebeplerden İslâm bilginleri, sadece eskilerin sözlerine başvurmakla yetinmişlerdir. Daha sonraki asırlarda ictihad kapısı kapanmış ve koyu bir taklit çağı başlamıştır. Bütün mezhepler, ictihad kapısının kapanması fikrini aynı şekilde karşılamamışlardır. Bu fikir, Hanefî ve Şafiî mezheblerinde büyük bir kabûle mazhar olmuş, Mâlikî mezhebinde daha az revaç bulmuş, Hanbeli mezhebinde ise reddedilmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi Hanbelîler, yeni olayların hükümlerini ortaya koymak için her asırda bir müctehidin bulunması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Zeydiyye ve İmamiyye mezhebleri ile Hariciler, kendi bilginleri-

nin ictihad etmelerini zorunlu görmüşlerdir. Zahirîler de daha ileri giderek, her müslümanın tâkatı nispetinde ictihad yapması gerektiğini söylemişlerdir. Onlara göre müslümanlar, hiç olmazsa fetvâ verenlerin kim olduklarını ve onların verdiği fetvâların nelere dayandığını bilmelidirler.

Zahirîlerin dışında ictihadın zarurî olduğunu söyleyenler, bunun âlimlere mahsus bulunduğunu ve halkın fetvâ sorduğu kimseleri taklid edebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Çağımızda zihinler ictihad kapısının yeniden açılmasına yönelmiştir. Mevkii ne olursa olsun hiçbir fakih, ictihad kapısını kapatma yetkisine sahip değildir. Çünkü insan aklı, hiçbir zaman düşünmekten men edilemez. Öte yandan yeni olayların, mevcut hayat şartları altında bir hükme bağlanması gerekir.

Elbette ictihad kapısının kapatılması kötü bir şeydir. Fakat, ictihad için gerekli ehliyete sahip olmayanların ictihad yapmaları İslâmiyete daha çok zarar getirir. Bunun içindir ki müctehid'de bulunması gereken ehliyeti ve ictihad şartlarını belirtmek mecburiyetindeyiz. Müctehid olacak kimse, önce İslâm dîninin genel amaçlarını iyice kavramalıdır. Biz, burada İslâmî hükümlerin amaçlarıyla ictihadı ve ictihad derecelerini kısaca açıklamayı lüzumlu görüyoruz.

İSLÂMÎ HÜKÜMLERİN AMAÇLARI

İslâm dini, bütün insanlara rahmet olarak gönderilmiştir. Kur'-an-ı Kerim'de, Peygamberine hitaben Allah şöyle buyurur: **«Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik»**[35]. Yine Kur'an'da, **«Ey insanlar, size, Rabbınızdan bir öğüt, kalblerdeki şeylere şifâ, mü'-minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir»**[36] diye buyurmuştur. Bunun içindir ki İslâmiyet bütün hükümlerinde, sevgi ve adaletin hâkim olduğu faziletli bir toplum meydana getirmek cihetine yönelmiştir.

Bu yüksek gayeyi gerçekleştirmek için İslâmiyet şu üç noktadan hareket etmiştir:

1 — Ferdi yetiştirmek ve onu ahlâk bakımından olgunlaştırmak. Çünkü, toplumun iyi olması için ana unsur ferttir. İslâmiyet, ferdi olgunlaşmayı, Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmekle gerçekleştirir. Bütün ibadetlerin gayesi ferdi önce ruhi olgunluğa ulaştırmak, sonra da içtimaî ilişkileri sağlamlaştırmaktır. Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmek, ruhları haset ve kin'den temizler, insanları birbirine kaynaştıracak şekilde ruhları yükseltir. Böylece zulüm ve kötülük ortadan kalkar. İbadetlerin başı olan namaz hakkında Allah şöyle buyurmuştur: **«Gerçekte namaz, her türlü fuhuş ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı zikretmek, elbette en büyük ibadettir».**[37] Çünkü namaz, bütün yönüyle insanları ferdî ve içtimaî bakımdan olgunlaştırır. Oruç da, Hac da böyledir. Hac; dilleri, renkleri ve memleketleri ayrı ayrı olan müslüman topluluğunda sevgi ve eşitlik ruhunu gerçekleştiren bir ibadettir. **Zekât'ın mânâsı,** zenginle fakir arasında ancak içtimaî bir yardımdır. Bunun içindir ki Peygamber (S.A.), vâlilere; **«Zekâtı zenginlerden alıp fakirlere veriniz»** diye emretmiştir.

---

(35) Enbiyâ Sûresi, 107.
(36) Yunus Sûresi, 57.
(37) Ankebut Sûresi, 45.

2 — Müslüman toplumda adaleti yerine getirmek. Bu adaletin yerine getirilmesi, gerek müslümanlar ve gerekse müslüman olmayanlar arasında aynı şekilde olacaktır. Bunun için Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: **«Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevketmesin, adaletli olun ki o, takvâya en çok yakın olandır».**[38]

Adaleti gerçekleştirmek, İslâmiyetin en büyük gayesidir. İslâmiyet, bütün emir ve hükümlerinde adaleti gerçekleştirmeyi hedef tutar. Ona göre yargıda, tanıklıkta, mü'minlerin başkalarıyla olan hertürlü münasebetlerinde adalet ölçüsünden ayrılmamak şarttır. Peygamber (S.A.), insanların karşılıklı haklara sahip olduklarını ve bu hakların aslâ çiğnenmemesini emretmiş ve şöyle buyurmuştur: **«İnsanların sana nasıl muamele etmesini istiyorsan, sen de onlara öyle muamele et. Nefsin için istediğini başkası için de iste».**

İslâm dini, içtimai ve hukuki adaleti gerçekleştirmeyi de hedef tutmuştur. Dolayısıyla insanları kanun karşısında, zengin ve fakirliklerine bakmaksızın, eşit kılmıştır. İslâm'da imtiyazlı bir sınıf yoktur. Güçlü insan haksız ise zayıftır. Zayıf insan da haklı ise güçlüdür. Bütün insanlar renk ve ırk farkı gözetmeksizin tek bir sınıf teşkil ederler. Hz. Peygamber bunu belirtmek için şöyle buyurmuştur: **«Hepiniz Adem'den türediniz, Adem ise topraktan yaratılmıştır. Arabın arap olmayana üstünlüğü yoktur. Ancak üstünlük takvâ iledir».** Kur'an-ı Kerim'de de şöyle buyurulmuştur: **«Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi birbirinizle tanışasınız diye büyük cemiyetlere ve küçük küçük kabilelere ayırdık. Gerçekten sizin Allah katında en üstününüz, takvâca en ileride olanınızdır».**[39]

İçtimaî adaleti en iyi şekilde gerçekleştirmek için İslâm dini, insana insan olduğu için saygı göstermeyi farz kılmıştır. İslâmiyet, savaşta bile düşman ölülerine saygısızlığı yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim, insanın şeref ve haysiyetli bir varlık olduğunu açıkça şöyle ifade eder: **«Andolsun ki biz Adem oğularını şerefli kıldık. Onlara karada ve denizde taşıyacak vâsıtalar verdik. Onlara güzel rızıklar verdik. Onları yarattığımızın pek çoğundan üstün kıldık».**[40]

İçtimai adaleti gerçekleştirmek için İslâmiyet, her insana İslâm bayrağının altında çalışma imkânı vermiştir. Bunun için İslâmiyet, İslâm ümmetini teşkil eden her insanın terbiye edilmesini, onların yetenekleri nisbetinde iş yapacak duruma getirilmesini emretmiştir.

---

(38) Maide Sûresi, 8.
(39) Hucurat Sûresi, 13.
(40) İsrâ Sûresi, 70.

Bu konuda Mâliki fakihlerinden bir kısmı şöyle söylemiştir: Öğretim üç kademede yapılmalıdır.

a) Müslüman gençlerinin hepsi okutulmalıdır. Fikrî yeteneği, ikinci kademeye geçmesine elverişli olanlar bu kademeye alınmalıdır. Buna yetenek bakımından elverişli olmayanlar zarûri ve farz olan bilgileri öğrendikleri için bu kadarla yetinebilirler. Çünkü İslâm ümmeti bedeni ile çalışanlara, ziraatçılara ve çeşitli sanatları icrâ edenlere ihtiyaç duymaktadır. Bunların meslekleri icabı muhtaç oldukları alışkanlık ve bilgileri kazanmaları kâfi olup daha fazla aklî bilgilere ihtiyaçları yoktur.

b) Birinci kademede başarı gösterenler ikinci kademeye geçmelidirler. Buradan ileri gitmek için kabiliyetli olmayanlar, İslâm ümmeti içinde orta kültüre sahip bir sınıf teşkil ederler. Bunlara da ihtiyaç vardır. Bunlar birçok işleri yönetmek görevini üzerlerine alırlar.

c) İkinci kademede başarı gösterenler üçüncü ve yüksek kademeye çıkmalıdır. Burada da başarı gösterenler fikir öncüleri, mücitlerdir ki İslâm ümmetinin gücü, maddî ve mânevî büyüklüğü bunlar sayesinde ortaya çıkar. Önemli olan bunların sayısı değil, fikrî güç ve yetenekleridir.

İslâmiyet. hiçbir kimsenin hakkını kısmamak için işin neticesini onun mâhiyetine uygun olarak tâyin etmiştir. Meselâ, iyi iş yapan iyi netice alır ve emeği kadar mükâfaat görür.

İslâm dîni, kadın hakkında da adaleti en güzel şekilde gerçeklestirmiştir. Kadının sahip olduğu haklar nisbetinde görevleri vardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, **«Erkeklerin meşrû surette kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi kadınların da erkekler üzerinde aynı şekilde hakları vardır. Erkekler, onlar üzerinde bir derece üstündür».**[41]

İşte İslâmiyette her hakka karşı bir sorumluluk vardır. Hakla sorumluluk arasındaki ilişki değişmez. İslâmiyet, suç işleyen bir köleye hür insana verilen cezanın yarısı kadar bir ceza tâyin etmiştir. Cariyeler hakkında da Allah şöyle buyurmuştur: **«Onlar** (cariyeler) **evlendikten sonra bir fuhuşta bulunurlarsa onları hür kadınlara verilen cezanın yarısı ile cezalandırın».**[42] Bunun sebebi açıktır. Çünkü suç, küçük düşürücü birşeydir. İnsanlar, suçluya takdir gö-

---

(41) Bakara Sûresi, 228.

(42) Nisâ Sûresi, 25. (Kur'an'da zinânın cezası yüz deynek (celde) olarak tayin edildiğine göre (Nur Sûresi : 2), yarısı elli deynek eder. Çeviren).

züyle değil, tahkîr gözüyle bakarlar. O halde hür insanın işlediği suçun cezası onun cemiyet içerisindeki mevkiine uygun olmalıdır. Hür olmayan kimselerin cezası da, onların toplum içindeki seviye ve itibarlarına uygun olmalıdır. Bu sebeple İslâm hukukunda köle ve cariyelerin cezası, hür insanların hak ettiği cezanın yarısı kadar tâyin edilmiştir. Roma hukuku bunun tam aksi istikametini kabul etmiş, aristokrasiye mensp olanların cezasını azaltmış ve aynı suçu işleyen halk tabakasına mensup olanları — ölüm cezası dahil — en ağır cezalarla cezalandırmıştır.

İslâmiyete göre içtimaî adalet; ancak faziletin, sevginin, adaletin bir topluma hâkim olması, ferdin şahsî menfaatının başkasının menfaatına dokunmaması ve herkesin buna inanması ile gerçekleşir. Bu itibarla bilginler, şu âyet, Kur'an'ın bütün mânâlarını içinde toplamaktadır, demişlerdir: **«Şüphesiz ki Allah adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Taşkın kötülüklerden, gayrî meşrû şeylerden, zulüm ve zorbalıktan nehyeder. O, size öğüt verir, tâ ki iyice dinleyip tutasınız».**[43]

3 — Maslahatı gözetmek, kötülüğü def' etmek: Bütün İslâmî hükümlerin amacı budur. İslâmiyetin Kur'an veya Hadis ile emretmiş olduğu herşeyde insanlar için bir menfaat (maslahat) vardır. Belki bu maslahat, birçok kimselerin gözlerinden kaçabilir. Fakat İslâmiyetin gerçekleştirmek istediği maslahat, keyfî şeyler değildir. Onlar, hakikî olan umumî menfaatlardır. Bunlar, keyfi olarak değiştirilemez. Bu konuyu, İslâmi açıdan biraz daha genişleterek anlatmak istiyoruz.

---

(43) Nahl Sûresi, 90.

İSLÂMIN GÖZETTİĞİ MASLAHATLAR

Burada İslâmiyetin gözettiği hakîki maslahatları inceliyeceğiz. İslâmî hükümlerde gözetilen maslahatlar, Kur'an ve Sünnet nass'larıyla sâbittir. Nass'ların şâmil olduğu maslahata benziyen hususlarla, maslahat nevinden olan şeylerin nelerden ibaret olduğunu da burada incelememiz gerekir. Hiçbir İslâm hukukçusu veya herhangi bir kimse, nass'lara aykırı olan bir şeye İslâm adına maslahat ismi veremez. Çünkü nass'lara aykırı olan şeyler nefsî arzular olup Kur'an ve Sünnet tarafından bu gibi arzulara uyulması yasaklanmıştır.

Bütün nass'ların önemle üzerinde durduğu maslahatlar şunlardır:

1 — Dîni korumak,
2 — Canı korumak,
3 — Aklı korumak,
4 — Nesli korumak,
5 — Malı korumak.

Çünkü insanoğlunun içinde yaşadığı dünya meseleleri bu beş esasa dayanmakta. insanlığın saadet dolu bir hayat sürmesi bunlarla gerçekleşmekte ve insana saygı bunların korunmasıyla mümkün olmaktadır.

Şimdi bu maslahatları tek tek ele alalım:

1 — **Dînin korunması:** İnsan, dinî duygu ve inançlara sahip olmakla hayvanlardan ayrılmaktadır. Çünkü dinî hayat, insanın en belli başlı özelliklerinden biridir. O halde insanın inandığı din, her türlü tecavüzden korunmalıdır. İslâmiyet, din hürriyetini en güzel biçimde himayesi altına almıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah, «**Dinde zorlama yoktur, îman ile küfür apaçık ortaya çıkmıştır**»[44] ve insana dinî inançları yüzünden işkence yapmayı yasaklayarak, «**Din yüzünden baskıda bulunmak (fitne) adam öldürme (katl) den daha kötüdür**»[45] **buyurmuştur.**

---

(44) Bakara Sûresi, 256.
(45) Bakara Sûresi, 191.

Dinî hayatı korumak ve insan ruhunu, dinî duygularla beslemek için ibadetler emredilmiştir.

2 — **Can (nefs) ın korunması:** Bu, çok değerli ve aziz olan yaşama hakkının korunması demektir. Dolayısıyla insanı öldürmek, onun herhangi bir uzvunu kesmek veya gövdesini yaralamak gibi her türlü tecavüzden korumak gerekir. İnsanın şeref ve haysiyetine saygısızlık göstermek, ona sövmek ve iftira etmek gibi her türlü haysiyet kırıcı şeyleri önlemek gerekir. Sebepsiz yere insanın faaliyetini tahdit etmek gibi şeyleri men etmek de canın korunmasına dahildir. Bu itibarla iş hürriyeti, düşünce hürriyeti, herhangi bir yerde oturma hürriyeti gibi hususlar, hür ve şerefli insan hayatının esaslarını teşkil eder. Şerefli bir toplum içerisinde çalışmayı sağlayan hürriyetler, hiç bir saldırıya uğramıyacak şekilde korunmalıdır.

3 — **Aklın Korunması:** Ferdi, topluma yük yapacak ve onu diğerleri için bir kötülük vâsıtası kılacak her türlü felâketten insan aklını korumak icap etmektedir. Aklın korunması bilhassa şu üç yönden önemlidir.

a) İslâm toplumunun her ferdi, birbirine yardım edecek şekilde akıl bakımından sağlam olacaktır. Çünkü toplumun her ferdinin aklı, sadece o ferde ait değil, biraz da toplumun malıdır. Zira fert, toplum yapısının bir tuğlasını teşkil etmektedir. Buna göre toplumun, ferdin sağlam olmasını istemek hakkıdır.

b) Aklî muvazenesini kaybeden fertler topluma yük olmaktadırlar. Böyle olmamak için insanların, İslâmiyetin hükümlerine boyun eğerek, aklı felâketlere maruz bırakan şeylerden sakınmaları gerekir.

c) Akıl ve şuur bozukluğuna uğrayan fertler, toplum içinde başkalarına kötülük ve tecavüz vâsıtaları haline gelirler. O halde dînin; aklın muhafaza edilmesi için bazı müeyyidelere başvurması, akla zarar veren şeylerin kullanılmasını yasaklaması ve böylece toplum içerisinde kötülük yapılmasını önlemesi vazifesidir. Bütün din ve kanunlar, hem aklı korumayı hem de akıl hastalığına uğramış olanları tedavi etmeyi emreder. İşte bundan dolayıdır ki İslâm dîni, içki içenleri cezalandırmış ve akla zarar veren her türlü içki ve uyuşturucu maddeleri yasaklamıştır.

4 — **Neslin Korunması:** Bu, bütün insan türünü korumak ve yeni nesillerin sevgi, dayanışma gibi insanları birleştirici duygularla yetiştirilmesi demektir. Şöyle ki:

Her çocuk, önce ana ve babasının kucağında yetiştirilir ve böy-

lece kendisini koruyacak bir yuva bulmuş olur. Bu maksatla evlilik hayatının düzenlenmesi ve bu düzenin korunması gerekir. Nitekim ırz ve namusun, zinâ ve iftirâ gibi tecavüzlerden korunması gerekmektedir. Bu da, Allah'ın, karı ve kocaya emanet ettiği vücudun tecavüzden muhafaza edilmesi demektir. Tâki karı - koca vâsıtasıyla temiz bir neslin devam etmesi ve mesut bir insan hayatının yer yüzünde sürüp gitmesi sağlanmış olsun. Böylece insan nesli çoğalıp insanlık cisim, akıl ve ahlâk bakımından kuvvetli olsun; fert, içinde yaşadığı toplumda başkalarıyla anlaşıp kaynaşmaya müsait bir duruma gelsin. Zina ve iftira gibi suçlar için tâyin edilen cezalar, neslin korunması için konmuş olan müeyyidelerdir.

5 — **Malın Korunması:** Mal hırsızlık, gasb, rüşvet ve faizcilik gibi şeylerden korunacaktır. İnsanlar arasında adalet ve karşılıklı rıza esaslarına göre tanzim edilen bir nizam ile malın korunması gerekmektedir. Malın koruyucu ellerde artırılması da zarurîdir. Çünkü fertlerin ellerindeki mallar, gerçekte bütün milletindir. Dolayısiyle onu korumak ve fertler arasında adaletli bir şekilde dağıtmak, üreticilerin çalışmalarını kontrol altına almak, umumî gelirleri arttırmak, israfçılığa düşmemek ve İslâmiyetin tanımış olduğu mülkiyet hakkına saygı göstermek gerekmektedir.

Alım - satımı, icar işlerini, verimsiz toprakları verimli hale getirmeyi, yeraltı ve yerüstündeki tabiî kaynakları işletmeyi bir düzene sokmak, malın korunması prensibine dahildir.

İşte bütün semavi dinler, bu beş hususun korunması maksadıyla gönderilmiş, beşeri kanunlar da aynı şeylerin gerçekleşmesinde ittifak etmiştir.

Bu hususta İmam Gazzalî şöyle söylemiştir:

«Menfaatı celbetmek ve zararı defetmek, hakkın gayesi ve maksatlarını elde etmede halkın yararı demektir. Fakat biz, maslahat sözü ile şeriatın maksadına uygun olan hususların korunmasını kasdediyoruz. Şerîatın insanlar tarafından gözetilmesini istediği şeyler beştir: İnsanların dinlerinin, canlarının, akıllarının, nesil ve mallarının korunmasıdır. Bu beş esasın içine giren şeylerin korunması maslahattır. Bunlardan başkası ise mefsedet (zararlı) olup bunların defedilmesi maslahattır.»[46]

MASLAHATLARIN DERECELERİ

Gözetilmesi gereken ve beş esasta toplanan maslahatlar hakkın-

(46) **Gazzalî, el-Mustasfâ, c. I, s. 287.**

da birçok şer'i hükümler mevcuttur. Biz, burada umumî olarak maslahatları şu üç derecede inceliyeceğiz:

1 — Zaruri olanlar (Zarûriyyât) : Bunlar zaruri ve kesin olarak korunması gereken maslahatlardır. Canın korunmasında hayatın, insan uzuvlarının ve hayat için zaruri olan hususların korunması; malın, neslin ve dinin korunmasında zaruri olan şeylerin gözetilmesi bu cümledendir.

Gazzâlî bu hususta şöyle söylemşitir: «Bu beş maslahatın korunması zarûret derecesindedir. Bunlar, maslahatların en üstün derecesini teşkil eder. Dolayısıyla müslümanları dinden çıkaran kâfirin öldürülmesi, bid'ata götüren sapıkların cezalandırılması gerekir. Bu gibi insanların, halkı dinden çıkardıkları için ölümle cezalandırılmaları lâzımdır. Zirâ müslümanları korumak için bu bir zarûrettir. İlâhi emre muhatap olan akılları korumak için içki içenleri, nesli ve soy temizliğini korumak için zina edenleri, insanların maişetlerinin esasını teşkil eden malı korumak için hırsız ve gâsıbları cezalandırmak icap eder».[47]

İmam Gazzalînin bu sözünden anlaşılıyor ki bu beş esastan her hangi birinin heder olmasına sebebiyet veren herşeyin defedilmesi zaruridir. İslâm dini, bu maslahatların korunması için çok ağır müeyyideler koymuştur. Öte yandan hayat tehlikeye düştüğü takdirde haram olan şeyleri yemek veya içmek, İslâmiyetin bir emridir. Meselâ, açlık veya susuzluk sebebiyle ölüm tehlikesine maruz kalan kimsenin, murdar olan bir eti veya domuz etini yemesi ve şarabı içmesi vâciptir.

2 — İhtiyaç bakımından gözetilmesi gereken maslahatlar (Hâciyyât) : Bunlar yukarıda geçen beş esastan birinin korunmasıyla doğrudan doğruya ilgili olmayan, fakat güçlüğü (meşakkati) kaldırmak veya bu beş esasın korunması için tedbir kabilinden olan maslahatlardır. İnsanların kolaylıkla elde edip kullanmasını önlemek için şarabın satılmasını, kadının mahrem yerlerini açmasını, namazın gasbedilmiş bir yerde kılınmasını, şehirlerin giriş kapılarında ticaret mallarını alarak ihtikâr yapmayı ve dolayısıyla pahalılık yaratmayı yasaklamak bu türlü maslahatlar arasındadır. Bunlar aslında doğrudan doğruya bir maslahatın korunması değil, zarara götüren herşeyin yasaklanması ve tehlike karşısında yasakların mübah kılınması da böyledir. Bu cümleden olmak üzere insanların ihtiyaç duyduğu birçok akitler mübah kılınmıştır. Ortaklaşa ziraat (müzaraa); ağaç birinden, emek ve bakım diğerinden olmak şartıyla yapılan ortakçılık (müsakaat), para peşin mal veresiye olmak kaydıy-

---

(47) el-Mustasfâ, c. I, s. 288.

la yapılan satış (selem), muayyen bir kârla malın satışı (murâbaha), malı alış fiyatına satmak (tevliye) akitleri bunlara misal olarak verilebilir.

Burada belirtmek isteriz ki insan hürriyetinin korunması da bu ikinci grup maslahatlara dahildir. Çünkü, hürriyetsizlik içinde hayat olsa dahi, kişi sıkıntı ve güçlüğe sokulmuş olur. Neslin korunması için nikâhlı olmıyanların birbiriyle kucaklaşmalarını yasaklamak, malın korunması maksadıyla durumu müsait olanların borçlarını ödemeleri için zorlanmaları ve ödemezlerse cezalandırılmaları da bu kabildendir. Bunun içindir ki Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: **«Zengin bir adamın borcunu sallaması haksızlıktır, cezalanması gerekir.»** Aklı korumak için çogu sarhoşluk veren şeyin azının haram edilmesi de böyledir.

3 — Kemâl bakımından gözetilmesi gereken maslahatlar (**kemâliyyât = tahsîniyyât**) : Bunlar, asıl maslahatların korunmasıyla ilgili olmayıp onların korunması için tedbir mahiyetinde de değildir. Bunlar, şerefi korumak ve hakareti önlemek maksadını güden şeylerdir. Canı korumak hususunda bâtıl iddialar ve sövme gibi, hayatın esasıyla doğrudan doğruya ilgili olmayan ve ihtiyaç nevinden de bulunmayan, fakat hayatın kıymet ve şerefini zedeleyen şeylerin yasaklanması da bu türlü maslahatlardandır.

Aldatmak ve gasp gibi doğrudan doğruya malın korunmasına dahil olmayan, fakat kemâl bakımından onunla alâkalı olan şeylerin yasaklanması da böyledir. Aldatmak veya gasbetmek; malı bilerek tasarruf iradesiyle, kazanç ve zarar yönlerini doğru olarak bilmekle ilgilidir; zira burada malın aslına bir tecavüz yoktur. Ancak tasarruf hakkı olanın iradesine bir tecavüz vardır ki, o, buna karşı tedbirli olabilir.

Neslin korunmasında kadının süslenip püslenip sokağa çıkmasının yasaklanması da bu kabildendir. Bu konuda Allah şöyle buyurmuştur:

«Mü'min kadınlara da söyle: Gözlerini sakınsınlar, ırzlarını korusunlar, zînetlerini açmasınlar, bunların görünen kısmı müstesnâdır. Baş örtülerini yakalarının üstüne koysunlar. Zînetlerini kendi kocalarından, yahut kendi babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut kendi oğullarından, yahut kocalarının oğullarından, yahut kendi biraderlerinden, yahut biraderlerinin oğullarından, yahut kızkardeşlerinin oğullarından, yahut kendi kadınlarından, yahut ellerindeki câriyelerinden, yahut erkeklerden cinsî ihtiyaçtan kesilmiş olan hizmetçilerden, yahut kadınların gizli yerlerine he-

nüz vâkıf olmayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizliyecekleri zînetleri bilinsin diye ayaklarını da vurmasınlar. Ey mü'minler, hepiniz Allah'a tevbe edin, tâ ki kurtuluşa ermiş olasınız.»[48]

İşte bu emir ve yasaklar, kemâliyâtın korunması kabilinden olup şeref ve haysiyyetin zedelenmemesi, günümüz kadınlarının içine düştüğü küçüklük ve âdilikten uzaklaşılınası amacını gütmektedir.

Dinin korunması konusunda itikat esasına dokunmayan, fakat dini esaslar üzerinde şüphe uyandıran sapık fikirleri, dini hakîkatlar arasında ince bir karşılaştırma yapma gücüne sahip olmayanların başka dinlere ait kitpları okumalarını yasaklamak da bu türlü maslahatlar arasındadır. Kezâ, necasetten sakınmak, camilere giderken temiz ve güzel elbiseler giyinmek böyledir. Bu maslahatların bir kısmı vâcip, diğer bir kısmı da nâfiledir. Birçok hallerde kemal kabilinden olan maslahatlar vâcip olabilir.

Aklın korunmasında zimmilerin, müslümanlara haram olan içkileri ulu orta kullanmalarının yasaklanması ve bu içkileri, satın alanlar kendilerinden bile olsa, müslümanların arasında satmalarının yasak edilmesi de bu üçüncü sınıf maslahatlara dahildir.

TEKLİFLERDE MASLAHATLARIN DERECELERİ

Maslahatların derecelerini biraz önce gördük. Zaruri olanlar birinci, hâciyâta dahil olanlar ikinci ve kemâliyâta ait olanlar da üçüncü dereceyi teşkil ediyordu. Hâciyât nevinden olan maslahatlar, kemâliyât nevinden olanlarla çatışırlarsa öncekiler tercih edilir.

Bazı bilginler, teklif ifade eden hükümlerdeki maslahatları da derecelendirmek istemişlerdir. Bu durumda hükümlerin değerleri derecelerine göre değişecektir. Bu bilginlere göre şerîatın yapılmasını istediği veya muhayyer bıraktığı her şey, ancak bir maslahat icabıdır. Maslahatın dereceleri ise emir nisbetinde değişmektedir. Netice itibariyle bunun her ikisi de aynıdır. Şerîatın haram kıldığı her şey bir fesadı (zararı) defetmek içindir. Fesadın derecesi de yasaklanma (nehiy) nisbetinde değişmektedir. Başka bir deyişle nehyin derecesi, fesat nisbetinde değişmektedir.

Bu itibarla İzzüddin b. Abdisselâm (öl. 660 H.) maslahatları üç bölüme ayırmıştır:

1 — Allah'ın kulları için vâcip kıldığı hususların dayandığı maslahatlar: Bunlar, en üstün, üstün ve orta olmak üzere farklı

(48) Nur Sûresi, 31.

derecelere ayrılırlar. Meselâ; en üstün maslahatlar, bizzat yüksek bir kıymet taşıdığı gibi, zarar ve kötülükleri defeder, menfaatları celbeder.

Vâcipler dayandıkları maslahatlara göre derecelenirler. Bir vâcipte maslahat büyük olursa vâciplik derecesi de o nisbette büyük olur ve birinci dereceyi işgal eder. Meselâ; oruç keffaretinde şeriat, köle azâd etmeyi başa almıştır. Çünkü buradaki menfaat daha büyüktür. İki ay peşpeşe oruç tutmayı ikinci dereceye koymuştur. Çünkü bu, ceza bakımından daha çok ve daha faydalıdır. Altmış fakiri doyurmayı üçüncü dereceye koymuştur ki, Ramazanda tutulması gereken bir günlük oruç için yapılması icabeden tevbe altmış fakiri doyurmaktan ibarettir. Bu misallerimizde asıl olan, vaktinde tutulması gereken bir oruçtur.

İzzuiddin b. Abdisselâm, bir vâcibin maslahat derecesi göz önüne alınarak başka bir vâcip üzerine takdim edilişine dair şu misalleri zikretmiştir: «Boğulmakta olan insanları kurtarmak, farz namazını vaktinde kılmaya tercih edilir. Çünkü masum kimseleri boğulmaktan kurtarmak, Allah katında daha faziletlidir. İki maslahatı da korumak mümkündür. Önce boğulan adamı kurtarmak, sonra geçen namazı kazâ etmek, gibi. Geçmiş bir namazın kazâ edilmesinin, bir canı kurtarmaya eşit olmadığı malûmdur. Kezâ, bir kimse, Ramazanda bir adamın boğulduğunu görse ve onu kurtarmak için orucu bozmaktan başka bir çare bulamasa, o kimse orucunu bozar ve o adamı kurtarır. Burada da iki maslahat bir arada bulunmuştur. Çünkü, canda Allah'a ait bir hak bulunduğu gibi canın sahibi için de bir hak vardır. Dolayısiyle bu hak, orucu vaktinde tutmaya tercih edilmiş, orucun kendisine tercih edilmemiştir, yani orucun kazâ edilmesi gerekir.»[49]

2 — İnsanların islâhı için şerîatın mendup kıldığı hususlara ait maslahatlar: Bu maslahatların en üstünü vâcip olan maslahatlardan daha aşağı bir derecede olup bunlar mübah olan hususlara ait maslahatlar derecesine kadar iner.

3 — Mübah olan hususlara ait maslahatlar: Mübah olan bir şey ya bir maslahatı celbetmekte, yahut da bir mefsedeti (zararlı şeyi) defetmektedir. Bu konuda İzzüddin şöyle söylemektedir: «Mübah şeylerin dayandığı maslahatlar, dünyevî şeyler olup bir kısmı diğer bir kısmından daha büyük ve daha faydalı olabilir. Bunların yerine getirilmesinde bir ecir yoktur. Bir kimse, yarım hurma yiyerek de nefsine dünyevî bir maslahat sebebiyle iyilik etmiş olur.»

---

(49) **Kavaidü'l-Akâm, c. I, s. 63.**

[illegible] mübah olan [illegible] maslahatlar şahsidır. Yemek, içmek, giyinmek gibi. Bunları [illegible] mek şahsın takdirine bırakılmıştır. Nitekim, yiyecek ve içecek şeylerin çeşitlerini seçmek, bunlardan herhangi birini yiyip veya yememek kişinin arzusuna bırakılmıştır. Dolayısiyle bu işlerin yerine getirilmesinden ötürü Allah kullarına ceza veya mükâfaat tayin etmemiştir.

Vâcip veya mendub olan hususlardaki maslahatlar şahsi değildir. Onlar hem sahibine, hem de bütün insanlara aittir. Meselâ; vâcip olsun veya mendup olsun verilen bir sadaka insanların yararınadır. Yolda bulunan ve insanlara zarar veren şeyleri kaldırmak da insanların yararına olan bir davranıştır. Dolayısiyle bu türlü hareketlerin sevabı vardır. Bir vâcibi terketmenin de cezası vardır. (*) Meselâ; bir kimse zekâtı vermezse İslâm idarecisi onu zekâtı vermeye zorlar. Zekâtını vermeyen müslüman, Allah'ın azabından kurtulamaz.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre yapılması emredilen veya muhayyer bırakılan tekliflerdeki maslahatlar derecelere ayrılmaktadır. Nehyedilen şeylerde de bir maslahat vardır. Bunlardaki maslahat, fesadı defetmektir. Olumsuz da olsa bu da bir nevi maslahattır. Hattâ fesadı defetmek, maslahatı celbetmekten üstündür. Bu itibarla İslâm hukukçuları, «fesadı defetmek, maslahatı celbetmekten öncedir» kaidesini koymuşlardır.

Yasaklar, fesad nisbetinde derecelere ayrılırlar. Haramdaki fesad, mekruhtaki fesaddan kuvvetlidir. Dolayısiyle zinanın yasaklanması, kucaklaşma veya öpüşmenin yasaklanmasına eşit değildir. Gerçi her ikisi de nikâhsız kimseler için haramdır. Şarap satmanın haram oluşu ile onu içmenin haram oluşu, hırsızlığın haram oluşu ile başkasına ait birşeyi gasbetmenin haram oluşu, bir uzvu kesmenin haram oluşu ile bir insanı öldürmenin haram oluşu, evli bir kadınla zina etmekle, evlı olmayan bir kadınla zina etmenin haram oluşu aynı derecede değildir. Halbuki bunların hepsi kesin delillerle yasaklanmış olan hususlardır.

İzzuddin bu konuda da şöyle der:

«Mefsedetler iki kısma ayrılır: 1) Allah'ın yaklaşılmasını yasakladığı şeyler. 2) Allah'ın yapılmasını hoş görmediği şeyler. Yaklaşılması haram olan mefsedetler de iki kısma ayrılır: a) Büyük gü-

---

(*) **Burada «vâcib» sözü, «farz» teriminin anlamını da içine almaktadır.**

Çeviren.

nahlar. Bunlar da en büyük, büyük ve orta olmak üzere üçe ayrılırlar. Meselâ; mefsedet olmak yönünden en büyük günah, nisbeten daha küçük günah vs. Bunlar, küçüle küçüle küçük günahlara kadar iner. b) Küçük günahlar: Bunlar da, derece derece küçülerek, mekruh olanlara kadar varır ve bu mekruhlar da mübahların sınırına kadar gelirler.»[50]

Bu ve yukarıdaki açıklamalarından anlaşıldığına göre İmam İzzuddin, emirlerle maslahatlar arasındaki bağları ve emirlerin maslahat nisbetindeki kuvvet ve derecelerini tam mânasiyle ortaya koymuştur. O, aynı şekilde şeriatın haram kıldığı şeylerle, mefsedetler arasındaki münasebetleri ve mefsedet nisbetinde nehyin derece ve kuvvetini göstermiştir. Mefsedetlerin haram ediliş derecelerini de belirterek, en büyük mefsedetin en büyük günah olduğunu, sonra onların fesad nisbetinde küçülerek mübah derecesine kadar indiğini izah etmiştir.

Yukarıda da dokunduğumuz gibi, mübah olan bir şey, hakkında kesin bir maslahat bulunmadığı için kişiye ve onun ihtiyarına terkedilen bir husustur. Mübah olan bir şeyde kişi kendini ilgilendiren bir maslahat görürse onu yapabilir. Fakat mübah olanların bazısı, toptan değil, cüz'î olarak mübah kılınmış olabilir. Meselâ; bir insanın herhangi bir miktarda et veya ekmek yemesi mübahtır. Fakat yiyip içmek mübahtır diye onu toptan terketmesi caiz değildir. Mübah olan şeyleri toptan terketmek müslümanları zayıf düşürür. Bazan aslında mübah olan bir şeyin fazla yapılması haram olabilir. Meselâ; nezih bir oyun ve eğlence aslında haram değildir. Fakat, kişinin veya toplumun bütün vaktini oyun ve eğlence ile geçirmesi haramdır.

---

(50) Kavaidü'l-Ahkâm, c. I, ş. 65.

GÜÇLÜĞÜN KALDIRILMASI

Maslahatlar, teklif ifade eden hükümlerin amaçları olup aralarındaki bağ çok kuvvetlidir. Çünkü şer'î hükümlerin hepsinde şahsın maslahatı gözetilmekte ve bu maslahattan aslâ vazgeçilmemektedir. Ancak, maslahat daha büyük bir maslahatla çatışırsa veya başkasına bir tecavüz mahiyeti arzederse ondan vazgeçilebilir. Başkasının malını yemek gibi; zira bu türlü maslahatı İslâm dînî tanımamaktadır. Bil'akis bunu, başkasına bir zarar teşkil ettiği için yasaklamaktadır. İslâm şeriatına göre kendisine menfaat sağlamak için başkasına zarar vermek aslâ caiz değildir.

Şahsi maslahatın bir değeri var ise, bu, güçlüğü kaldırmak (ref'-u'l-harac) içindir. Güçlüğün kaldırılması, şahsî maslahat bazı yasaklarla çalıştığı zaman olur. Zira bu durumda şahsın terketmek sebebiyle uğradığı zararla, yaptığı takdirde uğrayacağı zarar arasında bir karşılaştırma yapılır; hangi zarar daha büyükse o kaldırılır. İşte bu, güçlüğün kaldırılması ve baskının önlenmesidir.

Bu itibarla İslâm dini; bir zaruret halinde, yani şahsın zarurî maslahatı tehlikeye düştüğü ve ancak başkasının hakkını zedelemiyen bir yasağı işlemekle korunabildiği takdirde, bu yasağın işlenmesini zarurî kılmıştır. Dolayısiyle İslâm hukukçuları, «zarûretler, haram olan şeyleri mübah kılar» prensibini kabul etmişlerdir. Hattâ bazı hallerde bu zarûretler, haram olan şeylerin yapılmasını vâcip kılar. Yukarıda da söylediğimiz gibi, başkasının hakkına burada bir tecavüz olmamak şarttır; veya İslâmiyetin, sabredildiği takdirde sevap kazanılmış olacağını bildirdiği bir husus olmamalıdır. Bunun içindir ki Kur'an-ı Kerim'de, **«O, size murdar olarak ölmüş hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına boğazlanmış olan hayvanları haram kıldı. Ancak kim muztar kalıp bunlardan yerse aşırı gitmemek şartiyle, ona günah yoktur»**[51] buyurulmuştur. Görülüyor ki murdar et, domuz eti ve kan zararlı olduğu için haram kılın-

(51) Bakara Sûresi, 173.

mıştır; fakat ölmek, bunları yemekten daha zararlı olduğundan bunların yenilmesi zarurî görülmüştür. Bu, büyük zararın küçük bir zararla defedilmesi demektir. Bunların yenilmesinden doğacak zarar, ölüm tehlikesiyle karşılaşmış olan aç kimseyi kurtardığı için hafiflemekte ve hattâ gitmektedir. İslâm dini, bu durumda olan kimseye açlığını giderecek kadar yemesini, fakat aşırı gitmemesini emretmiştir.

Bazen zaruret, haramın yapılmasını vâcip kılmaz. Meselâ; kâfir olacak bir söz söylemek hususunda bir şahıs icbar edilirse, bu sözü söylemek ona vâcip olmaz; isterse onu söylemediği için öldürülsün. Fakat bu sözü söyleyerek canını kurtarması için ona ruhsat verilmiştir. Hattâ kâfir olacak bir sözü söylememesinde sevap bile vardır. Çünkü, onu söylememesi İslâmı yükseltmektir. Hakkı söylemek hususunda da durum aynıdır. Çünkü bir şahsa, zarûret halinde hakkı söylememek için ruhsat verilmiştir. Fakat hakkı söylerse sevap kazanmış olur. Bu hususta Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: **«Şehitlerin başı, Hamza b. Abdilmuttalib ile hakkı söylediği için zalim hükümdar tarafından öldürülen kimsedir.»**

Sıkıntı ve güçlüğün kaldırılması yalnız zaruret hallerinde değil, hâciyât nevinden olan hallerde de muteber sayılmıştır. Meselâ, sıkıntı içinde kalan bir kimseye bazı haramları işlemek mübah olur. Veya zarûret olmadığı halde ihtiyaç sebebiyle onları işlemek caiz olur. Meselâ, kadının mahrem yerine bakmak haramdır. Ancak, tedavi etmek maksadı ile tabîbe bu mübah olup kadının hastalığını öğrenmek için onun mahrem yerine bakmasında bir sakınca yoktur.

İslâm hukukçuları yasakları iki kısma ayırmıştır:

1 — Bizzat haram olanlar: Murdar et, domuz eti ve kanın yenmesi gibi. Bunlar ancak zarûret halinde mübah olurlar. Başkasına ait malı yemek de böyledir ve zarûret halinde mübah olur. Meselâ, çölde iki kişiden birinin ihtiyacından fazla azığı bulunsa ötekinin de hiç bir şeyi bulunmasa aç kalan ve azığı bulunmayan şahıs arkadaşının azığından zorla alabilir. Bu hususta onlar döğüşseler ve aç olan ötekini kasıtsız olarak öldürse diyet lâzım gelmediği gibi kâtil de sayılmaz. İbni Hazm el-Endelüsî, yanında fazla azığı bulunan bir arkadaşı olan ve zorla onu almaya muktedir bulunan kimsenin murdar eti veya domuz etini yemesi mübah olmaz, diye fetvâ vermiştir.

2 — Bizzat haram olmayan ve dolayısiyle haram olanlar: Meselâ kadının mahrem yerine bakmak, zinaya sebep olacağı için ha-

ram kılınmıştır. Bizzat haram olmayanlar ve dolayısiyle haram olanlar, ihtiyaç karşısında mübah olurlar; bunların mübah sayılması için bir zrûretin bulunması da şart değildir.

İNSAN GÜCÜNÜN ÜSTÜNDE TEKLİF YOKTUR

İslâm dini, her zaman insanların maslahatını nazar-ı itibara almış ve ancak onların yapabilecekleri şeyleri teklif etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu husus, **«Allah, bir kimseye ancak gücünün yettiği şeyi teklif eder»**[51*] âyetiyle beyan edilmiştir. İslâmın teklifleri, devamlı olarak yerine getirilmesi mümkün olan hususlardır. Çünkü şer'î tekliflerdeki maslahat, bu tekliflerin sürekli olarak yapılmasıyla gerçekleşir. Bunlarda, insanın taşıyabileceği bir meşakkat elbette mevcuttur. İnsan gücünün üstünde bir meşakkati ihtivâ eden şer'î teklifler de vardır; Allah yolunda **cihad** gibi; dolayısiyle bu, bütün insanlara farz kılınmamıştır. Bunda sürekli olarak yapılma durumu da mevcut değildir. Bu türlü teklifler, çeşitli derecelere ayrılır.

Daimî olarak yapılması emredilen tekliflerin fazîleti, bunların sürekli olarak yerine getirilmesindendir. Bu itibarla Allah, bir kısım haramları bazı hallerde mübah kılarak güçlüğü kaldırmış ve böylece bu tekliflerin sürekli olarak yapılmasına imkân vermiştir. Kur'ân-ı Kerim'de, **«O, dinde sizin için bir güçlük kılmadı»**[52] ve **«Allah size kolaylık murad eder, zorluk murad etmez»**[53] buyurulmuştur.

Meşakkatine tahammül etmek mümkün olan tekliflerin sürekli olarak yerine getirilmesi şeriatin amaçlarındandır. Çünkü bunların sürekli olarak yapılması taata devam etmektir. Allah'a taatta bulunmak, vicdanı geliştiren ve onu güçlü kılan ruhî bir eğitimdir. Nefsî arzuların serkeşliği bu eğitimle giderilir. Kolay ve basit olan işleri sürekli olarak yapmak, insanı büyük işleri yapmaya muktedir kılar. Meselâ, her gün veya muayyen zamanlarda birkaç kuruş sadaka vermeye alışan bir insan, gerektiği zaman büyük bir malî fedakârlıkta bulunmayı göze alabilir.

Bu maksatladır ki birçok dinî nass'lar insanları, kolay ve basit olan işleri yapmaya, zor ve yorucu şeylerden kaçınmaya davet etmektedir. Hz. Âişe, Peygamber (S.A.)'i anlatırken şöyle buyurmuştur. «O, iki şey arasında muhayyer kaldığı zaman kolay olanını tercih ederdi.» Peygamber (S.A.), bir hadisinde şöyle buyurmuştur:

51*) Bakara Sûresi, 256.
(52) Hacc Sûresi, 78.
(53) Bakara Sûresi, 185.

«Allah yanında en sevimli iş, az da olsa, ruh için kolay olandır.» Başka bir hadîsinde de: **«Allah, sürekli olarak yapılan amelleri sever»** demiştir.

Sahabîlerden bazıları, ibadete fazla düşmüşler ve kendilerini en zor ibadetlere sokmuşlardı. Onlardan bazıları gündüzleri oruç, geceleri namazla geçiriyorlardı. Bazıları da kadınlarını büsbütün terketmişlerdi. Peygamber (S.A.), onlara şöyle hitap etti: **«Allah'tan en çok korkanınız benim; fakat ben oruç tutarım, yerim, namaz kılarım, uyurum, kadınlarımla münasebette bulunurum.»** Selman-i Fârisî'nin, kendisini son derece ibadete veren ve âilesini ihmal eden İslâm kardeşi Ebu'd-Derdâ'ya söylediği şu sözü Peygamber (S.A.), aynen kabul etmiştir: **«Bedeninin senin üzerinde hakkı vardır, gözlerinin senin üzerinde hakkı vardır. Âilenin senin üzerinde hakkı vardır. Öyle ise her hak sahibine hakkını ver.»**

Peygamber (S.A.), ibadet maksadıyla da olsa, nefsi güçlüğe sokmanın, İslâmın istemediği ve razı olmadığı bir husus olduğunu beyan etmiştir. Çünkü nefsi zorluğa sokmakta, katlanılması imkânsız olan bir güçlük vardır. Bu, teklifi devamlı olarak yerine getirmeye imkân bırakmaz ve insanın çabasını kırar. Bu hususta Peygamberimizden şöyle rivayet edilmiştir: : **«Bu din çok sağlamdır. Kolayca onun emirlerini yapınız. Nefsinizi Allah'ın ibadetinden usandırmayınız. Çünkü binit hayvanı dermandan kesilmiş olan kimse, ne bir yer (arz) kateder, ne de binecek bir sırt (zahr) bırakır.»; «Kim bu dini zorlaştırırsa, din onu mağlûp eder. Fakat siz, kolaylaştırınız ve mutedil olunuz.»**

Bu açıklamalardan çıkarılan netice şudur ki; İslâmın hükümleri sadece hakiki maslahatı gerçekleştirmeye yönelmiş, insanların taat yollarını ve taata devam etmelerini kolaylaştırmıştır. Ta ki, mü'minler sürekli bir eğitim ve olgunlaşma içinde olsunlar.

Bu esasa göre İslâm hukukçuları, şerîatın nass'larından çıkararak, birçok fıkıh kaideleri ortaya koymuştur. İslâm şerîatının amaçlarını tâyin etmişlerdir. Bu kaidelerden bazıları şunlardır: Zarar giderilir, iki zarardan büyük olanı küçük olanı ile defedilir, umumî zararı defetmek için hususî zarar tercih edilir, zararı defetmek maslahatı celbetmekten önce gelir v.s.

İşte böylece İslâm bilginleri, yararlı olan şeyleri celbetmek ve zararlı olan şeyleri defetmek esasına daveti, Kur'an ve Sünnet nass'larından almışlardır.

Sarih bir nass ile sâbit bir emir, mutlaka bir maslahatı ihtivâ

eder; aynı şekilde nass ile açıkça yasaklanan bir şey de zararı ihtivâ eder. Hiç bir kimse, İslâm dininin nass'ları her hangi bir asırda maslahatı gerçekleştiremez, diye bir iddiada bulunamaz. Nass'lara açıkça aykırı düşen herhangi bir maslahat iddiası saçmadır. Böyle bir maslahat iddiası, ancak, nefsî arzuların, fikrî sapıntıların neticesidir. Bu türlü iddialara kapılanlar, Allah bilir ya, nefsi arzularını dinî nass'lara tercih eden ve Hz. Muhammed'in getirdiği asıl dîne karşı inatlaşan sapıklardır.

İCTİHAD

Bu girişte ictihad ve ictihad şartları hakkında konuşmamız gerekmektedir. Çünkü fıkhî mezheblerin kuruluşu ictihadla başlamıştır. Günümüzde ehil olmayan bazılarının müctehidlik taslamalarının ne derecede yerinde olduğu anlaşılmalıdır. Bir takım kimseler, ictihad işinin gelişi güzel bir şey olup hiçbir esasa dayanmadığını zannederler. Halbuki ictihad, mezheblerdeki ayrılığı doğuran fer'i meselelerin kökü olup dinî hükümlerin çıkarılması bu sayede mümkün olmuştur. İctihad, çeşitli asırlarda derecelere ayrılmış, her asırda kendine göre bir özelliğe sahip olmuştur. Nihayet ictihad, azala azala kitapların gösterdiği seviyeye kadar inmiştir. O halde kısaca ictihadı açıklamamız faydalı olacaktır.

İctihad, bir şeye nüfuz etmek veya bir işin kemâl noktasına ulaşmak için çaba sarfetmek anlamınadır.

Usûl-i fıkıh terimi olarak **ictihad**, fakihin tafsilî delillerinden amelî hükümleri çıkarmak için bütün gücünü harcaması demektir. Bazı usûl-i fıkıh bilginleri ictihadı şöyle tarif ederler: Hükümleri çıkarmak veya onları tatbik etmek hususunda bütün güç ve çabaları harcamaktır. Buna göre ictihad ikiye ayrılır:

1 — Hükümleri çıkarmak ve açıklamak.

2 — Çıkarılan bu hükümleri tatbik etmek ve zamanın icaplarına göre yeni hükümler çıkarmak.

Birinci ictihad şekli, **ictihad-ı kâmil** olup şer'î kaynaklardan hükümler çıkaran bilginlere mahsustur. Bazı bilginler, bu türlü ictihadın herhangi bir asırda inkıtâ edeceğini söylemişlerdir ve bunların sayıları oldukça kabarıktır. Hanbelîlere göre her asırda bu türlü ictihad mertebesine ulaşacak bir müctehid mutlaka bulunur.

İkinci ictihad şekli, mezheblere göre yapılan ictihadlar olup bu türlü ictihadlarda bulunacak müctehidlerin her asırda mevcut olacağında bilginler ittifak etmişlerdir. Bu ictihad mertebesine çıkmış

olanlar, kendi mezheblerine göre hüküm çıkaran ve fer'i meselelerde dîni hükümleri ifade eden kaideleri tatbik mevkiine koyan bilginlerdir. Bu tatbik sayesindedir ki ictihad-ı kâmil sahibi olan önceki müctehidlerin, hakkında fikir beyan etmedikleri meselelerin hükümleri çıkarılmış olur.

KÂMİL (MUTLAK) İCTİHAD VE İCTİHADIN ŞARTLARI

Burada kâmil ictihad yapabilecek müctehidin ehliyyetini isbat edecek şartları gözden geçireceğiz.

1 — Arap dilini çok iyi bilmek: Usûl-i fıkıh bilginleri bu noktada ittifak etmişlerdir. Çünkü Kur'an-ı Kerim, Arap dili ile nâzil olduğu gibi, onun tefsiri durumunda olan Sünnet de aynı dil ile ifade edilmiştir. İmam Gazzali bu hususta şöyle söylemektedir: «Müctehidin, Arapların konuşmalarını anlıyacak ve kelimeleri kullanmadaki geleneklerini bilecek kadar Arapçaya vâkıf olması şarttır. Çünkü müctehidin sarih bir ifadeyi, kelimelerin zâhiri ve mücmel mânâlarını, hakikat ve mecazlarını, umumî ve hususîlik gösteren yönlerini, kesin ve kapalı ifadelerini, mutlak ve mukayyed oluşlarını, nass ve muhtevâlarını, doğru ve yanlış olanlarını bilmesi gerekir. Bu vasıflar, ancak Arap dilinde ictihad derecesine ulaşmış kimselerde bulunabilir.»

Bundan anlaşılıyor ki Gazzali, müctehidin Arapçayı tam mânâsiyle bilip ictihad derecesine ve asıl Arapçayı tam olarak anlayacak duruma ulaşmasını şart koşuyor. Her Arap, Arapçanın bütün özelliklerini bilemediği gibi onu bütün incelikleriyle kullanamaz. Müctehidin de fıkıh hükümlerinde durumu böyledir. O, Arapçanın bütün teferruatını ve onun kabîlelere göre değişik tarzlarda kullanılan özelliklerini bilemez. Çünkü bunların hepsini bilmek, bir insan için mümkün değildir. Şu kadar ki, müctehidin ilmi, umumi olarak Arap dilinin inceliklerini kapsamak mecburiyetindedir. Müctehidin açıklıyacağı hükümlerin ilk kaynağı olan Kur'an, Arap dilinin en beliğ ve en fasih şeklini ifade eder. Bu itibarla Kur'an'dan hüküm çıkaracak kimsenin, Kur'an'ın belâgatını, esrarını ve ihtivâ ettiği hükümleri tam olarak bilmesi bir zarûrettir. İslâm şeriatında araştırma yapan kimsenin, Arapçanın sırlarını ve inceliklerini bilmesi oranında Kur'an'dan hüküm çıkarma kudreti artar. Şâtıbî, İslâm şeriatında araştırma yapanları Arapçayı anlayış derecelerine göre şöyle sıralamıştır:

«Arapçayı anlamakta mübtedî olan kimse, şeriatı anlamakta da mübtedîdir. Arapçayı anlamakta mutavassıt (orta) olan, şeriatı an-

lamakta da mutavassıttır ki o, en son dereceye ulaşmamıştır. Arapçada son mertebeye ulaşan kimse, şeriatta da son mertebeye ulaşmış demektir. Onun din hususunda ileri sürdüğü anlayış bir delil teşkil eder, tıpkı sahabilerin ve Kur'an-ı Kerim'i hakkiyle anlıyan büyük bilginlerin anlayışları gibi. Bunların seviyesine ulaşamıyan kimselerin din hususundaki anlayışları, kendi seviyeleri nisbetinde eksik olur. Dolayısiyle anlayışı eksik olan her hangi bir kimsenin sözü ne delil olur, ne de herkes tarafından kabul edilir.»[54]

Bu ifade aslında doğrudur. Çünkü müctehid bir huccettir. Müctehid olmayanlar onun sözü ile amel ederler. Bu mertebeye ancak, anlayış bakımından bilgin sahabiler ve onların ilmini alan müctehid imamların anlayışına çok yakın bir dereceye ulaşan kimseler sahip olabilir. Burada ilâve etmek isteriz ki, müctehid imamların hepsi Arapçayı yeteri kadar biliyorlardı. Bu imamlardan bazılarının Arapça bilmediğini iddia edenler, kuru bir iftiradan başka birşey yapmamaktadırlar.

2 — Kur'an-ı Kerim'i bilmek: Bu şartı, İmam Şafiî, «er-Risale» adlı fıkıh usûlüne dair yazmış olduğu kıymetli eserinde ileri sürmüştür. Çünkü Kur'an, İslâm dininin direği, Allah'ın kıyamete kadar bâki olan kitabı ve bu şeriatın kaynağıdır. Fakat Kur'an ilmi çok geniştir. Bu ilim Peygamberin ilmidir. Kur'an ilmini tümü ile bilen Peygamberdir. Nitekim bu hususu Abdullah b. Ömer (R.A.) açıkça söylemiştir. Bunun içindir ki bilginler Kur'an'da hüküm ifade eden ve beşyüz civarında bulunan âyetlerin inceliklerini bilmek gerekir, demişlerdir. Bu âyetlerin inceliklerini bilmek, mânâlarını kavramak demektir. Hüküm bakımından hususî ve umumî olan âyetleri, bunların Sünnetle nasıl açıklandığını, nâsih ve mensuh olanlarını bilmekle beraber, hüküm ifade eden âyetlerin yanında, Kur'an-ı Kerim'in ihtiva ettiği bütün âyetleri topluca bilmek gerekir. Çünkü Kur'an, bir bütün teşkil eder ve parçaları birbirinden ayrılmaz. el-Esnevî (Öl. 772 H.) bu konuda şöyle demiştir: «Hüküm ifade eden âyetleri diğerlerinden ayırdetmek, zarurî olarak, Kur'an'ın hepsini bilmeye bağlıdır.»[55]

Peki, Kur'an-ı Kerim'i tamamen ezberlemek şart mıdır? Bazı bilginler bunu şart koşmamıştır. Onlara göre müctehîdin, hüküm ifade eden âyetlerin Kur'an'daki yerlerini gerektiği zaman başvuracak şekilde bilmesi kâfîdir. İmam Şafiî'nin, Kur'an'ın hepsini müc-

---

(54) Şâtıbî, el-Muvâfâkât, c. IV., s. 114; Ticariyye baskısı.
(55) el-Esnevî, Şerhu Minhâci'l-Usûl, c. III, s. 308; Tahrir Şerhi Takrir kenarında.

tehidin ezberden bilmesini şart koştuğu rivayet edilmiştir. Şüphesiz Kur'an ilminin en yüksek derecesi, onu tam olarak ezberden bilip bütününün mânasını kavramak, hüküm ifade eden âyetleri inceden inceye araştırmak, sahabilerin bu âyetler üzerindeki tefsirlerini, âyetlerin nüzul sebeplerini ve gayelerini bilmektir. Bazı bilginler hüküm ifade eden âyetleri araştırmışlardır. Meselâ, **el-Cassas** diye bilinen Ebu Bekr Râzi (Öl. 370 H.) ve Ebu Abdillah el-Kurtubi (Öl. 671 H.) «Ahkâmûl-Kur'an» isimli eserlerini bu maksatla kaleme almışlardır. (*)

3 — Sünneti bilmek : Bu şart üzerinde de bilginler ittifak etmişlerdir. Müctehidin araştırmak istediği konularla ilgili kavli, fiilî ve takrirî sünnetleri bilmesi gerekir. Bazıları daha ileri gitmiş ve müctehidin teklif ifade eden hükümlere ait bütün hadislerin lafız ve mânalarını, nâsih ve mensuhlarını rivayet yollarını, râvîlerin derece ve hallerini, adalet ve hadisi hıfz etme (zabt) gibi vasıflarını bilmek gerekir, demişlerdir.

Bu konuda bilginlerin sarfetmiş oldukları gayretler takdire şayandır. Hadis rivayet edenlerin hal tercemeleri ile adalet ve zabt bakımından dereceleri hakkında birçok eserler yazılmıştır.

Kütüb-i Sitte gibi Peygamber (S.A.)'e nisbet bakımından sahih hadis mecmuaları meydana getirilmiş ve bunlar üzerine birçok bilginler tarafından şerhler yazılarak, hadisler sened bakımından incelenmiş ve İslâm hukukçularının bazı hadisler üzerindeki ihtilâfları ortaya konulmuştur. Bu hadis mecmuaları, fıkıh kitaplarındaki tertibe göre bölümlere ayrılmış, sözgelişi ibadetlere taallûke den hadisler başlı başına bir yer işgal etmiştir. Her bölüm için müstakil bir kitap ünvanı verilmiştir. **Akidler, siyer,** ilim ve **iman** kitapları gibi.

Bu hadis çalışmaları, müctehidin Sünnete başvurup ondan hüküm çıkarmasını kolaylaştırmaktadır. Fakat onun, Sünneti genel olarak incelemesi, hüküm ifade eden hadisleri de derinlemesine araştırması, onların nâsih ve mensuh'unu tanıması, ifade ettiği hükümlerin bilinmesi bakımından gerekli olan diğer çalışmaları yapması şarttır. Hükümlerle ilgili olan bütün hadisleri ezberden bilmesi şart değildir. Ancak onları ve yerlerini, gerektiği zaman onlara müracaat metodlarını ve hadis râvîlerini bilmesi gerekir.

(*) Burada müellif, «el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an» adlı tefsirin yazarı Ebu Abdillâh el-Kurtubî ile «Ahkâmu'l-Kur'an» adlı eserin yazarı Ebu Bekr İbnu'l-Arabî el-İşbîli (Öl. 542 H.)'yi birbirine karıştırmıştır. Çeviren

4 — Üzerinde icmâ' hasıl olan konularla ihtilâflı olan konuları bilmek: Bu şart üzerinde de ittifak edilmiştir. Hakkında icmâ' hasıl olan konular namaz, namazın rekâtları ve vakitleri, zekât, zekâtın farziyeti ve taksimâtı, nikâhı haram olan kadınlar v.s. gibi esaslardır. Sahabîler devrinden itibaren müctehid imamlar devrine ve daha sonraki devirlere kadar bilginlerin ittifak edegeldikleri dinin daha bir çok kesin emirleri vardır.

Üzerinde icmâ' hasıl olan konuları bilmekten maksat, bu konuları her zaman anlatacak şekilde ezberlemek değildir. Müctehid, ancak araştırma yaptığı mesele ile ilgili icmâ' bulunup bulunmadığını bilmekle yetinebilir.

Üzerinde icmâ' hasıl olan konuları bilmekle beraber, bir müctehid; sahâbîler, tâbiîler ve onlardan sonra gelen müctehid imamların ihtilâfa düştükleri konuları da bilmek zorundadır. Müctehid, Medine ve Irak fıkhının metodlarını bilecek, doğru olanla doğru olmayan arasında ve nass'lara yakın olanlarla uzak olanlar arasında sağlam bir karşılaştırma yapacak kesin bir akla sahip olacaktır. Bu son şartları İmam Şafiî er-Risale'de ileri sürmüş ve şöyle söylemiştir. «Müctehid, kendisine muhalefet edeni dinlemekten kaçınmamalıdır. Çünkü onu dinlemekle gafletten uyanır, doğru olarak inandığı şeyi tesbit gücü artar. Yalnız bu hususta onun son derecede çaba harcaması ve haktan ayrılmaması gerekir. Tâ ki bir şeyi neye göre kabul edip neye göre reddettiğini bilsin. Kezâ o, kabul ettiği şeyle muhalefet ettiği şeyden müstağni kalmamalıdır. Tâ ki kabul ettiği şeyin, terkettiği şeyden neden üstün olduğunu, Allah'ın izniyle bilmiş olsun.»[56]

Ebu Hanife, insanların en bilgini onların ihtilâflarını en iyi bilendir, derdi. Çünkü, birbiriyle çarpışan görüşleri araştırmak, bu görüşler arasından parlayan hakîkat nurunu ortaya çıkarır. İmam Malik, Ebu Hanife'nin talebeleriyle karşılaşınca onlara, kendisinin uğraştığı meseleler hakkında Ebu Hanîfenin ne düşündüğünü sorardı.

Allah'a hamd olsun ki sahâbîlerin ihtilâfları, Medîne ve Irak gibi memleketlerin fakihleri arasındaki ihtilâflarla fıkıh mezheblerini temsil eden bilginler arasındaki ihtilâfları bize anlatan birçok kitaplara sahibiz.

Şirazînin «el-Mühezzeb» adlı eseri ve Nevevî'nin buna yazdığı şerh, İbni Kudâme'nin «el-Muğni» adlı eseri, İbni Hazm'in «el-Mu-

(56) **er-Risale, s. 510.**

hallâ», İbni Rüşdün «Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktasıd», İbni Teymiyye'nin «el-Fetâvâ», «Şerhu Ahâdisi'l-Ahkâm» ve «Tefsir-u Âyâti'l-Ahkâm» adlı eserleri burada anılmaya değer. Bu gibi eserler sayesinde ihtilâf konularını bulmak ve araştırmak, bizim için oldukça kolay olmaktadır.

5 — Kıyası bilmek: Müctehid olmak istiyen kimse, kıyasın hüküm çıkarma esaslarından biri olduğunu ve doğru kıyasın metodunu bilmek mecburiyetindedir. Böylece o, nass'lardan hüküm çıkarma esaslarını ve nass'lara dayanan hükümlerle ictihad yapmak istediği konu arasındaki benzerlikleri kavrama ve ictihadına en yakın nassa bağlı olan hükmü seçme gücüne sahip olacaktır. Bunun için şu üç hususun bilinmesi gerekir:

a) Hükme esas teşkil eden asıl nass'ların bilinmesi, bu nass'ların ifade ettiği hükümlerde müessir olan sebeplerle hakkında nass bulunmayan meselelere tatbik edilen sebeplerin bilinmesi.

b) Kıyas kaide ve prensiplerinin bilinmesi; meselâ, muayyen ve özel bir durumu ifade ettiği sâbit olan bir nass üzerine kıyas yapılmıyacağı, kıyasa esas teşkil eden illetin vasıfları tesbit edildikten sonra fer'i meselenin aslî meseleye tatbik edileceği bilinmelidir.

c) Geçmiş büyük bilginlerin, hükümlerin sebeb (illet) lerini ve hükümlere esas teşkil eden sebeblerin vasıflarını tesbit etmede ve kıyas yoluyla hüküm çıkarmada kullandıkları metodların bilinmesi.

Kıyasın bilinmesi konusunda el-Esnevi şöyle söyler: «Müctehidin kıyası ve kıyas için muteber olan şartları bilmesi gerekir. Çünkü bu, bir ictihad kaidesi olup sayısız hükümlerin açıklanmasına götüren bir yoldur.»[57]

6 — Hükümlerin amaçları (makasıdu'l-ahkâm) nı bilmek: Fıkhî hükümler çıkarmak istiyen müctehid, İslâm şeriatının amaçlarını ve Hz. Peygamber'in gönderilmesine sebep olan asıl gayeyi bilmelidir. O, bu sayede, ictihad yaparken bu amaçların dışına çıkmaz. Bunları bilmeyen kimse, kıyasın şekillerini ve dinî hükümler için uygun olan sebeplerin vasıflarını tanıyamaz. Ayrıca müctehidin, İslâmiyetin kabul ettiği insan maslahatını bilmesi gerekir. Çünkü insanların umumî maslahatlarının bilinmesi zarurî bir esastır. Zira müctehid, bu sayede, hakikî maslahatla kuruntudan ibaret olan maslahatı, İslâmiyetin insanlara yararlı olduğunu beyan ettiği hususlarla onun mücadele ettiği nefsî ve şehevî arzuları birbirinden

(57) el-Esnevî adı geçen eser, c. III, s. 310.

ayıracaktır. Kezâ o, bir işteki maslahat ve mazarratı kavrayıp bunlar arasında karşılaştırma yapabilmelidir; ta ki mazarratı defetmenin maslahatı celbetmeden önce olduğunu, bütün insanlara faydalı olan hususların, birkaç şahsa faydalı olan hususlara tercih edileceğini ve bunların ictihad için esas teşkil ettiğini bilsin.

Şâtıbî «el-Muvâfakât» adlı kitabında şöyle der: «İctihad iki esasa dayanır: 1 — Şerîatın amaçlarını bilmek, 2 — Arapçayı tam olarak anlamak. İnsan, şerîatın maksatlarını bütün meselelerde anlayacak bir dereceye gelirse o ilim öğretme, fetvâ verme ve Allah'ın bildirdiği hükümleri açıklamada Peygamber (S.A.)'in vârisi olma vasfını kazanmış olur. Bunlardan birincisi asıldır. İkincisi de, şerîatın maksatlarını anlamak için bir vâsıtadır. Zira Kur'an-ı Kerim'in hükümlerini anlamak için Arap dili ile ilgili bilgiler, ictihada esas teşkil eden şeriatın amaçlarını anlamada yardımcı olurlar.» Dolayısiyle, şerîatın gaye ve maksatları tam olarak anlaşılmazsa yeni bir hüküm çıkarmak imkânsız olur.

Bize göre bu esasların her ikisi birbirini tamamlar. Çünkü, şerîatın amaçlarını bilmek, nass'lar olmaksızın imkânsızdır. Nass'lar da, Arapça tam olarak bilinmezse anlaşılmaz. O halde bunlar, tamamen birbirine bağlı hususlardır. Nass'lar olmaksızın şerîatın amaçlarının bilineceği söylenemez. Aksi halde böyle bir iddia, nass'ları hükümsüz bırakmak olur. Şâtıbi'nin sözünü şöyle anlamak gerekir: Şerîatın amaçları belli bir nass'dan değil, bütün nass'ların toplamından anlaşılabilir. Bu doğrudur; fakat cüz'î bir meseledeki maksadı anlamak, küllî hükümleri meydana getiren nass'ları anlamaya bağlıdır.

7 — Doğru bir anlayış ve takdir gücüne sahip olmak: Bu şart yukarıdaki şartları ihraz etmek için bir vâsıtadır. Bu şartı haiz olan müctehid, gerçek fikirleri saçma olanlardan ayırdetmek imkânına sahip olur. el-Esnevî, bu şartlar hakkında şöyle söyler: «Müctehidin; tariflerle burhanların şartlarını, bunların mukaddime (öncül)-lerinin nasıl sıralandığını, kendi görüşünde hatâya düşmemek için bu mukaddimelerden giderek istediği neticeye nasıl ulaşacağını bilmesi şarttır.»

el-Esnevî, âdetâ burada müctehidin mantık bilmesini şart koşmaktadır. Bazı bilginler, müctehidin mantık ilmine sahip olmasını şart koşmamışlardır. Çünkü, onlara göre sahâbî ve tâbiîlerin fakihleri ile müctehid imamlar, ulaşmış oldukları fıkhî ictihadlarında mantık ilmini bir vâsıta olarak kullanmamışlardır. Zira onların devrinde bu ilim, Arap ve müslümanlar arasında bilinmiyordu.

Bazı bilginler de, daha ileri giderek, mantıkla uğraşmanın mekruh olduğunu söylemişlerdir. Şeyhülislâm İbni Teymiyye bunlar arasındadır. Ona göre mantığın hiç bir faydası yoktur. İbni Teymiyye (Öl. 728 H.) Nakd'ul-Mantık (Mantığı Yıkma) adlı bir kitap telif etmiştir. Bir kısım Ehl-i Sünnet bilginleri de mantık ilminin mekruh oluşuna dair eserler yazmışlardır.

Bize göre mantık bilmek, müctehid için şart değildir. Fakat mantıkla uğraşmak mekruh da değildir. Hattâ mantık, aklî bir ilîm olarak kültürü kuvvetlendirir. Tartışma esnasında kişiye büyük yardımcı olur. İnsana sağlam bir ölçü verir. Sapıkların karşısında hakikatleri savunurken yardım eder. Gerçi, şer'î hükümleri çıkarırken sırf mantığa dayanmak aslâ doğru olmaz. Müctehid için mantık ilmini şart koşmamakla beraber biz, İmam Şafiî'ye uyarak, müctehidin hakikatleri kavramak için doğru bir anlayışa ve keskin bir görüşe sahip olmasının zaruri olduğunu söylemek zorundayız.

8 — İyi niyetli ve sağlam itikad sahibi olmak: Halis bir niyet, kalbi Allah'ın nuru ile aydınlatır. Onu, bu dinin özüne nüfuz ettirir ve yalnız hakka yöneltir. Haktan başkasına meylettirmez. Çünkü Allah, ihlas sahibi kimsenin kalbine hikmet kapılarını açar ve ona hidayet eder. İslâm dîni, ancak kalbi ihlas ile aydınlanmış olanların idrak edeceği ilâhi bir nurdur.

İtikadı bozuk olan kimse bid'at ve nefsî arzularının peşine düşer, selim bir kalb ile nass'lara yönelemez. Çünkü onun düşüncesine, akli kudreti ne olursa olsun, doğru hüküm çıkarmaktan onu uzaklaştıran bir hal hâkim olur. Zira kötü niyet düşünceyi de kötüleştirir. Bundan dolayı kendilerinden sonra gelen nesillere derin bir fıkıh mirası bırakan büyük imamlar, fıkıhla şöhret yapmadan önce takvâ ve ihlâslarıyla meşhur olmuşlardır. İslâmî hakikatları araştırmakta ihlas, araştırıcıyı o hakikatlara yaklaştırır. İhlas sahibi olan, hakikatı nerede bulursa bulsun kabul eder, taassup göstermez. Mutlaka kendi görüşünün doğru olduğunu, başkalarının yanıldığını iddia etmez. Kendisinin de ictihadında yanılabileceğini, kendisinden başkalarının da ictihadlarında doğru olabileceklerini kabul eder. Büyük imamların hepsi «**Bizim görüşümüz doğrudur. Yanlış da olabilir. Başkalarının görüşü yanlıştır. Fakat doğru da olabilir**» derlerdi

Yukarıda da nakletmiştik; Şafiî, talebelerine, bir hadis bulurlarsa kendi mezhebine aykırı da olsa, ona sarılmalarını emrederdi. Hattâ O, «Sahih bir hadis bulursanız benim mezhebim odur» derdi. Ebu Hanîfe de, ulaştığı neticenin kendisine göre en iyi bir netice olduğunu, bundan daha iyi neticeye ulaşan olursa ona uymasını

söylerdi. Şâtıbî'nin deyişiyle ictihad; düşünce, ruh ve ilim bakımından Peygamber (S.A.)'in postuna oturacak bir dereceye yükselmektir. Çünkü, Peygamber nasıl Kur'an-ı ve Allah'ın emirlerini insanlara açıklıyorsa müctehid de aynı vazifeyi yapıyor. O halde kalbini Allah'a teslim etmiyen ve İslâmi hakîkatı araştırırken ihlas sahibi olmayan, bu yüksek mertebeye ulaşabilir mi?

İşte İslâm hukukçularının, ittifakla, müctehid'de bulunmasını kabul ettikleri şartlar bunlardır. Bu şartları kendisinde toplayan müctehide «mutlak» veya «müstakil müctehid» denilir. Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Bu şartları koyan ve kendisini ictihada ehil gören kimdir? O, bu şartları nereden çıkarmıştır?

Şüphesiz bu soru ilk görünüşte yerindedir. Fakat onu ileri sürenler, kendileri ehil olmadıkları ve ictihad yapacak imkânlara sahip bulunmadıkları halde, müctehidlik taslıyan kimselerdir.

Bu soruyu şöyle cevaplandırabiliriz: Yukarıda zikredilen şartlar aklın kabul ettiği apaçık hususlardır veya ictihad yolunu açan ilk müctehidlerin sıfatları bunlardır. Biz de, ictihad hususunda bunları eksiltmeden onlara uymaktayız. Çünkü ihlas, hakikatı aramakta iyi niyetlilik, doğru anlayış ve takdir gücü, nass'ları ve kıyas için esas teşkil eden kaideleri bilmek, şerîatın amaçlarını kavramak gibi müctehid'de bulunması gereken sıfatların hepsi aklın apaçık gösterdiği hususlardır. Aklı başında olan, bunlar hakkında tartışmaya girmez. Beri yandan takdir kabiliyeti olmayan, iyi niyet sahibi bulunmayan, şeriatın hükümlerini ve amaçlarını hakkıyla bilmeyen, onlardan hüküm çıkarmak için gerekli olan kaîdeleri öğrenmeyen nasıl müctehidlik iddiasında bulunabilir?

Arapçayı, Kur'an ve Sünneti, icma' hasıl olan konuları bilmek gibi ictihad şartlarına gelince; sahâbîlerden ictihad'da bulunanlar bunları ihraz ediyorlardı. Bu sahâbîler, ictihad yolunu Peygamber zamanında açmışlar ve yaptıkları ictihadları Peygamber kabul etmişti. Dolayısiyle onların ictihadları huccet teşkil etmiş, onların ictihad metodlarını da Peygamber (S.A.) tasdik etmiştir. O halde onların metodunu tanımamak, ictihad metodunu tanımamaktır. Üstelik Kitab, Sünnet ve İcmâ', İslâm fıkhının kaynaklarıdır. Bu kaynakları bilmeyen nasıl müctehid olabilir? Bu İslâm kaynaklarına bağlı kalmaksızın ictihad yapmak istiyenler, istedikleri gibi hareket edebilirler; ama, bu durumda onların İslâmî bir hükme ulaştıklarını söylemeye hakları yoktur.

İCTİHADIN DERECELERİ
VE
MÜCTEHİDLERİN TABAKALARI

İctihad önce iki kısma ayrılır, demiştik:

1 — Kâmil İctihad: Buna mutlak ictihad da denir ve şartlarını bundan önceki bahiste açıkladık. Bu ictihad iki dereceye ayrılır:

a) Belli bir mezhebin prensiplerine bağlı olan müctehidin ictihadı.

b) Hiç bir mezhebin prensiplerine bağlı olmaksızın dinin herhangi bir ihtilâfa sebep olmayan kesin prensiplerinden hareket eden müctehidin ictihadı.

2 — Büyük müctehidlerin ortaya koydukları prensiplere göre meseleleri tatbik konusunda yapılan ictihad: Buna tahriç veya mezhepte ictihad adı verilir. Bu türlü ictihad'da bulunan mezheblerin bilginleri bir çok derecelere ayrılırlar.

Müctehidlerin tabakalarına göre ictihad yedi dereceye ayrılır. Dolayısiyle, ictihad derecelerini temsil eden müctehirler de yedi tababaya ayrılırlar. Bunlardan ilk dört tabaka müctehid olduğu halde, kalan üç tabaka da, her nekadar bir nevi ictihad sahibi ise de, mukallid sayılmıştır.

1 — ŞERÎATTA MÜCTEHİD OLANLAR

Bunlar, birinci tabakayı teşkil eden müstakil (mutlak) müctehidlerdir. Dinî hükümleri Kitab ve Sünnet gibi kaynaklarından çıkaran, nass'lara göre kıyaslar yapan, maslahatlara göre fetvâlar veren, istihsan deliline dayanarak hükümler beyan eden, nass bulunmadığı takdirde akıl ve rey ile hareket eden müctehidler bu tabakaya dahildir. Kısaca bu müctehidler, her türlü istidlâl yollarına başvurmuş ve herhangi bir mezhep sahibinin görüşüne bağlı kalmamıştır. Onlar, sadece sahâbilere tâbi olmuşlardır. Yüce Allah da, sahabilere tâbi olanları Kur'an'da övmüştür.

Said b. el-Müseyyib ve İbrahim Nehai gibi tâbiilerin bilginleri bunlar arasındadır. Cafer-i Sadık, babası Muhammed Bâkır, Ebu Hanife, İmam Mâlik, Şâfii, Ahmed b. Hanbel, Evzâî, Leys b. Sa'd ve Süfyan Sevri gibi mezhep sahibi fakihler de bu tabakayı teşkil eden müctehidlerdendir. Gerçi bunlardan bazılarının mezhep ve görüşleri günümüze kadar gelmemiş; sadece fakihlerin ihtilâflarını anlatan kitaplar arasında bunların bazı görüşleri bize kadar ulaşmıştır.

Bu müctehid imamların talebeleri, acabâ bu tabakaya dahil midir? Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Bunların bazısı şüphesiz ki ikinci tabakaya dahildir. Bazılarının birinci tabakadan sayılıp sayılmaması tartışma konusu olmuştur. Meselâ, Ebu Hanife'nin talebesi Ebu Yusuf (Öl. 183 H.), Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (Öl. 189 H.) ve Zufer b. el-Hüzeyl (Öl. 158 H.) i, İbni Âbidin ikinci tabakaya dahil etmiş ve onları müstakil müctehid saymamıştır. O, ikinci tabakayı anlatırken şöyle söyler. «Bunlar, Ebu Hanife'nin talebeleri Ebu Yusuf ve Muhammed gibi mezhepte müctehid olan kimselerdir. Bu tabakaya dahil olanlar, hocalarının koymuş olduğu kaidelere göre delillerden hüküm çıkarmaya muktedir olan müctehidlerdir. Gerçi bunlar, bazı fer'î meselelerde hocalarına muhalefet etmişlerse de, asıl meselelerde onu taklid etmişlerdir.»[57]

Bu söz tenkid edilebilir. Çünkü Ebu Yusuf, Muhammed ve Zufer, fıkhî düşüncelerinde müstakil olup hiç bir suretle hocalarını taklid etmemişlerdir. Onların, Ebu Hanife'den ders almaları, onun görüşlerini incelemeleri, ictihad'ta istiklâl ve hürriyet sahibi olmalarına engel teşkil etmez. Böyle olsaydı başkasından ders alan herkesin mukallid olması gerekirdi. Dolayısiyle Ebu Hanîfe'nin de müstakil müctehidler derecesine ulaşmamış olduğu neticesi çıkarılabilirdi. Böyle bir iddianın saçmalığı ise meydandadır. Çünkü Ebu Hanife, hocası Hammad b. Ebî Süleyman vasıtasiyle İbrahim Nehai'nin fıkkını öğrenmek ve incelemekle işe başlamıştır. O, bunlardan birçok rivayetler yapmıştır. Ortaya böyle bir iddia atanlar, Ebu Hanife'nin ictihad'taki mevkiini küçümsemek istiyenlerdir.

Ebu Yusuf, Muhammed ve Zufer'in hüküm çıkarırken dayandıkları prensipler, çok zaman hocaları Ebu Hanîfe'nin görüşlerine uyuyor ise de, her zaman aynı değildir. Onların hocalarına bazı esaslarda bile karşı koyuşları, müstakil müctehid olduklarını gösterir. Hüküm çıkarma yollarında onların birleşmesi, taklid etmek meselesi değil, ikna olmak meselesidir. İşte mukallid ile müctehid arasındaki fark budur. Doğru ölçü de bu olmalıdır.

---

(57) Şerhu Risaleti Resmi'l-Müftî, s. 11.

Bu imamların hayatlarını inceliyenler, prensipler (el-usul) de dahi onların taklidcilikten uzak olduklarını göstermektedirler. Bu imamlar, yalnız Ebu Hanife'nin dersleriyle yetinmemişler, Ebu Hanife'den sonra başkalarından da ders almışlardır. Meselâ; Ebu Yusuf, Hadisçilerin derslerine katılmış ve onlardan birçok hadis öğrenmiştir. Ebu Hanife, belki de bu hadislere vâkıf olmamıştı. Daha sonra Ebu Yusuf, kadılık mevkiini işgal etmiş, bu sebeple insanların birçok hallerine vâkıf olmuş, hocasının görüşlerine uyarken onları hükümleriyle süslemiş, ona muhalefet ederken yeni bilgi, görgü ve insanlar arasındaki yargılarıyla daha doğru bulduğu yolu tutmuştur. Ebu Yusuf'un bütün görüşlerini Ebu Hanife'nin söylemiş olduğunu iddia etmek, gerçekleri örtmek demektir. Nitekim bazı mutaassıp Hanefî fakîhleri, hocanın talebesi üzerindeki tesirini büyütmek için böyle sanmışlardır.

Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, gençliğinde Ebu Hanife'nin derlerine kısa bir müddet devam etmiştir. Ebu Hanife öldüğü zaman O, 18 yaşında idi. Hocası ölünce üç sene İmam Malik'in derslerine devam etmiş ve el-**Muvatta'ı** O'ndan rivayet etmiştir. Hattâ onun rivayeti, **elMuvatta'ın** isnad bakımından en doğru sayılan rivayetlerinden biridir. Bu durumda İmam Muhammed, usulde mukallid ise bu imamlardan hangisini taklid etmiştir? O, Ebu Hanîfe'yi mi, Mâlik'i mi, yoksa her ikisini birden mi taklit etmiştir? Mantıkî olarak düşünürsek O'nun mukallid olmadığını söylemek mecburiyetinde kalırız. Ebu Yusuf ve Züfer'in durumları da böyledir. Bunlar ne furû'da ne de usûl'da mukallid değildirler.

Burada şunu da belirtmemiz gerekir: Usul, Ebu Hanife devrinde tam olarak yazılmamış idi ki, talebeleri onu Ebu Hanife'den aldılar ve ona tâbi oldular, denilebilsin. Ancak usul, o devirde hüküm çıkarırken göz önüne alınır ve bir ders şeklinde okutulmazdı. Ebu Hanife'nin, kabul ettiği görüş hakkındaki açıklamaları kısa ifadeler şeklinde olup diğer memleketlerdeki mezhep sahipleri de, ona bu hususta muhalefet etmemişlerdir.

İbni Âbidin (Öl. 1252 H.)'in, Kemaluddin b. el-Hümam (Öl. 861 H.)'ı müstakil müctehid sayıp bu büyük imamları mukallid sayması tuhaf bir şeydir.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Bu türlü ictihad kapısını bugün açabilir miyiz? Şafiiler ve Hanefîlerin büyük çoğunluğu buna müsbet cevap veriyorlar. Fakat her iki mezhebe mensup olan müteahhirîn'in bir kısmı, fiilen bu kapıyı kapamıştır. Bununla beraber onlar, açıkça bu kapının kapanması gerektiğini söylememiş-

lerdir. Hattâ bazı Hanefiler, «Fethu'l-Kadir» yazarı Kemaluddin b. el-Hümam'ın müstakil müctehidlik mertebesine ulaştığını söylemişlerdir.

Mâlikiler, bu hususta görüş bakımından önce zikrettiğimiz iki mezhebe yakındırlar. Şu kadar ki onlar, her asırın müstakil müctehidlerden halî bulunabileceğini caiz görmekle beraber, müstakil olmayan müctehidin bulunmasını da zaruri saymışlardır.

Hanbeliler, her asırda müstakil müctehidin bulunması gerektiğini ileri sürerlerdi. Bu konuda İbn-i Kayyım el-Cevziyye şöyle söyler: «Müstakil müctehidler hakkında Peygamberimiz, «Allah, bu ümmete her yüz yılın başında dinini yeniliyecek bir müctehid gönderir» buyurmuştur. Onlar, Allah'ın dinini yeniden canlandırmak için gönderdiği kimselerdir. Ali b. Ebi Talib, bunlar hakkında, yeryüzü Allah'ın huccetle emrini yerine getiren bir kâimden hali olmaz, demiştir».

Hanbelilere göre her türlü ictihad kapısı açıktır. Madem ki insanların akıl ve idrakleri değişiktir, madem ki herkes müctehid olacak kudrete sahip değildir ve herkesin ilmi ve akli seviyesi ayrı ayrıdır; o halde hiç bir kimse ictihad için ehliyetli olduğunu iddia edemez. Böyle bir iddiada bulunan kimse, ilim ve ictihad sahibi olmak şöyle dursun, dinî konuda itimada bile lâyık değildir.

Hanbeliler ictihad kapısının açık olduğunu söylemekle kalmazlar; her asırda bir mutlak müctehidin bulunmasını da zaruri görürler. Hanbeli fakîhlerinden İbni Ukayl, bu görüşü savunurken, her asırda mutlak müctehidin bulunmadığına dair eskiler (mütekaddimin) arasında her hangi bir ihtilâfın mevcut olduğunu bilmiyoruz, demiştir. Hicrî 7. asırda yaşamış olan Hanbeli bilgini İbni Hamdan, bu konuda şu açıklamayı yapar: «Uzun zamandan beri mutlak müctehid çıkmamıştır. Halbuki şimdi onun çıkması, ilk devirden daha kolaydır. Çünkü hadis ve fıkıh tedvin edilmiştir. İctihadla ilgili âyetler, hadisler, fıkıh usûlü ve Arapça gibi ilimler üzerinde sayısız eserler yazılmıştır. Fakat himmetler kısalmış, rağbetler sönmüş, ciddiyetle çalışma aşkı yok olmuş, taklidlerle yetinme, yorucu çalışmalardan kaçınma, sıkıntıdan uzak durarak vaziyete göre ayak uydurma, az bir emekle gayeye ulaşma arzusu hâkim olmuştur. Halbuki ictihad'da bulunmak bir farzı kifayedir. Bilginlerimiz bunu ne yazık ki ihmal etmişler ve yerine getirmek için gayret göstermemişlerdir.»[58]

Şiilerden İmamiyye mezhebine göre ictihad kapısı açıktır. Yu-

---

(58) Kitabu Sıfat'il-Fetvâ ve'l-Müftî ve'l-Müsteftî s. 17.

karıda da işaret ettiğimiz gibi onlar fıkhı, Kur'an'a ve kendi imamları yoluyla rivayet edilen hadiselere dayandırırlar. İmamlarının sözlerini sünnet sayarlar. Oniki İmamdan başka hiç bir kimsenin ımamete lâyık olmadığını söylerler. Cafer-i Sadık'ın sözleri onlar için hem usulde hem de fürû'da bir huccettir. Onlar ne Cafer'in sözlerini, ne onun baba ve dedelerinin sözlerini, ne de imam olarak kabul ettikleri oğlu ve torunlarının sözlerini değiştirirler.

Onikinci imam kaybolduktan sonra-ki onun onbir asırdan beri hâlâ gelmesi beklenmektedir- bu mezhep mensupları, ictihad yapma hakkına sahip olmuşlardır. Yalnız ictihad'ta iki hususa bağlanmak mecburiyetindedirler :

a) İmamlardan rivayet edilen hiç bir şeye muhalefet etmemek ve imkân dahilinde imamların görüş ve sözlerine uyarak ictihad yapmak. Onlar, imamlara ait bir rivayet bulamazlarsa meseleleri akılla bir hükme bağlarlar. Çünkü, onlara göre akıl, Kitab ve Sünnetten sonra -ki imamların sözleri Sünnete dahildir- gelen bir huccettir.

b) Kesin olarak imamların koyduğu metotlara bağlı kalmak.

Biz, meseleyi onların mantığı ile ele alacak olursak görürüz ki, imamların sözleri Sünnetten sayılmakta ve imamlar Ebu Hanife, Şafii, Malik ve Ahmed b. Hanbel gibi diğer mezhep imamlarına benzemekle beraber, onların ictihadları mutlaktır.

Biz, onların imamlarına, diğer mezheblerin kendi imamlarına baktığı bir gözle bakacak olursak, onların ictihadlarının mutlak ve kâmil olmadığını görürüz. Hattâ bu durumda onların imamları, ictihadlarında önceki imamların sözlerinin dışına çıkmadığı ve ne usul'de, ne furu'da onlara muhalefet etmediği için birinci ve ikinci tabakaya değil, sadece üçüncü tabakaya dahil olurlar.

2 — MÜNTESİB MÜCTEHİDLER

Bunlar, ikinci tabakayı teşkil ederler. Hüküm çıkarmada mutlak müctehidin koyduğu usûle uyarlar ve furû'da ona muhalefet ederler. Çoğu zaman bunlar, furû' meselelerinde mutlak müctehidin ulaştığı neticelere yakın neticeler çıkarırlar. Bunların ekserisi, mutlak müctehidle sohbet ve devamlı ilgisi olan kimselerdir. Hanefî mezhebinde Halid b. Yusuf es-Semtî, Hilâl, Hasan b. Ziyad el-Lü'lüî; Şafii mezhebinde el-Müzenî; Malikî mezhebinde Abdurrahman b. Kâsım, İbni Vehb, Eşheb, İbni Abdilhakem bu tabakayı teşkil eden müctehidlere misal olabilirler.

Müctehid imamları takib eden ilk asırların hemen hepsinde bu türlümüctehidler mevcut idi. Bunlara misal olarak Tahâvî, Kerhî, Ebu Bekr el-Asamm'ı zikredebiliriz. Bunlardan Kerhi, evlenmede denklik (kefaet) meselesinde Hanefîlere, Ebu Bekr el-Asamm, erginlik çağına gelmemiş çocuklar üzerinde evlendirme velayetini kabul konusunda Hanefî mezhebine ve fakihlerin büyük çoğunluğuna muhalefet etmiştir. Tahâvi ise Hanefi' mezhebinin metoduna uyardı; fakat bazı hallerde Şâfiî mezhebinin görüşlerini ihtiyar ederdi.

Kısaca, bu tabakaya mensup olan müçtehidler, bir mezhebin usûlünü kabul edip fer'î meselelerde ictihadlarda bulunmuşlardır. Bunlar bazan mezhep imamlarına muvafakat, bazan da muhalefet etmişlerdir. İmamların ictihad'ta bulunduğu veya hiç dokunmadığı meseleler hakkında ictihadlar yapmışlardır. Bunlara **müntesib müctehidler** adı verilmesinin sebebi, furû'da müstakil oldukları halde usûl'de belli bir mezhebe bağlı oluşlarıdır.

3 — MEZHEBDE MÜÇTEHİD OLANLAR

Bunlar, üçüncü tabakayı teşkil eden, hem usul hem furû'da bir mezhebin imamına tâbi olan ve hiç bir meselede ona muhalefet etmiyen kimselerdir. Bunların ictihadları, mezheb imamının fikir beyan etmediği fer'î meselelerin hükümlerini ortaya koymaktan ibarettir. Bunların her asırda mevcut olması lâzımdır. Bu müctehidlerin mezhepçe bir hükme bağlanmış olan meselelerde ictihad yaptıkları pek azdır. O da örfe, yahut asrın icabına göre eski müctehidlerin görüşlerini açıklamaktan ibarettir. Eğer önceki müctehidler, görüşlerinin sonrakiler tarafından açıklanış tarzını görselerdi, kendi görüşlerinden vazgeçer ve bu delil ihtilâfı değil, zaman ihtilâfıdır, derlerdi.

Kısaca, bu tabakayı teşkil eden müctehidlerin ictihadı iki husustan dışarı çıkmamıştır:

1 — Önceki müctehid imamların benimsediği kaideleri özetlemek, imamların yapmış oldukları kıyasların illetlerini meydana getiren fıkıh kaidelerini bir araya toplamak.

2 — Hakkında mezhepçe bir sarahat bulunmayan hükümleri çıkarmak.

Bu tabaka, mezheblerin fıkhını yazan ve onların gelişmesini sağlayan prensipleri koyan; tercih, görüşler arasında karşılaştırma, bazı görüşleri destekleme, bazı görüşleri zayıf olarak gösterme gibi hususlarda belli ölçüleri yerleştiren ve her mezhebin fıkhî bünyesini keskin çizgilerle diğerinden ayıran müctehidleri teşkil eder.

4 — TERCİH SAHİBİ MÜCTEHİDLER

Dördüncü tabakayı teşkil eden bu müctehidler, mezheb imamlarının ictihadları bulunmayan furû' meselelerinin hükümlerini çıkaran, onların hükmünü belirtmediği meselelere dokunmayan kimselerdir. Fakat onlar, üçüncü tabakanın tesbit etmiş olduğu tercih esaslarına dayanarak rivayet edilen görüşler arasında tercihlerde bulunmuşlardır. Bazı görüşleri, dayandığı delilin kuvvetli oluşu veya mevcut asrın icaplarına tatbik bakımından elverişli bulunuşu sebebiyle tercih etmişlerdir. Elbette bu, yeni bir görüş beyan etmek değildir.

Bu tabakayla bundan önceki tabaka arasındaki fark çok azdır. Hattâ usulcülerin bazısı haklı olarak bu iki tabakayı bir saymıştır. Çünkü, usûle göre fikirler arasında tercih yapmak, mezheb imamlarının ele almadığı meselelerin hükümlerini ortaya koymaktan daha az bir iş değildir. Nevevi, el-Mecmu'nun mukaddimesinde bu iki tabakayı bir tabaka olarak zikretmiştir. İbni Âbidin, Şerhu Risaleti Resmi'l-Müftî'de bunları ayrı ayrı tabaka olarak ele almıştır.

5 — İSTİDLAL SAHİBİ MÜCTEHİDLER

Bunlar, beşinci tabakayı teşkil eden ve imamların görüşleri üzerinde herhangi bir tercihte bulunmayan müctehidlerdir. Onlar, sadece imamların görüşlerinin delillerini beyan etmişler, hüküm hakkında herhangi bir tercihte bulunmaksızın deliller arasında karşılaştırma yapmışlardır. Meselâ, bu ötekinden kıyasa daha uygundur, v.s. gibi fikir beyan etmişlerdir. Bazan da rivayetler arasında tercih yapmışlar, bu rivayet ötekinden daha doğrudur, şeklinde hüküm vermişlerdir.

Bu tabaka ile bundan önceki tabaka arasındaki fark da pek açık değildir. Çünkü İbni Âbidin'in ayrı ayrı zikrettiği üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakaları şöyle iki tabakaya indirmek mümkündür:

a) Tahriç yapan müctehidler; bunlar, mezheb imamlarının, hakkında fikir beyan etmedikleri meselelerin hükümlerini çıkaran ve tahriçlerinde mezhebin kesin olarak kabul ettiği kaidelere dayanan kimselerdir.

b) Tercih yapan müctehidler; bunlar da, değişik rivayetler ve birbirine aykırı görüşler arasında en sağlam rivayeti, en doğru görüşu veya bunlardan Sünnete en yakın, kıyasa en uygun ve insan-

lar için en kolay olanı beyan etmek amacıyla tercihlerde bulunan kimselerdir.

6 — HAFIZLAR (HUFFAZ) TABAKASI

Yukarıda da söylediğimiz gibi bu tabakayı teşkil edenler gerçekte müctehid değildirler. Onlar, mezhebe ait birçok hüküm ve rivayetleri ezberlemiş ve bunları nakil bakımından huccet teşkil eden kimselerdir. Mezhepteki en açık rivayeti veya tercih ederken en sağlam görüşü nakletmek hususunda bunlar itimada lâyık kimselerdir. İbni Âbidin, bu tabaka hakkında şöyle söyler: Onlar en sağlam, sağlam ve zayıf, açık rivayet, mezhebin zâhir görüşü ve nâdir rivayet arasında seçme gücüne sahip kimselerdir. el-Kenz, ed-Durru'l-Muhtar, el-Vikaye ve el-Mecma' gibi muteber metinlerin müellifleri bu tabakaya dahildirler. Bunlar, kitaplarında reddedilmiş fikirleri veya zayıf rivayetleri nakletmemişlerdir. Onlarınbu tutumu tercih değildir. Fakat, tercih edilenleri bilmek ve tercih sahibi müctehidlere göre tercih derecelerini bir sıraya koymaktan ibarettir. Tercih sahibi müctehidlerin tercihlerini bilmek, onlar arasında bir hüküm vermek mânâsına gelebilir. Dolayısiyle onlar, kendilerine göre tercih bakımından daha sağlam olan, mezhebin usûlüne daha çok dayanan, sayı bakımından daha çok olan veya mezhebçe daha çok huccet sayılan tercih sahibi müctehidlerin görüşlerinden bazılarını seçmişlerdir.

Öncekiler gibi bunların da fetvâ vermek hakları vardır. Fakat bu, dar bir çerçeve içerisindedir. Hayruddin Remlî, Fetâvâ'sında şöyle demektedir: «Şüphesiz ki muhtelif görüş ve rivayetlerin tercihe lâyık olanlarını bilmek ve onların sağlamlık veya zayıflık bakımından derecelerini tanımak, ilim yolunda ciddî gayretler göstermiş olanların sonunu gösterir. Bu itibarla müftî ve kadının üzerine düşen, cevabı iyi tesbit etmek, haramı helâl veya helâlı haram yapmak suretiyle Allah'a iftira etmek gibi bir ölçüsüzlüğe düşmemektir». [59]

7 — MUKALLİDLER TABAKASI

Bu tabaka mensupları, taklidcilik bakımından bundan önceki tabakadan pek farklı değildirler. Ancak bundan önceki hâfızlar tabakası önceki müçtehidlerin tercih ettiği görüşler üzerinde ve tercih derecelerini bir sıraya koymada az çok tasarrufta bulunmuşlardır. Bu tabakaya mensup olanlar ise, bazı tercihleri içine alan kitapları

(59) el-Fetâvâ el-Hayriyye, c. II, s. 32.

anlamaktan öte gidememişlerdir. Görüş ve rivayetler arasında herhangi bir tercihte bulunacak ilmi yeteneğe sahip olamamışlardır. İbni Âbidin, bunları şöyle tarif etmektedir: «Onlar doğru ve yanlışı, sağ ve solu birbirinden ayıramıyorlar. Hattâ onlar, gece odun toplayıcısı gibi ellerine geçen her şeyi bir araya getirmişlerdir. Bunları taklit edenlere yazıklar olsun».[60]

İbni Âidin'in anlattığı bu sınıf mensupları, son asırlarda oldukça çoğalmıştır. Onlar, mevcut kitapların içindekilere, hiç bir kafa yormaksızın, sarılmış ve bu kitaplardan aldıkları fikirlerin dayandığı delilleri aslâ araştırmamışlardır. Kitaplarda buldukları her görüşü, makul bir yönü olmasa dahi, anlatmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Bu tip insanların çevremizde büyük etkileri hâlâ mevcuttur. Birçok insanlar, yaptıkları şeyleri meşrû göstermek için bu taklidcilere başvururlar. Onlar da, kim söylemiş olursa olsun, kıymeti ne olursa olsun ve mezhebdeki yeri nasıl olursa olsun, işlerine gelen herhangi bir görüşü hemen alırlar ve ona göre fetvâlar verirler. Halbuki onların dayandığı bu görüşün ne açık bir delili var, ne de tercihe lâyık bir fikri yönü vardır. Onlara da, onlara uyanlara da ve onları teşvik edenlere de yazıklar olsun !

Müctehidlerin tabakalarını şöyle özetliyebiliriz: Birinci tabakayı teşkil eden müctehidler, kâmil veya mutlak ictihad sahibi kimseler olup geniş çapta ictihadlarda bulunmuşlardır. İkinci tabakayı teşkil edenler, furû'da mutlak ictihad sahibi olup usûl'de ictihad yapmamışlardır. Üçüncü tabaka, aşağı yukarı ikinci tabakaya dahildir. Dördüncü tabaka, hükümlerin sebeplerini ortaya çıkarmak hususunda ictihadlar yapmıştır. Beşinci tabaka mensupları, görüş ve rivayetler arasında tercihlerde bulunmak üzere mahdut sayıda ictihad yapmışlardır. Bunları mukallid saymak doğrudur. Ancak mezhebin görüşlerini açıklama ve tercihte bulunma gibi bir nevi mezheb çerçevesi içinde ictihad ve aklî bir faaliyet göstermişlerdir. Son iki tabaka ise, büsbütün taklidci olup hiç bir ictihad yapmamış, sadece eskilerin eserlerini bir araya toplamak ve tedvin etmekle uğraşmıştır.

İctihad konusunu bitirmeden önce, **kâmil ictihad kapısının hiç bir şekilde kapanmıyacağına tekrar dokunmak istiyoruz.** İslâm hukukçularının bir çoğu, özellikle Hanbelî mezhebine bağlı olanlar, her asırda kâmil ictihad yapacak bir müctehidin bulunması gerek-

(60) Şerhu Risaleti Resmi'l-Müfti.

tiğini belirtmişlerdir. Çünkü din, böyle bir ictihad sayesinde iftiracıların iftiralarından korunmuş ve onun her asırda ilk kaynaklarına doğrudan doğruya başvurmakla sâfiyeti ve özü gösterilmiş olur. Ayrıca dinin prensiplerini bozmadan, dine yakışmayan bir hüküm ilâve etmeden ve onun hudutlarını aşmadan tatbik etme imkânı sağlanmış olur.

Hiç bir kimse, Allah'ın akıllara açmış olduğu bu kapıyı kapatmak hakkına sahip değildir. Bu kapının kapandığını söyliyen hangi delile dayanmakta ve kendisi için mübah olan şeyi neden başkaları için haram saymaktadır? Bunu sormak hakkımız değil midir? Zira bu kapının kapanması, insanları Kitab'tan, Sünnet ve selef-i sâlihin eserlerinden uzaklaştırmaktadır. Hattâ taklidcilikte ifrata giden bazı kimseler, ilim meclislerinde bile Kur'an ve Hadisi incelemiye lüzum yoktur; çünkü ictihad kapısı kapalıdır, diyecek kadar ileri gitmişlerdir. **Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh!**

İCTİHADIN BÖLÜNMESİ

İctihad şartlarını haiz olan kimsenin ictihadı, kayıtsız şartsız ve umumî bir ictihad mıdır? Yani böyle bir müctehidin her türlü dinî meseleler hakkında ictihad yapması gerekmez mi? Çünkü ictihad, fıkhî bir meleke olup buna sahip olan kimse hem usûlü, hem de şerîatın amaçlarını tam olarak bilmektedir. Onun ictihadı her hangi bir konuya münhasır olamaz; zira şerîatın her bölümü birbirine bağlıdır. Şer'î bir meselede ictihad yapacak kimse, şerîatın bütününü bilmek mecburiyetindedir. İbadet meselelerini hakkı ile bilmiyen, muamelâta ait meseleleri anlıyamaz. İctihad şartlarını haiz olan müctehide göre ictihad yapmak, fıkhî bir melekedir. Bu meleke sayesinde müctehid, dînî bütün meselelere nüfuz edebilir.

Fakihlerin büyük çoğunluğu bu görüşü benimsemiştir. Onlara göre ictihad bölünmez. Nikâh meselelerinde ictihad yapan kimse, ibadet meselelerinde başkasını taklid etmez. Kezâ, ibadet hususunda müctehid olan kimse, alım - satım veya nikâh hususunda taklidci olamaz. Çünkü bu, iki zıt şeyi birleştirmek demektir. İctihadla taklidcilik birbirine zıt olan ve bir şahısta birleşmesi mümkün olmayan şeylerdir. Doğru kıyas metodlarını bilen bir fakih, onu âile meselelerine tatbik etmekten âciz ve malî meselelere tatbik etmeye muktedir olabilir mi? Ancak onun, belli bir konuya ait deliller hakkındaki bilgisiyle diğer konuların delillerine ait bilgisi eşit olmayabilir; fakat bu, müctehidlikten mukallidlik mertebesine düşmek demek değildir.

Bazı Mâlikiler ile bazı Hanbeliler, Zahirîlere uyarak, şöyle demişlerdir: İctihad bölünebilir. Her hangi bir konu hakkında derin bir bilgiye sahip olan kimse bu konuda ictihad yapabilir. Ancak onun bu ictihadının dinin kesin esaslarına aykırı düşmemesi şarttır.

Bu durumda onun hem müctehid, hem de mukallid olduğu söylenemez. Çünkü o, delillerini bildiği konuda ictihad yapmakta, delillerini bilmediği konularda da, araştırma yapmakla beraber, başkasının görüşünü kabul etmektedir.

İctihadın bölünebileceğini söyleyenlere göre, belli bir konuda ictihad yapacak kimse, bütün ictihad metodlarını bilmek ve ictihad için gereken ehliyete sahip olmak mecburiyetindedir. Belki o, delillerini tam olarak bildiği konuda fetvâ verir, diğer konularda kesin bir bilgi sahibi oluncaya kadar susar. Meselâ, bir çok imamlar kendilerine sorulan bir kısım meseleler hakkında «bilmiyorum» diye cevap vermişlerdir. İmam Malik otuz altı soruya, «bilmiyorum» sözüyle karşılık vermiştir. Çünkü O, bu meselelerin dayandığı delilleri o zaman incelememiştir. Bununla beraber O'nun imamlık ve müctehidlik sıfatı gitmemiştir. Yine de O, Hicret Yurdunun İmamıdır.

İFTÂ (FETVÂ VERME) VE MÜFTİ'DE ARANAN ŞARTLAR

İftâ (Fetvâ verme), ictihad'a nisbetle daha özel bir anlam taşır. Çünkü ictihad, fıkhi hükümleri kaynaklarından çıkarmaktır. Bu hükümlerin açıklanması hakkında her hangi bir soru bulunsun veya bulunmasın netice değişmez. Nitekim Ebu Hanife, derslerinde birçok fer'i meselelerin hükümlerini böyle açıklamıştır. İftâ ise, herhangi bir meselenin hükmü sorulduğu zaman verilen bir cevaptır.

Gerçek fetvâ, ictihad şartları ile birlikte başka şartları da kendinde bulunduran müctehid tarafından verilir. Bu şartlar fetvâ isteme (istiftâ) hâdisesini bilmek, fetvâ isteyen (müstefti)'in durumunu ve içinde yaşadığı toplumu incelemektir. Böylece müfti bunların fetvâ isteyen kimse üzerindeki tesirini bilsin; Allah'ın dinini oyuncak etmesin ve fetvâ'yı, Allah'ın haram kıldığı şeyleri bazı kimselere mübah kılmak için bir âlet yapmasın.

Bunun içindir ki İslâm bilginleri müftilik için ağır şartlar koymuşlardır. Ahmet b. Hanbel'den bu hususta şöyle rivayet edilir: «Bir kimsenin kendisini fetvâ vermeye ehliyetli görmesi için bu beş şartı haiz olması gerekir:

1 — İyi niyet sahibi olmak. Çünkü, iyi niyet sahibi olmayanın ne yüzünde, ne de sözünde nur bulunur.
2 — İlim, hilim, vakar ve ciddiyet sahibi olmak.
3 — Kendinden ve bilgisinden emin olmak.
4 — Halka kendi otoritesini kabul ettirmek.
5 — İnsanları iyice tanımak.

İmam Ahmed'in bir müfti için ileri sürdüğü bu şartlardan anlaşılıyor ki, müftinin, fetvâ isteyenin psikolojik durumunu nazar-ı dikkate alması, halk nazarında itibar sahibi, basiretli, verdiği fet-

vânın neticesini ve insanlar arasında uyandıracağı tesiri kavrayacak bir görüş sahibi olması gerekmektedir. Çünkü müftî, vereceği fetvânın kötü bir netice doğuracağını anlarsa fetvâ vermekten kaçınır; iyi bir netice doğuracağını anlarsa fetvâ vermekten çekinmez.

Müftî, kendisinin doğru yolu gösteren bir kılavuz olduğunu ve vereceği fetvânın insanları islâh etmek için bir mihver teşkil ettiğini bilmelidir. Şatıbi, bu konuda şöyle der: «Üstün bir dereceye ulaşmış olan müftî, insanları doğruluğa ve itidale sevkeden, halka mutedil yolu gösteren kimsedir. O, insanları güçlüğe düşürmez ve gevşekliğe de sürüklemez.»[61]

Burada Şâtıbî, ifrat veya tefrita düşmenin adâlet ve doğruluktan sapma olduğunu beyan etmek, şiddet göstermenin tehlikeye sürükleyeceğini, büsbütün müsamahalı davranmanın da İslâm'ın temelini sarsacağını açıklamak istiyor.

Allah, kullarına bir kolaylık olmak üzere ruhsat kapılarını açmıştır. Belirli şartlar altında Ramazan orucunun tutulmamasına müsaade buyrulması, zarûret hallerinde haram olan şeylerin mübah kılınışı birer ruhsattır. Müftî, halkın durumunu bu bakımdan göz önüne almalıdır. O, emrin yerine getirilmesini (azîmeti) tercih ettiği takdirde güçlüğe sebep olabilir. Meselâ, mazereti olan kimse için Ramazanda oruç tutmak böyledir. Halbuki Allah göstermiş olduğu ruhsatlara uyulmasını da, azîmetlerinin yerine getirilmesini de sever. Azîmeti yerine getirmek, insana tâkatının üstünde bir güçlük yüklüyorsa, ruhsat yönünü tercih etmek, Allah katında daha makbul olur. Çünkü Allah, kullarına kolaylık murad eder, zorluk murad etmez.

Müftî, ictihad'da yüksek bir mevki sahibi değilse ve gereken şartları kendisinde bulundurmuyorsa çeşitli mezheblerden insanlar için kolay olan görüşleri seçme hakkına sahip değil midir? veya o, sahabîlerin ihtilâf ettikleri görüşlerden insanlar için daha kolay olanları tercih ederek, güçlüğü kaldıramaz mı?

Şüphesiz müftî, ictihad yapma ve deliller arasında kuvvetli olanları seçebilme kudretine sahip ise, mezheblerin görüşleri arasında delil bakımından kuvvetli olanları tercih edip vaziyete daha uygun olan fetvâyı verir. Fakat bu durumda onun şu üç şarta bağlı kalması lâzımdır:

1 — Delil bakımından zayıf bir görüşü seçmemelidir.

2 — Seçtiği görüş, insanların yararına olmalı ve onları ne şiddete, ne de gevşekliğe sürüklemelidir.

---

(61) el-Muvâfakât, c. IV, s. 258.

3 — Tercih ettiği görüş iyi niyyete dayanmalı, Allah'ın gazab ve rızâsı unutularak, hükümdarı memnun etmek veya insanların keyfi arzularını tatmin etmek için olmamalıdır. Müfti, fetvâ vermeden önce hükümdarların maksatlarını bilip onlara uygun, fakat hakka aykırı fetvâ verenlerden olmamalıdır. İnsanlar bazı müftiler görmüştür ki onlar, kendileri ve hükümdarlar için müsamaha, halk için de şiddet yönünü tercih etmişlerdir. Bunlar, kendileri için çeşitli mezheplerin kolay olan görüşlerini, başkaları için de, son derecede güç bile olsa, onların bağlı oldukları mezhebin görüşlerini tercih etmişlerdir.

Şâtıbi, el-Muvâfakât adlı eserinde, Endülüs'te fetvâ veren bir fakih'e ait şöyle bir hikâye anlatır (*) :

«Bu fakih, bazı sebeplerden dolayı fetvâ vermekten menedilmişti. Öte yandan Endülüs Emiri Nâsır'ın sarayı civarında bir vakıf vardı. Bu, sarayın manzarasını bozuyordu. Çünkü tam Emirin gezinti yaptığı yerin karşısında bulunuyordu. Emir, bu vakfı istimlâk etmek ve sarayın bahçesine katmak istiyordu. Büyük müftilerden Bakiyy b. Mahled'e durumu bildirdi. O da, bütün âlimleri toplayıp ortaklaşa bir görüşe varmak istedi. Bilginler, Maliki mezhebine göre vakfın satılamıyacağı görüşünde birleştiler. Verdikleri fetvâyı Emir hoş karşılamadı. Bu sırada yukarıda işaret ettiğimiz fetvâ vermekten menedilen Muhammed b. Yahya b. Lübâbe isimli fakih durumu öğrenip Emir'e, arzusuna uygun bir fetvâ vereceğini bildirdi. O, bu fetvâsında Hanefî mezhebi mensuplarından vakfın satılıp değiştirilebileceğini kabul edenlerin görüşüne uyuyordu. Bunun üzerine Emir Nâsır, bu fakîhi diğer âlimlerle bir araya getirdi ve kendi aralarında meseleyi çözmelerini istedi. Âlimler, önceki görüşlerinde israr edince Muhammed b. Yahya, onlara şöyle hitap etti: Allah'a yemin ediniz, içinizden birine bir felâket gelseydi siz, İmam Mâlik'in görüşleri dışına çıkarak, bir kolaylık arardınız, değil mi? Onlar, evet, dediler. O da, öyleyse Emiru'l-Mü'minîn, böyle bir ruhsata daha lâyıktır. Buna göre durumunuzu tâyin ediniz ve İslâm bilginlerinden ona uygun olan görüşü alınız. Çünkü müctehidlerin hepsi birer önderdir, dedi. Bu durumda öteki fakihler susmak mecburiyetinde kaldılar. Bunun üzerine Kadı, mecliste cereyan eden durumu Emir'e bildirdi. O da, bu fakîhin fetvâsına uyarak vakfı istimlâk edip yerine kat kat fazlasını verdi.»[62]

(*) Bu zat, Muhammed b. Yahya b. Lübâbe (Öl. 330 H.) olup kadılık ve şûrâ meclisi üyeliği yapmıştır. Çeviren

(62) el-Muvâfakât, c. IV, s. 139.

İyi niyet sahibi olan ve mezheblerin görüşleri arasında tercih yapmak isteyen müftî, aşağıdaki noktaları göz önünde bulundurmalıdır:

1 — Bir görüşü delili kuvvetli olduğu için benimsemeli, delili zayıf olan görüşü almamalıdır. Fetvâların şaz olanlarına bağlanmamalı, tercih ettiği mezhebin metodlarını bilmelidir. Bu, müftînin her hangi bir ictihad mertebesine sahip olmasını ve taklitçilik mertebesine düşmemesini gerektirir. İbni Teymiyye, mezheblerin görüşleri arasında bazı seçmelerde bulunurken böyle yapmıştır. Böyle bir ictihad gücüne sahip olmayan bir müfti, bildiği mezheb içerisinde kalmakla yetinir; eğer o, bildiği mezheb'de müftilik derecesine ulaşmış ise.

2 — Hakkında icma' olan hususu bırakıp ihtilâflı olan görüşü almamalıdır. Meselâ; o, kadının kendisini evlendirmeye yetkili olduğunu söyleyen Ebu Hanîfe'nin bu görüşüyle fetvâ vermemeli; aksi tezi savunan cumhûr-i fukahânın kavline göre fetvâ vermelidir; çünkü bu takdirde akit, fukahânın icma'ı ile sahih olmuş olur. Ancak müftî, bu hususta Ebu Hanîfe'nin görüşüyle diğerlerinin görüşlerini açıklayıp fetva isteyene bunlardan birini tercih edebileceğini söyleyebilir. Çünkü mesele, haram ve helâl ile ilgili olma bakımından naziktir; dolayısıyla, ihtiyatlı olmak gerekir.

İhtilâflı bir meselede ihtiyat cihetini tercih etmek yerinde olur. Meselâ; bir adam, annesinden bir yudum süt emen süt kardeşiyle evlenmek istese; müfti, böyle süt kardeşler arasında evlenmeyi caiz görmeyen Ebu Hanîfe ve Mâlik'in mezhebine göre fetvâ verir. Eğer fetvâ isteyen, dört beş yudumluk süt emmekle aralarında süt kardeşliği bulunan bir kadınla evlenmiş ve durumu birkaç çocuk sahibi olduktan sonra öğrenmiş ise, çocukların korunması için diğer müctehidlerin görüşüne uyarak, bu evliliğin devamına fetvâ vermek gerekir. Önceki durumda din bakımından ihtiyat yönü tercih edildiği halde, son durumda çocuklar için ihtiyat yönü tercih edilmiştir. Yalnız burada, müctehidlerin, görüşlerini isbat için ileri sürdükleri deliller, müftînin nazarında birbirine denk olmalı ve o, bunlardan hiç birisinin kesin olduğunu kabul etmemiş bulunmalıdır.

3 — İnsanların keyfî arzularına uymamalı, maslahat ve delile bağlanmalıdır. Muteber olan maslahat, umumî maslahat olup fetvâ için haram veya helâl olmanın sebebini teşkil eder.

Yukarıda hikâyesini anlattığımız Hanefî mezhebinin bazı imamlarına uyarak, Emîri memnun etmek için vakfın satılacağına cevaz veren fakih, gerçekten bir maslahatı gözetmemiştir. Çünkü, Emîr

için bir felâket saydığı şey, sarayın manzarasının bozulmasıdır. O, burada Emîr'in arzusuna uyarak, sarayın manzarasının güzelleşmesini değil, vakfın onarılarak güzelleştirilmesini teklif etseydi, maslahata daha uygun olurdu.

İslâm bilginleri, müftinin fetvâ vereceği mesele şahsıyla ilgili olunca nasıl bir fetvâ vermesi gerekiyorsa, halka da aynı şekilde fetvâ vermesi üzerinde ittifak etmişlerdir. Kendisi için ruhsatı, başkaları için de şiddeti tercih eden müftî, adalet ve insaftan yoksun kimsedir.

Müftî, fetvâ hususunda aceleci olmamalıdır. O, meseleyi ve vereceği fetvânın neticelerini iyice düşünmelidir. Meseleyi, hakikata ulaşmak için derhal cevaplandırmaması ayıp değildir. Araştırmak, âcil bir durum yoksa, meseleyi daha geniş bir zaman içinde halletmek çok tabiîdir.

Hicret Yurdunun imamı olan Mâlik (R.A.), fetvâ hususunda hiç acele etmezdi. O'nun bir mesele için günlerce uğraştığı olmuştur. O, şöyle der: «Bazen bana öyle bir mesele sorulurdu ki o, beni yemekten, içmekten ve uykudan alıkoyardı.» O'na şöyle dediler: Ey Abdullah'ın babası, vallahi senin sözün insanların yanında taş üzerindeki yazı gibidir. Sen ne söylersen halk ona sarılıyor. İmam Malik, buna şöyle cevap verdi: Böyle olmaya hak kazanan kimse, sabırla meseleyi inceliyen kişidir; kör deve gibi önünü görmeden yürüyen kişi değil.

Hakikaten güvenilir bir müftî, Peygamber postunda oturan insandır. Peygamber, haram ve helâlı bildirir. Müftî de, insanlara Peygamberin bildirdiğini nakleder. O, şeriatı halka açıklamak hususunda Peygamberin vârisidir. Nefsî arzuların onda yeri yoktur. O, ileri atılmak gerekmiyen yerde susar. Hakkı söylemek gerektiği zaman, sonucu ne olursa olsun, konuşur. O, sadece Allah'tan korkar. Başkalarının kınaması onun için önemli değildir.

Allahım, bizi hatâlardan sen koru; sözü dinleyip en iyisine uyanlardan eyle. Ey âlemlerin Rabbi, sen, dualarımızı işitmekte ve gönüllerimizdekini bilmektesin!

İMAM ZEYD ve MEZHEBİ

İMAM ZEYD

(80 — 122 H.)

Hicri birinci yüzyılın ikinci yarısının sonuna doğru Peygamber Şehrinde; kalbi imanla dolu, nuru yüzünü heybet ve celâl ile aydınlatan biri yaşıyordu. Bütün Medine onu seviyor, gelip geçenler onun adını ve üstünlüğünü anıyordu. O, mütevâzi olduğu için yükseliyor, insanlara kıyınet verdiği için onlar da kendisini yüceltiyor, zayıfları sevdiği için de bütün insanlar onu seviyordu. Fakirlerin derdine ortak olur, yetimlere babalık şefkati gösterirdi. İşte bu zat; Hz. Hüseyin'in kılıçların ağzından kurtulan biricik oğlu Ali Zeynelâbidin idi. O şehidler babası ve Kerbelâ'daki korkunç zulmün yere serdiği Hz. Hüseyin'in nesli, işte bu zat ile devam etmiştir.

O, bu acıklı sahne üzerine durmadan ağlar ve üzüntüsünü bir türlü gideremezdi. Çünkü, Ehl-i Beytin bütün sevgili evlâtları öldürülmüş, böylece o, yalnız başına yaşamak zorunda kalmıştı. Bu konuda kendisi bir kere şöyle söylemiştir:

Yakub (A.S.), Yusuf için gözleri kalana kadar ağlamıştır. Halbuki o, Yusuf'un ölüp ölmediğini bilmiyordu. Ben ise, Ehl-i Beytimden 10'dan fazla insanın bir kuşluk vakti gözlerimin önünde boğazlandığını gördüm. Siz, onların acısının gönlümden gideceğini mi sanıyorsunuz?

Ali Zeynelâbidin, ruhi elem ve üzüntüleri içerisinde bir merhamet kaynağı olmuş ve gönlü onunla dolup taşmıştır. O, cömert idi, borçluların borcunu öder, muhtaçların yardımına koşardı. Affetmek, iyilikte bulunmak onun en büyük vasfıydı. Ondan şöyle bir olay rivayet edilir: Bir gün bir câriye ibriği eline almış, abdest alması için ona su döküyordu. Câriye, ibriği Ali Zeynelâbidin'in üzerine düşürdü ve yüzünü yaraladı. Ali Zeynelâbidin, kınayıcı bir edâ ile başını câriyeye doğru kaldırdı. Bunun üzerine câriye şöyle söy-

ledi: Allah, Kur'an'da, «**Öfkelerini yenenler**» buyuruyor. O, öfkemi yendim dedi. Câriye, «**İnsanları affederler**» buyuruyor, dedi. O, seni affettim dedi. Câriye, «**Allah, ihsan sahiplerini sever**»[1] dedi. O da, sen, Allah yolunda hürsün, cevabını verdi.

İşte Ali Zeynelâbidin Hicaz ülkesinde, özellikle Mekke ve Medine'de böyle asâlet, büyüklük, merhamet ve iyilikseverlikle tanınmıştır. O, halife çocuklarının ulaşamadığı bir dereceye yükselmiştir. Saltanatı olmadığı halde herkes ona saygı gösterirdi. Çeşitli yollardan rivayet edildiğine göre Hişam b. Abdilmelik, halife olmadan önce hacca gelmiş, Kâbe'yi tavaf ediyordu. **Haceru'l-Esved'i** eliyle selâmlamak için ne kadar çabaladıysa da kalabalıktan buna muvaffak olamadı. Nihayet kendisi için bir minber yapıldı ve onun üzerine oturdu. Etrafını Şamlılar çevirmişti. Tam bu sırada Ali Zeynelâbidin belirip Haceru'l-Esved'i selâmlamak için yaklaşınca, halk, onun yolunu tam bir saygı ile açtı. O güzel bir kıyafet içerisinde vakarlı bir haldeydi. Hişam, küçümsiyerek, bu da kim? diye sordu. Orada bulunan şâir Ferezdak ileri atıldı ve şu kasidesiyle onu tanıttı:

İşte bu; ayak sesini bütün Hicaz'ın tanıdığı,
Beytullahın, Haram-ı Şerîf ve çevresinin bildiği,
Allâh'ın kullarının en hayırlısının oğludur.
İşte bu; takvâ sahibi ve tertemiz olan sancak,
Gördüğü zaman kendisine Kureyş'in
Cömertlikle fazilet kaynağı dediği kişidir,
Ki senin «Bu da kim?» sözün eksiltmez onun kadrini,
Tanımazlıktan geldiğini senin Arab da iyi tanır, Acem de...[2]

Ali Zeynelâbidin, kendisini fıkıh ilmine ve hadis rivayetine vermiştir. O, tâbiîlerden de hadîs rivayet etmiştir. Ehl-i Beytin fikir mirasını da muhafaza etmiştir. Ondan İbni Şihab ez-Zührî, hadis rivayet eder ve onu takdirle anardı. O, siyasetten uzak durdu ve tamamen kendisini İslâm ilmine verdi.

Onun çağında şiilerin sapıkları (Gulât-i Şia) mevcut idi. Onlarla karşılaştığı zaman tutumlarını tenkid eder ve onları hakikat yoluna çağırırdı. Rivayet edildiğine göre Irak'dan gelen bir topluluk onun etrafına oturmuş, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'i kötü sözlerle anmışlardı. O, bunlara şöyle haykırdı: «Söyleyiniz, siz kimsiniz? Yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan, Allah'ın fazlını ve yüksek

---

(1) Al-i İmran Sûresi, 134.
(2) Tarihî ve edebî eserlerde Ferezdak'a nisbet edilen bu kasideyi, İsfahanî de, el-Agânî'de rivayet etmiştir.

rızâsını istiyen, Allah ve Resûlünün yolunda koşan ilk muhâcirlerden misiniz?» Onlar, hayır dediler. O, «Siz yurdu ve îmanı daha önce tutmuş olan, kendilerine gelen muhâcirleri sevenlerden misiniz?» dedi. Hayır, dediler. O, bunun üzerine onlara şu cevabı verdi: Kendiniz itiraf ettiğinize göre siz ne onlardan, ne de bunlardansınız. Ben tanıklık ederim ki siz Allah'ın şu âyetindeki üçüncü zümreden de değilsiniz: **«Onlardan sonra gelenler; Rabbimiz, bizi ve imanda bizi geçen kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde iman edenlere karşı bir kin bırakma, derler.»**[3] Bundan sonra onlara, benden uzaklaşınız; Allah lâyıkınızı versin, derneğinizi dağıtsın, siz İslâm ile alay ediyorsunuz ve İslâm ehli değilsiniz, dedi.

İMAM ZEYD'İN DOĞUMU VE GENÇLİĞİ

İşte İmam Zeyd, bu büyük ve cömert babanın gölgesinde doğdu ve büyüdü. Bu acıklı ve üzüntülü muhitte yaşadı. Allah, ondan da, şerefli atalarından da razı olsun. Bu tertemiz soydan gelen İmam Zeyd'in babası Ali Zeynelâbidin, dedesi şehidler şehidi Hz. Hüseyin; büyük dedesi İslâm kahramanı ilim şehrinin kapısı, sahabîlerin en büyük kadısı, Medine'ye yapılan göçte Peygamber (S.A.V.)'in kendisi ile kardeşlik akdettiği Hz. Ali'dir.

Zeyd'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Fakat Hicrî 80 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. H. 122 yılında da şehid olarak öldüğü en kuvvetli rivayetlerle ifade edilmektedir. Öldüğü zaman 42 yaşını geçmediğinde rivayetler birleşmektedir.

Onun iyi bir şekilde yetişmesi için gerekli muhit mevcut idi. Bu muhit, ona yükseklik ve büyüklük duygusu vermiştir. O, soyundan gelen yüksek şeref sayesinde ruhî bir ululuk duyardı. Çünkü bir taraftan Hz. Peygamber (S.A.V.)'in, diğer taraftan Hz. Ali'nin torunu idi. O, sıkıntı ve mihnetler içerisinde yaşadı. Fakat bu sıkıntı ve mihnetler, ona ruhî bir olgunluk kazandırdı. Kendi ailesinde bulduğu ilim pınarlarından bol bol içti. Bütün bunların üstünde Irak ve diğer İslâm ülkelerinde şiddetli fitneler meydana geldiği zaman o, bir çok sahâbi ve tâbiîlerin sığındığı Peygamber ve Nur Şehri Medine'de idi. Bu şehir, Sünnetin beşiği, Peygamber ilminin ışığı idi. Nitekim daha sonra Ömer b. Abdilaziz Medine'ye haber göndermiş, orada oturmakta olan tâbiîlerden Peygamber'in sünnetlerini toplamalarını ve diğer İslâm ülkelerine yaymalarını emretmişti.

İmam Zeyd, böyle bir ilim çağında yetişmiş, böylesine yüksek

(3) Haşr Sûresi, 10.

bir âile içinde doğup büyümüş ve mükemmel bir insan olarak yaşamıştır. O, babasından Ehl-i Beytin ilmini rivayet etmiştir. İmam Zeyd'in bütün rivayetlerini içine alan «el-Mecmu» adlı kitabında Hz. Ali'ye dayanan pek çok hadis mevcuttur. Ayrıca o, babasından Ehl-i Beytin ilmini rivayet ettiği gibi Hz. Ali ve Hüseyin'den başka râvilerden de bir çok hadisler rivayet etmiştir. Nitekim babası Ali Zeynelâbidin de bir çok tâbiîlerden rivayetlerde bulunmuştur. Çünkü onlar, tâbiilerden rivayet etmekle halk arasında şeref ve itibarlarının sarsılacağı vehmine aslâ kapılmamışlardır.

Babası H. 94 yılında öldüğü zaman İmam Zeyd 14 yaşında idi. O, kendisine babalık yapacak bir yaşta olan ağabeyi Muhammed Bâkır'dan da rivayet etmiştir. Muhammed Bâkır'ın oğlu İmam Cafer-i Sadık, İmam Zeydle yaşıt idi.

İmam Zeyd'in 14 yaşında iken babasından Ehl-i Beytin bütün ilmini öğrenmiş olması düşünülemez. O, ilminin büyük bir kısmını, babasının bütün ilmini öğrenen ağabeyinden almıştır. Muhammed Bâkır, ilim ve fazilette İmam idi. Bir çok bilginler ve Irak âlimlerinin başı Ebu Hanife de ondan ilim öğrenmiştir. Muhammed Bâkır, ilimde gerçekten imamlık mertebesine yükselmişti. Hattâ âlimlerin sözlerini inceler, bunların doğru ve yanlışını ortaya kordu.

Ehl-i Beyt arasında İmam Zeyd'in çağdaşı âlim, fâzıl, bilginlerin ilmine başvurup şahsiyetine saygı gösterdiği, halkın ve idarecilerin saygı duyduğu biri vardı. İşte o, Zeynelâbidin'in amcası Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan idi. Bu zat, çok doğru ve pek güvenilir bir kimse olup Ebu Hanife kendisinden ders almıştır. İmam Mâlik ve Süfyan es-Sevrî gibi birçok muhaddisler ondan rivayet etmişlerdir. O, Halife Ömer b. Abdilaziz'e uğramış ve ondan büyük ikram görmüştür. İlk Abbasi halifesi Abdullah Seffah'a uğramış, ondan da tazim görmüştür. Halifeliğinin ilk günlerinde Ebu Cafer el-Mansur da ona saygı göstermişti. Fakat, Abdullah b. Hasan'ın oğulları, Ebu Cafer aleyhine harekete geçince onu hapsettirmiş, ölümüne kadar da hapishaneden çıkarmamıştır ki öldüğü zaman O, 75 yaşındaydı.

Zeyd, Abdullah b. Hasan'dan da ilim tahsil etmekle Ehl-i Beyte mensup diğer seçkin bilginlerin ilimlerini de öğrenmiş oldu. Ayrıca O, Peygamber'in mescidinde ilim meclisleri akdeden tâbiilerden de ilim öğrenmiş, onların rivayetlerini, çıkardıkları hükümleri ve verdikleri fetvâları tesbit etmiştir. Böylece O, Peygamber evinde tahsilini tamamlamış, ilmin beşiği olan Medine'de kendisini tanıtmıştır. Nihayet kendisini güçlü bulduğu zaman Medine'den dışarı çıkmış,

böylece babasının ve ağabeyinin usûlünden ayrılmıştır. Çünkü onlar, Medine'den dışarı ancak hac maksadıyla çıkarlardı. Yani, Hz. Hüseyin'in çok feci bir şekilde öldürülmesinden sonra Ehl-i Beyt mensubları, Medine'den dışarı çıkmıyorlardı; ancak hac maksadıyla çıkabiliyorlardı. İnsanları ve siyaseti terketmişler, kendilerini sadece ilme vermişlerdi. Kendilerine ilim için gelenlere ilgi gösteriyorlar, fıkıh ve dahisi yayıyorlardı. Bu yüzden Hâşimi âilesinin diğer ileri gelenlerini onlar fikir, fıkıh ve din bakımından geçmiş bulunuyorlardı.

Zeyd, ilim uğruna Medine'den çıktıktan sonra çeşitli memleketlere giderek ilmi her bulduğu yerde almıştır. Basra'da Vâsıl b. Atâ' ile karşılaşmış; onunla mu'tezilî görüşleri incelemiştir. Bu sebeple, ilerde de anlatacağımız gibi, onun görüşleri ile mu'tezilî görüşler arasında bir yakınlık meydana gelmiştir. Onu, bilhassa Hâşimi âilesinde tahsil ettiği ilim yükseltmiştir. Zira, onun mensup olduğu bu âile içinde akâid, fıkıh ve hadis âlimleri bulunuyordu. Meselâ, Hz. Ali'nin Fatıma'dan sonra aldığı hanımından doğan Muhammed b. Hanefiyye bunlardandır. Şehristâni, Muhammed b. Hanefiyye hakkında şöyle söyler: Muhammed b. Hanefiyye derin bir bilgi, keskin ve isabetli bir görüş sahibi idi. Ona babası Hz. Ali savaş vaziyetlerini anlatmış ve onu ilmin yüksek derecelerine vukuf sahibi yapmıştır. O da uzleti seçmiş ve şöhrete karşı ilgisizliği tercih etmiştir.[4]

Zeyd, muhtelif yerlerde ilim tahsil ettikten sonra Irak ve Hicaz ülkelerinde dolaşmış, âlimlerle müzakerelerde bulunmuş, sonra ömrünün çoğunu Medine'de geçirmiştir. Ona her taraftan bir çok talebe gelmiş ve ilim öğrenmiştir. O, Medine'de bulunduğu zamanlar kendisini Kur'an okumaya ve ibadete vermiş olup kıraat hususunda da insanların en bilgini idi. İlimde zirveye ulaşmıştı. İmam Â'zam Ebu Hanife onun hakkında şöyle söylemiştir: «Zeyd b. Ali'yi gördüm; çağında ondan bilgin, ondan daha çabuk cevap veren, ondan daha açık söz söyliyen birini görmedim. O, eşsiz bir insandı.»

Abdullah b. Hasan da Zeyd'in oğlu Hüseyin'e şöyle söylemiştir: «Atalarının sana en yakını Zeyd b. Ali'dir. Ben aramızda ve bizden başkaları arasında onun benzerini görmedim.»

---

(4) el-Milel ve'n-Nihal, c. I. s. 119.

İMAM ZEYD MÜCADELE ALANLARINDA

Ehl-i Beyt, hem söz ile hem de fiilen siyasetten uzaklaşmıştı. Hattâ onlar, hükümdarlara, baskılarından kurtulmak için, «Emir'ul-Mu'minîn» diye hitabediyorlardı. Onların çoğu, Medine'de ancak siyasî çevrelerle temas etmemek için kalıyorlardı. Onlardan Irak ve Şam ülkelerinde en çok dolaşan İmam Zeyd'dir.

Fakat, Haşimî âilesinin halktan ayrı olarak yaşamasına rağmen, memleketin her tarafında şiilik propagandası alabildiğine yayılıyordu. Ehl-i Beyt'in şiilerden uzak yaşayışı, bu şiilerin çoğunun gerçek İslâm yolundan sapmasına sebeb oldu. Bunlarla karşılaşan Ehl-i Beyt mensubları, onları dâimâ sert bir şekilde azarlamışlardır. İmam Zeyd, seyahatları sırasında bu şiiler arasında hakîkatı yaymaya ve onları sapıklıktan uzaklaştırmaya çalışmıştır.

Emevî Devletinin başına, Hicrî 105 - 125 yıllarında hüküm süren Hişam b. Abdilmelik geçmiştir. Bu Emevî Halifesi, Zeyd'i ve onun hareketlerini, adamları vasıtasıyla daima takib ediyordu. Çünkü Abbasîlerin propagandası, şiî bir kılığa bürünmüş, Horasan ve Mâverâunnehr ülkelerinde gizli gizli yayılıyordu. Zeyd üzerinde şüpheler artmış ve bütün hareketlerinden dolayı ittiham edilmeye başlanmıştı. Fakat, suçlu olduğunu gösterecek bir delil bulunamamıştı. Zeyd, devlete karşı ayaklanmak için her hangi bir teşebbüste bulunmamıştır. Ancak, ilim ve irşat vazifesiyle uğraşmıştır. Zeyd'i ittiham etmek için elde bir delil bulunmadığı halde, Hişam şüpheden kurtulamamıştır; çünkü o, Ehl-i Beytin halk nazarındaki mevkiini biliyordu. Ayrıca Beytü'l-Haram'da Ali Zeynelâbidin'e gösterilen saygıyı gözleriyle görmüştü.

Hişam, İmam Zeyd'in durumunu gözetlemekle yetinmedi, tersine, Ehl-i Beyt'in mevkiini sarsmaya teşebbüs etti. Bu maksatla O, Medine Vâlisini Ehl-i Beyt mensupları arasında fitne çıkarmaya sevketti. Esasen Zeyd ile amcası Hz. Hasan'ın evlâtları arasında Hz. Ali'nin bir vakfı üzerinde münakaşa mevcuttu. Onlar bu vakfın müte-

velliği meselesinde anlaşamıyorlardı. Vâli, bu dâvânın kendi huzurunda halledilmesinde ve husûmetin uzamasında israr ediyordu. Bu maksatla, Vâli, bütün Medine'lileri, bu muhakemenin cereyanına şahit kılmak için, bir araya topladı ve Hz. Hüseyin evlâtları arasındaki uygunsuz tartışmayı halka duyurmak istedi. Vâlinin kötü maksadını kavrayan Zeyd, Medine'de bu dâvâ ile ilgili dedikodulara son vermek için kendi hakkından vazgeçti.

Bu dâvânın duruşmasıyla ilgili bazı hususları İbnu'l-Esir'den dinliyelim: «Medine bulgur kazanı gibi kaynıyordu. Herkes birbirine Zeyd böyle dedi, Abdullah şöyle dedi gibi lâflar söylüyordu. Ertesi gün olunca Vâli Halid, Mescid'de yerine oturdu. Halk da toplanmıştı. Bazısı mahcup, bazısı da üzüntülü idi. Halkı, buraya, Ehl-i Beyte mensup insanların biribirine kötü sözler sarfetmesinden hoşlanan Halid bilhassa çağırmıştı. Abdullah konuşmaya başladı. Bunun üzerine Zeyd söze karışıp: «Acele etme, ey Ebu Muhammed. Eğer Zeyd, seninle Halid'in huzurunda muhakeme olacaksa, sahip olduğu bütün köleleri ebediyen azat edecektir,» dedi. Sonra Vâli Halid'e dönerek: «Allah'ın Elçisinin zürriyetini böyle bir mesele için mi topladın? Halbuki Ebu Bekr ve Ömer onları böyle bir iş için aslâ toplamamıştı»[5] demiştir.

İşte İmam Zeyd'in bu davranışıyla tartışma sona ermiştir. Fakat Vâli, duruşmada hazır bulunan bazı serserileri kışkırtarak Zeyd'e küfrettirmiştir. İmam Zeyd ise, bunlardan yüz çevirerek, «Biz, sizin gibilere cevap vermeyiz» demekle yetinmiştir.

Medine'den her çıkışında İmam Zeyd'e gösterilen güclükler şiddetlenirdi. O, bir kere Irak'a gitmişti. Buranın vâlisi Halid b. Abdillâh el-Kasri de ona çok ikramda bulunmuştu. Fakat bu vâli yerinden azledilmiş, ondan sonraki vâli hem Zeyd'i ittiham etmiş, hem de Halid b. Abdillah el-Kasri'yi, Ehl-i Beyt'e malî yardımda bulunmakla suçlamıştı. Medine'ye gitmiş olan İmam Zeyd, bu hususta sorguya çekilmek üzere Irak'a çağrılmıştır.

İşte bu türlü güçlük, ihanet ve eziyetler, hem Medine Vâlisi hem de başkaları tarafından durmadan Zeyd'e yöneltiliyordu. Nihayet o, Hişam'a gidip Medine Vâlisini şikâyet etmek zorunda kaldı. Fakat Hişam'a gidince, Halife, onu küçük düşürmek istemiş ve huzuruna kabul etmemiştir. Huzuruna çıkmak için İmam Zeyd'in gönderdiği kâğıdın altına Hişam şunu yazmıştır: «Medine'deki evine dön!» Zeyd'in israrı üzerine Hişam sonunda onu kabul etmiş; fakat içe-

---

(5) el-Kâmil, c. V. s. 5.

ri girince ona oturacak yer göstermemiştir. Zeyd de boş bulduğu bir yere oturmuş ve şöyle demiştir: «Ey Emîr'ül-Mü'minin, hiç bir kimse Allah'a tavkâ hususunda büyüklük taslıyamaz. Kezâ, hiçbir kimse Allah'a takvâdan başka bir hususta kendisini küçültemez.» Hişam şöyle cevap vermiştir: «Sus, anasız olası. Sen hilâfet iddiasında bulunuyorsun. Halbuki sen bir câriyenin oğlusun.» Zeyd, buna şu sözleriyle son derecede metanetli bir cevap vermiştir: «Allah katında hiçbir kimsenin derecesi Peygamber'den daha yüksek ve kadri ondan daha yüce değildir. İsmail Aleyhisselâm da bir cariyenin oğlu ve kardeşi de Surayha'ın oğludur. Bütün insanların hayırlısı Hz. Peygamber, İsmail soyundan gelmiştir. Birisinin dedesi Allah'ın Elçisi ve babası Ebu Talib'in oğlu Hz. Ali olursa, kimsenin ona diyeceği birşey yoktur.» Bunun üzerine Hişam, «Dışarı çıkınız» dedi. Zeyd de, «Çıkıyorum; fakat bundan sonra, senin istemediğin yer nere ise orada bulunacağım» cevabını verdi.

HİŞAM b. ABDİLMELİK'E KARŞI İSYANI

İmam Zeyd Medine ve Irak'ta türlü işkencelere uğradı. Durumunu Hişama şikâyet etmek istediği zaman yine eziyet gördü. Hz. Ali'nin torunu olduğu halde huzurundan kovuldu. O biliyordu ki şerefli insan, zulme karşı koyar ve ağzını doldurarak «Hayır!» der. Bunun için bu, Hâşimi genci de ağzını doldurarak «Hayır!» dedi. Zillete mukabil ölüme razı oldu. İsyan bayrağını açmak üzere iken onun şu mısraları söylediği rivayet edilir:

«Erken kalktım ölüm beni korkutuyor, sanki
Ben hayat sahnesinden ayrılmışım.
Ona cevap verdim: Ey ölüm sen bir pınarsın,
Elbet ben de senden bir bardak içeceğim.»

Yiğit delikanlı, her türlü korkudan uzak, ya hak, ya ölüm diyerek meydana atılmıştı. Bunlardan hangisine kavuşursa kavuşsun, içinde bulunduğu durumdan daha iyi olacaktı. Savaş hazırlığını yaptıktan sonra gizlice Kûfe'ye gitmişti. Fakat bu bilinen bir gizlilikti. Çünkü onun işi kimseye meçhul değildi. Irak'lı şiiler hemen etrafını sarıp biata başlamışlardı. Onun biat ve davetinin şekli İbnü'l-Esir'in el-Kâmil'inde şöyle anlatılır:

«Biz, sizi Allah'ın Kitabına ve O'nun Elçisinin Sünnetine, zâlimlerle savaşa, zayıfları müdafaaya, yoksullara yardıma çağırıyoruz ve bu mücadelenin kazandıracağı ganîmet, bunu hak edenler arasında eşit olarak paylaştırılacaktır. Zulüm defedilecek, hak sahibine yardım edilecektir. Buna göre bana bîat ediyor musunuz? Onlardan «evet» cevabını alınca, elini tek tek onların ellerinin üzerine

koydu ve şöyle dedi: Allah'ın ahdi ve misakı, O'nun ve Elçisinin zimmeti üzerinize olsun. Bana yaptığınız biata vefâ göstereceksiniz, düşmanlarımla savaşacaksınız, benim için gizli ve açık her yerde nasihat edeceksiniz, değil mi? Biat edenlerin «evet» demesi üzerine onların ellerinin üstünü ayrı ayrı meshetti ve, Allah'ım sen şahit ol, dedi.»[6]

İmam Zeyd'e Kûfe'lilerden bu şekilde 15 bin kişi biat etmiştir. Vâsıt gibi civar şehirlerden katılan şiilerle bunların sayısı 40 bine çıkmıştır. Ehl-i Beyt'in ileri gelenlerinden bir çoğu Zeyd'i uyarmış ve Kûfe'lilere güvenilemiyeceğini söylemiştir. Fakat Hz. Ali'nin torunu kararından vazgeçmemiş, ya şeref ya ölüm, diye yoluna devam etmiştir. Artık geri dönmesi imkânsız hale gelmiş, savaş alanına O, her gün biraz daha yaklaşmıştır. Kuvvetlerini toplamış ve liderlerle 122 H. yılı Safer ayının başında hücuma geçmeyi kararlaştırmıştır.

Zeyd'in ve ona biat edenlerin haberi Irak Vâlisine ve Hişam b. Abdilmelik'e ulaşmış, bunun üzerine Hişam, Vâliye gönderdiği mektupta şöyle söylemiştir: «Sen uyuyorsun, Zeyd b. Ali'nin Kûfe'deki suçu çok artmıştır. Ona biat ediliyormuş. Onu israrla yanına çağır ve kendisine «eman» ver; kabul etmezse öldür.»

İMAM ZEYD'İN SAVAŞA GİRİŞİ VE ŞEHİD OLUŞU

Durum iyice fenalaşmıştı. Irak Vâlisi, İmam Zeyd'i yanına çağırmak cihetine gitmiş, İmam ise vaziyetini açıkça belirtmek mecburiyetinde kalmıştır. Bunun için kendisine biat eden Irak'lıları çağırmış, fakat onlar bu kesin karar verme ânını görünce birbiriyle münakaşa ve mücadeleye başlamışlar ve çeşitli fikirler ileri sürerek ortalığı karıştırmışlardır. Onlar biliyorlardı ki, Ehl-i Beyt, kendileri gibi düşünmüyordu. Bunlar arasında cereyan eden münakaşayı tarih kitaplarından olduğu gibi naklediyoruz:

— Ebu Bekr ve Ömer hakkında ne düşünüyorsunuz? Diye Zeyd'e sordular.

O da:

— Allah onlara mağfiret etsin. Ehl-i Beytimden hiç bir kimsenin onlardan teberri ettiğini işitmedim. Onlar için hayırdan başka bir şey söyleyemem.

Dedi.

— O halde Ehl-i Beyt'in hakkını niçin istiyorsun? Dediler.

---

(6) el-Kâmil, c. V. s. 68.

— Biraz önce isimlerini andığınız kimseler hakkında söyliyeceğim en ağır söz, bizim hilâfete daha lâyık oluşumuzdur. Fakat millet, onları bize tercih etmiş ve bizi işbaşına getirmemiştir. Onlar da, üzerlerine aldıkları hilâfeti adaletle yürütmüşler, Kitab ve Sünnetle amel etmişlerdir. Dolayısiyle, küfre girecek bir şey yapmamışlardır.

Diye cevap verdi.

— O halde niçin savaşıyorsun? Dediler.

— Çünkü bunlar, onlar gibi değildirler. Bunlar, yani Emeviler, hem halka hem de kendilerine zulmetmektedirler. Ben, sizi Allah'ın Kitabına ve O'nun Resûlünün sünnetine, sünnetleri ihya etmeye, bid'atları yoketmeye çağırıyorum. Beni dinlerseniz sizin için de benim için de iyi olur. Dinlemezseniz ben sizden sorumlu değilim.

Dedi.

Bunun üzerine onlar, İmam Zeyd'i yapayalnız bırakıp dağılarak, bîatlarında durmadılar ve imamın Cafer-i Sadık olduğunu ilân ettiler.[7]

Bu tartışmalar yapılırken Emevi ordusu hazırlıklarını tamamlamış, İmam Zeyd ve ona bağlı olanların üzerine hücuma geçmişti. Bunun üzerine İmam Zeyd, savaşa, karar verdiği zamandan bir ay önce girmek zorunda kalıyordu. Adamlarını parolası olan «Ya Mansur, Ya Mansur» sözü ile çağırmaya başladı. Kendisine ancak 400'e yakın insan cevap verdi. Halbuki yalnız Kûfe'de ona biat edenlerin sayısı 15 bin kişi idi. Bunlara katılanlar ise bu sayıdan kat kat fazla idi. Hepsi de sözlerinden dönmüşlerdi. İmam Zeyd, onlara şöyle haykırıyordu: «Çıkınız, zilletten izzete; çıkınız, din ve dünyaya; çünkü siz ne dinde, ne de dünyadasınız.» Fakat, Hz. Ali'nin torunu İmam Zeyd, yenilginin belirtilerini gördüğü halde, sarsılmıyor ve şöyle bağırıyordu: «Korkuyorum, siz Hz. Hüseyin'e yaptığınızı bana da yapacaksınız. Allah'a and olsun ki ölünceye kadar, tek başıma da olsam, savaşacağım.»

Peygamber (S.A.V.)'in torunu, **Bedir** savaşına katılan mücahidler kadar askeriyle karşısındaki koskoca ve her an takviye gören bir orduya karşı ilerliyordu. Sayıca az, fakat îman bakımından çok güçlü olan ordusuyla savaşa girdi. Emevî ordusunun bir kanadını yenilgiye uğrattı. Onlardan 70 kadarını öldürdü. Çokluğuna rağmen Emevî ordusu, bu bir avuç yiğit mücahidlerle kılıç kılıca çarpışmaktan âciz kalmış ve oklardan medet ummaya başlamıştı. İmam Zeyd'in adamlarını ok yağmuruna tutmuşlar, bu arada İmam da alnından

(7) **İbni Kesir, c. IX, s. 330.**

aldığı bir ok darbesiyle yere yuvarlanmıştı. Bu okun alnından çıkarılışı, onun ölümü ile sonuçlanmıştı. Böylece onlar, Zeyd'i, dedesi Hüseyn'e karşı uyguladıkları metodla yolundan alıkoymuş oluyorlardı. Çünkü Hz. Ali'nin evlâtları, savaş meydanında mertçe karşılarına çıkan herkesi yere sermekte güçlük çekmiyordu (*).

SAVAŞTAN SONRA

Hişam ve kumandanı, bu genç İmamın şehid oluşundan sonra ona, Yezid ve İbni Ziyad'ın Hz. Hüseyn'e ölümünden sonra yaptığının aynısını yaptılar. Zeyd'in kabrini açtırıp temiz cesedini çıkarttılar. Onun cesedini, Kûfe'nin bir meydanında Hişam b. Abdilmelik b. Mervan'ın emri ile astılar. Emevî taraftarı bir şair, bu durumu anlatan bir şiir yazmış ve şu çirkin sözleri burada sarfetmiştir:

Sizin Zeyd'i bir hurma kütüğüne astık.. Hiç gördünüz mü?
Hak yolunda olanın hurma kütüğüne asıldığını.

Onun temiz cesedi, bir müddet asılı kaldıktan sonra yine Hişam'ın emri ile yakılmış ve külleri yele verilmiştir. Fakat, İmam Zeyd'in bu şekilde öldürülüşü, Abbasî davetini daha çok yaymış ve halkın bu davet etrafında toplanmasını sağlamıştır. Nasıl ki Hz. Hüseyin'in öldürülüşü, Şüfyani - Emevî devletini devirmiş ve Süfyan oğulları yerine Mervan oğullarını getirmişse, Zeyd'in öldürülüşü de Emevi devletini kökünden yıkmıştır. Çünkü, o nur yüzlü genç İmamın şehit edilişinden tam on sene sonra Emevî devletinin yerinde yeller esmiştir. Allah'ın hikmetinden sorulmaz. Emevî hükümdarlarının kabirleri de açılıp cesetlerinin kalıntıları çıkarılmış, Zeyd'in cesedi gibi yakılarak külleri yele verilmiştir. Mes'udî, bu durumu şöyle anlatır:

«El-Heysemî b. Adiy et-Taî, Ömer b. Hâni'den şöyle rivayet etmiştir: Abdullah b. Ali ile Eb'ul-Abbas es-Seffah zamanında Emevî hükümdarlarının kabirlerini açmak için çıktık. Sıra Hişam'ın kabrine gelmişti. Onun cesedini kabrinden tam olarak çıkarttık, sadece burnunun bir kısmı çürümüştü. Abdullah b. Ali, ona 80 sopa vurdu, sonra yaktırdı. Süleyman'ın kabrî Dâbık'ta idi. Gidip onu da çıkardık. Fakat, bel kemikleri ile bazı kaburga kemikleri ve başından başka bir şeyi kalmamıştı. Bunları toplayıp yaktık. Aynı muameleyi öteki Emevî hükümdarlarına da yaptık.» Mes'udî, bu olayları uzun uzun anlattıktan sonra şöyle söylemektedir: «Biz, bu ha-

---

(*) İmam Zeyd'in oğlu Yahya, babasıyla birlikte savaşa katılmış ve pederinin şehid olması üzerine Horasan'a kaçmıştır. Çeviren

berleri burada Hişam'ın, Zeyd b. Ali'yi öldürttükten sonra, ona, cesedini yaktırmak suretiyle revâ gördüğü âkibetin aynen kendisinin de başına gelişini bir ibret olsun diye yazdık.»[8]

Biz de burada belirtmeliyiz ki, bu naklettiğimiz sözlerle Abbasilerin, Emevîlerin kabir ve cesetlerine revâ gördükleri davranışların iyi bir hareket olduğunu söylemek istemiyoruz. Buna İslâm dini aslâ müsaade etmez. Ancak, Allah'ın hikmetini, ibret alınsın diye beyan etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü Allah, zâlimleri birbirine musallat etmektedir. Emevî zâlimleri hakkı tanımamışlar, azgınlaşmışlar ve Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine olmadık şeyleri yapmışlardır. İktidarı ele geçiren öteki zâlimler de, onlara aynı şeyleri tatbik etmişlerdir. Böylece Allah'ın, **«İşte biz, zâlimlerin bir kısmını kazandıkları şey sebebiyle diğer bir kısmına böyle musallat ederiz.»**[9] âyeti bir kere daha gerçekleşmiştir.

İdrâk sahiplerine bunlar birer ibret olmalıdır!

---

(8) Murûc u'z-Zeheb, c. III, s. 182.
(9) En'am Sûresi, 129.

İMAM ZEYD'İN ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

İmam Zeyd'in gençliğini, mücâdelesini ve hayatının sona erişini anlattık. Burada, onun şahsiyet ve karakterini de genel hatlarıyla ortaya koymak istiyoruz. O, Ehl-i Beyt'e mensup olan diğer şahsiyetler gibi yüksek meziyet ve vasıflara sahip idi. Onun en üstün meziyetlerinden biri, hak ve hakikat uğrunda mücadele ederken sahip olduğu ihlâstır. Kişi, hak ve hakikatı ararken ihlâs sahibi olursa, kalbinde hikmet nuru parlar ve onun yolunu aydınlatır. Hiçbir şey, aklı ihlâs kadar aydınlığa kavuşturmaz. Kezâ, hiçbir şey, fikir nurunu, nefsi arzu kadar söndürmez.

Zeyd, ilim uğrunda koşarken büyük bir ihlâs sahibi idi. Birçok ilimleri bu sayede öğrendi. Medine'de fıkıh ilimlerini, Ehl-i Beytin ilmini, Usûl'ud-Din ilmini tahsil etti. İslâmi fırkaların beşiği olan Basra'ya gidip çağının bütün ilimlerini öğrendi. Bu ilimlerin hepsinde o, gerçekten imamlık derecesine yükseldi. İhlâsın en büyük meyvesi takvâdır. Takvâ nuru, Zeyd'in yüzünde, lisanında ve hareketlerinde parlamakta idi. Bir çağdaşı onun hakkında şöyle söylemişti: «Zeyd b. Ali'yi her gördüğüm zaman daima yüzünde nur parıltıları bulunurdu.» O, daima ya Kur'an okur, ya da ilmi müzakerelerde bulunurdu. Onunla görüşmek istiyen biri şöyle söylemiştir: «Medine'ye geldim ve Zeyd b. Ali'yi ziyaret için her soruşumda bana onun Kur'an okuduğunu söylediler.» O, kendisini şu sözüyle tanıtır: «Zeyd b. Ali sağ ve solunu tanıdıktan sonra Allah'ın haram kıldığı hiçbir şeye yaklaşmamıştır.»

Bu takvâ sahibi İmam, basiret gözüyle görüyordu ki Allah'dan korkan kimseyi halk sever ve sayar. O, şöyle söylerdi: «Kim Allah'a itaat ederse Allah da insanları ona itaat ettirir.» Onun ihlâsı, Muhammed ümmeti arasında birinci mertebede yer alır. Bunun içindir ki o, müslümanları birleştirmek ve aralarındaki dargınlığı gidermek için uğraşmıştır. Bir kere, o, bir arkadaşına şöyle söylemiştir: «Bu ülker yıldızını görüyor musun, bir kimse ona ulaşabilir mi?» Arkadaşı, hayır, dedi. O da şu cevabı verdi: «Allah'a yemin ederim ki

ellerimle bu ülkere asılıp oradan yere düşerek parça parça olsam, ben yine de Allah'ın Muhammed ümmetini birleştirmesini isterim.»[10]

Zeyd, tefrikanın açtığı gediği kapatmak için mücadele etmiş, müslümanları birleştirmek için Kitab ve Sünnet'ten başka yol olmadığını görmüştür. Çalışmalarını bu yolda ilerletmiş ve temiz ruhunu da bu uğurda fedâ etmiştir. İhlâsının diğer bir meyvesi de, müsamaha ve affedici oluşu idi. Onun bu duygusu, bütün hakkını amcasının oğlu Abdullah b. Hasan'a terketmesine sebep oldu. Müsamaha duygusu onun ahlâkını gülleri açılmış bir bahçeye çevirdi. İhlâsı ona daima hakkı söyletiyordu. Allah ona yiğitlik ve medenî cesaret bakımından büyük bir nasip vermişti. Savaştaki ve başkasına yardım hususundaki cesareti de aynı nisbette idi. Medenî cesareti sayesinde o, hiçbirşeyden korkmadan hakîkatı söylüyor, en güç durumlarda bile susmuyordu. Savaşa gireceği sırada etrafındakilerin bir kısmı, onun Ebu Bekr ve Ömer'e dil uzatmasını istediler. Fakat O, buna aslâ razı olmadı. Çünkü hakîkat uğruna mücadele eden insan, bâtıl bir şeyi kendisine vasıta yapamaz. Medenî cesareti, onu, şiiliğin «Takiyye=Gizlilik» prensibini tanımamaya sevketti. O, bütün görüşlerini apaçık ilân ediyor ve eziyetten korkarak onları gizlemiyordu. Bu tutumu, onun kendi görüşleri yüzünden işkence ve hakarete maruz kalmasına, bazı insanların kendisini terk etmesine ve bazı yakınlarının muhalefetine sebep olmakta idi.

Onun savaş cesareti, kendisini 15 bin kişiden fazla büyük bir ordu ile savaşmaya sevketti. Halbuki yanında Bedir gâzilerinden fazla bir askeri yoktu. Buna rağmen ilk hamlede o, zaferi elde etmek üzere idi. Fakat, uğradığı ok yağınuru durumu aleyhine çevirdi.

Yiğitlik ve zulme karşı durma, birbirinden ayrılmaz iki vasıftır. İmam Zeyd'in zulme karşı durma duygusu, onda zâlimlere karşı çok şiddetli bir hassasiyet doğurdu. O, yalnız Ehl-i Beyt'e revâ görülen zulümlere karşı durmamış, başkalarına yapılan zulümler için de aynı tepkiyi göstermiştir. Zaman zaman kendilerine gösterilen iyilik ve saygı, onun zulme karşı direnme azmini hafifletmemiştir. O, herhangi bir kimseye yapılan bir zulmü kendisine yapılmış gibi hissederdi. İçinden zulme karşı duyduğu isyan, nihayet onu bu zulmü fiilen kaldırmaya sevketti. Bir yakınından şöyle rivayet edilmiştir: «Hacca gitmek istedim ve Medine'ye uğradım. Zeyd b. Ali'yi ziyaret etmek için yanına varıp selâm verdim. O, şairin şu (anlamdaki) mısralarını terennüm ediyordu:

«Kimler oklarla perdelenmiş bir ululuk isterse,
Fayda verdiği müddetçe yaşar onlar.

---

(10) Ebu'l-Ferec el-İsfahânî, Makâtilu't-Tâlibîn, Kahire, 1949, s. 129.

Ne zaman ateşli bir kalp, keskin bir kılıç ve
Şerefli bir başı birleştirsen uzaklaşır zulüm senden.
Benimle savaş edenlerle savaş edersem ben,
Ey Âl-i Hemdân, bu durumda zâlim mi olurum ben?

Bu rivayet, onun »ruhunda zulme karşı duyduğu isyanı göstermektedir. O, ancak kendisine hamle ruhu veren şiirleri okurdu. Zamanı gelince ileri atıldı, canını esirgemedi, Tanrı'sını hoşnut etti ve zâlimlerin azgınlığını ortaya çıkardı.

Yiğitlik ve atılganlıkla beraber Zeyd, sabırlı ve son derecede metanetli idi. Sabır mücahidlerin silâhı ve yiğitliğin kardeşidir. Sabırsız yiğitlik, öfkeden ileri geçemez. Aslında yiğitlik başka, öfke başkadır.

Hakikatta sabır nefse hâkim olmak, nefsî arzuları yenmek, lüzumsuz şeylere atılmamak ve güçlüklere göğüs germektir. Bu meziyetlerin hepsi İmam Zeyd'de en has mânasiyle tecelli etmiştir. O, öfkelenmezdi. Meseleleri sükûnetle çözmeye çalışırdı. Neticede ileri atılmak gerektiği anlaşılırsa gözünü daldan budaktan esirgemeden atılırdı. Sabrı kendine şiar edinmişti. Hattâ, «Sabret, mükâfatını görürsün.» ve «Sakın ki başkası da senden sakınsın» sözleri onun dilinden düşmezdi.

Yukarıda anlattığımız bir muhakeme dolayısiyle onun nefsine nasıl hâkim olduğunu, hattâ bu uğurda hakkından dahi nasıl feragat ettiğini, kendisine küfreden kimselere karşılık olarak söylediği en ağır sözün, «Biz, sizin gibilere cevap veremeyiz», demekten ibaret olduğunu gördük.

Onun bu ahlâki faziletlerinin üstünde eşsiz bir fikir ve zekâ sahibi olduğu muhakkaktır. Ona Sind'li annesinden keskin bir zekâ, derin bir tefekkür, Hind'lilere mahsus bir düşünme gücü miras kalmıştır. Mensup olduğu Ehl-i Beyt'ten de yine keskin bir zekâ, düşünen ve ilham alabilen bir akıl, fikirden hareket alanına atılan bir ruh ve derin bir tefekkür miras kalmıştır. Keskin zekâsı onu ilme sevketmiş, kuvvetli hafızası okuduğu ve işittiği her şeyi muhafaza etmiştir. O, Ehl-i Beytin Hz. Ali'den rivayet ettiği hadisleri öğrenmiş ve bütün İslâmi ilimleri tam bir ihata ile tahsil etmiştir. İhtiyaç duyduğu zaman bu ilim hazînesi daima kendisine yardımcı olmuş, konuşmalarında sorulan suallere derhal ve isabetli cevaplar vermek onda bir meleke haline gelmiştir.

Onun fikri dehâsı, bilhassa meselelerin sebeplerini araştırırken ve olaylar arasındaki bağları incelerken meydana çıkar. İlimle uğraşan aklın en büyük meziyeti işte budur.

Diğer Hâşimi âlimleri gibi o da tesirli konuşma ve belagat bakımından büyük bir güce sahipti. O, lisanın ve güzel ifadenin mer-

...ezinde, Hz. Peygamber (S.A.V.)'in Ehl-i Beyti içerisinde, Hz. Ali'nin evlâtları arasında doğup büyümüştür. Büyük dedesi Hz. Muhammed (S.A.V.), keskin bir ifade ve eşsiz bir hitabet gücüne sahipti. Kezâ, büyük babası Hz. Ali Peygamber (S.A.V.)'den sonra gelen en büyük hatipti. Hz. Ali'nin hutbelerini, Ehl-i Beyt âlimleri birbirinden miras olarak alırlar ve ezber ederlerdi. Bunların bir kısmını Şerif Radi, «Nehc'ul-Belâga» adını verdiği kitapta toplamıştır.

Bu açıklamalara göre fesahat ve güzel ifade, Ehl-i Beyt, özellikle bunlardan Medine'de oturanlar tarafından tabiî olarak muhafaza ediliyor, Emevî devrindeki dil bozukları bunlara sirayet etmiyordu. Dolayısiyle İmam Zeyd, en güzel konuşan insanlardan biri olup güzel konuşmayı susmaya tercih ederdi. Kendisine bir gün susmak mı, yoksa güzel bir şekilde konuşmak mı daha iyidir? diye sordular. O şöyle cevap verdi: «Allah miskinliği kahretsin. Zira, miskinlik güzel konuşmayı bozdu. Tutukluk ve kekemelik getirdi.» Bundan anlaşılıyor ki Zeyd aklını ilimle, dilini de güzel konuşmalarla geliştiriyor ve ifade yeteneğini öldürecek kadar susmaktan kaçınıyordu.

Husrî'nin «Zehru'l-Âdâb» adlı eserinde şöyle bir fıkra vardır:

«Cafer b. Hasan b. Ali ile Zeyd arasında vasiyet konusuyla ilgili bir tartışma cereyan etmiştir. Halk, bunların tartışmakta olduğunu öğrenince konuşmalarını dinlemek için yanlarına koşmuştur. Bazıları Cafer'in sözlerini, bazıları da Zeyd'in sözlerini ezberlemişler; tartışmacılar ayrıldıktan sonra halk da dağılmıştır. Onların sözlerini ezberliyenler bir araya gelmişler; biri Cafer bu konuda şunları söyledi, diğeri de Zeyd şunları söyledi diye naklederek her ikisinin sözlerini de yazmışlardır. Onların sözlerini halk dikkatle öğreniyor, sölyedikleri şiir ve atasözlerini ezberliyordu. Bu ikisi, çağının çok enteresan insanları idi.» [11]

Bu fıkradan anlaşılıyor ki İmam Zeyd, büyük bir fesahat ve belagat sahibi olup fikri tartışmalarda daima ifade bakımından üstün bir yer işgal ediyordu.

Hişam b. Abdilmelik, en çok Zeyd'in kuvvetli ifadesiyle tesirli hitabetinden korkuyordu. Zeyd'in Irak'a geldiğini öğrenince oranın vâlisine şöyle yazmıştır: «Kûfe halkının, Zeyd'in meclisine gelmesine engel ol. Çünkü onun kılıçtan daha keskin, oktan daha sivri, büyü ve sihirden daha tesirli bir dili vardır.» [12]

Fikrî, siyasî ve içtimaî sahalarda liderlik yapmak istiyen kimselerin, olayları tam olarak kavrıyacak kuvvetli bir anlayış ve fira-

---

(11) Zehru'l-Adâb, c. I, s. 72.
(12) Adı geçen eser.

set sahibi olması gerekir. Mukadderat, bazan onların ölçülerine aykırı bir şekilde tecelli edebilir. Fakat, bu, gerçek liderlerin idrak bakımından kuvvetli ve uyanık oluşlarına bir halel getirmez. Tarihin bize naklettiği haberlere göre İmam Zeyd, gerçekten kuvvetli bir firaset sahibi idi. Bu sayede, o, akli yönden de hissi yönden de imam olmaya lâyıktı. O, derin bir tefekküre sahip olduğu gibi, çok kuvvetli bir duyguya da sahipti. Savaş alanında bile firasetini kaybetmemiş, Kûfe'lilerin Hz. Hüseyn'e karşı yaptıkları hareketi kendisine karşı da yapacaklarını sezmiş. Hişam'ın ordusuyla çarpıştığı gün bu sezginin yanlış olmadığını görmüştü. O, kendisini öldürenlerin de yapayalnız bırakanların da alçak kimseler olduklarını biliyordu.

Burada akla şöyle bir soru gelebilir: Kuvvetli firaset sahibi kimse, bazı Ehl-i Beyt tarafından ikaz edildiği ve tarihi olayları bildiği halde, Irak'lılara güvenerek, nasıl olur da harekete geçer? Buna şöyle cevap verebiliriz: İmam Zeyd, firasetiyle bu durumu sezmiş, onların kendisine hıyanet etmemeleri için tedbir almış ve onlarla mescid'de biatlaşmıştır. Bununla beraber, o biliyordu ki onların biatları dahi iş ciddiye binince kendisini terketmelerine engel olmayacaktı. Fakat; yine biliyordu ki zilletle yaşamak, savaş alanında şerefle ölmekten daha kötüdür. Bütün bunlara rağmen savaş, İmam Zeyd'in lehine neticeleniyordu. Çünkü Şamlılar, çok olmalarına rağmen, zaferden emin değillerdi. Nitekim ilk karşılaşma bu kanaatı desteklemşitir. Fakat, beklenmiyen okçu taarruzu ile Allah'ın takdiri yerini buldu.

İmam Zeyd'in şahsiyeti heybetli idi. Allah, ona ilimde, akılda, yerine göre davranışta ve hayâ duygusunda verdiği üstünlük nisbetinde bedeni üstünlük de vermişti. Onun heybetini gösteren en büyük delil, Hişam b. Abdilmelik'in onunla görüşmekten kaçınışıdır. Hişam, basit insanların ağzı ile onun annesini küçümsemek istediği zaman, ondan taş gibi bir cevap almış ve işi zâlim sultanların metodu ile halletmeye yeltenmiştir. Fakat bu davranışı onu, kuvvetli ve heybetli bir şahsiyetin karşısında duracak bir güç sahibi yapmamıştır. Zira, İmam Zeyd'in heybeti bir ordunun yapacağı işi görüyordu. O, meydana atıldığı zaman büyük dedesi Hz. Ali'yi andırıyordu. Şam ordusu, Hz. Ali'nin önünde nasıl kaçtıysa, onun önünde de aynı şekilde kaçıyordu. Ancak ona, uzaktan okla mukavemet edebiliyordu.

Özetlemek gerekirse bu genç İmam; her bakımdan üstün, âlicenap ve en güzel huylarla vasıflandırmaya lâyıktır.

İMAM ZEYD'İN GÖRÜŞLERİ

İmam Zeyd, Hz. Hüseyn'in şehid edilişinden sonra Ehl-i Beyt'in, halkı kendi görüşüne davet eden ve kendisi için özel bir davet metodu olan ilk imamıdır. Babası, halk ile temas kurmuş, zayıflara daima iyilik etmiş olup aynı zamanda bir din bilginidir. Büyük kardeşi İmam Muhammed Bâkır, evine çekilip ilmi tetkiklerle uğraşmıştır. Zeyd ise, Medine'den çıkıp İslâm ülkelerinde kendi ilim ve görüşlerini yaymıştır. Onun siyaset hakkında, Usûlu'd-Dîn hakkında kendine özgü görüşleri vardır. Ayrıca, fıkhi görüşleri ve Ehl-i Beyt'in rivayetlerini içine alan bir fıkhî rivayetler mecmuası vardır.

1 — SİYASETE DAİR GÖRÜŞLERİ

Hz. Ali şehid edildikten sonra ona bağlı olanlar üzerinde fikrî bir baskı meydana gelmiş ve bu, Hz. Hüseyn'in şehid edilmesinden sonra da iyice artmıştır. Bu davranış, bazı yeraltı faaliyetlerinin neticesinde bir takım fikirler doğurmuş, fakat bu türlü fikirler tartışma ve inceleme sahasına çıkamamıştır. Bunların çoğu hilâfet etrafındaydı. Meselâ; hilâfetin seçimle değil, veraset yoluyla olması, Hz. Ali'nin sıfat itibariyle değil, şahsen Peygamber (S.A.V.)'in vasisi oluşu, Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in, onun hakkı olan hilâfeti gasp etmiş olmaları, dolayısiyle bunların küfür ve lâneti hak etmiş bulunmaları, Hz. Ali ve Fatıma vasıtasıyla onun zürriyetinden gelen imamların günahtan masum oluşları, âhir zamanda hakkı yerine getirecek, bâtılı ezecek beklenilen bir mehdinin bulunduğu, bu dünyada iyiliği gerçekleştirecek imamlarla şer liderlerinin tekrar döneceği (ric'at) gibi görüşler bunlar arasındadır.

İmam Zeyd, Medine'deki Ehl-i Beyt'in köşesinden çıkmış, bu fikirleri düzeltmeye çalışmış ve onları Ehl-i Beyt'in temiz insanlarının inandığı hakikata döndürmek için faaliyete girişmiştir. Hz. Ebu Bekr ve Ömer hakkındaki görüşleri düzeltmiş, hilâfetin ancak veraset yoluyla Hz. Ali soyuna mahsus olmasını ileri süren görüşü kabul etmemiştir. Ancak o, halifenin Hz. Ali soyundan olmasının daha

iyi olacağını, Hz. Ali'nin şahsen halife olmak için vasî tâyin edilmediğini, sıfatları itibariyle halifeliğe lâyık olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü Hz. Ali, sahabîlerin en üstünlerinden biridir. Onun böyle oluşu, başkalarının halife olmasına engel teşkil etmez. Müslümanların menfaati gerektirirse, âdil ve hakka bağlı olmak şartıyla, bir başkası da halife olabilir. Bu itibarla Hz. Ebu Bekr ve Ömer'in halife oluşları, Zeyd'e göre yerindedir. Çünkü bunlar, hak ve adaletten ayrılmamışlardır. Maslahat da, onların halife olmalarını gerektirmiştir. Gerçi Hz. Ali, Zeyd'e göre halifeliğe daha lâyık idi. Bu hususta sözü «el-Milel ve'n-Nihal» adlı eserinde Şehristaniye bırakalım:

«Hz. Ali, sahabîlerin en üstünlerinden biridir. Ancak hilâfet, görülen maslahat'a ve riayet edilmesi gereken dinî bir kaideye uyularak, çıkmak üzere olan fitneyi yatıştırmak ve halkı gönül huzuruna kavuşturmak için Hz. Ebu Bekr ve Ömer'e bırakılmıştır. Çünkü, Hz. Peygamber devrinde cereyan etmiş olan savaşlar henüz unutulmamıştı. Emiru'l-Mümininin kılıcındaki Kureyş müşriklerinin kanı daha kurumamıştı. Halkın kalbinde öç alma ihtirası olduğu gibi duruyordu. Kalbler tamamiyle İslâma yönelmemiş ve başlar tam olarak halifeye eğilmemişti. Maslahat, halifelik vazifesinin; yumuşaklık, sevgi, yaşça ilerlemiş olmak, İslâma ilk önce girmiş bulunmak ve Peygamber (S.A.V.)'e yakınlık gibi sıfatlarla meşhur olan bir kimseye tevdi edilmesini gerektiriyordu.

«Görülüyor ki, Hz. Ebu Bekr ölüm döşeğinde iken Hz. Ömer'i işin başına geçirmek istediği zaman, halk yüksek bir sesle kendisine: «Başımıza, son derecede sert bir kimseyi mi tâyin ettin?» diye itirazda bulunmuştu. Böylece halk, dinî şiddet ve salabeti ve düşmanlara karşı çok sert oluşu sebebiyle Hz. Ömer'in halife olmasına razı olmuyordu. Hz. Ebu Bekr ise, onları: Size en hayırlımızı tavsiye ediyorum» diyerek yatıştırmıştı.»

Bu söz gösteriyor ki, halifelik verasetle olmadığı gibi, sadece üstünlükle de değildir. Ancak, müslümanların maslahatı ve halifenin adâletli oluşu gözönünde tutulacaktır ki buna, «en üstün olmayanın halifeliğe getirilmesi» denir. Çünkü, yetenek ve adalet sahibi ise, umumî menfaat da onun seçilmesini gerektiriyorsa, halifelik makamı böyle birine verilir. Burada hakikî maslahat gözetilmiştir. Halifeliiğn Hz. Ali ve onun evlâtlarına inhisar etmesini istiyen ve onlardan başkasının halife olamıyacağını söyleyenler, burada farazî bir maslahatı ileri sürmektedirler. İmam Zeyd ise, adâlet ve takvâ ile birlikte gerçek maslahatı gözönüne almakta ve farazî bir maslahata önem vermemektedir.

İmam Zeyd'den Ehl-i Beyt imamlarının hatâdan masum olduklarına dair hiç bir rivayet yoktur. Esasen Zeyd'in bunun aksine kail

olduğu bilinmektedir. Çünkü hatâdan masum olmayı (İsmet) fikrini kabul etmek, o imamların bir vahiy ile Peygamber tarafından tâyin edilmiş olmalarını, ayrıca onların vereceği hükümlerin vahiy veya ilham mahsulü olmasını gerektirir. İmam Zeyd'e göre Peygamber, Hz. Ali'yi şahsı itibariyle vasî tâyin etmemiş, ancak onu sıfatları itibariyle tavsiye etmiştir. Çünkü Peygamber (S.A.V.), kendisi bile içtihadında hatâdan masum değildir. Nitekim Bedir esirlerine yapılacak muamele meselesinde Allah, onun yanılmış olduğunu bildirmiştir.

Şüphesiz İmam Zeyd'in görüşü, imamların hatâdan masum olmadıkları yönündedir. Fakat, İmam Zeyd'den sonra Zeydiye mezhezine bağlı olanlar, şu dört kimsenin hatâdan masum olduğunu kabul etmişlerdir:

1 — Hz. Ali, 2 — Hz. Fatıma, 3 — Hz. Hasan, 4 — Hz. Hüseyin. Çünkü Hz. Peygamber, şu âyet-i kerimeler nâzil olduğu zaman hıristiyanlarla karşılıklı beddua (mübâhele) meselesinde bunları anmıştır: **«Muhakkak ki İsa'nın hali de Allah indinde Âdem'in hali gibidir. Allah, onu topraktan yarattı, sonra «ol» dedi. O da oluverdi. Hak Rabbindendir. Öyle ise şüphecilerden olma; artık sana ilim geldikten sonra, kim seninle onun hakkında çekişirse de ki: gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra birlikte dua ederek, Allah'ın lânetinin yalancıların üstüne olmasını istiyelim.»**[13]

Hz. Peygamber, bu duasında onları andığına göre bunlar masumdurlar. Ehl-i Beytin diğerlerine nisbetle bunların üstünlükleri meydandadır. Çünkü bunları Peygamber (S.A.V.), kendisinin yerine koymuştu. Hz. Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in imametini tanımıyan ve Zeydiyye mezhebine mensup olan bazı şiilere göre bir **beklenilen mehdî** vardır. Onlar, bu görüşlerine, Ehl-i Beyt'in hususî bir meziyeti olduğunu, hilâfetin veraset yoluyla olacağını ve gizli bir imamın bulunacağını da ilâve ederler. Bu fikirlerini Hz. Ali'den rivayet edilen «Mutlaka Allah'ın açık veya gizli huccetle kaim bir imamı vardır» sözü ile desteklemeye çalışmaktadırlar. Gizli imam, Allah'ın dilediği sürece yaşar ve nihayet O'nun izniyle ortaya çıkıp hakkı ilân eder ki, işte ona «muntazar (beklenilen) mehdî» denilir.

İmam Zeyd, gizli imam görüşüne cevaz vermezdi. Ona göre imamın kendisi için bir davetçisi bulunacak ve imam gizli olmayacaktır. Dolayısiyle **muntazar mehdî** tasavvuru yersizdir. İmam Zeyd'e göre geri dönme **(ric'at)** da yoktur. Ancak ölüleri, Allah kıyamet

---

(13) Âl-i İmran, 59-61.

günü tekrar diriltecek, hesaba çekecek, onların ceza veya mükâfaatlarını verecektir.

İşte İmam Zeyd'in görüşleri bunlardan ibarettir. Fakat **Cârûdiyye** mezhebine mensup olanlar, İmam Muhammed b. Hasan — ki buna, «En-Nefsu'z - Zekeriyye» adı verilir ve Ebu Ca'fer el-Mansur tarafından öldürülmüştür; Zeydiyye Mezhebine göre İmam Zeyd'in halifelerinden biridir — mehdi olarak geri dönecek, zulüm ve haksızlıkla dolu olan yer yüzünü islah edip adaletle dolduracaktır, demişlerdir.

Cârûdiyye mezhebi mensupları, İmam Zeyd'e sadece mehdîlik ve ric'at görüşünde muhalefet etmemişler, aynı zamanda Hz. Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in halifeliğini desteklemesine de muhalefet ederek, onların imametini tanımlamamışlardır. Bunlara rağmen kendilerini Zeyd'iyye mezhebine bağlı göstermişler ve bu mezhebin bir kolunu teşkil ettiklerini ileri sürmüşlerdir.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığına göre İmam Zeyd, bir imamın kendisi için imametinin doğruluğunu tasdik eden bir davetçisi olmasını şart koşmuştur. Bu görüş, şu iki düşünceden doğmaktadır:

1 — İmamın, — isterse Hz. Ali'nin Fatıma'dan gelen evlâtlarından olması daha efdal olsun — söz sahibi müslümanlar tarafından seçilmesi şarttır. Yalnız onlar, bu hususta maslahatı gözetmelidirler. Bu seçim işi, ancak halifeliği istiyen kimsenin kendisinin halife olduuğnu ilân etmesiyle tamamlanır.

2 — Hilâfet, yukarıda da belirttiğimiz gibi, sırf verasetle olmaz. Az önce söylediğimiz gibi, halifenin, efdal olma bakımından Hz. Ali'nin Fatıma'dan gelen evlâtlarından olması şartıyla birlikte, bir davetçisi bulunmalıdır. Ona göre hilâfet, veraset veya vasiyet yoluyla olsaydı, istemese dahi kırallık gibi veraset veya vasiyet yoluyla imam'ın kendisine intikal edecekti. İmam Zeyd, İslâm Hilâfetinin veraset yoluyla olacağı görüşünü reddetmiş, Fatıma zürriyetinden gelen imamlığa lâyık kimsenin kendisini ortaya atmasını şart koşmuştur. Ta ki halk, onun halife olmasındaki maslahatın derecesini bilsin ve onunla kendisini halifeliğe namzet kılacak olan diğer bir kimse arasında, hangisinin bu işe daha elverişli olduğunu tâyin etmek için bir karşılaştırma yapabilsin.

İmam Zeyd'e göre hilâfetin, Hz. Fatıma evlâtlarından halifeliği açıkça istiyenlere verilmesi daha üstündür. Bunların Hz. Hasan veya Hz. Hüseyin neslinden olmasında bir fark yoktur. İşte Zeyd'iyye mezhebi bu noktada İmamiyye mezhebinden ayrılmaktadır. Zira, İmamiyye mezhebine bağlı olanlar, imametin Hz. Hüseyin'in neslinden birine ait olduğunu şart koşmaktadırlar.

2 — USÛLU'D-DİN (AKAİD)'E DAİR GÖRÜŞLERİ

İmam Zeyd, çağdaşı olan Vâsıl b. Atâ' gibi şahıslarla görüşmüştür. O devirde Mu'tezilenin reisi olan Vâsıb b. Atâ' ile Basra'da karşılaşmıştır. Şehristani, Zeyd'in Vâsıl'dan ders aldığını iddia etmekte ise de, biz, kendisinin yaşıtı olan Vâsıl ile itikadi meseleler, **cebr** ve **ihtiyar** konuları, o devirde bir çok tartışmalara sebep olan büyük günâh **(kebire)** işliyen kimselerin durumu hakkında müzakerelerde bulunduğu kanısındayız. Dolayısiyle, İmam Zeyd'in itikadi görüşlerinin bir kısmı Mu'tezile görüşlerine yaklaşır. Hattâ bazı görüşleri. tamamen onların görüşleriyle birleşir.

O çağda bir çok tartışmalara yol açan ilk mesele, büyük günâh işliyen kimsenin kâfir mi, fâsık mı, münâfık mı, yoksa îmanı bütün bir mü'min mi olduğu meselesidir. Bu meseleyi, Hz. Ali ile Muaviye arasında cereyan eden hakem tâyini sebebiyle Hariciler ortaya atmış, hakemi kabul edenlerin kâfir olduğunu, çünkü hükmün ancak Allah'a ait bulunduğunu, büyük günâh işliyenlerin küfre gittiğini bağırarak ilân etmişlerdir.

İşte bilginler, bu görüşü tetkik etmişlerdir. Hasan el-Basri, büyük günah işliyenin münafık olduğunu, zira içi dışına uymadığını söylemiştir. Bilginlerin büyük çoğunluğu onun fâsık olduğunu ve işinin Allah'a kaldığını ileri sürmüştür. **Mürcie** mezhebindekiler, iman olduktan sonra günâhın hiç bir zarar vermiyeceğini, nitekim küfürle ibadetin de hiç bir fayda sağlamıyacağını ortaya artmışlardır. **Mu'tezile** ise, büyük günâh işliyenin «menziletu'n beyne'l-menzileteyn» (iki menzil arasında bir yer) de, tevbe etmediği takdirde de ebedi olarak cehennemde kalacağını söylemiştir. İşte İmam Zeyd, büyük günâh işliyenin iki menzil arasında bir yerde kalacağı görüşüne katılmış, fakat onun ebedi olarak cehennemde kalmıyacağını, belki günâhı kadar Allah'ın ona azab vereceğini kabul etmiştir.

Görüyoruz ki bu konuda İmam Zeyd'in mezhebi orta yolu teşkil etmektedir. O, Haricilerin ifratına, Mürcienin tefritine düşmemiş ve Hasan el-Basri'nin görüşüne yaklaşmıştır. Zeyd'in esas mezhebi, imanın sabit bir gerçek oluşudur, **iman** bulunduğu takdirde zaruri olarak amel de bulunacaktır. Amelin bulunmayışı imanın yokluğunu gösterir. Fakat, amelsiz bir kimse müslüman olabilir. Ebedi azab, ancak açıkça kâfir olanlar içindir.

İmanın ameli gerektirmesi görüşü, bazı şarklı filozofların şu görüşleriyle birleşmektedir : Bu filozoflara göre, hakikatı araştırmaktaki ihlas, kişiyi doğru bilgiye ulaştırır. Doğru bilgi de gerçek imanı meydana getirir. eGrçek iman ise zaruri olarak iyi ameli ve güzel

ahlâkı gerektirir. Bunların hepsi doğru bir çizgi üzerindeki noktalardır; ihlas ile başlar, iyi amel ile sona erer.

İmam Zeyd devrinde **kader, cebr** ve **ihtiyar** (irade) **meseleleri** üzerinde tartışmalar oluyordu. Bu konularda birbiriyle çarpışan fırkalar doğmuştu. Cehmiyye fırkasına göre insanın hiç bir irade ve hürriyeti yoktur. Aksine insan, fiillerinde rüzgâr karşışındaki tüy gibidir. Fiillerin insana nisbeti hakiki olmayıp onunla birlikte bulunması itibariyledir. Meselâ, falan öldü, ekin bitti, su aktı, ağaç sallandı, meyve olgunlaştı vs. diyoruz. Bu gibi şeylerin kendilerine nisbet edilen fiillerde hiç bir seçme iradesi yoktur. Buna göre kadere kayıtsız şartsız teslim olmak gerekmektedir.

Bunların yanı başında kaderi büsbütün inkâr eden **Kaderiyeciler** bulunmaktadır. Onlara göre insan her istediğini yapacak bir hürriyete sahiptir. Allah'ın mülkünde istemediği şeyler olabilir. Allah ezelde hiç bir şeyi takdir etmemiştir. Aksine O, şeyleri, meydana geleceği zaman takdir eder.

İmam Zeyd, bu görüşleri incelemiş, birincisinin teklifin iskatına sebep olduğunu, çünkü teklifin ancak irade ve ihtiyar ile olacağını, ikincisinin de Allah'ın ezelî ilim ve takdîrini kaldırarak, **«Allah herşeyi hakkıyle bilir,**[14] **Herşey O'nun yanında bir ölçü iledir. O, görüneni de görünmeyeni de bilen, büyük ve yüce olandır»**[15] âyetleri gibi Kur'an'ın kesin nass'larına muhalefet etmekte olduğunu görmüştür.

O, bunları inceledikten sonra hem teklifi ortadan kaldırmıyan, hem de Allah'ın yüce sıfatlarını mânasızlaştırmıyan bir görüşe varmış ve **kazâ ile kader**'e imanın vâcip olduğunu kabul etmiştir. İnsanın taat ve isyanda hür ve irade sahibi olduğunu, isyanın Allah'ın iradesine aykırı olarak yapılmadığını, ancak Allah'ın onu sevmediğini ve rızâ göstermediği halde murad ettiğini ileri sürerek, irade ile sevme ve rızâ göstermeyi birbirinden ayırmıştır. Ona göre, ma'siyet (günâh)'i insanlar, Allah'ın irade ve kudretinin sınırları içinde işlemektedir. Fakat Allah, kullarının bu fiillerini sevmemekte ve onlara râzı olmamaktadır. Çünkü **«Allah kulları için küfre râzı olmaz»**[16].
İnsan, fiillerini, Allah'ın iradesi ile ona verdiği bir kuvvet sayesinde yapmaktadır. Kul, taat olsun isyan olsun, yaptığı şeyi kendi isteği ile yapmaktadır; fakat Allah, onun isyanına râzı değildir.
İşte bu görüş, Ehl'i Beyt imamlarına ait bir görüş olup Mu'tezi-

---

(14) Bakara, 231.
(15) Ra'd, 8, 9.
(16) Zümer, 7.

le görüşünden esaslı bir şekilde ayrılır. Mu'tezile mensupları, Allah'ın iradesiyle emrini birbirinden ayırmazlar. Ona göre Allah bir şeyi emrettiği halde, kul onun aksini yaparsa bu iş Allah'ın iradesine aykırı yapılmış olur; dolayısiyle âsî insanların fiilleri Allah'ın iradesi olmaksızın yapılmaktadır.

Zeyd ve diğer Ehl-i Beyt imamlarına göre ise Allah'ın iradesi emrinden ayrıdır. Kullar, Allah'ın emrine O'nun iradesiyle âsi olmaktadırlar. Fakat, sevme ve rızâ gösterme emirden ayrılmaz. Dolayısiyle âsiler, emre aykırı hareket ettiği zaman, sadece Allah'ın sevmediği ve râzı olmadığı bir şeyi yapmış olurlar. Emir, rızâ ve sevmenin delilidir, iradenin delili değildir.

İmam Zeyd'in çağında **«Bedâ»** konusunda da münakaşalar yapılmıştır. Şöyle ki: Muhtar es-Sakafî, kâhinlerin yaptığı gibi, kâfiyeli sözler dizer, gelecek olayları bildiğini iddia eder, olaylar onun söylediği tarzda meydana gelmediği zaman Rabbınız'a **bedâ** oldu derdi. Burada O'nun bedâ'dan maksadı, Allah'ın ilminin değişmesidir. Bu görüş, Allah'ın ezeli ilmini inkâr edenlerin görüşüne yakındır. Zira onlar, Allah'ın ilmini kabul etseler de, onun değişebileceğini söylemişlerdir ki bu, Allah'ın ilmini inkâra yaklaşmaktadır.

İmam Zeyd, bütün bunlara muhalefet etmiş, Allah'ın ilminin ezelî olduğunu beyan ederek herşeyin O'nun takdiriyle meydana geldiğini, Allah'ın ilminin değişmesinin O'nun için bir eksiklik olacağını açıklamıştır. Allahu Teâlâ, kulların yapacağı ve onların başına gelecek herşeyi **Levh-i mahfuz**'unda yazmıştır. Onun ezelî ilmi ile ezelî ve ebedi iradesi, kulun irade ve hürriyet sahibi olmasına aykırı düşmez.

Ona göre duâ takdiri değiştirmez. Fakat onu açığa çıkarır. Çünkü Allah, ezelî ilminde duâ ve ona icabeti takdir buyurmuştur. **«Allah dilediğini mahveder, dilediğini durdurur»**[17] âyeti, O'nun hür irade ve ihtiyarının her şeyi ezeceğini, hiç bir şeyin bunların üzerinde olamıyacağını; dolayısiyle Allah'ın iradesinin üstünde hiç bir iradenin bulunmadığını ve O'nun ilminin her şeyi kuşattığını gösterir.

İşte bu görüş İmamiyye mezhebine bağlı olan birçoklarının görüşüne uygundur. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu **da** bu kanaattadır.

Allah, her şeyi kuşatıcıdır.

---

(17) Ra'd Sûresi, 39.

İMAM ZEYD'İN FIKHI

İmam Zeyd hem fakih, hem muhaddis, hem de Kur'an'ın kıraat ilmine vâkıftı. Yani, onun hem bilginler, hem de kıraat ehli arasında bir yeri vardır. Hattâ tarihçilerin, onunla Hişam'ın askerleri arasında meydana gelen savaşı, «muhaddislerin, fakihlerin ve kıraat bilginlerinin savaşı» diye vasıflandırdıklarını görmekteyiz.

Onun fıkıh ve hadisini talebeleri nakletmişlerdir. Fakih ve muhaddisler içerisinde en çok talebesi olan odur. Medine'de fıkıh ve hadis öğrenmek isteyenler ona başvururlardı. Nitekim kendisinden önce babası ve kardeşi de aynı durumda idiler. Zeyd Irak, Basra, Kûfe ve Vâsıt gibi şehirlerde dolaşmış, buralarda bulunan talebe, bilgin ve kırat ehli ile müzakerelerde bulunmuştur.

EL-MECMU' ADLI ESERİ

Talebelerinden biri, ondan rivayet ettiği şeyleri iki kitap halinde toplamıştır:

1 — Mecmû'ul-Hadis

2 — Mecmû'ul-Fıkıh

Bu iki kolleksiyona ortaklaşa **«el-Mecmu'ul-Kebîr»** adı verilmiştir. Bunları kitap halinde toplayan talebesi, Ebu Hâlid Amr. b. Hâlid el-Vâsıti'dir. Hâşimîlerden birinin azatlısı olan bu zat, Hicri II. asrın 11. yarısında ölmüştür. Ebu Hâlid, bütün seyahatlarında İmam Zeyd'in yanından ayrılmadığı gibi Medine'de kaldığı müddetçe de onun yanından uzun zaman ayrılmamıştır. Böylece o, Zeyd'in diğer talebelerine nisbetle kendisinin yanında en çok bulunan bir talebesi olmuştur.

Zeydiyye mezhebine mensup olan bir çok bilginler, **el-Mecmu'ul-Kebîr**'i İmam Zeyd'in bir eseri olarak kabul etmişlerdir. Fakat, onların bazıları ve özellikle Zeydiyye mezhebinden olmayanların çoğu bu kitabı tenkit etmişlerdir. Onların tenkidleri şu noktalara dayanmaktadır:

1 — Ebu Hâlid, bazı büyük hadis bilginleri tarafından uydurmacılıkla itham edilmiştir. Meselâ, Nesâi, onun hakkında; «Güvenilmez, onun hadisi kabul edilmez» demiş. Ehl-i Beyt'i övmekte aşırı gitmekle itham etmiş ve rivayet ettiği bazı şeylerin zayıf olarak tesbit edildiğini ileri sürmüştür.

2 — el-Mecmû'u, Ebu Halid yalnız başına rivayet etmiştir. Eğer el-Mecmu', İmam Zeyd'e ait olsaydı bu herkesçe bilinirdi ve İmam Mâlik'in **Muvatta**'ı gibi onun da bir çok râvileri olurdu.

3 — Zehebî, el-Mecmu'da Hz. Ali'den rivayet edilen bazı hadis-

lerin ona nisbet bakımından sahih olmadığının tesbit edildiğini, bu suretle Ebu Hâlid'i tenkit edenlerin haklı olduğunu söylemiş ve onun bütün rivayetlerinden şüphe edilebileceğini iddia etmiştir. el-Mecmu'a yönetilen en şiddetli tenkidler, kısaca, bunlardır.

el-Mecmu'a itimat gösterenler bu tenkidleri reddetmişlerdir; Ebu Hâlid'in, Zeydîlerin büyük çoğunluğu tarafından güvenilen bir şahıs olduğunu, bazı hadis bilginlerinin ondan rivayetler yaptığını, ona yöneltilen tenkidlerin umumî bir ifade taşıdığını, böyle umumi bir ifade taşıyan ve belirli bir sebebe dayanmayan tenkidlerin bütün bilginlerce hiç bir değeri olmayağını söylemişlerdir. Zira bir kimseyi, birisi fâsıklıkla itham etse ve bunu bir sebebe dayandıramasa ithamı kendisine döner; gerçekte itham ettiği kimse değil, kendisi fâsık olur. Bir tenkit için ileri sürülen sebeplerin bulunmadığı vesikalarla isbat edilirse, o tenkit hükümsüz kalır. Meselâ, birisi bir kimseyi namazı terketmekle itham etse, bir başkası da onun namazı terketmediğini söylese, ikincisinin sözüne itibar edilir. Bu esasa göre, Ebu Hâlid'e yöneltilen tenkidler muteber değildir.

Ebu Halid'i, Ehl-i Beyt'i övmede aşırı gitmekle itham etmek de yersizdir. Çünkü, bu itham mezheb taassubuna dayanmaktadır. Mezheb taassubuyla bir râvî tenkit edilemez. Bundan başka Zeydiler, onun Ehl-i Beyti övmede aşırı gitmesini tenkid değil, tezkiye olarak kabul ederler. Ebu, Hâlid, kendisinin bu noktadan itham edildiğini duysa, «bunu, töhmet değil, iddia etmediğim bir şeref sayarım» derdi.

Şafiî, Kaderiyye mezhebine göre «kader» konusunda söz söyleyen bazılarından rivayetler yapmıştır. «Bunu bid'at saydığın halde bir kaderiyyeciden nasıl rivayette bulunuyorsun?» diye kendisine sorulduğunda Şafiî şu cevabı vermiştir: «Kaderiyyeci olan İbrahim'i, sözünü tesbit etmek suretiyle, bundan sonra yalan söylemekten alıkoymak benim için daha iyidir.»

Ebu Hâlid'in, el-Mecmu'u yalnız başına rivayet etmesini ele alarak ileri sürülen tenkit de reddedilmiştir. Çünkü, onu yalnız başına toplayıp kitap haline getirmesi, bu kitapta olanları başkalarının bilmemesini gerektirmediği gibi, İmam Zeyd'in talebeleri de onun ölümünden sonra memleketin her tarafına dağılmışlardı. Dolayısıyla onlardan birinin bu işi yalnız başına yapması tuhaf bir şey değildir. İmam Zeyd'in talebeleri, bilhassa oğulları bu eseri görüp okudukları zaman kabul etmişlerdir. Böylece bu eserin bir kişi tarafından meydana getirilmesi iddiası kendiliğinden değerini kaybetmiştir. Esasen öteki mezheblerin fıkhını tedvin edenler de bu işi tek başlarına yapmışlardır. Meselâ, İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şey-

bânî, Irak fıkhını «Zâhir-i Rivaye» adı verilen altı kitabında yalnız başına toplamıştır. Bu altı kitap şunlardır:

1 — el-Asl
2 — eş-Şerh'us-Sagîr
3 — eş-Şerh'ul-Kebir
4 — Es-Siyer'us-Sagîr
5 — es-Siyer'ul-Kebîr
6 — ez-Ziyâdât.

Halbuki İmam Muhammed, Ebû Hanîfe'nin yanında dört seneden fazla kalmamıştır. Öte yandan Ebu Hanife'nin yanında daha fazla kalan ve yaşça İmam Muhammed'den daha olgun olan birçok talebeleri de vardı.

el-Müdevvene'yi de İmam Malik'ten Abdusselam Sahnun (160-240 H.) rivayet etmiştir. Sahnun, bunu, İmam Mâlik'i hiç görmediği halde onun talebesi Abdurrahman b. el-Kâsım'dan rivayet etmiştir. Şafii'nin eski kitaplarını Bağdat'ta yalnız başına Za'ferânî rivayet etmiştir. Şafii'nin yeni kitaplarını da Fustat (Mısır) da Rabî' b. Süleyman el-Murâdî tek başına rivayet etmiştir.

Üstelik bilginler, el-Mecmu'u her devirde kabul etmişlerdir ki bu, bütün şüpheleri kaldırmaya kâfidir. Çünkü bilginlerin, kesin bir delil bulunmadan bir şeyi kabul ettiklerini ileri sürmek, eskilerin ilimlerini yeni nesillere ulaştıran ilmî silsileyi yıkmak demektir.

el-Mecmu'u, Hz. Al'den rivayet edilen ve ona nisbet bakımından sahih olmayan hadisleri ihtivâ ediyor, diyerek tenkid etmek de sağlam bir temele dayanmamaktadır. Çünkü, sahih olmadığı ileri sürülen bu hadislerin, Hz. Ali'den veya başkalarından rivayet edildiği, hadis kitaplarında da sâbittir. İddianın yerinde olmasını sağlamak için şöyle söylemelidir: el-Mecmu'da rivayet edilen hadislerin tamamının değil, pek azının sahih olmadığı sâbit olmuştur. Bu da ondaki hadislerin tümünün tenkid edilmesini gerektirmez. Nasıl ki isnad bakımından hadis kitaplarının en sağlamı olan **Sahîhu'l-Buhâri**'de bile sıhhati tesbit edilemiyen bazı hadisler vardır. Fakat bu, Sahihu'l-Buhârî'nin tümünü sıhhat bakımından tenkid etmeyi gerektirmemektedir.

EL-MECMU' NASIL YAZILDI?

Kanaatımıza göre el-Mecmu', şu üç şekilden birine göre tedvin edilmiştir:

1 — Onu, İmam Zeyd kendi kalemiyle yazmış, Ebu Halid de nakletmiştir.

2 — İmam Zeyd, onu Ebu Halid'e yazdırmıştır. İmam Şafii'nin

el-Umm adlı kitabının bazı bölümlerini talebelerine yazdırması gibi.

3 — Ebu Hâlid, İmam Zeyd'den rivayet ettiği hadis ve fıkıh mecmualarını sonradan bir tertibe sokarak kitap haline getirmiştir.

Biz, birinci şekli makul bulmuyoruz. Çünkü, o çağda böyle tedvin usûlü mevcut olmadığı gibi, Ebu Hâlid de böyle bir iddiada bulunmamış olup el-Mecmu'un durumu da bu şekilde yazıldığını göstermemektedir. İkinci şekli de kabul edemeyiz. Çünkü, el-Mecmu'un metinleri buna muhalif görünüyor. Ayrıca bu metinler, Ebu Hâlid'in onları imlâ (yazdırma) yoluyla değil, rivayet yoluyla tedvin ettiğini göstermektedir. Bunun içindir ki biz, üçüncü şeklin akla uygun olduğunu kabul ediyoruz. Nitekim el-Mecmu'un ifadeleri de bunu desteklemektedir. Meselâ, el-Mecmu'da rivayet edilen hadislerin başında «Zeyd b. Ali bana anlattı...», fıkıh meselelerinde de, «Zeyd b. Ali'ye sordum» denilmektedir.

Zeydiyye imamlarının ifadeleri, Ebu Hâlid'in, el-Mecmu'u toplayarak tedvin ettiğini göstermektedir. İmam Ebu Tâlib en-Nâtık Bilhak, «el-Mecmu'u, Ebu Hâlid'in topladığı ve Zeyd b. Ali'den rivayet ettiği herkesçe bilinmektedir» derken bu konuda gerçeği söylemiştir. Onun bu ifadesi, el-Mecmu'un İmam Zeyd tarafından ne imlâ edildiğini, ne de tedvin edildiğini göstermektedir. Ancak, Ebu Hâlid tarafından toplanarak kitap haline konulduğunu açıkça anlatmaktadır.

Mısır'da basılmış olan el-Mecmu' bir hadis ve fıkıh mecmuasından ibaret olup tertibi fıkıh kitaplarının tertibine uymakta, «tahâret» bahisleriyle başlayıp «ibâdet» ve «büyû» (yani: alım - satım) bahisleri gibi fıkıh kitaplarının bölümlerini içine almaktadır. Hadisler, her bölümde, İmam Zeyd'den rivayet edilen fıkıh bahisleriyle mezcedilmiştir.

Burada okuyucunun hatırına şöyle bir soru gelebilir: el-Mecmu'daki bu tertibi Ebu Hâlid mi, yoksa ondan sonrakiler mi yapmıştır? veya Ebu Hâlid'den sonra gelenler bu kitabın metnini değiştirmeksizin sadece yeniden mi tertip etmişlerdir? Nitekim İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybâni'nin kitaplarını bazı râvileri yeni bir tertibe sokmuşlardır. Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: Ebu Halid'in talebesi Nasr b. Muzâhim, el-Mecmu'u bölümlere ayrılmış olarak almıştır. Bilginlere göre onu bölümlere ayıran Ebu Hâlid'dir. Elimizde bu görüşü bozacak kesin bir delil olmadığına göre aynen kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Fakat tarihçilerin anlattığına bakılırsa, önceleri biri hadis, diğeri fıkıh olmak üzere el-Mecmu' müstakil iki kitap halinde idi. Bugün basılmış olan el-Mecmu'da bu iki kitap birbirine mezcedilmiştir. Bu,

kitabın Ebu Hâlid devrinde bölümlere ayrılmadığını göstermez mi? Böyle bir şüpheyi gidermek için Ebu Hâlid'in önce ayrı ayrı tedvin ettiği bu iki kitabı, sonradan kendisinin birbirine mezcettiğini, veya onu, mevcut tertibe göre ayrı ayrı tedvin ettiği halde, sonrakilerin birleştirdiğini söylemek mümkündür. Biz, birinci şıkkı daha doğru buluyoruz; çünkü hadisler fıkıhla mezcedilmiş olup her bölümde önce hadis, sonra fıkıh zikredilmiş değil; aksine aynı konuda hadis ve fıkıh, karışık olarak, yer almıştır.

İMAM ZEYD'İN FIKIH VE HADİSİNİN GENEL GÖRÜNÜŞÜ

El-Mecmu' kitabındaki rivayetlere bakılacak olursa, bunların hepsinin Ehl-i Beyt yoluyla yapıldığı anlaşılır. Bu kitapta «Zeyd b. Ali babasından, o da dedesi Hz. Ali vasıtasıyla Peygamber (S.A.)'den rivayet etti» veya «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu» denilmektedir. Bu ifade, el-Mecmu'daki bütün hadislerin Ehl-i Beyt yoluyla geldiğini anlatmakla beraber, Zeyd'in sadece Ehl-i Beyt'ten hadis rivayet ettiği mânâsına gelmez. Çünkü, onun ve kendisinden önce babasının Tâbiilerden hadis ve ilim öğrendikleri, Tâbiilere karışarak onlarla ilmi alış - verişte bulundukları bir gerçektir. Şüphesiz Zeyd, Ehl-i Beyt'ten başka yollarla yapılan rivayetleri de biliyordu. Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: Niçin Zeyd, sadece Ehl-i Beyt'in rivayetlerini nakletmiştir? Bunun cevabı şu olabilir: O, kaybolup unutulmasından korktuğu için, Ehl-i Beyt'in hadislerini neşretmede daha çok titizlik göstermiştir.

el-Mecmu'da İmam Zeyd yoluyla rivayet edilen hadislerle, Sünnet'te sâbit olan hadisler arasında ince bir karşılaştırma yapılırsa, sahih hadis kitaplarında rivayet edilen şaz hadisleri el-Mecmu'da görmek mümkün olmaz. el-Mecmu' ul-Kebîr üzerine «Ravd'un-Naldîr» (*) adlı şerhin yazarı böyle bir karşılaştırma yapmış, el-Mecmu'da geçen her hadis için bütün müslümanlarca bilinen hadis kitaplarından en az bir kaç tane delil bulmuştur.

Bu sebeple Zeydiler, bütün hadis kitaplarındaki sahih hadisleri kabul edip delil olarak alırlar. Kendileriyle Ehl-i Sünnet âlimleri arasında bir fark gözetmezler. Dolayısıyla onlar, nasıl kendi mezheblerinden adaletli olanların rivayetlerini kabul ediyorlarsa, aynı şekilde adâletli oldukları sabit olan muhaliflerinin rivayetlerini de kabul

(*) Bu eser, Şerafuddin Hüseyn el-Haymi (Öl. 1806 M.) tarafından yazılmıştır. Çeviren.

ederler. Buna mukabil İmamiyye mezhebine bağlı olanlar, kendi râvileri ile başka mezheblerin râvîlerini ayrı tutup muhaliflerinin, adâletli dahi olsalar, rivayetlerini kabul etmezler. Hal böyle iken bazan onların, kendi mezheblerinden olan fasık kimselerin rivayetlerini dahi kabul ettikleri görülmüştür.

Zeydiyye fıkhı diğer dört mezhebin fıkhına çok yakındır. Biz, el-Mecmu'dan bazı örnekler alıp dört mezhebin görüşleriyle bir karşılaştırma yaptıktan sonra, Zeydiyye mezhebi ile dört mezheb arasındaki yakınlık ve benzerliği, sadece meseleleri halletmekte değil, meselelerin dayandığı esaslarda da tesbit ettik. Bunun sebebi, şüphesiz hepsinin görüşlerinin ortak kaynağı Allah'ın Kitabı ve Peygamberi (S.A.) nin Sünneti oluşudur. Ayrıca bu durum, İmam Zeyd'in ve onun yolundan gidenlerin, Tâbiiler asrı ile onları takip eden asırdaki ekseri İslâm âlimlerinin yolundan uzaklaşmamış olduklarını göstermektedir.

Kısaca, İmam Zeyd'den nakledilen haberler, umumi olarak diğer fakihlerin görüşlerine uygundur. Bu haberler, bazı imamların görüşlerine aykırı düşse bile, bütün imamların görüşlerine aykırı düşmemektedir.

İmam Zeyd'in hüküm çıkarma metodu da Ebu Hanife, Abdurrahman b. Ebi Leylâ Osman el-Bettî, İbni Şubrume, Zühri gibi Medine ve Irak'ta bulunan çağdaşı fıkıh ve hadis imamlarının metoduna yakındır. Zeyd, Kitap ve Sünnete dayanırdı. Bunlarda bir nass bulamadığı zaman re'yi ile ictihad yapardı. Hz. Ali'nin kendi re'yine dayanmayan sözlerini Sünnete dahil ederdi. Fakat, bazan Hz. Ali'den rivayet edilen şeylere muhalefet ettiği de olurdu. Meselâ, yetimlerin mallarından zekât verilmesi hakkında Hz. Ali'den rivayet edilen görüşü kabul etmemiş, yetimlerin mallarından zekât alınmıyacağını ileri sürmüştür. Aslında o, Hz. Ali'nin, yetimlerin mallarından zekât alınacağına dair verdiği fetvânın ona nisbetini kabul etmemiştir.

Bununla beraber Zeyd'in fıkhi hükümler çıkarırken kendisine göre ayrı bir metod takip ettiği bilinmemektedir. Esasen, onun metodunu açıkça ortaya koymaması, o devir için normaldir. Çünkü o çağda fıkıh, ortaya çıkan meseleler için fetvâ vermekten ibaretti. Hiç bir imam, hüküm çıkarmadaki metodunu açıkça ifade etmemişti. Ebu Hanife, Mâlik, Ebu Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, el-Evzâî ve diğerleri de hüküm çıkarırken bağlı oldukları metodları açıklamamışlardır. Bunların metodları, daha sonra kendilerinden rivayet edilen meselelerden istinbat edilmiştir.

İmam Zeyd'den sonra gelen ve onun mezhebine bağlı olan müctehidler de, ondan rivayet edilen meselelere dayanarak bazı esaslar

tesbit etmişler ve bunlara «Zeydiyye Fıkhının Usûlü» adını vermişlerdir.

Zeydiyye imamları, ekseri fakihlerin kabul ettiği metodları benimsemişlerdir. Onlar da önce Kitab, sonra Sünnetle hüküm vermişler. Kitab ve Sünneti derecelere ayırmışlardır. Meselâ, Peygamber (S.A.)'in fiil ve takrirlerini derece bakımından sona bırakmışlardır. Çünkü, açık ifadelerin şer'î hükümleri göstermesi, diğerlerinden daha kuvetli ve daha kesindir.

Onlar, Kitab ve Sünnet'te nass bulamadıkları takdirde **Kıyasa** baş vurmaktadırlar. **İstihsan** ve **Masâlih-i Mürseleyi** de Kıyasa dahil etmişlerdir[18]. Bunlardan sonra **akıl** gelir. Aklın iyi gördüğü şeyleri yapmak ve kötü gördüğü şeylerden de sakınmak, dinin istediği hususlardır. Önceki delillerden biri bulunmadığı zaman bu yola başvurulur.

İMAM ZEYD'E GÖRE AKLIN GÖREVİ

Burada, Zeydiyye mezhebindeki aklın rolüne işaret edeceğiz. Bu mezheb akaid ve şer'î hükümlerde akla en büyük yetkiyi tanıyan Mu'tezile mezhebine yaklaşmaktadır. **Mu'tezililer**, iyi ve kötü şeyleri bilmede aklın tam bir yetkiye sahip olduğunu, onun iyi gördüğü şeylerin yapılması gerektiğini, terkedildiği takdirde cezayı icap ettiğini, kötülüğüne hükmettiği şeylerden kaçınılmasını, bunlar yapıldığı takdirde cezayı mucip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre her iki haldeki ceza da âhirete aittir. Akıl, nass bulunmayan yerde kayıtsız şartsız hüküm vermeye selâhiyetlidir. Böylece onlar, kıyası, istihsanı ve hakkında nass bulunmayan meselelerle ilgili olan diğer istinbat vâsıtalarını hiçe saymakta ve sadece akla dayanmaktadırlar.

Zeydiler de bu mezhebe sarılmışlar ve şeylerin iyi veya kötülüğüne hükmetmede aklın yetkili olduğunu; dolayısıyla emir, nehiy,

---

(18) Kıyas; hakkında nass bulunmayan bir meseleye, aralarındaki müşterek illete dayanarak, hakkında nass bulunan benzeri bir meselenin hükmünü vermektir. Meselâ, şeker kamışının suyundan yapılan ve sarhoşluk veren içkinin haram oluşu böyledir. Böyle bir içkinin haram oluşu hakkında, şarabın haram oluşu hakkında mevcut olduğu gibi bir nass yoktur. Fakat, her ikisinin haram oluşundaki illet aynı olup da bu sarhoşluk vermesidir.

İstihsan; biri açık fakat tesiri zayıf, öteki gizli fakat tesiri kuvvetli olan iki kıyasın birbiriyle çatışması halinde ikinci kıyasın alınması demektr. Buna gizli (hafî) kıyas da denir.

Masâlih-i Mürsele, şeriatın amaçlarına uygun olan ve hakkında müsbet veya menfî bir hüküm ifade eden özel bir nass bulunmayan maslahatlardır.

sevap ve cezanın buna bağlı bulunduğunu kabul etmişlerdir. Fakat, nass'lardan sonra doğrudan doğruya akla başvurmamışlar; onu icma', kıyas, istihsan ve masâlih-i mürselden sonraya bırakmışlardır. **«el-Kâşif fi'l-Usûl»** yazarı, bu konuda şöyle demektedir» :

«Kitab, Sünnet, İcma', Kıyas ve benzeri şer'î bir delil bulunmadığı zaman delilimiz akıl olur. Dolayısıyla, başka delil bulunmazsa akılla amel etmek gerekir. Yani, bir şeyin iyi veya kötü olduğunu akıl tâyin eder. Yalnız, akılla amel etmenin şartı, şer'î delilin bulunmamasıdır»[19].

Zeydiyye mezhebine göre, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, masâlih-i mürsele de kıyasın bir çeşidi olup şer'i delillere dahildir. Bu itibarla, mücerret aklî delil için bir saha bırakılmamış oluyor. Çünkü bütün meseleler; nassları, icma' konusu olan hususları, bütün çeşitleriyle, kıyası, maslahatı celbetme ve mazarratı defetme gibi şeriatın genel amaçlarını içine alan bir şer'i delilin hükmüne bağlanmış oluyor.

---

(19) el-Kâşif fi'l-Usûl, yazma, Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye, varak : 39.

İMAM ZEYD'DEN SONRA ZEYDİYE FIKIHININ DURUMU

Çeşitli sebepler birleşerek Zeydiyye mezhebini oldukça geliştirmiş ve genişletmiştir. Bu sebepleri şu üç noktada özetliyebiliriz:

1 — Bu mezhebin imamlarının ekserîsi Ehl-i Beyte mensup kimselerdir. Bu imamlar, birçok ictihadlarda bulunmuşlar, çoğu zaman meseleleri halletmek hususnda İmam Zeyd'e uymuşlar, bir kısım meselelerde de ondan ayrılmışlardır. Bunların görüşleri mezhebe ilâve edilmiş ve onu genişletmiye sebep olmuştur.

2 — Mezheb, birbirine uzak çeşitli ülkelerde yayılmıştır. Her bölgenin kendisine göre ve diğerinden ayrı bir çevresi vardır. Dolayısıyla her memleketin, hakkında nass bulunmayan konularda örf, âdet ve gelenekleri mezhebin gelişmesinde rol oynamıştır.

3 — Zeydiyye mezhebinde ictihad kapısı daima açıktır. Hattâ büyük dört mezheb gibi başka mezheblerin ictihadlarından beğendiklerini almak da Zeydîlere göre bir ictihad olarak kabul edilmiştir. Bu görüş sayesinde Zeydiyye mezhebi çeşitli fıkıh görüşlerinin birleşip kaynaştığı, çok renkli ve değişik tatlarda meyveler yetiştiren bir bahçeyi andırmaktadır. Bunlara ayrı ayrı dokunmak istiyoruz.

İmam Zeyd şehid edildikten sonra oğulları onun zengin fıkıh mîrasına sahip olmuşlardır. Bu temiz soya mensup olanlardan Ahmed b. İsâ b. Zeyd, Irak'ta oturmuş, Ebu Hanife'nin talebeleriyle düşüp kalkarak, Iraklılardan farazî (takdîrî) fıkıh —bu, vuku bulmayan meselelerin hükmünü açıklamak olup Ebu Hanife'nin metodu idi— öğrenmiştir. Ahmed b. İsâ, fıkıh kitapları yazmaya girişmiştir. Zaten yaşadığı çağ, birçok meselenin Kitab, Sünnet ve Kıyas gibi delillere dayanılarak açıklandığı bir devirdir. O, üzerinde durduğu fıkhî konuları, **«el-Emâlî»** adını verdiği kitabında toplamıştır.

Zeydiyye mezhebinde ictihad, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere inhisar etmemiş, Hz. Hasan'ın soyundan gelen imamlar da bu işe karışmışlardır. Çünkü Zeyd, hilâfeti Hz. Hüseyn nesline mahsus olarak tanımamış; onu, Hz. Ali'nin Fatıma'dan doğan bütün evlâtlarına lâyık görmüştür. Hattâ o, bu vazifenin hakkını verecek olan her müslümanın halife seçileceğini kabul etmiştir.

Hz. Hasan'ın soyundan gelen el-Kâsım b. İbrahim er-Ressî el-Hasenî, «Kâsımiyye» denilen büyük bir fırkanın imamıdır. Onun kıymetli görüşleri, Hanefî mezhebine vukûfu ve bu mezhebden aldığı birçok meseleler vardır. el-Kâsım, Hicrî 170 yılında doğmuş, Medine yakınındaki «er-Ress» denilen yerde 242 H. yılında ölmüştür. el-Kâsım'ın mezhebi ve çıkardığı hükümler, Zeydîlerin furû' kitaplarında toplanmış olup bu mezhebin Yemen'de yayılmasında büyük bir rol oynamıştır.

el-Kâsım'dan sonra 245 H. yılında Medine'de doğan torunu el-Hâdî İlelhak Yahya b. el-Hüseyn b. el-Kâsım, Yemen'de imam olarak ortaya çıkmıştır. Bu sırada Yemen'deki aklı eren insanlar, Yemenlileri bir araya toplayacak, bu ülkede yayılmış olan bid'atlarla, bilhassa, Karmatîlerle savaşacak bir imamın bulunmasını zarurî görerek, el-Hâdî'ye imam olarak bağlanmışlardır.

el-Hâdî, hem cihad hem de ictihad yapan bir insandır. Onun cihadı şu iki hususta olmuştur:

1 — Yemen ve çevresindeki ülkeleri birleştirmek. O, bu dâvâsını kısmen gerçekleştirmiştir.

2 — Çağında bid'at ve anarşinin doğmasına sebep olan Karmatîlerle mücadele etmek. Bu uğurda kendisi ve daha sonra evlâtları çok başarılı imtihanlar vermişlerdir. O, Karmatîlerle savaşırken aldığı bir yara neticesinde seve seve ölümü tadarak, 298 H. yılında Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Kendisinden sonra evlâtları, babalarının başladığı işi sonuna kadar götürmüşler ve kesin zafere ulaşmışlardır.

İctihadına gelince; bu, üç noktada özetlenebilir:

1 — Tatbîkatı ihmal edilmiş olan hadd cezalarını uygulamak.

2 — Vatandaşlar arasında adâleti tam olarak sağlamak, Öyle ki, «Verirken sizi kendimden ileriye geçiriyorum, düşmanlarımızla karşılaşınca da kendimi sizden ileriye atıyorum» demek onun şiarı idi.

3 — Umumi olarak fıkıhla uğraşmak. Bu konuda el-Hâdî'nin değerli görüşleri vardır. O, Zeydiyye mezhebinin esaslarını tesbit etmiş ve Hanefî mezhebinden bir çok iktibaslarda bulunmuştur.

el-Hâdî'nin fıkhî görüşlerini toplayan İmam en-Nâtık Bilhak (öl.

424 H.) da, bir mesele hakkında el-Hâdî'den rivayet edilen bir fetvâ veya bir hüküm bulunmadığı zaman, Ebu Hanîfe mezhebine uyar ve bu türlü meseleleri onun mezhebine göre hallederdi.

El-Hâdî'nin görüşlerine bağlı olan ve onları tedvin eden en-Nâtık Bilhakkın, Hanefî mezhebinin hâkim olduğu Taberistan'da bulunduğunu gözönüne alırsak, meseleleri bu memleket için en uygun olan şekilde halletmiye çalışmış olduğunu söyleyebiliriz.

el-Hâdî'ye bağlı olan fırkaya «Hâdeviyye» adı verilir.

el-Hâdî, İmam Zeyd'in mezhebinin bir kolu olan kendi mezhebini Yemen ve ona komşu bulunan yerlerde, Hicaz ve dolaylarında kökleştirirken, Deylem ve Gilan ülkelerinde de Hz. Hüseyin soyundan gelen Ebu Muhammed el-Hasen b. Ali adında ve «en-Nâsıru'l-Kebîr» lâkabiyle anılan, bir hastalık sonunda sağır olduğu için «el-Utrûş (sağır)» diye bilinen başka bir imam bulunmaktadır. Bu zat, halkı müşrik olan adı geçen memleketlere hicret etmiş ve buraların halkını İslâm'a çağırmıştır. Davetini kabul ederek İslâm'a girenlere Zeydiyye mezhebinin esaslarını anlatmış ve oralarda bu mezhebin fıkhını yaymıştır. Bu fıkıhta müctehid olan en-Nâsıru'l-Kebîr, bir biri ardınca süregelen baskı ve bir çok Ehl-i Beyt mensuplarının şehid edilmesinden sonra sönmek üzere olan Zeydiyye mezhebini buralarda yeniden canlandırmıştır. En-Nâsır, 230 Hicrî yılında doğmuş ve 304 H. yılında ölmüştür. Görülüyor ki o, el-Hâdî'den daha önce ortaya çıkmış ve ondan çok sonra 74 yaşında ölmüştür. El-Hâdî ise öldüğü zaman 53 yaşında idi.

Bunların her ikisi büyük himmet, yapıcı bir siyaset ve kudret sahibi olan birer fakîh ve bilgin kimselerdi. Onların çağında yaşıyan ve kendileriyle görüşen yaşlı bir zat şöyle demiştir: «El-Hâdi'yi gördüm: o, büyük, iki yanı geniş ve uzun bir vâdî gibi idi. En-Nâsır'ı gördüm: o da, derin ve kükremiş bir deniz gibi idi.»

Anlaşılıyor ki, en-Nâsır, ilim bakımından çok ihatalı, el-Hâdî de fıkıh bakımından daha bilgili idi. Bu sebeple Ali b. el-Abbas; «el-Hâdî Ehl-i Beyt'in fakîhi, en-Nâsır da âlimi idi» demiştir.

Bu tarihî açıklamalardan anlaşıldığına göre Zeydiyye mezhebi hem Doğuya doğru, hem de Batıya doğru, yani Hicaz, Irak, Yemen ve bunların çevrelerinde yayılmıştır. Bu itibarla o, yayıldığı memleketlerin renk, örf ve geleneklerine göre şekillenmiş; fakat yine de, birbirinden uzak kollara ayrılarak inkişaf etmesine rağmen, imamları arasındaki temas kesilmemiştir. En-Nâsır ile el-Hâdî arasında, bunlardan sonra da bu mezhebe bağlı olan bilginler arasında ilişki devam etmiş, fikrî temas ve yazışmalar sürüp gitmiştir.

Daha sonra gelen ve Zeydiyye fıkhını toplayanlar, bütün imamlarının görüşlerini birbirine iyice meczetmişlerdir.

Önce de söylediğimiz gibi Zeydiyye mezhebinde ictihad kapısı her zaman açıktır. Fakat ictihad, fer'i meselelerde yapılmakta, usûlde ictihada lüzum görülmemektedir. Dolayısıyla, bu ictihad mutlak değil, ancak mezhebe göre bir ictihad'dır. Öyle anlar da olmuştur ki, ictihad sadece **mezheb içerisinde yapılmıştır**[20]. Sonrakiler, imamların görüşlerine aykırı hareket etmemişler; fakat **mezhebe göre** ictihad yapan müctehidlerin görüşleri dışına çıkarak, duruma göre başka mezheblerin ictihadlarından faydalanmışlardır.

Onlar, hem Ehl-i Beyt imamlarının, hem de Ehl-i Sünnetin rivayet ettiği hadislerden faydalanmak için daima açık bir kapı bırakmışlardır. Nitekim onlar, bütün mezheblerden istifade etmişlerdir. Dolayısıyla Zeydiyye mezhebi, sadece İmam Zeyd'in ictihadlarına dayanmayan birleştirici (elektik) bir mezhebdir.

Bu mezhebin muamelât'da Hanefi mezhebiyle birleştiği hususlar çoktur. Bunun sebebi, Ebu Hânife ile İmam Zeyd'in bir arada bulunmaları, birlikte ilmi müzakereler yapmaları ve Ebu Hanîfe'nin, Zeyd'in ilminden faydalanmış olmasıdır. Her iki mezhep, Mâverâunnehr'de birbiriyle karışmış ve karşılıklı bir hayli alış verişte bulunmuştur. Daha önce de söylediğimiz gibi, Zeydiyye fakihlerinin bir kısmı, kendi mezheblerinde bir sarahat bulamadıkları zaman Hanefî mezhebinden yararlanmışlardır (*).

---

(20) Mezhebe göre ictihad yapanlar müntesib müctebidlerdir. Bunlar, usulde mezhep imamına bağlı kalırlar, fakat furû'da ona muhalefet ederler. Mezheb içerisinde ictihad yapanlar ise, mezhebde müctebitlerdir. Bunlar, hem usulde hem de furû'da mezheb imamına muhalefet etmezler, ancak mezheb imamının görüşlerine dayanarak bir kısım fer'i meseleleri açıklarlar.

(*) Zeydiyye mezhebi mensuplarının büyük çoğunluğu bu gün Yemendedir. 1911 M. yılında Yemen'de Osmanlı idaresine karşı ayaklanan bir imam, resmen ve siyasi bir varlık olarak kendisini kabul ettirmiştir. Bu ülkede 1970 yılında Cumhuriyet ilân edilmeden önceki Kral (İmam) da bu hânedâna mensuptur.

İran'da da bu mezhebe bağlı olanların sayısı yüzbinin üstündedir.

Çeviren.

İMAM CA'FER VE MEZHEBİ

İMAM CA'FER-İ SÂDIK
(80 - 148 H.)

Hicri I. asrın sonunda ve II. asrın ilk yarısında Medine-i Münevvere'de nurlu bir irfan kaynağı ve Hz. Ali'nin soyuna mensup bir âile vardı. Şehidoğlu şehid Hz. Hüseyin'in ölümü fâciasından beri Ehl-i Beyt mensupları sadece ilimle uğraşıyorlar, atalarının zekâ ve hidayet nurunu aksettiriyorlardı. Onları sahip oldukları şeref, basit işlerle uğraşmaktan alıkoyardı. Bu sayede onlar, daima acısını tattıkları ve hiç faydasını görmedikleri siyasetten uzaklaşarak, ilmî çalışmalara yönelmişler, atadan oğula mîras kalan ictihad mevki'lerini korumuşlardı.

Ali Zeynelâbidin, ilim ve asâlet bakımından Medine'nin önderi idi. Oğlu Muhammed Bâkır da ondan ilim ve irşat önderliğini mîras olarak almıştı. İslâm âleminin her tarafından birçok bilginler ona başvurur, Medine'ye gelen herkes, kendisini ziyaret etmeden gitmezdi. Kendisini ziyaret eden ve Ehl-i Beyt taraftarı gözüken sapıklarla, bürünmüş oldukları gizlilik kisvesi altında din dışı fikirlere sahip olanları azarlar ve hayal kırıklığına uğratarak, yüzüstü geri çevirirdi.

İslâm fıkhının büyük imamlarından Süfyan-i Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Irak fakihlerinin başı Ebu Hanife onu ziyaret eder ve irşatlarından faydalanırdı. Irak'ın re'y ile meşhur olan büyük fakihi Ebu Hanife, Muhammed Bâkır'la Medine'de ilk karşılaştığı zaman aralarında şöyle bir konuşma geçmişti :

Muhammed Bâkır :

— Dedemin yolunu ve hadislerini kıyasla değiştiren sen misin? dedi.

Ebu Hanife :

— Sen, sana lâyık olan bir şekilde yerine otur. Ta ki ben de, bana lâyık olan bir şekilde yerime oturayım. Dedeniz Muhammed (S. A.)'e hayatında sahabîleri nasıl saygı duyuyorlarsa, aynı şekilde ben de size saygı besliyorum, dedi.

Bunun üzerine her ikisi de oturdu ve Ebu Hanife söze şöyle basladı :

— Size üç sorum var, lütfen cevap veriniz:
1 — Kadın mı yoksa erkek mi daha zayıftır?
Muhammed Bâkır:
— Kadın, dedi.
Ebu Hanife:
— Kadının mirasta hissesi erkeğe nisbetle kaçtır? diye sordu.
O, buna:
— Erkeğin hissesi iki, kadının hissesi birdir, diye cevap verdi.
— Ebu Hanife:
— Dedenizin sözü işte budur. Eğer ben onun dinini değiştirmiş olsaydım, kıyasa dayanarak, erkeğe bir, kadına iki hisse verilmesini söylerdim. Çünkü kadın erkeğe nazaran daha zayıftır, dedi.

2 — Namaz mı, yoksa oruç mu daha efdaldır?
İmam Muhammed Bâkır, Ebu Hanife'nin bu sorusuna:
— Namaz daha efdaldır, cevabını verdi.
Ebu Hanife:

— Bu da dedenizin sözüdür. Eğer ben onu değiştirseydim, kıyas gereğince kadının ayhâlinden temizlendikten sonra namazı kazâ etmesini, orucu da kazâ etmemesini emrederdim, dedi.

3 — İdrar mı, yoksa meni mi daha pistir?
Ebu Hanife'nin bu sorusuna da Muhammed Bâkır:
— İdrar daha pistir, diye cevap verdi.
Ebu Hanife:

— Dedenizin dinini kıyasla değiştirseydim, idrar yapıldıktan sonra gusledilmesini, meni çıktıktan sonra da abdest alınmasını söylerdim. Fakat, kıyasla dedenizin dinini değiştirmekten Allah'a sığınırım, dedi.

Bunun üzerine Muhammed Bâkır kalkıp Ebu Hanife'yi kucakladı, yüzünden öptü ve ikramda bulundu.

Bu olaydan anlaşılıyor ki, Muhammed Bâkır'ın imamlığını bütün bilginler kabul ediyor, kendi görüşleri hakkında ona bir nevi hesap veriyor ve onun başkanlığını kendi istekleriyle teslim ediyorlardı; tâ ki o, kendilerine doğru yolu göstersin.

Muhammed Bâkır, bütün sahabîlere saygı gösterir, özellikle Ebu Bekr ve Ömer'i (R.A.) hepsinden üstün tutarak, şöyle söylerdi: «Ebu Bekr ve Ömer'in üstünlüğünü tanımayan Sünneti tanımamaktadır. Muhammed Bâkır, bir gün dostlarından Câbir el-Cu.fi'ye şöyle söylemiştir: «Ey Câbir, Irak'ta bizi sevdiğini söyleyen, Ebu Bekr ve Ömer'e dil uzatan ve kendilerine benim böyle emrettiğimi iddia eden bir top-

luluk türemiş. Onlara, benim kendilerinden beri olduğumu söyle. Allah'a and olsun ki eğer ben halife olsam, onların hepsini Allah için öldürürüm. Eğer Ebu Bekr ve Ömer'e Allah'tan rahmet ve mağfiret dilemesem, Hz. Peygamber'in şefaatından mahrum kalırım. Allah'ın düşmanları onları hakkıyla tanıyamazlar.»

Muhammed Bâkır, Kur'an ve İslâm fıkhını açıklayan, şeriatın hikmetlerini kavrayan ve onun amaçlarını tam olarak anlayan bir zat idi. O, hem Ehl-i Beytin hadislerini, hem de hiç bir fark gözetmeksizin bütün sahabilerin hadislerini rivayet ederdi.

Ruhî olgunluğu, kalbinin nuru, idrakinin büyüklüğü sayesinde o, ahlâki ve içtimaî konularda pek çok kıymetli sözler söylemiştir ki bunların her biri, insanı yüceltmeye kâfi gelir. Burada misal olarak onun şu sözlerini naklediyoruz: «Bir insanın gönlüne bir miktar kibir girerse aklından o kadar eksilir». Oğlu Ca'fer'e yaptığı nasihattan: «Yavrucuğum, tenbellik ve bezginlikten sakın. Çünkü bunlar, her türlü fenalığın anahtarıdır. Eğer tenbellik edersen hakkı yerine getiremezsin. Bezginlik gösterirsen hakka karşı sabredemezsin.» Hikmetli başka bir sözü: «Zenginleri seven bir bilgin görürseniz bilin ki o, dünya ehlidir. Bir zarûret olmaksızın hükümdarın yanından ayrılmayan bir bilgin görürseniz bilin ki, o da hırsızdır.»

Ona göre, farzları yerine getirerek ilim tahsil etmek, zahitlikten hayırlıdır. O, ilim adamı hakkında şöyle söylemiştir. «Allah'a and olsun ki bir âlimin ölümü, şeytan için yetmiş ibadet ehlinin ölümünden daha sevindiricidir.»

Muhammed Bâkır, 114 H. yılında ölmüştür. Ebu'l-Fidâ, Tarih'inde onun 115 H. yılının başında öldüğünü söylemektedir.

İşte İmam Muhammed Bâkır, bu vasıfta bir insan olup ilmi ve ilmin gayelerini hakkıyla kavramıştır. Hayatını anlatmak istediğimiz İmam Ca'fer'in babası işte budur. Muhammed Bâkır'ın durumundan, onun hangi sülâleye mensup olduğunu bilmek kolayca mümkündü. Çünkü güzel ahlâk, insanlık ve hakikata yönelme gibi meziyetlerinin üstünde o, daima gençlere her yönden güzel örnek olurdu.

İmam Ca'fer'in babası olan bu büyük insan —Muhammed Bâkır—, kendisine eş olarak şerefli Arap kızlarından el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr'in kızı, yani Hz. Ebu Bekr'in torunu Ümmü-Ferve'yi seçmiştir. Böylece İmam Ca'fer'de hem Hz. Ali'nin yiğitliği, hem de Hz. Ebu Bekr'in vefakârlığı birleşmiştir. Ayrıca onun kanında Hz. Ali'nin ilim dehâsı ile Hz. Ebu Bekr'in sabır ve ağırbaşlılığı kaynaşmıştır. el-Milel Ve'n-Nihal yazarı Şehristâni onun şecere-

sini şöyle özetler: «Ca'fer, baba tarafından Hz. Peygamber'e, ana tarafından da Hz. Ebu Bekr'e dayanmaktadır.»

DOĞUMU VE GENÇLİĞİ

Ebu Abdillah Ca'fer-i Sadık işte böyle şerefli bir baba ve dededen doğmuştur. Ehl-i Beyt ilminin saf ve berrak kaynağı içerisinde yetişip büyümüş ve böylesine şerefli bir âilenin gölgesinde yaşamıştır. O devrin âdeti üzerine diğer Ehl-i Beyt mensupları gibi o da çocuk denilecek bir yaşta kendisini ilme vermiştir. Bütün Hicaz'lıların gönüllerinde yaşayan, fazîlet, şeref ve güzel ahlâk sahibi olduğu herkesce kabul edilen dedesi Ali Zeynelâbidin'i görmüştür. İmam Ca'fer-i Sadık'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hicrî 80 veya 83 yılında doğduğu söylenmektedir. Bazıları, onun, bu tarihlerden daha önce doğduğunu ileri sürmektedir. Genellikle Hicrî 80 yılında doğduğu kabul edilmektedir ki amcası İmam Zeyd de aynı yılda doğmuştur. Bu tarih, aynı zamanda Irak'ın büyük fakîhi İmam Ebu Hanifenin de doğum tarihidir. Buna göre, dedesi Ali Zeynelâbidin öldüğü zaman o, 14 yaşında olup fikrî erginlik çağına ulaşmıştı. Gençliğinde, dedesi Ali Zeynelâbidin ve babası Muhammed Bâkır gibi parmakla gösterilen önemli iki kaynaktan feyz almıştır.

O, Medine'nin ilim muhitinde büyük sahabî ve tabiîlerin ilim ve hadisle uğraştığı bir çevrede yetişmiştir. Şüphesiz o, dedesinin yanından ayrılmamakla beraber, hadis ile uğraşan tabiîlerin meclislerine dalar ve onlardan büyük dedesi Hz. Muhammed'in ilmini almakta hiç bir tereddüt göstermezdi. Çünkü, Hz. Peygamber'in ilim ve hadisleri bütün sahabîlerin arasında yayılmıştı. Bazı hadisleri, bir kısım sahabîler işitmemiş olsalar da, sahabîlerin hepsinin onları işitmemiş olması düşünülemez. Dolayısıyla, sahabîlerin bütününün vâkıf olmadığı bir hadis yoktur. Çünkü bir kısmının duymadığı bir hadîsi, diğer bir kısmı işitip öğrenmiştir. Hz. Peygamber'in ilmini almak isteyenler, bu ilme sahip olanlar arasında fark gözetmez. İşte Hz. Ali'nin temiz soyundan gelen bu yüksek şahsiyetler de, kendilerini tamamen ilme vermişler ve bu ilmi kimde bulmuşlarsa ondan faydalanmışlardır. İlim bir adam şekline girecek olsa, şüphesiz onu mütevazî bir adam olarak görürdük. Bunun içindir ki bu imamların, ilim ehline karşı kibirli davranmaları ve sahabiler arasında şu veya bu şekilde bir fark görmek suretiyle ilmi asıl kaynaklarından alınamaları düşünülemez.

İmam Ca'fer, tahsil çağında hayatta bulunan İbni Şihab ez-

Zührî gibi Medine'de Hz. Ömer'den ve onun talebesi olan bazı sahabîlerden ilim öğrenmiş bulunan bilgin tabiîlerden ders almıştır. Bu tabiîlerin bir kısmı, Ehl-i Beyt'e karşı özel bir ilgi gösteriyordu. Meselâ, İbni Şihab ez-Zührî ile İmam Ca'fer'in yaşıtı olan İmam Zeyd arasında hususî bir ilgi vardı. Dolayısıyla Ehl-i Beyt ile tâbiîlerin ilmî alış-verişleri çok sıkı idi. Çünkü hepsi Hz. Peygamber'e dayanmaktaydı.

Burada işaret etmek istediğimiz bir husus da şudur: İmam Ca'fer'in âilesi ile Ebu Bekr Sıddık ailesi arasında önemli bir bağ vardır. Çünkü Ca'fer'in annesi Hz. Ebu Bekr'in torunu el-Kâsım b. Muhammed'in kızıdır. el-Kâsım b. Muhammed, halası Hz. Âişe'nin yanında yetişmiş ve ondan bir çok hadis rivayet etmiştir. el-Kâsım b. Muhammed, aynı zamanda Medine'li yedi fakihten biridir. İlmini bu fakihlerden almış olan İmam Mâlik, el-Muvatta' adlı eserinde en çok bunların ilimlerini toplamıştır. Kısaca, Medine'deki ilmî çalışmalar, İmam Ca'fer'in âilesini de içine almaktadır.

Her tâbiî, kendisine ulaşan hadisleri topluyor ve onları rivayet etmek isteyenlere aktarıyordu. İmam Ca'fer, annesinin babasına yetişmiş, ondan ilim tahsil etmiştir. Yani, anne - babası olan el-Kâsım b. Muhammed 108 H. yılında öldüğü zaman Ca'fer talebelik devresini geçirmiş ve olgun bir yaşa ulaşmıştı. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi el-Kâsım b. Muhammed, hem Hz. Âişe'den, hem de Abdullah b. Abbas'dan ilim almış olup Hz. Ali onun babası Muhammed b. Ebî Bekr'i öz oğlu gibi severdi. Çünkü Hz. Ali, Ebu Bekr Sıddik'dan dul kalan el-Kasım'ın baba-annesi ile evlendikten sonra, el-Kâsım'ın babası Muhammed'i kendi evine almıştı.

el-Kâsım; halası Hz. Âişe'den ve Hz. Hasan, Hüseyin ve Abdullah b. Abbas gibi Hâşimî büyüklerinden hadis rivayet etmiştir. Aynı zamanda o, bir fakih olup hadisin metnini, Kur'an ve meşhur hadislere kıyas ederek, eleştirirdi. Buna göre o, hem fakih hem de muhaddis idi. Talebesi Ebu-z-Zinâd Abdullah b. Zekvan, onun hakkında «el-Kâsım'dan daha bilgin bir fakih, Sünneti ondan daha iyi bilen bir kimse görmedim.» demiştir. O, çok dindar, derin bir fıkıh ve dikkatli bir rivâyet metoduna malik olmakla beraber, hâdiseler karşısında himmet, azim ve keskin bir görüşe sahipti. İmam Mâlik, Ömer b. Abdilaziz'den «Eğer elimde olsaydı, el-Kâsım'ı yerime halife olarak gösterirdim.» dediğini rivayet etmiştir.

İşte İmam Ca'fer'in ilmî çalışmalarını ilerlettiği bir devirde bu dedesi el-Kâsım yaşamakta idi.

İmam Ca'fer-i Sâdık, ilimle uğraşırken ve bu yolda ilerlerken babası ölmüştür. O zaman kendisi 34 veya 35 yaşında idi. Olgun-

luk çağı olan 40 yaşına ulaştığı zaman hem hadis, hem de fıkıh ilmini elde etmiş ve bütün fakihlerin görüşlerini ehemmiyetle öğrenip en sağlam olan görüşleri bulmaya çalışmıştır.

İmam Ebu Hanife'den şöyle rivayet edilir:

«Halife el-Mansur buna; «Ey Ebu Hanife, halk Ca'fer b. Muhammad'e hayranlık duyınaktadır. Ona sormak üzere en zor meseleleri tesbit et.» dedi. «Ben de, onun için 40 mesele hazırladım.» Bundan sonra iki imam Hire'de el-Mansur'un huzurunda karşılaşmışlardır. Ebu Hanife, bu karşılaşmayı da şöyle anlatır:

«el-Mansur'un huzuruna girdiğim zaman Ca'fer b. Muhammed sağında oturuyordu. Onu görünce içimde öyle bir korku belirdi ki bu, el-Mansur'un heybetinden değil, Ca'fer-i Sadık'ın heybetinden geliyordu. Selâm verdim ve Halife bana oturmamı işaret ettikten sonra, ona dönüp beni göstererek, İşte Ebu Hanife'dir, dedi. Ca'fer-i Sadık da «evet» dedikten sonra Halife bana dönüp, ey Ebu Hanife, meselelerini Ca'fer'e sor, dedi. Ben hazırladığım meseleleri ona tek tek sordum. O; siz bu hususta şöyle diyorsunuz. Medineliler şöyle diyor, biz de böyle diyoruz... Bâzan aramızda görüş birliği oluyor, bâzan da birbirimize muhalefet ediyoruz, dedi. Nihayet sorduğum 40 meselenin hepsini cevaplandırdı.»

Ebu Hanife, bunları anlattıktan sonra, «İnsanların en bilgini, onların ihtilâflarını en iyi bilendir.» demiştir.

İmam Ebu Hanife doğru söylüyordu. Çünkü fakihlerin ihtilâflarını, görüşlerini, isbat için ileri sürdükleri delilleri, en doğru olan görüşe ulaşmak için kullandıkları metodları bilmek şarttır. İşte Ca'fer-i Sâdık, böyle bir bilgiye sahip olduktan sonradır ki, görüşler arasında bir karşılaştırma ölçüsü bulabilmiştir. Onun fıkhı, ne Irak ne de Medine fıkhının aynıdır. O, kendine has bir fıkıh meydana getirmiştir. Gerçi Irak, Medine ve İmam Ca'fer'in fıkhı da Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in Sünnetinin gölgesinde doğup büyümüştür.

KOZOMOLOJİ (KEVNİYYÂT = EVRENBİLİM) HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

İbni Hallikân, «Vefeyâtu'l-A'yân» adlı eserinde Ca'fer-i Sâdık'ı şöyle tanıtır: «İmamiyye mezhebinin oniki imamından biridir. Ehl-i Beyt'in ulularından olup sözünde sadakatlı olduğu için «Sâdık» lâkabını almıştır. Üstünlüğü herkesce bilinmektedir. Sufi ve Tarsuslu Câbir b. Hayyan onun talebesi idi. Câbir b. Hayyan, Ca'fer-i Sâdık'ın beşyüz adedi bulan risalelerini bin varaklık bir kitapta toplamıştır. Ca'fer-i Sâdık, Medine'deki Bakî' mezarlığında yatmakta olan babası Muhammed Bâkır, dedesi Ali Zeynelâbidin ve dedesinin amcası Hasan b. Ali'nin kabrine defnedilmiştir. Onun yattığı mezar işte böyle mübarek ve şerefli bir yerdir». [1]

Bu ifadeden şu iki husus anlaşılmaktadır:

1 — Büyük bir kimya bilgini olan; tabiat, kimya ve akaide dair bir çok eserleri bulunan Câbir b. hayyan, Câfer-i Sâdık'ın talebesidir.

2 — Câbir b. Hayyan'ın neşrettiği bu beşyüze yakın risale aslında Ca'fer-i Sâdık'a aittir. Fakat bu husus tetkike muhtaçtır. Çünkü Câbir'e nisbet edilen bu risaleler, Ca'fer-i Sâdık'a ait olsaydı, Câbir'in bunu, açıkca ona nisbet etmesi gerekirdi. Câbir, şiiliğe temayülü olan bir kimsedir. O halde, Hz. Ali soyundan olan çağındaki en büyük imamın sözlerini ona nisbet etmeksizin nakletmesi akla yatmaz. Ancak, Câbir, bu risalelerin Ca'fer-i Sâdık'tan aldığı ilham ve işaretlerin eseri olduğunu söylemiştir.

Bu risalelerin İmam Ca'fer'e nisbet edilişi ne derecede doğrudur, bilemiyoruz. Ancak, İmam Ca'fer'in bu ilimlerle uğraştığı anlaşılmaktadır. Zira, onun zekâ ve manevi gücü, her çeşit ilmi öğrenmeye kendisini sevketmiştir. İmam Ca'fer'in Kozmoloji (Evren bilim = Kevniyyât) ile uğraştığına dair elimizde birçok delil vardır. O, bu

(1) Vefeyâtu'l-A'yân, c. I, s. 105.

ilmi Allah'ı bilmek, O'nun vahdâniyyetini isbat etmek hususunda bir vâsıta olarak kullanırdı. O, bu konuda, Kur'an'ın kâinat hakkında insanları düşünmeye davet ettiği metoda uyardı. Mufaddal b. Amr'e imlâ ettirdiği «Risaletu't-Tevhîd» adlı eserinde güneş, gece ve gündüz, karanlık ve ışık hakkında şöyle söylemektedir:

«Gündüz ve gece devletini ayakta tutmak için güneşin doğuş ve batışını düşününüz. Eğer güneş doğmasaydı dünyamız saçma bir şey olurdu. İnsanlar maişetleri için çalışamazlar, kapkaranlık bir dünyada işlerini yürütemezlerdi. Onlar, ışığın tadını kaybettikten sonra hayatta hiç bir saadet duyamazlardı. Güneşin doğuşundaki faydalar açıktır, onları uzun uzun anlatmaya ihtiyaç yoktur... Güneşin batışını düşününüz. O batmasaydı insanlar için huzur ve sükûn olmazdı. Halbuki onlar, bedenlerini dinlendirmek, duygularını toparlamak, yediklerini sindirmek, besinleri organlarına yararlı olacak bir şekilde hazmedecek sindirim cihazlarını harekete geçirmek için huzur ve istirahata nekadar muhtaçtırlar. İnsanları yeniden ve sürekli olarak çalışmaya sevkeden şevk, böyle bir istirahattan sonra ortaya çıkmaktadır. İnsanların çoğu, gecenin karanlığı basmasaydı kazanmak, biriktirmek ve mal sahibi olmak için hiç istirahat etmezdi. Ayrıca yer yüzü, güneşin sürekli ışın ve sıcaklığı altında durmadan ısınırdı. Allah, hikmet ve tedbiri ile güneşin belirli vakitlerde doğuş ve batışını takdir etmiştir. Tıpkı bir evin lâmbası gibi, ev halkı ihtiyaçlarını gidersin diye bir müddet çevresini aydınlatmakta, sonra onların istirahat ve huzurlarını sağlamak için sönmektedir. Böylece, karanlık ve ışık, birbirine karşıt olmakla beraber, dünyanın nizamını sağlamak için biri diğerini desteklemektedir.

«Bundan sonra güneşin yükselişini, yılın dört mevsimini meydana getirmek için alçalışını, bunlardaki tedbir ve maslahatı düşününüz! Kışın ağaç ve bitkiler üzerindeki ısı azalıyor, bunlar meyve ve ürün verme hazırlığı yapıyor, hava yoğunlaşıyor, dolayısıyle bulut ve yağmurlar meydana geliyor, hayvanların vücutları kuvvet ve sağlamlık kazanıyor. Bahar olunca, canlılara bir hareket geliyor, doğrucu unsurlar ortaya çıkıyor, bitkiler filizleniyor, bir süre sonra da çiçekleniyor. Hayvanlar çiftleşerek yavrulamaya hazırlanıyor. Yazın hava ısınıyor, meyveler olgunlaşıyor, vücutlardaki fazlalıklar atılıyor, yeryüzü kuruyarak iş ve bina yapmaya elverişli bir hale geliyor. Güzün hava berraklaşıyor, hastalıklar gidiyor, vücutlar sağlamlaşıyor ve geceler uzuyor... Hava bu mevsimde gayet güzelleşiyor ve türlü faydalar meydana geliyor... Yılın devretmesini sağlamak için

güneşin oniki burcu dolaşmasını ve bundaki tedbiri düşününüz! Dört mevsim işte bu devir sayesinde meydana gelmektedir.» [2]

Bu ifadelerin Ca'fer-i Sâdık'a nisbeti doğru ise onun kozmoloji, burçlar ve yıldızlar hakkındaki ilimlerle uğraştığı bir gerçektir.

Adı geçen risalenin, Ca'fer-i Sâdık'a nisbetini reddedecek bir delile sahip değiliz. İmamiyye (Ca'feriyye) mezhebi mensupları, bu risalenin İmam Cafer'e ait olduğunu kabul etmektedirler. Kesin bir delil olmadıkça bir çok bilginlerin kabullendiği bir görüşü reddetmek doğru değildir. Çünkü bir delile dayanmaksızın herhangi bir fikri ortaya atıp kabul ettirmek, ilmi de ilim geleneğini de temelinden yıkar. Düşünebilenler, böyle bir yola baş vurarak, delilsiz bir dâvayı ortaya atmazlar.

Tarihçiler, Ca'fer-i Sâdık'la Câbir b. Hayyan arasındaki ilgiyi kabul etmektedirler. Câbir, itikad ve iman esasları konusunda İmam Ca'fer'den ders almış ve onun görüşlerini benimsemiştir. İmam Ca'fer'in, eşyanın mahiyetleri, madenlerin özellikleri ve eşyanın birbiriyle karışımından çıkan neticeler üzerinde durduğunu yine tarihçiler anlatırlar. Bütün bunlar bize gösteriyor ki, adı geçen risalenin ihtivâ ettiği bilgilerin, hiç olmazsa, büyük bir kısmı İmam Ca'fer'e aittir.

İmam Ca'fer, İslâm âleminde felsefi ilimlerin Arapçaya girmeye, felsefe ekollerinin kurulmaya ve araştırmaların düzenli bir şekil almaya başladığı bir çağda yaşamıştır. Çünkü Emevilerin sonuna doğru ve Abbasilerin ilk devirlerinde, Süryanîler ve başkaları vâsıtasıyla İslâm düşüncesine Hint ve Yunan düşüncesi girmeye başlamıştır.

CEFR İLMİ (*)

İmam Ca'fer'in propagandasını yapanlar, onun ilim ve incelemeleriyle yetinmezler; ona, çalışıp okumakla öğrenilmeyen, fakat Peygamber (S.A.V.)'in Hz. Ali'ye verdiği ve onun da, Peygamber'den aldığı vasiyet üzere, kendisinden sonra gelen oniki imama devrettiği bir ilim nisbet ederler. İşte onlar oniki imamdan altıncısını teşkil eden İmam Ca'fer'e nisbet olunan bu ilme «Cefr İlmi» adını vermişlerdir.

Cefr kelimesi, aslında, kemikleri irileşmiş ve sertleşmiş kuzuya denir. Bu kelime, daha sonra deri mânasına kullanılmıştır. İmam

---

(2) Risaletu't-Tevhîd, s. 48, 49.

(*) Halk arasında Türkçemizde genel olarak bu ilim, «Cifr İlmi» diye bilinir. Çeviren.

Ca'fer'in **Cefr** ilmine sahib olduğunu iddia edenlere göre bu ilim, tahsille elde edilmeyen ve Allah katından verilen bir ilmin adıdır. Günümüzdeki bazı şiî yazarları bu konuda şöyle derler: «Cefr ilmi, dünyanın sonuna kadar meydana gelecek hâdiselerin bilinmesini sağlayan harflerin ilmidir. İmam Ca'fer'in Cefr ilmine sahip olduğu kendisinden nakledilmiştir. O, bu ilmi şöyle anlatmıştır: Cefr, deriden bir kap olup geçmiş İsrailoğulları bilginlerinin ilmi onun içindedir. O bilginlerden Cefr'e dair birçok şey bize kadar gelmiştir. Bu ilmi ve onunla ne kasdedildiğini bilmesek de, Cefr ilminden bahseden bazı hadisleri biliyoruz. Bu ilim, İsrailoğulları bilginlerinin faydalandığı kaynaklardandır. Allah, bu şerefli ilmi onlara ihsan etmiştir»[3].

Muhammed b. Yakub el-Kuleynî (el-Kulinî, Öl. 328 H.) «el-Kâfi» adlı eserinde — bu eser, İsnâ-Aşeriyye mezhebine göre kaynak vazifesi gören dört hadis kitabından biridir — şöyle demektedir: «Cefr'de Musa'nın Tevratı, İsa'nın İncili ve bütün Peygamber ve vasilerin, geçmiş İsrailoğulları bilginlerinin ilimleri, helâl, haram, olmuş ve olacak şeylerin ilmi mevcuttur. Cefr iki kısma ayrılır: Birinci kısmı keçi derisi üzerine yazılmış kitaplar, diğeri de koç derisi üzerine yazılmış kitaplardır.»

el-Kuleyni, el-Kâfi'sinde aynen şunları da söylerler: «İmam Ca'fer-i Sâdık şöyle demiştir: Bu gün sabahleyin, Allah'ın Hz. Muhammed'e ve O'ndan sonra gelecek olan imamlara özel olarak vermiş olduğu Cefr kitabına baktım. Orada bizim gaib imam (bu onikinci imamdır)'ın doğuşunu, Sâmmarra'da kayboluşunu, geri dönüşündeki gecikişini, ömrünün uzunluğunu, o zaman mü'minlerin karşılaşacağı belâları, kalblerinde şüphelerin doğuuşnu, çoğunun dinlerinden dönüşünü ve Kur'anda Allah'ın, «**Her insanın amelini kendi boynuna doladık**»[4] âyetiyle işaret buyurduğu İslâm bağını, yani velâyeti omuzlarından atışını düşündüm.»

«Ey Peygamber'in torunu, bildiğin bu ilimle bizi birazcık şereflendirmez misin ?dedik. O da bize şöyle cevap verdi: Allah, bizden gelecek kaim'e peygamberlerinin sünnetlerinden bazı şeyler ihsan etmiştir. Meselâ, Nuh'un sünnetinden uzun ömürlülüğü, İbrahim'in sünnetinden gizlice doğmayı ve insanlardan uzak yaşamayı, Musa'nın sünnetinden başkalarını korkutma ve gözden gâip olmayı, İsa'nın sünnetinden kendisi üzerinde insanların ihtilâfa düşmesini, Eyyub'un sünnetinden sıkıntıya uğradıktan sonra ferahlığa kavuşma-

---

(3) Seyyid Muhammed Hüseyin el-Muzaffer, Kitab es-Sâdık, c. I, s. 109.
(4) İsra Sûresi, 13.

yı, Muhammed'in sünnetinden de kılıçla ortaya çıkmayı vermiştir. Kaim, işte O'nun hidayetine uyar ve O'nun yolundan gider.»[5]

Bundan sonra el-Kâfî'de, Cefr'in İmam Ca'fer'e verilen bir kitap olduğu ve onun zaman zaman bu kitaba başvurarak olmuş ve olacak şeylere ait gayb ilmini gerek harfler, gerek remzler, gerekse haberler vâsıtasıyla bildiği anlatılmaktadır. Bir kısım Ca'ferilerin iddiasına göre Cefr, her imamın kendisinden sonra gelen imama bıraktığı bir kitap veya ilimdir. Daha sonra el-Kuleynî, el-Kâfî'sinde aynen şöyle demektedir:

«Allah Tealâ, Peygamberine bir kitap indirdi. Bu kitabı getiren Cebrail, ey Muhammed, bu senin asil (necib)'lere vasiyyetindir, dedi. Muhammed de, ey Cebrail, asiller kimlerdir? diye sordu. O da: Ali ve evlâtlarıdır, dedi. Bu kitap üzerinde altın mühürler vardı. Hz. Muhammed, aldığı bu kitabı Ali (R.A.)'ye verdi. Ona mühürlerden birini açıp onunla amel etmesini söyledi. Sonra Hz. Ali, bunu oğlu Hasan'a verdi. O da bunun bir mührünü açıp onunla amel etti. Sonra Hasan, onu kardeşi Hüseyn'e verdi. Hüseyn de onun bir mührünü açınca kendisine; âilenle birlikte şehid olmaya çık; onlara şehidlik, ancak seninle nasip olacaktır. Canını Allah'a sat ...denildiğini gördü.»

«Daha sonra o, bu kitabı oğlu Ali Zeynelâbidin'e verdi. O da, bunun bir mührünü açınca kendisine; başını eğerek sus, evine çekil, ölünceye kadar Rabbına ibadet et, diye emredildiğini gördü. Sonra o, bunu oğlu Muhammed Bakır'a verdi. Muhammed Bâkır da, bunun bir mührünü açınca; insanlara anlat, onlara fetvâ ver, Ehl-i Beyt'in ilimlerini yay, salih atalarını doğrula, Allah'tan başka kimselerden korkma, sana kimse dokunamaz... sözleriyle karşılaştı. Sonra onu Ca'fer-i Sâdık'a verdi. O da, bunda; insanlara anlat, onlara fetvâ ver, yalnız Allah'tan kork, Ehl-i Beyt'in ilimlerini yay, atalarını doğrula. Çünkü sen eman ve muhafaza altındasın... sözlerini gördü.»[6]

İslâm bilginleri, İsnâ-aşeriyyeden Cefr ilmi hakkında bir çok şeyler nakletmişlerdir. Kimisi bu mezhebe bağlı olanların görüşlerini açıklamak, kimisi de onlarla alay etmek için Cefr'den bahsetmiştir. İbni Kuteybe, «Uyûn'l-Ahbâr» adlı eserinde şöyle anlatır: «Talha b. Musarrif der ki: Ben abdestli olmasaydım şiilerin Cefr'e dair sözlerini size anlatırdım. Zeydilerin reisi olan Harun b. Sa'd el-İclî de bir manzumesinde şöyle demiştir:

---

(5) Mûsâ Carullah, el-Veşîa fî Nakdi Akaid'iş-Şia, s. 99, Hancı baskısı, Mısır.
(6) el-Kuleynî, el-Kâfî, c. I, s. 132

«Görmez misin Rafizîleri, bölük bölük oldular!
Hepsi de kötü sözler söyler Ca'fer hakkında
Onlardan bir bölük, ilâh dedi ona.[7]
Diğer bir bölük de tertemiz peygamber dedi.
Eğer onların sözünden razı olursa Ca'fer,
Allah için ben Cafer'i bırakırım.
Cefr derisine şaşarım onların.
Cefr'le uğraşanlardan Allah'a sığınırım.»
Bu şiirde yer alan şu beyt dikkati çekmektedir:
«Onlar fil sırtlandır, zinci kızıldır
Deselerdi daha doğru söylemiş olurlardı».[8]
Ebu'l-Alâ el-Maarri de, Cefr hakkında şöyle söylemiştir:
«Hayret ettiler Ehl-i Beyte,
İlimleri Cefr derisinde gelince.
Küçük olduğu halde müneccimin aynası,
Çöl olsun, mamur olsun gösterir her yeri.»

Cefr hakkında söylenilenlerin bir kısmı bunlardır. Burada şu üç noktayı belirtmek bizim için bir vazifedir:

1 — Biz, Cefr ile ilgili sözlerin İmam Cafer-i Sâdık'a nisbetini kabul etmiyoruz. Çünkü Cefr, **gayb ilmi** ile alâkalı bir şeydir. Gayb ilmini ise, Allah kendi zatına hasretmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e şöyle buyurulmuştur: **«De ki: ben nefsim için ne bir hayra, ne de bir kötülüğe mâlikim. Ancak Allah'ın dilediği müstesnâdır. Ben gaybı bilseydim elbette daha çok hayır yapmak isterdim. Bana hiç bir kötülük de dokunmazdı.»[9]**

Allah, Peygamberine gaybe ait bir takım bilgiler vermiştir. Fakat, O'na bunları mu'cize olmak üzere vermiştir. Nitekim Kur'an'daki şu âyetler böyledir: **«Elif Lâm Mim, Rumlar** (Bizanslılar) **yenilgiye uğradı, yakında bir yerde. Halbuki onlar, bu yenilgilerinin ardından gâlip olacaklar, bir kaç yıl içinde, Önünde de sonunda da emir Allah'ındır. Ogün mü'minler de sevinecek, Allah'ın yardımıyla. O, kimi dilerse ona yardım eder. O, pek güçlüdür ve pek esirgeyicidir.»[10]**

Cefr'i kabul etmemek, İmam Ca'fer'in değerini azaltmaz. O, Allah'ın dininde bir imam ve huccet olup İmam Ebu Hanife ve Mâlik

(7) İmam Ca'fer'e ilâh diyenler, Hattâbiyye fırkasına bağlı olanlardır.
(8) Uyûnu'l-Ahbâr, c. II, s. 145, Dâru'l-Kütüb baskısı, Mısır.
(9) el-A'raf Sûresi, 188.
(10) Rûm Sûresi, 1-5.

gibi büyük fakihler, Süfyan-ı Sevrî ve Süfyan b. Uyeyne gibi büyük muhaddisler ondan ilim almışlardır.

2 — İmam Ca'fer'e nisbet edilen Cefr ile ilgili rivayetlerin çoğu el-Kuleynî yoluyla gelmektedir. Bu el-Kuleynî, aynı zamanda İmam Ca'fer'in Kur'an'da eksiklik bulunduğunu söylediğini de rivayet etmiştir. El-Kuleynî'nin Kur'an'la ilgili bu rivayetinin yalan olduğunu, İmam el-Mardî ve öğrencisi et-Tusî gibi Isnâ-Aşeriyye'nin büyük imamları ortaya koymuş ve İmam Ca'fer'den bu rivayetin tam aksini nakletmişlerdir. Asılsız bir şeyi böyle bir imama nisbet ederek rivayet eden kimsenin bütün rivayetleri, hakikat araştırıcıları nazarında kabul edilmeye lâyık değildir.

3 — Ca'ferî Mezhebi bilginleri, şimdi de İmam Ca'fer için yazdızları haltercemelerinde Cefr ile ilgili rivayetleri ona nisbet ediyorlar. Fakat bunları teyid edecek herhangi bir şey ortaya koyamıyorlar, sadece onları nakille yetiniyorlar.

Bana göre Cefr fikrini, İsnâ-Aşeriyye mezhebine sokanlar Hattâbîlerdir. Makrîzî'nin «el-Hıtat» adlı eserinde şöyle denilmektedir: «Hattâbilerin hepsi Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed'in kendilerine «Cefr» denilen bir deri bıraktığını, bu deride ihtiyaç duydukları bütün gayb ilimleri ile birlikte Kur'an tefsirinin bulunduğunu iddia etmişlerdir.»[11]

Hattâblerin başı olan Ebu'l-Hattâb Muhammed b. Ebi Zeyneb'in sözlerini İmam Ca'fer'in nasıl reddettiğini ileride göreceğiz.

İMAM CAFER İLMİ İLE ÇAĞDAŞLARINA FEYZ VERİYOR

İmam Ca'fer'e, kendisinin de reddettiği bir takım sıfatlar verenleri bir yana bırakalım ve onun gerçek sıfatlarıyla yüksek meziyetlerini anlatalım. İmam Ca'fer'in öyle yüksek meziyet ve sıfatları vardır ki, kendisinden sonrakilerin hiç birisi bunlara sahip olamamıştır. O, gençliğinde atalarından ve çağındaki büyük bilginlerden ilim tahsil etmiştir. Babasından ayrıca güzel sohbeti, iyi insanlarla düşüp kalkmayı öğrenmiştir. Babası İmam Muhammed Bâkır, kendisine şu öğütlerde bulunmuştur:

«Fâsıkla arkadaşlık etme. Çünkü böylesi, seni tamalı ettiği bir lokmaya değişir. Cimri ile de arkadaşlık etme. Çünkü o da, en çok ihtiyaç içinde olduğun bir anda, malım elimden gider diye, seninle ilgisini keser. Yalancı ile de arkadaşlık etme. Çünkü o, serap hükmündedir; sana uzaktan yakın, yakından da uzak görünür. Ahmak-

---

(11) el-Hıtat, c. II, s. 352, Bulak, Mısır.

la da arkadaşlık etme. Zira o, sana iyilikte bulunmak istediği halde kötülük eder. Akraba tanımıyanla da arkadaşlık etme. Çünkü ben, böylesini Allah'ın kitabında lanetlenmiş olarak gördüm.» [12]

Rivayet edildiğine göre Irak'ın hadis bilgini ve Kûfe'nin vâizi Süfyan'ı Sevri, bir gün İmam Ca'fer'in meclisinde bulunuyordu. Ca'fer ise hiç konuşmuyordu. Süfyan-ı Sevrî:

— Benimle konuşmadıkça buradan kalkıp gitmem, dedi.

İmam Ca'fer de şöyle cevap verdi:

— Ben seninle konuşuyorum. Ey süfyan, sen, çok konuşmaktan ne iyilik bekliyorsun. Allah sana bir nimet verirse, sen de bunun devamını arzu edersen, Allah'a hamd ve şükrü artır. Çünkü Allah Kur'an'da: **«And olsun ki şükrederseniz elbette size (nimetimi» arttırırım»**[13] buyurmuştur. Rızk'ın gecikirse istiğfarı arttır. Zira Allah; **«Rabbınızdan mağfiret dileyin. Çünkü O, çok yarlıgayıcıdır. O, gökten bol bol yağmur salıverir. Mallarınızı, oğullarınızı çoğaltır. Size bağlar, bostanlar verir ve sizin için ırmaklar akıtır.»**[14] buyurmuştur. Ey Süfyan, sultan veya başka birinin işi seni iyice üzerse**«Lâhavle velâ kuvvete illâ billâh** = Her türlü güç ve kuvvet Allahındır» sözünü çok söyle. Çünkü bu düa, kurtuluşun anahtarı ve cennet hazinelerinden biridir.

Bunun üzerine Süfyan-ı Sevrî, elini sıktı ve «Nekadar önemli üç öğüt!» dedi.

İmam Mâlik, Ca'fer-i Sâdık'tan ilim almıştır. O, İmam Ca'fer'in meclisine sık sık gelir, fıkıh ve hadis öğrenirdi. İmam Ebu Hanife de, Ca'fer'den bir kısım rivayetlerde bulunmuştur. İmam Ebu Yusuf ve Muhammed'in «el-Âsar» adlı eserlerini okuduğumuz zaman Ebu Hanife'nin Ca'fer-i Sâdık'tan yaptığı rivayetleri görürüz. İmam Ca'fer, güvenilir büyük bir insandı İmam Ebu Hanife kendisiyle yaşıt olan İmam Ca'fer'den istifade etmekten çekinmemiştir. Şiî müelliflere göre Ebu Hanife, tam iki yıl Ca'fer-i Sâdık'ın yanından ayrılmamıştır. Ebu Hanife'nin bu iki yılı işaret ederek «İki yıl olmasaydı Numan helâk olurdu» dediği rivayet edilir.

Ebu Nuaym el-İsfehânî, «Hilyetu'l-Evliyâ» sında şöyle demektedir: «Ca'fer-i Sâdık'tan birçok tabiîler rivayet etmiştir. Yahyâ b. Sâid el-Ensarî, Eyyub es-Sahtiyânî, Ebân b. Taglib, Ebu Amr b. el-Alâ', Yezid b. Abdillah b. el-Hâdî bunlar arasındadır. Mâlik b. Enes, Şu'-

---

(12) Hılyetu'l-Evliyâ, c. III, s. 183.
(13) İbrahim Sûresi, 7.
(14) Nuh Sûresi, 10-12.

be b. el-Kâsım, Süfyan b. Uyeyne, Süleyman b. Bilal ve Ismail b. Ca'fer gibi büyük imamlar ondan hadis rivayet etmiştir».[15]

Çok tuhaftır ki bu büyük şahsiyetler, Ca'fer-i Sâdık'tan rivayet ettikleri halde, hicri üçüncü yılda gelen hadisçilerin çoğu, Ca'fer-i Sadık'tan rivayet edilen şeylere şüphe ile bakmışlardır. Elbette bu, mezhep taassubundan ileri gelmektedir. Gerçi şiilerin bir kısmı İmam Ca'fer'e, söylemediği bazı şeyleri nisbet etmişlerse de, bu, onun şerefini eksiltmez. Kezâ, İmam Ca'fer vâsıtasıyla Hz. Ali'ye nisbet edilen bir takım yalancıların sözleri, Hz. Ali'nin de şerefini düşürmez. Nitekim ifratçıların Meryem oğlu Hz. İsa'ya Tanrılık isnatları da, gerçekte O'nun değerini aşağı düşürmemektedir.

(15) Hılyetu'l-Evliyâ', c. III, s. 199.

İMAM CA'FER VE SİYASET

Şehristânî, Ca'fer-i Sâdık hakkında şöyle söyler: «O, dinde derin bir ilim, hikmet'de kâmil bir edep, dünya hususunda büyük bir züht sahibi ve şehevî arzulardan tamamen uzak idi. Medîne'de uzun müddet oturmuş, kendi taraftarlarına çok faydalı olmuştur. O, kendisine bağlı olanlara ilmin sırlarını öğretmiştir. Sonra Irak'a gelmiş, orada bir müddet oturmuştur. Bu sırada hiç bir kimse ile hilâfet ve imamet meselesini tartışma konusu yapmamıştır. Çünkü ilim denizine dalan, sâhil aramaz. Hakîkatın doruğuna çıkan, düşmekten korkmaz. Allah ile dost olan, insanlardan uzaklaşır. Allah'dan başkasıyla dostluk eden kimseyi de, şeytan arkasına takıp götürür.»

Bu sözler açıkça göstermektedir ki, İmam Ca'fer, hilâfet peşine düşmediği gibi onunla ilgili sözleri dahi dinlememiştir. Bu, ittifakla kabul edilen bir husustur. Fakat İmamiyye Mezhebine bağlı olanlar, Ca'fer-i Sâdık'ın, çağının imamı olduğunu, «Takiyye» prensibini benimsediğini, hattâ: «**Takiyye** benim ve atalarımın dinidir» dediğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre takiyye, mü'minin inandığı bazı şeyleri, baskı ve işkenceden korktuğu veya gayesine bu yolla ulaşma imkânını elde etme duygusuna sahip olduğu için gizlemesi ve açığa vurmamasıdır. Bu görüşün dayandığı temel, Kur'an'ın, «**Mü'minler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık ona Allah'tan hiç bir şey yoktur. Meğer ki onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı korkmuş olasınız. Allah, size kendisinden korkmanızı emrediyor**»[16] âyet-i kerîmesidir.

İmamiyye mezhebine mensup olmayanlar da, Ca'fer-i Sâdık'ın hilâfet istemediğini ısrarla ileri sürmektedirler. Bu ihtilâfın iki sebebi vardır.

---

(16) Âl-i İmran, 28.

1 — İmamiyye mezhebine göre imamete veraset veya Peygamber (S.A.V.)'in vasiyyeti ile erişilir. Ötekilere göre ise imamet, bîat ve bilfiil iş başına geçmekle olur.

2 — İmamiyye mezhebine göre imam, fiilen iş başına geçmese ve kendisi için bir davetçi (dâî) çıkarmasa dahi imameti muteber sayılır. İmam Zeyd bahsinde de söylediğimiz gibi, Zeydiler bu görüşe muhalefet etmişlerdir.

İmam Ca'fer, kendisinin imam olduğunu iddia etmediği halde Irak'taki şiiler gizli toplantılarında onu imam olarak anıyorlar ve mezhebine bağlanıyorlardı. Fakat, Ca'fer-i Sâdık'ın tamamen uzak olduğu bir takım fikirleri onun adına ortaya atmaktan çekinmiyorlardı. Şiilik satan bu gibi insanlara karşı Ca'fer-i Sâdık'ın almış olduğu vaziyeti söz konusu etmeden önce, onun gözleri önünde Ehl-i Beyte yapılan mihnetleri anlatmak istiyoruz.

Ca'fer-i Sâdık; amcası Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'in, Emevî halifesi Hişam b. Abdilmelik devrinde hak talebiyle ortaya çıkışını, Ehl-i Beyt'den bilgili ve tecrübeli insanların uyarınasına ve Hz. Hüseyin'i âilesiyle birlikte iş ciddileşince İbni Ziyad'ın pençesine bırakıp kaçan Irak'lılara güvenmemesini hatırlatmasına rağmen, meydana atıldığında feci şekilde öldürülüşünü, daha sonra kabri eşilerek temiz cesedinin bir hurma kütüğüne asılışını gözleriyle görmüştür. Yine o, İmam Zeyd'in zürriyetinin, oğlu Yahya dâhil olmak üzere, daha sonra ard arda nasıl öldürüldüğünü müşahede etmiştir.

Bu acıklı olaylar sona ermiş; fakat, Ca'fer-i Sâdık'ın ruhunda çok ağır etkiler bırakmıştır. O, çağındaki şiilerin kendilerini nasıl aldattığını, gerekince onlara yardım etmediğini, bol bol konuşup hiçbir iş yapmadığını, teşvik edip iş sıkıya binince kaçtığını iyice öğrenmiştir. Fakat aslında, Hz. Ali'nin de daha önce dediği gibi, onların tuzağına düşen gerçekten aldanmıştır.

Abbasî devleti kurulunca bu devletin başına geçenlerden, amcaları Hz. Ali'nin evlâtlarına karşı daha yumuşak ve daha lûtufkâr davranmaları bekleniyordu. Ebu'l-Abbas es-Seffah devrinde bunun belirtileri de görülmeye başlamıştı. Fakat el-Mansur tahta çıkınca Medine'de Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed b. Abdillah b. el-Hasen, Irak'ta da kardeşi İbrahim ayaklandılar. Bundan sonra Hz. Ali evlâtlarına karşı yine baskılar şiddetlendi ve hepsi göz hapsine alındı. Daha sonra iş, kanlı bir fâcia ile nihayete erdi. Bu arada, Muhammed en-Nefs-üz-Zekiyye (Muhammed b. Abdillah b. el-Hasen) Medine'de, kardeşi İbrahim de Irak'ta öldürüldü. Ebu Hanife'nin hocası ve Ehl-i Beyt'in en yaşlısı, adı geçen Muhammed en-Nefsü'z-

Zekiyye ile İbrahim'in babası olan Abdullah b. el-Hasen, türlü işkencelere uğradı ve Halife el-Mansur tarafından atıldığı hapishanede tazyik altında 145 H. yılında hayata gözlerini yumdu.

İmam Ca'fer-i Sâdık, bütün bunları gözleriyle gördüğü için siyasetin dolambaçlı yollarından uzaklaşarak kendisini ilme verdi. İlimde teselli, nur, şeref ve dünya arzularına karşı ululuk buldu. Zira ilim ve marifette yükselenlerin gözünden dünya arzuları silinip gider; hele bu arzular çeşitli hilelerle karışmış olursa.. Başkalarının başına gelenlerden ibret alan İmam Ca'fer, «Devlet reisi olmak isteyen helâk olur» demiştir.

Fakat siyasetten uzaklaşmış, idarî işlere karışmamış, hilâfet iddiasında bulunmamış ve bu yolda bir gayret göstermemiş olmasına rağmen, İmam Ca'fer'in siyasi hiç bir görüşü yoktur diyebilir miyiz ?

İmam Ca'fer'in hayatını incelediğimiz zaman kesin olarak görürüz ki o, hilâfet iddiasında bulunmamış ve bu maksatla ne açık, ne de gizli hiç bir faaliyet göstermemiştir. Fakat, samimî talebe ve dostları arasında onun kendine özgü siyasî bir görüşü yaymak istemediğini iddia edemeyiz. Çünkü, propaganda şeklinde yayılmayan ve fiilî bir durum almayan inanç ve kanaatlara zincir vurulamaz. İmamiyye mezhebine bağlı olanlara göre Ca'fer-i Sâdık'ın bu davranışı, takiyye (korku ve gizlilik = Sır tutma) prensibine uymasından ileri gelmiştir. Bize göre ise bu, onun fiilî olarak siyasetten uzaklaşmış olmasına bağlıdır.

Bununla beraber İmam Ca'fer, kendisine bağlı olduğunu iddia eden bir kısım dâilerin yüzünden çeşitli imtihanlar geçirmiştir. Irak'ta ve İslâm ülkelerinin doğu bölgelerinde bulunan bir takım Ehl-i Beyt dâî'leri (propagandacıları) arasında çeşitli sapık ve çürük fikirler doğmuştur. Bu fikirlerin en ehveni sahabileri kâfir saymak, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'e lânet etmek; en kötüsü de Ehl-i Beyt mensuplarının Tanrı olduklarını ortaya atmaktır. Nitekim bu dâiler, Muhammed Bâkır ve Ca'fer-i Sâdık için bu türlü iddialarda bulunmuşlardır.

İmam Ca'fer zamanında Irak'ta sapık bir dâî vardı. İmamları takdis eden, haramları mübah sayan bu dâî Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebî Zeyneb el-Ecda' el-Esedidir. Bu dâî, İran asıllı olup 143 H. yılında öldürülmüştür. Makrizinin «el-Hıtat» ında yazdığına göre Cefr'i ortaya atan bu sapık dâî'yi İsa b. Mûsâ öldürmüştür. El-Eş'arî, «Makalâtu'l-İslâmiyyin» adlı kitabında bu dâiye nisbet edilen «Hattâbiyye» fırkasının iddialarını şöyle anlatır:

«Hattâbiler beş fırkadır. Hepsi de imamların peygamber ve huccet olduklarını ileri sürer. Onlara göre iki peygamber vardır: Birisi nâtık (konuşan), diğeri de sâmıt (susan)'dır. Nâtık peygamber Hz. Muhammed, sâmıt peygamber de Ali b. Ebi Talib'tir. Onlar bugün yeryüzündedirler. Olmuş ve olacak herşeyi bilirler. Bütün insanların onlara itaat etmesi farzdır. Hattâbilere göre Ebu'l-Hattab da peygamberdir. Yukarıda işaret edilen peygamberler, Ebu'l-Hattaba da itaat edilmesini farz kılmışlardır. Aynı şeyi kendileri için de söylemişlerdir. Onlara göre Hz. Hüseyn'in çocukları Allah'ın dostları ve evlâtlarıdır. Daha sonra aynı şeyi kendileri hakkında da ileri sürmüşlerdir. Hattâ İmam Ca'fer'in kendilerinin Tanrısı olduğunu iddia etmişlerdir.»

Bu açıklamadan anlaşıldığına göre Hattâbiler, imamların peygamberliğini, sonra daha ileri giderek onların tanrılığını ve çağlarındaki Tanrının İmam Ca'fer olduğunu iddia etmişlerdir. Fâtimîlerin kadılarından el-Kâdi en-Numan et-Temimi (Öl. 363 H.) «Deâimu'l-İslâm» adlı kitabında Ebu'l-Hattab hakkında şöyle söyler:

«Ca'fer-i Sâdık asrındaki dâilerden en aşırı giden Ebu'l-Hattab idi. Küfre düşen, hattâ peygamberlik dâvasına kalkışan bu adam, Ca'fer-i Sâdık'ın Tanrı olduğunu da iddia etmiştir. Haramların hepsini helâl kılmış ve işlenmesine müsaade etmiştir. Kendisine bağlı olanlar, farzların ağırlığından şikâyet ederek «Yükümüzü hafiflet, ey Ebu'l-Hattab» demişler, o da, bütün farzları terketmelerini emretmiş, her türlü yasakları ve birbiri için yalancı şahidlik etmelerini mübah kılmıştır. O, imamı tanıyan kimse için haram olan her şey helâl olur, demiştir. (!) Ebu'l-Hattâb'ın bu hali Ca'fer-i Sâdık'a söylendiği zaman o, buna lânet etmiş, ondan tamamen uzak olduğunu bütün talebe ve arkadaşlarına bildirmiş, İslâm ülkelerine mektuplar yazarak bu durumu her tarafa duyurmuştur.»

Bu sapık dâînin sözleri etrafa yayılmış, o çağda mevcut olan ibahiliğin tesirinde kalan ve kalplerinde putperestlik kalıntısı bulunan bazı kimseler tarafından benimsenmiştir. O devirde Ebu'l-Hattab'ın yaydığı görüşlere benziyen daha başka sapık fikirler de oldukça çoğalmıştır. Belki bunların hepsi, aynı kaynaktan besleniyordu. İmam Ca'fer'i siyasetten uzaklaştıran şey, kendi adına ortaya atılan bu görüşleri reddetmek ve düzeltmek mecburiyetinde olduğunu hissedişidir. Burada sözü, el-Kâdi en-Numan'a bırakalım. O, bu konuyu «Deâimu'l-İslâm» da şöyle anlatmaktadır.

«Bize gelen rivayetlere göre Ebu Abdillah Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed, kendisine daha önce dâi olduklarını ileri sürenlerin du-

rumlarını, Allah'ın tâyin etmiş olduğu sınırları aştıklarını, haramları helâl kıldıklarını, şerîatin zâhirini kabul etmediklerini bildiren bir dostuna şöyle yazmıştır: Sen, onların namazı, zekâtı, Ramazan orucunu, haccı, umreyi, Mescid-i Haram'ı, Şehr-i haramı ve mukaddes yerleri, cünüplükten gusletmeyi, Allah'ın kullarına farzettiği her şeyi birer adam diye iddia ettiklerini söylüyorsun. Yine, onlara göre, bu adamları tanıyan kimsenin bütün amellerden muaf tutulacağını; namazı kılmış, zekâtı vermiş, orucu tutmuş, hac ve umreyi yapmış, cünüplükten temizlenmiş, Allah'ın haramlarına, Şehr-i harama ve Mescid-i harama saygı göstermiş olacağını; kezâ, o adamları kalben tanıyanlar için başı boşluğun ve nefîslerini yormamalarının caiz olduğunu söylüyorsun. Yine, o adamları tanıyan kimsenin kendisi bilmese de, Allah'ın emirlerini vaktinde yapmış kabul edileceğini ileri sürdüklerini yazıyorsun. Kezâ onlar, senin öğrendiğine göre içki, kumar, zina, faiz, murdar hayvan (meyte), kan, domuz eti gibi Allah'ın yasakladığı kötü şeylerin de birer adam olduğunu iddia ediyorlarmış. Onlar; anaları, kızları, kız kardeşleri, hala ve teyzeleriyle evlenmeyi Allah'ın haram kılmadığını, ancak mü'minlere Peygamberin hanımlarıyla evlenmeyi yasakladığını, ötekilerle evlenmenin mübah olduğunu söylüyorlarmış. Onların bir kadına sıra ile peş peşe temas ettiklerini, birbiri için yalancı şahitlik yaptıklarını, dinin bir iç yüzü bir de dış yüzü olduuğnu, iç yüzünü kendilerinin tanıdığını ve asıl istenilen şeyin bu iç yüz (bâtın) olduğunu iddia ettiklerini öğrenmişsin. Bu türlü şeylere inananlar, bana göre, apaçık müşriktir, kâfirdir ve bunda hiçbir kimsenin şüphesi olmamalıdır.»

Bu yüce dini bozmak isteyen azgın ve sapıklara karşı İmam Ca'fer'in aldığı vaziyet işte budur. O, gücünün yettiği kadar bütün yanlış görüşleri düzeltmeye çalışmıştır. Fakat, İslâmın esaslarını kökünden yıkmak isteyen ve onun mübârek adını sömüren bu türlü sapıkların niyeti elbette islâh değil, kötülük etmekti. İslâmı akîde ve esaslarıyla birlikte yok eden ve nefsî arzuların meydana getirdiği böyle bir ortamda kuvvet kazanan buna benzer sapık propagandalar, İslâm düşüncesine son derecede baskıda bulunuyor ve onu çığırından çıkarmak için zorluyordu. İbnu'l-Esîr, «el-Kâmil» adlı tarih kitabında bu konuyu şöyle anlatır:

«İslâm düşmanları zor kullanarak İslâmı kökünden yok etmekten ümitlerini kesince; muhaddisler tarafından tesbit edilmiş olduğu gibi, uydurma hadisler ortaya atmaya, bazı meseleleri ileri sürerek, zayıf akıllıları dinleri hakkında şüpheye düşürmeye, tevil ve tenkit etmek suretiyle doğruyu yanlış göstermeye başlamışlardır.

Bu işi ilk defa Beni Esed kabilesinin azatlısı olan Ebu'l-Hattab Muhammed b. Ebî Zeyneb yapmıştır.»[17]

Şüphesiz, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın bu sapıklarla yaptığı mücadele çok verimli olmuş ise de, onların nüfuzunu tamamen kıramamıştır. Fakat samimi insanların, bu türlü sapıkların tesirinde kalmasını önlemiştir. Ne var ki İslâmi esasları yıkmak isteyen kötü niyetliler, yine de ifsatlarına devam etmişlerdir.

İşte kendisine veya Ehl-i Beyt'e karşı bağlı olduklarını iddia eden sapıklara karşı Ca'fer-i Sâdık'ın fikri budur. O, her türlü sapık fikirlerle mücadele etmek ve gerçeği ortaya koymak için çok zahmet çekmiştir.

Buna rağmen Halife el-Mansur ondan şüpheleniyordu. Çünkü, bir anne yavrusunu korumak için nasıl hırs ve gayret gösterirse, hükümdar da tahtını korumak için öyle hırs ve gayret gösterir. Tahtını korumak için her şeyini, hattâ kendi varlığını bile fedâ etmekten çekinmez. Halife el-Mansur da, işte bu endişe ile İmam Ca'fer'in bütün hareketlerini şiddetle kontrol etmeye başlamıştır: Fakat o, tutumunu bu büyük imama hissettirmek de istememiştir.

El-Mansur, her hacca gidişinde görüşmek için İmam Ca'fer'i yanına çağırıyordu. Bazan onu hürmetle dinliyor, bazan da şüpheli gözlerle onun durum ve tutumunu tetkik ediyordu. Her iki halde de İmam Ca'fer'den ayrılırken içindeki şüpheleri dağılıyor ve onun herhangi bir fitneye sebebiyet vermiyeceğinden emin oluyordu. Fakat, İmamdan ayrılır ayrılmaz icine yine de bir şüphe düşüyor, ve onun aleyhindeki söylentilerin tesirinden kurtulamıyordu.

İmam Ca'fer taraftarlarının kendisi adına zekât topladıklarını ve bu zekâtla onun Abdullah b. el-Hasen'in oğulları İbrahim ve Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye ayaklandıkları zaman yardım ettiğini öğrenen halife el-Mansur, onu bir kere Bağdad'a çağırdı. İmam Ca'fer huzura çıkınca, Halife söze şöyle başladı:

— Ey Ca'fer b. Muhammed, Muallâ b. Hüneys'in[18] senin adına topladığı bu mallar nedir ?

Ca'fer-i Sâdık ona şu cevabı verdi:

— Ey Emiru'l-Mü'minin, Allah'a sığınırım, benim böyle bir şeyle ilgim yoktur. Bunun üzerine Halife:

— Suçsuz olduğunuzu isbat için karınızı boşayacağınıza ve kölelerinizi âzâd edeceğinize yemin eder misiniz ?dedi. İmam Ca'fer de:

---

(17) İbnu'l-Esir, el-Kâmil, c. VIII, s. 9.

(18) Bu şahıs, İmam Ca'fer'in azatlısı olup yanından hiç ayrılmazdı. Davud b. Ali, Medinede vâli iken onu öldürmüş, İmam Ca'fer'e de bazı sıkıntıda bulunmuştur.

— Allah'a yemin ederim ki böyle bir şey yoktur, dedi. Bunun üzerine Halife:

— Hayır! Karınızı boşayacağınıza ve kölelerinizi âzâd edeceğinize yemin edeceksiniz, dedi. Ca'fer-i Sadık da:

— Âlemlerin Tanrısı olan Allah'a ettiğim yemine râzı değil misiniz? dedi. Bunun üzerine Halife:

— Bana fıkıh mı öğretiyorsunuz, dedi. İmam Ca'fer de:

— Ey Emirü'l-Mü'minin, fıkıh benden ayrılır mı? dedi. Halife:

— Bırak bunu, ben şimdi seni şikâyet eden adamı karşına dikeceğim, dedi.

Biraz sonra şikâyet eden adam'ı getirdiler ve İmam Ca'fer'in huzurunda sorguya çektiler.

Adam:

— Evet, doğrudur, bu zat da şikâyet ettiğim Ca'fer b. Muhammed'dir, söylediklerim de gerçektir, dedi.

İmam Ca'fer:

—Ey adam, bu söylediklerinin doğruluğuna yemin eder misin? dedi ve ilâve etti:

— Ey adam, ben Allah'ın güç ve kuvvetinden kendisine sığınarak doğru olduğumu söylüyorum, de.

Adam:

— Ben kendi güç ve kuvvetimden Allah'a sığınırım ki söylediklerim doğrudur, dedi.

Halife el-Mansur adama yönelerek:

— Ca'fer b. Muhammed'in verdiği yemini aynı şekilde tekrar et, dedi.

Adam da aynı şekilde yemin etti.

Bu olayı anlatan râvî, sözlerine şunları ilâve etmektedir: Adam, yemin eder etmez kapkara kesilmiş ve ölü olarak yere devrilmiştir. Bu manzara karşısında ürpererek titremeye başlıyan Halife:

— Ey İmam, yarından itibaren dedenin mübârek memleketine dönebilirsin. İstersen burada da kalabilirsin. Bizden size iyilik ve ikramdan başka bir şey dokunmaz. Allah'a and olsun ki bundan sonra aleyhinizde hiç bir kimsenin sözünü kabul etmiyeceğim, demiştir.[19]

Ca'fer-i Sâdık, Halife el-Mansur ile karşılaştığı zaman gerçeği bazan açıkça, bazan da îmâ yoluyla söylerdi. Rivayet edildiğine göre; el-Mansur'un yüzüne bir sinek musallat olmuş ve onu sıkıntıya düşürmüş. Bu sırada İmam Ca'fer de huzurda bulunuyormuş. Halife:

---

(19) Seyyid Muhammed Hüseyin el-Muzaffer, Kitab es-Sâdık, c. I, s. 118.

— Ey Abdullah'ın babası, Allah, sineği niçin yaratmıştır? diye sormuş. İmam Ca'fer buna:

— Ululuk satanları küçültmek için yaratmıştır, cevabını vermiştir.

Bir defasında el-Mansur, ona şöyle yazmıştır: «Niçin diğer insanlar gibi siz de bizim etrafımızı sarmıyorsunuz?» Buna Ca'fer şu cevabı vermiştir: «Bizim sizden bir korkumuz yoktur ki onun için yanınıza gelelim. Sizin de bir âhiret meseleniz yoktur ki onu size anlatalım. Sizi bir nimet içinde görmüyoruz ki tebrike gelelim. İçinde bulunduuğnuz nimeti felâket de sayımıyoruz ki taziyede bulunalım.»

Bunun üzerine Halife ona; «Bize öğüt vermek için yanımızdan ayrılmayınız» diye yazmış, İmam Ca'fer de şu karşılığı vermiştir: «Dünyayı isteyen sana öğüt vermez, âhiret isteyen de seninle arkadaşlık etmez.»[20]

Yazışma işte burada sona ermiştir. İmam Ca'fer'in son mektubu üzerine Halife şöyle söylemiştir: «Allah'a and olsun ki o yanımdakilerden kimin dünyayı, kimin âhireti istediğini ve kimin âhireti dünyaya tercih ettiğini ortaya koydu.»

İşte Halfe el-Mansur, İmam Ca'fer-i Sâdık'ı, kimi zaman şüpheli gözlerle, kimi zaman da böyle saygı ile karşılardı. İmam Ca'fer'i itham etmek, insanların ona daha çok saygı ve bağlılığını sağlıyordu. Fakat İmamın âhirete yönelişi, dünya işlerini ehline bırakışı, çıkacak fitneleri önlüyordu. Esasen sonunda Halife, İmamı daimâ takdir ve saygı ile karşılamaya başlamıştır. Belki de o, tahtına iyice yerleşerek iktidarını kökleştirip hiç bir rakîbi kalmayınca içindeki vesveselerden de kurtulmuştur.

İmam Ca'fer, 148 H. yılında Medine'de ölmüştür. Rivayete göre Halife, onun ölüm haberini duyduğu zaman sakalı ıslanıncaya kadar ağlamıştır. el-Yakûbî, bu hususu, «Tarih»inde şöyle anlatır: «İsmail b. Ali der ki: Bir gün Halife el-Mansur'un yanına girdim. O ağlamış ve göz yaşlarıyla sakalı ıslanmıştı. Bana: Ehl-i Beytinizin başına geleni bilmiyor musun? dedi. Nedir, ey Emiru'l-Mü'minin? dedim. Şöyle cevap verdi: Ehl-i Beytin ulusu, bilgini ve onların en hayırlısının sonuncusu vefat etti. O kimdir, ey Emiru'l-Müminin? diye sordum. O da: Ca'fer b. Muhammed'dir, dedi. Ben de: Allah Eemiru'l-Mü'minin'in ömrünü uzun ve ecrini çok etsin, dedim. Halife de bana: İmam Ca'fer, Allah'ın «Sonra **biz, o kitabı kullarımız-**

---

(20) **Bahâuddin el-Amilî, el-Keşkül, c. I, s. 129, Bulak, Mısır.**

dan seçtiklerimize mîras bıraktık»[21] buyurduğu âyetindeki kimselerdendir. Evet o, Allah'ın seçkin ve iyilikte yarışı kazanan kullarından idi.»[22]

Gerçekten îman, takvâ, ululuk, İslâmın birliğini bozacak felâketleri doğuran fitnelerden uzak oluş... İmam Ca'fer gibi bir şahsiyete çok yaraşmaktadır. Onu, sevenler de, sevmeyenler de saygı ile anarlar. Herkes onun makamını kıskanır ve hiç bir kimse İslâm ümmetinin yararlarını bozacağından korkmazdı. O, iyilikte başı almış bir kişidir. Allah, ondan da onun tertemiz atalarından da razı olsun.

---

(21) Fâtır Sûresi, 32.
(22) Tarîhu İbni Vâdıh c. III, s. 117, Necef, Irak.

İMAM CA'FER'İN ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

Yukarıdan beri anlattığımız tarihî olaylar, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın hem baba tarafından dedesi Hz. Ali'ye, hem de ana tarafından dedesi Hz. Ebu Bekr'e yakışır bir şahsiyete sahip olduğunu göstermiştir. Burada kısaca, onun daha çok ilmî şahsiyet ve karakterini anlatacağız. Bu anlatacaklarımız, bir bakıma yukarıda anlattıklarımızın neticeleri mahiyetinde olacaktır.

Okuyucunun ilk öğrenmek istediği şey, İmam Ca'fer'in fizyonomisidir, sanırım. Haltercemesini yazanlar onu şöyle anlatırlar:

«İmam Ca'fer orta boylu, iri gövdeli, ak ve parlak benizli idi. Yüzünde nur parıltıları vardı. Saçı siyah ve kıvırcıktı. Burnu nârin ve büyük, alnı açık idi. Yüzünde bir ben vardı..»

İşte İmam Ca'fer'in fizyonomisi kısaca bundan ibarettir. Karakter ve ruhî yapısı ise, son derecede yüksekti. Halifelerin dahi gıpta ettiği İmam Ca'fer'in yüksek sıfatları şunlardır:

1 — İHLASI

İmam Ca'fer samimî, iyi niyetli, yüksek gâye sahibi ve hakikat âşıkı idi. Dünya işlerine düşkün olmadığı gibi, şehvetine düşkün veya ne idüğü belirsiz kimselerden uzak dururdu. O, fedâkâr ve açık kalbli kimseleri arardı. Şüpheli bir şeyle karşılaştığı zaman ihlası, kendisini hakîkata ulaştırırdı. Onun basîreti şüpheleri giderir ve gerçeğe nüfuz etmesini sağlardı. Aklının erginliği sayesinde o, şehvet gölgelerini dağıtır ve kendisini korurdu. O, ilhamını Peygamber (S.A.)'in şu hadisinden alırdı. **«Şüpheli şeylerle karşılaştığı zaman basîret gösterenleri, şehevî arzularla karşılaştığı zaman akıllı davrananları Allah sever.»**

Onun ihlas sahibi oluşunun birçok âmilleri vardır. Bunların başında mensup olduğu temiz âile gelir. Zira ihlas, bu âilenin göze çarpan en büyük özelliğidir. Esasen ihlas, Peygamber Evine mensup

olan ve Hz. Ali'nin torunu bulunan insanlarda olmazsa kimlerde olabilir? Onlar, ihlası babadan oğula mîras olarak almışlardır. Onlar, bir şeyi severlerse, ancak Allah için severler ve bunu imanın esaslarından sayarlardı. Nitekim Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur. «**Sizden biriniz bir şeyi Allah için sevmedikçe gerçekten iman etmiş olmaz.**»

İmam Ca'fer'in ihlasını kuvvetlendiren öteki unsurlar şunlardır:

a) Kendisini ibadete, ilme verişi ve dünya arzularından yüz çevirişi: Bu hususu İmam Mâlik'ten dinleyelim: «Ca'fer b. Muhammed'e gelir ilim alırdım. O çok gülümserdi. Peygamber'in adı anılınca yüzü sararırdı. Ona uzun zaman devam ettim. Her görüşümde onu şu üç şeyden biri ile meşgul bulurdum: Ya namaz kılar, ya oruç tutar veya Kur'an okurdu. Abdestli olmadan Peygamber (S.A.)'-den dahis rivayet etmezdi. Mânâsız sözleri hiç ağzına almazdı. O, Allah'dan korkan zâhid ve âbid âlimlerden idi. Yanına geldiğim zaman dayandığı yastığı mutlaka alır bana ikram ederdi...»[23]. İmam Mâlik, onun ve diğer büyüklerin fazîletlerini uzun uzun anlatır.

b) Takvâ sahibi oluşu: İmam Ca'fer, haramdan son derecede sakınır, helâl şeyleri israfa düşmeksizin sarfederdi. Peygamber (S.A.)'in «**İsrafa ve gurura kapılmaksızın yeyiniz, içiniz ve giyiniz**» hadis-i şerifine tam olarak uyardı.

İnsanların karşısına güzel bir kılıkla çıkar, nefsini gösterіştan arıtmak için zühd sahibi olduğunu gizlerdi. **Bir lokma ve bir hırka** ile yaşadığını gösteren niceleri vardır ki, riyakârlıkları yüzünden çetin bir hesaba çekileceklerdir. Bir kere Süfyan-ı Sevrî, İmam Ca'fer'in yanına gelmiş ve onu çok güzel bir kıyafet içerisinde görmüştü. O, bu durumu şöyle anlatır: «İmam Ca'fer'e hayran hayran bakmaya başladım. Bana, niçin bize böyle bakıyorsun ey Sevri? Her halde gördüklerine hayret ediyorsun, dedi. Ben de, ey Peygamber (S.A.)'in torunu, bu elbiseler ne senindir ne de atalarından kalmadır, dedim. O da bana, ey Sevrî, onların çağı kıtlık ve darlık zamanı idi. Onlar da bu kıtlık ve darlığa göre hareket ediyorlardı. Bizim çağımız ise her türlü ikbal ile geldi, dedi. Sonra cübbesinin yenini kaldırdı; bir de gördüm ki, altında kısa etekli ve kısa yenli beyaz yünden bir cübbe daha var. Bunun üzerine şöyle dedi: Ey Sevrî, bunu Allah için giyindik, şu üstündekini de sizin için giyindik. Allah için olanı gizledik, sizin için olanı da açığa çıkardık.»[24]

c) Allah'dan başka hiç bir kimseyi düşünmeyişi: O, yalnız Al-

---

(23) el-Medârik, yazma, Dâru'l-Kütüb el-Mısriyye, varak: 210.
(24) Hılyetu'l-Evliyâ', c. III, s. 193.

lah'dan korkar ve Allah yolunda hiç bir kimseden korkmazdı. Emirin emirliğinden, halkın da çokluğundan çekinmezdi. Onu övgü aldatamaz, yergi de bükemezdi. O, İslâmın esaslarını bozmak için uğraşanlardan beri olduğunu ilân etmiş, Halife el-Mansur'a da yardakçılık etmemiştir. O, gerçekten takvâsı ve hidayet üzere oluşu ile ulu bir er idi.

2 — BASÎRET VE İLMİ

İhlaslı olunca hikmet nuru kişinin ruhunu aydınlatır; söz, düşünce ve işi dosdoğru olur. Dolayısıyla o, açık bir basîret, gerçeği doğrudan doğruya kavrayan keskin bir zekâ, geniş bir anlayış ve derin bir ilim sahibi olur. Ca'fer de Ehl-i Beytin asalet ve zekâsına vâris olmuş, ruhunu marifetle cilâlayarak hakikatı kaynaklarından öğrenmiştir. O, şeriatın mânalarını, maksat ve gâyelerini aydın gönlü, düşünen aklı ve geniş araştırmaları sayesinde hakkıyla kavramıştır. Ona bir kere, faizi Allah niçin haram kılmıştır? diye sorulduğunda, **«İnsanların birbirine karşı cimrilik etmemesi için»** diye cevap vermiştir. Onun bu sözü gerçektir. Çünkü insanlar, ancak bir fayda karşılığında birbirine borç verirlerse yardımlaşma ortadan kalkar. Yardımlaşmadan kaçınıldığı zaman cimrilik baş gösterir. Cimrilik artınca da ruhlar kararır. Cimrilik veya sıkılık, ister tüketim isterse üretim için olsun, zarara katılmaksızın borç olarak verilen bir şey üzerinden kazanç sağlamak gibi bir sonuca varır. Halbuki zarara katılmakta yardımlaşma vardır; cimrilik veya sıkılık yoktur.

İmam Ca'fer, hazırcevaplı, sürat-i intikal sahibi, keskin görüşlü büyük bir bilgin idi. Irak'ın büyük fakihi İmam Ebu Hanife'nin sorduğu kırk meseleyi tereddütsüz bir şekilde nasıl cevaplandırdığını, bu meselelerdeki bütün fakihlerin görüşleriyle birlikte kendi görüşlerini nasıl açıkladığını düşünürsek, onun ilim ve zekâsının büyüklüğünü daha iyi anlamış oluruz.

3 — CÖMERTLİĞİ

Hz. Ali'nin torunlarındaki cömertlik şaşılacak bir şey değildir. Çünkü; **«Allah sevgisiyle yoksulu, yetimi ve esiri doyururlar»**[25] ve **«Malı Allah sevgisiyle akrabaya, yoksullara, yoldakalmışlara, dilenenlere, köle ve esirlere verenler...»**[26] âyetlerinin Hz. Ali ile eşi Hz.

(25) Dehr Sûresi, 8.
(26) Bakara Sûresi, 177.

Fâtıma hakkında nâzil olduğu rivayet edilir. İşte böyle bir soydan olan İmam Ca'fer, israfa sapmaksızn, iyilik edilmeye lâyık olanlara bol bol ihsanda bulunmuştur. O, yakınlarına, insanlar arasındaki anlaşmazlıklar mala dayanıyorsa kendi malından verilmek suretiyle bu anlaşmazlıkların kaldırılmasını emrederdi. Rahmetli şöyle söylerdi: «İyilik ancak şu üç şeyle tamamlanır:

a) İyilikte acele etmekle,
b) İyiliği gözde büyütmemekle,
c) İyiliği gizli tutmakla.»

O, çoğu zaman iyiliği gizli olarak yapardı. Dedesi Ali Zeynelâbidin gibi gecenin karanlığında ekmek, et ve para dolu bir dağarcığı omuzuna alır, Medine'deki fakirlere dağıtırdı. Fakirler kendilerine ihsanda bulunan kişinin kim olduğunu ölünceye kadar bilemezlerdi. Hilyetu'l-Evliyâ'da şöyle anlatılır: «Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed, yoksullara o derecede yardım ederdi ki, elinde kendi âilesine harcıyacak bir şeyciği kalmazdı.»

4 — HİLİM VE MÜSAMAHASI

İmam Ca'fer, âlicenap ve hilim sahibi bir insandı. Kötülüğe iyilikle mukabele ederdi. **«Ne iyilik ne de kötülük bir olmaz. Sen en güzel olanla mukabele et. O zaman görürsün ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse bile sanki yakın bir dost olmuştur»**[27] âyetinde belirtilen sıfatlara lâyıktı. O, şöyle söylerdi:

«Bir kardeşinin seni kötülediğini işitirsen üzülme. Çünkü, onun söylediği doğru ise bu senin başına çabucak gelen bir cezâdır. Eğer dediği doğru değilse bu da, senin için işlemediğin bir iyiliktir.»

İmam Ca'fer, kendisiyle münasebeti olan akraba ve hizmetçilerine karşı çok şefkatli davranırdı. Söylendiğine göre o bir defa bir iş için uşağını göndermiş; uşağın gecikmesi üzerine onu aramaya çıkmış ve bir yerde uyur vaziyette bulmuştur. Onun başucuna oturarak uyanıncaya kadar rahatını sağlamıştır. Uyanınca ona, «Sana ne oluyor ki gece gündüz uyuyorsun? Geceyi kendine, gündüzü de bize ayıracaksın» demiştir.

Müsamaha ve yumuşak muamele onu, kendisine kötülük edenlere Allah'dan mağfiret dileyecek kadar büyük bir dereceye yükseltmiştir. Rivayet edildiğine göre gıyabında kendisine kötü bir şey söylendiğini işitince kalkar, abdest alır, namaz kılar ve Allah'dan kendisine dil uzatanı affetmesini dilerdi. Çünkü kendisinin haklı ol-

---

(27) Fussılet Sûresi, 34.

duğunu bildiği halde, kendisine haksızca davranan kişinin bağışlanmasını büyüklük sayardı. Güçlü olduğu zaman düşmandan intikam almak ona göre küçüklüktür. Bağışlamakta bir küçüklük yoktur. Fakat, güçlü bir insan için zayıf bir kimseden intikam almak büyük bir zillettir. Bu doğrudur. Çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmaktadır. **«Affetmek, şerefi, sadaka da malı azaltmaz.»**

5 — SABIR VE ŞÜKRÜ

Ebu Abdillah Ca'fer-i Sâdık, şükredici bir er idi. Sabır ve şükür mü'minin ruhunda birleşen manevî iki haslettir. Nimete şükreden, felâket karşısında da sabreder. Hattâ nimete şükür bile sabra muhtaçtır. Felâket karşısında sabır da ancak şükürle gerçekleşir. Rızâ ile sabır, en güzel sabırdır.

İmam Ca'fer sabırlı, huşû sahibi ve ibadete düşkün idi. O felâketler karşısında sabırlı, dostlarından ayrılırken sabırlı, yavrusunu kaybettiği zaman da sabırlı idi ...Küçük yaşta ölen bir çocuğu için üzülerek ağlamış ve «Allahım, alan da sensin veren de sensin, hastalık da sağlık da sendendir!» demiş, sonra ölü oğlunu kadınların yanına götürmüştür. Kadınlar onu görünce feryada başlamışlar, İmam Ca'fer de, onlara ağlamamaları için yemin vermiş ve çocuğu defnetmek üzere götürürken, «Yavrularımızın ruhunu alan Allah'ı tenzih ederim. Bu, bizim ancak Allah'a karşı olan sevgimizi arttırmaktadır.» demiştir. Çocuğun üzerini toprakla örterken de şöyle söylemiştir: «Biz, o insanlarız ki Allah'dan sevdiğimiz kimselere hoşumuza giden şeyleri isteriz, O da verir. Sevdiğimiz kimseler hakkında Allah hoşumuza gitmeyen bir şey murad ederse ona da rızâ gösteririz» [28]

O, Allah'ın dilediği her şeye rızâ gösterirdi. Felâketlere şükretmek işte budur. İnleyip sızlanarak yapılan sabır, aslında sabır değil şikâyettir. Zirâ, sabır ile sızlanmak birbirine zıt şeylerdir. Kısaca diyebiliriz ki, şükürle sabır hallerini kendisinde birleştiren en büyük insan, İmam Ca'fer'dir.

6 — YİĞİTLİĞİ

Hz. Ali'nin torunları gerçekten yiğit kişilerdir. Onlar ölümden korkmazlar. Hele Ebu Abdillah Ca'fer'i Sâdık gibi kalbi iman ile dolu olan, kendisini nefsî ve şehevî arzulardan uzaklaştıran, ruhunu yalnız Allah korkusu sarmış, gönlü yalnız Allah'a iman ile mamur bulunan bir kişi, güç ve azameti ne olursa olsun, hiçbir kuldan kork-

---

(28) Kitab es-Sâdık, c. I, s. 264.

maz. O, kendisine taraftar olduklarını iddia ettikleri halde İslâm dinini bozmaya çalışanlara yiğitçe karşı koymuştur. Halife el-Mansur, bütün şiddet ve heybetiyle, «Allah, sineği niçin yaratmıştır?» diye sorduğunda o, korkmadan, «ululuk satanları küçültmek için yaratmıştır.» cevabını vermiştir. Daha önce de geçtiği gibi İmam Ca'fer, bazı iftira ve dedikodular sebebiyle Halifenin huzuruna çıkarılmıştı. Halife ile karşılaştığı zaman gösterdiği metanet ve açık bir dil ile verdiği cevaplar, onun yiğitliğini isbat eden en büyük tanıktır. Bakınız o, kendisini itham eden Halifenin yüzüne karşı nasıl nasihat etmektedir:

«Senin, yumuşak ve hilim sahibi olman gerekir. Çünkü hilim, ilmin esasıdır. Kudretli olduğun zamanlar nefsine hâkim ol. Çünkü sen, gücünün yettiği bir şeyi yaptığında saldırganlıkla anılmayı seven birine benzemiş olursun. Bil ki sen, müstahak olan birini cezalandırırsan, ancak adaleti yerine getirmiş bulunursun. Şükrü icap ettiren hal, sabrı icap ettiren halden daha üstündür.»

Söylendiğine göre vâlilerden biri hutbesinde Hz. Ali'ye dil uzatınca, Ca'fer-i Sâdık, ayağa kalkarak, onun sözünü reddetmiş ve konuşmasını şu cümlelerle bitirmiştir: «Dikkatli olunuz, size söylüyorum, kıyamet günü mizanı en çok boş olan ve en çok ziyana uğrayan kimse, âhiretini başkasının dünyası için satandır, işte böylesi fâsıktır.»

İmam Ca'fer'in kendisi için hilâfet dâvasından kaçınması yiğitliğine bir zarar getirmez. Çünkü yiğit, yapacağı davranışın sonucunu düşünmeden ortaya atılmaz. Yiğit kişi, olayları değerlendirir ve sonuçlarını görür. Eğer o ileri atılmakla faydalı bir netice elde edeceğini görürse, kendisini kuşatan kılıçları ve çevresini saran ölüm vâsıtalarını hiçe sayarak ileri atılır.

7 — FİRASETİ

İmam Ca'fer kuvvetli bir firaset sahibi idi. O, keskin firaseti ve ileri görüşlülüğü sebebiyle siyasî olay ve propagandalara kendisini kaptırmamıştır. Çünkü, bol bol konuşan ve iş ciddileşince yan çizen Iraklı şiilerin durumunu iyi biliyordu. Hz. Hüseyn'e, Zeyd ve evlâtlarına, onların yaptıklarından ibret almıştı. Bu yüzden o, isyana teşvik edenlere uymamış, hattâ kendi zamanında devlete karşı ayaklanmak isteyenleri de bu işten vazgeçirmeye çalışmıştır. Amcası Zeyd, amca oğulları Muhammed en-Nefs-üz Zekiyye ve İbrahim'i isyandan vazgeçirmek için hayli uğramıştır.

İmam Câfer'in firasetiyle ilgili olaylar pek çok olup bunlardan birisi şudur: Abbasî Devletini doğuran şii faaliyetinin başına geç-

mek üzere çağrıldığı zaman o; keskin görüşü sayesinde, «Bu bizim işimiz değildir.» cevabını vererek kendisini kurtarmıştır. Zira, karşılaştığı olaylar, herkesten çok, onu uyanık ve firaset sahibi yapmıştır. O, firaseti mü'minlerin sıfatı olarak kabul eder ve «**Elbette bunda firaseti olanlar için ibret vardır**» [29] âyetindeki «firaseti olanlar — mütevessimler» sözünü, olayları ve olanların ötesini sağlam bir görüş ve keskin bir sezgi ile kavrayanlar, diye açıklardı.

8 — HEYBETİ

Allah, İmam Ca'fer-i Sâdık'a kendi celâlından bir heybet ve kendi nurundan bir nur vermiştir. Çünkü İmam Ca'fer, Allah'a çok ibadet eden, mânâsız lâflardan sakınan, halkın düşkünlük gösterdiği şeylerden yüz çeviren, olaylar karşısında sabırlı ve dayanıklı olan bir kimse idi. İşte bunlar, İmam Ca'fer'in heybetini artırmıştır. Ayrıca o, şerefli âilesinin tarihi, Allah'ın kendisine verdiği ahlâk, yakışıklı çehre, küçük şeylerden uzak oluş ve yüksek işlere yöneliş gibi meziyetlere sahipti.

İmam Ca'fer'in heybetini anlatmak için yukarıda söylediğimiz bir hâdiseye tekrar işaret etmek kâfidir, sanırız: Halife el-Mansur'un yanında oturmakta olan İmam Ca'fer'i gören İmam Ebu Hanife, o haşmetli Halifenin heybetinden ziyade, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın heybetinden korkmuştur.

Onun heybeti, sapık ve şaşkınları doğru yola getirirdi. Sapık fırkalardan birinin başı ve güçlü bir anlatışa sahip olan bir şahıs, İmam Ca'fer'in huzurunda konuşurken kekelemiye başlamış ve ona, «Ey Peygamber torunu, ben sana oderece saygı gösteriyor, senden o derece utanıyorum ki huzurunda dilim dönmüyor,» demek zorunda kalmıştır.

Irak'ın zındık propagandacılarından İbnu'l-Avcâ', İmam Ca'fer'le karşılaştığı zaman konuşamaz olmuştur. İmam, kendisine «niçin susuyorsun?» diye sormuş, o da «size duyduğum saygı ve heybetinizden dilim tutuldu. Ben bilginlerle karşılaştım, kelamcılarla tartıştım, hiç birinden bu derecede korkmamıştım.» diye karşılık vermiştir.

Karşısındakileri şaşkınlığa düşüren bu heybetiyle beraber o, talebelerine ve yanına gelenlere karşı son derecede tevâzu sahibi idi. Kendisinden ilim almaya gelen İmam Mâlik'e kendi yastığını ikram ederdi. İşte büyüklerin heybeti, başkalarının kendilerine böyle itaat etmelerini sağlar. Fakat onlar, halkın kendilerine yaklaşması için daimâ mütevâzî davranırlar.

---

(29) Hıcr Sûresi, 75.

İMAM CA'FER'İN GÖRÜŞLERİ

Ca'fer-i Sâdık'ın hem fıkıh, hem de hadis'de büyük bir mevkii vardır. O, büyük bir fakih olduğu kadar akaid hakkında da özel görüşlere sahib olup çağındakilere bu konularda kendi görüşleriyle daima ışık tutmakta idi. İmam Ca'fer, aynı zamanda bir hadis râvisidir. Hüküm çıkarma (istinbat) şekillerini de çok iyi bilmektedir. O, gerçekten ayrılanların itikadlarını düzeltmiş; kader, insan iradesi, tevhîd ve esasları üzerinde açıklamalar yapmış, fıkhî hüküm çıkarma metodlarını da anlatmıştır.

Biz burada, kitabımızın hacmini daha fazla genişletmemek için İmam Ca'fer'in belli başlı görüşlerini anlatmakla iktifa edeceğiz.

TEVHİD GÖRÜŞÜ

İmam Ca'fer-i Sâdık, Allah'ın birliği (Vahdâniyyeti) üzerinde çeşitli yanlış görüşlerin ileri sürüldüğü bir çağda yaşamıştır. Bu devirde bir takım insanlar, Allah'ın eli, yüzü ve insan gibi sureti olduğu vehmine kapılmışlardır. Bunlar, kıyıda köşede bulunan putperestlerin kalıntılarıdır. İmam Ca'fer, bunlara hakikatı anlatmaya ve doğru yolu göstermeye çalışmıştır. Mu'tezile mezhebine mensup olanlar, Ca'fer-i Sâdık'ı kendi imamlarından sayarlar ve Ehl-i Beyt mensuplarının kendileri gibi düşündüğünü kabul ederlerdi. Gerçekte Ehl-i Beyt mensupları, Allah'ı tenzih etme hususunda, genel olarak, mu'tezililerin görüşlerine yakın idiler. Onlar Allah'ı şöyle sıfatlandırırlar: Allah birdir, tektir, eşi ortağı yoktur, samed'dir, yaratıklardan hiç birine benzemez. Hiç bir şey O'nun benzeri değildir. O işitir, görür, doğmamıştır, doğurulmamıştır, kim olursa olsun hiç bir insanın bedenine hulul etmez. O'nun bizim gibi eli ve dili yoktur. İnsanda bulunan hiç bir şey O'nda mevcut değildir. El ve yüz gibi Kur'an-ı Kerim'de bulunan Allah'a ait sıfatlar mecâzî manâda olup te'vile de ihtiyaç yoktur. İlk müslümanlar bunlar üzerinde tartışmamışlardır. Onlardan hiç birisi, **«Sana bîat edenler ancak**

Allah'a bîat etmektedirler. Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir...»[30] âyetinden Allah'ın maddî bir şekilde eli bulunduğunu anlamamış, aksine bundan hepsi de, Allah'ın kudret sahibi olduğunu ve va'dlerini yerine getireceğini anlamıştır. Kezâ, ilk müslümanlar, «Allah'a biat etmek» sözünün, Allah'a söz vermek yerinde kullanıldığını kavramışlardır.

Şiîler tevhide dair İmam Ca'fer'in bir risalesi olduğunu ileri sürerler. Aslında bu risaleyi yazan onun öğrencisi Mufaddal b. Amr'-dir. O, bunu, kendisinden dinlemiş olduğu dört derste (meclis)'de tuttuğu notlardan meydana getirmiştir. Bu risalede İmam Ca'fer canlı ve cansız, gece ve gündüz, ay, güneş ve yıldızlar gibi varlıklardan deliller çıkararak, Allah'ın varlık ve birliğini isbat etmeye çalışmıştır. O, bu derslerin her birinde önce Allah'ın sıfatlarını anlatır. Burada misal olmak üzere dördüncü dersin başlangıç kısmını aynen naklediyoruz:

«Bizim hamd, senâ ve tesbihimiz o mukaddes isme, yüce nura, herşeyi bilen, celâl ve ikram sahibi olan, insanları yaratan, âlemleri ve çağları yok eden, gizli ve örtülü şeylerin, ilişilmez gaybın, gizli ismin ve saklı ilmin sahibi olan Allah'a mahsustur. Allah'ın salat-ü selâm ve bereketleri; müjdeci, korkutucu, Allah'a O'nun izniyle davet edici ve aydınlatıcı bir kandil olarak, ilâhî vahyi tebliğ eden Peygamberine olsun! Allah onu, helâk olan da beyyine üzerine helâk olsun, yaşayan da beyyine üzerine yaşasın diye göndermiştir.»

Bu risalede Ca'fer-i Sâdık; ilâhî iradeyi, âlemin Allah'ın kahredici kudretiyle yaratıldığını, ezeli ilmi, kâinatın sağlam nizamını, Allah'ın kullarını imtihan ettiği bu dünya felâketlerindeki ibret verici hikmetleri isbatlamaktadır.

KADER GÖRÜŞÜ

Şii olan ve şii olmayan «Milel ve Nihal» (Dinler ve Mezhebler Tarihi) yazarlarının ittifakla rivayet ettiklerine göre İmam Ca'fer, hayır ve şerri ile kadere inanırdı. Burada ona göre cebr yoktur. Ancak seçme (ihtiyar) ve Allah'ın yardımıyla muvaffak olma vardır. Allah'ın mülkünde O'nun istemediği bir şey olmaz. Cebren masıyet (günâh) da yoktur. Allah dilemezse itaat da mümkün olmaz. Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmaktadır. O'nun ezeli ilmi değişmez. Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal'inde aynen şunları söyler:

«Seyyid İmam Ca'fer-i Sâdık, itizal ve kaderi inkârdan beridir. İrade hakkında o şöyle der: Allah bize bir şey murad etmekte ve

---

(30) Feth Sûresi, 10.

bizden bir şey istemektedir. Bize murad ettiği şeyi bizden gizlemiş, bizden istediği şeyi de bize açıklamıştır. Öyleyse niçin O'nun bize murad ettiği şey ile meşgul olarak bizden istediğini yerine getirmiyoruz? İmam Ca'fer, kader hakkında da açıkca şöyle söyler: Ne **cebr** vardır, ne de **tefvîz** vardır. Yani insan ne iradesizdir, ne de onun iradesi tamamen müstakildir. Ca'fer-i Sâdık şöyle dua ederdi: Allah'ım, itaat edersem hamd sanadır, isyan edersem hüccet senindir! İyilik'de ne benim ne de başkasının bir tesiri vardır. Kötülük'de de ne benim ne de başkası için bir hüccet vardır» [31].

Bu sözlerden açıkca şu iki husus anlaşılmaktadır:

1 — İmam Ca'fer'e göre cebr yoktur. Biz günâhlarımızdan sorumluyuz. Allah'ın iradesine karşı direnerek O'na karşı koymak da yoktur.

2 — Yine İmam Ca'fer'e göre, Allah'ın bize murad ettiği şeylerden **Levh-i Mahfuz**'da yazılı olanlar bizden gizlenmiştir. Onların değişebileceğini iddia etmemiz, bizim onları bilmemizi gerektirir. Halbuki biz onları bilemiyoruz. Öyleyse onların değişeceğini nasıl bileceğiz? Biraz önce geçtiği üzere Allah'ın ilmi ezelîdir. Buna göre İmam Ca'fer'in **bedâ'** —bu, Allah'ın ilmi değiştiği için iradesinin de değişmesidir— fikrine inandığını iddia edenlerin bu iddiaları tetkike muhtaçtır. Bize göre bu, esasen bâtıl bir iddiadır. İmam Ca'fer'in, oğlu İsmail hakkında şöyle söylediği iddia edilmektedir: «İsmail'in iki defa öldürüleceği yazılmıştır. Bu öldürülmeyi İsmail'den uzaklaştırmasını Allah'dan diledim. O da bunu ordan uzaklaştırdı.»

Bu ifade iki hususu gösterir ki bunların her ikisinin de Ca'fer-i Sâdık'a nisbeti imkânsızdır:

a) Ca'fer-i Sâdık'a gayb ilmi verilmiştir. Bu sayede o, oğlu için takdir edileni bilmiş ve Allah'dan bunu değiştirmesini dilemiş, O da iki defa değiştirmiştir. Bu, Şehristâninin, «Allah bize birşey murad ederse onu bizden gizler» diye İmam Ca'fer'den naklettiği söze aykırı düşmektedir. Öte yandan, Allah'ın elçisi Hz. Muhammed, İmam Ca'fer'den kıyas edilmeyecek kadar büyük ve aynı zamanda İmam Ca'fer'in şeref ve asaletinin kaynağı olduğu halde, oğlu İbrahim için takdir edileni bilememiştir.

b) Düa takdiri değiştirmektedir. Gerçekte ise düa bir ibadet olup takdire bağlıdır. Yani Allah, ezelî ilminde kulun düa edeceğini ve kendisinin de onun bu düasını kabul eyleyeceğini takdir etmiştir.

---

(31) el-Milel ve'n-Nihal, c. II, s. 2; İbni Hazm'in el-Fasl'ının kenarında.

Kısaca, demek istiyoruz ki, bize göre İmam Ca'fer-i Sâdık'ın bedâ fikrine inanması veya bu fikri benimsemesi imkânsızdır. Ehl-i Sünnet bilginleri, İmam Ca'fer'in her hangi bir imamın geri döneceğini (ric'at) fikrini ileri sürdüğünü de reddetmişlerdir. Yine Ehl-i Sünnet bilginlerine göre, İmam Ca'fer'in, mu'tezililer gibi, fâsıkların ne mü'min ne de kâfir olduğunu söylemiş olması da imkânsızdır.

KUR'AN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

El-Kuleyni'nin anlattığına göre Ebu Bekr Sıddîk'ın torunu olan Ca'fer-i Sâdık, Kur'an-ı Kerim'de bazı eksiklikler bulunduğunu söylermiş. Kur'an'daki bütün «Âl-i Muhammed» kelimeleri kaldırılmış; meselâ, **«Ey Peygamber, Rabbından sana indirilenleri tebliğ et; eğer yapmazsan O'nun elçiliğini tebliğ etmemiş olursun.»** [32] âyetindeki **«Rabbından»** kelimesinden sonra gelen «Ali» kelimesi kaldırılmış. **«O zulmedenler, yakmda hangi inkılâp ile sarsılacaklarını bilecekler»** [33] âyetindeki **«zulmedenler»** kelimesinden sonra ve **«hangi»** kelimesinden önce yer alan **«Âl-i Muhammed»** sözü kaldırılmış. Kezâ, **«Gerçekten kâfir olan ve zulmedenleri Allah aslâ yarlığamıyacaktır»** [34] âyetindeki «zulmedenler» kelimesinden sonra gelen **«Âl-i Muhammed»** sözü kaldırılmış. (!)

Ca'fer-i Sâdık'a isnad edilen bu sözler, Allah'a, Allah'ın Elçisine ve Resûlullah'ın torunlarına apaçık bir iftiradır. Bu türlü iftiraları uyduranları Allah kahretsin!

Tarihte, İmamiye mezhebinin ileri gelenlerinden bu tozları silkip atan ve Ca'fer-i Sâdık'ın Kur'an hakkında gerçekten ne düşündüğünü bize nakleden büyük bilginlerin mevcudiyetini görmekteyiz. Meselâ, Şerif Murtaza, büyük takvâ sahibi İmam Ca'fer'in Kur'an-ı Kerim hakkındaki gerçek fikrini bize nakletmekte ve şöyle söylemektedir:

«Kur'an, Peygamber (S.A.) zamanında bugünkü gibi bir arada tam olarak mevcut idi, yani o zaman Kur'an tam olarak okunuyor ve ezberleniyordu. Hattâ sahabilerden bir topluluk, Kur'an-ı Kerim'i ezberlemek için vazifelendirilmişti. Kur'an Hz. Peygamber'e arz olunarak huzurunda okunuyordu. Sahablierden Abdullah b. Mes'ud ve Übey b. Ka'bın da içinde bulunduğu bir cemaat, Kur'an-ı Kerim'i defalarca Peygamber'in huzurunda hatmetmiştir.»

Birazcık düşünürsek bu ifade gösterir ki, Kur'an-ı Kerim, Pey-

---

(32) Mâide Sûresi, 67.
(33) Şuarâ Sûresi, 227.
(34) Nisâ Sûresi, 168.

gamber zamanında şüphesiz tam olarak ve eksiksiz bir şekilde mevcut idi. Dolayısiyle, bunun aksini ileri süren ve İmamiyye mezhebine mensup olduğunu iddia eden kıyıda bucakta kalmış bir kaç kişinin muhalefeti hiç bir değer taşımaz. Aziz okuyucum, o büyük İmama isnad edilen bu türlü sözleri okurken, benim tüylerim diken diken oldu. Fakat tarihte, Hz. Muhammed'in temiz soyundan gelen Kur'an ve Ca'fer-i Sâdık'a kondurulmak istenen bu gibi tozları gideren, şüphe ateşini söndüren ve gerçeği açığa çıkaran imamların varlığına şahid olmaktayız. Bugün de, İsnâ-aşeriyye mezhebine mensup olan birçok kardeşlerimiz, aynı vazifeleri yapmaya devam etmektedirler.

İMAM CA'FER'İN FIKHI

Biz, İmam Ca'fer'in fıkhını burada derinlemesine anlatamıyacağız. Zira İmam Mâlik'in, İmam Ebû Hanife'nin, Süfyan-ı Sevrî ve Süfyan b. Üyeyne'nin hocası olan Ca'fer-i Sâdık'ın fıkhı bu kitabın hacmine sığmaz. O'nun fıkhının kaynakları, dayandığı delil ve metodlar incelenecek olursa söz çok uzar ve onu tam olarak anlatıncaya kadar kalemimiz büsbütün yorulur. Dolayısıyla burada şunları söylemekle yetineceğiz:

İmam Ca'fer-i Sâdık Allah'ın kitabına tam olarak sarılırdı. O, Kur'an-ı Kerim'i anlama, Kur'an'ın âyet ve nass'larından fıkıh hazinelerini ortaya çıkarma hususunda keskin bir görüşe sahipti. İmam Ca'fer, Sünnete de aynı şekilde sarılırdı. İmamiyye mezhebine bağlı olan kardeşlerimiz, İmam Ca'fer'in ancak Ehl-i Beyt'ten rivayet edilen hadiseleri kabul ettiğini ileri sürüyorlar. «İmam Zeyd» adlı kitabımızda tarihi delillere dayanarak, yukarıda da kısaca söylediğimiz gibi, Ehl-i Beyt mensuplarının diğer sahabe ve tâbiilerle ilişkilerini büsbütün kesmediklerini isbat ettik. İmam Ali Zeynelâbidin, çağındaki sahabe ve tabiilerin toplantılarından ayrılmazdı. Onun, bütün müslümanlar arasında ve özellikle Ehl-i Beyt içerisinde yüksek ve saygı gösterilen bir yeri vardı.

İmam Ca'fer, Kur'an ve Sünnet'te bir nass bulamazsa kıyas'a başvuruyor muydu? O, şüphesiz re'y ile hüküm veriyordu. Fakat, onun re'yi nass bulunmayan hususlarda maslahata mı, yoksa kıyasa mı dayanıyordu? Bunu kesin olarak bilemiyoruz. Öyle görünüyor ki o kıyas metoduna başvurmuyordu; ancak nass bulamadığı zaman maslahat veya akla göre hareket ediyordu. Rivayete göre İmam Ebu Hanife ile Medine'de ilk karşılaştığı zaman aralarında şu konuşma cereyan etmiştir:

«Ey Numan, bana babam, dedemden şöyle rivayet etti: Din hususunda re'yi ile kıyasa ilk başvuran İblistir. Allah ona: Âdem'e secde et, dedi. O da; ben Âdem'den hayırlıyım, çünkü beni ateşten,

onu da topraktan yarattın, dedi. Kim dinde re'yi ile kıyas yaparsa Allah onu kıyamet günü İblise arkadaş eyler. Çünkü o, kıyas yapmak suretiyle şeytana uymuştur» (*).

Medine fıkhında re'y, nass bulunmadığı zaman maslahata dayanırdı veya maslahat rey'e galebe çalardı. Hattâ re'y ile meşhur olan Rabîa'da bile re'y, maslahat demekti. Bunun içindir ki, İmam Ca'fer'in kıyası terk edip nass bulunmadığı zaman maslahata önem veren fıkhı kabul ettiğini söylüyoruz. Zira maslahat, aklın hükmüyle birleşmektedir. Meselâ, aklın hükmüne göre zararlı şeyler terkedilir, faydalı şeyler alınır. Bu da ittifakla kabul edilen bir husustur.

«Kısaca şöyle söyliyebiliriz: İmam Ca'fer'in fıkhı ve mezhebi esas itibariyle diğer dört mezhebden uzak ve pek farklı değildir. Yani o da, Ehl-i Sünnetten esaslarda ayrılmamıştır. Ancak İmam Ca'fer'e, ölümünden sonra bir takım iftiracılar bir çok şeyler isnad etmişler ve bunları halk arasında yaymışlardır. O, sağ olsaydı elbette bu iftiraların hepsini reddederdi.»

«İmam Ca'fer'den sonra yüz yıllar boyunca yapılan ictihadlarla hayli genişleyen İmamiyye (Ca'feriyye) fıkhı bu gün İran'da, kısmen Irak, Hindistan ve Pakistan'ın bazı bölgelerinde ve bir kısım Arap ülkelerindeki küçük cemaatlar halinde bulunan şiiler arasında tatbik edilmektedir.»

«Müslümanların, her hangi bir İslâm ülkesinde tatbik edilen şerîatin nasıl olduğunu bilmesinde fayda vardır» (**)

(*) Ebu Hanife ona şöyle cevap vermiştir : «Ne münasebet; Şeytan, Allah'ın emrine isyan için kıyas yaptı. Biz ise, Allah'ın emirlerine itaat yollarını bulmak için kıyas yapmaktayız.» (Bak. Osman Keskioğlu, İmam A'zam, s. 69).
İmam Ca'fer'in babası Muhammed Bâkır'a, İmam Ebu Hanife'nin kıyas hususunda verdiği cevaplar, bu bölümün baş tarafında geçmiştir. Çeviren.

(**) Son üç paragraf, müellifin (Muhâdarât fi'l-Mîras İnde'l-Caferiyye» adlı eserinin 37 ve 38. sahifelerinden alınmıştır. Çeviren.

İMAM EBÛ HANİFE ve MEZHEBİ

İMAM EBÛ HANÎFE

(80 — 150 H.)

İslâm dini, Horasan ve İran'da yayıldı. Bütün Irak ve çevresini istilâ etti. Birçok büyük mevki' ve asalet sahibi insanlar, bu istilâ sırasında müslümanlar tarafından esir edildi. İşte bu esirler arasında zengin, asalet sahibi ve İran asıllı birisi vardı ki adı Zûtâ idi. İlk mücahit müslümanlar, büyüklükleri icabı, ellerine esir düşen insanları köle olarak tutmuyorlar, onları serbest bırakıyorlardı. Gerçi bunları bazan köle olarak aldıkları da oluyordu. Fakat, dinin emirlerine ve Hz. Peygamber'in sünnetlerine uyarak, kısa bir yoldan onları âzâd cihetine gidiyorlar, ağalık ve ululuk satma yerine, dostluğu ve sevgiyi tercih ediyorlardı.

Bunun için Zûtâ da kısa bir zaman sonra esirlikten veya kölelikten kurtuldu. O da tam olarak âzâd edilip hür insanlar arasına katıldı. Bundan sonra Benî Teym b. Sa'lebe kabilesinin âzatlısı oldu. Bu kabile, Kureyş'den gelen Teymilerden başka bir Arap kabilesidir. Allah, Zûtâ'ya hürriyeti nasip ettikten sonra, bundan daha büyük ve daha değerli olan İslâm nimetini de ihsan eyledi. Bu asil insan, lâyıkıyla müslüman olmuş, ana vatanı olan Kâbil'den İslâm medeniyetinin ilk merkezlerinden biri ve İran'a en yakın bulunan Kûfe Şehrine göç etmiştir.

Zûtâ, Kûfe'de İmam Ali b. Ebi Tâlib (R.A.) ile karşılaşmış ve onu son derecede sevmiştir. Nevruz bayramı münasebetiyle Hz. Ali'ye pâluze (pelte) ikram etmişitr. Bu, onun büyük İmamla olan ilgisinin kuvvetli oluşunu, kendisinin zenginliğini ve Peygamber'in Ehl-i Beyt'ine karşı duyduğu sevgiyi gösterir.

Onun, müslüman olduktan sonra bir oğlu dünyaya geldi. O, bu oğluna Sâbit adını verdi. İşte bu Sâbit, Hz. Ali'ye karşı babası gibi son derecede ilgi duyuyordu. Bir çok rivayetlere göre Hz. Ali, Sâbit'e Allah'tan hayırlı bir evlât vermesini dilemiştir.

Allah, İmam Ali (R.A.)'nin bu duasını kabul buyurmuş ve Sâbit'e Irak'ın fakihi — istersen İslâmın fakîhi diyebilirsin — Numan'ı ihsan etmiştir. İmam Şafiî, bu büyük fakîh hakkında: «İnsanlar fıkıhta Ebu Hanife'nin iyalidir» demiştir. Tarihin «Ebu Hanife» ismini verdiği Numan b. Sabit, bu künye ile tanınmış ve nesilden nesile ismi, ilim ve düşüncenin sembolü olmuştur.

DOĞUMU VE GENÇLİĞİ

Ebu Hanîfe, Kûfe'de doğup büyüdü ve ömrünün çoğunu orada geçirdi. Çok küçük yaşta iken o çağdaki dindar insanların çocukları gibi o da Kur'an-ı Kerim'i hıfzetti. Hıfzını bitirdikten sonra unutmamak için Kur'an-ı Kerim'i en çok okuyan insanlardan biri olmuştur. Ramazanda bir kaç defa Kur'an-ı Kerim'i hatmettiği rivayet edilir. Birçok rivayetlere göre o, kıraat ilmini **Yedi Kurrâ**'dan biri olan İmam Âsım'dan öğrenmiştir. Kur'an'ın hıfz ve kıraatını tamamladıktan sonra genç yaşında hadis tahsil etti ve dinî bilgisini artırdı.

Ebu Hanîfe'nin içinde doğup büyüdüğü âile, Kûfe'de ticaretle uğraşan âilelerden biridir. Âilesi, ipekli kumaş ticaretiyle meşgul olduğu için onu da ticarete teşvik ediyordu. Kendisi de, âilesi gibi ticarete karşı büyük bir kabiliyete sahip olmakla beraber, ayrıca ilim ve aklî araştırmalara yönelen bir zekâ ve kafaya sahipti. Dedesi ve babası, Hz. Aliye olan bağlılıkları sebebiyle dört yanı nuru ile aydınlatan yeni dini, yani İslâmı anlamak için daima bir şevk duyardı. Ayrıca, Ebu Hanife, Kûfe'de doğmuş, orada büyümüş ve yaşamıştır ki, bu şehir Irak'ın büyük şehirlerinden biri, hattâ ikinci büyük şehri idi.

Irak, eski medeniyetlerin beşiği olduğu için hem İslâmdan önce, hem de İslâmdan sonra din ve mezheblerin de beşiği olmuştur. Süryanîler, oraya dağılmışlar ve İslâmdan önce orada Yunan ve İran felsefesinin okunduğu ekolleri meydana getirmişlerdir. Irak, İslâmdan sonra çeşitli ırkların birleştiği, siyasî ve itikadî fikirlerin çarpıştığı bir yer olmuştur. Orada Şiiler, Hâricîler ve Mu'tezilîler yanyana idiler. Ebu Hanife'nin çağında birçok tâbiîler vardı. O, bunlarla görüştü. Tâbiîlerden önce Kûfe'de Hz. Ömer'in, fıkıh öğretmek ve halkı irşad etmek için gönderdiği Abdullah b. Mes'ud'dan başka İmam Ali (R.A.) gibi bir çok büyük sahabîler vardı.

Ebu Hanife, âilesinden gelen ticarî temayülüne rağmen dikkatini Irak'ın ilmine, oradaki sahâbîlerin eserlerine çevirmiş, aklî ve ilmî çalışmalara yönelmiş ve bu sayede düşünce pınarları fışkırmaya başlamıştır. Birçok cedelcilerle karşılaşmış ve sağduyusunun verdi-

ği ilhamla bazı sapık görüşe sahip kimselerle tartışmalarda bulunmuştur. Bunlar, onun gençliğinin baharında veya çocukluğunun sonlarına doğru olmuştur. Bunların yanında o, genel olarak âilesinin mesleği ve geçim yolu olan ticarete yönelmişti. Öyle anlaşılıyor ki, boş vakitlerinde ilim meclislerine pek az gelip gidebiliyordu. Hayatı, babası gibi ticaretle geçiyordu. Malın çekici yönleri olmakla beraber, ilmin de nuru ve cezbesi vardır. İşte bu yüzden, ticari hayatının verdiği imkân nisbetinde Ebu Hanife'nin akli ve zihnî susuzluğunu ancak ilim giderebiliyordu.

İLME DOĞRU

Ebu Hanife'nin bu durumu, zekâ bakımından bilginlerin dikkatini çekinceye kadar sürüp gitti. Bilginler, onu, kendisini büsbütün ticarete vermekten kurtarıp okumaya ve ilme teşvik ettiler. Kendisinden şöyle rivayet edilir:

«Bir gün Şa'biye rasladım, oturuyordu. Beni çağırdı ve nereye gidiyorsun, diye sordu. Çarşıya gidiyorum, dedim. Şa'bi de; çarşıya gitmeni değil, âlimlerin yanına gitmeni isterim dedi. Ben de âlimlerin yanına çok az uğruyorum diye cevap verdim. Bunun üzerine o, bana; öyle yapma, senin ilimle uğraşman ve bilginlerin yanından ayrılmaman gerekir; çünkü ben, sende dinamik bir zekâ ve uyanıklık görüyorum, dedi. Ebu Hanife, sözünü şöyle bitirmektedir: Şa'binin bu sözleri kalbimde son derecede büyük bir yer etti. Çarşı ve bazara gitmeyi bıraktım, ilim tahsiline koyuldum. Allah, Şa'binin bu sözleriyle beni çok faydalandırdı.

Ebu Hanife, bundan sonra vaktinin çoğunu ilim yolunda sarfetmiş, çarşı ve pazara çok gidip gelmeyi bırakmıştır. Çarşıda pazarda olup bitenlerden bile habersiz kalmış ve ticaretle ilgili bir kısım bilgilerini de unutmuştur. Buna karşılık, ilim ve onun derinliklerine inişi elde etmiştir. Gerçekten ilim denizi çok derindir. Böylece o, vakitlerinin çoğunu ilme hasretmiş ve çarşıya pek az gider olmuştur. Ebu Hanife'nin kendisini ilme verişi, onun büsbütün ticaretten uzaklaşması demek değildir. Bize kadar gelen haberlere göre o, ticari işlerini vekili vasıtasıyla yönetiyor, kendisi de sadece bu işlere nezaret etmekle yetiniyordu. İlerde işaret edeceğimiz gibi Ebu Hanife, ancak ticarethanesinin durumunu bilecek kadar çarşıya gelip gidiyordu.

İlme yöneldikten sonra küçük yaşta kazanmış olduğu cedelci ve münazaracı mizacını ancak Kelâm ilmi tatmin ediyordu. O, bu konuda mu'tezililerle birçok tartışmalarda bulunuyordu. Ebu Hanife,

akaid meselelerinde bilginlerle müzakerelere dalıyor, Basra'ya çeşitli sehayatlar yaparak, buradaki mu'tezililerin görüşlerini öğreniyor ve onlarla münazara yapıyordu. Hâricîlerle de tartışmalara girişiyor ve bunların da düşüncelerini yakından tanıma imkânına kavuşuyordu. İşte Ebu Hanife, böyle fırkaların görüş ve anlayışlarını öğrenmeye devam ediyor; fakat, onun ilim nurlarıyla aydınlanmış olan kalbi, çoğu zaman feveran ediyordu. Çünkü o, seleflerininkinden ayrı bir yoldan gidiyor ve kendisini, cedelleşmeye sebep olan ve pek fayda sağlamayan şeylerle uğraştırıyordu. Çevresine iyice göz gezdirince fıkıh halkaları Ebu Hanife'nin dikkatini çekmiştir. O çağda bu fıkıh halkalarını, halka dini hususlarda faydalı, özellikle amelî bakımdan yararlı olan meseleleri öğreten ve nazari cedelden uzak bulunan âlimler teşkil etmekte idiler.

FIKHA DOĞRU

Ebu Hanîfe, kendisini ilme vermiş ve sonunda fıkıh'da karar kılmıştır. Bu hususta sözü kendisine bırakıyoruz; o şöyle der:

«Kendi kendimi yokladım, düşündüm ve şu kanaata vardım: Geçmiş olanSahâbî ve Tâbiîler, bizim anladığımız şeylerin hiç birisini gözden kaçırmamışlardır. Onlar, bu şeyleri anlamada daha muktedir ve daha iyi kavrayış sahibi idiler. Meselelerin inceliklerini onlar daha iyi anlıyorlardı. Sonra onlar, bu hususlarda birbirleriyle sert bir şekilde münakaşa ve mücadelede bulunmuyorlar, faydasız mücadelelere dalmıyorlardı. Aksine, bunlardan uzak kalıyorlar ve halkı da menediyorlardı. Kezâ, gördüm ki onlar, şerîata ve fıkıh konularına dalmışlar, bu hususlarda birçok şeyler söylemişlerdir. Onlar, fıkıh meclisleri teşkil ederek, birbirlerini fıkha teşvik etmişlerdir. Halka fıkıh öğretmişler, müslümanları fıkıh öğrenmek için çağırmışlar ve teşvik etmişlerdir. Birbirlerine fetvâ vermişler ve fetvâ sormuşlardır. İşte İslâmın ilk asrı böyle geçmiştir. Sonrakiler de onlara, yani ilk asır müslümanlarına böylece uymuşlardır. Kısaca tasvir etmeye çalıştığım onların bu tutumunu görünce ben de münakaşa, mücadele ve kelâm bahislerine dalmayı bıraktım. Fıkıh ilmi ile yetindim ve seleflerimizin yaptığı işlere döndüm. Marifet sahibi olanlarla düşüp kalktım. Ve gördüm ki, kelâmla uğraşan ve kelâm meseleleri üzerinde tartışmalarda bulunan kimselerin simâları eskilerin sîmâlarına, metodları da salihlerin metodlarına uymamaktadır. Yine gördüm ki cedelcilerin kalbleri katı, ruhları kabadır. Onlar Kitab, Sünnet ve selef-i sâlih'e muhalefetten çekinmiyorlar, vera' ve takvâdan da uzaktırlar.»

Ebu Hanife, fıkha yöneldiğinde kelâm ilmini iyice okumuştu. O,

akaid meselelerini açıklamakta, tevhid'in hakîkatlarını aklî delillerle isbat etmekte idi. Bir kısım hadis-i şerifleri hıfzetmiş, nahiv ve edebiyatı öğrenmişti. Bütün bunlar sayesinde o, geniş bir kültür sahibi olmuştu ki işte bu kültür onun fikirlerini beslemiştir. Kalbi, aklı ve her şeyi ile Fıkıh ve Hadis'e yöneldiği zaman tam bir vukuf sahibi ve hakîkatları kavramakta idi. O, ilim hayatının başlangıcında kelâmcı olduğu halde, oğlu Hammad'ı (*) ve talebelerini kelâm münakaşalarına girmekten men ederdi. Oğlu, filozof babasına bir defa şöyle demiştir: «Siz kelâm münakaşalarına giriyordunuz. Bizi ise ondan men ediyorsunuz.» Bunun üzerine Ebu Hanife şöyle söylemiştir: «Evet, biz kelâm münakaşalarına giriyorduk. Arkadaşımızın yanılması korkusuyla sanki aklımız başımızdan gidiyordu. Siz ise kelâm münakaşalarına giriyor ve arkadaşınızın yanılmasını istiyorsunuz. Arkadaşının yanılmasını isteyen kişi, onun küfre gitmesini istiyor demektir. Arkadaşının küfre gitmesini isteyen ise, ondan önce kendisi küfre gider.»[1]

İLİM VE FIKIH ALANINDA

Ebu Hanife, ilmi çalışmalarının sonunda fıkha dönmüştür. O, Kitab ve Sünnet'ten hükümler çıkarmaya, meseleleri bunlar üzerine bina etmeye, selef-i sâlihin rivayet ettiği hadisleri araştırmaya, öncekilerin ittifak ettikleri veya ihtilâfa düştükleri konuları öğrenmeye koyulmuştur. O, sahabilerin ihtilâfa düştükleri meselelerde onların görüşlerinin dışına çıkmaz, fakat bunlardan her hangi birisini benimserdi.

Ebu Hanîfe, fıkıh tahsilini kimden yapmıştır? Bu soru, bizzat Ebu Hanifeye sorulmuş, kendisi de onu şöyle cevaplandırmıştır: «Ben, ilim ve fıkhın merkezinde idim. İlim ve fıkıh ehli ile düşüp kalktım. Bu ilim ve fıkıh merkezindeki fakihlerden birinin yanından hiç ayrılmadım.» İmam Ebu Hanife'nin işaret ettiği ilim merkezi Kûfe şehridir. Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ud (R.A.) gibi büyük sahabîlerin ilmi bu şehirde toplanmıştır. Tâbiîlerden Alkaıne, İbrahim Nahaî, bu sahabîlerin yolundan gitmişlerdir. Kıyas ve tahrice dayanan fıkıh burada mevcuttu.

Büyük İmamın yukarıdaki sözü, bir öğrencinin ilminin, ancak şu esasa dayandığı takdirde sağlam olacağını göstermektedir:

1 — Bir ilim muhîtinde yaşamak ve bu muhîtin güzel havasını teneffüs etmek,

---

(*) **Ebu Hanîfe, oğluna, hocası Hammad'ın ismini vermiştir. Çeviren.**

(1) **İbnu'l-Bezzazi, Menakıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 111.**

2 — Bilginlerle düşüp kalkmak ve çağındaki her türlü fikir hareketleriyle temas etmek,

3 — Kendisine, önemli meseleleri açıklayan ve kapalı şeylere karşı onu uyaran bir üstadın yanından ayrılmamak. Ta ki o, her hususta basîretli hareket etsin, sapmasın ve perişan olmasın. Eskiden âlimler şöyle söylerlerdi: Kim yetiştirici bir üstaddan ilim tahsil etmezse olgun bir düşünce ve sağlam bir görüş sahibi olamaz. İbni Haldun, İbni Hazm el-Endelüsî'nin fıkıh çalışmalarındaki metodunu kınar ve onu yetiştirici bir üstaddan ilim tahsil etmemekle itham ederdi.

Allah, Ebu Hanîfe'ye bunların hepsini vermişti. O, felsefe ve akaid ilimlerinin beşiği olan Kûfe'de bulunuyordu.

Bu şehir, fıkıh çalışmaları bakımından Medine ile yarışıyordu. Gerçi hadis ilmi bakımından Medine'ye ulaşamıyorsa da, meseleleri nass'lara dayandırma ve hakkında nass bulunmayan meseleleri, hakkında nass bulunan meselelere kıyas etmek bakımından büyük bir mesafe katetmişti. İbrahim Nahaî ve kendisinden sonra talebeleri, Kur'an ve Sünnet hükümlerinin dayandığı illet (sebeb)'leri ortaya koymuşlardır. Onlar, hükmün illetini kavradıkları zaman o hükmü bu illeti taşıyan her meseleye tatbik etmişlerdir. Onlar, birbirinin kıyaslarını tetkik ediyorlar ve karşılıklı münazalarda bulunuyorlardı. İşte Ebu Hanîfe, böyle bir fıkıh atmosferi içinde yaşamış ve fıkıh tahsilini böyle bir muhitte yapmış, sonra da fıkıhta en yüksek mevkii ihraz etmiştir. Böylece o, Kûfe'nin üstadı ve Irak'ın fakîhi olmuştur.

Ebû Hanîfe, fıkıh tahsil ederken çeşitli mezheb ve fırkaların üstadlarıyla temas etmiştir. Bunların hepsi Ehl-i Sünnet fukahâsı olmadığı gibi aralarında dinde ve fıkıhta kıyas ve re'y'e müsaade etmeyenler de vardı. Aynı zamanda Ebû Hanîfe, mevcut hadislere bağlı kalan ve bunların dışına çıkmıyan bir kısım tâbiîlerden de ilim tahsil etmiştir. Ayrıca o, Abdullah b. Abbas'ın talebelerinden Kur'an-ı Kerim ilmi tahsil etmiştir. Çünkü Abdullah b. Abbas, Kur'an ilmi bakımından çağdaşı sahabîlerin en bilgini idi. Hattâ ona **«Kur'an'ın tercümanı»** denilirdi. Bu büyük bilginin talebeleri Mekke'de oturmakta idiler. Ebu Hanîfe de, Kûfe'de karşılaştığı baskılardan kaçarak buraya gelmiş ve altı yıl kadar burada kalmıştır. Fakat, Kûfe'de kıyasa dayanan fıkhı okuyup incelemiş olan Ebu Hanîfe için bu seyahat, Hadis ve Kur'an fıkhını tetkik bakımından büyük bir fırsat olmuştur.

Ebu Hanîfe, Ca'fer-i Sâdık'ın «Ali b. Ebî Tâlib'in şehri» dediği

rivayet edilen Kûfe'de oturduğu sırada çeşitli şiî fırkalarla temas etmekte idi. O, Zeydiyye ve İmamiyye mensupları ile temas halinde idi. Bununla beraber Ebu Hanîfe'nin, bu mezheblerin mensupları gibi düşündüğü bilinmemektedir. Ancak o, Hz. Peygamber'in âline ve temiz soyuna karşı büyük bir muhabbet duymaktaydı. Onun Iraklılardan, Mekkelilerden ve diğerlerinden ilim tahsil edip değişik görüşleri birleştirişi, çeşitli unsurlarla beslenip bu unsurların hepsini özümseyerek (temessül ederek) hayatının kıvamını sağlayan insanı andırır. İşte bu şekilde Ebu Hanife bu unsurların hepsinden faydalanmış, sonra bunlardan kendine has yeni bir fikir ve sağlam bir görüş ortaya koymuştur.

Ebu Hanife, ilim tahsil ederken şu dört çeşit fıkhı öğrenmeye gayret ediyordu:

1 — **Maslahata** dayanan Hz. Ömer'in fıkhını.

2 — Şer'î hakikatları araştırıp ortaya koymak için yapılan **istinbata** dayanan fıkhı.

— **Tahrice** dayanan Abdullah b. Mes'ud'un fıkhını.

4 — **Kur'an ilmi** olan Abdullah b. Abbas'ın fıkhını.

Fakîhlerin yanında büyük bir mevki' ihraz eden Halife Ebu Ca'fer el-Mansur, İmam Ebu Hanifeye:

— Ey Numan, ilmi kimlerden tahsil ettin? diye sordu. Ebu Hanife de şu cevabı verdi:

— Talebeleri vâsıtasıyla Hz. Ömer'den, yine telebeleri vâsıtasıyla Hz. Ali'den ve yetiştirdikleri vâsıtasıyla Abdullah b. Mes'ud'dan tahsil ettim. Abdullah b. Abbas da yeryüzünde çağının en büyük bilgini idi.»

Bunun üzerine Halife Ebu Ca'fer el-Mansur:

— Sen çok sağlam bir yol tutmuşsun, dedi.

BÜYÜK BİR BİLGİNE BAĞLANIŞI

Ebu Hanife, çeşitli çevrelerde bir çok bilginlerle düşüp kalkmış, onların metodlarını öğrenmiş, içinde yaşadığı ilim atmosferinden hakkıyla faydalanmıştır. O, özellikle, çağının fıkıh reisi olan bir bilgine bağlanmış ve ondan hiç ayrılmamıştır. İşte bu bilgin Hammad b. Ebî Süleyman'dır. Bu da **mevâlî**'den olup nasıl Ebu Hanife'nin atası Teymilerin âzatlısı ise, Hammad'ın babası da Eş'arîlerin âzatlısı idi. Hammad'ın babası, İbrahim b. Ebî Mûsâ el-Eş'ari'nin azatlısıdır. Hammad, İbrahim Nahaî ile Şa'bîden fıkıh tahsil etmiştir. Kadı Şureyh, Alkame b. Kays, Mesruk b. el-Ecda'ın fıkhını da bunlardan

öğrenmiştir. Bunlar, Abdullah b. Mes'ud ve İmam Ali b. Ebi Tâlib (R.A.) gibi iki büyük sahâbînin fıkhına sahip olan kimselerdir.

Hammad, bu iki büyük sahabîden fıkıh tahsil eden mezkûr tâbiîlerin fıkhını öğrenmekle beraber, İbrahim Nahaî ve Alkame'nin fıkhına daha çok önem vermiştir. İşte Ebu Hanife, Hammad'dan bu tâbiîlerin fıkhını almış ve İbrahim Nahaî'nin fıkhı ile tahrîce çok önem vermiştir.

Ebu Hanife, 28 yıl gibi uzun bir zaman Hammad'a talebelik yapmıştır. Yani, Ebu Hanife, 120 H. yılında ölen hocası Hammad'ın yanından ölümünedek ayrılmamıştır. Hocasının ölümünden sonra Kûfe'deki ders kürsüsüne o geçmiştir.

Burada belirtmemiz gerekir ki, Ebu Hanife'nin, hocasının derslerine devam edişi aralıksız olmamıştır. O, hacca çok giderdi. Bu hacc seyahatlerinde başka üstadlardan da fıkıh öğrenirdi. Yalnız bir mazeret veya her hangi bir engel bulunmadıkça hocası Hammad'dan ayrılmadığı anlaşılıyor. O, bu sırada müzâkere, mütalâa, rivâyet, nakil, karşılaştırma ve tercihlerde bulunuyordu. Ebu Hanife, 130 H. yılında Kûfe'den Mekke'ye gittiğinde de ayrıca ilim tahsiliyle tetkiklerde bulunma imkânına kavuşmuştur. Mekke-i Mükerreme'de beş - altı yıl **Beytu'l-Haram**'ın mücâviri olarak kalmış, biraz önce yukarıda da söylediğimiz gibi, bu mücâvirliği sırasında Abdullah b. Abbas'ın talebeleriyle karşılaşmış ve onlarla ilmî müzakerelerde bulunmuştur.

ÜSTAD EBU HANİFE

Hammad, 120 H. yılında ölünce, bütün gözler onun en bilgin ve kendisine en yakın olan talebesi Ebu Hanife'ye çevrilmiştir. Ebu Hanife de bu isteklere olumlu cevap vermiş ve hocasının yerine geçerek, onun ders halkasını devam ettirmiştir. O, derslerinde zengin tecrübeleri, Allah'ın kendisine verdiği üstün kabiliyetleri, kuvvetli cedelciliği ve hazır cevaplılığı sayesinde çok feyizli olmuştur. İmam Ebu Hanife geniş tecrübelere sahipti. Çünkü ticareti meslek edinmiş bir âilede doğup büyümüştü. Çarşıda pazarda dolaşır ve ilk zamanlar vakitlerinin çoğunu orada geçirirdi. Kendisini ilme verdikten sonra da çarşıyla ilişkisini kesmedi. Hattâ bir vekil veya ortak vâsıtasıyla ticarî işlerine devam etti. Yani o, ekseri vakitlerini ilmî çalışmalarına ayırıyorsa da, kendisini ilimden alıkoyamyacak şekilde ortaklaşa ticaret yapıyordu. Buna rağmen Ebu Hanife, kendisini ilme o derecede vermişti ki, tarih onun ticaretle uğraştığını neredeyse unutacaktı. Şüphesiz onun ticaret hayatı, fıkhî düşüncele-

rine büyük etkilerde bulunmuştur. O, arkadaşlarıyla tartışmalara girişirdi. Mesele örf, maslahat veya bizzat adalet konusuna gelince arkadaşları susmak ve onu dinlemek mecburiyetinde kalırlardı.

Talebesi Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybanî'den şöyle rivayet edilmiştir: «Ebu Hanife, kıyaslar hakkında talebeleriyle tartışmalarda bulunurdu. Talebeleri bazan ona uyarlar, bazan da itiraz ederlerdi. Fakat, İmam Ebu Hanife «istihsana başvuruyorum» deyince, ona artık hiç kimse itiraz edemezdi. Çünkü o, istihsan konusunda pekçok mesele ileri sürer ve hepsi de onun görüşünü kabul edip kendisine hak verirdi.» İşte bu, ancak meselelerin inceliklerini kavramak, halkla sıkı bir şekilde temas etmek, halkın çeşitli münasebet ve maksatlarını bilmekle mümkün olur. Ebu Hanife'nin istihsanının temeli, şeriatın esasları ile kaynaklarını ve halkın durumlarıyla muamelelerini köklü bir şekilde incelemeye dayanır.

İmam Ebu Hanife, daha önce de söylediğimiz gibi, çok seyahat ederdi. Bu seyahatleri, ona pek çok tecrübeler kazandırmış ve çeşitli insan mizaçlarını tanıtmıştır. O, seyahatleri sırasında fikirlerini açıklar, kendisini tenkid edenleri ve görüşlerini samimiyetle inceleyenleri dinlerdi. İşte bu çeşitli seyahatleri ona, olay ve meseleleri kavramak için öyle bir zihin açıklığı vermiştir ki, bir yere kapanıp kalsaydı buna ulaşması elbette imkânsız olurdu.

İmam A'zam Ebu Hanife, sahip olduğu bu tecrübelerin yanında, keskin görüşlü, meselelerin bütün inceliklerini kavrayan bir insandı. İlminin meyvelerini tartışmalarında görürdü. O güçlü münazarası ile tanınırdı. Hasmını bütün düşüncesiyle çembere alırdı. Rivayet edildiğine göre âlemin yaratıcısı ve bir yöneticisi bulunduğuna inanmayan dehrîlerden bir toplulukla münazara ve münakaşaya tutuştuğu bir sırada hasımlarına şöyle bir soru sormuş ve onları kendi sözleriyle bağlamıştır:

«Bir adam size dese ki; ben yüklü bir gemi gördüm, tamamen yükünü almış ve denizdeki azgın dalgalara karışmış, onu sevk ve idare eden herhangi bir kimse veya gemici bulunmadığı halde muntazam bir şekilde yoluna devam etmektedir. Buna ne dersiniz? Akıl bunu kabul eder mi? Onlar; hayır, akıl değil, bunu hayal dahi kabul etmez, dediler. İmam Ebu Hanife de; Sübhânallah! Akıl, başı boş yoluna devam eden bir geminin varlığını kabul etmezse, şu koskoca dünyanın, değişik halleri ve çeşitli işleri bütün genişliği, dağları, ovaları ve denizleriyle yaratıcısız ve ustasız meydana gelip ayakta durduğunu nasıl kabul eder?»

İmam Ebu Hanife, araştırmalarında hakikatların özüne yönelip nassların dayandığı sebep ve hükümleri kavrardı. Kur'an'ın her

hangi bir nassından hüküm çıkarmak istediği zaman bu nassın maksat, gaye ve illetlerini bilme cihetine giderdi. Bir hüküm ifade eden her hangi bir rivayeti ele alınca bu rivayetin illet ve gayesini tesbit eder; bununla, Peygamber (S.A.)'den rivayet edilen başka bir konuya ait hadis veya Kur'an nassı ile sâbit olan hüküm ve umumî kaideler arasında ince bir karşılaştırma yapardı. Hadîsin sahih veya zayıf olduğunu anlamak için kendisine has ölçülere sahip olduğundan İmam Ebu Hanife, gerçekten hadis sarrafı sayılmıştır. O, bunu «**hadis fıkhı**» sayardı ve bu hususta şöyle söylerdi:

«Hadis öğrenip onun fıkhını yapmayan kimse, çeşitli ilâçları toplayan ve tabib gelinceyedek hangi ilâcın hangi hastalığa karşı kullanılacağını bilmeyen eczacıya benzer. İşte sadece hadis öğrenen kimse de, fakih gelene kadar öğrendiği hadislerin neye yaradığını bilemez.»[2]

EBU HANİFE'NİN USÛLÜ

İmam Ebu Hanife'nin ders verme usûlü, Yunan filozof'u Sokrat'ın metoduna benzemektedir. O, doğrudan doğruya dersi takrir etmezdi. Herhangi bir meseleyi ele alır ve ortaya kordu. Sonra bu meseleye ait hükümlerin dayandığı esasları açıklar ve talebeleriyle bunun üzerinde münakaşa ederdi. Herkes kendi görüşünü açıklardı. Onlar, bazan hocalarına uyar, bazan da onun ictihadına muhalefet ederdi. Kimi zaman da yüksek seslerle ona itirazda bulunurlardı. Mesele bütün yönleriyle incelendikten sonra o, bu karşılıklı konuşmaların neticesinde meydana gelen görüşü ortaya kordu ki, onun ulaştığı bu görüş, meselenin kesin bir çözüm şekli olurdu. Artık bu görüşü, bütün talebeleri kabul eder ve beğenirdi. İmam Ebu Hanife'nin çağdaşı olan Mis'ar b. Kidâm, onun ders verişini şöyle anlatmaktadır:

«Ebu Hanife'nin talebeleri sabah namazını müteakip ihtiyaçlarını görmek için dağılırlar, sonra onun dersinde bulunmak üzere toplanırlardı. İmam Ebu Hanife gelip yerine oturur ve sorusu olan veya bir mesele üzerinde münakaşa etmek isteyen var mı? derdi. Bunun üzerine her taraftan sesler yükselirdi. Allah, İslâmda şanı büyük olan böyle bir kimse sayesinde bütün bu sesleri sükunete kavuştururdu.»[3]

Şüphesiz bu metodu, ancak büyük bir ruha, güçlü bir şahsiyyete sahip olanlar uygulayabilirler. Çünkü, bu metodu tatbik eden kim-

---

(2) **el-Mekkî, Menakıbu Ebî Hanife, c. II, s. 91.**

(3) **Adı geçen eser, s. 26.**

se, hoca olduğu halde talebelerinin seviyesine inmektedir. Hem hocalık vasfını korumak, hem de talebelerin seviyesine inmek, heybet ve şahsiyyet sahibi büyük kişilerin işidir. Böyle bir ders ve araştırma usûlü, öğrenciyi daha iyi yetiştirir ve öğretmenin görüşlerini daha iyi ortaya kor. Hem hoca için, hem de talebe için daha faydalı olur. İmam Ebu Hanife'nin bu tarzda derse devam edişi, kendisini ölünceye kadar hakîkatları araştırıp öğrenmek isteyen bir insan haline koymuştur. Onun ilmi sürekli olarak artmakta ve fikri durmadan gelişmekte idi.

Ebu Hanife'nin gönlünde talebelerine verdiği yer, tamamen dostluk ve arkadaşlıktan başka bir şey değildi. Hattâ o, talebelerine; «Siz benim gönlümün sevincisiniz ve üzüntülerimi gideren sizlersiniz», derdi.

İmam Ebu Hanife'nin talebeleri iki kısma ayrılabilir:

1 — Bir müddet ondan ilim tahsil eden ve bununla yetinerek gidenler. Bunlar onun yanında sürekli kalmazlardı.

2 — Ondan ilim tahsil eden ve ölümüne kadar yanında kalanlar. Bunlardan bazıları herhangi bir vazife sebebiyle ölümünden önce hocalarından ayrılmışlardır. Zufer b. el-Huzeyl bunlardandır. İmam Ebu Hanife, yanından ayrılmayan talebelerini çok severdi. Ebu Hanife'nin kalbinde onların özel bir yeri vardı. O, yanından hiç ayrılmayan bu talebelerinin 36 kişi olduğunu söyler ve şöyle der: «Onlar 36 kişidir. 28'i kadılık yapacak, 6'sı fetvâ verecek ve ikisi de — Ebu Yusuf ile Zufer — kadı ve müftî yetiştirecek seviyeye gelmiştir.»[4]

Ebu Hanife, kendisinden ilim tahsil eden talebelerine karşı bir baba gibi ilgi ve şefkat gösterirdi. Onların ihtiyaçlarını gidermek için maddî yardımlarda bulunur, acı günlerinde onları teselli eder, dertlerine ortak olurdu. Hattâ evlenme çağına gelip de maddî imkânı olmayanları evlendirir ve ihtiyaç içinde olanlara yetecek kadar yardım gönderirdi. Bir çağdaşı onun hakkında şöyle söyler: «İmam Ebu Hanife, talebelerini maddi ihtiyaçtan kurtarır, onlara ve âilelerine yardım ederdi. Talebelerine şöyle derdi: Helâl ve haramı öğrenmekle en büyük zenginliğe erişmiş oluyorsunuz.»[5]

FİLOZOF (HAKİM) EBU HANİFE

İmam Ebu Hanife'nin felsefesi (hikmeti) bilhassa talebelerine yazdığı vasiyetlerde ortaya çıkar. O, talebelerine, kendilerini insanlara yaklaştırıcı ve onların nefretine sebep olmayacak şekilde

---

(4) **İbnu'l-Bezzâzî, Menakıbu Ebî Hanife, c. II, s. 125.**
(5) **Şihabuddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî, el-Hayrâtu'l-Hisân, s. 41, 42.**

davranmalarını vasiyet ederdi. Talebelerini, hiç bir kimseyi küçümsemeden halka yaklaşmaya çağırırdı. Talebesi Yusuf b. Hâlid es-Semtî bir vazifeye tâyin edilip Basra'ya giderken Ebu Hanife ona şu vasiyetlerde bulunmuştur: «Basra'ya vardığında halk seni karşılayacak, ziyaret ve tebrik edecek. Herkesin değer ve yerini tanı, ileri gelenlere ikramda bulun, ilim sahiplerine hürmet et; yaşlılara saygı, gençlere sevgi göster, halka yaklaş, fâsıklardan uzaklaş, iyilerle düşüp kalk, Sultanı küçümseme, hiç bir kimseyi hafife alma. İnsanlığında kusur etme, sırrını hiç kimseye açma, iyice yakınlık peydâ etmedikçe kimsenin arkadaşlığına güvenme, cimri ve alçak insanlarla ahbaplık kurma, kötü olduğunu bildiğin hiç bir şeye ülfet etme.»

İmam Ebu Hanife, adı geçen talebesine yaptığı bu vasiyetinde aynı minval üzere daha bir çok öğütlerde bulunur. Onun bu öğütleri, insanların durumunu ve halk psikolojisini inceleyip anlamakta kendisinin çok derin olduğunu gösterir. O, daha sonra talebesi Yusuf b. Hâlid'i, ilmin siyasetine yöneltir. İnsanlara alışık olmadıkları şeyleri birdenbire teklif etmemesini, onlarla iyice yakınlık kazandıktan sonra teklif ve görüşlerine uymalarını emretmesini, böylece halk tarafından gururlu olmakla itham edilmekten kurtulmasını tavsiye eder ve şöyle der:

«Seninle başkaları arasında bir toplantı akdedilir veya insanlar mescid'de senin etrafını sarıp aranızda bazı meseleler görüşülürse, yahut onlar bu meselelerde senin bildiğinin hilâfını iddia ederlerse, onlara hemen muhalefet etme. Sana bir şey sorulursa ona herkesin bildiği şekilde cevap ver; sonra bu mes'elede şu veya bu şekilde görüş ve delillerin de bulunduğunu söyle. Senin bu türlü açıklamalarını dinleyen halk, hem senin değerini, hem de başka türlü düşünenlerin değerini tanımış olur. Sana, bu görüş kimindir ?diye sorarlarsa, fakihlerin bir kısmınındır, de. Onlar, verdiğin cevabı benimserler ve onu sürekli olarak yaparlarsa, senin kadrini daha iyi bilir ve mevkiine daha çok hürmet ederler.

«Seni ziyarete gelenlere ilimden bir şey öğret ki, bundan faydalansınlar ve herkes öğrettiğin şeyi belleyip tatbik etsin. Onlara umumi şeyleri öğret, ince mes'eleleri açma. Onlara güven ver, bazan onlarla şakalaş ve ahbablık kur. Zira dostluk, ilme devamı sağlar. Bazan da onlara yemek ikram et. İhtiyaçlarını temine çalış, değer ve itibarlarını iyi tanı, kusurlarını görme. Halka yumuşak muamele et, müsamaha göster, hiç bir kimseye karşı bıkkınlık gösterme, onlardan biri imişsin gibi davran.»

Ebu Hanife'ye «el-Âlim ve ve'l-Müteallim» adlı bir risale nisbet edilir. O, bu risalede ilmin fayda ve neticelerini, öğrencinin yapıp

yapmaması caiz olan hususları anlatır. Bu risalede yine o, iyi insanın; iyilik ve kötülüğü birbirinden ayırdeden, iyiliği bilerek yapan ve ilmin meziyetlerini anlayan kişi olduuğnu söyler. Bu risalede yine şöyle der:

«Bilmiş olasın ki, amel ilme bağlıdır. Tıpkı organların göze bağlı oluşu gibi. Az amel ile ilim, çok amel ile cehilden daha üstündür. Tıpkı çölün yolunu bilen bir insanın yanındaki birazcık azığın, buradaki yolu bilmeyip bir çok azığa sahip olmaktan daha üstün oluşu gibi. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurur: **«De ki; hiç bilenlerle bilmiyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alırlar.»**[6]

İmam A'zam'ın nazarında kişi, mes'eleyi tereddütsüzce biliyorsa, muarızına delil göstererek kesin bir şekilde cevap vermesi ilmin edep ve siyasetindendir. O, — Allah kendisinden razı olsun — der ki; «Bir âlim adaleti tarif etse ve onun zıddı olan zulmü bilmese, o, adaleti de zulmü de bilmiyor demektir. Ey kardeşim, bilesin ki, bütün insan sınıflarının en câhili ve bana göre en kötüsü bu türlü kimselerdir. Bunların durumunu bir misal ile anlatmak gerekirse şöyle söyleyebiliriz: Beyaz bir elbiseyi ele alan dört kişi vardır. Bunlar birbirine bu elbisenin rengini sormaktadırlar. Bunlardan birisi bu elbise kırmızıdır, diğeri sarıdır, üçüncüsü siyahtır ve dördüncüsü de beyazdır, demektedir. Bunlardan dördüncüsüne üç arkadaşının görüşleri hakkında ne dersin, onlar doğru mu söylediler, yoksa yanıldılar mı? diye sorulduğunda o, ben ancak elbisenin beyaz olduğunu biliyorum, diye cevap vermektedir.»

İşte bu anlattıklarımız, o büyük yetiştiricinin, insanları birbirine yaklaştırmanın metod ve sınırlarını gösteren görüşlerinden bir nebzedir. O Büyük İmam, insanları birbirine yaklaştırmayı bir vazife bilirdi. Ancak haramı helâl veya helâli haram yapan bir tutum karşısında susmayı, hem sapıklık, hem de sapıklığa sebep olma sayardı. Böyle bir durumda susan insan, ona göre, bâtılın yapılmasına cevaz veriyor demektir.

---

(1) Zümer Sûresi, 9.

EBU HANİFE'NİN ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

İmam A'zam Ebu Hanife'nin ders metodu ve diğer hallerini kısmen anlattık. Şimdi onun şahsiyet ve karakteri üzerinde durmak istiyoruz. Yukarıda söylediklerimiz elbette o büyük insanın ruhunda mevcut olan bir cevher sebebiyle meydana gelmiştir. O halde, ağacın aslı bilinmeden meyvesi tanınamıyacağı gibi, sebep bilinmeden netice de bilinemez. Ebu Hanife, kendisi ilim ve tarihi temsil eden kimseler arasında en üstün bir mevkie yücelten sıfatlara sahipti. O; ileri görüşlü, gerçeği kavrayan, meselelerin içyüzünü gören ve itimada lâyık olan bir ilim adamının bütün sıfatlarını kendisinde toplamaktadır. Bu sayede o, mes'eleleri son derecede iyi ihata ederdi. Bu, kendisinin sahip olduğu ruh sağlamlığı ve zekâ kudretinin eseridir.

İmam Ebu Hanife, — Allah ondan razı olsun — nefsine tam olarak hâkimdi. Lüzumsuz şeylerle aslâ uğraşmazdı. Bir defa o, Irak'ın vâizi ve çağının büyüklerinden biri olan Hasan el-Basri'nin bir yanlışını çıkarmıştı. Yanında bulunanlardan birisi; sen kim oluyorsun ki, Hasan el-Basri'nin yanlışını çıkarıyorsun? demiştir. Fakat Irak'ın o büyük fakihinin yüzünde hiç bir değişiklik olmamış, sanki kendisine itiraz edilmemiş gibi sözüne devamla, «Evet, Allah'a and olsun ki, gerçekten Hasan el-Basri bu meselede yanılmış ve Abdullah b. Mes'ud (R.A.) isabetli söylemiştir», demiş, sonra da şunu ilâve etmiştir: «Ey Allahım! Bize karşı gönlü dar olanları, bizim geniş gönlümüz içine almaktadır.»

O, vakarlı ve nefsine hâkim olmakla beraber aynı zamanda duygulu bir kalbe ve hassâs bir ruha sahipti. Bir defa kendisi ile münakaşa eden birisi ona; ey zındık, ey bid'atçı, diye hitab etmiştir. İmam A'zam, Allah'ın rızasından başka bir şey istemeyen bir ilim adamının vakar ve sükûneti içerisinde ona şu cevabı vermiştir: «Benim bu sıfatlara aslâ sahip olmadığımı bilen Allah, seni affeylesin. Ben, Allah'ı tanıyalı O'na hiç bir surette şirk koşmadım. Sadece O'nun affını diler ve yalnız O'nun ikâbından korkarım.» Ebu Hanife, bu «ikâb» sözünden sonra ağlamaya başlamıştır. Bunun üzerine

o adam; «Bana hakkını helâl et, ey İmam» demiş; o büyük İmam da, «câhillerden bize kötü söz söyleyenlerin hepsine hakkımız helâl olsun; ancak, bize dil uzatan ilim sahiplerinin durumu müşkildir, çünkü âlimlerin gıybet etmesi kendilerinden sonra bir şey bırakır», demiştir.

Ebu Hanîfe'nin vakar ve sükuneti, ruhunun yüceliğinden ve Allah'a bağlılığından ileri geliyordu. O'nun ruhuna dünya kirleri bulaşmamıştır; ruhu, sanki cilâlı bir levha idi; onda insanların eziyet verici sözleri iz yapmaz ve kaybolup giderdi.

O, heyecanına hâkim ve soğukkanlı bir yaratılışa sahipti. Rivayet edilir ki; bir gün ders halkasında iken kucağına tavandan bir yılan düşmüş ve etrafındakiler dağılıvermişti. O ise, hiç aldırmadan yılanı tutup bir tarafa atmış ve dersine devam etmiştir. [7]

İmam Ebu Hanîfe, derin bir tefekkür sahibi idi. O, nass'ların zâhir mânâlarıyla yetinmez, bunların içine aldığı uzak ve yakın maksatları kavrar, illet ve sebeplerini açıklardı. Kendisini gençliğinde **kelâm** ilmine yönelten, belki de onun bu felsefî aklı ve derin tefekkürüdür. O, aklî susuzluğunu ilm-i kelâmla gidermeye çalışmıştır. Onun derin tefekkürü, kendisini, hadislerin ihtivâ ettiği hükümlerin gâyelerini araştırmaya sevketmiştir. Bu araştırmalarında o, lafızların işaretlerinden, durum ve şartlarla ilgili hususlardan **maslahatı celbetme** ve **mazarratı defetme** gibi hüküm üzerine terttüb eden şeylerden yardım görmüştür. Hükmün gerçek illetini tesbit edince kıyaslar yapar, faraziye ve tasavvurlar ileri sürerdi. O, bu hususlarda çok büyük mesafeler katetmiştir.

İmam Ebu Hanîfe, derin bir tefekküre sahip olmakla beraber, aynı zamanda hürdüşünceli idi. Hiç bir görüş veya fikri aklına vurmadan kabul etmezdi. Onun bu durumunu üstad Hammad b. Ebi Süleyman, kendisiyle her meselede münakaşa ettiği zaman sezmiş ve takdir etmiştir. Ebu Hanîfe'ye Kitab, Sünnet veya Sâhâbî'lerin fetvâsından başka hiç bir şeye boyun eğdirmeyen, işte bu hür düşünceli oluşu idi. Tâbiînin görüşlerine gelince; o bunları bazan doğru, bazan da yanlış bulurdu.

İmam Ebu Hanîfe, birbirine zıt görüşlerin bulunduğu bir ortamda yaşıyordu. Her görüş sahibinin görüşünü ele alıp tam bir hürriyet içerisinde incelerdi. O, Hz. Ali'nin soyundan gelen şiî imamlarla karşılaşmış, onlara hürmet ve ikramda bulunmuş, görüşlerinden istifade etmiştir. Fakat, onları çok sevdiği halde şiileşmemiş (teşey-

---

(7) el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hnaîfe, c. I, s. 268.

yu'etmemiş)tir. İmam Zeyd b. Ali Zeynelâbidin'den Muhammed Bâkır'dan, bunun oğlu Ca'fer-i Sâdık'tan ve Hz. Hasan'ın torunu Abdullah'dan ilim tahsil etmiştir. Fakat, düşüncelerinde bunlardan birine bağlı kaldığı bilinmemektedir. Kûfe şehri şiiliğin merkezi olarak bilinmesine ve sâhâbîlerin imamlarına dil uzatılan bir yer olarak tanınmasına rağmen Ebu Hanîfe, bütün sâhâbîlere saygı beslerdi. Said b. Ebî Urûbe şöyle der: «Kûfe'ye geldim ve Ebu Hanîfe'nin meclisinde hazır bulundum. O, bir gün Osman (R.A.)'ı andı ve ona Allah'dan rahmet diledi. Ben de, ona; Allah rahmetini senden de esirgemesin, bu memlekette Osman b. Affan için senden başka hiçbir kimsenin rahmet dilediğini işitmedim, dedim.» [8]

İmam Ebu Hanîfe, hakîkatı tam bir ihlâsla araştırırdı. Onu yücelten ve gönlünü aydınlatan işte bu sıfatıdır. Olay ve mes'eleleri incelerken keyfî ve nefsî arzulardan uzak olan ihlaslı bir kalbi, Allah, marifet nuru ile doldurur ki bu sayede onun anlayışı artar ve düşüncesi dosdoğru olur. Buna mukabil, nefsî arzularına esir olan bir aklı da bu nefsî arzular sapıtır. Böyle bir akla sahib olan insan, şehevî arzularının uçurumuna mı yuvarlanmakta, yoksa aklının rehberliğinde mi yürümektedir, bilemez!.

Ebu Hanîfe, kendisini her türlü şehevî arzulardan kurtarmış ve Allah'dan sadece sağlam bir idrak sahibi olmayı istemiştir. O, fıkhın bir din ilmi olduğunu bilmiş veya dinde istenilen şeyin, insanoğlunun yalnız hakîkatın peşinden gitmesinden ibaret bulunduğunu anlamıştır. Ona göre, tartışmada bir insan ister yensin isterse yenilsin önemli değildir. Bir insan, hakîkatı araştırıp ona ulaştığı müddetçe galiptir; isterse cedel ve tartışmada hakîkatı ona hasmı göstermiş olsun.

O, ihlası sebebiyle kendi görüşünün kayıtsız şartsız şüpheden uzak bir hakikat olduğunu ileri sürmez ve şöyle derdi: «Bizim bu sözümüz, bir görüş olup bize göre erişebildiğimiz en iyi neticedir. Birisi bizim bu görüşümüzden daha güzel olanını ileri sürerse, bize değil, ona uyulması daha evlâdır.»

Kendisine; «Ey Ebu Hanîfe, senin verdiğin bu fetvâ, şüphesiz bir gerçek midir?» denildiğinde, Büyük İmam; «Bilmiyorum, belki de şüphe götürmez bir bâtıldır.» [9] diye cevap vermiştir. Talebesi Züfer der ki: «Biz, Ebu Hanîfe'den ders okurduk, Ebu Yusuf da yanımızda idi, onun söylediklerini yazardık. Bir gün Ebu Yusuf'a o şöyle dedi: Ey Yakub, vay haline! Benden her işittiğini yazma. Çünkü ben, bu

---

(8) İbni Abdilberr, el-İntikâ', s. 130.
(9) Tarîhu Bağdad, c. XII, s. 352.

güne göre böyle düşünüyorum, belki yarın bu görüşümden vazgeçerim. Belki de yarın başka bir görüşe sahib olurum. Fakat, ertesi gün onu da bırakabilirim.»[10]

İmam Ebu Hanîfe, yeni bir görüşe sahip olursa, bazan önceki görüşünden (re'yinden) vazgeçerdi. Bazan da, kendisiyle münazara eden şahıs, sahih bir hadis ileri sürerse, kendi görüşünden tamamen dönerdi. Çünkü, sahih bir hadis karşısında re'y beyan etmeye mahal yoktur.

İşte bu, Ebu Hanîfe'nin ihlasının neticesidir. O, hiç bir zaman kendi görüşüne taassub derecesinde bağlananlardan olmamıştır. Aklî kudretine rağmen, zihnini, başkasının görüşüne de açık tutmak için ihlası, onu daima hakîkata yöneltmiştir. Taassub, ancak duyguları düşüncesine galebe çalan veya a'sâbı zayıf ve aklı kıt olan kimselerde bulunur. Ebu Hanîfe bu gibi şeylerden uzaktı. O; akıl bakımından kudretli, nefsine ve a'sâbına hâkim, hakikatı ararken ihlaslı, samimî ve yalnız Rabbından korkardı. Bu sebepledir ki, görüşlerinde yanılma ihtimali bulunduğunu kabul ederdi.

İmam A'zam, hazır cevaplı olup ihtiyaç duyduğu zaman fikirlerini kolay bir şekilde anlatır ve tutukluk göstermezdi. Hakîkat üzere olduğuna inandığı ve kendisini destekliyen delillere sahip olduğu müddetçe münakaşa ve münazaradan yılmazdı. O, çağındaki fakihler arasında işte bu meziyetleriyle tanınmıştır. Mısır'ın büyük fakih'i Leys b. Sa'd'den şöyle rivayet edilmiştir: «Ebu Hanîfe'yi görmeyi çok isterdim. Nihayet onu gördüm. İnsanlar, Üstadın etrafında kalabalık bir şekilde toplanmışlardı. Birisi, ey Ebu Hanîfe, deyip ona bir soru sordu. Allah'a and olsun ki onun hazırcevaplılığı kadar gerçeği söyleyişi de beni hayran bıraktı.»

Ebu Hanife münazaralarında büyük bir müdafaa gücüne sahipti. Şayet hasmı inatçılık eder ve işi zora çekerse, Ebu Hanîfe, onu en kolay bir yoldan yıldırmasını bilirdi. Bu konuda çok ilgi çekici ve hayret verici menkıbeleri vardır. Menkıbe, tarih ve haltercemesi kitapları bunlarla doludur. Biz, burada yalnız şu iki menkıbeyi anlatmakla yetineceğiz:

1 — Ebu Hanîfe'yi gıyaben vasî tâyin eden bir adam ölür ve olay zamanın kadısı bulunan İbni Şubrume'ye arzedilir. Ebu Hanîfe, falan adamın öldüğüne ve kendisini vasî tâyin ettiğine dair delilini ortaya kor. İbni Şubrume, ona; şâhidlerinin olayı gerçekten gör-

---

(10) Aynı eser, s. 402.

düklerine dair yemin eder misin ?diye sorar. Irak'ın fakîhi Ebu Hanîfe de; bana yemin düşmez, çünkü olay yerinde bulunmuyordum, der. İbni Şubrume ise; senin kıyasların burada yanıldı, der. Bunun üzerine Ebu Hanîfe, ona şöyle bir soru yöneltir. «İki gözü kör olan bir kimsenin başını yarsalar ve buna iki kişi şahitlik etse, gözleri hiç bir şeyi görmeyen böyle bir dâvacıya şahidlerinin olayı gerçekten görüp görmediğine dair yemin teklif edilebilir mi? ne dersiniz? Bu durum karşısında İbni Şubrume, büyük İmamın savunmasını kabul eder ve hükmü lehine verir.

2 — Emeviler devrinde isyan eden Dahkâk b. Kays el-Hâricî, bir gün mescid'de Ebu Hanîfe'nin yanına gelir, —bu sırada haricîler, kendilerine muhalefet edenleri öldürmektedirler— Ebu Hanîfe'ye; tevbe et, der. O da; neden tevbe edeyim? diye sorar. Dahkak; hakem tâyinini caiz gördüğün için, der. Bunun üzerine Ebu Hanîfe; sen beni öldürecek misin, yoksa benimle münazara mı etmek istiyorsun? diye sorar. Adam; hayır münazara etmek istiyorum cevabını verir. Ebu Hanîfe; bir mesele üzerinde tartışırken ihtilâfa düşersek aramızda hangimizin haklı olduğunu kim söyleyecek? diye sorar. Dahkâk el-Haricî; kimi istiyorsan onu çağır, der. Ebu Hanîfe de, bunun üzerine Dahkâk'ın adamlarından birine hitaben; ihtilâfa düştüğümüz zaman hangimizin haklı olduğuna sen hükmet, der. Sonra Dahkâk'e dönerek; bu adamın aramıza girmesine sen râzı mısın? diye sorar. O, evet cevabını verince, münazarasıyla tanınan İmam Ebu Hanîfe; işte hakem tâyinini sen de caiz gördün, diye cevabı kondurur.

Ebu Hanîfe'nin bütün sıfatlarını, bilhassa şu sıfatları taçlandırıyordu. Belki de bu sıfatları, öteki sıfatlarının hepsinin kaynağı olup Allah'ın bazı kullarına bahşetmiş olduğu bir meziyetti. İşte onun bu sıfatları; şahsiytinin kuvvetli oluşu, keskin zekâsı, heybeti, muhabbet ve câzibe yönünden başkalarına tesir edişi ve ruh sağlamlığıdır. Onun bir çok talebeleri vardı ve o bunlara kendi görüşünü zorla kabul ettirmezdi. Aksine, onlarla müzakerede bulunur, büyüklerin görüşlerini bir arkadaş gibi tartışır ve yaş farkı gözetmezdi. Sonunda kendisi bir görüşe varırdı ki, bütün talebleri burada susar ve ona razı olurlardı. Bazı hallerde ise, talebelerinden bir kısmı kendi görüşlerinde ısrar ederlerdi; fakat, her iki halde de İmam Ebu Hanîfe'nin mevki ve şahsiyetine bir halel gelmezdi.

Ebu Hanîfe, heybetinin yanında keskin ve derin bir firaset sahibi idi. Bu sayede, o, insanların içlerinde gizledikleri şeylere nüfuz eder ve olayların sonuçlarını sezerdi. Onun bütünüyle hayatı, şah-

siyyet ve firasetinin güçlülüğünü haber verir. Firaset, güçlü akıl sahiplerinde gelişir. Onun derin duygu ve sezgisi bilhassa talebelerini okuturken ve insanların durumlarını incelerken ortaya çıkar. Bunlardan başka, o, fikir önderliği yapacak ihlaslı kimselere Allah'ın lutfettiği bir nura sahip idi. Kısaca, Ebu Hanife, böyle bir şahsiyet olup bazı hadis kitaplarında rivayet edilen Peygamber (S.A.V.)'in; **«Müminin firasetinden sakınınız; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar.»** hadis-i şerifinde işaret edilen mü'minlerdendi.

İşte bunlar, İmam Ebu Hanife'nin sıfatlarından bir kısmıdır. Bunların kimisi yaratılıştan, kimisi de sonradan kazanılmıştır. O, nefsini olgunlaştırmıştır; şahsiyetinin anahtarını da bu ruhi olgunluğu teşkil eder. Her türlü manevi gıdalarla ruhunu besleyen, onun çağı, hocaları ve tecrübelerinden bol bol istifade etmesini sağlayan işte budur. Hülâsa olarak diyebiliriz ki o, bütün bu unsurlardan besleniyor, şahsiyeti ona, kendisinden sonraki nesillere tesir edecek yepyeni bir fikir ve görüş kazandırıyordu.

Ebu Hanife'nin işte bu sıfatları hayranlarını, kendisini son derecede övmeye sebeb olmuş, kıskananlarını da aynı şekilde kendisini yermeye sevketmiştir. Şihabüddin Ahmed b. Hacer el-Heytemi (öl. 973 H.) «el-Hayrâtu'l-Hisân» (*) adlı eserinde; «Geçmişlerden biri hakkında insanların zıt şeyler söylemesi, onun büyüklüğünü gösterir. Hz. Ali'yi görmez misiniz? Onun hakkında iki fırka helâk olmuştur: Ona ifrat derecesinde sevgi gösterenler ve yine ifrat derecesinde buğuz edenler.» der.

İşte İmam A'zam Ebu Hanife de, yaşadığı devirde aynı duruma düşmüştür. İnsanların kimisi onu takdir etmede ifrata düşmüş, kimisi de yermede haddini aşmıştır. Fakat, O Büyük İmam hem Allah katında, hem de insaf sahiplerine göre ulu bir şahsiyet olup Irak fakihlerinin üstadıdır. Bu nokta, söz ve münakaşa götürmez.

(*) Bu eser, Manastırlı İsmail Hakkı tarafından «Mevâhibu'r-Rahmân» adı ile Türkçeye çevrilmiş ve1310 H. yılında İstanbul'da basılmıştır. Çeviren.

YAŞAYIŞI VE SİYASİ TUTUMU

Ebu Hanîfe'nin fıkhını ele almadan önce, onun yaşayışını ve çağının siyasetine karşı nasıl bir vaziyet almış olduğunu anlatmak istiyoruz.

1 — YAŞAYIŞI

Apaçık bir gerçektir ki Ebu Hanîfe, devlet adamlarının, ister halife olsun ister vâli ve benzeri olsun, hiç birisinden hediye ve ihsan kabul etmezdi. Gerçi her dört mezheb imamının da devlet adamlarından hediye alınabileceğine dair ruhsat verdiğini tarih bize göstermektedir. İmam Mâlik, ilim adamının Beytu'l-Mal'da hakkı olduğuna inanırdı. Ona göre, devlet adamları, bu hediyeleri bilginlere kendi mallarından vermiyorlar, ancak onların istihkaklarını vermiş oluyorlar. Çünkü, ilim adamı nefsini ilme, araştırmaya ve fetvâya hasretmekte, bu yüzden de maîşetini kazanma imkânından mahrum olmaktadır. O halde Beytu'l-Maldan ihtiyacını giderecek, çoluk ve çocuğunun geçimini sağlayacak kadar para almak hakkıdır. İmam Mâlik, alınmasına cevaz verdiği bu hediye ve ihsanların bir kısmını kendisi ilim tahsil eden talebelerine harcardı. Dolayısıyla, birçok talebeler ona sığınırlardı. İmam Şafiî de bunlar arasında olup dokuz seneye yakın bir zaman İmam Mâlik'in himayesinde okumuş ve hiç bir geçim sıkıntısı çekmemiştir. Hocası İmam Mâlik öldükten sonradır ki Şafiî, Yemen'de bir göreve (kadılık diyebileceğimiz bir vazifeye) tâyin edilmek mecburiyetinde kalmıştır.

İmam Şafiî, kendisini tamamen ilme verdikten sonra Hz. Peygamber'in Abdulmuttalib oğullarına tâyin etmiş olduğu hisseden kendisine düşeni Beytu'l-Mal'dan alır, ayrıca hediye ve ihsan kabul etmezdi. Ancak bu hisseyi, Kur'an-ı Kerim'de Kureyş'den Hz. Peygamber'e akraba olanlara tâyin edilen bir hisse (hak) olduğu için alırdı.

İmam Ebu Hanîfe ile Ahmed b. Hanbel, Beytu'l-Mal'dan bir şey almaktan kesin olarak kaçınırlardı. İmam Ahmed b. Hanbel, darlık içinde yaşamayı, helâl olarak toplanıp toplanmadığı belli olmayan bir malı almaya tercih ederdi.

İmm Ebu Hanîfe ise, zengin ve servet sahibi idi. Çünkü, ölünceye kadar ticaret işine devam etmişti. Yukarıda da söylediğimiz gibi, onun bir ortağı vardı. Öyle anlaşılıyor ki onun bu ortağı, iyi niyetli bir insan olup ihlası sayesinde çoğu zaman ilim, fıkıh ve hadisle uğraşmasını temin hususunda Ebu Hanîfe'ye yardımcı olmaktaydı. Mu'tezililerin başı, Ebu Hanîfe'nin çağdaşı ve onun gibi İran asıllı Vâsıl b. Atâ da böyle idi.

Elbette Ebu Hanife bir tâcirdi. Fakat ticari işlerini vekili vâsıtasıyla yürütüyor, kendisi de, işinin daima helâl dairesi içinde yürümesi için onu kontrol ediyordu.

Ebu Hanîfe, bir tâcir olarak aşağıdaki dört sıfata sahip idi ki, bunlar insanlara yapılacak muamelelerle ilgilidir. Onu, ilim adamları arasında olduğu gibi, tâcirler arasında da en üstün bir merteбeye çıkaran bu sıfatlar şunlardır:

1 — Onun gözü tok ve gönlü zengindi. Gönül ve ruhları fakir kılan açgözlülük, onu aslâ istilâ edememiştir. Bunun sebebi, İmam A'zam'ın zengin bir âileden doğmuş olması ve hayatında ihtiyaç zilletini hiç tatmayışıdır.

2 — Son derecede emanete riayetli ve kendisiyle ilgili olan her hususta nefsine hakimdi.

3 — O, müsamahalı ve cömert olup kendisini Allah cimrilikten tamamen uzak kılmıştır.

4 — Son derecede dindar olup iyi muameleyi ibadet sayardı. Ayrıca o, çoğu zaman oruç tutar ve gecelerini ibadetle geçirirdi. Bu arada, iyi muamelenin de, büyük bir ibadet olduğunu söylerdi. Bu sıfatların tesiri, bilhassa Ebu Hanîfe'nin ticaret hayatında kendisini gösterir. O, tâcirler arasında ilgi çekici ve eşsiz bir kimse idi. Birçokları, ticaret hayatında onu Ebu Bekr Sıddîk'a benzetirdi. Çünkü Ebu Hanîfe, onun yolundan gider, malın kötülerini üstüne çıkarır, iyilerini de gizlerdi.

İmam Ebu Hanîfe, alım ve satımında tam mânasıyla emin bir tâcirdi. Bir gün bir kadın, ipekli bir elbiselik getirmiş ve ona satmak istemiştir. Ebu Hanîfe; fiatı kaçtır, deyince; kadın, 100 dirhemdir, demiştir. Ebu Hanîfe de; o yüz dirhemden fazla eder, kaça satacaksın? diye sormuş; kadıncağız da, yüz yüz artırarak dörtyüz dirheme kadar çıkarmıştır. Yine Ebu Hanîfe; o daha fazla eder, de-

yince; kadın, benimle alay mı ediyorsun? demekten kendini alamamıştır. Bunun üzerine Ebu Hanife; bir adam çağır da malının değerini söylesin, demiş; kadın da bir adam çağırmış ve nihayet o, bu elbiseliği beşyüz dirheme satın almıştır.

Ebu Hanîfe, müşterisi yoksul veya bir dostu olursa malı kârsız satardı. Bir gün ona bir kadın gelmiş; ben fakirim, sırtımdaki elbise de emanettir, şu elbiseliği bana kârsız ver, demiştir. Ebu Hanife de; hadi onu dört dirheme al, deyince, kadın, benim gibi yaşlı biriyle alay mı ediyorsun? demiş, Ebu Hanîfe de; hayır, ben iki elbiselik satın aldım; birisini, bu iki elbiseliğe verdiğim paradan dört dirhem aşağısına sattım. Dolayısıyla bu, elimde dört dirheme kaldı. Onu da sen bu fiyata al, demiştir.

O, çok dindar olduğu için uzak bir ihtimalle dahi olsa haram karıştığından şüphe ettiği şeylere karşı pek titizlik gösterirdi. Rivayet edildiğine göre Ebu Hanife, ortağı Hafs b. Abdirrahman'ı bir defasında kumaş satmaya gönderirken, ona malda özür bulunduğunu bildirmiş ve bunu satış zamanında müşteriye anlatmasını emretmiştir. Hafs b. Abdirrahman kumaşı satmış, fakat müşteriye özürlü olduğunu söylemeyi unuttuğu gibi, satın alan kimseyi de tanıyamamıştır. Ebu Hanîfe, bu durumu öğrenince malın hepsini sadaka olarak vermiştir.[11]

Bu büyük takvâsı sayesinde onun ticareti pek çok kazanç getirirdi. O da, bu kazancının bir kısmını ilim ve hadisle uğraşanlara harcardı. Tarîhu Bağdad'da kaydedildiğine göre Ebu Hanife, yıllık gelirinin bir kısmını her sene biriktirir, onunla önce ilim ve hadisle uğraşanların ihtiyaçlarını, yiyecek, giyecek vs. hususlarını temin ederdi. Sonra bu kazancından artan paraları da yine onlara verir ve; bunları da ihtiyaçlarınıza siz kendiniz harcayınız, bunun için yalnız Allah'a hamdediniz; çünkü ben, size kendi malımdan bir şey vermiyorum, verdiğim şeyler ise Allah'ın malıdır, derdi.[12]

Ebu Hnîfe — Allah ondan razı olsun — helâlinden ve tertemiz bir hayat yaşamak için çok gayret ederdi. O, giyimine önem verir, en güzel kumaşlardan elbiseler diktirirdi. Hattâ, sırtındaki elbisenin otuz dinar (altın) değerinde olduğu söylenir. O, temiz ve güzel kıyafetli olup hoş kokular sürünürdü. Talebesi Ebu Yusuf, hocası hakkında; «O, ayakkabısına çok dikkat ederdi. Hattâ, ayakkabısının yırtık olduğu hiç görülmezdi»,[13] demiştir.

İmam Ebu Hanîfe, iş ve yaşayışında intizamlı bir insandı. Va-

---

(11) Tarîhu Bağdad, c. XIII, s. 358.
(12) Aynı eser, c. XIII, s. 360.
(13) el-Hayrâtu'l-Hisân, s. 61.

kitlerinin çoğunu ilme, kalanını da çarşı ve evine ayırırdı. Talebesi Yusuf b. Hâlid es-Semti'den rivayet edildiğine göre Ebu Hanife, haftanın günlerini şöyle taksim ederdi: Cuma günleri talebe ve arkadaşlarına evinde ziyafet verir ve onlara türlü türlü yemekler sunardı. Cumartesi günleri ihtiyaçlarını görür, ne ders meclisine ne de çarşıya uğrardı. O gün evini ve şahsi işlerini tanzim etmekle uğraşırdı. Diğer günler kuşluk vaktinden öğleyedek çarşıda bulunur ve kalan vakitlerini de ders vermekle geçirirdi.[14]

2 — SİYÂSÎ TUTUMU

Bundan önce İmam Ebu Hanîfe'nin hayat ve yaşayışını anlattık. Kısaca, onun hayatı takvâ, refah, saadet ve intizam içinde geçmiştir. Buna karşılık, Allah, bu takvâ ve gerçek îman sâhibi ilim adamını siyâsi alanda çok çetin imtihanlara tâbi tutmuştur. Allah, onu bu şiddetli imtihanlarla hayatının iki devresinde karşılaştırmış olup ikincisinde İmam Ebu Hanife şehid olarak ölmüştür.

Burada biz, İmam A'zam'ın çağındaki olaylara kısaca dokunmak istiyoruz. Ebu Hanife ömrünün elli iki yılını Emevîler, kalan 18 yılını da Abbâsiler devrinde geçirmşitir. Böylece o, Emevî devletinin güçlü devrini, gerileme ve yıkılış devirlerini gördükten sonra Abbâsi devletinin ilk yıllarını da yaşamıştır. Abbâsi hareketi, bilhassa İran içlerine doğru yayılan gizli bir propaganda şeklinde başlamış, yeraltı faaliyetleri ile gelişmiş ve nihayet Emevi devletini yıkıp iktidarı ele geçirmiştir.

İşte Ebu Hanife, bütün bunlara şahid olmuş ve bu olaylar, ruhunda derin etkiler bırakmıştır. Gerçi O, ne ayaklananlara ne de ihtilâlcilere katılmıştır. Fakat olayların akışı gösteriyor ki önce İmam A'zam'ın gönlü, Emevîlere karşı ayaklanan Hz. Ali evlâdlarıyla birli. Onlar, Abbâsilere karşı ayaklandıkları zaman İmam A'zam, fikren yine bunları desteklemekteydi.

Ebu Hanife, şii olmamakla beraber, Emevilerin hilâfet için hiçbir hakları olmadığına kani idi. Fakat, fiilen Emevîlerin aleyhine harekete geçmemiş ise de, onların aleyhine yapılan hareketleri benimsememiştir. Rivayet edildiğine göre Zeyd b. Ali Zeynelâbidin, Kûfe'de Hişam b. Abdilmelik'e karşı isyan bayrağını açtığı zaman Ebu Hanîfe şöyle demiştir: «Zeyd'in bu çıkışı, Resûlüllah'ın Bedir günündeki çıkışına benziyor.» Kendisine, İmam Zeyd'le birlikte niçin

(14) el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. II, s. 106.

savaşa katılmadığı sorulduğunda şu cevabı vermiştir: «Beni ondan alıkoyan, halkın yanımdaki emanetleridir. Bu emanetleri İbni Ebi Leylâya bırakmak istedim, kabul etmedi. Savaşta ölür ve bunca emanetin altında kalırım diye korktum.» Yine rivayet edildiğine göre Zeydle savaşa katılamadığına dair özür beyan ederken şöyle demiştir: «Eğer halkın, Zeydi, daha önce dedesi Hz. Hüseyn'i bırakıp kaçtığı gibi, bırakıp kaçmıyacağını bilseydim, ben de Zeyd'le birlikte savaşırdım. Çünkü o hakikî imamdır. Fakat, bu düşünce ile ona sadece malî yardımda bulundum.» İmam Ebu Hanife, İmam Zeyd'e on bin dirhem yardımda bulunmuş ve elçisine; «benim özrümü ona anlat», demiştir.[15]

Bu gösteriyor ki İmam Ebu Hanife'ye göre Emeviler halifeliğe lâyık değillerdi. O, Zeyd b. Ali'yi imam olarak tanıyordu. Fakat, sözünde durmayan Iraklıların tabiatını bildiği için iyi netice alınacağına inanmıyordu. Bununla beraber İmam Zeyd'i engellemek de istemedi. Hattâ ona malî yardımda bulundu.

İmam Zeyd'in hareketi, kendisinin 122 H. yılında feci bir şekilde ölümüyle sonuçlandı. Daha sonra İmam Zeyd'in oğlu Yahya, Horasan'da Emevî idaresine karşı ayaklandı. O da, 125 yılında babası gibi öldürüldü. Bundan sonra Yahya'nın oğlu Abdullah da iktidarı ele geçirmek maksadıyla Yemen'de isyan etti. Fakat son Emevi halifesi Mervân b. Muhammed, Abdullah üzerine yolladığı adamları vâsıtasıyla 130 H. yılında onu da öldürttü.[16]

İşte bu olaylar, İmam Ebu Hanife üzerinde büyük etkilerde bulunmuştur. O, İmam Zeyd'in ayaklanışını, Hz. Peygamber'in Bedir günündeki çıkışına benzetmiştir. Fakat İmam Zeyd, fecî şekilde öldürülmüş ve cesedi bir hurma kütüğüne asılmıştır. Kendisinden sonra bu acıklı âkibetler oğlu ve torununun başına da gelmiştir. Bu durum karşısında, elbette Ebu Hanîfe, Emevîlere karşı nefret duyacak ve onların zulümlerini diğer bilginler gibi o da tenkid edecekti. Âlimlerin tenkid dilleri, kılıçların yapamadığını yapar; onların darbeleri kılıçlardan daha kesici ve şiddetli olur.

Bunun içindir ki Emevîler, İmam Ebu Hanifeyi takip etmeye başlamışlar, bilhassa Abbâsî propagandasının gizli gizli yayılışını ve intizamlı isyan hareketlerini görünce bu takiblerini daha da artırmışlardır. Emevî vâlisi İbni Hubeyre tehlikenin arttığını görünce fakih ve muhaddislerden korkmaya başlamış, özellikle fıkıh ve ilim-

---

(15) İbnu'l-Bezzâzî, Menâkıbu Ebî Hanife, c. I, s. 55.
(16) İbnu'l-Esir, el-Kâmil, c. V. 122, 125 ve 130 yıllarına ait olaylar kısmı.

de büyük bir yeri olan İmam Zeyd'le teması bulunanlardan endişelenmiştir. Adı geçen vâli; İbni Ebî Leylâ, İbni Şubrume, Dâvûd b. Hind gibi Irak'ın fakihlerini toplamış ve her birine Emevî idaresinde birer vazife almalarını teklif ederek, onların Emevi devletine bağlı olup olmadıklarını öğrenmek istemiştir. Bu arada Ebu Hanîfe'ye de vazife teklif etmiş, fakat o bunu şiddetle reddetmiştir.

İbni Hubeyre, mührün Ebu Hanîfe'nin elinde olmasını ve muamelelerini bununla imza etmesini, onun elinden çıkmayan hiç bir yazının infaz edilmemesini ve mali sarfiyatın da yalnız onun müsaadesiyle yapılmasını istemiştir. Ebu Hanîfe, onun bu tekliflerini yerine getirmekten şiddetle kaçınmıştır. Vâli İbni Hubeyre ise, bu vazifeyi kabul etmediği takdirde Ebu Hanîfe'yi dövdüreceğine yemin etmiştir. Bunun üzerine âlimler, Ebu Hanife'ye bu vazifeyi kabul etmesi için ricada bulunmuşlar ve; «Biz kendini tehlikeye atmayasın diye sana Allah için öğüt veriyoruz. Sen, bizim kardeşimizsin. Hepimiz böyle bir vazifeyi istemiyoruz. Fakat başka bir çaremiz yoktur», demişlerdir. Güçlü, imanlı ve takvâ sahibi Ebu Hanife de onlara şöyle cevap vermiştir: «Eğer o, Vâsıt Mescidinin kapılarını saymamı isteseydi benden, onu dahi kabul etmezdim. O halde nasıl olur da o, bir adamı idam etmek için benim hüküm vermemi ister ve bu hükümle onun boynunu vurur! Ben böyle bir hükmü ihtivâ eden kararın altını nasıl mühürlerim! Vallahi ben, böyle bir işe ölünceye kadar giremem.»

Ebu Hanife vazife almamakta israr etti. Ve onun israrı karşısında bütün kuvvetler perişan oldu. Emniyet müdürü (Sahibu's-Şurta), Ebu Hanife'yi üstüste birkaç gün hapsettirdikten sonra dövdürmeye başlamıştır. Hattâ ona kırbaç vuran kimse usanmış ve dövülmeden dolayı ölür ve Emevî idaresine kıyamete kadar sövülmeye sebep olur diye korkmuştur. İbni Hubeyr'e bilginlere; «Ebu Hanîfe'ye söyleyin de bizi yeminimizden kurtarsın», demiş, onlar da Ebu Hanife'den bu teklifi kabul etmesini rica etmişler, fakat o tutumunda şiddetle israr etmiştir. Bunun üzerine İbni Hubeyre, bilginlerden, zindanda bulunan İmam Ebu Hanife'ye tavassut ederek, vazife teklifini reddetmektense ileride belki yapabileceğini söylemesini temin etmelerini istemiş; fakat Ebu Hanîfe bunu da kabul etmemiştir. Sonunda İbni Hubeyre, İmam A'zam'ı serbest bırakmak zorunda kalmıştır. Ebu Hanife, hürriyetine kavuşur kavuşmaz yol hazırlığını yaparak, Beytullah'a sığınmak üzere Hicaz'a gitmiştir. İşte bu olaylar, 130 H. yılında cereyan etmiştir.[17]

---

(17) el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 23, 24.

Ebu Hanife, Allah'ın evine mücâvir olmuş ve Abbasîler iktidara gelinceye kadar orada kalmıştır. Abbasîler iktidarı ele alıp asayişi temin edince İmam A'zam da Kûfe'ye dönmüş, diğer bilginlerle birlikte ilk Abbasi Halifesi Ebu'l-Abbas es-Seffah ile buluşmuş ve yeni halifeye biat ettiğini açıklamak üzere bir hitabede bulunmuştur. Esasen diğer bilginler, Halifenin biat talebine icabet etmek üzere İmam A'zam'ı kendileri için temsilci seçmişlerdi. Ebu Hanife, bu hitabesinde şunları söylemiştir:

«Hakkı, Peygamberinin soyuna teslim eden, zâlimlerin zulmünü bizden kaldıran ve hakikatı söyleyebilmemiz için dilimizi hürriyete erdiren Allah'a hamd olsun. Ey Halife, Allah'ın emri üzere biz sana biat ettik, kıyamete kadar sana verdiğimiz söze bağlı kalacağız. Allah, bu makamı Peygamberinin soyundan geri almasın!»

İmam A'zam'ın bu hitabesi gösteriyor ki o, adalet ve doğruluktan ayrılmamak şartıyla, devlet idaresini Ehl-i Beyt'in ele almasını çok arzu etmekteydi.

Ebu Hanife, Abbâsilere bağlı kalmaya devam etmiştir. Çünkü onların iktidara gelişi, Hz. Ali evlâdlarına revâ görülen zulmün giderilmesi neticesinde olmuştur. Abbâsî halifeleri de İmam A'zam'a yakınlık gösteriyorlardı. Ebu'l-Abbas, ondan sonra Ebu Ca'fer el-Mansur birçok ihsanlarda bulunmuş ise de Ebu Hanife bunları nezaketle reddetmiştir.

İmam Ebu Hanife'nin, ilk yıllarında Abbâsî idaresi aleyhinde konuştuğu bilinmemektedir. Nihayet Abbasoğulları ile Hz. Ali evlâdları arasında çekişme başlamış ve Ebu Hanife'nin büyük bir sevgi beslediği Ali evlâdlarına karşı işkence artmıştır. Elbetde bu durum karşısında, Ebu Hanife'nin Abbâsîlere karşı nefret etmemesi düşünülemez. Hele el-Mansur'un iktidarına karşı Hz. Ali'nin torunlarından Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye b. Abdillah ve kardeşi İbrahim isyan edince durum büsbütün değişmiştir. Bunların babası Abdullah, Ebu Hanîfe'nin hocası olup oğulları isyan bayrağını çektiği zaman el-Mansur tarafından hapsettirilmişti. O, her iki oğlunun ölümünden sonra el-Mansur'a karşı kin ve nefret duygularıyla dolu olarak hapishanede (145 H. yılı) ölmüştür.

Ebu Hanife için, Emeviler gibi Abbasîlerden de intikam almaktan başka bir çare yoktu. Fakat onun intikam alışı, âdeti üzere ders aralarında konuşmaktan ileri gitmiyordu. Öteki âlimler de böyle siyâsî olaylarla az meşgul oluyorlar ve meylettikleri hususlara sevgi göstermekle duygularını tatmin ediyorlar ve bununla yetiniyorlardı.

145 H. yılında adı geçen İbrahim Irak'da, kardeşi Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye de Medîne'de ayaklandı. Rivayete göre İmam Mâlik, Medîne'de bu ayaklanmanın (huruc'un) meşrûluğuna fetvâ vermiştir. Çünkü o, el-Mansur'a yapılan bîatın zor (ikrah) ile olduğunu tesbit etmiştir. Öyle görünüyor ki İmam Mâlik, ayaklanmanın caiz olduğuna dair açıkça fetvâ vermemiştir. Fakat o, Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'nin dâvasını isbat bakımından işi kolaylaştırmıştır. Çünkü Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye ayaklanmasının meşrûluğunu Ebu Ca'fer el-Mansur'a yapılan bîatın ikrah ile oluşuna dayandırıyordu. İmam Mâlik ise, hadîs derslerinde sık sık bîata îmâ ederek, «**İkrah karşısında kalan kimsenin yemini muteber değildir**» diyordu. Bu sözü tekrarlamaktan menedildiği halde, İmam Mâlik bundan vazgeçmemiştir. Çatışma, el-Nefsü'z-Zekiyye'nin öldürülmesiyle sonuçlandıktan sonra İmam Mâlik, birçok işkencelere uğramıştır.

Irak'da da Ebu Hanife, en-Nefsü'z-Zekiyye'nin kardeşi İbrahim'e yardım edilmesini açıkça söylüyordu. Hattâ iş, Ebu Hanîfe'nin, el-Mansur'un bazı komutanlarını onunla savaşmaktan alıkoymasına kadar varmıştı.

Rivayete göre el-Mansur'un kumandalarından Hasan b. Kahtaba, bir gün Ebu Hanîfe'nin yanına girmiş ve; «Vazifemi her halde biliyorsun, tevbe ediyor musun, etmiyor musun?» demiştir. Ebu Hanife de; «Allah bilir ya sen yaptığından pişman olacaksın. Eğer bir müslümanla kendi nefsini öldürmek arasında muhayyer kalırsan, müslümanı değil, kendi nefsini öldürmeyi tercih et. Sen, bir daha böyle yapmayacağına Allah'a söz ver. Bu sözünde durursan o senin tevben olacaktır», demiştir. Hasan b. Kahtaba, Ebu Hanîfe'nin bu sözüne şu cevabı vermiştir: «Dediğini kabul ediyor ve Allah'a söz veriyorum ki bir daha bir müslümanı öldürmeye yeltenmiyeceğim.»

İbrahim b. Abdillah b. Hasan huruc edince, el-Mansur, adı geçen kumandana, Ebu Hanîfe'ye gidip işini bitirmesini emretmiş, kumandan da İmam A'zam'ın yanına gelince, o, kumandana daha önce verdiği sözü hatırlatarak şöyle demiştir: «Tevbenin vakti geldi. Sözünde durursan tevbe etmiş olacaksın. Aksi takdirde hem önceki, hem de sonraki niyet ve fiilinden hesaba çekileceksin.» Bunun üzerine kumandan, Ebu Hanife'yi öldürmek için hazırlanmış olduğu halde, tevbesinde durmuş, el-Mansur'un yanına vararak şöyle demiştir: «Ben böyle bir işi yapamam. Eğer senin emrinle yaptığım işler, Allah'a itaat sayılırsa benim için çok iyi bir şeydir. Eğer ma-

.siyet sayılırsa bu bana yeter.» Bunun üzerine Halife el-Mansur öf kelenmiştir. Kumandanın kardeşi Humeyd b. Kahtaba ileri atılarak «Biz bir yıldan beri onun akli muvazenesinden hoşlanmıyoruz, o saç malıyor. Bu işi ben yapabilirim», demiştir. Soğukkanlılığını koruyan Halife el-Mansur, bazı güvendiği kimselere; «Hasan b. Kahtaba'nın yanına fakihlerden kim gelip gidiyor?» diye sormuş, onlar da; «O Ebu Hanife'nin yanına gidip geliyor» demişlerdir.[18]

Halife Ebu Ca'fer el-Mansur, İmam Ebu Hanife'yi takibe ve verdiği fetvâaları araştırmaya başlamış, bu arada Ebu Hanife'nin Musul halkına dair vermiş olduğu fetvâ üzerinde, bilhassa, durmuştur Şöyle ki:

Musul halkı, Halifeye verdiği sözü (biat'ı) defalarca bozmuştu. Halife el-Mansur da, onlara sözlerini bir daha bozarlarsa kanlarını dökeceğini şart koşmuş, onlar da bu şartı kabul ederek, sözümüzden dönersek kanımız helâl olsun, demişlerdi. Halife, Ebu Hanife dahil olmak üzere, bütün fakihleri toplamış ve onlara şöyle demiştir: Peygamber (S.A.V.)'in «Mü'min şartlarına bağlıdır.» Hadis-i Şerifi sahih değil midir? Musul halkı bana karşı ayaklanmamaları için ileri sürdüğüm şartı kabul ettiği halde, benim vâlime karşı ayaklandı. Şimdi onların kanlarını akıtmak benim için helâl değil midir?» Orada bulunanlardan birisi: «Onlara istediğini yapabilirsin, onlar hakkında söylediklerin yerindedir. Affedersen, bu, senin büyüklüğünün eseridir. Cezalandırırsan onlar buna müstahak olmuşlardır», dedi. Ebu Hanife susmaktaydı. el-Mansur, ona döndü ve:

— Üstad, sen ne dersin, biz, Peygamberin hilâfet ve eman evinde değil miyiz? diye sordu.

Ebu Hanife gerçeği şöyle ifade etti:

«— Onlar, ellerinde olmayan şartları kabul etmişler. Sen de sana ait bulunmayan şartları onlara kabul ettirmişsin. Çünkü, bir müslümanın kanı ancak şu üç şeyden biri ile helâl olur:

«1 — Adam öldürmekten,

«2 — Mürted olmaktan,

«3— Evlenmiş ve hür (muhsan) olduğu halde zinâ etmekten.

«Bu durumda sen, onları cezalandırırsan haksızlık yapmış olursun. Allah'ın şartlarına bağlı kalmak daha iyidir.»

El-Mansur, fakihlerin gitmelerini emretmiş, sonra Ebu Hanife'-

---

(18) **İbnu'l-Bezzâzi, Menâkıbu Ebi Hnaîfe, c. II, s. 22.**

yi yanına çağırarak şöyle demiştir:

«— Ey Üstad, gerçek görüş senin söylediğindir. Memleketine dön, Halifenizi kötüleyecek şekilde halka fetvâ verme. Çünkü isyancı Haricilerin cesareti artıyor.»[19]

Şii olmadığı halde Hz. Ali soyuna büyük bir sevgi besliyen Ebu Hanife'nin bu gibi cesaretli görüşleri, el-Mansur'un memnuniyetsizliğine sebep olmuş, hattâ onu takip ettirmek üzere peşine hafiyelerini takmıştır. Bunun, ayrıca iki sebebi daha vardır:

1 — İmam Ebu Hanife ile çağının kadısı İbni Ebi Leylâ arasında şiddetli bir anlaşmazlık vardı. Onun verdiği hükümleri Ebu Hanife sert bir şekilde tenkid ederdi. İbni Ebi Leylâ da onu el-Mansur'a daimâ şikâyette bulunurdu. Belki de en çok şikâyeti Ebu Hanife'dendi. Şüphesiz bu, halifenin içinde İmam Ebu Hanife'ye karşı bir kızgınlık ve intikam hissi meydana getirmiştir.

2 — el-Mansur'un maiyyetinde bulunanlardan Ebu Hanife'yi sevmeyen veya Halifeye sırf yaranmak için onu kötüleyenler vardı. el-Mansur'un hâcibi olan er-Rabi' ve Ebu'l-Abbas et-Tûsi bunlardandır.

Bütün bu olaylar sebebiyle el-Mansur, Ebu Hanife'ye karşı iyice bozulmuş, iktidarını korumak için sert bir vaziyet almış ve onu cezalandırmayı zarurî görmüştür. Halife el-Mansur, Ebu Hanife'nin zamanın kadısını sürekli tenkidlerini göz önüne alarak, ona kadılık vazifesini teklif etmiştir. Esasen kurnaz bir halife olan el-Mansur, bilginlere doğrudan doğruya din ve dünyaya ait görüşlerinden ötürü baskıda bulunmazdı. Bu sebepten Ebu Hanife'nin tenkidlerini ona kadılık teklif etmek için istismar etmeye kalkıştı. Oysa Ebu Hanife'nin bu vazifeyi kabul etmiyeceğini biliyordu. Fakat onu, bu yüzden cezalandırırsa haklı görüneceğini umuyordu.

Ebu Hanife'ye nihayet kadılık vazifesini teklif etti. O da şu cevabı verdi: «Kadı olabilecek bir insan, gerekince hem senin, hem de çocuklarınla kumandanlarının aleyhine hüküm verecek bir ruha sahip olmalıdır. Ben ise, böyle bir ruha sahip değilim.» Bunun üzerine Halife; «Benim gösterdiğim yakınlığı niçin kabul etmiyorsun?» dedi. Büyük takvâ sahibi İmam da; «Emiru'l-Mü'minin, bana kendi malı ile bir yakınlık göstermedi ki onu reddetmiş olayım. O, bana ancak müslümanların Beytu'l-Malından bir yakınlık gösterdi. Halbuki benim onların Beytu'l-Malında bir hakkım yoktur. Çünkü ben, mücâhid değilim ki yaptığım cihad karşılığında bir şey alayım. Ben,

(19) Adı geçen eser, c. II, s. 17.

onların hizmetçileri de değilim ki, hizmetçiler gibi bir şey alayım. Kezâ ben, onların fakirlerinden de değilim ki, fakirlerin aldığı şeyleri alayım», dedi.[20]

Kadılık teklifi nekadar tekrarlandıysa, Ebu Hanife'nin bunu reddedişi de o kadar tekrarlandı. Sonunda sabrı tükenen el-Mansur, bu vazifeyi kabul etmesi için yemin aldı. Ebu Hanife de kabul etmiyeceğine dair yemin aldı. Ve şöyle dedi: «Eğer ben, bu vazifeyi kabul etmediğim takdirde Fırat nehrinde boğulmakla tehdid edilsem, boğulmayı tercih ederim. Senin etrafında ikrama muhtaç olanların çoktur!»

Buna rağmen Halife el-Mansur, İmam A'zam'a kadılık teklifinden vazgeçmedi. Ondan, hiç olmazsa, doğru olanlarını yerine getirmesi, yanlış olanlarını da tatbik etmekten sakınması için kazâî hükümlerini inceleyip isabetli olup olmadığını kendisine bildirmesini istedi. Fakat o, bunu da reddetti. Bunun üzerine Halife, Ebu Hanîfe'yi hapsettirip ona her gün on kırbaç vurdurmak suretiyle işkence edilmesini buyurdu. Ebu Hanîfe'nin sıhhî durumu kötüleşince el-Mansur onu serbest bırakmış, fakat ders ve fetvâ vermekten menetmiştir. İmam A'zam Ebu Hanîfe, bundan kısa bir zaman sonra hayata gözlerini yummuştur. O, ölmeden önce, gasbedilmiş veya Halifenin gasbettiği ileri sürülen bir yere defnedilmemesini vasiyet etmiştir. Bunun içindir ki Halife el-Mansur; «Ebu Hanîfe'nin nezdinde sağken de öldükten sonra da beni kim mazur gösterir?» demiştir.

İmam Ebu Hanîfe, 150 H. yılında sıddiklar ve şehidler gibi ölmüştür. Fakat ölüm; o büyük kalb, sapsağlam dinî vicdan, kudretli akıl ve her türlü işkenceye katlanan sabırlı ruh için bir rahatlık olmuştur. Ebu Hanîfe, görüşlerinden dolayı muarızlarından işkence gördü, türlü dedikodulara hedef oldu. Fakat, bunların hepsine gönülhoşluğu ile katlandı. Sefihlerden eziyet gördü. Vâlilerden, daha sonra halifelerden işkence gördü. Fakat hiçbir zaman eğilmedi ve hakîkatı söylemekten çekinmedi. Eğer ruhların da bir cihadı ve bu cihadın yapıldığı meydanlar varsa, şüphesiz Ebu Hanîfe bu türlü cihad alanlarının en büyük ve muzaffer kahramanıdır. O, cihadında son nefesine kadar metanet gösteren bir yiğit idi. Ölürken bile gasbedilmemiş temiz bir yere defnedilmesini ve halife tarafından gasbedilmiş olma ihtimali bulunan bir yere defnedilmemesini vasiyet etmiştir.

İlim, din ve ahlâkın heybet ve tesiri, sultan ve hükümdarların

(20) el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, c. I, s. 215.

azametinden daha az değildir. Bunun içindir ki bütün Bağdad halkı, Irak'ın büyük fakihi İmam A'zam'ın cenaze törenine katılmıştır. Onun cenaze namazını kılanların sayısının ellibin kadar olduğu tahmin edilmektedir. Hattâ, ona işkence eden Halife el-Mansur da defnedildikten sonra gelmiş ve kabri üzerinde cenaze namazını kılmıştır. Bilmiyoruz bu, Halifenin ilim, din, ahlâk ve takvânın azametini itiraf edişinden mi, yoksa halkı memnun etmek isteyişinden midir? Belki o, bu her iki hususu da birlikte gözetmiştir.

Ebu Hanife, gerçekten büyük bir insandı. Ona işkence edenler, sadece ettikleri zulüm, işledikleri fenalıklar ve akıttıkları insan kanları sebebiyle anılmaktadır. O ise, dünyanın dört bucağında okutulup öğretilen görüşleri ve nice insanların müzakare edip öğrenmekle şeref kazandığı ilmi ile anılmaktadır. Allah, ondan râzı olsun, hem de onu râzı etsin!..

İMAM EBU HANÎFE'NİN FIKHI

İmam Şafiî; «İnsanlar fıkıhta Ebu Hanife'nin iyâlidir», demiştir. Abdullah b. Mübarek de, Ebu Hanife için: «O, ilmin beynidir», derdi. Bunlar gösteriyor ki Ebu Hanife, ilmin özüne ulaşıyor ve ondan sapmıyordu. İmam Mâlik, İmam A'zamla çeşitli ilmi meseleler üzerinde tartıştıktan sonra: «O, gerçekten fakihtir», demiştir.

Ebu Hanife, gerçekten ulu bir fakihtir. Çağını fıkhıyla doldurmuş olup insanlar onun hakkında ihtilâfa düşmüşlerdir. Çünkü O, fıkhi düşünceye yepyeni bir metod getirmiştir. Yahut da Ebu Hanîfe'nin kullandığı bu temodu, hiç kimse onun kadar kullanamamıştır. O, hürdüşünce ve isabetli görüş sahibi idi. Nass'ların zâhirlerine sarılan ve mânâlarının derinliklerine dalamıyanlar, Ebu Hanife'ye kızmışlar ve onu hakikattan uzaklaşmakla itham etmişlerdir. Öte yandan, sapık düşünceli kimseler de ona hücum etmişlerdir. Çünkü O, İslâm fıkhında istinbat (hüküm çıkarma) için sağlam esaslar koyuyor ve bunların sınırlarını tesbit ediyordu.

METODU

İmam Ebu Hanife, istinbat için tafsilâtlı olmasa da bir metod getirmiştir. Onun bu metodu, ictihadın bütün türlerini içine almaktadır. Kendisi şöyle derdi: «Ben Allah'ın kitabıyla hüküm veriyorum. Kitab'ta bulamazsam Resûlullah'ın sünnetine sarılıyorum. Allah'ın Kitabında ve Resûlü'nün Sünnetinde bir hüküm bulamadığım zamanlarda da sahabilerin sözlerine bağlanıyorum. Yalnız, sahabilerden istediğim kimselerin sözünü alıyor, istediğim kimselerin sözünü almıyorum. Ancak, sabahilerin sözlerinin dışına da çıkmıyorum. Fakat iş İbrahim (Nahai), Şa'bî, İbni Sirin, Atâ ve Said b. el-Müseyyib'e gelince; onlar nasıl ictihad yapmışlarsa ben de öyle ictihad yapıyorum.»[21]

Bu ifade, Ebu Hanife'nin önce Kitab, sonra Sünnet, daha sonra

(21) **Tarîhu Bağdad c. XIII, s. 368.**

da sahabîlerin sözüne dayanarak fetvâ verdiği, tâbiîlerin söz ve görüşlerine bağlı kalmadığını gösterir. Bu, nass'lara dayanarak ictihad yapmak demektir. Hakkında nass bulunmayan meselelerin hükümlerini açıklamak için yaptığı ictihadlara gelince; bu hususta el-Mekki'nin «Menâkıbu Ebî Hanife» sinde, İmam A'zam'ın bir çağdaşından aynen şöyle nakledilir:

«Ebu Hanîfe'nin görüşleri güvenilir (sika) kimselere dayanmak ve kötü (kubh) den kaçınmaktır. Onun ifadeleri; insanların muamelelerini, bu muamelelerin düzgün olmasını, onların işlerinin iyi gitmesini sağlayan esasları yakından incelemiş bulunmasının bir sonucudur. O, meseleleri kıyasla hallederdi. Kıyası tatbik etmek imkânsız olursa istihsana baş vururdu. İstihsan da yürümezse müslümanların örf ve teâmülüne göre fetvâ verirdi. İcmâ' ile kabul edilen hadislere sarılır ve bunlara göre kıyas yapardı. Sonra istihsana baş vururdu. Bunlardan hangisi daha uygun düşerse ona göre fetvâ verirdi. Sehl der ki: «İşte Ebu Hanîfe'nin ilmi budur. Bu ise âmmenin ilmidir.»[22]

Buna göre Ebu Hanîfe'nin ortaya koymuş olduğu metod şu yedi esasa dayanır:

1 — Kitab: Bu, şerîatın temel direği ve Allah'ın kıyamete kadar bâki olacak nûrudur. O, şerîatın genel esaslarını içine alır, asıl hükümler ondan çıkarılır. Yani o, şerîatın anayasasını teşkil eder.

2 — Sünnet: Bu, Allah'ın Kitabını açıklayan, Kitab'daki mücmel hükümleri genişleten, Hz. Peygamber'in Rabbından aldığı elçilik görevini tebliğinden ibarettir. Yani o, yakînen iman edenler için bir tebliğ olup onu kabul etmiyenler, Peygamber'in Rabbından aldığı elçilik görevini de tanımıyorlar demektir.

3 — Sahâbîlerin sözleri: Çünkü sahâbîler, Peygamber'in tebliğini bizzat işitmişler ve vahyin gelişini gözleriyle görmüşlerdir. Onlar, âyet ve hadisler arasındaki çeşitli münasebetleri bilen Peygamber (S.A.V.)'in ilmini kendilerinden sonraki nesillere aktaran kimselerdir.

Tâbiîlerin sözleri elbette aynı derecede değildir. Çünkü, sahâbilerin sözlerinin doğrudan doğruya Peygamber'den alınmış olma ihtimali vardır ve sırf ictihad'dan ibaret değildir. Hz. Peygamber'den rivayet etmeseler de, onların birçok görüşleri Peygamber'in sözlerine dayanmaktadır. Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Ali gibi Hz. Peygamberle uzun zaman arkadaşlık yapmış olan sahâbîler, sohbetleriyle mütenasip miktarda hadis rivayet etmemişlerdir. Fakat onlar, elbet-

---

(22) el-Mekkî, Menâkıbu Ebî aHnîfe, c. I, s. 82.

te Peygamber'in sözleriyle fetvâ veriyorlardı. Ancak, Peygamberin sözünü değiştirmekten korktukları için bunları O'na nisbet etmiyorlardı.

4 — Kıyas: Ebu Hanîfe Kitab (Kur'an), Sünnet ve Sahâbilerin sözlerinde bir nass bulamadığı zaman kıyasa baş vururdu. Kıyas; hakkında nass bulunmayan meseleleri, aralarındaki ortak illet sebebiyle hakkında nass bulunan meselelere bağlamak ve hepsine aynı hükmü vermektir. Aslında bu; meseleyi, nassın ifade ettiği hükmün evsaf ve sebeplerini tesbit etmek suretiyle nassa dayandırmaktır. Zira hükmün illeti bilinince, aynı illete sahip olan bütün meselelere tatbiki mümkün olur. Buna bazı âlimler, nassın tefsiri demişlerdir. İmam Ebu Hanîfe, kıyasla istinbat hususunda en yüksek mevkii işgal eder. O, fıkıhtaki mertebesine bu sayede ulaşmıştır. Ebu Hanîfe, bir hükmün illetini araştırır ve onu tesbit ettikten sonra kıyas yapmak suretiyle birçok meseleleri çözerdi. Hattâ, ortaya çıkmamış olan meseleleri varsayar ve aynı metodla onların hükümlerini açıklardı. İşte bu türlü meseleleri olmuş gibi takdir edip hükümlerini açıklayan bu çeşit fıkha «takdiri (farazî) fıkıh» adı verilir.

5 — İstihsan: Bu, açık (zâhir) kıyasın hükmünü bırakıp buna muhalif olan başka bir hükmü kabul etmektir. Bu, ya zâhir kıyasın bazı cüz'î meselelere elverişli olmadığı ortaya çıktığı için, başka bir illetin araştırılmasıyla olur ve bu yeni illete göre hüküm vermeye «gizli (hafî) kıyas» denir, ya da zahir kıyas, bir nass'la çatışır ve bu nass sebebiyle terkedilir. Çünkü kıyasla amel etmek nass bulunmadığı zaman olur. Yahut da kıyas, icma' veya örfe aykırı düştüğü için bırakılır; icmâ, ve örf ile amel edilir.

6 — İcmâ': Bu, aslında bir huccet olup her hangi bir asırdaki müctehidlerin bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmalarıdır. Bilginler, icmâ'ın huccet olduğunda birleştikleri halde, sahâbilerden sonraki asırlarda mevcut olup olmadığında ihtilâfa düşmüşlerdir. İmam Ahmed b. Hanbel, sahâbîlerden sonraki asırlarda icmâ'ın mümkün olamıyacağını, çünkü fakîhlerin bir hüküm üzerinde görüş birliğine varmalarının imkânsız olduuğnu ileri sürmüştür.

7 — Örf: Bu; Kur'an, Sünnet ve Sahâbîlerin tatbikatı gibi hakkında her hangi bir nass bulunmayan mesele üzerinde müslümanların teâmülü demektir. Bu da bir hüccet olup iki kısma ayrılır:

1 — Sahîh örf,

2 — Fâsid örf.

Sahîh örf, nassa aykırı düşmeyen örftür. Fâsid örf de, nassa aykırı düşen örftür. Fâsid örfün bir değeri yoktur. Sahîh örf ise, nass bulunmayan yerlerde bir huccet teşkil eder.

FIKHI'NIN BÂRİZ VASFI

Ebu Hanife, tecrübeli ve günün ticârî durumunu iyi değerlendiren bir tâcirdi. Vakitlerini ticaret, fıkıh ve ibadet arasında paylaştırmıştı. Bu arada en çok zamanını fıkha ayırmıştı. O, hür fikirli ve başkalarının hürriyetine kendi hürriyeti gibi saygı gösteren bir ilim adamıdır. Bu sebeple onun fıkhının bâriz iki vasfı vardır:

1 — Ticari bir ruha sahip oluşu,
2 — Şahsî hürriyeti himaye edişi.

Şimdi bunları tek tek ele alalım:

I) Ebu Hanife'nin fıkhında ticarî ruh ve düşüncenin tesiri kendisini açıkça göstermektedir. O, İslâm'ın ticaretle ilgili akid esaslarını incelerken, ticarî işlerde sağlam bir melekesi olan, ticaret örf ve teâmülünü iyi bilen, insanların ticari muamelelerini yakından tanıyan, Kitab ve Sünnet gibi şerîatın nass'larıyla insanların benimsediği teâmüller arasında âhenk kuran bir tâcir gibi davranmıştır. Bu husus, Ebu Hanife'nin metodunda iki şekilde meydana çıkar:

a) Ebu Hanife, örfü, şer'î bir prensip olarak kabul etmiş ve yerine göre bunu kıyasa tercih etmiştir. Ticari örf, ticaretin esas prensibini teşkil eden ve tâcirler arasında yaygın hale gelmiş olan bir teâmüldür.

b) O, istihsanı kabul etmiştir. İstihsanın esası da, fıkhî kıyasın tatbîkinin kötü bir neticeye, yahut maslahat veya ticârî örfle çatışan bir muâmeleye sebebiyet verdiğini kabul edip kıyası bırakarak, şer'î bir nassa bağlı olan maslahata veya insanlar arasındaki örf ve teâmüle göre hüküm vermektir.

İstihsan konusunda fakihlerin en kuvvetlisi İmam Ebu Hanîfe idi. İmam Muhammed'in anlattığına göre, Ebu Hanîfe'nin talebeleri kendisiyle kıyas üzerinde tartışırlardı. Fakat o, istihsan yapıyorum deyince, hiç kimse ona yetişemezdi.

Ebu Hanife'nin **selem, murâbaha, tevliye, vadia**[23] ve **şirket** gibi ticârî akitlerdeki görüşleri, öteki fakihlerin görüşlerine nisbeten çok sağlam ve çok incedir. Bu türlü akitlerin hükümlerini ilk defa açıklayan odur.

İmam Ebu Hanîfe, bu ticârî akitlerde şu dört hususu şart koşardı:

1 — Malın bedelini tam olarak bilmek ve bu konuda münazaaya sebep olacak bilinmeyen hususların ortadan kalkması. Çünkü, şerîatta akitlerin esası, malı ve bedelini tam olarak bilmektir. Tâ ki burada bir aldatma veya aldanma bulunmasın ve her hangi bir husumet doğmasın. Akit zamanı bu hususların bilinmesi; ileride çıkacak, insanlar arasındaki sevgiyi ortadan kaldıracak ve onların aralarında verilmesi gereken hükmü zorlaştıracak birçok husumetlerin önüne geçmiş olur.

2 — Faizden, hattâ faiz ihtimali bulunan akitlerden son derecede sakınmak. Çünkü bütün çeşitleriyle faiz, İslâm nazarında en kötü ve haram olan bir şeydir. Peygarmber (S.A.V.) şöyle buyurmuştur: **«Bir dirhemlik faiz yemek, otuzüç defa zina etmekten daha kötüdür. Haramla beslenen bir vücut ateşte yanmaya lâyıktır.»** [24] İçinde faiz bulunan her akit bâtıldır. Faiz bulunma ihtimali olan akitler de bâtıldır. Çünkü, bu suretle zarara sürükleyen yollar kapatılmış, başkalarına ait malların haksız yere yenmesi önlenmiş olmaktadır.

3 — Nass bulunmayan ticârî akitlerde örfe başvurmak. Bu gibi hallerde örfün kabul ettiği hususlara riayet edilir, örfçe tanınmayan hususlar da terkedilir.

4 — Ticarî akitlerde asıl olan emaneti korumaktır. (*) Esasen İslâmî akitlerin, hattâ amellerin hepsinde **emanet** asıldır. **Murâbaha, tevliye** ve benzeri akitlerde fıkhî esas emanettir. Çünkü müşteri, yemin veya herhangi bir beyyine (belge, tanık) olmaksızın ilk fiatı bildirirken satıcıya emniyet etmektedir. O halde bu emanetin korunması ve kötüye kullanılmaması gerekir.

İşte bu esaslar, İmam Ebu Hanîfe'den intikal eden ticarî akit-

---

(23) Selem, para peşin mal veresiye olmak üzere yapılan bir akittir. Meselâ, tarladaki pamuğun yetişmeden önce parası ödenerek satın alınması böyledir. Yalnız, burada faiz gayesinin güdülmemiş olması şarttır. Murabaha, malın yüzde beş veya yüzde on kârla; Tevliye, malın alış fiatına; Vadia da, malın alış fiatından daha aşağı bir fiyatla satılmasıdır.

(24) el-Mebsût, c. XII, s. 110.

(*) Güveni sarsmamaktır.

rle ilgili bütün fer'i fıkıh meselelerinde değişmez prensiplerdir. unlar, Ebu Hanife'nin takvâ ve dini eğilimi, ticari bilgi ve tecrübeeri ve metoduna bağlı olan genel prensiplerle bağdaşmaktadır.

II) Ebu Hanife'nin fıkhının bâriz vasıflarından ikincisi, şahsi ürriyeti himaye edişidir, demiştik. O, fıkhında âkıl (akıllı) ve reşid lduğu müddetçe insanın tasarruf iradesine son derecede saygı göserir. Âkıl bir insanın şahsi tasarruflarına hiç kimsenin karışmasına üsamaha göstermez. Dinin emrini ihlâl etmedikçe, ne toplum ne e her hangi bir idareci, şahsın kendisine ait işlerine karışamaz. Şaıs, dini bir emri ihlâl ederse o zaman buna müdahale etmek geekir. Bu, şahsın özel hayatında istediği gibi yaşamasına veya maı istediği şekilde kullanmasına müdahale olmayıp, nizamı koruak için dini bir vazifedir.

Medeni milletlerin eski ve yeni bütün nizamları, insanları ıslâh tmek için iki kısma ayrılır:

a) Toplumculuğun hâkim olduğu yönelime bağlı nizam: Buada, şahsın bütün tasarrufları toplumla yakından ilgili veya devtin kontrolü altındadır. Bunu, günümüzdeki bazı nizamlarda oluğu gibi, tarihe karışmış bir takım nizamlarda da görmekteyiz.

b) Şahsın iradesini geliştirerek, onu olgunlaştırıp iyiliğe yöeltme ve sonra da ona tam olarak hürriyet verme cihetine giden izam: Bu nizam içerisinde şahıs; kendisini kötülükten koruyacak, sad'dan uzaklaştıracak ahlâki ve dini bağlarla mukayyettir.

İmam Ebu Hanife, bu ikinci nizam şekline meyletmiştir. Onun ı temâyülü, âkıle ve bâliğa bir kadının evlenme hususunda velâtinin kendi elinde olduğunu ileri sürüşünde, ma'tûh (bunak), seı ve **borçlunun** hacredilmesini reddedişinde açıkça görülmektedir. **akfın lüzumunu** (yani vâkıfın vakfından geri dönememesini) mülyet hürriyetine engel sayması ve mülk sâhibinin mülkünde, hatta olduğu müddetçe, istediği gibi tasarruf edebileceğini ileri süşü de bu temayülüne bağlıdır. Burada biz, bunlara kısaca dokunak istiyoruz.

Âkıle bir kadın kendisini evlendirebilir: Fakihler, hür ve bali bir kadını istemediği biriyle evlenmeye hiç kimsenin zorlama kkına sahib olmadığında ittifak etmişlerdir. Ancak İmam Şafii'ı âkıle ve bâliga olsa dahi, bâkireyi velisinin evlenmeye icbar edeeceğine cevaz verdiği rivayet edilir. Fakat burada, Şâfii'ye diğer amlar katılmazlar.

Âkıle ve bâliğa bir kadını istemediği biriyle evlenmeye hiç kimin zorlama hakkı olmadığında ittifak eden fakihler, Ebu Hanife şu noktada ihtilâfa düşmüşlerdir: Onlara göre böyle bir kadını

velîsi zorla evlendiremez; fakat o, velisi istemezse kendi kendisini de evlendiremez. Onun evlenme akdi yapma yetkisi yoktur. Velisi, onun evleneceği şahsı seçmeye katılma hakkına sahip olduğu gibi, evlenme akdini de bizzat velisi yapacaktır. İşte fakihlerin büyük çoğunluğu (Cumhur-i Fukahâ') bu görüştedir. Kişilik hürriyetini ön plâna alan İmam Ebu Hanife ise, onlara muhalefet etmekte ve bu noktada kendi görüşünü yalnız başına savunmaktadır. Talebesi Ebu Yusuf'un bu hususta ona katıldığı rivayet edilir. Diğer bir rivayete göre ise, onun da hocasını bu meselede yalnız bırakıp öteki fakihlere katıldığı söylenir.

Ebu Hanife'nin bu görüşünde tek başına israr edişi, onun kişilik hürriyetine verdiği büyük değeri gösterir. Burada o, hür ve âkıl bir insan üzerinde, onun bir maslahatı bulunmadıkça, velâyet sabit olmayacağını kabul eder. Maslahat bulunmayınca velâyete lüzum yoktur. Çünkü velâyet, hürriyeti kayıt altına almakta ve zedelemektedir. Hürriyetin kayıt altına alınması, ancak daha büyük bir zararı önlemek için caiz olur.

Daha sonra Ebu Hanife şöyle söyler: Böyle bir kadının malı üzerinde kendisinin tam olarak velâyet hakkı vardır. O halde kendi kendisini evlendirmede de velâyeti tamamen kendisine aittir. Ebu Hanife'ye göre delikanlı erkek ve kız arasında evlenme hususunda eşitlik vardır. Erkek delikanlı nasıl evlenme konusunda tam bir velâyet hakkına sahipse, delikanlı kız da bu konuda tam bir velâyet hakkına sahiptir.

Fakat, Ebu Hanife bu konuda, kadının evleneceği erkeği seçmede yanılabileceğini de düşünüyor. Eğer o, eşini seçerken yanılırsa, sonunda meydana gelecek haysiyet kırıcı netice bütün âilesini rencide edecektir. Diğer fakihler, işte bu noktayı gözönüne almakta ve bu yüzden, kadının ancak velisinin rızasıyla evlenebileceğini söylemektedirler. Burada Ebu Hanife, söz konusu olan haysiyet kırıcı durumun meydana gelmesini nasıl önlüyor? veya bunun önlenmesi için nasıl bir tedbir alıyor? Ebu Hanife, kadına kendisini evlendirme hürriyetini tanırken âilesinin şeref ve haysiyetini korumak için de şöyle br tedbir alıyor: Kadının âilesine denk (küfüv) bir kimse ile evlenmesi şarttır. Böyle bir kadın, kendisine ve âilesine denk olmayan birisiyle evlenmeyi tercih ederse ve velîsi de buna muvâfakat etmezse, Ebu Hanife'den rivayet edilen en sahîh kavle göre, bu türlü evlenme akdi fâsid'tir.

İmam Ebu Hanife ile diğer fakihler arasındaki bu konuyla ilgili ihtilâf şöyle özetlenebilir: Fakihlerin büyük çoğunluğu, kadın kötü bir eş seçer ve âilesinin şerefini aşağı düşürür korkusuyla ona ken-

di başına evlenme hürriyeti tanımamaktadırlar. Ebu Hanife'ye göre ise, insan hürriyetinin kayıt altına alınması, bizzat büyük bir zarardır. Meydana gelip gelmiyeceği ihtimalden ibaret olan bir zararı önlemek için, kişinin hürriyetini elinden almak gibi daha büyük bir zarara sebep olunamaz. Ona hürriyeti tam olarak verilir, ancak o fiilen kötü bir eş seçerse evlenme akdi fasid olur. Böylece Ebu Hanife hem kadının hürriyetini, hem de âile veya velisinin şerefini korumuş olur.

Âkıl bir insan hacr edilemez: Ebu Hanife, sefîhi de ma'tûhu da hacr etmez (*). Ona göre kişi bülûğa ermekle âkıl sayılır. İsterse sefih olsun isterse olmasın. O, müstakil bir şahsiyete sahip insandır. Bir kimse sefihlik ederek malını israf etse veya ma'tûh olduğu için malını işletmesini bilmese de, onun hacr'i cihetine gidilemez. Çünkü ona müdâhale etmek kimsenin hakkı değildir. O, başkasına zarar vermedikçe istediği gibi hareket edebilir. Böylesinin hacr edilerek malını istediği gibi kullanmasından alıkonulmasında bir maslahat da yoktur. Çünkü hacr, onun şerefini rencide etmek ve hattâ insanlığını yoketmektir. İnsanın mal ve mülkünde istediği gibi müstakil olarak tasarruf etmesi, güzel tasarruflarının neticesinde iyilik görmesi, kötü tasarruflarının neticesinde de zarara uğraması, onun sırf insan olduğu için sâhip bulunduğu insanlık şeref ve haysiyetinin iktizâsıdır. Hürriyetin savunucusu olan İmam A'zam'a göre hacr, malın boşa sarfedilmesinden daha büyük bir zarardır. Zira hür bir insan için hacr edilmek, mallarının yok olmasından daha çok elem ve ıztırap vericidir.

Bir kimse, sefih ve matuh insanların hacr edilmesinde toplumun maslahatı da vardır diyemez. Çünkü toplumun maslahatı, malların üretici ellere intikalindedir. Onları, çalıştıramıyan kimselerin zimmetinde tutmakta ve başkalarını onlara bekçi yapmakta bir maslahat yoktur. O halde toplumun maslahatı, malların uyuşuk ellerden çıkıp çalışan ellere geçmesindedir. Mal, beceriksiz ve onu tutamıyan bir ele geçerse o zaman, onu işletecek ve muhafaza edecek başka ellere bırakmak gerekir. İmam Ebu Hanife «Ben, 25 yaşına ulaşmış bir insanı hacr etmekten hayâ ederim», derdi. İşte bu, büyük İmamın insanlığa ve şahsi hürriyete gösterdiği saygının bir delili ve insan için tanıdığı yüksek şerefin bir nişanesidir.

(*) **Sefih, israfçı yani malını yerli yersiz saçıp savuran kimsedir. Mâtûh, bunak yani akıl ve şuuru tam olarak yerinde değilse de, deli de olmayan kimsedir. Hacr; delilik, çocukluk vb. sebeplerden ötürü kişinin kavli tasarruftan yani akit, sözleşme gibi tasarruf hakkından mahrum edilmesidir. Çeviren.**

Mısır mahkemelerindeki tecrübeler isbat etmiştir ki; sefih ve matuhun hacr'i için açılan dâvalarla mal sahibinin maslahatı korunmak istenmemekte, ancak bununla kişiye işkence etmek, onun iyilik yapmasını engellemek istenmektedir. Bu dâvaların asıl sebebi, bazı mirasçıların kendi menfaatlarını teminat altına almak endişesidir. Halbuki İslâm hukukçularına göre hacr, mirasçıların korunması için değildir. Çünkü, mal sahibi yaşadığı müddetçe onların ne mal üzerinde, ne de mal sahibi üzerinde hiç bir hak ve selâhiyetleri yoktur.

Borçlu Hacr edilmez ve hiç kimse malındaki tasarruf hakkından alıkonamaz: İmam Ebu Hanife, nasıl sefih ve matuhu hacr etmiyorsa aynı şekilde borçlu (medîn) kimseyi de hacr etmez ve malındaki tasarruf yetkisini kısıtlamaz. İsterse borçları malının tamamını aşmış olsun. O, ancak borçluyu borcunu ödemek üzere takip, hapis ve bedenî olarak icbar etmek cihetine gider. Zira, borcunu ödemekten kaçınan kimse alacaklıya zulmetmektedir. Peygamberimiz; **«İmkânı olduğu halde borcunu sallayan kimse cezayı haketmektedir»** buyurmuştur. Fakat, borçlunun tasarruf iradesi, akit ve sözleşme hakkı elinden alınamaz. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, Ebu Hanife'nin ileri sürdüğü bedenî cezaları kabul etmekle beraber, borçlunun malı üzerindeki kavli tasarrufunu da elinden almaktadır. O, borcunu ödemedikçe mülkünde tasarruf edemez. Borcu malının tamamını aşmasa dahi, malı cebren satılarak borcu ödenir.

İmam Ebu Hanife ise, fıkhında, insanın iradesini elinden alıp onun malında başkasının kavlî tasarrufunun geçerli oluşunu kabul etmemektedir. Ona göre mülkiyetle hürriyet birbirinden ayrılmaz. Mülkiyetin bulunduğu yerde tasarruf hürriyeti de bulunur. Ve aslâ bunlar birbirinden ayrılmaz. İmam A'zam, böylesine, daima hürriyetten yana olmuştur.

Ebu Hanife, insanın mülkündeki tasarruf hürriyetini o derecede korur ki, mahkemenin dahi bu hürriyete müdâhale etmesini ve onu kayıt altına almasını kabul etmez. İnsanın kendi mülkündeki tasarrufu başkasına zarar verecek olursa, o zaman bu, şuurlu dinî bir vicdana havale edilir. Çünkü bu gibi şeylere mahkemece yapılan müdâhaleler daha çok husûmet ve çekişmelere, dinî duyguların zayıflamasına sebep olur. İnsanın dinî duygusu zayıfladıktan sonra bunu elde ettiği maddî şeyler telâfi edemez. Beri yandan, dinî sağlam bir duygu, hertürlü tecavüz ve çekişmeyi tek başına önlemeye kâfidir. Bir insan kendi maslahatının, komşusunun maslahatıyla ortak oluşunun şuuruna sahip olursa, daima ona iyilik etmeyi düşünür. Bunların arasına mahkeme yoluyla bir müdâhale yapılırsa

müşterek maslahat duygusu zayıflar. İsteyerek ve hürriyet içerisinde yardımlaşmanın yerini düşmanlık alır. Ebu Hanife, insanların muamelelerinde dîne bağlı müsamahakâr hürriyeti, müsamaha ruhundan yoksun ve zorlayıcı kazâi hükümlere daima tercih eder.

Rivayet edildiğine göre; bir kişi, Ebu Hanîfe'ye gelip komşusunun evinde kendisinin duvarına yakın bir yerde kuyu kazdığından şikâyetlenmiş ve bu kuyunun devamlı kullanılması sebebiyle kendi duvarının zarar göreceğini söylemiştir. İmam A'zam da ona; git komşuna söyle, demiştir. Şikâyetçi şahıs da; ona söyledim dinlemedi, demiştir. Bunun üzerine Ebu Hanîfe ona; öyleyse git, sen de evinin dahilinde onun kuyusunun karşısına bir lâğım çukuru kaz, diye söylemiştir. Adam da, Ebu Hanîfe'nin dediğini yapmıştır. Tabiatiyle çukurun pis suyu komşusunun kuyusuna sızmaya başlayınca o, bunun üzerine kendi kuyusunu kapatmak zorunda kalmıştır. İşte Ebu Hanife'nin bu tavsiyesi, komşular arasında yardımlaşma duygusunun gelişmesini hedef tutmaktadır.

Ebu Hanîfe, insanın mülkündeki tasarruf hürriyetini korumak maksadıyladır ki **vakfın lüzumu**'na (yani vakfın, vâkıfın hayatında kesinlik ifade etmesine) cevaz vermemiştir. İmam A'zam'a göre vakfın lüzumu, mal sahibinin kendi mülkünde tasarruf hakkını engellemektedir. Ona göre tasarruf hakkı olmayan bir mal sahibi düşünülemez. Vakfın, vâkıfın mülkiyetinden çıkmış olduğunu da Ebu Hanîfe kabul etmez. Çünkü vâkıfın mülkiyetinden çıkan vakıf mal, sahipsiz kalmaktadır. İşte böyle bir şeyin mülkiyet vasfı ortadan kalkmaktadır. Vakfın, Allah'ın mülkü olduğunu söylemek de Ebu Hanîfe'yi tatmin etmez. Çünkü bu, kuru bir lâftan ibarettir. Zira aslında, her şey Allah'ın mülküdür. Dilimizdeki mülkiyet mefhumu, bir malın Allah'a nisbet edilmesiyle değil, insana nisbet edilmesiyle açıklanır. Ancak Ebu Hanîfe, böyle bir vakfın cami için yapıldığı takdirde kesinleşebileceğini düşünür. Zira cami Allah'a ibadet için ayrılmış bir yer olup mülkiyeti sadece Allah'a izafe edilir; başka birine izafe edilemez.

HANEFİ MEZHEBİNİN NAKİL VE TEDVÎNİ

İmam Ebu Hanife, başlı başına bir kitap telif etmemiştir. Ancak ona birtakım küçük risaleler nisbet edilmektedir. **el-Fıkhu'l-Ekber, el-Âlim ve'l-Müteallim,** 132 H. yılında ölen talebesi Osman el-Betti'ye yazdığı **risale** ile Kaderiyye görüşlerini reddetmek için kaleme aldığı **risale** bunlar arasındadır. Bu risalelerin hepsi kelâm ilmine, öğüt ve nasîhata dairdir. İmam A'zam, fıkha dair bir eser yazmamıştır. Onun fıkhî görüşlerini, ictihad ve fetvâlarını nakleden ve bir araya toplayan talebeleridir.

Ebu Hanîfe'nin fıkhını ve ilmî çalışmalarını unutulmaktan kurtaran kıymetli talebeleri arasında, bilhassa, iki isme raslamaktayız. Bunlara, İslâmın fıkıh tarihinde, İmam A'zam'la uzun zaman arkadaşlık ettikleri, ondan ayrılmadıkları ve hocalarının kurmuş olduğu fıkıh ekolünü yaşattıkları için «sâhibeyn» (iki arkadaş veya iki talebe) adı verilmektedir.

İşte bunlardan birincisi Yakub b. İbrahim el Ensârî (öl. 182 H.) olup «Ebu Yusuf» diye bilinir ki, oğlu Yusuf ile künyelenmiştir. İmam Ebu Yusuf, İmam Ebu Hanîfe öldükten sonra 32 yıl daha yaşamıştır. Ebu Yusuf'un yazmış olduğu ve Ebu Hanîfe'nin görüş ve rivayetlerini de içine alan önemli eserlerî şunlardır:

1 — **Kitab'ul-Âsâr:** Bu eseri, Ebu Yusuf'un oğlu Yusuf babasından, o da Ebu Hanîfe'den rivayet etmiştir. Bu eserdeki senedler, Ebu Hanîfe'den sonra Hz. Peygamber'e, bir sahabîye veya Ebu Hanîfe'nin rivayetini benimsediği bir tabiiye dayanır. Aynı zamanda bu eserde o, Irak fakihlerinden bir çok tabiilerin fetvâlarını toplamıştır. Bu eser, Ebu Hanîfe'nin istinbat metoduna bağlı olan bir fıkıh mecmuası duruumnda olup İmam Ebu Hanîfe'nin istinbat ve ictihad'daki mevkiini göstermektedir.

2 — **İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbni Ebî Leylâ:** Bu eserde Ebu Yusuf, 148 H. tarihinde ölen Kadı İbni Ebî Leylâ ile İmam Ebu Hanîfe arasındaki ihtilâfları toplamıştır. Burada, Ebu Hanîfe'nin görüşle-

rinin bir müdafaası yapılmaktadır. Ebu Yusuf'un bu eserini rivayet eden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'dir.

3 — **er-Reddü Alâ Siyeri'l-Evzâî:** Bu değerli eserde, savaş halinde müslümanlarla gayri müslimler arasındaki alâka ve münasebetler ve cihadla ilgili hususlarda Evzaî' ile diğerleri arasındaki ihtilâflar yeralmaktadır. Burada Ebu Yusuf, Iraklıların görüşünü desdeklemekte ve Evzaî'nin fikirlerini reddetmektedir.

4 — **Kitab'ul-Harâc:** Ebu Yusuf, bu ölmez eserinde İslâm devletinin maliyesi için değişmez ve sağlam bir nizam ortaya koymaktadır. Burada o, hocası Ebu Hanîfe'ye muhalefet ettiği meseleleri de ele alıp hem kendi görüşünü hem de hocasının görüş ve ictihadını büyük bir samimiyyet, ciddiyyet ve ilim adamından beklenilen bir dürüstlükle anlatır. Burada ihtilâflı olduklarını anlatmadığı hususlarda onun hocasıyla fikir birliğine sahip olduğu düşünülebilir. (*)

İmam A'zam'ın mezheb ve görüşlerinin yayılmasını sağlayan ikinci talebesi, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânîdir. O, 132 H. yılında doğmuş ve 189 H. yılında ölmüştür. İmam Muhammed, Ebu Hanîfe'nin derslerine kısa bir müddet devam edebilmiştir. Fakat, Ebu Hanîfe ile başladığı tahsilini Ebu Yusuf'tan tamamlamış olup Irak fıkhının hâfızı sayılır. Bütün bölümlerini içine almak üzere fıkhı tedvin eden ilk ilim adamı odur. Kendisine bu fıkhî çalışmalarında ikinci hocası Ebu Yusuf yardımcı olmuştur. İmam Muhammed'in fıkıh mecmuaları çoktur. Fakat, fıkıh'da gerçekten ilk kaynak vazifesi gören eserleri şu altı kitabıdır:

1 — el-Asl (el-Mebsût)
2 — ez-Ziyâdât
3 — el-Câmi'us-Sağîr
4 — el-Câmi'ul-Kebîr
5 — es-Siyer'us-Sagir
6 — es-Siyer'ul-Kebîr

İmam Muhammed bu kitaplarının bir kısmını hocası Ebu Yusuf'la müzakere etmiş, bir kısmını da ona arzetmiştir. «Kebîr» diye vasıflandırdığı kitapları tek başına rivayet ettiği, «Sagîr »diye vasıflandırdığı kitapları da Ebu Yusuf'a arzettiği söylenmektedir.

Bu altı kitaba, İmam Muhammed'den açıkça rivayet edildiği için «Zâhir-i Rivaye» adı verilir. Bunlar Hanefî Mezhebinde kaynak vazifesini görür. Özel bir tercih sebebi bulunmadıkça bu kitaplardaki görüşler terkedilmez. İmam Muhammed'in aynı derecede iki kitabı daha vardır:

(*) Kitabu'l-Harac, sayın Dr. Ali Özek tarafından dilimize çevrilmiş ve neşredilmiştir. Çeviren.

1 — Kitab'ur-Redd Alâ Ehl'il-Medine
2 — Kitab'ul-Âsâr

Bunlardan ikincisi, Ebu Yusuf'un «Kitab'ul-Âsâr» ından çok şey nakleder. İmam Muhammed'in «Kitab'ur-Redd Âlâ Ehl'il-Medine» sini İmam Şâfiî rivayet etmiştir.

İmam Muhammed'e nisbet edilen başka eserler de vardır. Fakat bunlar güvenilir râvîlerce nakil ve rivayet edilmesi bakımından önceki kitaplarının derecesinde değildir. Bu kitaplar şunlardır:

1 — el-Keysâniyyât
2 — el-Hârûniyyât
3 — el-Cürcâniyyât
4 — er-Rakkıyyât
5 — Ziyâdet'uz-Ziyâdât

Bu kitaplara «Gayri Zâhir-i Rivaye» denilir. Çünkü bunlar, İmam Muhammed'den açıkça rivayet edilmemiştir.

HANEFÎ MEZHEBÎ'NİN GELİŞMESİ VE YAYILIŞI

Hanefî mezhebi istinbat ve tahric sayesinde son derecede gelişmiştir. Bu mezhebin gelişerek yayılmasını sağlıyan âmiller şu üç noktada toplanabilir:

1 — İmam Ebu Hanîfe'nin talebeleri pek çoktu. Bunlar, onun görüşlerini yaymak, fıkhının dayandığı esasları açıklamak hususunda çok gayret göstermişlerdir. Pek az meselede hocalarına muhalefet etmişlerse de umumî olarak onun görüşlerine uymuşlardır. İster hocalarına uysunlar isterse muhalefet etsinler, onun dayandığı delilleri açıklamayı ihmal etmemişlerdir. Aynı zamanda Ebu Hanîfe'nin görüşlerine dayanarak birçok fer'î meseleleri ele alıp incelemişler ve bu meselelerin dayandığı kıyasları açıklamışlardır.

2 — İmam Ebu Hanîfe'nin talebelerinden sonra gelen ve bu mezhebe bağlı olan fakihler, hükümlerin illetlerini ortaya koymaya ve bunları gelecek asırlarda meydana çıkacak olan meselelere tatbik etmeye çok önem vermişlerdir. Bunlar, mezhebin fer'î meselelerde dayandığı hükümlerin illetlerini tesbit edip ortaya çıkardıktan sonra birbirine benzeyen bütün meseleleri genel kaideler altında toplamışlardır. Böylece, çeşitli furû' meselelerini içine alan küllî kaide ve nazariyeler koyarak, mezhebi sistemleştirmişlerdir.

3 — Hanefî Mezhebi, çeşitli örfleri bulunan birçok ülkelere yayılmıştır. Bu ülkelerde yeni hükümler çıkarmayı gerektiren bir çok

olaylar meydana gelmiş ve bu sırada Abbâsî devletinin resmî mezhebi olmak sıfatıyla Hanefî Mezhebi, bu meseleleri halletmek mecburiyetinde kalmıştır. İşte Hanefî Mezhebi, Abbâsî Devletinin resmî mezhebi olarak beşyüz seneden fazla İslâm ülkelerinde tatbik edilmiştir. Hârûn er-Reşid, Ebu Yusuf'u Bağdad kadısı olarak tâyin etmiştir. Aynı zamanda Ebu Yusuf, Başkadı (Kâdı'l-Kudât) lık makamında olup bütün vilâyetlerin kadıları onun emriyle tâyin ediliyordu. Ebu Yusuf, tabiî olarak ancak Hanefî Mezhebini benimseyen fakihleri kadı tâyin ediyordu. Bu suretle Hanefî mezhebi büyük bir yayılma imkânına kavuşmuştur.

Şüphesiz, çeşitli örfler istinbat işini geliştirmiştir. Bilhassa Hanefî mezhebine göre, hakkında nass bulunmayan meselelerde ve istinbatın kıyasa dayandığı yerlerde örf, istinbat esaslarından birini teşkil eder.

HANEFÎ MEZHEBİ'NİN YAYILDIĞI ÜLKELER

Hanefî mezhebi, Abbâsî Devletinin hâkim olduğu bütün ülkelerde yayılmıştır. Mezhebin otoritesi devletin otoritesiyle orantılı idi. Devletin otoritesi zayıfladığı zaman mezhebin otoritesi de zayıflıyordu. Ancak, bazı ülkelerde tamamen halka mal olurken, diğer bir kısım ülkelerde de sadece resmî mezheb olarak kalıyor ve ibadet hususunda halk üzerinde hâkimiyet kuramıyordu. Irak, Mâverâünnehr ve fethedilen doğu İslâm ülkelerinde hem resmî, hem de halkça benimsenen mezheb, Hanefî mezhebi idi. Türkistan ve Maveraünnehr'de Şâfiî mezhebi ile Hanefî mezhebi arasında sert mücadeleler olmuş ve her iki mezheb bilginleri birbiriyle şiddetli tartışmalara girmişlerdir. Mâtem törenlerinde bile fıkhî tartışmalar yapılır ve bu tartışmalar taziye yerine geçerdi. Bu türlü sürekli fıkhî münazaraların sonunda çeşitli deliller ve bu delillerden de ilim doğmuş, müslümanlar arasında her hangi bir düşmanlık yaratılmamıştır.

Irak ve doğu İslâm ülkelerine bir gözatarsak görürüz ki, Hanefî mezhebi Şam'da hem halkın hem de hükûmetin mezhebi olmuştur. Mısır'a doğru gelirsek, Mâlikî ve Şâfiî mezhebinin Mısır halkı üzerinde hâkimiyyet kurma mücadelesi ettiğini görürüz. Çünkü Mısır'da bir yandan İmam Mâlik'in birçok talebeleri bulunuyordu; öte yandan da İmam Şâfiî hayatının son kısmını Mısır'da geçirerek ölmüş ve oraya defnedilmişti. Dolayısıyla, Mısır'da her iki mezhebe mensup seçkin ilim adamları bulunuyordu.

Daha sonra Hanefî mezhebi, resmî bir mezheb olarak, Mısır'a

gelmiş, fakat halk üzerinde bir otorite sağlayamamıştır. Mısır'ı Fâtımî Devleti işgal edince, Hanefi mezhebinin buradaki resmi otoritesini kaldırmış ve yerine Şii-İmami mezhebini hâkim kılmıştır. Fatımîlerin yerine geçen Eyyûbîler, Şafii mezhebini desteklemişler, yalnız Nuruddin eş-Şehid (öl. 569 H.) (*), Hanefi mezhebini halk arasında yaymaya çalışmış ve bu mezheb için medreseler yaptırmıştır. Kölemenler devrinde Mısır'da her dört mezhebe göre kazâi hükümler verilmiştir.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa (öl. 1849 M.) Mısır'a hâkim olunca tek başına Hanefî mezhebini resmî mezheb olarak ilân etmiştir.

Hanefi Mezhebi Mısır'dan Batıya (Mağribe) geçememiştir. Ancak Esed b. el-Furat b. Sinan (öl. 213 H.) (**) devrinde Mağrib'e geçen Hanefi mezhebinin ömrü, orada çok kısa olmuştur. Çünkü Ağlebîler Devletinin otoritesi çok güçlü idi ve bu hânedân mensupları Mâlikî mezhebini tutuyorlardı. İşte bu yüzden Mağrib ve Endülüs'de tek başına Mâlikî mezhebi yayılma imkânını bulmuştur (***).

(*) **Bu sultan, Musul Atabeyi İmamüddin'in, Suriye ve civarında geniş bir hükümdarlık kuran oğlu ve el-Melik el-Adil unvanıyla anılan Nuruddin Mahmud'dur. Bilhassa bu, Hanefî mezhebini hâkim olduğu yerlerde yaymış ve bir çok medrese, hastane ve dâru'l-hadîs inşâ etmiştir. Salâhaddin Eyyûbi ve amcası Şirkûh onun kumandanları olup, bunları, Mısır'a o göndermiştir. Çeviren.**

(**) **Bu zat, 142 H. yılında Kayravan'da doğmuş, önce İmam Mâlik'ten, sonra da Bağdad'a gelip Ebu Hanîfe'nin talebelerinden ders okumuştur. 181 H. yılında Kayravan'a dönen ve bir müddet sonra meşhur bir fakih olarak dikkati çeken Esed b. el-Furat, Kayravan Kadılığına tâyin edilmiş ve Hanefi mezhebini Tunus ve Cezayir'de yaymaya çalışmıştır. 213 H. yılında Sicilya'ya karşı sevk ve idare ettiği askerî herakâtı sırasında vebâya yakalanarak ölmüştür. Çeviren.**

(***) **Osmanlılar zamanında, İmparatorluğa dahil olan bütün ülkelerin resmî mezhebi, Hanefî mezhebi olup kazaî hüküm ve fetvâlar tamamen bu mezhebe göre verilmiştir. Irak, Horasan, Sicistan, Türkistan, Mâverâünnehr, Kafkasya, Azerbaycan, Kırım, Kazan, Çin, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Suriye, Yemen, Habeşistan, Anadolu, Balkanlar ve Türkler vâsıtasıyla fethedilip İslâmlaştırılan ülkelerdeki müslümanların ekserisi Hanefî Mezhebine bağlıdır. Bazı ülkelerde Hanefî mezhebi için «Türklerin Mezhebi» denmek bir gelenek olmuştur.**

Dünyadaki bütün müslümanların yaklaşık olarak üçte ikisi Hanefi mezhebindedir. Çeviren.

İMAM MÂLİK ve MEZHEBİ

İMAM MÂLİK

(93 — 179 H.)

Irak'ta Kûfe Mescidinde Ebu Hanîfe'nin ders halkaları vardı. Onun etrafını, metod ve istinbat ettiği fer'î fıkıh meselelerini gelecek nesillere nakleden talebeleri sarmakta idi. Fıkhî görüşleri talebeleri tarafından gelecek nesillere nakledilen en eski fakih, belki de odur. Buna muvâzi olarak Medîne'de de başka bir ders halkası vardı. Bu halkayı başka bir imam teşkil ediyor, onun etrafını da fıkıh ve hadis öğrencileri sarıyordu. O, ders halkasını, Peygamber (S.A.) in Mescidinde teşkil etmeyi ve aynı zamanda Emiru'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattab'ın, müslümanların dâvalarını halletmek ve devlet işlerini düzenlemek için oturduğu yerde oturmayı tercih etmişti. Hicrî II. yüzyılın II. yarısında Peygamber'in Mescidine girenler burada yaşlı, top sakallı, kumral yüzlü, uzun boylu ve heybetli bir üstadla karşılaşırdı. Etrafını çevreleyenler, heybetinden dolayı onun yüzüne doğru - dürüst bakamazlardı. İşte bu zat, Hicret Yurdu'nun İmam'ı Mâlik b. Enes idi. Allah ondan râzı olsun!

SOYU, DOĞUMU VE GENÇLİĞİ

En sağlam rivayetlere göre İmam Mâlik, 93 H. yılında Medîne'de Yemen kabilesine mensup Arab asıllı bir ana - babadan doğmuştur. Babası Yemenli Zû Asbah kabîlesine mensup olup adı Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahi'dir. Annesi de, yine Yemen'in Arab kabilelerinden el-Ezd kabîlesine mensup olup adı Âliye Binti Şureyk el-Ezdiyye'dir.

İmam Mâlik'in dedesi Mâlik, Yemen'in bir vâlisinden gördüğü zulüm üzerine Medîne'ye gelip yerleşmiş ve Kureyş'e mensup olan Beni Teym b. Murra kabîlesiyle hısım olmuştur. Sonra bu kabîle mensuplarıyla dostluk (velâ') akdetmiş ve gerekince kendisine yardım etmelerini sağlamıştır. Mâlik âilesi, Medîne'ye yerleştikten sonra bu âileye mensup olanların çoğu kendisini ilim, hadis, sahâbile-

rin haber ve fetvâlarını rivayete vermiştir. İmam Mâlik'in dedesi büyük tâbiilerdendi. Ondan, oğlu, yani İmam Mâlik'in babası Enes ve Ebu Süheyl diye anılan Nâfi' birçok rivayetler yapmıştır. Burada adı geçen Ebu Süheyl, rivayete en çok önem veren biri olup İbni Şihab ez-Zühri'nin hocaları arasındadır. Gerçi İbni Şihab yaşça ondan pek farklı değildi. İbni Hacer'in «Fethu'l-Bâri»sinde ayhen şöyle denilmektedir: «Ebu Süheyl Nafi' b. Ebî Enes b. Mâlik b. Ebi Âmir, İsmail b. Ca'fer'in hocasıdır. O, Zühri'nin de hocaları arasında olup Zühri'nin talebeleri de ona yetişmiştir. Yani Ebu Süheyl, Zühri'den sonra vevat etmiştir. [1]

O halde imamamız, ilim ve hadis rivayetiyle meşgul olan bir âilede doğup büyümüştür. Gerçi babası, rivayet bakımından dedesi Mâlik ile amcası Ebu Süheyl'in seviyesinde değildi. Buna göre onun gençliğinde ilim ve rivayete yönelişi, başka bir sanata meyletmeyişi, hattâ kendisini tamamen ilme verişi normal birşeydir. İmam Mâlik'in «Nadr» isminde bir kardeşi vardı ki o da hadis tahsil etmiş, tâbiin'in bilginlerinden ayrılmamış, onlardan ilim öğrenmiştir. İmam Mâlik, rivayete yöneldiği zaman kardeşinin şöhretine binaen Ahu'n-Nadr (Nadr'ın kardeşi) diye biliniyordu. Daha sonra kendi şöhreti kardeşini bastırdı ve tersine Nadr, Ahû-Mâlik (Mâlik'in kardeşi) diye anılmaya başladı.

Onu, hem âile muhiti, hem de umumi çevresi ilme ve ilim tahsiline yöneltiyordu. Çünkü yaşadığı muhit, Hz. Peygamber'in hicret ettiği, şeriatın vatanı, nûrun kaynağı, ilk İslâmi hükümlerin vaz'edildiği, Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman devirlerinde İslâm'ın merkezi olan Peygamber Şehri Medine idi. Hz. Ömer devri, Kur'an ve Peygamber'in Sünnetinden istinbat edilen İslâmi hükümler üzerinde ittifak hâsıl olan bir devirdir ki, bu hükümler, aynı zamanda İslâmiyet'in gölgesinde gelişen medeniyetler için çok yararlı olmuştur.

Medine, Emeviler devrinde de şeriatın merkezi ve âlimlerin mercii olmaya devam etmiştir. Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ile Abdulmelik b. Mervan'ın istişare ettiği bir sahâbi idi. Abdullah b. Ömer bunlara: «Eğer meşveret yapmayı istiyorsanız hicret ve sünnetin yurdundan ayrılmayınız», diye yazmıştır. Ömer b. Abdilaziz, diğer ülkelerdeki müslümanlara sünnetleri öğretmek için, Medinelilere de yanlarında bulunan ve geçmişlerden kendilerine intikal eden şeyleri sorup öğrenmek için yazılar yazmıştır.

İşte İmam Mâlik'in gençliğinde Medine bu durumda idi. Yâni hicret yurdunun imamı, bu Peygamber Şehrinin ve kendisini ilme sevkeden âile muhitinin gölgesinde yetişmiştir.

---

(1) Fethu'l-Bârî Şerhu'l-Buhârî, c. IV, s. 80.

İLİM TAHSİLİ

İmam Mâlik, önce Kur'an-ı Kerîm'i hıfzetmiş ve âilesine, amcası ve ağabeyi gibi, kendisinin de ilim meclislerine gid okumasını teklif etmiştir. Âilesi de onun bu isteğini müsbet karşılamış ve bu hususta kendisine en çok annesi ilgi göstermiştir. Annesine, ilim tahsili için gitmek istediğini söylediği zaman O, kendsne en güzel elbiseleri giydirmiş, sarığını sarmış ve: «Şimdi git, oku ve yaz...» demiştir. Annesi sadece Mâlik'in kıyafetine önem vermemiş, aynı zamanda onun tahsil edeceği hocaları da seçmiştir. O, oğluna; «Rabîa'ya git, onun ilim ve edebini öğren», derdi. Bu Rabîa, Medîne'de re'y ile meşhur olan büyük bir fakîhtir. Annesinin bu teşvikiyle İmam Mâlik, Rabiatu'r-Re'y'in derslerine devam etmiş ve genç yaşında ondan re'y'e dayanan fıkhı öğrenmiştir. Hattâ bir çağdaşı; «Mâlik'i, Rabia'nın ders halkasında gördüm, kulağında askıküpe (şenf» vardı», demiştir (*).

Bundan sonra Mâlik, daldan dala konan ve her istediği ağacın meyvesinden faydalanan bir kuş gibi, bütün âlimlerin meclislerine gidip gelmiştir. Fakat onun yanından hiç ayrılmadığı, kendisine daima mürşidlik yapan bir hocası olması gerekirdi ki O, İbni Hürmüz'ü böyle bir üstad olarak kabul etmiş ve yanından ayrılmamıştır. Genç bir talebe olan Mâlik, hocasına karşı büyük bir hayranlık ve muhabbet duyar ve onun ilmini takdir ederdi. O, hocası hakkında şöyle der: «İbni Hürmüz'ün derslerine onüç sene devam ettim. Ondan öyle ilimler öğrendim ki, bunların bir kısmını halkdan hiç kimseye söylemiyorum. O, havâ ehlini red bakımından ve insanların ihtilâf ettikleri şeyler hususunda onların en bilgini idi.» Mâlik, hocasının edebiyle edeplenmiş, onun ilim ve hikmetini öğrenmiştir. O, bu husta der ki: «İbni Hürmüz'ün şöyle dediğini işittim: Bir âlim, talebesine «lâ edrî = bilmiyorum» demeyi miras olarak bırakmalıdır. Tâ ki böyle söylemek, onların ellerinde sığınacakları bir vâsıta olsun. Onlara bilmedikleri bir şey sorulduğu zaman «lâ edrî = bilmiyorum» diyebilsinler.» Mâlik'in talebelerinden İbni Vehb; «İmam Mâlik, kendisine sorulan şeylerin çoğuna «bilmiyorum diye cevap verirdi», demiştir.

İşte İmam Mâlik'in böylesine tesirinde kaldığı İbni Hürmüz, Abdurrahman b. Hürmüz olup el-A'rac = topal» lâkabıyla meşhur-

---

(*) Şenf, erkek çocukların kulakları üzerinden takılan bir çeşit küpedir. Mütercim Asım Efendi, Kâmus Tercemesinde buna «askıküpe» demektedir. Çeviren.

dur. O, Haşimîlerin âzâtlısı idi. Muhaddis ve kıraat ehli tâbiilerdendir. Ebu Hureyre, Ebu Said el-Hudrî, Muaviye b. Ebî Süfyan gibi sahâbîlerden rivayet etmiştir. Kendisinden de ez-Zührî ve Ebu'z-Zinad gibi birçokları rivayet etmiştir. İbni Hürmüz, 117 H. yılında vefat etmiştir.

İLİM TAHSİLİNDEKİ GAYRETİ

İmam Mâlik, ilim tahsili için her türlü gayreti göstermiştir. Çağındaki bütün bilginlerden faydalanmış ve ilim uğrunda hiçbir şeyini esirgememiştir. Bu uğurda her türlü meşakkate katlanmış ve bütün varını yoğunu harcamıştır. Hattâ tahsil uğruna evini dahi satmıştır. O, hocalarının hiddetine katlanır, şiddetli sıcak ve soğuklarda onların yanına gidip ilim öğrenirdi. Kendisi şöyle der: «Ben, öğle vakitlerinde Nâfi'a gelirdim. Güneşten korunmak için hiçbir ağaç bulamazdım. Dışarı çıkacağı zamanı gözetlerdim. Dışarı çıkınca onu bir an için terkeder ve görmemiş gibi davranırdım. Sonra önüne geçer, kendisine selâm verir ve yine onu terkederdim. Nihayet o içeri girince ben de arkasından girer ve kendisine; İbni Ömer şu meseleler hakkında nasıl düşünüyordu ?diye sorardım. O da, bu sorularımı cevaplandırırdı. Fakat, daima hiddetli idi.»[2]

Adı geçen Nafi', Abdullah b. Ömer'in âzatlısı olup onun ilmini, Peygamber'den yapmış olduğu rivayetleri, sahâbîlerin amelini ve özellikle Emîru'l-Mü'minîn Ömer el-Faruk'un tatbikatını nakletmiştir.

Yukarıdaki ifadeden, İmam Mâlik'in güneşin sıcağına nasıl katlandığını, hocasının hiddetinden nasıl korktuğunu, ondan Abdullah b. Ömer'in ilmini öğreninceye kadar nasıl sabır gösterdiğini anlıyabiliriz. Hocasına yük olmamak ve onu, sorularına cevap vermek hususunda bıktırmamak için nasıl titizlik gösterdiğini görmekteyiz. O, uzun zaman hocasını bekliyor, onunla karşılaşınca selâm veriyor, sonra susuyor ve daha sonra soruyordu.

İmam Mâlik, İbni Şihab ez-Zührî'den de ders almak hususunda çok gayret gösterirdi. O, Said b. el-Müseyyib gibi birçok tâbiilerden de ilim tahsîl etmiştir. Said b. el-Müseyyib ile görüşmek için de, Nâfi' ile görüşmek için gösterdiği gayreti göstermiştir. İbni Şihab ile görüşmek için de aynı şekilde davranırdı. İbni Şihab ile görüşmek için onun boş vakitlerini kollar ve sâkin bir atmosfer içerisinde ondan istifade ederdi.

---

(2) ed-Dibâc el-Müzehheb, s. 117.

İmam Mâlik'den şöyle rivayet edilmiştir: «Bir bayram günüydü. Kendi kendime, bugün İbni Şihab boş olur dedim ve câmiden çıkıp onun kapısında bekledim. O, câriyesine: Bak kapıdaki kimdir? dedi. Câriye kapıya baktı ve senin aşkar kölen Mâlik'dir, dedi. O da: Onu içeri al, dedi. Ben içeri girince: Sanırım ki daha evine gitmemişsin, dedi. Evet gitmedim, dedim. Yemek yedin mi? diye sordu. Hayır, dedim. Yemek ye, dedi. Yemeğe ihtiyacım yok, dedim. Öyle ise ne istiyorsun benden? dedi. Bana hadis anlatmanızı istiyorum, dedim. Yazı yazacak sahifelerini çıkar, dedi. Ben de çıkardım ve bana kırk tane hadis rivayet etti. Biraz daha rivayet etmesini söyledim. Bu kadar yeter. Bu hadisleri riavyet edersen sen de hâfızalardan sayılırsın, dedi.»[3]

İmam Mâlik, görüldüğü gibi işe rivayet ilmiyle başlamıştır ki bu, Peygamber (S.A.)' in hadislerinin ilmidir. Daha sonra sahâbilerin fetvâlarını öğrenmek ve tesbit etmekle uğraşmış ve fıkhi görüşlerini de bu temeller üzerine kurmuştur. Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerine çocukluğundan beri saygı duyardı. Hattâ o, ayakta hadis rivayet etmekten sakınırdı. «el-Medârik»te anlatıldığına göre kendisine; bize Amr. b. Dinar'dan anlat, diye sorulduğunda şöyle demiştir: «Onu hadis rivayet ederken gördüm. İnsanlar ayakta onun söylediklerini yazıyorlardı. Ben Peygamber (S.A.)'in hadisini böyle ayakta yazmayı uygunsuz buldum.» O, bir gün hocası Ebu'z-Zinad'a hadis rivayet ederken raslasmış ve halkasına katılmamıştır. Daha sonra onunla karşılaşınca hocası; Bizim halkamıza niçin oturmadın? diye sormuş, Mâlik de şu cevabı vermiştir: «Yer dardı, Peygamber (S.A.)'in hadisini ayakta dinlemek istemedim.

TAHSİL ETTİĞİ İLİMLER

İmam Mâlik, önce hadis ve sahâbilerin fetvâlarını öğrendi. Fakat, bununla yetinmeyip hadîs ve rivayet ilminin yanında İslâmla ilgili bütün ilimleri tahsil etti.

Onun çağında akaid etrafında tartışmalar çoğalmıştı. Hâricilerin kendilerine göre bir din ve akîde anlayışları vardı. Keysaniyye, İmamiyye ve Zeydiyye gibi şii fırkaların da kendilerine göre ayrı ayrı görüşleri vardı. Mu'teziliiler de, akide ile ilgili nass'ları kendilerine has metodlarla açıklıyorlardı. Daha başka birçok fırkalar vardı

(3) Tertib u'l-Medârik, yazma, Dâr u'l-Kütüb el-Mısriyye, varak: 121. (Müellif Kadı İyaz'ın bu eserini umumiyetle «el-Medârik» diye zikretmektedir. Çeviren.

ki bunların bir kısmı, kendilerine İslâm adını verdikleri halde, İslâmiyetten büsbütün uzaklaşmışlardı.

Fikrî bir önderlik yapmak isteyen herkesin, bütün bu görüş ve anlayışları bilmesi ve tesbit etmesi gerekiyordu. İşte İmam Mâlik, bütün bunları İbni Hürmüz'den öğrenmişti. Nitekim bunu kendisi anlatır. Gerçi o, öğrendiği şeylerin tamamını talebelerine intikal ettirmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik, ilmi iki kısma ayırıyordu:

a) Bütün insanlara anlatılan mevzûlarla ilgili olan bilgiler: Bu kısma giren bilgiler, hiç kimseye zarar vermez, her insan aklı bunları öğrenip faydalanabilir. Bunlar, Peygamber (S.A.)'in hadisleri, sahâbîlerin fetvâları ve bunların halka açıklanması gibi hususlardır.

b) Herkese anlatılmayan ve seçkin kimselere mahsus olan bilgiler: Bu türlü bilgilerin bir kısım kimselere faydasından çok zararı dokunmaktadır. Bunlar, çeşitli fırkaların görüşleri ve bu görüşler arasında sapık olanların reddedilmesiyle ilgili hususlardır. Bu ihtilâflı meselelerle ilgili hususları herkes anlayamaz veya bir kısmı yanlış anlar. Hattâ bunları reddetmek için uğraşırken bir kısım insanlar, bu sapık görüşlere kendilerini kaptırabilirler...

İlmin üçüncü bir kısmı daha vardır ki, bu uzun bir tahsilden sonra açıklanabilir. O da, re'ye dayanan fıkıh olup çeşitli meseleler hakkında fetvâ verme melekesidir. İmam Mâlik, ancak vukû bulmuş bir mesele üzerinde fetvâ verirdi. Vukû bulma ihtimali olsa dahi, vukû bulmamış olan meselelere cevap vermezdi.

İmam Mâlik'in, biraz önce söylediğimiz gibi hadis'e bağlı olarak tahsil ettiği ilim, sahâbilerin ve kendisinin yetişemediği tâbiîlerin fetvâlarıdır. Hz. Ömer'in fetvâlarını, Abdullah b. Ömer'in fetvâlarını, Zeyd b. Sabit, Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affan ve Peygarmber (A.S.)'den öğrendikleri şeyleri açıklayarak fetvâlar veren diğer sahâbilerin fetvâlarını öğrenmiştir. Elbette bu sahâbiler, vahyin gelişine şahit olmuş. Peygamber (S.A.)'i gözleri ile görmüş ve O'nun hidâyet nûrundan bizzat faydalanmış kimselerdir. İmam Mâlik; Said b. el-Museyyib, el-Kasım b. Muhammeb, Süleyman b. Yesâr gibi sahâbîlerin fıkhını yakından bilen, anlayan ve tetkik eden büyük tâbiîlerin fetvâlarına da çok önem vermiştir.

İmam Mâlik, hadîs-i şeriflerin yanında sahâbî ve tâbiîlerin fıkhını öğrenmekle yetinmemiş, aynı zamanda re'ye dayanan fıkha da yönelmiştir. Medîne'de Yahya b. Said ve Rabîatu'r-Rey diye bilinen Rabîa b. (Ebî) Abdirrahman gibi re'y taraftarı fakîhlerden ders oku-

muştur. Öyle anlaşılıyor ki Medine'deki Rabia ve diğer re'y taraftar fakihlerden intikal eden re'y, Iraklı fakihlerin re'yine benzememek tedir. Iraklı fakihlere göre re'y, kıyasa dayanmaktadır. Onlara gö re kıyas da, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü aralarındaki ortak ve hükme esas teşkil eden illet sebebiyle, hakkında nass bulunan bir meseleye mukayese ederek açıklamaktır. Rabia ve diğer Medineli fakihlere göre re'yin esası, nass'larla çeşitli maslahatları bağdaştırmaya dayanmaktadır. Bu itibarla el-Medârik'de aynen şöyle denilmektedir: «İmam Mâlike: Siz, Rabia'nın meclisinde kıyas yapar ve bu konuda birbirinizden daha çok fikir beyan eder miydiniz ?diye sorulduğunda, O, Vallahi hayır, demiştir.[4]

Bundan anlaşılıyor ki İmam Mâlik, kıyas ve fer'i meselelerin yer aldığı re'y ile fazla uğraşmamıştır. Hatta O, olmamış meseleleri olmuş gibi ele alıp hükümlerini açıklamaktan ibaret olan «takdîrî fıkıh»'dan hoşlanmazdı. Bu türlü fıkıh, Irak'da daha çok olup kıyastan, meselelerin hükmüne esas teşkil eden illetlerin araştırılmasından ve bu illetlerin bulunduğu meseleleri aynı hükme bağlamaktan ileri geliyordu.

İşte İmam Mâlik, ilim tahsiline koyulduğu zaman en çok Peygamber (S.A.)'in hadisleriyle ilgili olan rivayet ilmiyle meşgul olmuş ve bu ilmi güvenilir kaynaklardan tahsil etmiştir. O, Peygamber ve sahâbilerden rivayet edenleri (râvileri) araştırır, bunlardan fakih olan güvenilir (sika) kimseleri tesbit ederdi. İmam Mâlik, râvileri tanımak, onların akli güçlerini ve fıkhi derecelerini kavramak hususunda güçlü bir firaset sahibi idi. Onun —Allah kendisinden râzı olsun— şöyle dediği rivayet edilir: «Bu ilim, din ilmidir. Bunu aldığınız kimselere dikkat ediniz. —Peygamber'in mescidinin direklerini işaret ederek— şu sütunların yanında «Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu...» diyenlerden yetmiş kişiye ulaştım. Bunların hiçbirinden bir şey almadım. Bunlardan, ancak kendisine Beytu'l-Mal emanet edilebilecek kişi emin bir kimse olabilir. Fakat, onların hiçbirisi buna ehil değildi.»[5].

HOCALARI

Güvenilir râviler, Peygamberimiz'in şöyle buyurduğunu söylemişlerdir: «İnsanlar, ilim tahsilinde devenin karaciğerine benzerler. Onlar Medineli bir âlimden daha bilgin —diğer bir rivayete göre daha fakih— bir âlimi bulamazlar.» Mâliki Mezhebinde olanlar bu

---

(4) İbni Abdilberr, el-İntikâ; Suyutî, Tezyînu'l-Memâlik; Kadı İyaz, Tertibu'l-Medârik.
(5) İbni Abdilberr, el-İntikâ'.

hadîs-i şerîfin, İmam Mâlik hakkında vârid olduğunu ileri sürerler. Buradaki «Medîneli bir âlim» sözü ile İmam Mâlik'in kasdedildiğini söylerler. Biz ise, bu hadîs-i şerîfi daha geniş mânâda kabûl ediyor ve bununla Medine'deki ilmin üstünlüğünü, buradaki âlimlerin derinliğini ve çokluk bakımından imtiyazlı olduklarını açıklamak, İmam Mâlik'i de içine alan fikrî bir çevreye sahip oluşu itibariyle Medine'nin şerefini göstermek istiyoruz. Emevîler devri ile Abbasîlerin ilk devirlerinde Medîne'nin ilim bakımından üstünlüğü tarihî bir gerçektir. Hulefâ-i Râşidin devrinde Medine, sahâbîlerin, özellikle onlardan ilk İslâm'a girmiş olanların karargâhı idi. Çünkü Hz. Ömer, ihlâslarının üstünlüğü, ilimlerinin derinliği sebebiyle onları Medine'de alıkoymuştur. Peygamber (S.A.)'in mübârek ilminin hâmili olan bu sahâbîlerin savaşlarda ölüp gitmelerine gönlü râzı olmayan Hz. Ömer, onları yanında alıkoymuş ve görüşlerinden faydalanmıştır... İşte bu yüzden onların ilmi, Hz. Osman ve Hz. Ali devrinde bâzıları çeşitli İslâm ülkelerine dağılıncaya kadar Medine'de kalmıştır.

Emevîler devri gelince; âlimler, diğer şehirlerdeki fitnelerin çokluğu ve vahyin merkezi olması, Peygamber (S.A.)'in mübârek cismini sinesinde bulundurması hasebiyle Medîne'ye sığınmışlardır. Ayrıca sahâbîlerden hayatta kalanlarla, bunlardan ölmüş olan bilginlerin ilim ve rivayetleri burada idi. Tâbiilerin de çoğu Medîne'de oturuyordu. Irak, Şam ve diğer memleketlerde bulunan tâbiiler, sayıca Medîne'dekilerden çok daha az idiler. Emevîler devrinin sonuna doğru âlimler çeşitli fitnelerden ve tahtları sallantıya düşen hükümdarların baskılarından kaçıp Hicaz'a geliyorlardı. Daha önce de gördüğümüz gibi Irak fukahasının başı olan İmam Ebu Hanife, canını kurtarmak için Mekke'ye sığınmış ve altı yıl Beytullah'ın mücaviri olarak kalmıştır.

İmam Mâlik, zekî ve kavrayışlı bir genç olarak böyle bir muhitte yetişmiş, işaret ettiğimiz yüz kadar büyük bilginden ilim tahsil etmiştir. O, buradaki bütün düşünce metodlarını öğrenmiştir. Hattâ İmam Ca'fer-i Sâdık'ın meclislerini de kaçırmazdı. el-Medârik'de kendisinden aynen şöyle nakledilmektedir:

«Ca'fer b. Muhammed'e gelirdim. O çok şakacı ve güleç yüzlü idi. Yanında Hz. Peygamber'in adı anılınca yüzü sararırdı. Ona uzun zaman devam ettim. Her görüşümde onu ancak üç şeyden biri ile meşgul bulurdum: Ya namaz kılar, ya oruç tutar veya Kur'ân okurdu. Abdestli olmadan Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmezdi. Mânâsız sözleri hiç ağzına almazdı. O, Allah'dan korkan zâhid ve âbid âlimlerden idi. Yanına geldiğim zaman yastığını alır, mutla-

ka bana ikram ederdi...» [6]. İmam Mâlik, onun ve diğer hocalarının faziletlerini burada uzun uzun anlatır.

İmam Mâlik, Medîne'deki bütün sahâbîlerin rivayet ve fetvâları ile Hz. Peygamber'in sözlerini toplamak için büyük bir gayret göstermiştir. O, uzun zaman İbni Hürmüz'den ayrılmadığı halde Medine'nin öteki bilginlerinden de ilgisini kesmemiştir. Kendisi Medîne'de ilim tahsil ettiği bilginlerin silsilesini şöyle anlatır:

«İbni Şihab ez-Zührî'nin şöyle dediğini işittim: Biz bu ilmi Ravza-i Mutahhara'daki insanlardan aldık. Onlar: Saîd b. el-Müseyyib, Ebu Seleme, Urve, el-Kasım, Salim, Hârice, Süleyman ve Nafi'dir... Sonra onlardan İbni Hürmüz, Ebu'z-Zinad, Rabîa, el-Ensârî ve bir ilim denizi olan İbni Şihab rivayet etmiştir. Bunların hepsi yukarıda adı geçenlerden okumuşlardır.» [7].

Bu gösteriyor ki İmam Mâlik, İbni Hürmüz, Ebu'z-Zinad, Rabîa, Yahya b. Saîd el-Ensârî ve İbni Şihab ez-Zührî'den tahsil görmüştür.

Daha önce de söylediğimiz gibi İmam Mâlik, Abdullah b. Ömer'in fetvâlarıyla onun, babası Hz. Ömer'den naklettiği şeyleri ve âzatlısı Nâfi'in rivayetlerini biliyordu. O, bu yolla Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Ömer ve benzeri sahâbîlerin fıkhına dayanmaktadır.

İmam Mâlik'in yukarıda adlarını andığı bilginler, sahâbe ve tâbiîlerin fıkhını rivayete önem vermekle beraber, onların rivayet veya re'y'e dayanan fıkha karşı gösterdikleri ilgi değişiktir. Meselâ, Abdullah b. Ömer'in âzatlısı Nâfi', Ebu'z-Zinad ve İbni Şihab ez-Zührî'nin fıkhı daha çok rivayete, buna mukabil Rabîa ve Yahya b. Said gibi fakihlerin fıkhı da daha çok re'y'e dayanmaktaydı. İbni Hürmüz'e gelince, onun hakkında İmam Mâlik'in rivayetleri arasında fazla bir şey bulamıyoruz. Lâkin İbni Hürmüz'ün, İmam Mâlik üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğu muhakkaktır. Öyle görünüyor ki O, İbni Hürmüz'den İslâm kültürü, akaid ve fırkalara dair konularda çok faydalanmıştır. Buna yukarıda da dokunmuştuk. Fakat İbni Hürmüz, kendisinden rivayet edilmesini istemezdi. Bu yüzden o, İmam Mâlik'i, rivayet senedinde kendisini anmaktan menetmiş, Hz. Peygamber'den bir şey rivayet edilirken yanılmış olması korkusuyla kendi isminin şöhret bulmamasını istemiştir.

Bu açıklamalara dayanarak, İmam Mâlik'in hocalarını iki kısma ayırabiliriz:

1 — Fıkıh ve re'y üstadları,

---

(6) el-Medârik, varak: 210.
(7) Adı geçen eser, varak: 187.

2 — Hadîs ve rivayet üstadları.

İmam Mâlik bu üstadların hepsinden ders almış, fakat her öğrendiği şeyi olduğu gibi kabul etmeyip tetkik ve tenkit süzgecinden geçirerek, bâzısını kabûl etmiş, bâzısını da reddetmiştir. İbni Hürmüz'ü çok takdir ettiği halde, sözlerini tetkik süzgecinden geçirir ve kendisi ile münakaşa ederdi. Bu sebepten İbni Hürmüz, onunla ilmî mübâhaselere girer ve bu mübâhaselerde ona arkadaşı Abdülaziz b. Ebî Seleme'yi de katardı. İbni Hürmüz'e; Biz sana bir şey soruyoruz cevap vermiyorsun. Mâlik ve Abdülâziz bir şey sorunca cevaplandırıyorsun, denildiğinde O şöyle demiştir:

«Vücuduma bir zaaf geldi, aklıma da böyle bir şeyin ârız olup olmadığından emîn değilim, siz bana bir şey sorduğunuz zaman cevaplandırsam aynen kabûl edeceksiniz. Halbuki Mâlik ile Abdülaziz verdiğim cevabı inceleyip doğru ise kabûl, değilse terkediyorlar.» [8].

MEDÎNE'DE RE'Y FIKHI

Irak re'y fıkhının, Hicaz da —bilhassa Medîne— hadîs fıkhının merkezi olarak tanınmıştır. Bu görüş büyük bir revaç bulmuş, hattâ İslâm fıkıh tarihinde herkesçe kabûl edilen bir dereceye ulaşmıştır. Biz de, re'y taraftarı fakîhlerin Irak'da sayı bakımından Hicaz'dakilerden daha çok olduğunda şüphe etmiyoruz. Fakat, Irak fıkhının tamamen re'ye, Hicaz fıkhının da tamamen hadîs'e dayandığını söyleyemeyiz. Çünkü, hadîs Irak'ta, re'y de Medîne'de kabûl edilmekte idi. Çağının büyük tâbiilerinden biri ve İbni Şihab ez-Zührî gibi bilginlerin hocası olan Said b. el-Müseyyib, fetvâ vermekten çekinmez ve «Cesaretli Said» lâkabı ile anılırdı. Fetvâ hususunda cüretle hareket eden bir kimse elbette fetvâsı için birçok hallerde re'y'e başvurmak zorundadır. Bâzı tâbiîler de rivayetleri çok ciddî bir şekilde inceliyor, herhangi bir hadîsi Allâh'ın Kitabı, Peygamber'in Sünneti ve ittifakla kabûl edilen İslâmî esaslarla karşılaştırmadan kabûl etmiyorlardı. Rabîa, Medînelilerin amelini, âhâd olan ve meşhur olmayan hadîslere tercih ediyordu. Rabîa: «Bin kişinin bin kişiden yaptığı rivayet, tek kişinin tek kişiden yaptığı rivayetten daha üstündür». derdi. İşte ilerde açıklayacağımız gibi, İmam Mâlik de bu metodu kabûl etmiştir.

Medîne'de fıkhî çalışmalar çok ve bu arada **istinbat** büyük bir yer işgal etmekte idi. Öyleyse fıkıh çalışmalarının yapıldığı bir yerde elbette re'y ve tahric de bulunacaktır. Gerçekten Iraklıların re'y

---

(8) Adı geçen eser, varak : 141.

metodu, Medînelilerin re'y metodundan ayrılıyordu. Iraklılara göre re'y metodu kıyas idi. Çünkü onlar, Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebî Talib ve bunladdan nakillerde bulunan Alkame, İbrahim Nahaî ve diğer tâbiilere uyuyorlardı.

Iraklılarda hadîs, Hicazlılara nisbetle miktar ve üstad bakımından farklı idi. Her memlekette fikir önderliği yapan ve önderliğini yaptığı fikri rivayetle besleyen âlimler bulunuyordu. Nihayet bu türlü fıkhî çalışmalarda yapılan önderlik etrafında ayrı ayrı metod ve mezhebler teşekkül etmeye başladı.

Bu konuda Veliyyullah Dehlevî şöyle söyler: «Her bilgin kendi memleketinin ve hocalarının mezhebini seçmiştir. Çünkü o, hocalarının mezhebini seçmiştir. Çünkü o, hocalarının sözlerinin doğruluğunu daha iyi biliyor, onların kabûl ettiği esaslara daha çok riayet ediyor ve gönlü onların üstünlüklerine daha çok meylediyordu. Meselâ; Hz. Ömer, Osman, İbni Ömer, İbni Abbas ve Zeyd b. Sabit'-in mezhebi ile bunların talebelerinden Said b. el-Museyyib —bu Hz. Ömer'in verdiği hükümlerle, Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği hadîsleri en iyi bilen bir kimsedir—, Urve, Salim, Atâ b. Yesar, el-Kasım, ez-Zührî, Yahya b. Said ve Zeyd b. Eslem gibi bilginler, Medînelilerin nazarında uyulmaya ötekilerden daha lâyık idiler. Çünkü Peygamber (S.A.) Medîne'nin fazîletlerini, bu şehrin fakîhlerin merkezi ve her devirde âlimlerin toplanma yeri olacağını beyan etmiştir. Bunun içindir ki İmam Mâlik, onların yolundan gitmiştir. Öte yandan Kûfelilere göre Abdullah b. Mes'ud ve talebelerinin mezhebi, Şureyh ve Şa'bi'nin hükümleri ile İbrahim'in fetvâları kabûl edilmeye daha lâyıktı.» [9].

Re'y Iraklılarda olduğu gibi, Medinelilerce de kabûl ediliyordu. Fakat, her iki memleket fakîhleri arasında elbette bir ayrılık vardı. Bunun esasını her ekole bağlı olan tâbiîler arasındaki ihtilâf teşkil ediyordu. Tabîatıyla rivayet ve re'y bakımından da bu iki memleket fakîhleri arasında bir fark vardı. Şüphesiz rivayet, Medîne'de daha çoktu. Çünkü orası, bir kere sahâbilerin en çok bulunduğu yerdi. Öte yandan birçok tâbiilerin de merkezi idi. Ayrıca Medînelilerle Iraklılar arasında şu bakımdan da ihtilâf mevcuttu: Büyük tâbiilerin sözleri, İmam Mâlik ve kendinden önceki hocaları gibi Medîne fakîhlerince büyük bir değer taşıyordu. Buna karşılık, büyük bile olsalar, tâbiilerin görüşlerine Irak fakîhleri doğrudan doğruya bağlanmıyorlardı. Meselâ, Ebu Hanîfe, şöyle diyordu: «İş İbrahim ve Hasan'a gelince onlar da insan, biz de insanız.»

---

(9) **Huccetullah el-Bâliga, c. I, s. 144.**

Medinelilere göre re'y hadîslerden çıkarılmakta, Hz. Ömer ve ondan sonrakilerin maslahata uyarak hareket etme metoduna dayanmaktadır. Bu türlü re'y, bir nevi hadis ve rivayetlere benzemekte olup mânâ bakımından bu hadîs ve rivayetlerin dışına çıkmamaktadır.

Bu incelemeden şu sonucu çıkarabiliriz: Bâzı fıkıh tarihi yazanların zannettiği gibi Medine'de re'y çok az değildir. Gerçi Irak'taki re'y'e nisbetle az olup metodu da Iraklılarınkine uymamaktadır.

İmam Mâlik, Medine'de hem re'ye, hem de rivayete önem vermiştir. Çünkü o hem fakîh, hem de muhaddis idi. Veliyullah Delılevi bu konuda şöyle der: «Mâlik, Peygamber (S.A.)'in hadislerini tesbit bakımından Medinelilerin en yetkilisi, isnad bakımından onların en güvenilir olanı idî. Hz. Ömer'in hükümlerini, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe ve bunların taleblerinin sözlerini, içlerinde en iyi bilen odur. İmam Mâlik ve emsali fakihler sayesinde rivayet ve fetvâ ilmi ayakta kaldı. Ona bir mesele geldiği zaman, bu meseleye ait hadisleri zikrederek fetvâ verir ve onu en güzel şekilde cevaplandırırdı.» [10].

İMAM MÂLİK'İN DERS VERMEYE BAŞLAYIŞI

İmam Mâlik, ders ve hadis rivayetine, Medine'nin ilmini tam olarak öğrenip kendi nefsine güven hâsıl olduktan sonra başlamıştır. Öğrenimini bitirdikten sonra O, öğrendiklerini başkalarına öğretmek, Peygamber (S.A.)'in hadîslerini güvenilir râvilerden aldığı gibi insanlara nakletmek, fetvâ vermek, tahriçte bulunmak ve fetvâ soranlara yol göstermek vazifesini hissetmiştir. Anlaşıldığına göre derse ve fetvâ vermeye başlamadan önce O, iyi ve erdemli kişilerle istişarede bulunmuştur. Bu konuda kendisi şöyle der: «Her isteyen hadis ve fetvâ vermek için mescidde oturamaz. İyi, erdemli (faziletli) ve mescidde itibarı olan kişilerle istişare etmesi gerekir. Eğer, onlar, kendisini buna ehil görürlerse oturup ders ve fetvâ verebilir. Ben, ilim sahiplerinden yetmiş kişi benim buna ehil olduğuma şahitlik etmedikçe, mescidde oturup ders ve fetvâ vermedim.»

Ehliyetine dâir yapılan bu sağlam şahâdetten sonradır ki İmam Mâlik, ders ve fetvâ vermeye başlamıştır. Fakat, bu sırada onun kaç yaşında olduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak, hayatıyla ilgili rivayetlerin heyeti mecmuasından bu sırada onun olgunluk çağına ulaştığı ve bu çağa gelmeden derse başlamadığı anlaşılmaktadır.

---

(10) Adı geçen eser, c. I, s. 145.

Râvîler der ki: İmam Mâlik kendisinin ehliyetine dair 70 âlimin şahâdetine rağmen derse başlamamıştır. Ancak Rabîa ile ihtilâfa düştükten sonra ders vermeye karar vermiştir. Bu ihtilâf, Leys b. Sa'd'in İmam Mâlik'e yazdığı risalede anlatılmaktadır. Bu risalede aynen şöyle denilmektedir: «Bildiğim, hazır bulunduğum, senin ve Medînelilerden Yahya b. Said, Ubeydullah b. Abdillah b. Ömer, Kesir b. Ferkad ve bu Kesir'den daha yaşlı olan re'y sâhibi Medînelilerin görüşlerini işittiğim hususlarda Rabîa ile aranızda ihtilâf çıkmış; hattâ o, seni meclisini terk etmek gibi hoşlanmadığın bir şeye mecbur etmişti. Ben, Rabîa'yı kınadığım bâzı şeyler hakkında sen ve Abdülaziz b. Abdilah ile müzakere etmiştim. Siz ikiniz, benim kabül etmediğim şeyde bana muvafakat ediyor ve benim hoşlanmadığım şeyden siz de hoşlanmıyordunuz. Bununla beraber Allâh'a hamd olsun, Rabia çok hayır, sağlam bir akıl, apaçık bir üstünlük, İslâmî güzel bir yaşayış, genel olarak bütün arkadaşlarına ve özellikle bize karşı sâdık bir muhabbete sahiptir. Allah ona rahmet ve mağfiret etsin. Onu, amelinden daha güzeli ile mükâfaatlandırsın.»

Şayet Rabîa'nın 136 H. yılında öldüğü doğru ise, bu tarihte İmam Mâlik 43 yaşında idi. Buna göre İmam Mâlik'in Rabîa ile ihtilâfa düştüğü zaman olgunluk çağına ulaşmış olduğu düşünülebilir ki, mâkul olanı da budur.

DERS VERME USÛLÜ

İmam Mâlik, ilk önce Peygamber (S.A.)'in mescidinde ders vermeye başlamış ve yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Ömer b. Hattab'ın oturduğu yerde oturmayı tercih etmiştir. Aynı zamanda Medîne'de Abdullah b. Mes'ud'un oturduğu evde oturmayı tercih etmiştir. Çünkü, hem ders verdiği yerde, hem de ikamet ettiği evde sahâbîlerin eserleri kendisini çevrelemekte idi. Nitekim O, düşünce ve re'yi bakımından da sahâbîlerin yaşadığı atmosfer içerisinde yaşamakta idi.

İmam Mâlik, İmam Ebu Hanîfe gibi hayatı boyunca derslerine mescidde devam etmemiş ve idrarını tutamama (selis-i bevl = prostat) hastalığına yakalandığı zaman derslerine evinde devam etmiştir. Hastalığı şiddetlenince insanların yanına çıkamaz olmuş, fakat derslerini kesmemiştir. İbni Ferhun'un «ed-Dibac el-Müzehheb»'inde şöyle denilmektedir:

«el-Vakidî der ki: Mâlik mescide gelir, beş vakit namazla cenaze namazlarında hazır bulunurdu. Hastaları ziyaret eder, gerekli iş-

lerini görür, sonra mescide gelip otururdu. Bu sırada talebeleri etrafına toplanırdı. Daha sonra mescide gelip oturmayı terketmiştir. Sadece namazını kılar ve ders verdiği yere dönerdi. Sonra cenazelerde hazır bulunmaktan da vazgeçmiştir. Cenaze sahiblerine gelir, onları teselli ederdi. Daha sonra O, bunların hepsini terketmiştir. Câmiye ne beş vakit namaz için ne de Cum'a için gelemez olmuştur. Bu sırada hiçbir kimseyi tâziye için de gelemiyordu. İnsanlar, ölünceye dek ona bakmışlardır. Bâzan kendisine durumu sorulduğu zaman şöyle derdi: Her insan özrünü söyleyemez.»

İmam Mâlik'in iki türlü ders meclisi vardı:

1 — Hadîs dersleri,

2 — Vukû bulmuş mes'elelerle ilgili dersleri, yâni fetvâ işleri.

O, derslerine evinde devam ettiği zamanlarda da bu iki türlü ders meclislerini yürütüyordu. Bir talebesi bu konuda şöyle anlatır: «İmam Mâlik, derslerini evinde vermeye başladıktan sonra, insanlar evine ders için geldiğinde câriyesi çıkar ve onlara: Hoca, sizin hadîs için mi, yoksa meseleler için mi geldiğinizi soruyor, derdi. Onlar: Mes'eleler için geldik derlerse, İmam Mâlik çıkar, onların fetvâlarını verirdi. Hadîs için geldik derlerse, oturunuz, der ve gusülhanesine girip gusleder, güzel kokular sürünür, yeni elbiseleriyle taylasanını giyer ve sarığını sarardı. Kendisine bir de kürsü hazırlanırdı. Bundan sonra o, güzel bir kıyafetle, hoş kokular sürünmüş olarak ve huşû içerisinde derse gelenlerin yanına çıkardı. Öd ağacı yakılır ve hadîs-i şerîf dersini bitirinceye kadar bu öd ağacı buhurlanırdı.» [11].

Kısaca İmam Mâlik, günlerinin bir kısmını hadis-i şerife, bir kısmını da mes'ele ve fetvâlara ayırmıştır. Kendisine sorulan mes'eleleri inceler ve cevaplarını yazılı olarak verirdi. Hem Medîne vâlisine, hem de başkalarına karşı aynı şekilde yazılı olarak cevap verirdi.

İmam Mâlik, ister hadîs ister fetvâ ile ilgili olsun, derslerinde vakar ve ciddiyet sahibi olup lüzumsuz lâflardan tamamen uzak kalırdı. Bunları, ilim tahsil edenler için şart koşardı. O, şöyle derdi: «İlim tahsil etmek isteyenlere vakarlı, ciddiyetli, haşyetli olmak ve geçmişlerin yolundan gitmek gerekir. İlim sahiplerinin bilhassa ilmî müzakereler sırasında nefislerini mizahtan uzak tutmaları gerekir..» Yine O, şöyle derdi: «Gülmemek ve sadece tebessüm etmek, âlimin uyması gereken âdabdandır.» İmam Mâlik, kendisini bu hu-

(11) **el-Medârik, varak : 171, ed-Dibâc, s. 23.**

susta çok sıkı bir şekilde kontrola tâbi tutmuştur. Hattâ onun elli senelik hocalık hayatında, ders verirken bir defa bile güldüğü bilinmemektedir.

Onun bu tutumu, yaradılışındaki katılığın neticesi değildir. Sadece din ilminin edebine bağlanışından ileri gelmiştir. O, dinî ilim meclislerinin dışında sade bir hayat yaşar, serbest ve mütevâzı davranırdı. Bir talebesi onun hakkında şöyle der: «İmam Mâlik, bizimle oturduğu zaman sanki bizden biri gibi davranırdı. Konuşmalarımıza çok sade bir şekilde katılırdı. O, bizden daha mütevâzı idi. Hadîs-i şerîf anlatmaya başlayınca onun sözleri bize heybet verirdi; sanki o bizi, bizde onu tanımıyorduk.»

Yıl içinde İmam Mâlik'in derslerine Medînelilerden isteyen herkes gelirdi. Dersi ister evinde ister mescidde vermiş olsun. Fakat derslerini tamamen evinde vermeye başlayınca, hac mevsiminde dersini dinlemek isteyen hacıların hepsini evi almazdı. Bu bakımdan o, önce Medînelileri kabûl eder, bunlara hadîs rivayetiyle fetvâ verme işini bitirdikten sonra diğerlerinin içeri girmesine izin verirdi. Kimi zaman da evinin önü çok kalabalıklaşınca, memleketlerine göre onları sıra ile içeri alırdı. el-Medarik'te şöyle denilmektedir:

«el-Hasen b. Rabî' der ki: İmam Mâlik'in kapısında idim, onun münâdisi, önce Hicazlılar içeri girsinler, diye çağırdı ve yalnız Hicazlılar içeri girdiler. Sonra Şamlılar girsin, diye çağırdı. Daha sonra da Iraklılar girsin, diye çağırdı. Bu yüzden, onun yanına en son giren ben oldum. Ebu Hanife'nin oğlu Hammad da aramızda idi.»

İmam Mâlik, ancak vukû bulmuş mes'eleler hakkında fetvâ verirdi. Vukû bulmamış mes'eleye, vukû bulması mümkün bile olsa, İmam Ebu Hanîfe'nin verdiği gibi fetvâ vermezdi. Birisi ona vukû bulmamış bir mes'ele sordu. İmam Mâlik de ona: «Olanı sor, olmayanı bırak.» dedi. Talebesi İbnu'l-Kâsım derki: «İmam Mâlik, olmamış bir mes'eleye hemen hemen hiç cevap vermezdi. Talebeleri, öğrenmek istedikleri bir mes'eleyi, bir adamın ona gelip bunu olmuş bir mes'ele gibi sorması ve onu hocalarının cevaplandırması için hileye başvururlardı.»

İmam Mâlik, farazî mes'elelerden kaçınmak suretiyle, bilmeksizin ve bir kısım mes'eleleri farzederek, hadîs-i şeriflere aykırı bir şey yapmaktan kendisini korumuştur. Ona göre fetvâ vermek, âlim için bir imtihandır. Bir âlim, fetvâ vermeye, ancak, insanları ameli hayatlarında irşad etmek ve onların İslâmiyet dairesinden dışarı çıkmamalarını sağlamak için teşebbüs eder.

O, mes'eleler hakkında fetvâ verirken yanılmamak için çok titizlik gösterirdi. Bilmediği şeye cevap vermezdi. Hattâ kesin olarak

bilmediği bir mes'ele üzerinde, «Bilmiyorum = lâ edrî» demek âdeti idi, bu söz onun hatâdan korunmak için sığındığı bir kale idi. Rivayet edildiğine göre bir şahıs ona bir şey sormuş ve kendisinin Mağrib (Kuzey Afrika)'den altı aylık bir yoldan geldiğini söylemiştir. İmam Mâlik bu şahsa: «Seni, benim bilmediğim bir mes'ele için buraya kadar kim gönderdi?» demiştir. O şahıs; «Bu mes'eleyi bilen kimdir?» dediğinde, İmam Mâlik; «Allah kime bildirdiyse odur.» demiştir. [12]

Yine Mağribli birisi ona bir mes'ele sormuş, o da: «Bilmiyorum, böyle bir mes'ele bizim memleketimizde vukû bulmamıştır. Hocalarımızdan hiçbirisinden de bu konuda bir şey işitmedik. Fakat, yarın bize tekrar uğra.» demiştir. Ertesi gün adam gelince İmam Mâlik ona; «Sorduğun mes'eleyi bilemiyorum.» demiştir. O şahıs da; «Ey Abdullah'ın babası, beni sana gönderen kimse, yeryüzünde senden daha bilgin birinin bulunmadığını söyledi.» demiştir. Bunun üzerine İmam Mâlik çekinmeden: «Ben, iyi yapamıyorum.» diye cevap vermiştir. [12*]

(12) el-Medârik, varak : 159.
(12*) Adı geçen eser.

İMAM MÂLİK'İN ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

Bu ilim, o hak ve hakikat yolundan gidiş, kişinin önce şahsiyet ve karakterinden ,sonra hocalarının irşadı ve içinde yaşadığı çağın kendisini besleyen fikir atmosferinden, daha sonra da şahsî gayretlerinden doğar. İmam Mâlik'in bu sıfatlarının bir kısmını işaret ettik. Fakat kitabımızın hacmi ile İmamımızın şahsiyetine uygun bir şekilde biraz daha geniş bilgi vermemiz gerekiyor. Burada durmak istediğimiz konu, İmam Mâlik'in şahsiyet ve karakteridir. Çünkü bunlar ağacın kökü durumunda olup, diğerleri bu kökten beslenen dallar mesabesindedir. Toprağın içerisinde kök olmazsa, elbette ağacın dalları gelişip serpilme imkânına erişemez.

1 — HÂFIZA VE ZEKÂSI

Allah, İmam Mâlik'e sağlam bir hâfıza, öğrendiklerini unutmamak için kuvvetli bir arzu vermiştir. O, İbni Şibab ez-Zührî'den 31 hadis-i şerif dinlemiş, yazmadığı bu hadîslerin hepsini sonra hocasına anlatmış ve bunlardan sadece bir tanesini unutmuştur. İmam Mâlik'in çağında hâfıza ve ezber işine son derecede önem ve itimat gösteriliyordu. İlim, kitaplar vâsıtasiyle değil, bilginlerin ağzından öğreniliyordu. Peygamber (S.A.V.)'in hadis-i şerifleri de kitap halinde yazılmamıştı. Hadis-i şerifler ancak kalblerde ve bilhassa üstadların hâfızalarında bulunuyordu. Dolayısıyla hadis-i şerifleri öğrenciler, ellerinde kitap halinde bulunduramıyorlardı; sadece onları üstadların ağızlarından işiterek öğreniyorlardı.

Şüphesiz kuvvetli hâfıza, her ilmi alanda yükselmenin esasını teşkil eder. Çünkü hâfıza, âlimin aklını besler ve onun düşüncesine esaslı bir şekilde yardımcı olur. İşte İmam Mâlik, güçlü hâfızası sayesinde çağının ilk muhaddisi olmuştur. İmam Şâfii, onun hakkında; «Hadîs gelince İmam Mâlik, sanki ışık saçan büyük bir yıldız olurdu», demiştir. Hocası İbni Şihab da ona : «İlim Dağarcığı» derdi.

İmam Mâlik, hıfzettiği hadisler üzerinde böyle kuvvetli olduğu

halde bir maslahat görmedikçe insanlara hadîs-i şerîf anlatmazdı. Kendisine, İbni Uyeyne, senden daha çok hadîs biliyor, denildiğinde şu cevabı vermiştir: «O halde bütün işittiğim hadîsleri anlatayım mı? O zaman ben bir ahmak olurum ve insanları sapıtmak istiyor gibi bir duruma düşerim. Benden bâzı hadisler rivayet edilmiştir. Ben, and olsun ki, bu hadislerden her biri için bir kırbaç yemek isterdim de o hadîsleri rivayet etmek istemezdim.» [13]

2 — SABIR VE TAHAMMÜLÜ

İmam Mâlik, bu güçlü aklı ve sağlam hâfızası ile birlikte büyük bir sabır ve metanet sahibi idi. O, ilim tahsili yolunda karşısına çıkan her engeli yenmiştir: İlim tahsil ederken karşılaştığı geçim zorluğuna ve hocaların hiddetine aldırmamış, yazın kavurucu sıcağına, kışın şiddetli soğuğuna katlanmış, sıcak ve soğuk demeden hocadan hocaya koşmuştur. O, talebelerini de ilim uğrunda sabra teşvik ederdi. Ve; «İlim sahibi olanlar, bunu sabırla elde ettiler», derdi. Bir dersinde talebelerine şöyle demiştir: «İlim öğrenmek isteyen herkes, fakirliği yenmek ve ilmi her hale tercih etmek zorundadır.»

Bu sıfatı, İmam Mâlik'e güçlü bir irade ve sarsılmaz bir azim vermiştir. O, bu sayede hayatın her türlü müşkillerini yenmiş, nefsî ve şehevi arzularına hâkim olmuştur. Onu hiçbir kuvvet ezememiş ve kendisi de hiçbir otorite karşısında zaaf göstermemiştir. İşte bu sayede İmam Mâlik, her yönüyle ilim tahsilini başarmıştır.

3 — İHLÂSI

İmam Mâlik'in kalbini hikmet nûruyla aydınlatan sıfatı, ihlâsıdır. O, ilim tahsil ederken ihlâs ile çalışmış ve ilmi sırf Allah rızası için tahsil etmiştir. Nefsini, her türlü garaz ve kötü arzulardan temizlemiştir. Hakîkatı araştırırken de ihlâstan ayrılmamış ve hiçbir şekilde sağa sola sapmadan hakîkata yönelmiştir. İhlâs, fikre ışık tutar ve bu sayede fikir doğru çizgiden ayrılmaz. Hakikata ulaştıran en kısa yol doğru olan yoldur. Nitekim iki nokta arasındaki en yakın yol da doğru çizgidir. Nefsî arzular kadar hiçbir şey fikri bulandırmaz. Zira nefsî arzular, bulut gibi hakîkatleri örter; aklın onları görmesine engel olur.

---

(13) el-Medârik, varak: 164.

İhlâs, ona ilim nûrunun, ancak takvâ ile dolu olan gönülde bulunacağını kabul ettirmiştir. O, şöyle der: «İlim bir nûrdur, ancak takvâ ve huşû sahibi gönülde yerleşebilir.» İlim tahsilindeki ihlâsı, kendisini şâz olan fetvâlardan uzaklaştırmıştır. O, apaçık delillere dayanan fetvâlar verirdi ve şöyle derdi: «En hayırlı şey, açık ve seçik olan şeydir. Eğer iki şey arasında şüpheye düşersen bunlardan en sağlam olanını al.»

İmam Mâlik, fetvâ hususunda teennî ile hareket eder ve çabucak cevap vermezdi. İbni Abdilhakem bu konuda şöyle der: «İmam Mâlik, kendisine bir mes'ele sorulduğu zaman soran kimseye: Sen git, ben bu mes'eleyi inceleyim, derdi. Kendisi de gider bu mes'ele üzerinde dururdu. Kendisine bu hususta, niçin böyle yapıyorsun, diye sorduk. Ağladı ve: Ben bu mes'elelerden dolayı çok çetin bir günle karşılaşacağımdan korkuyorum, dedi.»

O, fetvâ hususunda kolay ve zor diye bir şey tanımazdı. Ona göre her mes'ele, haram ve helâlı açıklamaya dayandığı için zor bir işti. Kendisine birisi bir şey sormuş ve bu mes'ele kolaydır, demişti. Bunun üzerine İmam Mâlik kızmış ve şöyle demiştir: «Kolay mes'ele, öyle mi? İlimde kolay bir şey yoktur. Sen Allâh'ın **«Doğrusu biz, sana, taşınması ağır bir söz vahyedeceğiz.»** [14] âyetini işitmedin mi? İlmin hepsi zordur; bilhassa kıyamet günü mes'ul olunan ilim!»

O, ihlâsı sayesinde apaçık bir nass bulamazsa, bir şeye haram veya helâldir, demezdi. Fakat, herhangi bir re'ye göre istinbat gerekirse yine haram veya helâl demezdi. Ancak, hoş görmüyorum veya iyi buluyorum, derdi. Çoğu zaman sözüne şu âyet-i kerimeyi ilâve ederdi: **«Biz ancak zanda bulunuyoruz ve yakînen bilemiyoruz.»** [15]

İhlâsı onu, Allah'ın dîninde münakaşa etmekten uzaklaştırmıştır. O, hiç kimsenin Allah'ın dîninde mücadele etmesini istemezdi. Çünkü mücadele bir nevi savaştır. Allah'ın dîni ise müslümanlar arasında savaş alanı olmaktan münezzehtir. Mücadele, çoğu zaman mücadele edenlerin şuursuzca kendi fikirlerine taassup göstermelerini doğurur. Taassup ise, mutaassıp insanın görüşünü bir tek yöne mahküm eder; o da, bu yüzden ancak tek taraflı düşünür. İmam Mâlik'e göre mücadele âlimlerin şeref ve haysiyetine yakışmaz. Çünkü, dinleyiciler, onlara, birbirini yenmek için söz yarışı yaparken döğüşmekte olan iki horoz nazarıyla bakarlar. Bu hakikatı, Ha-

---

(14) Müzzemmil, 5.
(15) Câsiye, 32.

lîfe Hârun er-Reşid'in yüzüne karşı, İmam Ebu Yûsuf da söylemiştir. Hârun er-Reşid ona: Hadi münazara ve mücadele et, dediği zaman Ebu Yusuf: «İlim, horoz ve vahşi hayvanlar gibi boğuşma vâsıtası değildir», demiştir.

İmam Mâlik, mücadeleden nefret ettiği için insanları da bundan çok nehyeder ve şöyle derdi: «Mücadele, kalbi katılaştırır ve kin tohumlarını eker.» Yine O; «Dinde münakaşa ve mücadele, kulun kalbinden ilim nûrunu götürür», derdi. Kendisine, sünneti bilen bir insanın sünneti savunmak için münakaşa etmesi doğru mudur? diye sorulduğunda; «Hayır, ancak sünneti tebliğ eder, muhatabı bunu kabûl ederse ne a'lâ, etmezse susar», demiştir. İmam Mâlik mücadelenin, mücadele edenleri dînin hakîkatından uzaklaştıracağına kaani idi. O, bu konuda şöyle derdi: «Bir mücadeleciden daha mücadeleci olan birinin her gelişinde Cebrail'in getirdiği (Kur'ân) bizi terketmektedir.» İmam Mâlik mücadeleyi menettiği halde, dayandığı delili açıklamak için ihlâs sahibi bâzı bilginlerle tartışmalarda bulunurdu.

İmam Mâlik'i, dîne karşı olan ihlâsı, Peygamber (S.A.)'den çok hadîs rivayet etmekten alıkordu. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi o, çok fetvâ vermekten de sakınırdı. Ancak, insanlar arasında vukû bulan mes'eleler hakkında fetvâ verirdi.

İmam Mâlik ve Kadılar:

İhlâs ve temiz kalbliliği, İmam Mâlik'i kadı ve kadıların verdiği hükümlerle ilgili mes'eleler hakkında fetvâ vermeye sevketmiştir. Talebesi İbni Vehb der ki: «İmam Mâlik'e kadıların işi sorulduğunda onun, bu sultanların metaıdır, dediğini işittim.» O, kadıların hükümlerini tenkit etmezdi. İşte o, bu tutumu ile Ebu Hanîfe'den ayrılmaktadır. Her ikisi de mesleğinde ihlâs sahibi olduğu halde, Ebu Hanîfe'yi fıkıh ve dîne karşı olan ihlâsı, Kadı Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın verdiği hükümleri derslerinde tenkit etmeye sevketmiştir. Hattâ İbni Ebî Leylâ, İmam Ebu Hanîfe'yi vâli ve hükümdarlara şikâyet etmek zorunda kalmış ve derin bir fıkıh bilgini olan Ebu Hanîfe'nin bir müddet insanlara fetvâ verme hürriyetini kısıtlayan bir emir bile çıkarılmıştır.

İmam Mâlik'i de ihlâsı, alenen kadıların verdiği hükümleri tenkit etmemeye sevketmiştir. Çünkü bu hükümleri alenen talebe ve arkadaşları arasında tenkit etmesi, halkın kadılara karşı isyanına sebep olacak, bu yüzden de kadıların heybet ve itibarları sarsılacak, dolayısıyla münazaa konusu olan mes'elelerin önüne geçilemiyecektir.

İşte ihlâsa dayanan ayrı ayrı ve birbirine zıt iki tutum... İhlâs birincisini ilim ve hakîkata, ikincisini de nizam ve insanlar arasındaki ihtilâfları halletme cihetine sevketmiştir.

Eğer biz, bu iki tutumdan birini tercih etmek zorunda kalırsak, elbette hicret yurdunun imamı olan Mâlik'in tutumunu tercih ederiz. Bilhassa onun kadılara devamlı öğüt verme, onları daima apaçık hakikatlara ulaştırmak için irşad metodu çok önemlidir. Böylece o, verilen hükümleri küçümsemeksizin kadılara, doğru yolu gösteriyordu.

4 — FİRASETİ

İmam Mâlik, mes'elelerin içyüzüne ve insanların ruhlarına nüfuz etmesini sağlayan güçlü bir firasete sahipti. O, bu sayede insanların davranışları sırasında ruhlarında gizledikleri şeyleri ve sözlerindeki eğrilikleri bilirdi.

Firaset, öyle bir sıfattır ki şahısta kuvvetli bir duygu, aklî ve ruhî bir uyanıklık, keskin bir basiret, organlarla yapılan hareketleri sıkı bir şekilde tetkik ve sağlam bir akla dayanan zengin tecrübeler sayesinde meydana gelir. İşte bütün bunları, herşeyi bilen Allah, İmam Mâlik'e lûtfetmiştir. O da, bunları gördüğü eğitim ile kuvvetlendirip geliştirmiştir. İmam Şâfii, İmam Mâlik'in firaseti hakkında şöyle der: «Medine'ye geldim, İmam Mâlik'le görüştüm, beni dinledi ve bir müddet iyice bana baktı; onun kuvvetli bir firaseti vardı. Sonra bana: Adın ne? dedi, ben de; Muhammed'dir, dedim. Ey Muhammed, dedi, Allah'dan kork, günahlardan sakın, çünkü senin ileride yüksek bir şânın olacaktır.»

Şahısların ruhlarına nüfuz eden ve onların işlerinin içyüzünü açığa çıkaran firaset, insanları irşad ve terbiye etmek için ileri atılan kişileri yücelten sıfatlardandır. Çünkü bu kişiler, o sayede insanların hastalıklarının gizli taraflarını kavrar ve onlara şifâ verici ilâcı ve hazmedebilecekleri yararlı gıdaları verirler. Bu suretle rûhun şifâ, selâmet ve kuvveti tamamlanmış olur.

5 — HEYBETİ

Bütün rivayetler, İmam Mâlik'in heybetli bir şahsiyet sahibi olduğunda birleşir. Hattâ onun meclisine gelen bir şahıs, orada bulunanlara selâm verdiği zaman hiç kimse yüksek sesle onun selâmını alamaz ve herkes, gelen bu şahsa sessizce oturmasını işaret ederdi.

Gelen şahıs, bu durumu tuhaf bulurdu. Fakat gözü İmam Mâlik'e ilişip onun keskin bakışlarının etkisi altına girince, öbürleri gibi o da yerini alır ve sessizce otururdu. Sanki ötekiler gibi onun da başında bir kuş bulunurdu (yani, kıpırdamadan dururdu.)

Medîne vâlisi, onun heybetinden korkar ve sadece onun huzurunda küçülürdü. Halifelerin çocukları da İmam Mâlik'ten korkarlardı. Hattâ rivayet edildiğine göre, İmam Mâlik, Halîfe Ebu Ca'fer el-Mansur'un meclisinde bulunuyordu. Bu sırada bir çocuk içeriye girip çıkıyordu. el-Mansur, İmam Mâlik'e : Bu kimdir biliyor musun? dedi. O da : Hayır, diye cevap verdi. el-Mansur : Bu benim oğlumdur, senin heybetinden korkuyor, dedi. Hattâ halifeler kendileri bile onun heybetinden korkuyorlardı. Yine rivayet edildiğine göre Halîfe el-Mehdi onu davet etmişti. Meclis çok kalabalık ve oturacak yer yoktu. Nihayet İmam Mâlik gelince cemaat bir tarafa çekilip ona yer verdiler. O da Halîfenin yanına kadar ilerledi. Halîfe de oturduğu yerden bir tarafa çekilip ayaklarını toplayarak İmam Mâlik'e yer açtı. İşte Medîne fakîhlerinin başı olan İmam Mâlik böyle heybetli idi. Onun nüfûzu vâlilerden daha fazla idi. Kendisi bir sultan olmadığı halde onun meclisi, sultanların meclisinden, tesir bakımından, daha kuvvetli idi. Çağdaşı bir şair onun hakkında şöyle der :

«Ona cevap verilmez, heybetinden soru sorulmazdı.
Hep eğik olurdu soru soranların başları.
O, vakarın edebi, takvâ sultanının şerefidir.
Boyun eğilmiş ona, saltanat sahibi olmadığı halde.»

Bu heybetin sırrı nedir? Bir şahıs, her ne kadar aklî ve bedenî sıfatlara sahip olursa olsun bunlar, bizim ona heybet sıfatını ispat etmemize yetmez. İnsanlardan öyleleri vardır ki, bütün bu sıfatlara sahip oldukları halde heybet sıfatından yoksundurlar. Bunun için diyebiliriz ki, bu heybetin sebebi rûhî bir kuvvettir. Allah, bâzı insanlara başkaları üzerinde öyle rûhî bir tesir vermiştir ki bu tesir, onları ruhlar üzerine hâkim kılmıştır. Onların sözleri gönüllerde yer eder. Onlar konuşurken sözleri, sanki ruhlara nakşolunur. Allah İmam Mâlik'e işte bu rûhî kuvveti ihsan etmiştir.

İmam Mâlik'in bütün hayatı onun bu rûhî kuvvetini artırmakta, geliştirmekte ve ortaya çıkarmakta idi. Akla uygun bir yaşayış, geniş ufuk, ileri görüş, derin ilim, nefse hâkimiyet, keskin basîret, güzel ahlâk ve az söz, İmam Mâlik'in sıfatları arasındadır. Çünkü çok konuşmak, insanı hatayâ düşürür ve hatâya düşmek de heybetin yarısını götürür. Bunlara ilâveten İmam Mâlik, yardakçılık, riyâkârlık gibi huylardan tamamen uzak olup takvâ sahibi ve doğru sözlü idi. O, giyim ve kuşamına çok önem verir ve ev eşyasına da

dikkat ederdi. En güzel elbiseleri giyer, temizliğe son derecede itinâ gösterirdi. Ona, Allah, bedenî bir üstünlük vermiştir. Bedenî yapısı da çok yakışıklı idi. Bir talebesi onu şöyle tanıtır: «İmam Mâlik, uzun boylu, iriyarı, büyük kafalı, gayet ak saçlı ve ak sakallı, iri gözlü, yakışıklı, güzel ve iri burunlu, geniş ve uzun sakalı göğsüne kadar inmişti. O, bıyığını üstten kısaltır ve tamamen kesmezdi. Çünkü bıyığın tıraş edilmesini sevmezdi. Bıyığının iki yana doğru uçlarını uzunca bırakırdı. Bir şeye önem verdiği zaman bıyığını burar ve bu hususta Hz. Ömer'in bıyığını kıvırmasını delil olarak ileri sürerdi.» [16]

İmam Mâlik'in bedenî yapısı ve karakteri işte böyle idi. Ahlâkı ve yaşayışı da heybetini artırmış ve onu sultanlardan daha yüksek bir heybet sahibi yapmıştır... Endülüslü bir şahıs yanına gelip onu görünce şöyle demiştir: «Abdurrahman b. Muaviye (*)'den korktuğum gibi hiç kimseden korkmamıştım. Fakat, İmam Mâlik'in yanına gelince ondan öyle korktum ki, onun heybetine nisbetle Abdurrahman b. Muaviye'nin heybeti gözümde çok küçüldü.»

---

(16) İbni Ferhun, ed-Dibac el-Müzehheb, s. 18.

(*) Bu, Abdurrahman ed- Dahil diye de anılan I. Abdurrahman olup Abbasîlerin iktidara geçip Emevîlere karşı baskılarını artırmaları üzerine, 750 M. yılında Endülüs'e kaçmış ve 756 M. yılında Kurtuba'da Endülüs Emevi Devletini kurmuştur. Meşhur Kurtuba Câmiini yaptıran bu zattır. O, bir ara Abbasi Halîifesi el-Mansur'u sıkıştırmış olup Fransa Kralı Şarlman'la da savaşmıştır.

İMAM MÂLİK'İN YAŞAYIŞI VE GEÇİM KAYNAĞI

Menkıbe ve haltercemesi kitapları, İmam Mâlik'in talebelik çağında geçimini nereden sağladığını ve âilesinin gelir kaynaklarını tam olarak ve açıkça bildirmemektedir. Fakat, bize gelen dağınık haberlerin toplamından faydalanarak tatmin edici olmasa bile, onun gelir kaynaklarını açıklamak mümkündür.

Âlimler, İmam Mâlik'in babasının ok imalâtçısı olduğunu zikrederler. Fakat oğlu bu sanatta çalışmamış, amcaları ve kardeşi gibi o da kendisini hadis rivayetine vermiştir. Söylendiğine göre kardeşi hem hadîs tahsil ve rivayetiyle, hem de ipek ticaretiyle uğraşmıştır. İmam Mâlik de ona ticarî işlerinde yardım etmekteydi. Bu, onun ilimle uğraşmasına engel teşkil etmez. Bilginlerin tercih ettiği görüş, İmam Mâlik'in de ticaretle meşgul olduğu yönündedir. Talebesi İbnu'l-Kâsım; «İmam Mâlik'in 400 dinar altını vardı. Bununla ticaret ederdi. Mâişetini de buradan sağlardı», der. [17]

Bu haberler ne olursa olsun, gerçek olan şudur ki, İmam Mâlik tahsil çağında maddi bakımdan biraz sıkıntı çekiyordu. Nihayet ilim sahibi olduktan sonra durumu, halife ve vâlilerce duyulup şöhreti artınca ona bir mâişet genişliği vermiştir. O, yalnız halifelerin ihsanlarını kabûl eder ve ondan aşağı mevkide olanlardan bir şey almazdı. Kendisine, hükümdarların yaptığı malî yardımı kabûl etmek hususunda sorulan soruya şöyle cevap vermiştir: «Halifelerden hediye ve ihsan almakta bir mahzur yoktur. Onlardan aşağı olanlardan almak iyi değildir.»

Bazıları, İmam Mâlik'in çok hediye kabûl ettiğini söylerler. Hattâ rivayete göre Hârun er-Reşîd ona üçbin dinar ihsanda bulunmuştur. İmam Mâlik'e; «Ey Abdullah'ın babası, Emîru'l-Mü'minînden üçbin dinar alıyormuşsun?» denildiğinde şöyle cevap vermiştir: «Eğer âdil bir hükümdar olup insaflı ve mürüvvet sahibi ise onun ihsanını kabûl etmekte beis görmüyorum.» Bu ifade gösteriyor ki İmam

(17) Adı geçen eser, s. 19.

Mâlik ancak insaflı ve ikramda bulunduğu kimselerin izzeti nefsini rencide etmeyen mürüvvet ehlinden hediye kabûl ederdi. O, aldığı bu hediye ve ihsanlarla muhtaçların ihtiyaçlarını giderir ve ilim tahsil etmek için kendisine sığınan talebelerin nafakalarını temin ederdi. İmam Mâlik'in talebelerinden bir kısmı ona sığınmışlar ve onun gölgesinde tahsillerine devam etmişlerdir. İmam Şâfii bunlardan biri olup dokuz yıl İmam Mâlik'in himayesinde okumuştur. Daha önce bâzı sahâbiler, halîfelerin hediyelerini kabûl ederlerdi. Bâzıları bu sahâbilere, halifelerin hediyeleri hakkında soru sorduklarında onlar şöyle cevap vermişlerdir: «Yemesi bize, günahı da onlara aittir..»

Gerçekte âlimlerin Beytu'l-Malda hakları vardır. Çünkü onlar, kendilerini ilim ve insanları irşâd hizmetine vakfetmektedirler. O halde bu ilim adamlarıyla âilelerinin yetecek kadar rızıklarını Beytu'l-Maldan temin etmek gerekir. Bununla beraber İmam Mâlik, halifelerin hediyelerini kendisi aldığı halde başkalarını bundan menederdi. Çünkü kendisi başkalarında bulunmayan bir niyete sahipti. Ayrıca o, bu hediyeleri, İslâm ve müslümanlara yapmış olduğu bir hizmet karşılığı olarak, kabûl ediyordu. Başkaları ise hiçbir iş karşılığı olmaksızın hediye alıyorlardı. Fakat o, bu mesele üzerinde fazla bir şey söylemezdi. Çünkü, münakaşayı pek sevmezdi. Kendisine hediye hususunda soru soran birisine; «Alma!» diye cevap vermiştir. O da; «Sen alıyorsun ya!» deyince, İmam Mâlik şöyle cevap vermiştir: «Sen, benim, hem kendi günahımı, hem de senin günahını yüklenmemi mi istiyorsun?».

İmam Mâlik'e Allah güzel ve refahlı bir hayat nasip etmiştir. Bu ni'metin eserleri onun giyiminde, mesken ve yaşayışında daima göze çarpardı. O, «Allah'ın ni'met verdiği kimsenin, bilhassa ilim sahibinin üzerinde bu ni'metin eserlerini görmemek, benim hiç hoşuma gitmiyor», derdi.

İmam Mâlik, yiyeceği şeylere dikkat ederdi. Kaba saba şeyleri yemezdi. Gıdâsız da kalmazdı. Haddini aşmamak şartıyla güzel gıdalarla beslenirdi. Her gün iki dirhem değerinde et yemeye önem verirdi. O çağda etin ucuzluğu gözönüne alınırsa, iki dirhem değerindeki et az değildir. O, yemek hususunda zevk sahibi idi. Her çeşit güzel yiyecekleri çok iyi seçerdi. Bilhassa muz, çok hoşuna giderdi ve muz hakkında şöyle derdi: «Cennet meyvelerine, hiçbir meyve muz kadar benzemez. Kış yaz demeden bulunca onu yiyiniz. Kur'an-ı Kerim'de cennet meyveleri hakkında; **«Yemişleri ve gölgeleri daimdir.»** [18] buyurulur.»

---

(18) Ra'd Sûresi, 35.

İmam Mâlik, giyimine de önem verirdi. Güzel ve beyaz elbiseleri tercih ederdi. el-Medârik'te bu konuda şöyle denilmektedir: «İmam Mâlik Aden, Horasan ve Mısır işi pahalı kumoşlardan elbiseler diktirirdi.» [19] O, aynı zamanda elbiselerinin temiz olmasına çok dikkat ederdi.

Mesken işine de önem verirdi. Evindeki döşemeler iyi cinsten olup her türlü rahatlık imkânları mevcuttu. Evinin içerisinde sağlı sollu minder yastıklar vardı. Kureyş, Ensâr ve eşraftan gelenler bunların üzerine otururdu.

İmam Mâlik, her zaman güzel bir kıyafetle dolaşırdı. Güzel kokular sürünür ve kendisine lâyık bir şekilde süslenirdi. el-Medârik'te anlatıldığına göre O, hiçbir zaman pejmürde elbise ile halkın huzuruna çıkmazdı. Yine el-Medârik'te şöyle denilmektedir: «İmam Mâlik, sabahleyin erkenden elbise ve sarığını giyinirdi. Ne âilesinden, ne de arkadaşlarından hiç kimse onu sarıksız görmezdi. Yine hiç kimse, onun halkın göreceği yerlerde yiyip içtiğini görmemiştir.» [20]

Birisi şöyle düşünebilir: Refah içerisindeki bu hayat, din adamlarının dünyadan yüz çevirme ve zühd sahibi olma gibi halleriyle bağdaşmamaktadır. Yine bu hayat, din adamlarının kılık ve kıyafetine değil, hak ve hakikate önem vermesi gerekir, düşüncesiyle de bağdaşmamaktadır. Bu hayat, daha çok sultan ve hükümdarların yaşayışına benzemekte, maddeyi değil mânayı, cismi değil rûhu gaye edinen bilgin ve din adamlarının yaşayışına uymamaktadır. İlk görünüşte bunlar doğrudur. Fakat, İmam Mâlik'in hayatı ve içinde bulunduğu şartlar yakından incelenirse anlaşılır ki o, bu yaşayışıyla ziynetli bir hayat geçirmeyi veya kibir ve gurur satmayı gaye edinmemiştir. Ancak o, bununla ruhi yüksekliği, küçük düşürücü şeylerden uzaklaşmayı, fikir ve irşad hayatında böyle bir yaşayışın kendisine yardımcı olmasını ümid etmiştir.

Çünkü, haddini aşmaksızın gıda maddelerinden tam olarak istifade etmeyen kişinin âsâbı normal olamaz; aksine o, rûhi ve fikri sarsıntılar geçirir. Çoğu zaman yanlış düşünme, kötü beslenmeden ileri gelir. Aynı zamanda Allah, bize helâl kıldığı şeyleri nefsimize haram kılmamayı emretmektedir. Ziynet de, kibirlilik vâsıtası olmazsa, aslında güzel bir şeydir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmuştur: **«De ki, Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram kılmıştır?»** [21].

---

(19) el-Medârik, varak: 106.
(20) el-Medârik, varak: 112.
(21) A'râf Sûresi, 32.

Zâhidlerin zâhidi Hz. Muhammed (S.A.) güzel yemekleri tercih eder, açgözlülük ve boğazına düşkünlük göstermezdi.

Burada şunları da hesaba katmalıyız: İmam Mâlik, böyle müreffeh bir hayat sürmekle beraber, eline geçen şeyleri veya kazanç sahibi olduğu günlerdeki gelirlerini, yahut da halîfelerin gönderdiği ihsanları tamamen ihtiyacı olanlara dağıtırdı. Hattâ oturduğu ev kendisinin mülkü olmayıp kiralıktı. Gerçi hayatının ilk devresinde kendisine miras olarak intikal eden bir evi vardı. Sonra bunu satmıştır.

HÜKÜMDARLARLA İLİŞKİSİ

İmam Mâlik, Emevî Devletinin parlak devrinde, bu devletin çöküş günlerinde ve Abbasî Devletinin güçlü olduğu çağda yaşamıştır. Bu devletin her ikisi de hilâfet adı ile hükûmet ediyordu. Fakat aslında, bunların hükûmetleri babadan oğula intikal eden birer saltanat idi. Hilâfetle saltanat arasında büyük fark vardır. Hilâfetin esası **şûrâ** (meşveret) dır, babadan oğula kalan istibdat saltanatında şûranın yeri yoktur. Fakat İmam Mâlik, ancak bu saltanata benzeyen hilâfet devrine yetişmiştir. O, ortaya çıkan birçok fitnelere şahit olmuştur. Hâricî fitnelerini, Hişam b. Abdilmelik devrindeki fitneleri, bundan sonra meydana gelen olayları ve nihayet iktidarın Abbasîlere geçişini görmüştür. O, hayatında şu iki hususun kendisine bir görüş kazandırdığını mülâhaza etmektedir:

1 — Fitneler sebebiyle sayısız zulüm ve haksızlıklar meydana gelmektedir. Zira fitneler anarşiyi umumileştirmektedir. Bir saatlik anarşi içerisinde, senelerce süren istibdat içerisinde işlenmeyen zulüm ve haksızlık işlenmiş olur.

2 — Adaletli hükümdarlar — şûrâ ve seçimle işbaşına gelmese bile — maslahata uygun olabilir. Meselâ; Ömer b. Abdilaziz böyledir. Müstebit hükümdarların istibdatları arasında onun merhameti, sabâ yeli gibi dalgalanmaktadır. Bu halife, zulümleri yok etmiş, bütün insanlara kendi âilesinin fertleri gibi adaletle hükmetmiştir. Bunun içindir ki İmam Mâlik, onu âdil idarenin nümûnesi sayardı. İmam Mâlik'e ilk Abbasî devrindeki isyan hareketlerinden sorularak halîfeyle mi, isyancılarla mı savaşmak gerekir? denildiğinde şu cevabı vermiştir: «Eğer isyancılar Ömer b. Abdilaziz gibi bir halifeye karşı ayaklanmışlarsa onlarla savaşmak gerekir. Aksi takdirde onları Allah'a bırakınız. Allah önce bir zalimden başka bir zalim vâsıtasıyla intikam alır. Sonra da her ikisinden intikam alır.»

Bu yüzden İmam Mâlik, fiilî olarak siyasetten uzak kalmış, ne isyancılarla ne de hükümdarlarla birlik olmuştur. Fitneye aslâ sebebiyet vermediği gibi zalimi de desteklememiştir. İmam Mâlik, hükümdarın istibdat ve azgınlık ettiğini görürse bunu halkın durumuyla ilgili bulurdu. Çünkü halk, âdil olup haklarını bildiği, vazifelerini yerine getirdiği, hükümdarlarını kontrol ettiği ve iyiliği emredip kötülüğü yasakladığı halde, başına müstebit ve zalim bir hükümdar geçmez. Onun bu görüşü umumi ve üstün bir görüştür. Peygamber (S.A.) de; **«Nasıl olursanız öyle idare edilirsiniz.»** buyurmuştur. Nitekim Kur'an'da da: **«Bir kavim, nefislerindekini değiştirmedikçe şüphesiz ki Allah da onun durumunu değiştirmez.»** [22] buyurulmuştur.

İmam Mâlik başta olmak üzere, fakihlerin çoğuna göre, zalim hükümdarlara karşı fitne yaratacak şekilde ayaklanmak doğru değildir. Fakat, böyle bir hükümdarı değiştirmek için çalışmak gerekir. Fitne ve anarşi çıkarmaksızın zalim hükümdarı değiştirmek için çalışmayan ümmet, toptan günahkâr olur. Fitnelerin gürültü ve patırtısı içerisinde ise gerçeğin sesi işitilmez, nefsî ve şehevî arzulara uyulur, tedavi edilecek yerlere kılıç darbeleri indirilir. Bu durumda mü'min için kılıcını alıp taşa çarpmak daha iyi olur.

Bu itibarla, zulmün hâkim olduğu devirlerde âlimler halkı irşad etmek, ona gerçek dinî öğretmek, onun vicdanını geliştirmek, onu şeref ve izzeti nefis sahibi yapmak cihetine gitmişlerdir. Ayrıca imkân dâhilinde hükümdarlara doğru yolu göstermek, hakkın sesi duyulmaz olunca da menfî bir vaziyet almak yönünü tercih etmişlerdir. Bütün mü'minler zalimlere karşı menfî bir vaziyet alırsa, onlar zulümlerine devam ve azgınlıklarında ısrar edemezler. Fakat çoğu zaman — hattâ her zaman — zalimler, kendilerini her yönden destekleyen, zulümlerini adalet, fesatlıklarını ıslah, halka yaptıkları baskıyı saygı ve i'zaz diye adlandıran kimseleri bulmakta zorluk çekmezler.

MİHNETİ

İmam Mâlik, fitnelerden uzak durmasına ve onları desteklemekten kaçınmasına rağmen Abbasîlerin İkinci Halifesi Ebu Ca'fer el-Mansur devrinde şiddetli bir mihnete (işkenceye) uğramıştır. Bütün tarihçiler o büyük âlimin böyle bir mihnete uğradığını kabûl ederler. Râvîlerin ekserisine göre onun başına gelen bu mihnet,

(22) **Ra'd Sûresi, 11.**

146 H. yılında olmuştur. Tarihçiler bu mihnetin sebebi üzerinde ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimisine göre bu mihnetin sebebi şudur: İmam Mâlik **müt'a** nikâhının haram olduğuna dair fetvâ verirdi. Müt'a nikâhı, kişinin bir kadınla, belirli bir müddet içinde ona muayen bir ücret vermek suretiyle birlikte yaşamak üzere, yaptığı muvakkat bir akittir. Eğer kadın bu müddet içerisinde kocasına itaat etmezse, vazifesini yapmayan herhangi bir işçi gibi kocası onun ücretinden keser. İmam Mâlik, müt'a nikâhının haram olduğuna dair fetvâ verince, her türlü fetvâdan menedildi. Çünkü, el-Mansur'un dipdedesi olan Abdullah b. Abbas'ın mut'a nikâhını helâl saydığı rivayet ediliyordu. İleri sürülen bu sebep, bizce yerinde değildir. Çünkü el-Mansur'un mut'a nikâhını mübah saydığına dair hiçbir şey bilinmemektedir. Ayrıca râvilerin çoğuna göre Abdullah b. Abbas da bu husustaki görüşünden, amcası oğlu Hz. Ali'nin kendisini kınaması üzerine vazgeçmiştir.

Kimisine göre de İmam Mâlik'in mihnetinin sebebi, Hz. Osman'ı Hz. Ali'den üstün tutuşu ve alevilerin onun bu tutumunu halifeye gizlice bildirmeleridir. Bizce bu sebep de yerinde değildir. Çünkü İmam Mâlik işkenceye uğradığı zaman, Medine'de Muhammed en Nefsü'z-Zekiyye'nin, Bağdat'ta da kardeşi İbrahim'in 145 H. yılındaki ayaklanmaları üzerine çıkan olaylar yüzünden aleviler, el-Mansur'a karşı dargın ve kızgın idiler.

Bizim mâkul olarak kabûl ettiğimiz sebep şudur: İmam Mâlik, **«İkrah karşısında kalan kimsenin yemini muteber değildir.»** hadis-i şerifini sık sık tekrarlıyordu. Aleviler ve Muhammed en-Nefsü-z-Zekiyye ile ayaklananlar, el-Mansur'a yapılan biat'ın ikrah ile olduğunu söylüyorlar ve bu hadis-i şerifi biat'ı iptal etmek için delil olarak kullanıyorlardı. Medine Vâlisi, el-Mansur adına İmam Mâlik'i bu hadisi rivayet etmekten menetmiş, sonra da hile yaparak biri vâsıtasiyle bu hadisi ona sordurmuş, İmam Mâlik de, herkesin içerisinde mezkûr hadisi tekrar etmiştir. Hicret yurdunun imamı Mâlik için böyle hile düşünenler, bu sûretle onun el-Mansur ve devletinin aleyhinde olduğunu yayma imkânı bulmuşlardır. İmam Mâlik'in bu hadisi rivâyet edişi, iki şekilde yorumlanmıştır:

1 — Siyasiler ve her zaman siyasilerin etrafını çeviren münâfıkların gözü ile: Onlar, İmam Mâlik'in bu hadisi aleyhlerine bir propaganda olarak rivâyet ettiğini, isyancıların ayaklandığı bir sırada onu kasten sık sık tekrar ettiğini zannetmişlerdir.

2 — İmam Mâlik'in gözüyle: O, kendisine sorulduğu için bu hadisi rivayet etmektedir. Çünkü, onu rivayet etmekle Peygamber'in

sözünü herkese duyurmakta, böylece ilmi açıklamakta ve onu gizlemekten kaçınmaktadır. İmam Mâlik, bu konuda hiçbir şeye aldırmazdı. Çünkü herhangi bir hadîsi rivâyet etmekten kaçınırsa, Peygamber (S.A.)'in sözünü gizlediği için kendisini günahkâr sayardı ki, bu takdirde Allah ona lânet ederdi. Zira Allah, ilmi gizleyeni lânetlemiştir.

İmam Mâlik'e kırbaç vurmakla işkence yapılıyordu. Hattâ bir kolu da çekilmek suretiyle omuzundan çıkarılmıştır. Medînelilerle kendisine ilim tahsili için gelmiş olan talebelerinin ruhunda bu işkenceler, çok kötü bir tesir bırakmıştır. Onlar görüyorlardı ki hicret yurdunun büyük fakih ve imamı, sebepsiz yere bu işkencelere uğruyordu. Halbuki o, hiçbir fitneyi tahrik etmemiş, haksız bir şey söylememiş ve fetvâsında haddini aşmamıştır. Mâlik, onların aldıkları bu mânevi yaraları işkenceden sonra da hak bildiği yolda yürümekle tedâvi etmiştir. Yani o, yarası şifâ bulur bulmaz yine ders vermeye başlamıştır. Yine o, hiç kimseyi fitne çıkarmak için kışkırtmamış ve fesat çıkmasına sebep olmamıştır. Bu suretle Medînelilerle İmam Mâlik'in talebeleri, idarecilere kin beslemişler ve onlara buğuz etmişlerdir. Gönülleri de o zâlimlere karşı esef ve elemle dolmuştur.

Bir müddet sonra idareciler, yaptıklarının acı ve ıstırabını duymuşlar veya en azından açtıkları yaraları tedavi etmek istemişlerdir. Bilhassa kurnaz bir halife olan el-Mansur, fırsat bulunca suçunu örtmeye çalışmıştır. Görünüşte İmam Mâlik'e kırbaç vurduran o değildir. Kırbaç vurulması için emrettiği veya rıza gösterdiği de tesbit edilmiş değildir. Bu itibarla, hac maksadıyla Hicaz'a gelince, İmam Mâlik'e haber gönderip özür beyan etmek için onu yanına çağırmıştır. İmam Mâlik'in ilmi, heybeti ve diğer meziyetlerindeki azameti gibi, müsamahasındaki azametini de görmek için bu durumu kendi ağzından dinleyelim :

«Ebu Ca'fer el-Mansur'un yanına girdim. Beni o, hac mevsiminde yanına çağırmıştı. Bana şöyle dedi: Kendisinden başka hiçbir Tanrı bulunmayan Allah'a and olsun ki olup bitenleri ben emretmedim, bilmiyorum da. Sen aralarında bulundukça **Harameyn** ehli (Mekke ve Medineliler) hayır içindedirler. Ben onların azaptan korunmaları için seni eman olarak görüyorum. Allah büyük bir felâketi senin sayende onlardan uzaklaştırmıştır. Çünkü onlar, insanların fitneye en süratli olanlarıdır. Sana yapılan işkenceden sonra, vallahi vâlinin derhal yerinden alınmasını ve zindana atılıp cezalandırılmasını emrettim. Mutlaka ben, onu, sana yaptığından kat kat fazla cezaya çarptıracağım. Bunun üzerine ben de şöyle dedim: Allah

Emîr'ul-Mü'minini affeylesin ve işini rasgetirsin. Resûlullâh'ın akrabası olduğu için ben onu bağışladım. Halîfe de: Allah seni de affeylesin ve rızasına erdirsin, dedi.»

İşte böylece İmam Mâlik, mihnetten, şerefli bir şekilde kurtulmuştur. Bu mihnet, onun halife ve halk nazarındaki i'tibarını daha da yükseltmiştir. Halîfe, ona, bu şekilde tarziyede bulunmakla beraber, İmam Mâlik'ten hem nefsiyle ilgili, hem de halkın yararına olan hususları kendisine yazmasını istemiş ve böylece halka karşı reva görülen herhangi bir zulmü ortadan kaldıracağını bildirmiştir. Ayrıca halîfe, İmam Mâlik'e büyük bir vazife havale etmiştir. O da, Peygamber (S.A.)'in hadîslerini, sahâbîlerin hüküm, fetvâ ve eserlerini, halka kanun olarak tatbik etmek üzere, toplaması işidir.

Halk nazarında ise İmam Mâlik'in mevkii eskisinden daha fazla yükselmiştir. Hattâ ona vurulan kırbaçlar, Allah katında şeref ve i'tibarının yüksekliğinin şehâdeti olmuştur. Böylece İmam Mâlik, daima yükselmiş ve aslâ alçalmamıştır.

V E F A T I

O büyük imam şeref, vakar ve heybetle yaşamıştır. Peygamber (S.A.)in mescidine gelen herkes, İmam Mâlik'in huzuruna varır, onu dinler, ondan Peygamber'in hadislerini nakleder ve karşılaştığı olaylar hakkında fetvâ sorardı. İmam Mâlik'in otoritesi ders hududunu geçmiş, hattâ o, vatandaşlar arasında adaletin bekçisi olmuştur... Halîfe el-Mansur, uğradığı işkenceden sonra ona şöyle demiştir: «Medîne, Mekke veya Hicaz'daki herhangi bir vâliden şahsın veya başkaları hakkında şüpheye düşersen, yahut vatandaşlara bir kötülük yapıldığını sezersen bana yaz, ben onlara müstahak oldukları cezâyı veririm.» Bu sebepten İmam Mâlik, vâlilere öğüt verir, haksız yere biri için tavassutta bulunmaksızın ve işlerine müdahale etmeksizin, onlara doğru yolu gösterirdi.

İmam Mâlik'in öğütleri vâlilere münhasır kalmaz, hattâ halîfelere kadar varır. Onun, bunlara vermiş olduğu güzel ve değerli nasîhatlarını tarihler yazmaktadır.

Bu büyük insan, hayatının birçok kısmını hastalıkla geçirmiştir. Fakat, onun hastalığını kimse bilmezdi; ancak, bu hususta bâzı kimseler çeşitli zanlarda bulunurdu. Fakat o, hastalığını söylemezdi. İmam Mâlik, önce mescidde ders verirdi. Sonra hastalığının şiddetlenmesi yüzünden dersini evinde vermeye başladı. O, sadece Cum'a ve Bayram namazlarını kılmak için dışarı çıkar, hastaları ziyaret

eder ve cenazelerde hazır bulunurdu. Sonra hastalık ve mâzereti arttığı için evine çekildi, cemaata çıkamaz oldu. Daha sonra cenaze namazlarına da gelemez oldu. Sadece tâziye ile yetiniyordu. Bir müddet sonra da bütün bunlardan mahrum kaldı. O, hastalığını hâlâ söylemiyordu. Kendisine hastalığı sorulduğunda; «Her insan özürünü söylemez.» derdi. Ölüm döşeğine düşünceye kadar hastalığını söylemedi ve ancak öleceği anlarda onu açıklarken şöyle dedi: «Eğer hayatımın son günleri olmasaydı, size bildirmeyecektim. Benim hastalığım idrarımı tutamamamdır. Peygamber'in mescidine tam abdestli olmaksızın gelmek istemedim. Rabbim'e şikâyet olmasın, diye de hastalığımı kimseye söylemedim.»

İşte O büyük ve fazilet sahibi İmam, kılık ve kıyafeti güzel olduğu halde, hastalıklı bir hayat yaşıyordu. Fakat inleyip sızlamadan ve halka durumnu bildirmeden en iyi şekilde sabrediyordu. Allah, hem ondan râzı olsun, hem de onu râzı kılsın (*).

(*) İmam Mâlik, 179 H. yılında Medîne'de vefat ettiği zaman 85 yaşını geçmiştir. Baki' mezarlığına defnedildi. Cenaze namazını şehrin vâlisi Abdullah b. Zeyneb kıldırmıştır. Çeviren.

GÖRÜŞLERİ

İmam Mâlik büyük bir hadîs bilgini olduğu gibi, aynı zamanda büyük bir fakîh idi. Yani O, hem hadîs hem de fıkıhda imamlık mertebesine ulaşmıştı. Fakat O, fikrî tartışmalarla çalkalanan bir çağda yaşıyordu. Bu çağda hem siyaset hakkında, hem de akîde konusunda birçok sapık fikirler mevcuttu. Meselâ, bâzıları, insan, fiillerini cebren yapmakta ve hiç bir ihtiyar (irade) sahibi değildir, diyorlardı. Bir kısımları da, büyük günah işleyenlerin kâfir olduğunu söylüyordu. Bu arada kimisi de daha ileri gidiyor ve; nasıl küfürle tâat fayda vermiyorsa, iman bulunduktan sonra mâsiyet de zarar vermez, diyordu. Ayrıca çeşitli fırkalardan siyasi konularla uğraşan bir gurup: hilâfet, Hz. Ali ve onun Fâtıma'dan doğan oğullarına mahsustur, diyordu. Başka bir grup da; imamet (hilâfet) in Hz. Hüseyin evlâtlarına münhasır olduğunu söylüyordu. Üçüncü bir gurup ise, hilâfetin ne herhangi bir Arap kabilesine, ne herhangi bir Arap soyuna, ne de herhangi bir hânedâna mahsus olduğunu ileri sürüyordu... Şüphesiz bu durumda hicret yurdunun İmamı Mâlik, halkı irşad ederek onları bu keşmekeş ve sapık düşüncelerden kurtaracak ve onlara Allah'ın dosdoğru yolunu gösterecekti. Bu yol hakkında Allah Kur'an-ı Kerîm'inde, **«Şüphesiz ki bu benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun, başka yollara tâbi olup gitmeyin. Sonra bu sizi O'nun yolundan ayırır.»** [23] buyurmaktadır.

İmam Mâlik bu meselelerde de fıkıh ve hadîsde uyguladığı metoddan hareket etmiştir. O, sünnete ve selef-i sâlihin yoluna uymanın zarurî olduğuna inanır ve daima şairin şu beytini terennüm ederdi:

«İşlerin en hayırlısı sünnet olandır,
En kötüsü de uydurma ve bid'at olandır.»

İmam Mâlik, Ömer b. Abdilaziz'in şu sözlerinden çok hoşlanırdı: «Peygamber (S.A.) ve O'ndan sonra işbaşına gelen ulü'l-emr, bir kısım sünnetler koymuşlardır. Bu sünnetlere bağlanmak, Allâh'ın

---

(23) En'âm Sûresi, 15.

kitabına uymak, Allah'a taatı tamamlamak ve O'nun dininde kuvvetli olmaktır. Hiç kimse bu sünnetleri değiştiremez. Bunlara aykırı olan şeyleri yapamaz. Bu sünnetlere sarılanlar hidâyete erer, bunlardan yardım isteyen kazanır, kim bunları terkederse Allâh'ın şu âyetine muhatap olur: **«Kim mü'minlerin yolundan başkasına oyup giderse onu döndüğü yolda bırakırız, onu cehenneme koyarız. Orası ne kötü bir yerdir.»** [24].

İşte İmam Mâlik, böylece hem akide, hem de fıkıh üzerine yaptığı çalışmalarda sünnetten ayrılmamıştır. O, insanların akideyi, Allâh'ın Kitabı ve O'nun Elçisi'nin Sünnetinden almalarını, şeriatın ne usûlünde, ne de fürûunda akla aykırı bir şey bulunmamakla beraber, akideyi, mücerret aklın hükümlerinden çıkarmamalarını söylerdi.

İMAN MESELESİ

İmam Mâlik, imanın söz, inanç ve amel olduğunu söyler ve bu görüşünü Kur'an ve Hâdislerin nass'larından çıkarırdı. O, inancın arttığını kabûl eder ve eksildiğine dair bir şey söylemezdi. Çünkü Kur'an-ı Kerîm, imanın artacağını bildirmekte, azalacağına dair herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. İşte o, akide konusunda böyle nakle dayanır ve kişiyi sapıtan akli faraziye ve düşüncelerin peşine düşmezdi.

KADER MESELESİ

İmam Mâlik, hayır ve şerri ile kadere inanır, insanın hürriyet ve ihtiyar sahibi olduğunu, hayır veya şer olsun, yaptığı her şeyden sorguya çekileceğini kabûl ederdi. O, bu kadarla yetinir ve insan fiillerinin Alââh'ın ona verdiği bir kudretle veya takdir neticesinde meydana geldiğini söylemezdi. Bu konuda o şöyle demiştir: «Kaderiyecilerden kimi gördümse o bayağı, şaşkın ve düşük kimsedir.» İmam Mâlik bu görüşüne, Ömer b. Abdilaziz'in şu sözünü delil olarak gösterirdi: «Allah isyan edilmesini istemeseydi, İblis'i yaratmazdı. Çünkü o, bütün fenalıkların başıdır.» İmam Mâlik, buna ilâveten, «Kaderiyecilerin hallerini şu âyet-i kerîme ne güzel açıklıyor, derdi: **«Eğer biz dileseydik herkesi elbette hidâyete erdirirdik. Fa-**

---

(24) Nisâ Sûresi, 115.

kat benden (sâdır olan): **Cehennemi mutlaka bütün cinlerle ve insanlardan** (niçeleriyle) **dolduracağım, sözü gerçekleşecektir.»** [25].

KEBÎRE MESELESİ

İmam Mâlik'in büyük günah (Kebîre) işleyenler hakkındaki görüşü şöyle idi: Büyük günah işleyenler günahları kadar azap görecekler. Ancak Allah dilerse bunları affeder. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de: **«Şüphesiz ki Allah, kendisine eş tanınmasını yarlığamaz. Ondan başkasını, dilediği kimseler için yarlığar.»** [26] buyurulmuştur. İşte bu, Ebu Hanife'nin görüşüdür. Ebu Hanife'nin oğlu Hammad, babasının bu görüşünü açıkladığı zaman, İmam Mâlik ona katılmıştır. İmam Mâlik bu konuda şöyle der: «Kul, Allah'a şirk koşmaksızın, bütün büyük günahları işlese, sonra bu kötü hallerden vazgeçse umarım ki o, Cennetin yüksek derecelerine erebilir. Büyük günah, kul ile Rabbi arasında bir şey olup kul bunun afvını dileyebilir. Afvı istenilmeyen her sapıklık ise, sahibini cehennem ateşine sürükler.» [27]

KUR'ÂN-I KERÎM'İN YARATILMIŞ OLUP OLMAMASI MESELESİ

İmam Mâlik zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmış (mahlûk) olup olmaması meselesi ortaya atılmıştı. Bu meseleyi ortaya atan Ca'd b. Dirhem idi. O, bu meseleyi Yahudi asıllı olan ve İslâm akîdesini bozmak isteyen bir kimseden almıştır. Müslümanlardan bir kısmı; Kur'ân yaratılmıştır; diğer bir kısmı da, yaratılmamıştır, diye ısrar etmişlerdir. Hatâya düşmekten sakınan müslümanlar, bu meselenin bir fitne doğuracağını anlamışlar ve bu konuya dalmaktan kendilerini alıkoymuşlardır. İmam Mâlik de bunlar arasında idi. İmam Mâlik'e göre, müslümanları dinlerinde fitneye düşürmek için kendilerini vakfetmiş olan kimselerin ortaya attıkları meselelerin arkasına düşüp cedelleşmek doğru değildir.

KIYAMET GÜNÜ ALLAH'IN GÖRÜLÜP GÖRÜLMEMESİ MESELESİ

Mu'tezilîler de, kıyamet günü Allah'ı görmenin mümkün olup olmayacağı meselesini ortaya atmışlar, bu meseleyi aklî esaslara göre inceleyip Allah'ın görülemiyeceğini ileri sürmüşlerdir. Kur'ân-ı

(25) Secde Sûresi, 13.
(26) Nisâ Sûresi, 48.
(27) el-Medârik, varak: 207.

Kerim'deki **«Yüzler vardır o gün ter-ü tâzedir, Rablarını görecektir.»**[28] âyeti gibi nass'ları da te'vil etmişlerdir. Fakat İmam Mâlik, Allah'ı görmenin mümkün olduğunu, nass'ların zâhirlerine sarılarak ve bunları te'vil etmeksizin kabûl etmiştir. Lâkin Allah'ı görme olayının keyfiyetini ve bizim dünyadaki görme fiilimize benzeyip benzemediğini izah etmemiştir. Allah'ı görme işinin, O'nun yarattıklarından hiçbirine benzemeyen Yüce Zât'ına lâyık olacak bir şekilde gerçekleşeceğini, Kur'ân'da, **«Onun benzeri yoktur. O hakkıyla işiten, kemâlile görendir.»**[29] buyurulduğunu söylemiştir.

İşte İmam Mâlik, akâid hususunda sünnet ve sünnetin metodundan hareket etmiş, İslâm akîdesini bozmak isteyenlerin veya akâid meselelerinde müslümanlar arasında tefrika doğurmaya çalışanların yolundan gitmemiştir. Zira, bu yolun ötesinde fikrî ve rûhi bir çöküntü vardır.

SİYASET VE HİLÂFET MESELESİ

İmam Mâlik, siyaset konusunda **Hulefâ-i Râşidîn**'in tatbikatını kabûl ederdi. Ona göre adaletin yerine getirilmediği ve Peygamber (A.S.) in sahâbilerine sövülen bir memlekette oturulmaz. O, bu konuda; «Peygamber'in sahâbilerine söven bir kimsenin dünyada yeri yoktur.» ve «Haksız iş yapılan ve geçmişlere sövülen bir memlekette oturmak câiz değildir.» derdi.

İmam Mâlik, hilâfetin sadece Hâşimi âilesine veya Hz. Ali evlâtlarına mahsus olduğunu kabûl etmezdi. Çünkü Hz. Ebu Bekr, Ömer ve Osman gibi ilk büyük halifeler, ne Haşimi ne de Hz. Ali evlâtlarındandır. O, Hz. Ebu Bekr'in halife seçildiği gün sözkonusu olan ve hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu açıklayan hadîs-i şerifi rivayet etmiştir. Bundan anlaşılıyor ki kendisi de bu meseleyi böyle kabûl ediyordu.

İmam Mâlik'e göre, sahâbilerin **Hulefâ-i Râşidîn**'i seçtikleri usûl, en sağlam yoldur. Bu itibarla O, hürriyet içerisinde ve herhangi bir zorlama olmaksızın **bî'at** edilmek şartıyla halifenin yerine geçmek üzere birini tavsiye etmesini meşrû görmüştür. Nitekim Ebu Bekr (R.A.), Hz. Ömer'i yerine halife olarak tavsiye etmiştir. İmam Mâlik, önceki halife tarafından tâyin edilen belli miktarda şahısların teşkil edeceği şûrâyı da kabûl etmiştir. Yâni İmam Mâlik, Hz. Ebu

(28) Kıyâme Sûresi, 22, 23.
(29) Şûrâ Sûresi, 11.

Bekr ve Hz. Ali'nin halifelik makamına getirilmelerinde sahâbîlerin yaptığı gibi önceden tâyin edilen şûrâyı yerinde bulurdu.

İmam Mâlik'e göre Mekke ve Medine'deki müslümanların bîatı kâfîdir. Mekke ve Medineliler dâhil olmazsa diğer ülkelerdeki müslümanların biatı yeterli olmaz. Onun bu şekildeki anlayışı, tamamen sahâbilerin usûlüne uygundur.

İmam Mâlik, kendi gücüyle halifelik mevkiine gelen ve daha sonra halkın kendi rızasıyla biat ettiği adaletli kimseyi meşrû bir halife sayardı. Çünkü, halkın rızasıyla bîat etmesi, onun halîfeliğini meşrûlaştırmış olup bunda müslümanların menfaati vardır.

İmam Mâlik, siyasi görüşlerinde dâima maslahat ve adaleti esas alırdı. Fesat ve zarara sebep olan şeyleri câiz görmezdi. Adalet ve maslahata götüren şeyleri câiz görürdü. İstemedikleri şeyleri yaptırmak için insanları zorlamak (ikrah)'da maslahat ve adalet yoktur. Halife el-Mansur'a karşı ayaklananlardan biri —belki bu Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'dir —Ona; «Bana Mekke ve Medineliler biat ettiler, sen Ebu Ca'fer el-Mansur'un zulmünü görüyorsun işte!» demiştir. İmam Mâlik de; «Sen, Ömer b Abdilaziz'i, kendinden sonra iyi bir kimseyi veliahd olarak tâyin etmekten alıkoyan şey nedir biliyor musun?» diye sordu. O da; «Hayır» dedi. İmam Mâlik, bunun üzerine şöyle söyledi: «Yezid b. Abdilmelik'e biat yapılmıştı. Ömer b. Abdilaziz, başkasına biat edildiği takdirde adı geçen Yezid'in karışıklık çıkarıp insanları öldüreceğinden ve maslahata aykırı işlere başvuracağından korkmuştur.» [30]

İşte burada görüyoruz ki İmam Mâlik, halife seçimindeki örnek şekillere değil, gerçeklere ve müslümanların içinde bulunduğu duruma göre düşünmektedir. İmam Mâlik'e göre mevcut maslahatların dâima gözönünde tutulması, insanları tâat veya muhalefet etmeye teşvik edenlerin bu maslahatları değerlendirmesi gerekir. O bu prensipten hareket ederek, sükûn ve huzurun, isyan ve anarşiden; fitnelerden uzak durmanın, fitneye sebep olacak davranışlardan üstün olduğu neticesine varır. Ayaklanmaksızın hükümdâr doğru yola sevkedecek şekilde irşâd etmek, maslahat icabı olup, fesat ve zarara meydan vermez.

Hükümdar zalim olursa sabırlı olmak ve onu irşâd etmek gerekir. Buradaki sabır, zulme boyun eğen zavallı insanın sabrı değil halkın maslahatını gözönüne alan kimsenin sabrıdır. Fesat, dâima isyan hareketleriyle birlikte çıkmaktadır. Zalim hükümdârı güzel öğütlerle ve ona dinin emirlerini hatırlatmak sûretiyle adaletli ol-

(30) el-Medârik, varak : 149.

maya sevketmek lâzımdır. Bu vazifeyi olgun bir yol gösterici (mürşid) yerine getirir. Eğer o, zalim hükümdârın hışmına uğrar ve güzel öğüt verme yolunda öldürülürse şehid olur; çünkü Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: **«Şehidlerin en hayırlısı Abdülmuttalib'in oğlu Hamza ile zalim sultana karşı hakikatı söylediği için öldürülen kimsedir.»** Eğer müslümanlar, İmam Mâlik'in bu görüşüne uysa, müslüman âlimleri öğüt ve irşâd vazifesini yerine getirse ve ikiyüzlü dalkavuklar bulunmasa, hiçbir istibdat ve hiçbir zalimin azgınlığı sürüp gitmez.

İMAM MÂLİK'İN FIKIH VE HADÎSİ

Yukarıda da söylediğimiz gibi İmam Mâlik hem muhaddis, hem de fakîh idi. O, hadîs rivayet ettiği râvîleri iyice süzgeçten geçirirdi. Belki de O, rivayeti esaslı şekilde bir disipline bağlayan ilk muhaddistir. Kendisinden sonra gelen talebesi İmam Şâfiî, bu işe son derecede önem vermiştir. İmam Mâlik'in Peygamber (S.A.)'den yaptığı rivayet, rivayetlerin en sağlamı ve altın halkaları sayılır. Buhârî; «En sağlam rivayet İmam Mâlik'in Nâfi' vâsıtasıyla Abdullah b. Ömer'den yaptığı rivayetlerdir.» demiştir.

İmam Mâlik'in hadîsteki yerini, ilk hadîs mecmuası sayılan «el-Muvatta'» adlı kitabından söz ederken anlatalım. Şimdi burada onun fıkhını ele alalım...

Bütün âlimler, İmam Mâlik'in büyük bir fakîh olduğunu kabül ederler. Ayrıca İbni Kuteybe, onun aynı zamanda re'ye dayanan fakihlerden olduğunu söyler. Bâzı âlimler, Yahya b. Said'den sonra re'ye dayanan fakîh kimdir? diye sormuşlar ve; İmam Mâlik'tir, cevabını almışlardır. İmam Mâlik'in fıkhî istinbat sahasında kendine has bir metodu vardı. Fakat, rivayet konusundaki bâzı metodlarını yazdığı halde, istinbat metodunu yazmamıştır. Bununla beraber, onun bir kısım ifadelerinden bu metodunun anahatları belli olmaktadır. Yani kendisinden intikal eden fer'î fıkıh meselelerinden, onun istinbat metodunu çıkarmak mümkündür. Nitekim Mâlikî Mezhebinin fakîhleri, bu işi yapmışlar ve İmam Mâlik'in, fıkhını bina ettiği metod ve prensiplerini kitap halinde toplamışlardır.

Kıd Iyaz: «el-Medârik» te İmam Mâlik'in istinbat konusundaki metod ve dayandığı esasları anlatır. Ayrıca Mâliki fahîklerinden Râşid b. Ebî Râşid de, «el-Behce» de bunları anlatmıştır.

Bu iki bilgin ile diğerlerinin anlattıklarını özetliyecek olursak şöyle diyebiliriz: Hicret Yurdu'nun İmamı olan Mâlik, önce Allah'ın kitabına sarılırdı. Kitapta bir nass bulamazsa sünnete yönelirdi. Ona göre Peygamber'in hadîsleri, sahâbîlerin fetvâ ve hükümleri ile Medînelilerin ameli sünnete dâhildir. Sünnetten sonra bütün çeşitle-

riyle Kıyas gelir. Kıyas, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden ve aralarında müşterek olan bir illet sebebiyle hakkında nass bulunan bir meseleye bağlamaktır. Kıyasla birlikte **maslahat, seddü'z-zerayi', örf ve âdetler** yer alır.

Bu esasları ayrı ayrı kısaca görelim:

KİTAB

İmam Mâlik, Kitab (Kur'ân)'ı bütün delillerin üstüne kor. Çünkü Kitab, bu şeriatın aslı ve anayasasıdır. Kitabın içine aldığı hükümler kıyâmete kadar bâki'dir. İmam Mâlik, Kitab'ı Sünnet ve diğer delillerin başına kor... Dolayısıyla İmam Mâlik, Kitab'ın te'vil kabûl etmeyen sârih nassına sarılır. Eğer bizzat şerîat'ta nassın te'vil edilmesini gerektiren bir delil bulunmuyorsa, nassın te'vil kabûl eden zâhirini de olduğu gibi alır. O, **mefhum-ı muvâfakat'a** göre de hareket eder. Mefhum-ı muvâfakat ise, sözün ihtivâ ettiği ma'nâya uygun düşen hükümdür ki, buna **fahvây-i kelâm** denir. Şöyle ki: Herhangi bir hüküm üzerinde Kur'an'ın bir nassı bulunur ve aklî bir gayret göstermeksizin doğrudan doğruya bu nass'ın ifade ettiği hükümden daha ağır bir hüküm çıkarılabilir. Meselâ yetim malları ve bu malları yiyenler hakkında Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: **«Yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler, karınlarına ancak ateş yemiş olurlar. Onlar çılgın bir ateşe gireceklerdir.»** [31]

Bu nass'dan, yetim mallarının boş yere saçılıp savrulmasının ve bu malları korumada kusur edilmesinin yasaklanmış olması hükmünü kolayca çıkarabiliriz.

İmam Mâlik, **mefhum-i muhâlefet'i** de alır. Bu da, nass'ın bir vasıf veya benzeri bir şeyle mukayyet olarak hüküm ifade etmesidir. Nass'daki vasıf veya kayıt bulunmadığı takdirde hükmün aksi anlaşılır. Meselâ; **«Sâime'de zekât vardır.»** hadîs-i şerifi böyledir. Çünkü bu nass'dan anlaşıldığına göre sâime olan devenin —ki bu, umumî otlaklarda yayılan hayvandır— zekâtı verilecektir. Bunun mefhum-i muhâlefetine göre içeride yemlenen deve için zekât verilmez. Gerçi İmam Mâlik, içeride yemlenen deve (ma'lûfe) ye zekât düştüğünü başka delillerle isbatlamıştır.

O, hükmün illetine yapılan «tenbih» ile de amel ederdi. Meselâ; Kur'ân-ı Kerîm'de: **«De ki: Bana vahyolunanlar arasında bir kimsenin yiyeceği içinde haram edilmiş bir şey bulamıyorum. Yalnız ölü,**

---

(31) Nisâ' Sûresi, 10.

veya dökülen kan veya domuz eti —ki bu şüphesiz bir murdardır— veya Allah'dan başkasının adına boğazlanmış olan hayvan müstesnâdır.»[32] buyurulmaktadır. Bu âyetten anlaşıldığına göre buradaki şeylerin haram edilmesinin sebebi, pis ve kötü bir yiyecek oluşudur. Bu vasıfları taşıyan benzeri şeyler de haramdır.

İmam Mâlik, sarih bir nass olsun, işaret olsun, tenbih olsun, mefhum olsun Kitap'tan anlaşılan şeylerin hepsini delil olarak alır. O, Kitab'ı, Hadîs ve diğer delillerin başına kor, bâzı hadîsi senediyle rivâyet eder, sonra da Allâh'ın Kitabı'na muhalif ise reddederdi. Meselâ; **«Köpek, birinin kabına batarsa o bunu, biri temiz toprakla olmak şartıyla, yedi kere yıkasın.»** hadîsini rivayet etmiş, sonra bu hadîs'e göre amel etmemiştir. Çünkü onu sahih ve sabit saymamıştır. Zîra Kur'an-ı Kerîm şu âyetiyle köpeğin avladığı hayvanın yenilmesini mübah kılmıştır: **«Kendilerine hangi şeylerin helâl edildiğini sana sorarlar. De ki: Bütün iyi ve temiz rızıklar size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğretip yetiştirdiğiniz avcı köpeklerin size tutuverdiklerinden de yeyin ve üzerine besmele çekin.»** [33].

İmam Mâlik, köpek necis ise avı nasıl mübah oluyor? diye itirazda bulunmuştur. O, çocuğun vekâlet almaksızın babası veya annesi adına haccetmesini câiz kılan haberi de kabûl etmemiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır: **«Gerçekten insan için kendi çalıştığından başka bir şey yoktur. Hakîkaten çalıştığı ileride görülecek, sonra ona, tam bir mükâfat verilecektir.»** [34].

SÜNNET

Sünnet, Kitap'tan sonra gelir ve ikinci mertebede yer alır. İmam Mâlik, mütevâtir olan sünneti delil olarak kabûl eder. **Mütevâtir** sünnet ise, yalan üzerinde birleşmesi imkânsız olan bir topluluğun ittifakla rivayet ettiği ve bu rivayet senedini Peygamber (S.A.)'e kadar ulaştırdığı hadîstir. İmam Mâlik, meşhur sünneti de kabûl eder. Meşhur sünnet de; Peygamber'den bir, iki veya daha çok sahâbînin rivayet ettiği ve tevâtür derecesine ulaşmayan hadîstir. Bu hadîsi, daha sonra, yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan birçok sahâbî rivayet etmiştir. Yahut da, bir veya daha çok tâbiî'nin rivayet ettiği ve daha sonra yalan üzerinde ittifak etmiyeceklerinden emin olunan birçok tabiin'in rivayet ettiği hadislere «meşhur hadîs-

(32) En'am Sûresi, 145.
(33) Mâide Sûresi, 4.
(34) Necm Sûresi, 39-41.

ler» denir. Bu hadislerin, tâbiiler veya teba-i tâbiin devrinde meşhur olması şarttır. Daha sonraki devirlerde meşhur olmak bir şey ifade etmez. Meşhur hadisler, istidlâl bakımından mütevâtir hadislere yakındır.

İmam Mâlik, âhâd haber'leri de kabûl eder. Âhâd hadisler, tabiiler ve teba-i tâbiîn devirlerinde mütevâtir veya meşhur olmayan hadislerdir. O, Medînelilerin **amelîni** bu âhâd haberlere tercih eder. Kendi mezhebine mensup olan bâzı fakîhlerin istinbatına göre İmam Mâlik, kıyası da bu haberlere tercih ederdi. Bu hususu ileride açıklayacağız. Kadı İyaz ve «el-Mukaddemâtu'l-Mümehhedât»da Büyük İbni Rüşd (*), İmam Mâlik'in kıyası âhad haberlere tercihi konusunda iki türlü rivayet zikrederler: O, bir rivayete göre, âhad haberi kıyasa, başka bir rivayete göre de, kıyası âhad habere tercih ederdi.

İmam Mâlik'den birtakım meseleler rivayet edilmiştir ki o, bu meselelerde rivayet ettiği âhad haberleri re'y ile terketmiştir. Meselâ; Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiği alım - satımdaki **meclis** muhayyerliğini ifade eden hadîsi reddetmiştir. Bu hadîs şudur: **«Alıcı ve satıcı, birbirinden ayrılmadıkça muhayyerdirler.»** Yani alıcı ve satıcı birbirinden ayrılmadıkça yaptıkları akdi feshetme hakları vardır. İmam Mâlik bu hadîsi; «Elimizde bu hususta belli bir sınır ve tarif yoktur.» diyerek reddetmiş ve akidden sonra feshetme hakkını iptal etmiştir. Çünkü meclisin (akit yapma oturumunun) müddeti belli değildir.

İmam Mâlik, taksim edilmeden önce ganîmet olarak alınan deve veya koyun eti pişirilmiş olan tencereleri Hz. Peygamber'in ters çevirdiği haberini de reddetmiştir. Rivayete göre Peygamber (S.A.), taksimden önce ganimet hayvanlarının eti pişirilen tencereleri ters çevirmiş ve eti toprakta yuvarlamıştır. İmam Mâlik, bu haberin Peygamber'e nisbetini inkâr etmiştir. Çünkü tencereleri ters çevirip içindeki eti toprakta yuvarlamak, lüzumsuz yere maslahata aykırı ve zararlı bir davranıştır. Zira Peygamber'in vazifesi menetmektir. Bundan fazlasını yapmak onu ilgilendirmez.

İmam Mâlik, Peygamber (S.A.)'den vârid olan ve Ramazan Bayramının ikinci gününden itibaren başlayan altı günlük **Şevval orucu** hakkındaki haberi de kabûl etmemiştir. Çünkü bu haber, Ramazan orucunu artırmaya sebep olmaktadır.

Böyle birçok fürû' meselelerinde İmam Mâlik, maslahat veya

(*) Bu zat, Ebu'l-Velid İbni Rüşd el-Kebir (450 - 520 H./1058 - 1126 M.) olup ünlü İslâm filozofu İbni Rüşd el-Hafîd (1126 - 1198) M.)'in dedesidir. Çeviren.

kıyası tercih ederek, âhâd haberleri reddetmektedir. Yâni İmam Mâlik, istinbat ile elde edilmiş de olsa, herkesçe bilinen bir nass (asl)'a aykırı düşen âhâd haberleri bırakır ve bunların Hz. Peygamber'e nisbetini reddederdi. Ancak böyle haberleri, kesin olan başka bir nass (asl) desteklerse kabûl ederdi.

Bu açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere İmam Mâlik, yalnız hadis taraftarı bir fakih değil, aynı zamanda re'ye de değer veren bir fakihtir. Gerçi O, talebesi Şâfii'nin deyişi ile hadiste «Işık saçan büyük bir yıldız» idi. Allah, ikisinden de râzı olsun.

MEDÎNELİLERİN AMELİ

Ancak Peygamber'den nakledildiği düşünülebilen Medînelilerin amelini, İmam Mâlik hüccet sayardı. Hocası Rabia b. (Ebi) Abdirrahman gibi o da; «Bin kişinin bin kişiden rivayeti, tek kişinin tek kişiden rivayetinden daha üstündür.» derdi. Bu itibarla O, re'ye dayanan Medînelilerin amelini âhâd haberlere tercih eder, Medînelilerin amelini delil olarak tanımayan ve onlara muhalefet eden her fakihi kınardı. İmam Mâlik, Leys b. Sa'd'e yazdıığ risalesinde bu hususu şöyle anlatır:

«Bana gelen haberlere göre sen, bizim bulunduğumuz bu memleketteki cemaatın bağlı olduuğ şeylere aykırı olarak halka çeşitli fetvâlar veriyormuşsun. Sen — emanet ve fazîlet ehli oluşuna, senden öncekilerin sana olan ihtiyacına ve senin söylediklerine itimat etmelerine rağmen — nefsini tehlikeye atmaktan korkmalısın. Ve uyduğun takdirde seni kurtuluşa götürecek olan şeylere bağlı kalmalısın. Çünkü Kur'an'da Allah şöyle buyurmuştur: «...**O halde sözü dinleyip en güzeline uyan kullarımı müjdele!**» [35]. Zira insanlar, Kur'an'ın nâzil olduğu Medîne ahâlisine tabidirler.»

Medînelilerin ameli, İmam Mâlik'den önce de revaçta idi. Hattâ kadılar, Medînelilerin amelini Peygamber (S.A.V.)'den nakledilmiş olarak kabûl ederlerdi. Rivayete göre, Kadı Muhammed b. Ebî Bekr'e verdiği bir hüküm dolayısıyla şöyle denilmiştir: «Bu hususta şöyle bir hadis yok mudur?» O; «Evet, vardır.» demiştir. Kendisine; «O halde niçin buna göre hükmetmiyorsun?» denildiğinde; «İnsanlar, bu hadis karşısında nasıl davranmışlardır?» diye cevap vermiştir. Yani Medine'deki sâlih kimseler, bu hadis üzerinde ittifak etmemişlerdir. Dolayısiyle O, Medînelilerin amelini, Hz. Peygamber'den nak-

(35) Zumer Sûresi, 17, 18.

ledilmiş olması itibariyle daha kuvvetli görmüş ve nisbeten zayıf olan bir haberi ondan kuvvetli olan bir amel ile reddetmiştir.

SAHÂBÎ'NİN FETVÂSI

İmam Mâlik, sahâbînin fetvâsını, amel edilmesi vâcip olan bir hadîs olarak kabûl ederdi. Bunun içindir ki O, haccın bir kısım vecibelerini yerine getirirken, bâzı sahâbîlerin fetvâlarına göre amel edip Peygamber (S.A.V.)'den bu hususta rivayet edilen bir ameli terketmiştir. Çünkü bu sahâbîlerin, hac sırasında Peygamber'in emri olmaksızın herhangi bir fiili yapması imkânsızdır. Zira hac ile ilgili ibâdetler nakle dayanır ve başka türlü bilinemez. İşte İmam Şâfiî, bu gibi konularda hocası İmam Mâlik'i tenkit etmiş ve hocasının asl'ı fer'i mevkiine, fer'i de asl mevkiine koyduğunu söylemiştir... Çünkü, Peygamber (S.A.V.)'in sözü asl'dır, sahâbinin sözü ise, ona dayanan feri'dir. Öyleyse feri' nasıl olur da asl üzerine tercih edilir?

Lâkin İmam Mâlik, sahâbînin sözünü, ancak nakil ile bilinebilecek olan bir meselede delil olarak alırdı. Buradaki çatışma iki asl arasındadır, asl ile feri' arasında değildir. O halde, İmam Mâlik, iki asl'dan hangisi kuvvetli ise onu tercih ederek, İslâm'ın umumî hükümlerine uygunluk bakımından en kuvvetli olanı alıp ikincisini reddetmiş ve onun Peygamber (S.A.V.)'e nisbetini sabit saymamıştır.

Rivayet edildiğine göre İmam Mâlik, büyük tâbiîlerin fetvâlarını da delil olarak alırdı. Fakat bunları, sahâbîlerin sözlerinin derecesinde görmezdi. Tabîatıyla, tâbiîlerin fetvâlarını da Peygamber'e nisbet edilen hadîslerin derecesinde görmezdi. Ancak, tâbiîlerin fetvâsı üzerinde **Medînelilerin icma'**ı hâsıl olmuşsa, İmam Mâlik bu fetvâyı delil sayardı.

KIYAS, İSTİHSAN VE MASÂLİH-İ MÜRSELE

İmam Mâlik, **kıyas**'ı kabûl ederdi. Ona göre kıyas sözü, kıyasın ıstılahî mânasına şâmildir. O da, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden ve aralarındaki ortak bir illet sebebiyle, hakkında nass bulunan meselenin hükmüne bağlamaktır.

İstihsan: Cüz'î maslahatın hükmünü, kıyasın hükmüne tercih

etmektir. Kıyasa göre hakkında nass bulunmayan meselenin hükmünü, hakkında nass bulunan bir meselenin hükmüne bağlamak gerektiği halde, cüz'î maslahat bunun aksini icap ettirmektedir. İşte İmam Mâlik, bu maslahata göre hükmetmekte ve buna «İstihsan» adını vermektedir. Bu, istihsanın ıstılahî mânasıdır. Fakat İmam Mâlik, istihsanı bütün maslahatları içine alacak şekilde tamim etmiştir. Ona göre istihsan, nass bulunmayan yerde maslahatın hükmüne uymaktır. İsterse bu konuda kıyas bulunsun, isterse bulunmasın. Öyle anlaşılıyor ki İmam Mâlik'in istihsan tâbiri, hem ıstılahî mânada istihsanı, hem de masâlih-i mürseleyi içerisine almaktadır.

Masâlih-i mürsele (*) : Hakkında müsbet veya menfî özel bir delil bulunmayan maslahatlardır. Dolayısıyla herhangi bir nass bulunmazsa bu maslahatlara göre hareket edilir. Ancak burada güçlüğün kldırılması, nazarı dikkte alınan maslahatların İslâmiyetin muteber saydığı maslahatlardan olması şarttır.

İmam Mâlik, maslahatlara göre hareket etmeyi, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, istihsan sayardı. Ve: «İstihsan ilmin onda dokuzudur» derdi. Nass bulunmazsa kıyasa göre hareket etmek, bazan sıkışık bir durum meydana getirir. Bunun içindir ki İbni Vehb; «Kıyasa fazla dalan hemen hemen sünnetten ayrılmış olur.» demiştir.

Hulâsa, İmam Mâlik, herhangi bir Kur'an veya Hadîs nassı bulunmazsa maslahatın hükmüne uyardı. Çünkü şeriat, sadece insanların maslahatlarını temin için gelmiştir. Şer'î her nass, şüphesiz bir maslahatı ihtivâ eder. Nass bulunmazsa Allah'ın şeriatının amaçlarına uygun olan hakikî maslahata göre hareket edilir. Şâtıbî, bu hususta şöyle der:

«İmam Mâlik, masâlih-i mürseleye göre hüküm verirken şeriatın amaçlarına riayet ederek, maslahatın mânâsını derinlemesine kavrayan bir kimse olarak hareket etmiş, şeriatın amaçlarının dışına çıkmadığı gibi, onun herhangi bir esasına da aykırı davranmamıştır... Fakat, çoğu zaman âlimler, onun masâlih-i mürsele anlayışını tenkit etmiş ve onun daha ileri giderek teşri' (yasama) kapısını açtığını sanmışlardır... Heyhat!. Rahmetli, bundan ne kadar uzaktır. Hattâ fıkıhta öncekilere uymaya razı olan odur. O derecede ki, bâzıları, onun kendisinden öncekileri taklit ettiğini sanmıştır. Lâkin O, Allah'ın dîninde basîret sahibi idi.» [35].

(*) Buna göre istidlale «İstıslah» denir ve bilhassa Mâlikî Mezhebi ile Hanbeli Mezhebinde mühim bir yer işgal eder. Hanefî Mezhebi ile Şâfiî Mezhebinde de bu prensibin bir yeri varsa da, tâlî derecede kalır. Buna mukabil Hanefîlerde istihsan, Şâfiîlerde de kıyas, Mâlikîlerdeki istıslahın yerini tutar. Çeviren.

(35) Şatıbi, el-İ'tisâm, c. II, s. 311.

SEDDÜ'Z-ZERÂYİ'

Seddü'z-zerâyi', İmam Mâlik'e göre aslî bir delil teşkil eder. Ondan rivayet edilen birçok fürû' meselelerinde bunun esas teşkil ettiği görülür. Bu prensibe göre, harama götüren şey haramdır, helâla götüren şey helâldir. Maslahata götüren şey de matluptur. Mefsedet (zarar)'e götüren şey ise haramdır. Mefsedet'e sebep olan şeyler dörde ayrılır:

1 — Kesin olarak mefsedet'e götüren şey; meselâ, içeri giren kimsenin düşmesine sebep olacak şekilde kapının arkasına kuyu kazmak böyledir.

2 — Ekseriya mefsedet'e götüren ve bu hususta gâlip zan hâsıl olan (*) şey; üzümü, şarap yapan kimseye satmak gibi.

3 — Nâdir olarak mefsedet'e sürükleyen şey; kimseye zararı olmayan bir yerde kuyu kazmak gibi.

Birinci ve ikinci kısma giren şeyler, İmam Mâlik'e göre kesin olarak haramdır. Üçüncü kısma girenler ise, haram değildir. Çünkü, nâdir şeyler üzerine hükümler bina edilmez.

4 — Ekseriya mefsedet'e sebep olan, fakat bu hususta gâlip zan hâsıl olmayan şey; veresiye satış böyledir. Çünkü bu türlü satışlar, bazan faize sebep olmakta ve bâzı kimseler de bu yola başvurmaktadırlar. Burada iki husus birbiriyle çatışmaktadır. Biri esas olan izin hususu ki, buna göre veresiye satış helâldir. Diğeri de faize sebep olan husus ki, buna göre de veresiye satış haramdır. Bu itibarla Mâlikiler, veresiye satışın sahih olduğunu kabûl ederler. Yani faiz maksadının bulunup bulunmadığını satıcının niyetine bırakırlar. Eğer satıcı faiz kastediyorsa gönahkâr olur ve cezası Allah'a aittir. Faiz kasdetmiyorsa günah işlemiş olmaz.

İşte İmam Mâlik, İslâmî hükümler için geniş bir kapı açmış ve buna göre birçok meseleleri çözmüştür. Bu yüzden onun mezhebi çok verimli olmuş ve fıkhı, şerîatın esaslarıyla insanların maslahatlarını birbirine bağlayan maslahatı koruyucu bir renk kazanmıştır (**).

(*) **Büyük bir ihtimalle, zarara veya kötülüğe sebep olduğu tahmin edilen. Çeviren.**

(**) **İmam Mâlik'in istinbat konusunda dayandığı başka deliller de vardır. Bunlardan biri «İstishab» dır. Bu da; bir şeyin değiştirilmesini icabettiren müsbet veya menfi bir delil yoksa o şeyin eski hali üzere devam etmesidir.**
İşte İmam Mâlik'in, İmam Ebu Hanife'ye muhalefet ettiği noktalardan biri de budur. Gerçi Hanefîlere göre de «Berâet-i asliyye» esastır. Fakat istisbab her hususta bir hüccet değildir. Çeviren.

ESERLERİ

Bize İmam Mâlik'in çeşitli risaleleri intikal etmiştir. Talebeleri, onun her türlü fikirlerini rivayet etmişler ve bunları kitap haline getirmişlerdir. Abdullah b. Vehb (öl. 197 H.), hocası İmam Mâlik'in derslerinde dinlemiş olduğu takrirlerini toplamış ve «el-Mücâselât» adı ile bir kitap meydana getirmiştir. Bu kitap, büyük bir cilt teşkil etmekte olup İmam Mâlik'in rivayet ettiği hadîs, eser, terbiye ve âdâb-ı muâşeretle ilgili meseleleri içine almaktadır. Fakat, bunu kitap haline getiren İbni Vehb'dir. İmam Mâlik'in kader hakkında da bir risalesi vardır. Bunu, talebesi İbni Vehb'e göndermiştir. Onu da rivayet eden İbni Vehb'dir. Bâzı kadılar için yazdığı kazâî hükümlere dair bir risalesi daha vardır. Bunu da, kendisinden bâzı talebeleri rivayet etmiştir. Fetvâ hakkındaki risalesi de böyledir.

Bu kitapların İmam Mâlik'e nisbeti tartışma konusu edilmiştir. Fakat ona nisbetini kabûl eden görüş tercihe lâyıktır. İmam Mâlik'e nisbetinde şüphe edilmeyen kitap «el-Muvatta» adlı eseridir (*).

EL-MUVATTA' ADLI ESERİ

İmam Mâlik tarafından yazılan bu kitap, konusunda tedvin edilmiş ilk eserdir. Bu eserde hadîs rivayetleri toplanmıştır. Bundan önce müslümanlar, zihin ve hâfızalarına güveniyorlardı. Öte yandan birçok râvîler, yazı yazmayı ve eser telifini bilmiyorlardı. İmam Mâlik devrinde tedvin ve telif başlamıştı. Daha önce Ömer b. Abdilaziz, hadislerin toplanmasını düşünmüş; fakat, onun bu isteği gerçekleşememişti. Daha sonra Ebu Ca'fer el-Mansur, bütün halkı bir kanun üzerinde toplamak fikrini ortaya atmıştır. Onun istediği bu kanun Medine'deki fıkıh ve oradaki râvîlerin rivayet ettiği hadîsleri ihtivâ edecekti. Bu hususta el-Mansur'a çeşitli teklifler yapılmıştı. Bu arada Abdullah b. el-Mukaffa', sahâbiler hakkında yazdığı risalede bu konuya halifenin dikkatini çekmiş ve bütün kazâi hükümlerin tek

---

(*) İmam Mâlik'ten rivayet edilen fetvâları içine alan «el-Müdevvene» adlı bir eser vardır. Bunu, talebesi Abdurrahman b. el-Kâsım (öl. 191 H.)'dan Esed b. el-Furat vâsıtasıyla Abdusselâm Sahnun rivayet etmiştir. Bu eser, Mâlikî Mezhebinin ana kitabını teşkil eder. (Bak Muhammed Ebu Zehra, el-İmam Mâlik, Kahire 1952, s. 246.)
Süyûti, «Tezyin el-Memâlik»'inde Kadı Iyaz'ın «Tertîb el-Medarik» adlı eserinden naklen İmam Mâlik'in birçok risalelerini zikreder; bu arada yıldızlar (Nücûm)'a dair bir kitabı ile Harun er-Reşid'e yazdığı bir risalesi üzerinde durur. Harun er-Reşîd'e yazdığı bu risale, Mısır'da basılmış olup öğüt ve âdâb-ı muâşeret konularını ihtivâ etmekte ve vaizlerin elinden düşmemektedir. (Bak, M. E. Zehra, el-İmam Mâlik, Kahire 1952, s. 201.) Çeviren.

esasa bağlanmasını ve bu konuda hiçbir memleketin diğerinden farklı olmamasını el-Mansur'a arzetmişti.

Elbette, el-**Muvatta**'ın tedvînini gerektiren çeşitli sebepler vardır. İmam Mâlik, bu eseri Ebu Ca'fer el-Mansur devrinde (onun teklifi üzerine) yazmaya başlamış, fakat el-Mansur'un sağlığında bunu tamamlayamamıştır. Ancak el-Mehdî devrinde tamamlayabilmiştir. Fakat onun bu eseri, bütün memlekete şâmil bir kanun olmamıştır. Çünkü İmam Mülik, buna müsaade etmemiştir. Hârun er-Reşîd, bu eseri kanun olarak kabûl etmek ve bir nüshasını bütün halka öğretmek için Ka'be'ye asmak teşebbüsünde bulunmuştur. Lâkin İmam Mâlik, buna da râzı olmamış, insanlara kazâî hükümlerinde kolaylık sağlamak için bundan sarfınazar etmiştir.

el-**Muvatta'**, bir hadîs ve fıkıh kitabıdır. Hadîsler, İmam Mâlik'in içtihad ettiği fıkhî mevzuların içerisinde zikredilir. Sonra Medînelilerin icmâ' üzere olan amelleri, bundan sonra da İmam Mâlik'in karşılaştığı tâbiîlerin re'yleri ve kendisinin yetişemediği sahâbîlerle Said b. el-Müseyyib gibi tâbiîlerin re'yleri anlatılır. Medîne'deki meşhur re'yler ve İmam Mâlik'in hadîs, sahâbîlerin fetvâ ve hükümleri ve bâzı tâbiîlerin re'y ve fetvâlarına dayanarak ileri sürdüğü ictihadlar bu kitapta yer almaktadır. Bunun içindir ki İmam Mâlik'in fıkhî re'yi, tahric edilmiş ve öncekilere uyan bir re'ydir. Yeni ve icat edilmiş bir şey değildir. İmam Mâlik der ki: «Kitaptakilerin çoğu re'ydir. Andolsun ki aslında onlar re'y değildir. Ancak, bir çok ilim ve fazîlet sahiplerinden ve kendilerinden ilim tahsil ettiğim büyük imamlardan işitilmiştir. Bu imamlar, Allah'dan korkan kimseler idi. Bunları, o imamlara nisbet etmekten çekindiğim için «re'ydir» dedim. Onların re'yleri, yetiştikleri sahâbîlerin re'yleri gibidir. Ben de onları bu re'ylere bağlı buldum. İşte bu, asırdan asıra zamanımıza kadar intikal eden bir mirastır. Yani bu, önceki imamların teşkil ettiği bir topluluğun re'yidir.»

İşte el-**Muvatta'**, hem sünneti, hem de İmam Mâlik'in sünnet üzere bina ettiği şeyleri ihtivâ etmektedir.

el-**Muvatta**'daki hadîslerin miktarı râvîlerine göre değişmektedir. Çünkü el Muvatta'ı rivayet eden râvîler değişik olduğu için zaman zaman yapılan rivayetler de daimâ değişik şekilde tesbit edilmiştir. el-**Muvatta**'ın en meşhur iki rivayeti vardır:

1 — Biri Yahya b. el-Leysî el-Endelüsî (öl. 234 H.)'nin rivayeti,

2 — Öteki de İmam Ebu Hanîfe'nin talebesi Muhammed **b. el-**Hasen eş-Şeybânî (öl. 189 H.)'nin rivayetidir (*).

(*) el-Muvatta', iki cilt halinde Mısır'da 1348 yılında ve müteakip yıllarda müteaddit defalar basılmıştır. Çeviren.

MÂLİKÎ MEZHEBİ'NİN GELİŞMESİ VE YAYILIŞI

Usûlündeki zenginlik ve kaynaklarının çeşitliliği sayesinde Mâlîki Mezhebi'nin fürû'u çok gelişmiş ve tefekkür ufku oldukça genişlemiştir. İmam Mâlik'ten sonra bu mezhebi temsil edenler, kendileri için geniş bir düşünce sahası ve çok çeşitli içtihatlarda bulunacak bir fikir atmosferine sahip olmuşlardır. Bütün bu gelişme imkânlarının yanında, Mâliki Mezhebi'nin metod ve prensipleri çeşitli ve zengin olduğu gibi, İmam Mâlik'in talebeleri de kendisinden sonra hocalarının prensiplerini tatbik hususunda düşünce sahasını genişletmişlerdir. Mâliki Mezhebi bir çok memleketlerde yayılmıştır. Bu mezhebin fakihleri arasında derin bir fıkıh ile felsefe ve hikmeti birleştiren şahsiyetler vardır. Avrupalılara Aristo felsefesini tanıtan ve filozoflara hücum ettiği için Gazzâli'nin eser ve görüşlerini sert bir dille reddeden filozof İbni Rüşd el-Hafid (öl. 1198 M.), büyük bir Mâlikî fakîhi idi. İbni Rüşd'ün karşılaştırmalı fıkıh üzerinde **«Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktasıd»** adlı değerli bir eseri vardır.

Mâlikî mezhebinin birbirinden uzak çok çeşitli ülkelerde yayılışı ve ictihad sebeblerinin bolluğu, metod ve prensiplerinin zenginliği bu mezhebdeki görüşlerin artmasına sebep olmuştur. Mâliki fıkhını araştıran kimse, bu çok zengin görüşler sayesinde çeşitli fikir ürünlerini, muhtelif çevrelere ve bu çevrelerin örf ve geleneklerine uygun ve elverişli fıkhî anlayışları bulur. Bilhassa örf ve âdetin, Mâliki fıkhında istinbat bakımından, büyük bir yeri vardır. Bu sayede müfti, eğer kendisini, mezhebin kesin prensiplerine bağlanarak ictihad yapacak bir mevki'de görmezse, mevcut olan değişik fikirler arasında kolayca tercihlerde bulunabilir.

Bu hususta el-Hattâb şöyle der: «Bu zamanda fetvâ veren kimse, en azından mezhebin görüşlerini nakil hususunda mezhebin bütün rivayetlerini ve mezheb üstadlarının tefsirlerini, aralarındaki ihtilâfları nasıl izah ettiklerini, meseleleri birbirine nasıl teşbih ve

mukayese yaptıklarını, akla yakın veya uzak olan meseleleri birbirinden nasıl ayırdıklarını tam olarak bilmelidir. Ayrıca o, Karavilerden (*) müteahhirin (sonraki âlimler)'in kitaplarındaki meseleleri İmam Mâlik'in bunlardan önce yaşıyan talebelerinin eser ve rivayetlerini de bilmek mecburiyetindedir» [36].

MÂLİKÎ MEZHEBİNİN YAYILDIĞI YERLER

Mâlikî Mezhebi birçok ülkelere yayılmıştır. Mantıkî olarak düşünürsek, bu mezhebin doğduğu ve geliştiği Hicaz ülkesinde daha çok yayılmış olması gerekirdi. Çünkü o, Hicaz çevresinden beslenerek meydana gelen bir eserdir. Fakat öyle zaman olmuştur ki bu mezhebin durumu Hicaz'da çok değişmiştir. Bâzan ülkeye hâkim olmuş, bâzan da burada tamamen sönmüştür. Hattâ Medine'de bu mezhebin uzun zaman adının dahi unutulduğu ve 793 H. yılında buraya kadı tâyin edilen İbni Ferhun sayesinde yeniden canlandırıldığı anlatılır.

Mâlikî Mezhebi, Mısır'a İmam Mâlik'in sağlığında girmiştir. Bu mezhebi Mısır'a ilk olarak sokan, İmam Mâlik'in talebelerinden Abdurrahman b. el-Kâsım, Osman b. el-Hakem, Abdurrahman b. Hâlid, Eşheb ve Mısır'a yerleşen onun diğer talebeleridir. Mâlikî mezhebi, Mısır'ın hâkim mezhebi idi. Nihayet Şâfiî mezhebi bu ülkeye gelince, her iki mezheb arasında hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bugün bile Mısır'da, bilhasa ibâdet bakımından hâkim olan bu iki mezhebdir (**).

Tunus ve civarında da Mâlikî mezhebi hâkim bir duruma gelmiştir. Ancak Esed b. el-Furat'ın nüfuzlu olduğu devirde Hanefî mezhebi, Mâlikî mezhebini yenilgiye uğratmıştır. Adı geçen Esed b. el-Furat, aslında Mâlikî idi. Sonra Irak'a gelip İmam Muhammed b.

(*) Fas (Mağrib)'da 172-363 H. yıllarında hükümran olan İdrisîler zamanında (248 H.) inşasına başlanılan Câmiu'l-Karaviyyin, daha sonraları bir üniversite haline gelmiş ve birçok bilgin yetiştirmiştir. İşte metindeki «Karaviler»den maksat, burada yetişmiş olan Mâlikî bilginleridir. Çeviren.

(36) Şerhu'l-Hattâb alâ Muhtasari'l-Halil, c. I, s. 33. el-Hattab bu pasajı, el-Mâzerî'nin Şerhu't-Telkin'inden almıştır. Ayrıca Bak. Şeyh Ulleyş, Fetâvâ, c. I, s. 59.

(**) Mısır ve Kuzey Afrika Fâtımiler'in eline geçince Malikî Mezhebi büyük bir ihmale uğramış; fakat, Fâtımiler ortadan kalktıktan sonra, bilhassa Eyyûbiler ve Kölemenler zamanında yeniden canlanarak eski yerini almıştır. Çeviren.

el-Hasen eş-Şeybânî'den Hanefî fıkhını okumuş ve Hanefî mezhebini kabûl etmiştir. Daha sonra el-Muizz b. Bâdis, Tunus ve çevresini tekrar Mâlikî mezhebine sokmuştur. Hâlâ bu ülkelerde ibâdetler, Mâlikî mezhebine göre edâ edilmektedir.

Endülüs'te de Mâlikî mezhebi büyük bir otoriteye sahip idi. Söylendiğine göre, Endülüslüler bir müddet Şam'ın fakîhi olan İmam Evzâî'nin mezhebine bağlanmışlardır. Nihayet Mâlikî mezhebi gelip buraları istilâ etmiştir. Endülüs Emîri (Hakem b. Hişam)'nin katında büyük bir mevkii olan Yahya b. Yahya, kadılık mevkiine getirilince, Mâlikî mezhebi devletin otoritesinden çok faydalanmıştır. Abbâsî Devletinin başkadılığına tâyin edilen Ebu Yusuf, nasıl kadılık makamlarına sadece Hanefî mezhebi mensuplarını tâyin etmişse, Yahya b. Yahya da, aynı şekilde kendi mezhebine bağlı olanları işbaşına getirmiştir. Bu konuda İbni Hazm el-Endelüsi şöyle demiştir: «İki mezheb devletin otoritesine dayanarak bidayette yayılma imkânına kavuşmuştur: Doğuda Hanefî mezhebi, Endülüs'te de Mâlikî mezhebi.»

Mağrib'de de Mâlikî mezhebi aynı şekilde yayılmıştır (*).

İşte Mâlikî mezhebi İslâm ülkelerinin batı kısımlarında bu şekilde yayıldığı halde, doğu kısımlarında, Irak ve daha ilerilerde pek az yayılma imkânı bulmuştur. Bunun sebebi şudur: İmam Mâlik'in talebelerinin çoğu Mısır ve Tunus'a yerleşmiş olup Mâlikî mezhebi bu iki ülke vâsıtasıyla daha çok o çevrelere yayılmıştır (**).

(*) Bir ara Endülüs ve Mağrib'de Mâlikî Mezhebi müşkil bir duruma düşmüştür. Şöyle ki: Muvahhidî Emirî Yakub b. Yusuf b. Abdilmü'min, Zâhirî Mezhebini benimsemiş ve Mâlikî Mezhebine karşı baskıda bulunmuştur. Hattâ bir ara İmam Mâlik'in el-Muvatta'ı hariç, Mâlikî Mezhebine göre yazılan bütün kitapların yakılmasını emretmiştir. Fakat adı geçen emîr ölünce Mâlikî Mezhebi yine eski haline dönmüştür. Çeviren.

(**) Mâlikî, Mezhebi, bugün genel olarak Afrika müslümanlarınca takip edilen bir mezhebdir. Metinde zikredilmeyen Sûdan ve diğer Müslüman Afrika'da yaygın olan mezheb budur.
Bilhassa Hicaz'a baccetmek için gelenler vâsıtasıyla Hicaz ve çevrelerinde, Bağdat, Basra, Horasan, Nisabur ve Kazvin gibi Doğu İslâm memleketlerinde de yayılmış olan Mâlikî Mezhebi, buralarda fazla tutunamamıştır. Çeviren.

İMAM ŞÂFİÎ ve MEZHEBİ

İMAM ŞÂFİÎ

(150 — 204 H.)

Hicrî II. asrın son yıllarında Beytullah'ı ziyarete gidenler, tavaf sırasında etrafa göz atınca, esmer benizli ve boyu uzuna yakın bir delikanlı ile karşılaşır, genç ve yaşlı talebeleri onun etrafında halkalanmış görürdü. Bu delikanlı onlara, fakîh ve muhaddislerden dinlemeye alışık olmadıkları bir üslûpla şer'î hakîkatları anlatıyordu. Irak gibi re'y fıkhının hâkim olduğu ülkelerden gelenler de, Medîne gibi muhaddislerin fıkhının hâkim olduğu yerlerden gelenler de aynı durumla karşılaşıyorlardı.

Hac ibâdeti için ve bu arada hadîs bilgisini artırmak maksadıyla buraya gelen İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfiî'yi görmüş ve arkadaşı İshak b. Râhûye (Râhveyh)'ye: «Birinin dersini dinledim, ondan daha akıllı hiçbir kimse görmedim.» demiş ve onu alıp götürmüştür. Arkadaşı kendisine; İbni Uyeyne ve emsalinin hadîsini bırakıp bu delikanlıyı mı dinleyelim? diye sorunca Ahmed b. Hanbel şöyle cevap vermiştir: «Bu delikanlının aklından faydalanmazsan onun yerini tutacak başka birini bulamazsın. Âlî hadîsi kaçırırsan, nâzil hadîsi de kaçırmazsın ya!» (*).

İşte bu delikanlı İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî el-Kuraşî'dir. Usûl-i Fıkıh ilmini kurup ilk önce tedvin etmek ve esaslarını açıklamak şerefine ulaşan odur. Kendinden sonraki nesiller, ilmi, ondan miras olarak almışlardır.

(*) **Hadîsin senedini teşkil eden râviler az ise, yani hadis sened bakımından Peygamber (S.A.)'e yakın ise buna «Âlî Hadîs» denir. Hadis, râviler silsilesi fazlalaşmak suretiyle Peygamber (S.A.)'e yakın değilse buna da «Nazil Hadîs» denir. Çeviren.**

DOĞUMU VE NESEBİ

Bütün rivayetler, İmam Şâfiî'nin 150 H. yılında Gazze şehrinde doğmuş olduğunda birleşir. O, kıyas imamı ve Irak fakihlerinin başı olan İmam Ebu Hanife'nin vefat ettiği sene dünyaya gelmiştir. Bâzı yazarlar hayâle kapılarak, Şâfiî'nin, Ebu Hanife'nin öldüğü gece doğduğu ve böylece yeryüzünün fıkıh imamlarından hiçbir zaman hâli kalmadığı düşüncesini uyandırmak istemişlerdir. Böyle bir iddia, herhangi bir temele dayanmadığı gibi bir fayda da sağlamaz.

İttifakla rivayet edildiğine göre Şâfiî'nin babası Kureyş kabilesine mensup olup Peygamber (S.A.V.)'in dedesi olan Hâşim'in kardeşi Muttalib oğullarına dayanır. Onun şeceresini tarihçilerin çoğu şöyle anlatır: Muhammed b. İdris b. Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Sâib b. Ubeyd b. Abdiyezid b. Hâşim b. Muttalib b. Abdimenaf. Bu silsilede alınan Muttalib, Abdumenaf'ın dört oğlundan biridir. Abdumenaf'ın oğulları şunlardı: 1 — Muttalib, 2 — Hâşim, 3 — Abduşems —Bu Emevilerin dip dedesidir—, 4 — Nevfel —Bu da Cübeyr b. Mut'im'in dedesidir—.

Peygamber (S.A.V.) Efendimiz'in dedesi Abdulmuttalib'i yetiştiren, adı geçen Muttalib'dir. Muttalib oğulları hem câhiliye, hem de İslâm çağında Hâşim oğullarının yardımcısı idiler. Hattâ Kureyşliler, Mekke'de insanları Allah yoluna çağıran Peygamber'e yardım ettikleri ve Peygamber'e karşı kendilerini desteklemedikleri için Hâşimilerle bütün münasebetlerini kestikleri zaman, Muttalib oğulları Hâşimilerle birlik olmuşlar, **Şi'b** (*) de yaşamışlar ve Hâşimîlere uygulanan zulüm ve işkenceye onlar da aynı şekilde katlanmışlardır. Yalnız Hz. Peygamber'in amcası olan Ebu Leheb, bu boykot sırasında Kureyşlilere katılmıştır.

Bu sebeple Peygamber (S.A.V.), Muttalib oğullarına da Hâşim oğulları gibi ganîmetten hisse ayırmıştır. Rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz, Hâşim oğulları gibi Muttalib oğullarına da ganimetten hisse verdiği zaman Umeyye ve Nevfel oğulları da aynı şekilde hisse talep etmişlerdir. Cübeyr b. Mut'im bu konuda şöyle bir rivayette bulunmuştur:

Peygamber (S.A.V.), Hayber'de elde edilen ganîmetlerden Hâşim oğulları ile Muttalib oğullarına **«Akrabalığı olanlar»a** ayrılan hisseleri verince ben ve Osman b. Affân gidip; Yâ Resûlullah, dedik,

---

(*) **Şi'b: Mekke'de Ebû Tâlib'in oturduğu semtin adıdır. Çeviren.**

onlar Hâşim oğulları olarak senin kardeşlerindir. Üstünlükleri inkâr edilemez. Çünkü, Allahu Teâlâ, seni onların içinden seçmiştir. Ancak sen, Muttalib oğullarına da hisse verdiğin halde bizi bıraktın. Biz ve Muttaliboğulları akrabalık yönünden aynı derecedeyiz. Bunun üzerine Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurdu: «Çünkü onlar hem câhiliye, hem de İslâmiyet devrinde bizden ayrılmadılar» ve iki elinin parmaklarını birbirine geçirerek, «Hâşim oğulları ile Muttalib oğulları bu bakımdan aynıdırlar» diye ilâve etti.

Şâfii'nin anası Yemenli olup Ezd kabilesindendir. Kureyş kabîlesine mensup değildir. Oğlunun yetişip olgunlaşmasında onun büyük bir payı vardır.

GENÇLİĞİ VE YETİŞMESİ

Şâfii, Kureyşli bir babadan doğmuş, fakat beşikte iken onu kaybetmiş ve bu yüzden fakir olarak büyümüştür. Annesi, oğlunun neseb ve kendisini belki ihtiyaçtan kurtaracak olan hukukunun Kureyşlilerce tanınmayacak şekilde zayi olacağından korkmuştur. Bu sebeple oğlunu Mekke'deki makamına sahip kılmak için gayret sarfetmiştir. Hatib Bağdâdi, «Tarîhu Bağdad» adlı eserinde Şâfii'ye dayanan bir senedle şöyle rivayet eder:

«Ben Yemen'de doğdum (*). Anam, hukukumun zayi olmasından korktu ve bana; âilenin yanına gidip onlar gibi olman daha iyidir; çünkü ben nesebini kaybedersin diye korkuyorum, dedi ve yol hazırlığımı yaptı. Ben de Mekke'ye geldim. O zaman yaklaşık olarak on yaşımda idim. Bir akrabamın yanına indim ve ilim tahsiline başladım.»

Buna göre diyebiliriz ki: İmam Şâfii çocukluğunda, yüksek bir soya mensup olduğu halde fakir ve yetim çocuklar gibi yaşamıştır. Yüksek soya mensup olan fakir çocuklar, gençlik çağlarında genel olarak bir eğitim bozukluğu olmazsa, soylarının tesiriyle yüksek iş-

(*) Biraz önce «Şâfii'nin doğumu ve Nesebi» başlıklı yerde Şâfii'nin Gazze'de doğduğu söylenmiştir. Esasen Şâfii'nin doğum yeri ile ilgili bizzat Şâfiîye dayanan üç rivayet vardır: 1 — Gazze. Ekseri tarihçiler bunu kabul etmişlerdir. 2 — Askalân. Burası Gazze'ye üç fersah uzaklıkta bir kasabadır. 3 — Yemen. Bazısı da, bu üç rivayeti birleştirmek amaciyle Şâfii'nin Yemen'de doğup Askalân ve Gazze'de büyüdüğünü söylemiştir. (Bak: M. E. Zehra el-İmam eş-Şâfiî, Mısır 1948, s. 14.)
Çeviren

lere yönelirler. Şâfii'nin eğitiminde herhangi bir bozukluk veya gayri tabiilik olmadığı için kendi özünden gelen bir insiyakla yüksek hedeflere yönelmiştir. Fakirliğine rağmen yüksek bir soya mensup oluşu, kendisini insanlara yaklaştırmış, cemiyete karışmasını saglamış ve böylece içinde yaşadığı ortamın duygularına o da katılmıştır.

Şüphesiz bütün bunlar Şâfii'nin rûhunu içtimaî bir terbiye ile geliştirmiştir. Bu terbiye sayesinde O, insanlarla kaynaşmış, cemiyeti ve halkın duygularını yakından tanıyabilmiştir. Çünkü cemiyeti yakından tanımak; toplumu ilgilendiren, toplumla ilgili muamelele-ri, toplumu tanzim ve ferdler arasındaki ilişkileri sağlam esaslara göre tesis etmekle uğraşan kişiler için zarûrîdir. Kezâ, şerîatı tefsir ve şerîatın hükümlerini çıkarıp ölçülerini ortaya koyma işi, cemiyeti yakından tanımayı gerektirir.

Şâfii'nin ruhunda yüksek işler yapma istidadı mevcuttu. Anası da oğlunu Gazze'den Mekke'ye gönderirken onu bu yola teşvik etmiş ve gerekli sebepleri hazırlamış, Şâfii de, ileride hedefine ulaşmıştır.

Şâfii, önce Gazze'de iken ilim tahsiline başlamış ve Kur'an-ı Kerîm'i hıfzetmiştir. Mekek'ye gelince de büyük hadis üstadlarından Peygamber'in hadîslerini tahsile koyulmuştur. O, hadîs-i şerîfleri hem yazmak, hem de ezberlemek için büyük gayretler gösteriyordu. Hadîsleri elde ettiği şeylere yazıyordu. Bazan onları saksı üzerine, bazan da deri üzerine yazıyordu. O, hükûmet konağına gidip öteki yüzüne yazı yazmak için kullanılmış kâğıt isterdi.

Henüz çocuk yaşta, iken tahsilini ilerletince, Arapçada derinleşmek cihetine gitti; böylece şehir ve kasabalardaki yabancılarla meydana gelen karışma yüzünden Arap dilini tahrip eden yabancı kelimelerin tesirinden kurtulmaya çalıştı. Bu maksatla Şâfii, çöle gitti ve Huzeyl kabilesinin içinde yaşadı. O, bu konuda şöyle der: «Ben Mekke'den çıktım, çölde Hüzeyl kabilesinin yanına gittim. Bu kabilenin yaşayışını ve dilini öğrendim. Bu kabile, Arapların dil bakımından en fasihi idi. Onlarla birlikte gezdim, dolaştım. Mekke'ye döndüğüm zaman birçok rivayet ve edebiyat bilgilerine sahip olmuştum.»

İmam Şâfii çöldeki haber, rivayet ve şiirleri ezberlemiş, Hüzeyl kabilesinin şiirinde ihtisas sahibi olmuştur. Hattâ câhiliye ve ilk İslâm asrının sanat ve edebiyâtını rivayet eden el-Asma'î der ki: «Huzeyl kabilesinin şiirlerini Muhammed b. İdris isimli bir Kureyş genci sayesinde düzelttim.»

Şâfii, çölde bulunan iyi şeylerin hepsini öğrenmiştir. O, Arapçayı öğrenip incelerken aynı zamanda ok atmayı da öğrenmiş; hattâ bu konuda en yüksek mevkii ihraz etmiştir. Öyle ki on defa ok atsa hepsini hedefe isabet ettirirdi. Onun, bâzı talebelerine şöyle söylediği rivayet edilir: «Benim için iki mühim şey vardı: Biri ilim, diğeri de ok atmak. Ok atmak hususunda onda - on isabet kaydedecek bir dereceye geldim.» İlim konusunda bir şey söylememiş, fakat hazır bulunanlardan birisi; «Vallahi, sen, ok atma maharetinden daha çok ilme sahipsin.» demiştir. Bundan anlaşılıyor ki İmam Şâfii, çağının en üstün eğitimi ile yetişmiştir. Bundan sonra kendisini bütünü ile ilme verip Mekke'deki fakih ve muhaddislerden fıkıh ve hadis tahsil etmiştir. Nihayet Mekkeli gençler arasında parmakla gösterilmeye lâyık olmuştur. Süfyan b. Uyeyne, Müslim b. Hâlid ez-Zencî gibi bilgin ve hadisçiler, onu özel olarak koruyup gözetmiş ve takdir etmiştir.

İMAM MÂLİK'İN HİMAYESİNDE

Doğkanlı, yirmi yaşına değdiği zaman fetvâ verecek ve hadis rivayet edecek bir mertebeye ulaşmıştı. Fakat onun ilim tahsilindeki gayreti, Mekke'nin sınırlarını aşmış ve bu şehrin ötelerine doğru uzanmaya başlamıştı. Çünkü, ilmin hudut ve ülkeleri yoktur. Bu arada Medîne'nin İmamı Mâlik b. Enes'in adı Şâfii'ye ulaşmıştı. Zira, bu büyük İmamın adı o derecede etrafa yayılmıştı ki, gelip gidenler hep onu anıyorlardı. Bu durumda Şâfii'nin gayreti ondan ilim tahsiline yönelmiş ve bu yüzden o, Medîne'ye gitmek mecburiyetinde kalmıştır.

Fakat Şâfii, İmam Mâlik'in yanına eliboş gitmek istememiştir. Yani dağarcığına İmam Mâlik'in ilminden de bir miktar koymuştu. Şöyle ki: İmam Mâlik'in meşhur bir kitabı vardı. İsmi hertarafa yayılan bu eser «el-Muvatta'» idi. Şâfii, bu eseri Mekke'de birisinden emanet olarak alıp okumuştu. Medîne'ye gitme arzusu üzerine bu kitabı defalarca okuyup İmam Mâlik'in fıkhına ünsiyet kazanmış ve onun rivayetteki yüksek derecesini öğrenmişti.

Şâfii, yola çıkmaya karar verince İmam Mâlik'le karşılaştığında kendisine kolaylık göstermesi için Mekke Vâlisinden Medîne Vâlisine bir mektup almıştır.

Mu'cemu'l-Üdebâ, adlı kitabında Yakut el-Hamevî bu mektup ve Şâfii'nin İmam Mâlik'le karşılaşma hikâyesini bizzat İmam Şâfii'den naklen şöyle anlatır:

«Mekke Vâlisinin huzuruna girdim ve ondan Medîne Vâlisine bir mektup aldım. Medîne'ye gelip bu mektubu vâliye sundum. Vâli, onu okuduktan sonra şöyle dedi : Benim için Medîne'den Mekke'ye kadar yaya ve yalınayak gitmek, Mâlik b. Enes'in kapısına gitmekten daha kolaydır. Ben, onun kapısında dikilmek kadar hiçbir zillet görmedim. Bunun üzerine ben de; Allah vâlinin işini rasgetirsin, çünkü Vâli dilerse onu huzuruna çağırabilir, dedim. Vâli de; heyhât! Nola ben ve maiyetim, binitlerimize binsek ve üzerimize kırmızı toprak bulaşsa da bâzı arzularımızı elde etsek! dedi. Vallâhi onun dediği gibi oldu. Üzerimize kıpkırmızı toprak bulaştı. (Bir müddet gidip Mâlik'in evine vardıktan sonra) bir adam ilerledi ve kapıyı çaldı. Bunun üzerine dışarıya siyah bir câriye çıktı. Vâli, ona; Efendine benim kapıda olduğumu söyle, dedi. Câriye içeri girdi ve biraz gecikti. Sonra dışarı çıkıp şöyle söyledi : Efendim size selâm ediyor ve diyor ki : Vâlinin bir meselesi varsa bir şeye yazıp versin, cevap verelim. Hadîs için geldiyse, hadîs meclisinin gününü biliyor, gitsin. Bunun üzerine Vâli, cariyeye; Ona söyle, yanımda Mekke Vâlisinden kendisine yazılmış mühim bir mesele ile ilgili bir mektup vardır, dedi. Câriye içeri girdi. Sonra elinde bir kürsü (sandalye) ile dışarı çıktı ve onu bir yere koydu. Az sonra İmam Mâlik, heybet ve vakarla içeriden çıktı : Uzun boylu ve değirmi sakallı idi. Sonra yerine oturdu... Vâli mektubu ona takdim etti. Onu okudu ve: «Bu şahsa durumuna göre muamele et, ona hadis öğret ve iyilikte bulun.» sözlerine gelince mektubu elinden bıraktı ve : «Sübhânallâh, Allah'ın Resûlü'nün ilmi vâsıtalarla mı öğretilir oldu?» dedi. Vâliye baktım, onunla konuşmaktan çekiniyordu. Ona doğru yaklaştım ve : Allah işinizi rasgetirsin. Ben şöyle bir kimseyim; maksadım, durum ve hikâyem şudur... dedim. Sözümü dinledikten sonra bana iyice baktı... Onun kuvvetli bir firâseti vardı. Adın nedir? diye sordu, Muhammed'dir, dedim. Ey Muhammed, dedi, Allah'dan kork, günahlardan sakın. Çünkü senin ileride büyük bir şânın olacaktır. Allah senin kalbine bir nûr vermiştir. Onu mâsiyetle söndürme. Sen yarın buraya gelirsin, seni okutacak olan da gelir.»

Bu çağlarda hadîs rivayetinde gelenek şöyle idi : Hâdîs tahsil eden kimse, hadîs rivayet ettiği veya hadis okuduğu üstaddan bir hadîs kitabı alır, onu yazar ve rivayet ederdi. Bunun için Şâfiî, ertesi gün gelmiş ve yanında da İmam Mâlik'in huzurunda okumak üzere onun el-Muvatta' adlı kitabını getirmişti. Şâfiî bu kitabı okumaya başlayınca, onun güzel okuyuşu İmam Mâlik'in çok hoşuna gitmiştir. Şâfiî, kitabı fazla okumaktan çekinirse, İmam Mâlik, ona : Devam et, ey delikanlı, derdi. Bu sebeple Şâfiî, el-**Muvatta'** kitabını İmam Mâlik'in huzurunda birkaç gün içerisinde okuyup bitirmiştir.

Şâfiî, Hicaz fakîhlerinin başı olan İmam Mâlik'in yanından ayrılmamış ve onun himayesinde yaşamıştır. Bununla beraber arasıra çöle gidip Arap kabîlelerini tetkik eder ve bir müddet onlarla düşüp kalkardı. Nitekim annesini ziyaret etmek ve onun öğütlerini dinlemek için arasıra da Mekke'ye giderdi. Annesi de asalet, güzel anlayış ve olayları takdir kabiliyetine sahipti. Buna göre Şâfiî'nin, ara sıra hocasının yanında kalmadığını söyleyebiliriz.

VAZİFEYE TÂYİN EDİLİŞİ

Şâfiî fakir bir hayat geçiriyordu. Ancak ömrünün sonuna doğru ona Beytu'l-Maldan, Muttalip oğullarına ayrılan fasıldan bir tahsîsat bağlanmıştır. İmam Mâlik ölünce Şâfiî geçimini temin için bir iş aramış ve İmam Mâlik'in yanında dokuz yıl kaldıktan sonra Mekke'ye dönmüştür. Bu sırada Yemen Vâlisi Hicaz'a gelmişti. Bâzı Kureyşliler vâli ile konuşmuş, o da Şâfiî'yi yanına alıp götürmüştü. Şâfii bu hususta şöyle der: «Annemin yanında yol harçlığımı verecek bir şey yoktu. Evimizi rehin olarak verip onunla yol masrafımı karşıladım. Yemen'e gelince aldığım bu parayı ödemek için çalıştım.»

İmam Şâfii'nin dirayeti, bilhassa Yemen Vâlisinin maiyetinde aldığı ve kadılık mahiyetinde olan bu görevinde dikkati çekmiştir. Vazifesi Yemen'e bağlı olan Necran'da idi. Şâfiî, burada adaleti hakkıyla gerçekleştirmiştir. Her zaman ve her yerde olduğu gibi Necran'daki halk da vâli ve kadılara karşı dalkavukluk ederek, kendi çıkarlarını temine çalışıyorlardı. Fakat onlar, Şâfii'nin şahsiyetinde adaletle karşılaştılar ve dalkavukluk yapmak suretiyle onun rûhunu istîlâya imkân bulamadılar. Şâfiî bu durumu tasvir ederken şöyle der: «Necran'da çalışmak üzere vazifelendim. el-Hâris b. Abdilmedân ve Sakîf kabîlesinin âzatlıları orada idiler. Vâli buraya gelince ona dalkavukluk ettiler, aynı şeyi bana yapmak istedilerse de benden yüz bulamadılar.»

İmam Şâfiî, böylece, rûhuna hiçbir kimsenin işlememesi için dalkavukluk kapısını kapamış oldu. Çünkü ifsatçılar, vâlilerin ruhlarına bu kapıdan nüfûz ediyorlardı. Şâfiî bu kapıyı kapatmakla nefsini fesat, şer ve zulümden korumuş oldu. Dolayısıyla adaleti tam olarak gerçekleştirdi. Fakat adaleti yerine getirmek güç bir iş olup onu ancak azimkâr vâliler gerçekleştirebilirler. Onlar da zamanın merhametsizliği ve fesatçıların hileleri ile karşılaşırlar.

MİHNETİ

Bu itibarla İmam Şâfiî'nin şiddetli bir mihnetle karşılaşması tabiî görülmelidir. Bu sırada Necran'a zâlim bir vâli gelmişti. Şâfiî, onun idaresi altındakilere zulüm etmesini önlemişti. İhtimal ki İmam Şâfiî diğer bilginlerin sahip olduğu tenkit kılıcına mâlik olup bunu gayet güzel kullanıyordu. Belki de Şâfiî, vâliyi hem zulümden alıkoyuyor, hem de emrinde olduğu halde dili veya tenkidi ile onu hırpalıyordu. Bunun üzerine vâli, bir yolunu bulup, Şâfiî'ye karşı tezvir ve hileye başvurdu. Zîra herkes südünün icabını yerine getirecektir.

Abbâsîler, Ali evlâtlarına karşı daima saltanatlarını kıskanıyorlardı. Çünkü onlar da, Abbâsîler gibi Hz. Peygamber'in soyuna dayanıyorlardı. Hattâ onlar, Hz. Peygamber'e Abbâsîlerden daha yakın idiler. Ayrıca yapılan isyanların hepsi de Ali evlâtları tarafından oluyordu. Bu sebeple Abbâsîler, daima onlardan çekiniyorlardı. Dolayısiyle herhangi bir alevî hareketi gördükleri zaman onu hızla bastırıyorlardı. Herhangi bir vâlinin Ali evlâtlarına karşı güzel davrandığını tesbit ederlerse derhal onu ya azlediyorlar, ya muhakemeye çekiyorlar, ya da öldürüyorlardı. Hattâ bunu, şüphelendikleri şahıslara da tatbik ediyorlardı. Zîra, onlara göre, memleket düzeninin iyi gitmesi için suçsuz bir adamı öldürmek, bu düzenin bozulmasına sebep olabilecek itham altındaki kimsenin serbest bırakılmasından daha iyidir.

Adı geçen zâlim vâli, Abbâsîlerin ruhlarındaki bu zaaf noktasından faydalanarak, Şâfiî'ye karşı bir tuzak hazırlamak istedi ve onu alevîlerle birlik olmakla itham etti. Bu maksatla o zamanki hilâfet makamını işgal eden Hârun er-Reşid'e bir mektup gönderdi. O, bu mektubunda şöyle diyordu: «Alevîlerden dokuz kişi harekete geçti. Ben, bunların ayaklanmasından korkuyorum. Onlardan birisi Muttalib oğullarından Şâfiî denilen bir adamdır. Benim ona ne emrim, ne de yasaklarım tesir ediyor. O, diliyle, savaşçıların kılıçlarıyla yapamadıklarını yapıyor.»

İşte Şâfiî böyle bir töhmet altında kaldı. Aslında bu töhmetin sebebi psikolojik idi. Fiilî bir şeye dayanmıyordu. Çünkü, Şâfiî'nin Hz. Ali evlâtlarına karşı sevgi beslediği herkesçe biliniyordu. Fakat, onun bu sevgisi kendisini şiilik propagandasına ve onların iktidara gelmesi için fiilî bir harekete sevkedecek durumda değildi. Fakat o, bu yüzden râfizilikle itham edildi. Gûyâ o, Ebu Bekr ve Ömer (R.A.)'in hilâfetini reddediyordu. Şüphesiz Şâfiî bundan beri' idi. O, bu hususta bir beytinde şöyle der:

«Eğer Âl-i Muhammedi sevmem, râfizilikse,
İki cihan tanık olsun ben râfiziyim.»

Nihayet Şâfii, eli kelepçeli Bağdat'a gönderildi. Bu, Şafiî'nin Bağdad'a ilk gelişidir. Bu olay 184 H. yılında cereyan etmiş olup Şâfiî o tarihte takrîben 34 yaşında idi. İmam Şâfiî, Halîfe Hârun er-Reşîd'in huzuruna çıkarıldığı zaman güzel konuşması ve İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybâni'nin hüsnü şahâdeti sayesinde canını kurtarmıştır. İhtimal ki İmam Şâfiî, İmam Muhammed ile İmam Mâlik'in derslerinde tanışmıştı. Zîra Şâfii, İmam Mâlik'in hayatının sonuna kadar dokuz yıl onun yanından ayrılmamıştı. İmam Muhammed de bu sırada tam üç yıl İmam Mâlik'in derslerine devam etmişti. Şâfii'nin güzel konuşması ve ifade gücü, Hârun er-Reşîd'e, kendisini sorguya çektiği zaman verdiği şu cevaptan anlaşılmaktadır:

«Ey Emir'u'l-Mü'minin, iki kişi farzedelim, birisi beni kardeş olarak görendir, dedi. Şâfii de şöyle cevap verdi: İşte sen böylesin, ey Emîru'l-Mü'minîn. Çünkü siz Abbas oğullarısınız, onlar ise Ali oğullarıdır. Biz Muttalib oğullarıyız. Siz Abbas oğulları bizi kardeş görüyorsunuz, onlar ise köle görüyorlar.» Şâfii, bu ifade ile alevilik iddia eden bâzı şiilerin sözünü imâ etmiştir. Aslında gerçek aleviler kendi soylarına karşı böyle bir şey düşünmezler (*).

İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybâni'nin tanıklığına gelince; o bu sırada Bağdat Kadısı idi. Şâfii, Hârun er-Reşîd'in meclisinde itham edilerek sorguya çekilirken, İmam Muhammed'i görmüş ve ona yakınlık duymuştur. Çünkü, ilim sahipleri arasında mânevî bir akrabalık vardır. Bunun için Şâfiî, kendisini müdafaa sırasında şöyle demiştir: «Ben ilim adamıyım, bunu kadınız Muhammed b. el-Hasen bilir.» Bunun üzerine Hârun er-Reşid, İmam Muhammed'e bu durumu sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: «Evet, bunun ilimden büyük bir nasibi vardır, iddia edilen şeyle onun bir ilgisi olamaz.»

Pek kan dökmek heveslisi olmayan Hârun er-Reşid, bu işi incelemek için bir yol bulmuş ve acele etmemiştir. Büyük bir itimat duyduğu Muhammed b. el-Hasen'e, bunu yanına al ve durumunu incele, demiştir. Bu inceleme işi, Şâfii'ye yöneltilen töhmete iltifat edilmemekle neticelenmiştir.

(*) Bir kısım şiîlerle mezheb taassubunda boğulup kalanlar, İmam Şâfiî'nin ataları arasında yer alan Şâfi' b. Sâib'in Kureyşlilerden Ebu Leheb'in âzatlı kölesi olduuğnu ve böylece İmam Şâfiî'nin soy bakımından Kureyş'e mensup olmadığını iddia etmişlerdir. Çeviren.

ŞÂFİÎ'NİN İLME TEKRAR DÖNÜŞÜ

Irak'ın büyük fakîhi Muhammed b. el-Hasen, yalnız Şâfiî'nin hayatını kurtarmamış, aynı zamanda onu kadılık memuriyetinin karanlığından çıkarıp tekrar ilmin nûruna kavuşturmuştur. İşte İmam Şâfiî, bu tarihten, yani 184 H. yılından itibaren ölünceye kadar yirmi yıl ilimle uğraşmıştır. Memuriyet hayatı İmam Şâfiî'nin kısa ve kıymetli ömrünün beş yıl kadarını işgal etmiştir. Çünkü O, 54 yaşında vefat etmiştir.

Denilebilir ki, onun uğradığı mihnet, kendisi için çok hayırlı olmuştur. Eğer o, bu mihnetle karşılamasaydı memurluğu devam edecek ve belki de ilme hiç dönemiyecekti. Dolayısıyla, gelecek nesiller onun ölmez ilmî mirasından yoksun kalacaktı.

İmam Şâfiî, Muhammed b. el-Hasen'in evinde konakladı. Daha önce İmam Mâlik'e sığındığı gibi bu kez de İmam Muhammed'e sığınmış oldu. İlk önce Iraklıların fıkhına göre İmam Muhammed'in telif ettiği kitapları okumaya başladı. Bu kitapları bizzat İmam Muhammed'den okudu. Nitekim bundan önce **el-Muvatta'**ı da İmam Mâlik'ten okumuştu. Allah cümlesinden râzı olsun!

Böylece İmam Şâfiî, hem Irak'ın hem de Hicaz'ın fıkhını birleştirmiş ve çağının en büyük fakihlerinden ders almıştır. Bu konuda İbni Hacer el-Askalânî «**Tevalî et-Te'sis fi Maâlî İbni İdrîs**» adlı kitabında şöyle der: «Medîne'de fıkhı Mâlik b. Enes temsil ediyordu. Şâfiî onun yanına gidip derslerine devam etmiştir. Irak'ta da fıkhı İmam Ebu Hanîfe temsil ediyordu. Şâfiî, Ebu Hanîfe'nin talebesi Muhammed b. el-Hasen'den bizzat ders aldı. Böylece o, hem re'y taraftarlarının, hem de hadis taraftarlarının ilmini kendisinde birleştirdi. Bu ilmin kaide ve prensiplerini tesbit edecek kadar yüksek bir mevki ihraz etti. Bu konuda muvafık ve muhalif herkes onun bu mevkiini tanıdı. Böylece onun ünü her tarafa yayıldı, itibarı yükseldi ve nihayet o, hakkıyla imamlık mertebesine erişti.»

Şâfiî, Muhammed b. el-Hasen'den ilim tahsil etti. Ondan nakil ve rivayetlerde bulundu. Yaptığı bu nakil ve rivayetleri yazdı. Kendisi bu konuda şöyle der: «Muhammed b. el-Hasen'den bizzat kendisinden işitmek suretiyle bir deve yükü ilim öğrendim.» Şâfiî, Muhammed b. el-Hasen'i daimâ hürmet ve tâzimle anardı. Onun hakkında şöyle der: «Ancak Muhammed b. el-Hasen hariç, kendisine münakaşalı bir mesele sorulan herkesin yüzünde bir nâhoşluk görürdüm.»

Burada belirtmeliyiz ki, Şâfiî, İmam Muhammed'den yalnız re'y ve kıyas fıkhını tahsil etmemiş, aynı zamanda ondan Iraklılarca meş-

hur olan ve fakat Hicazlılarca meşhur olmayan rivayetleri de öğrenmiştir. Şâfiî'nin İmam Muhammed'den yaptığı rivayetlere şunu misâl olarak söyleyebiliriz: «Muhammed b. el-Hasen, Yakub b. İbrahim (Ebu Yusuf)'den, o da Abdullah b. Dinar'dan, o da Abdullah b. Ömer'den, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu bana haber verdi; **«Velâ'** (birinin âzatlısı olma) **soy bakımından akrabalık gibidir.** (Azatlı) ne **satılır,** ne **de hîbe edilir.»** Şâfiî, Bağdad'ta oturduğu sıralarda Iraklılarla fıkhî münakaaşlar yapar ve kendisini İmam Mâlik'in talebesi sayardı. Muayyen bir metod ortaya koymazdı. Fakat İmam Muhammed hariç, yaşça ona denk olanlarla tartışırdı. İmam Muhammed'le tartışmayı kendisine yakıştırmazdı. Çünkü, onu kendisinin hocası olarak görüyordu. Fakat, nasıl Ebu Hanîfe talebeleriyle münakaşa ediyor idiyse, Şâfiî'nin hocası İmam Muhammed de onun kendisiyle münakaşa etmesini isterdi. Fakat, Şâfiî, hocasıyla tartışırken utanırdı. Çünkü ilk hocası İmam Mâlik, talebelerine münakaşa kapısını açmaz ve onları cedelleşmeden menederdi.

BEYTÜ'L-HARÂM'A GELİŞİ

Tarihçiler, İmam Şâfiî'nin Bağdat'ta İmam Muhammed'in yanında hoca ve talebelerle tartışarak, ne kadar kaldığını bildirmemektedirler. Büyük bir ihtimale göre o, burada iki sene kalmıştır. Bu müddet, ister uzun ister kısa olsun, gerçek olan onun çok verimli oluşudur. Zîra, İmam Mâlik'in talebesi Şâfii, hocasından başka üstadların da görüş ve fıkıh metodlarını öğrenme imkânını bulmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak, Şâfiî'nin, bu değişik görüş ve metodlar arasında karşılaştırmalı bir inceleme yapması zarûri idi. Kezâ, onun, bu karşılaştırmalı incelemelerinden sonra bu her iki görüş ve metodlardan birine yakın veya her ikisinden de uzak bâzı görüşler ortaya atması gerekirdi.

Bu karşılaştırma, elbette görüş ve metodları süzgeçten geçirerek ve bunlardan hangisinin daha doğru ve gerçeğe daha yakın olduğunu ortaya koyacak esaslı ölçülere dayanmak mecburiyetinde idi. İmam Şâfiî, böyle bir karşılaştırma yapmak üzere Beytü'l-Harâm'a çekilmiş; kendisini, keskin bir basîret ve anlayışlı bir teemmül içerisinde bu işe vermiştir. Şâfiî, burada yaptığı karşılaştırmalarından şöyle iki netice elde etmiştir:

1 — Şâfiî, kendisine has bir mezheble ortaya çıkmıştır. O, daha önce İmam Mâlik'in talebesi olup onun görüşlerini yaymaya çalışıyordu. Şimdi ise İmam Mâlik'in görüşlerini müstakil olarak ele-

alıp inceliyen ve yerine göre tenkit eden, bâzen ona muvâfakat, bâzan da muhâlefet eden bir ilim adamı olarak davranıyordu. O, bu konuda **«Hilâfu Mâlik»** adında bir kitap yazmıştır. Keza, Şâfiî, İmam Muhammed ve onun hocası Ebu Hanîfe ile Ebu Yûsuf'un görüşlerin incelemiş, tenkid etmiş; bâzan bunlara muhalefet, bâzan da muvafakat etmiştir. Bu konuda yazdığı kitaba da **«Hilâfu'l-Irâkiyyîn»** adını vermiştir. İşte böylece İmam Şâfiî, fakîhlerden herhangi bir guruba bağlı kalmaktan kurtulmuş, Allah'ın Kitabı ve Resûlullah'ın Sünnetinin gölgesinde hür ve müstakil olarak, ictihad mertebesine yükselmiştir.

2 — İstinbat (hüküm çıkarma) prensiplerini tesbit etmiştir ki, daha sonra bu **usûl-i fıkıh** adını almıştır. Şâfiî, içtihadlarında yalnız ortaya koyduğu bu prensiplere göre hareket ederdi. Ondan önceki âlimler de, ictihatlarında birtakım metodlara bağlanırlar ve bu metodları kısaca işâret ederlerdi. Şâfiî ise, bu metodları işaret etmekle yetinmemiş, müctehidin ictihad ve istinbat sırasında hatâya düşmemesi ve ictihadının verdiği imkân nisbetinde hakikata ulaşması için bağlı kalması gereken prensip ve kanunları tesbit ederek açıklamıştır.

BAĞDAD'A TEKRAR GELİŞİ

İmam Şâfiî, Mekke-i Mükerreme'de inceleme ve araştırmalarıyla öğrencilerine daha önce alışık olmadıkları bir ilmi öğretmeye devam etmiştir. O, fıkıh derslerinde Kur'an ve Sünnetin gölgesinden dışarı çıkmazdı. Bu sırada bilhassa hac mevsiminde bütün uzak İslâm ülkelerinden gelen ilim adamları ondan feyz alırlardı. Meselâ, Iraklılar ve diğerleri gelip ondan faydalanırlardı. Mekke'de bu seferki ikameti dokuz yıl sürmüştür.

Şüphesiz Şâfiî, ulaşmış olduğu neticeleri ve özellikle fıkhî istinbat için koymuş olduğu metodları bütün İslâm ülkelerine yayacaktı. O çağda İslâm âleminde ilim nûrunun yayıldığı yer İslâm Devleti'nin merkezi olan Bağdad şehri idi. Şâfiî bu şehre, bu şehir de ona ısınmıştı. Şâfiî burayı, bura da kendisini tanımıştı. Bunun içindir ki Şâfiî, 195 H. yılında tekrar Bağdad'a dönmüştür. Bu tarihte o, yaklaşık olarak 45 yaşında idi.

Bağdad'ta ona bütün âlimler önem vermiş ve talebeler etrafını sarmıştır. Bağdad âlimleri, ondan ders almak konusunda büyüklük satmamıştır. Meselâ, daha önce Mekke'de Şâfiî ile görüşen Ahmed b. Hanbel ona talebe olmuş, onun akıl ve fikrine hayran kal-

mıştır. Aşağı yukarı kendisinin yaşıtı olan İshak b. Rahûye de ondan tahsil görmüştür. Bunlar ve benzerleri, İmam Şâfiî'den ilim tahsil eden asıl talebelerden ayrıdırlar.

Herkes onun dersine koşuyor ve verdiği cevaplara hayran kalıyordu. Çünkü O, Iraklıların alışık olmadıkları bir metoda dayanan yeni bir ilim getirmişti. Ayrıca o, kendisinden öncekilerde bulunmayan bir kısım sıfatlara sahipti. Şâfiî'nin metodu, tafsilâtıyla açıkladığı istinbat metodu olan usûl-i fıkıh ilmi idi. O, bu sayede açık lâfızlara dayanarak, kapalı olan mânaları ortaya koyuyordu. Bunun içindir ki İshak b. Rahûye: «Şâfiî'den önce biz, nâsih ve mensûhu bilmiyorduk.» demiştir. Sahip olduğu sıfatlar ise, güzel ve açık konuşma, münazara ve münakaşa kudretidir. Onun ifadesi gayet açık, güzel ve tesir bakımından çok güçlü idi. Bunun için bir çağdaşı «O, âlimlerin hatîbidir.» demiştir.

Şâfiî, bu gelişinde Bağdad kitapları (el-Kütübu'l-Bağdadiyye) adını verdiği eserlerini yazdırmış (imlâ etmiş) tır. **el-Umm** veya **el-Mebsût** diye isimlendirilen eseri bunlar arasındadır. Bu eser, birkaç kitaptan meydana gelmiş olup çoğu fürû'a dairdir. Bunu kendisinden rivayet eden talebesi ez-Zaferânî'dir. Kezâ, burada Şâfiî, usûl-i fıkha ait olan kitabını imlâ etmiştir. Bu eser **er-Risâle** adını almış olup bunu rivayet eden de ez-Zaferânî'dir.

Böylece Şâfiî'nin ilmi Irak'ın sınırlarını aşmış ve bütün Doğu İslâm ülkelerinde yayılmıştır. Onun ilmini yayınada talebelerinin tesiri çok olmuştur. Talebelerine tesir eden iki husus vardı:

Birisi ondan istifade arzusu, diğeri de Şâfiî'nin eşsiz şahsiyetine karşı duydukları hayranlık idi.

Bu gelişinde Şâfiî, iki seneden fazla kalmış, sonra tekrar Mekke'ye dönmüştür. Belki Şâfiî, tekrar Mekke'ye eşya ve işlerini toparlamak, Beytu'l-Harâm'ı ve Süfyayn b. Uyeyne gibi hocalarını ziyaret etmek için gelmiştir. Dolayısiyle burada fazla kalmamış, 198 H. yılında yeniden Bağdad'a dönmüştür.

BAĞDAD'TA KISA BİR İKÂMETİ

Şâfiî, Bağdad'a bu gelişinde kısa bir süre ikâmet ettikten sonra Mısır'a gitmek üzere yola çıkmış ve oraya 199 H. yılında varmıştır.

Şâfiî, bu sefer Bağdad'ta niçin kısa bir süre kalmıştır? Halbuki umumî vaziyet onun bu şehirde uzun müddet kalmasını gerektiriyordu. Çünkü burası, âlimlerin merkezi ve İslâm Devleti'nin başkenti idi. Öte yandan burada, Şâfiî'nin birçok talebeleri vardı. Bu

şehirden İslâm âleminin dört bucağına ilim nûru yayılıyordu. Öyle ise, İmam Şâfiî burayı terkedip niçin Mısır'a gitmiştir? Halbuki Mısır, bu sırada ilim merkezi değildi. Gerçi yavaş yavaş bir ilim merkezi olmaya başlamıştı. İçimizi rahatsız eden bu soru bizden cevap beklemektedir.

Bu sorunun cevabı bizce şudur: 198 H. yılında hilâfet, Hârun er-Reşîd'in oğlu Abdullah el-Me'mun'a geçmiştir. Arap ve İranlılar arasında cereyan eden birçok savaş ve fitnelerden sonra el-Emîn öldürülmüş (198 H.) ve el-Me'mun (öl. 218 H.) halîfelik makamına oturmuştur. el-Me'mun devrinde hâkim bir durumda olan iki husus, Şâfiî'nin Mısır'a gitmesinde etkili olmuştur ki, bu kanaatı Şâfiî'nin hayat ve ilmî metodu teyit etmektedir.

1 — el-Me'mun devrinde duruma İranlılar hâkim olmuşlardı. Çünkü el-Emin'le el-Me'mun arasındaki taht kavgası, gerçekte Araplarla İranlılar arasında cereyan etmiştir. Neticede de el-Me'mun muzaffer olmuş, dolayısıyla İranlılar, Araplara gâlip gelmişler ve nüfuz onların eline geçmiştir. Bu durumda Kureyşli Şâfiî, İranlıların nüfuz ve otoritesine boyun eğmek istememiştir.

2 — el-Me'mun, kelâmcı filozoflardan idi. Mu'tezilîleri. yanına almış, kendisini onlardan saymış, kâtip, hâcip ve nedîmlerini onlardan seçmiş, ilimde ve âlimler arasında onları üstün tutmuştur. Şâfiî ise, mu'tezilîlerden ve onların metodlarından nefret ederdi. Mu'tezilîler gibi münakaşalara giren ve onların metoduyla akâid konularını anlatan kimselerin cezalandırılmasını isterdi. Şâfiî gibi bir şahsiyet, elbette bunlarla beraber yaşıyamaz ve onlara yüzveren Halîfe el-Me'mun'un yanında kalamazdı. Öyle ki Hlîfe el-Me'mun, daha sonra mu'tezililerin tahrîkiyle fakîh ve muhaddislere işkencelerde bulunmuştur. Bu işkencelerin başlıca sebebi, Kur'an-ı Kerîm'in yaratılmış olup olmaması meselesi idi. Bu yüzden İmam Ahmed b. Hanbel de, türlü işkencelere uğramıştır.

Şâfiî mezhebine bağlı olanlardan bâzısının rivayetine göre, Halîfe el-Me'mun, İmam Şâfiî'ye kadılık teklifinde bulunmuş, o da bu konuda özür beyan etmiştir. Şüphesiz bu rivayet, İmam Mâlik'in talebesi olan Şâfiî'nin hem düşüncesi, hem mantığı, hem de yaşayışla bağdaşmaktadır.

ŞÂFİÎ MISIR'DA

Son gelişinde Bağdad'ta oturmak, Şâfiî için hoş olmuyordu. Onun, ilim bakımından buraya yakın bir değer taşıyan başka bir memlekete gitmesi gerekiyordu. Gideceği bu memlekette O, Bağ-

dad'taki gibi İranlıların Araplara tahakkümü ile karşılaşmamalıydı. Şâfiî aradığını Mısır'da buldu. Çünkü İmam Mâlik'in talebeleri ve Leys b. Sa'd Mısır'da idiler. Ayrıca Mısır, ilim bakımından Bağdad'a benzememekte ise de, ona yakındı. Buraya Araplar hâkimdi. Buranın vâlisi Kureyş'e mensup olup Abbas oğullarından idi. Yakut el-Hamevî «Mu'cemu'l-Üdebâ» sında bu konuda şöyle der: «Şafiî'nin Mısır'a gelişinin sebebi, bura vâlisinin Abbas b. Abdillah b. Abbas b. Mûsa b. Abdillah b. Abbas oluşudur.»

Şâfiî, Mısır yolculuğuna karar verince şu mısraları söylemiştir:

«Durmadan Mısır'ı özlüyor rûhum;
Ondan gayri çöl ve ova kalmadı.
Kurtuluş ve zenginliğe mi? Vallahi bilmiyorum,
Yoksa kabre mi götürülüyorum?»

Kader, Şâfiî'nin bu arzusunu yerine getirdi ve onu burada zenginliğe ulaştırdı. Çünkü Mısır'ın Arap vâlisi, Peygamber'e akraba olanlara tahsis edilen ganîmetlerden Şâfiî için de bir hisse ayırmış ve böylece Şâfiî, nesebinin şerefiyle mütenasip bir duruma gelmiştir. Şâfii, öte yandan ilmini, fıkhını ve görüşlerini burada yaymaya muvaffak olmuştur. Daha sonra ölümü tadarak Mısır'daki kabrine defnedilmiştir. Şâfiî, Mısır'da 204 H. yılı Recep ayının son gecesi öldüğü zaman 54 yaşında idi. Halbuki İmam Ebu Hanîfe takriben 70 ve Şâfiî'nin hocası İmam Mâlik 86 yaşına değinceye kadar hayatta kalmıştır. İmam Şafiî'nin hayatı mücadele içinde geçmiş olup hasta iken yatağında ölmüştür (*).

Zayıf bir rivayete göre Şâfii, Mâliki mezhebine mensup Fityan isimli budala ve yobaz bir kimsenin adamları tarafından dövülmüş ve bunun üzerine ölmüştür. Bu rivayeti Yakut el-Hamevî «Mu'cemu'l-Udebâ» sında anlatırken aynen şöyle der:

«Mısır'da Fityan denilen ve Mâlikî mezhebine bağlı olan hiddetli ve zâlim bir kimse sardı. Bu, çoğu zaman Şâfiî ile münakaşa eder, halk da bunların etrafına toplanırdı. Bir gün hür bir insanın satılması meselesi üzerine tartışıyorlardı. Meselenin aslı şu idi: Rehin olarak verilmiş olan bir köleyi, onu rehin olarak veren sahibi âzâd

(*) İmam Şâfiî Fustat (Kahire)'da vefat etmiş olup el-Mukattam dağının eteğindeki Benû Abdülhakem türbesine defnedilmiştir. Türbesi üzerindeki bugünkü muhteşem kubbe, Eyyûbî sultanlarından el-Melik el-Kâmil tarafından 608 H. yılında yaptırılmıştır. Burası önemli bir ziyaret yeridir. Salâhuddin Eyyûbî tarafından Şâfiî'nin türbesi yanına büyük ve geniş bir medrese yaptırılmıştır. Burada bugün, bir de Ulucâmi vardır. Çeviren.

etse ve borcunu verecek başka malı bulunmasa durum ne olacaktır? Şâfiî, bir kavline göre bu âzâd edilmiş kölenin satılabileceğini söyledi. Görüşünü isbat için birçok delil serdetti. Bunun üzerine öfkelenen Fityan Şâfiî'ye ağır şekilde küfretti. Şâfiî, ona hiç cevap vermedi ve meseleyi açıklamaya devam etti. Bir şahıs bu durumu Mısır Vâlisine haber verdi, Vâli de, Şâfiî'yi çağırıp durumu sordu. Şâfiî olanları anlattı ve bâzı kimseler de Fityan'ın aleyhinde şahitlik ettiler. Bunun üzerine Vâli, Şâfiî gibi bir kişi daha Fityan aleyhinde şahitlik etseydi Fityan'ın boynunu vurdururdum, dedi. Vâlinin emriyle Fityan kırbaçla dövüldü ve bir deve üzerine bindirilip sokaklarda dolaştırıldı. Önünden giden bir tellâl : İşte Peygamber'in soyuna küfredenlerin cezası budur, diye bağırdı. Daha sonra bayağı kimselerden meydana gelen bir topluluk, Fityan lehine harekete geçip Şâfii'yi takibe başladılar. Şâfiî, talebelerinden ayrılıp yalnız kalınca üzerine saldırdılar ve dövdüler. Bundan sonra evine gelen Şâfii ölünceye kadar iyileşemedi.»

Bu rivayete göre, Şâfiî'nin ölüm sebebi bu dövülme olayıdır. Biz, bu rivayeti yerinde bulmuyoruz. Çünkü Şâfiîye küfreden kimseyi, nerede ise ölüm cezası ile cezalandıracak olan Mısır Vâlisi onu dövenlere karşı susmaz, durumu Şâfiî'den mutlaka sorup suçluları en ağır şekilde cezalandırırdı. Bu dövme olayı, ister doğru olsun ister doğru olmasın, gerçek olan şudur ki, Şâfiî'nin ölümünün sebebi, basur hastalığına yakalanmış olmasıdır. Şâfii bu yüzden şiddetli bir kanama geçirmiş ve neticede Rabbına kavuşmuştur. Allah ondan râzı olsun!

İmam Şâfiî, kendisinden sonrakiler için zengin bir miras ve fıkıh için hâlâ tükenme bilmeyen bir hazine bırakmıştır. Bu sayede onun adı, her yerde hürmetle anılmaktadır.

ŞÂFİÎ'NİN İLMİ

İmam Şâfiî, insanların dikkatini aklı, ilmi ve belâgatı ile kendi üzerine çekmiştir. Bağdad'ta iken, buranın fakîhleri ile yaptığı münazaralarda onların dikkatini üzerine çekmiştir. Bu sırada O, İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'den ilim tahsil eden bir delikanlı idi. Beytu'l-Harâm'ı hac maksadıyla ziyarete gelen ve Hz. Peygamber'in hadislerini hayatta bulunan tâbiîlerden öğrenmek isteyen bilginlerin dikkatini çeken yine Şâfiî idi. O, ikinci olarak Bağdad'ı, ulaşmış olduğu ilmin semereleriyle doldurmuştur. Şâfiî, Beytu'l-Harâm'da iken İslâm hukukunun esaslarını, usûl-i fıkıh kaidelerini tesbit ediyor ve âlimlerin re'ylerini görülmemiş bir şekilde

karşılaştırarak inceliyordu. O, daha sonra Mısır'a gelmiş ve buradaki insanları, geniş ilmi ile kendisine çekmiştir. Gerçi Mısır'dakîlerin de kendilerine göre bir üstünlükleri mevcuttu.

Şâfii'yi ilim tahsil ettiği hocaları övmüş, kendisiyle münakaşa eden arkadaşları ona hoca muamelesinde bulunmuş ve öğrencileri onun çok zengin ilim mirasını gelecek nesillere aktarmışlardır.

Hocası İmam Mâlik, Süfyan b. Uyeyne ve Müslim b. Halid ez-Zencî, onun akli gücünü övmektedir. Abdurrahman b. Mehdî, Şâfii'nin «Usûl» hakkındaki «er-Risâle»sini okuduktan sonra: «İşte bu, gerçekten anlayışlı bir delikanlıdır.» demiştir. Şâfiî'nin talebelerinden Muhammed b. Abdillah b. el-Hakem de şöyle demektedir: «Şâfiî olmasaydı ben, bir kimseyi nasıl reddedeceğimi öğrenemezdim. Bildiklerimi hep onun sayesinde öğrendim. Bana kıyası öğreten o rahmetlidir. O, sünnete bağlı, her türlü fazîlete, keskin ve açık bir dile, sağlam bir kafa ile üstün bir akla sahipti.»

Talebesi Ahmed b. Hanbel de şöyle der: «Peygamber (S.A.)'den şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **«Allahu Teâlâ, bu ümmetin dî nini doğru olarak uygulamak için her yüz yılda bir şahıs gönderir.»** Birinci yüzyılın başında bu şahıs Ömer b. Abdilaziz olmuştur. İkinci yüzyılın başında da bu şahsın Şâfiî olacağını umuyorum.»

İşte bu ilim adamlarının şahadetlerî, İmam Şâfiî'nin ilim, fazilet ve üstün bir kavrayışa sahib olduğunu açıkça göstermektedir. Gerçekten Şâfiî, kendisini böyle yüksek bir mevkie getiren ilim vasıtalarının hepsine sahipti. O, Kur'an ilmini, Kur'an'ın mâna, gâye ve sırlarını hakkıyla öğrenmişti. Bir talebesi şöyle der: «Şâfii tefsire başlayınca, Kur'an'ın inişine şahid olmuş gibi davranırdı. Şâfii, Hadîs ilmini de hakkıyle elde etmişti. O, Mekke'de bulunan tâbiîlerin hayatta olanlarından birçok hadîs rivayet etmiş ve ilk hadîs kitabı olan **el-Muvatta**'ı da bizzat İmam Mâlik'ten okumuştur. İmam Muhammed'den tahsil gördüğü sırada, Iraklıların ilmine sahip olmuş ve bu ilmin de râvîleri arasına katılmıştır.

Bununla birlikte Şâfiî, re'y'e dayanan fıkhı da tehsil etmiş; fıkıh, kıyas ve nesh'in kaide ve prensiplerini vaz'etmiştir.

O, — Allah kendinden râzı olsun — her çeşit ilmin öğrenilmesini ister ve şöyle derdi: «Kur'an ilmini öğrenenin kıymeti yükselir. Hadîs ilmini öğrenip yazanın delil getirme gücü artar, fıkıh öğrenen kimsenin şerefî yükselir, dil üzerinde çalışanın duyguları incelir, matematik tahsil edenin görüşü artar ve nefsini koruyamıyanın ilmi kendisine hiçbir fayda vermez.»

İLME YÖNELİŞİ VE ÇAĞI

Şâfiî, akranı arasında en yüksek seviyeye ulaşmak için genç yaşta ilme yönelmiş ve ilmin her türlü imkânları içerisinde yetişmiştir. Çünkü O, Mekke'de oturuyordu. Bu sırada, tâbiîlerden hayatta olanlar vardı. Beytü'l-Harâm'ın civarında oturmayı tercih eden Abdullah b. Abbas'ın medresesi burada idi. Biraz büyüyüp delikanlılık çağına ulaşınca Peygamber şehrinin imamı olan Mâlik'in yanına gelmiş ve dokuz yıl ondan ayrılmamıştır. Bu zaman, hem hocası için, hem de talebesi için en verimli yıllar olmuştur. Şâfiî, ömrünü ilimden başka bir yerde harcamamıştır. Ancak kısa bir zaman vazife almış ise de, şevkle ve bütün şerefin ilme ait olduğunu kavrayarak, tekrar ilme dönmüştür. Kur'an ve Sünnet ilmini ve fakîhlerin ihtilâflarını incelemeye başlamış ve bunlar için hakîkatı bildirecek ölçüler koymuştur. Önce dersine Beytu'l-Harâm'da başlamış, nihayet ilim dağarcığı dolunca Bağdad'a gitmiştir. Bağdad'ta da dersi için başka bir kürsüye sahip olmuştur. Bağdad kendisini sıkmaya ve bazı çevreler hoşuna gitmeyen bir takım ilmî görüşlere taassup göstermeye başlayınca Şâfiî, Mısır ülkesine gitmeye karar vermiştir. İşte bundan sonradır ki İslâm âleminin çeşitli felâketlerle karşılaştığı anlarda güzel Mısır'ımız, Doğu ve Batı âlimlerinin sığınağı haline gelmiştir. O çağlarda âlimler, emniyet ve huzura kavuşmak için memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmışlar, aradıkları emniyet ve huzuru da ancak Mısır'da bulabilmişlerdir.

Şâfiî'nin bütün hayatı; dehâ derecesinde bir akıl, sağlam bir kalem, belâgatli ve tasvir gücüne sahip bir dil ile ilim uğrunda geçmiştir.

Şâfiî'nin içinde yaşadığı çağ, ilimlerin geliştiği, tedvin ve telifin başladığı, her ilmin esaslarının konduğu bir çağdır. Bu çağ da Arap dili tedvin ediliyor ve esasları konuyordu. Ebu'l-Esved ed-Dueli'nin ardından gelenler, nahiv ilminin esaslarını koymaya başlamışlardı. el-Asma'î ve diğerleri, şiir rivayetlerini tesbit ve naklediyorlardı. Halil b. Ahmed, Arap şiirinin nağme ölçülerini ifade eden «Arûz» ilmini koymuştu. Câhız, dikkatleri edebî tenkit usûllerine çevirmişti. İşte bütün ilimler böyle gelişiyordu.

Âlimler, hadîslerin çeşitli kaynaklarından toplanmasına yönelmişti. Hadîs'in rivayet bakımından doğru olup olmadığını, râvîler (ricâl) ve metni itibariyle Peygamber (S.A.)'e nisbet bakımından elverişli bulunup bulunmadığını tesbit için esas ve ölçüler konmaya başlanmıştı.

Fıkıh konusunda da çeşitli ekol (medrese)'ler kurulmuştu. Mek-

ke ekolü, Abdullah b. Abbas'ın görüşlerini; Medine ekolü, Ömer b. el-Hattâb, Zeyd b. Sâbit, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Tâlib ve Peygamber (S.A.V.)'in ilmini kendilerinden sonrakilere olduğu gibi aktaran diğer bilgin sahâbîlerin fıkhını nakledįyordu. Fıkıh, tedvin edilmeye başlanmıştı. Meselâ, İmam Mâlik, kendi fıkhını ve rivayet ettiği hadisleri, talebeleri vâsıtasıyla nakledilen sahabîlerin fetvâlarını içine alan «el-Muvatta'» adlı eserini tedvin etmişti. İmam Muhammed b. el-Hasen, Irak fıkhını tedvin etmiş ve bu fıkhın fürû'unu inceden inceye yazmıştı. İşte Şâfiî, bütün bunlardan faydalanmıştır.

Burada söylenmesi gereken bir husus daha vardır ki o da çeşitli İslâm fırkalarıdır. Her fırka, kendi görüşlerini savunup yaymaya başlamıştı. Mu'tezilîler kendi görüşleri uğrunda mücâdele ediyorlar ve İslâmiyeti kendi açılarından savunuyorlardı. Şiîlerden İmamiyye, Zeydiyye ve sair siyasî fırkalar da böyle idiler. Kısaca bu çağ, mücadele ve münazara çağı idi.

Şâfiî, bu fırkaların çoğundan memnun değildi. O, ne Mu'tezilîlerin, ne Şiîlerin ve ne de Hâricîlerin yolundan gitmiştir. Şüphesiz O, içinde yaşadığı çağın metod bakımından etkisinde kalmıştır. Onun çağı mücadele ve münazara çağı idi. Bu itibarla Şâfiî de, büyük bir mücadele ve münazara gücüne sahipti. O, mücadele ve münakaşalarında bâtılı nasıl yıkacağını ve hakîkatı nasıl ortaya çıkaracağını biliyordu.

Şâfiî, hadîsi savunmak için Mu'tezilîlerle bilfiil mücadele etmiştir. Yâni, Basra'da bulunan bir gurup, mütevâtir olmayan hadîsleri delil olarak kabûl etmiyordu. Şâfiî, bunlara karşı mücadeleye girişmiş ve Resûlüllah'ın Sünnetini savunmuştur. Bu konudaki mücadelelerini «el-Umm» adlı kitabında anlatan Şâfiî, gerçekten «Sünnetin koruyucusu» unvanına hak kazanmıştır.

Şâfiî'nin çağında Yunan, Fars ve Hint dillerinden çeşitli ilimler Arapçaya terceme edilmiştir. Bu tercemelerle o çağda birçok ilimler yayılmıştır. Şâfiî'nin bu ilimlerden uzak kaldığını sanmıyoruz. Belki O, bu ilimlerden cedel ve münazara ile ilgisi nisbetinde faydalanmıştır. Ne olursa olsun, Şâfiî'nin fıkhî görüşlerinde bu ilimlerin herhangi bir etkisi yoktur. Çünkü, Şâfiî'nin fıkhî görüşleri tamamen İslâmî kaynaklardan gelmektedir. Hattâ O, nass'lara bağlılıkta son haddine varmaktadır. Çünkü O, nass'lara dayanmayan her içtihadı iptal etmektedir. Bu hususu, ileride, inşaallah, kısaca açıklayacğız.

ŞÂFİİ'NİN ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

Allh, İmam Şâfiî'ye çağdaşları arasında ilim, ahlâk, din ve içtimaî mevki' bakımından onu yücelten birçok sıfatlar ihsan etmiştir.

1 — İDRÂK VE HÂFIZA GÜCÜ

Şâfiî, ilmî idrâk yönünden çok kuvvetli idi. Öyle sağlam bir hâfızaya sahipti ki, İmam Mâlik'in «el-Muvatta'» ını okuyup hıfzetmişti. Onu, İmam Mâlik'in rivayet ettiği şekilde ezberden okurdu. Hattâ Şâfiî, el-Muvatta'ı İmam Mâlik'le karşılaşmadan önce hıfzetmişti.

Bu sağlam hâfızasının yanında Şâfiî, hazırcevaplı bir şahsiyetti. İhtiyaç duyduğu zaman bildiklerini rahatlıkla anlatırdı. O, fikri hiçbir tutukluk göstermezdi. Olayların altında kalmaz, aksine incelediği mes'eleleri düşüncesiyle aydınlatırdı. Onun önünde hakîkatlar kendiliğinden açığa çıkar ve bunların mantık'ı doğru olarak belirirdi. O da, bu mantık sayesinde gerçeklere nüfuz ederdi.

Şâfiî derin bir düşünceye sahip olup mes'elelerin dış yüzünü incelemekle yetinmez, aksine onların derinliklerine inerdi. O, son derecede anlayışlı olup hakîkata tam olarak ulaşıncaya kadar hiçbir noktada duraklamazdı. Hadîsler ve bunlarla ilgili hükümleri tetkik ederken, onları belli prensiplere bağlamaya çalışırdı. Onun araştırmaları küllî neticelere ulaşmak içindi. O cüz'iyyatla yetinmezdi. İşte böyle küllî neticelere yönelişinin sonunda, Şâfiî, **usûl-i fıkıh** ilmini kurmuştur.

2 — İFADE GÜCÜ

Şâfiî, konuşurken güçlü ve açık bir ifadeye sahipti. O, dilinin fesâhatı, ifadesinin belâgatı ve kalbinin kuvvetli oluşu yanında, derin tesirli bir sese sahipti. O, ifadeleriyle bir şeyi güzelce açıkladığı gibi, sesinin ihtizazı ile de maksadını anlatırdı. Şâfiî, İmam Mâlik'le

görüştüğünde İmam Mâlik, ondan, el-Muvatta'ı arkadaşlarına okumasını istemiş ve ona; bir sahife oku, demiştir. Şâfii sahîfeyi bitirince, İmam Mâlik, onu daha çok dinlemek istemiş ve sonuna kadar ona el-Muvatta'ı okumuştur. İşte bu, onun sesindeki derin tesirin bir neticesidir.

Bir talebesinden şöyle rivayet edilmiştir: «Ben, Şâfii'den başka yazıları konuşmasından daha üstün (fasîh) olan birini görmedim. Bununla beraber Şâfii'nin dili, yazısından da üstün (fasih) idi.» Şâfii'nin yazdıkları, ifade ve düşünceleri tasvir bakımından son derecede güzel olursa, onun konuşması nasıl olur? Elbette onun konuşması, ifade bakımından daha kuvvetli, işaret bakımından daha mükemmel, ibare ve üslûp bakımından daha üstündü. O, sağlam ifadede öyle bir dereceye ulaşmıştı ki, İshak b. Rahûye, onun hakkında; «Şâfii, âlimlerin hatîbidir.» demiştir.

3 — BASÎRET VE FİRASETİ

Şâfii, hocası İmam Mâlik gibi keskin bir basîret ve kuvvetli bir firaset sahibi idi. Bu sıfat, münazara ile uğraşan uyanık kişilerden ayrılmayan bir haslettir. Aynı zamanda bu sıfat, büyük üstadların sıfatıdır. Çünkü Şâfii, talebelerine ders anlatırken onların marifet bakımından kavrıyabilecekleri kadar anlatırdı. O, bunu ancak firaseti sayesinde bilir, dolayısiyle onların anlama ve açıklama bakımından tâkatlarına göre ders takrir ederdi. Bu basîret ve firaseti sayesindedir ki, sayı bakımından en çok talebe onun etrafında toplanmıştır. O, insanların rûhi durumlarını iyi bildiği için dinleyicilerine ancak tâkatları nisbetinde ders verirdi. Bu konuda Yakut'un «Mu'cemu'l-Üdebâ» sında anlattığına göre, Şâfii, bâzı dinleyicilerine Huzeyl kabilesinin şiirlerini okurdu. O, bu şiirlerden pek çok ezberlemiş ve bunları yanında okuduğu bir talebesine şöyle demiştir: «Bunu, hadis ehlinden hiçbir kimseye belli etme; çünkü onlar, bunu hazmedemezler.»

4 — İHLÂSI

Şâfii hakikatları araştırmada büyük bir ihlâs ve ulaşmak istediği gerçeğe yönelmede de sağlam bir görüş sahibi idi. İşrak felsefesine göre hakikatları aramada ihlâs, kalbi marifet nûru ile doldurur ve ruhta öyle bir sâfiyet meydana gelir ki bu sayede hakikat-

lar kendiliğniden açığa çıkar, akıl onları kavrar, düşünce dosdoğru olur, ifadeler gerçek mânaları sadakatle tasvir eder, dolayısiyle görüş doğru ve ifade sağlam olur.

Şâfii'nin hakîkatları aramadaki ihlâsı, hayatının bütün devrelerinde kendisinden ayrılmamıştır. Hattâ O, nerede olursa olsun, hakikatı bulmaya çalışmıştır. İhlâsı sayesinde Şâfiî, insanların alışık bulunduğu görüşlerle çatışsa dahi kendi görüşlerini cesaretle açıklamıştır. Kezâ, hakîkatlar uğrundaki ihlâsı, hocalarına karşı duyduğu bağlılıkla çatıştığında da Şâfiî, hakîkatları tercih etmiştir. Onun İmamı Mâlik'e karşı beslediği bağlılık ve ihlâsı, kendisini, hocasına muhalefet etmekten alıkoymamıştır. Gerçi Şâfii, hocasına karşı muhalefette biraz tereddüt göstermiştir. Fakat, Endülüs halkının, İmam Mâlik'in külâhı ile yağmur duasına çıktığını duyunca, İmam Mâlik'i tenkit maksadıyla yazmış olduğu kitabı halka açıklamıştır. Böylece Şâfiî, İmam Mâlik'in beşer olduğunu, bâzan doğru düşündüğünü, bâzan da yanıldığını göstermiştir. Kendisini kurtaran ve himayesine alan İmam Muhammed b. el-Hasen'e karşı beslediği ihlâsı da, onunla münazara ve şiddetli bir şekilde mücâdele etmesine ve Medînelilerin de haklı olduğunu kabûl ettirmek için onun talebelerini yenilgiye uğratmasına mâni olmamıştır.

İşte İmam Şâfiî, ilim hayatının bütün devrelerinde böyle davranmıştır. Bu sebeple O, kendisiyle münâzara yapanları, hakîkat uğrunda gösterdiği ihlâsla karşılar ve onları yenilgiye uğratırdı. Çünkü O, hakîkattan başka bir şey düşünmezdi.

Şâfiî, İslâm şerîatı esasının Allâh'ın Kitabı ve O'nun Elçisi'nin Sünneti olduğuna inanırdı. Kendisinin ilmi ile Resûlüllah'ın Sünnetini ihata ettiğine inanmazdı. Dolayısiyle, talebelerini dâimâ hadîs araştırmaya teşvik ederdi. Kendi görüşüne muhâlif olan sahîh bir hadîs bulursa, onu bırakıp hadîs ile amel etmelerini söylerdi. Yakut'un «Mu'cemu'l-Udebâ» sında Rabi' b. Süleyman'dan şöyle rivayet edilmektedir: «Bir şahsın bir mes'ele sorması üzerine Şâfiî'nin şöyle dediğini işittim: Peygamber (S.A.V.) den şöyle şöyle... buyurduğu rivayet edilmektedir. O adam Şâfiî'ye, ey Abdullah'ın babası, buna göre mi fetvâ veriyorsun? dedi. Bunun üzerine Şâfiî'nin tüyleri diken diken oldu, yüzü sarardı, durumu değişti ve şöyle dedi: Eğer Peygamber'den bir hadîs rivayet ettiğim halde onunla amel etmezsem, hangi yer beni taşır, hangi gök beni gölgelendirir? Peygamber'in hadîsinin başım gözüm üstünde yeri vardır.» Ayrıca Rabi' b. Süleyman, Şâfii'nin; «Herkes, Peygamber'in herhangi bir sünnetini bilmeyebilir. Ben, Peygamber'in sünnetine muhalif olarak herhangi

bir fikir ileri sürer veya bir esas ortaya korsam, uyulması gereken Peygamber'in sözüdür. İşte benim mezhebim budur.» dediğini ve bu sözü sık sık tekrarladığını söylemiştir.

Allâh'ın, insanlara örnek olan seçkin kullarına ihsan ettiği başka bir ihlâs nev'i daha vardır. O da söyleyen kim olursa olsun, hakîkata boyun eğmek için mü'minin sahip olduğu ve başkalarına vermeye çalıştığı düşünce içerisinde kendisinin eriyip gitmesi, yok olmasıdır. Çünkü kaybolan inci, onu çıkaran dalgıç'ın önemsiz oluşu sebebiyle ihmal edilemez. Dost olsun düşman olsun, hakkın yanında olduğu müddetçe ona itaat etmek gerekir. Bu şekliyle ihlâs, çıkılması zor bir merdiven ve ulaşılması güç bir ameldir. Çünkü dilleriyle saldıran ve deliller getirerek mücâdele eden niceleri vardır ki, onların arasında bu türlü yüce ve hak âşıkı olan pek azdır. Şâfiî işte bu nâdir insanlardan biridir. Bunun içindir ki Şâfiî, mücâdele sırasında öfkelenmez ve hiddetle başkalarına dil uzatmazdı. Çünkü O, hakkı arıyor ve mevki sahibi olmak istemiyordu. O, zühd ve takvâsı sayesinde ilim mevkiine yükselmiştir. Dahası var: Şâfiî, hakkı aramadaki ihlâsı ve hakîkat içerisinde yok olma, eriyip gitme (fenâ) mertebesine ulaşması neticesinde kendi ilminden insanların, ona nisbet etmeksizin faydalanmalarını istemiştir. İbni Kesir'in **Tarîh'in**de Şâfiî'nin şöyle dediği rivayet edilir: «İsterim ki insanlar, bu ilmi öğrensin ve bana hiçbir şeyi nisbet etmesin. Ben, onun ecrini yeter ki Allah'dan göreyim de onlar beni övmesinler.»

İhlâs, Şâfiî'ye kalb zekâsı, ruh kuvveti, bayağı şeylerden uzaklaşma ve olgun insana yakışmayan şeylerden beri' olma gibi sıfatlar kazandırmıştır. Yahya b. Main, Şâfiî'nin ahlâkı hakkında; «Yalan mübah olsaydı Şâfiî'nin mürüvveti kendisini yine de yalan söylemekten alıkordu. demiştir. İşte sâdık ve ihlâslı insanın ulaşabileceği en yüksek mertebe budur. Böylesi, vazîfesini, vicdan ve kalbinin emrini yerine getirmek için yapar, sırf emir veya yasak edildiği için değil.

ŞÂFİÎ'NİN GÖRÜŞLERİ

Şâfii çağında çeşitli fikirler ve birbirine zıt mezhepler doğmuştu. Bu arada «İlın-i Kelâm»» adı verilen ve temelleri Mu'tezililer tarafından atılan ilim de doğmuştu. Mu'tezilîler, Allâh'ın Kelâm sıfatı ve Kur'ân'ın yaratılmış olup olmadığı üzerinde konuşup tartışıyorlardı. Kezâ, onlar, Allâh'ın sıfatları mânâlardan ibaret ve zâtından ayrı mıdır, yoksa Allahu Teâlâ ancak sıfatlarıyla bilindiğine göre, zâtı ile sıfatları aynı mıdır? Konusu üzerinde tartışıp duruyorlardı. Bir yandan Mu'tezilîler, öte yandan da Cebriyeciler kader ve Allâh'ın takdîri yanında insan iradesinin sınırı üzerinde sert tartışmalara giriyorlardı. Bu arada Şiîler, Hâricîler ve Abbâsilere dayanan çeşitli siyasî fırkalar da doğmuştu. Bu durum karşısında Şâfii'nin düşünce sisteminde müsbet veya menfî, kabûl veya red bakımından bir vaziyet alması zarurî idi. Rivayete göre O, ilm-i kelâm ve bununla ilgili mes'elelere karşı menfî bir vaziyet almış ve bu ilimle iştigali nehyetmiştir. Kendisinden şöyle rivayet edilmektedir: «İlm-i kelâmla uğraşmaktan sakının; çünkü, bir kimseye fıkhî bir mes'ele sorulsa ve o, bunda hatâ etse, olsa olsa en çok gülünç bir duruma düşmüş olur. Meselâ, birine, bir kimseyi öldüren şahsın diyeti nedir? diye sorulduğu zaman onun, buna; bir tavuk yumurtasıdır, diye cevap vermesi böyledir. Eğer birine **kelâm** hakkında bir mes'ele sorulsa ve o, buna yanlış cevap verse, bit'at'a sapmakla suçlanır.»

Şâfiî, kelâmla uğraşmayı menettiği halde kendisi kelâm hakkında çok şey bilirdi. Şâfiî gibi bir şahsiyetin, bilmediği bir şeyi menettiği düşünülemez. Bir defasında O, talebelerinin yanına girmiş ve onları kelâm konusunda münakaşa halinde bulmuştu. Onlara: «Benim kelâm bilmediğimi mi sanıyorsunuz? Ben bu konuyla uğraştım, hattâ bunda büyük bir mertebeye ulaştım. Ancak kelâmın sonu yoktur. Öyle bir şey üzerinde münakaşa ediniz ki, yanılırsanız yanıldı desinler, küfre düştü demesinler.»

Şâfiî'nin talebelerini kelâm münakaşalarından men etmesi, onun kelâmcıların dâimâ tartışma konusu yaptıkları mes'eleler hakkında

bir görüş sahibi olmadığı mânâsına da gelmez. Şâfii'nin kıyamet günü Allâh'ı görmek, kader ve Allâh'ın sıfatları gibi mes'eleler üzerindeki görüşleri, kendisinin fıkıh metoduna uygundur. O, bu konularda da Kur'ân ve Sünnetin hükümlerine sarılır, mütekellimler (kelâmcılar)'in ileri sürdüğü delillere fazla dalmazdı. Ancak, bu delillerin nass'ları destekliyecek kadarını alırdı. Meselâ, Kur'ân ve Hadis nass'larının zâhirlerine bakarak imanın artıp eksileceğine inanırdı.

HİLÂFET HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Kelâmcılarla siyasi fırkaların ortaya attığı mes'elelerden biri de hilâfet mes'elesi ve hilâfetin şartlarıdır. Bu mes'elenin, yakın veya uzaktan fıkıhla bir alâkası vardır. Şâfii'nin bu konuda üç türlü görüş sahibi olduğu rivayet edilmiştir:

1 — Şâfii, hilâfet (imamet) in yerine getirilmesi gereken dini bir emir olduğuna inanırdı. Dolayısiyle gölgesinde, hem müslümanların iş yapacağı, hem de kâfirlerin faydalanacağı bir halifenin bulunması şarttır. Tâ ki Hz. Ali'nin deyişiyle, «İyi insanlar huzura kavuşsun, kötü insanların da şerrinden korunulmuş olsun.»

2 — Şâfii, hilâfetin Kureyş'e ait olduğunu kabûl ederdi. O, bu konuda Ömer b. Abdilaziz ve İbni Şihab ez-Zûhri'den Peygamber'e ulaşan bir senedle; **«Kim Kureyş'e ihanet ederse Allah da ona ihanet eder.»** hadisini rivayet ederdi. Yine O, Hz. Peygamber'in Kureyş'e hitaben şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: **«Siz haktan ayrılınadıkça bu işe daha lâyıksınız. Ancak, adâletten ayrılırsanız hurma yaprağı gibi soyulursunuz.»** Bu nass'dan anlaşıldığına göre halifenin adaletli olması şarttır. Zâlim bir kimse halife (imam) olarak kabûl edilemez.

3 — Şâfii, hilâfetin sahih olması için biat'ın önceden yapılmış olmasını şart koşmazdı. Şüphesiz biat'ın önceden yapılmış olması daha iyidir. Fakat, Şâfii'ye göre Kureyş'ten bir kimse zorla iktidarı ele geçirse, sonra adaletle hareket etse ve halk onun halifeliği üzerinde fikir birliğine varsa bu kimse meşrû bir halîfe sayılır. Talebesi Harmele, Şâfii'nin: «Kılıçla hilâfeti ele geçiren ve daha sonra halkın kabûlüne mazhar olan Kureyş'li bir kimse halifedir.» dediğini rivayet eder. Şâfii, hilâfet iiçn ortaya atılan kimsenin Kureyş'li olmasını, iktidarı ele almadan önce veya sonra halkın onun etrafında birleşmiş olmasını şart koşardı. Daha önce belirttiğimiz gibi adâleti de şart koşardı. İmam Şâfii'ye göre insanların hilâfete en lâyık ola-

nı Hz. Ebu Bekr Sıddik, sonra Ömer el-Fârûk, sonra Osman Zinnûreyn, daha sonra da hidâyet yolunun imamı Ali b. Ebi Tâlib'dir. Allah cümlesinden râzı olsun!

Rivayete göre Şâfiî, Hulefâ-i Râşidin'i beş olarak kabûl ederdi. Yâni, dört halifeye beşinci olarak Ömer b. Abdilaziz'i de eklerdi. Şâfii, Hulefâ-i Râşidin'in üstünlüğünü, halife oluşlarındaki sıraya göre kabûl ederdi. Fakat, kendisi de Kureyşli olan Şâfii, üstünlük bakımından Ebu Bekr'den sonra geldiğini kabul ettiği Hz. Âli'yi, özel olarak, severdi. Şâfii'nin Hz. Ali (R.A.)'ye hayranlığını gösteren şöyle bir rivayet vardır: Hz Ali hakkında konuşan bir kişinin; «İnsanlar, ancak, hiçbir kimseye kıymet vermediği için Hz. Ali'den nefret etmiştir.» demesi üzerine Şâfii, şöyle söylemiştir: «Hz. Ali'nin dört meziyeti vardı. Bu meziyetlerden birine sahip olmak bir insanın başkalarına kıymet vermemesini haklı gösterir:

a) Hz. Ali zâhid idi. Zâhid, dünyaya ve dünya ehline önem vermez.

b) Hz. Ali âlim idi. Âlim, hiç kimseye kıymet vermez.

c) Hz. Ali yiğit idi. Yiğit de, kimseye önem vermez.

d) Hz. Ali şerefli idi. Şerefli insan da, kimseye kıymet vermez.»

Öte yandan Hz. Ali'yi, Peygamber (S.A.), Kur'ân ilmi ile başkalarından ayırmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, onu çağırmış ve insanlar arasında hüküm vermesini emretmiştir. Onun verdiği hükümler, Hz. Peygamber'e arzedilir, O da bunları imzâ ederdi.

İmam Şâfii, Hz. Ali ile Muâviye arasındaki ihtilâf konusunda Ali'yi haklı ve Muâviye'yi de haksız bulurdu. Hattâ Muâviye'yi, bâgi. (âsi) sayardı. Kezâ, Hâricileri de bâği sayardı. Bunun içindir ki Şâfii, bâgilerle ilgili hükümlerde Hz. Ali'nin Hârici'lere karşı yapmış olduğu muameleyi esas olarak almıştır. Bu hususta şöyle bir rivayet vardır: Ahmed b. Hanbel'e, Yahya b. Main'in Şâfii'yi şii saydığı söylenmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main'e bunu nasıl teşhis ettin, diye sorduğunda Yahya, şu cevabı vermiştir: Şâfii'nin bâgi'lerle savaşmak konusunda yazdığı eseri inceledim. Gördüm ki, o başından sonuna kadar delillerini Hz. Ali'den almaktadır. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel: Aşk olsun sana! Şâfii bâğîlerle savaşmak konusunda delillerini kimden alacaktı? Çünkü, bu ümmet içerisinde bâgîlerle ilk olarak savaşma imtihanı ile karşılaşan Ali b. Ebi Tâlib'dir, demiştir.

ŞÂFİÎ'NİN FIKHI

Şâfii, Bağdad'tan Mekke'ye döndükten sonra hocası İmam Mâlik ve Irak fıkhını temsil eden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye bağlı kalmamış ve kendine özgü fıkhî bir çığır açmıştır. Daha önce işaret ettiğimiz gibi Şâfiî, fürü' mes'elelerinin yanında küllî kaideleri tesbite yönelmiştir. Bunun içindir ki, İmam Ahmed b. Hanbel onun hakkında şöyle demiştir. «Fıkıh kapısı, ehli üzerine kilitli idi. Nihayet onu Allah Şâfiî ile açtı. İnsanlar, bu ilim nev'ini, fıkhî çalışmalarda açılan yeni bir kapı olarak kabûl ettiler. Bu ilmi, Şâfiî'den önce kimse ortaya koymamıştır. Hattâ 195 H. yılında Şâfii bunu ilân ettiği zaman âlimlerin hayranlığını mucip olmuştur. Ebu Ali el-Kerabîsi (*) der ki: «Biz ne Kitabı, ne Sünneti, ne de İcma'ı biliyorduk. Nihayet Kitap, Sünnet ve İcma'ı Şâfiî'den öğrendik.» Ebu Sevr el-Kelbî (öl. 240 H.) de şöyle demiştir: «Şâfiî, memleketimize gelince yanına vardık. O, Allâhu Teâlâ, bazan âmmı (genel bir hükmü) zikreder ve bununla hâssı (özel bir şeyi) murad eder; bâzan da hâssı zikreder, bununla da âmmı murad eder, diyordu. Halbuki biz bunları bilmiyorduk. Şâfiî'ye sorduk, şöyle cevap verdi: Bakınız Kur'ân'da «...**İnsanlar sizlere karşı bir ordu topladılar...**»[1] buyurmaktadır. Buradaki «**İnsanlar**» dan murat Ebu Süfyan'dır ki, işte bu hâss'dır. Yine Kur'ân'da: «**Ey Peygamber, kadınları boşuyacağınız vakit...**»[2] buyurmaktadır. Burada da hâss zikredilmiş olduğu halde murat edilen âmm'dır, yâni insanlardır.

İşte görülüyor ki, Şâfii Bağdad'a geldiği zaman çantası, Bağdadlıların bilmediği böyle bir ilimle dolu idi. Bu **ilmi**, kuran, yani usûl-i fıkh'ı açıklayan ve esaslarını tesbit eden Şâfii idi. Gerçi O, bu ilmi tamamen yoktan varetmemişti.

Şâfiî'nin fıkhını incelerken iki hususu, burada kısaca, belirtmemiz gerekir:

(*) Asıl adı, Ebu Ali el-Hüseyin b. Ali'dir (öl. 256 H.) Çeviren.

(1) Al-i İmrân Sûresi, 173.

(2) Talâk Sûresi, 1.

1 — Şâfiî'nin, fıkhını üzerine binâ ettiği deliller veya fıkhının kaynakları,

2 — Şâfiî'nin usûl-i fıkıh ilmine dair çalışmaları.

ŞÂFİÎ FIKHININ KAYNAKLARI

1, 2 — KİTAB VE SÜNNET:

İmam Şâfiî, fıkhını beş kaynaktan beslemiştir. Kendisi bunları «el-Umm» adlı kitabında şöyle tesbit etmiştir: «İlim çeşitli tabakalara ayrılır: Birincisi, Kitab ve sâbit olan Sünnettir. İkincisi, hakkında Kitab ve Sünnette bir hüküm bulunamayan mes'eleler üzerindeki icmâ'dır. Üçüncüsü Peygamber'in sahâbîlerinden bir kısmının söylemiş olduğu sözdür. Burada diğer sahâbîlerden onlara muhalif olanların bulunduğunu bilmememiz şarttır. Dördüncüsü, üzerinde Peygamber (S.A.V.)'in sahâbîlerinin ihtilâfa düşmüş oldukları sözdür. Beşincisi Kıyastır. Bu da, Kitab ve Sünnette mevcut olandan başka bir şeye dayanmaz. İlim, ancak bu en üst tabakadan elde edilir.» [3]

Buna göre Şâfiî, istinbat mertebelerinin başına nass'ları koymaktadır. Bunlar da, Kitab ve Sünnettir. Şâfiî, Kitab ve Sünneti İslâm hukukunun asıl kaynağı olarak kabûl etmekte ve diğer kaynakları bunlara dayandırmaktadır. Sahâbîler, görüşlerinde ister ittifak etsinler, ister ihtilâfa düşsünler, Kitab ve Sünnete aykırı hareket edemezler. Hattâ onların görüşleri, ya bir nass sebebiyle Kitab ve Sünnete dayanmakta veya bunlara hamledilmektedir. Kezâ, icmâ'da Kitab ve Sünnete dayanmakta ve bunların dışına çıkmamaktadır. O halde ilim, daima üst kaynaktan alınmaktadır ki bu da Kitab ve Sünnettir.

İmam Şâfiî'den sonra gelen fakîhlerin Kitabı önce, Sünneti de ikinci olarak zikrettiklerini görüyoruz. Kezâ, Şâfiî'den önce Ebu Hanîfe'nin de delil olarak önce Kitabı kabûl ettiğini, Kitabda bir nass bulamadığı zaman Sünnete başvurduğunu görüyoruz. Muaz b. Cebel'den rivayet edilen hadîs-i şerîfde de Kitab önce gelmektedir. Yani Peygamber (S.A.), Muaz b. Cebel'e: Ne ile hükmedeceksin? diye sorduğunda Muaz: Allah'ın Kitabıyla hükmedeceğini, Kitabda bir nass bulamazsa Resûlüllah'ın Sünnetiyle hükmedeceğini, her ikisinde de bir nass bulamazsa re'y'i ile ictihad yapacağını söylemiştir.

(3) el-Umm, c. VII, s. 246.

Öyle ise Şâfiî, Sünneti Kur'an ile niçin birleştirmiştir? Halbuki gerçekte bunun ikisi aynı mertebede değildir. Sünnetin hüccet oluşu Kitab sayesindedir. Şüphesiz ki Şâfii, Sünneti her yönden Kur'an mertebesinde görmüyordu. En azından Kur'an, tevâtürle nakledilmekte olup ibâdet maksadıyla okunan Allah'ın Kelâmıdır. Sünnetin çoğu tevâtüre dayanmadığ gibi, ibâdet kasdıyla da okunmaz, Allah kelâmı değildir. Peygamber'in kelâmıdır.

Şâfii, fıkhı incelemiş ve Kur'an'ın küllî kaideler ile birçok cüz'î mes'eleleri ihtivâ ettiğini ve Sünnetin de Kur'an'ın beyanını tamamladığını, kısa (mücmel) ifadelerini genişlettiğini, bâzı kimselerin kavrayamıyacağı incelikleri açıkladığını görmüştür. O halde Sünnet, Kitabın ihtivâ ettiği bütün küllî mes'eleleri açıklamakta ve onun mücmel hükümlerini genişletmektedir. Buna göre Sünnetin açıklayıcı bir durumda olabilmesi için ilim bakımından açıkladığı şeyin mertebesinde olması gerekir. Birçok sahâbiler de Hadis'e (Sünnet'e) bu gözle bakıyorlardı.

Şâfii'nin maksadını başka bir yöne sapıtmamak veya onun sözünü yanlış anlamamak için bâzı kimselerce kavranması güç olan şu üç mes'eleye işaret etmemiz gerekir:

1 — Şâfii, fer'i mes'elelerin hükümlerini çıkarırken, Sünnetle elde edilen ilmi, Kur'an'la elde edilen ilim mertebesine koymakla Kur'an'ın bu dinin aslı, esası ve Hz. Peygamber'in en büyük mu'cizesi oluşunu inkâr etmemektedir. Çünkü aslolan Kur'an'dır, Sünnet onun dalı mesâbesindedir. Bu itibarla kuvvetini Kur'an'dan almaktadır. Ancak Sünnet, hüküm çıkarırken derece bakımından Kur'an mertebesindedir. Çünkü açıklamak hususunda ona yardımcı olmakta, insanlara dünya ve âhiret sa'âdetlerini temin etmeleri için getirmiş olduğu hükümleri beyan etmek babında onu desteklemektedir.

2 — Şâfii, fer'i mes'eleleri açıklarken umumî olarak Sünnete dayanan ilmi, Kur'an'a dayanan ilim mertebesine koymuştur. Tâ ki istinbat doğru ve sağlam olsun. Şâfiî, rivayet tarzı ne olursa olsun, Peygamber'e nisbet edilen her şeyi mütevâtir olan Kur'an mertebesinde görmemektedir. Çünkü âhâd hadisler, Kur'an âyetleri şöyle dursun, mütevâtir hadisler mertebesinde bile değildir. Bizzat Şafii yukarıda kendisinden biraz önce naklettiğimiz ifadesinde, fer'i hükümleri çıkarmada Sünneti Kur'an mertebesinde zikrederken, «Sâbit olan Sünnet» demek suretiyle bu noktaya dikkati çekmiş ve: «Birincisi Kitab ve sâbit olan Sünnettir.» demiştir.

3 — Şâfii, akâid esaslarını tesbit konusunda Sünnetin Kur'an derecesinde olmadığını açıkça ifade etmiştir.

Şâfii'den sonra gelen birçok fakihler onun bu görüşünü destek-

lemişlerdir. Şâtıbî, el-Muvafakat'ında şöyle der: «Kur'an'dan hüküm istinbat ederken sadece Kur'an'a dayanmak ve onun açıklaması mahiyetinde olan Sünneti gözönüne almamak caiz olmaz. Çünkü Kur'an'ın ifade ve hükümleri küllîdir. Meselâ; namaz, zekât, hac, oruç vb. konularda Kur'an'ın hükümleri böyledir. Bunların açıklanması zarurîdir.»

Şâfiî, Sünnetten sonra selef-i sâlihîn Kur'an tefsirini nazarı dikkate alır. Çünkü onlar, Kur'an'ı başkalarından daha iyi bilmektedirler. Selef-i sâlihîn tefsiri bulunmayan konularda, Şâfiî'ye göre Arapçayı iyi bilmek Kur'an'ı anlamaya yeter. Şâfiî delil getirme bakımından Kur'an ve Sünneti aynı derecede gördüğü halde, Kur'an'ın Sünneti, Sünnetin de Kur'an'ı nesh etmediğini söyler. Lâkin bununla birlikte Şâfiî, eğer Kur'an Sünneti nesh etmişse böyle bir nesh olayını açıklayan bir Sünnetin bulunmasını şart koşar. O, bu noktada çok şiddetli davranır ve bunu şu iki esas üzerine binâ eder:

1 — İstikrâ' (Endüksiyon) ile sâbit olmuştur ki, Kur'an'ın nesh ettiği her hüküm Sünnet ile belirtilmiştir. Meselâ, kıblenin Beytu'l-Makdis'ten Kâ'be'ye çevrilmesi böyledir. Peygamber (S.A.V.), Kuba'-da namaz kılanlara elçi göndermiş ve böylece onların Kâ'be'ye dönmelerini temin etmiştir. Burada, Kur'an-ı Kerîm'in bildirdiği nesih olayını Sünnet açıklamaktadır. Nesih olayı, amelî hükümlerin değişmesini gerektirir. Amelî hükümlerin değişmesi de, Peygamber (S.A.V.)'in nesih olayını adece açıklamasıyla değil, fiilî olarak tatbik etmesiyle belli olur.

2 — Sünnet, Kur'an'ı beyân etmektedir. Nesih ise, herhangi bi hükme göre amel etmenin sona erdiğini bildirmektedir. Sünnet Kur'an'ı açıkladığına göre neshi ifade eden nassı açıklayan bir Sünnetin bulunması gerekir.

Şâfiî, şüphesiz ki, Sünnet Kur'an ile nesh edilemez, derken fukahânın ekserisine muhalefet etmiştir. Bunun sebebi, Şâfiî'nin Sünneti ihmal etmemek hususunda ve onun, Kur'an'ın bir açıklaması olduğunda çok sıkı davranışıdır. Çünkü O, şöyle düşünüyordu: Nesh'i açıklayan bir Sünnet olmaksızın, Sünnetin Kur'an'la nesh edilmesi caiz olursa, Kur'an nass'larınm zâhirine muhâlif görünen birçok sünnetlerin nesh edilmiş olduuğ iddia edilebilir. Şâfiî, — Allah ondan râzı olsun — bu kapıyı kapatmış ve Sünnetin ancak Sünnetle nesh edileceğini söylemiştir. Şâfiî'ye göre Sünnet, Kur'an'a aykırı düşerse şüphesiz Kur'an tercih edilir. Kur'an'a muvâfık olan veya nesh'i beyan eden sünnetler vardır. Sünnetle Kur'an arasındaki muhalefet, her ikisini birden almaya müsaade etmez. Bu durumda

nesh'e delâlet eden bir Sünnet bulunmazsa, Kur'an'a aykırı düşen Sünnet zaîf sayılır, Hz. Peygamber'e nisbeti sâbit görülmez.

Şâfiî'nin Sünneti müdâfaası:

İşaret ettiğimiz gibi Şâfiî'nin çağında çeşitli mezhebler vücut bulmuştu. Bâzı zümreler, bu çağda Sünnete hücum etmeye başlamıştı. Şâfiî «Cimâu'l-İlm» adlı kitabında bunları üç sınıfa ayırır:

1 — Sünneti toptan inkâr eden ve yalnız Kur'an'ın hüccet olduuğnu ileri sürenler,

2 — Ancak, aynı mânâda Kur'an âyeti bulunan Sünneti kabûl edenler,

3 — Mütevâtir olan Sünneti kabûl eden ve mütevâtir olmayan Sünneti tanımayan kimseler. Mütevâtir diye, umûmun rivayet ettiği hadis veya habere denir. Mütevâtir olmayan diye de, özel şahısların rivayet ettiği hadîs veya habere denir.

Birinci ve ikinci sınıfa dâhil olanlar Sünneti tamamen yıkmakta ve onu kendi başına bir delil olarak tanımamaktadırlar. Şâfiî, birinci sınıfa dâhil olanların sözüne göre hareket etmenin, çok tehlikeli bir şey olduuğnu, çünkü bu durumda bizim namazı, zekâtı, haccı, Kur'an'da kısaca zikredilen ve Sünnet tarafından açıklanan diğer farzları anlayamıyacağımızı, bunların ancak basit olarak lûgat mânasına göre değerlendirebileceğimizi söyler. Buna göre namaz veya zekât adı verilebilecek pek az bir şey farz kılınmış olur. Meselâ, birisi günde iki rek'at namaz kılıp, Allah'ın Kitabında olmayan bir şey bana farz kılınmamıştır, dese ne lâzım gelir? Böyle bir anlayış, namazları, zekâtları ve haccı ortadan kaldırmak demektir.

Şâfiî, —Allah ondan râzı olsun— birinci sınıfa dâhil olanlar için söylenilenlerin, ikinci sınıfa dâhil olanlar için de söylenebileceğini beyan etmiştir.

Üçüncü sınıfa gelince, bunlar: **Âhâd haber** (hadîs)'le istidlâli inkâr etmektedirler. Şâfiî bunların görüşünü de köklü ve sağlam delillere dayanarak reddetmiştir. O, Peygamber (S.A.V.)'in İslâma davet için tebliğleri tevâtür derecesine ulaşmayacak miktarda elçiler gönderdiğini beyan etmiştir. Eğer tevâtür zarurî olsaydı Peygamber (S.A.V.) bunlarla iktifa etmezdi. Çünkü İslâm'a dâvet için kendilerine elçi gönderilenler bu elçileri tevâtür ifade etmediği iddiasıyla reddedebilirlerdi. Şâfiî, ayrıca mal, can ve kanla ilgili dâvalarda iki kişinin şahitliği tevâtür derecesine ulaşmayan bir haber olduğu halde şeriât bu habere göre karar vermektedir. Üçüncü olarak, Şafiî, Peygamber (S.A.V.)'in kendisinden hadis işitenlere bir kişi bile olsa duyduğu şeyi nakletmeleri için izin verişini delil olarak beyan etmiştir. Çünkü Peygamber (Aleyhisselâm) şöyle buyurmuştur: «Al-

lah, benim sözümü işitip ezberleyen ve onu başkalarına tebliğ eden kulunu nurlandırsın. Bâzı fıkıh ehli vardır ki, aslında fakîh değildir. Bâzı fıkıh ehli de vardır ki, öğrendiği fıkhı kendisinden daha iyi anlıyacak olan birine nakleder. Üç şey vardır ki, müslümanın kalbi bu sayede paslanmaz. Bunlar: Allah'a amelde ihlâs, müslümanlara nasîhat ve müslümanların cemâatından ayrılmamaktır.»

Şâfii, görüşünü isbat için, dördüncü olarak, sahâbilerin, Peygamber (S.A.V.)'in hadislerini münferit olarak birbirinden naklettiklerini ve birçok kimse tarafından rivayeti şart koşmadıklarını ileri sürer. İşte bu şekilde Şâfii, âhâd haberlerin kabûl edileceğine dair birçok deliller getirir.

Burada hemen belirtelim ki, Şâfii'nin zikrettiği her üç sınıf da tarihin dalgaları içinde kaybolup gitmiş, onlardan İslâm tarihinde anılmaya değer bir kimse kalmamıştır. Gerçek odur ki, bu her üç sınıfa dâhil olan kimseler; hadisi yıkmak ve onu kabûl etmemek cihetine gitmişlerdir. Aslında bunlar, İslâmı yıkmak, Kur'an'ı bozmak veya Kur'an'ın mânâları ile oynamak isteyen, fakat buna imkân bulamayınca, hiç olmazsa, Kur'an'ın bir açıklaması olan Sünneti ondan ayırmak ümidine kapılan kimselerdir. Onlar, Kur'an-ı açıklayan Sünneti Kur'an'dan ayırmakla Kur'an'ın mânâlarını tahrif ve hükümleriyle oynamak imkânına kavuşmak ve bu sûretle de kolayca İslâm'ı temelden yıkmak istemişlerdir.

İçinde yaşadığımız ve İslâm'ı yıkmak için bir sürü unsurların bulunduğu bu çağda da, geçmişteki sapık ve İslâm'ı çürütmek isteyen kimselerin yolundan gidenler mevcuttur. Bunların bir kısmı, tersine, sadece Sünnete itimad edilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bu İslâm düşmanları ikiye ayrılmış olup her ikisinin tuttuğu yol da yanlıştır:

Bunlardan birincisi, açıkça Sünnetin huccet olmadığını, ancak tek başına Kur'an'ın huccet olduğunu söylemektedirler. Bunlardan bâzıları ile, Pakistan'ın Lahor şehrinde akdedilen Büyük İslâm Kongresinde karşılaştık (*). Bu topluluk, kendisine «Kur'an Cemaatı» adını vermektedir. Aslında bunlar, Kur'an'ın en büyük düşmanıdırlar. Bunlar, bir kelime Arapça bilmedikleri halde, yanlış yamalak tefsirlere dayanarak ve bu tefsirlerdeki sözleri, Peygamber (S.A.)'in Sünnetine hiçbir ihtiyaç duymaksızın huccet saymaktadırlar. Eğer onların metodu hâkim olursa, Kur'an-ı Kerîm, önceki ilâhi kitapların uğradığı felâkete uğrar. Çünkü o kitaplar, tercüme sebebiyle ve

---

(*) Bu kongre, 29 Aralık 1957 - 13 Ocak 1958 tarihleri arasında yapılmıştır.
Çeviren

aslı zâyi olduğu için tahrif ve tağyire uğramıştır. Bu topluluğa benzer bir zümre de Mısır'da mevcut idi. Bunlar, görüşlerini anlatan birçok kitaplar telif etmişler ve başları da bir «Bakan» idi. Fakat Allah, bu bakanı helâk etmiş ve böylece cemaatı da dağılmıştır.

İkincisine gelince; onlar da, râvîleri yermek (ta'n etmek) ve ayıklayacağız diye sahih hadîsleri tekzip etmek sûretiyle Sünneti temelinden yıkmak istemektedirler. Bunların maksadı da, birincilerin maksadının aynıdır. Her iki fırka da, İslâm için kendilerinden iyilik beklenmiyen kimselerden yardım görmektedirler. İslâm düşmanları, onları mallarıyla, ilânlarıyla ve karşılarına çıkanları ezmek suretiyle desteklemektedirler. Bugün bir Şâfii'miz bulunsaydı, ne iyi olurdu. Fakat, bunların sesi de kısılacaktır. Allah, diğerleri gibi, şüphesiz, onları da İslâm tarihinin dalgaları içerisinde boğacak ve yok edecektir.

3 — İCMÂ'

Şâfii, icmâ'ın dinî bir huccet olduğunu kabûl etmiş ve onu şöyle tanımlamıştır: İcmâ', herhangi bir çağdaki İslâm âlimlerinin bir delile dayanarak şer'i ve amelî bir hüküm üzerinde fikir birliğine varmasıdır. Şafiî bu konuda şöyle der: «Ben ve ilim sahiplerinden bir kimse bunun üzerinde icmâ' vardır demiş isek, mutlakâ karşılaşacağınız her âlim onu söylemiş ve kendisinden öncekilerden aynı şeyi nakletmiştir. Meselâ, öğle namazı farzının dört rek'at oluşu, şarap ve benzerinin haram edilişi böyledir.»

Şâfii'nin kabûl ettiği ilk icmâ, sahâbîlerin icmâ'ıdır. Şâfii'nin ifadelerinde, sahâbîlerden başkalarının icmâ'ı huccet olmaz, diye bir sarahat yoktur. Burada şu üç noktayı belirtmemiz gerekir:

1 — Şâfiî, delil olma bakımından icma'ı, Kitab ve Sünnet'ten sonraya bırakır. Üzerinde icmâ' edilen bir şey, Kitab ve Sünnet'e aykırı ise delil olamaz. Gerçekten Kitab ve Sünnet'e aykırı bir mes'ele üzerinde icmâ' mümkün değildir. Böyle bir şey düşünülmiyeceği gibi İslâm tarihinde bunun aksini teyid edecek veya bu hususta misâl olacak bir şey vâki' de olmamıştır.

Şâfii'den sonra fakihlerden bâzısı icmâ'ın Kitab ve Sünnet'ten önce geldiği vehmine kapılmıştır. Bu nokta üzerinde bir kısım Batılılar bâzı fikirler ileri sürmüşlerse de, tamamen yanılmışlardır. Bunlara göre, Kitab ve Sünnet'in nassına muhalif bile olsa, birşey üzerinde yapılan icma' onu meşrû kıldığından İslâm şerîatı durmadan inkişaf etmektedir. Onlar, önce böyle bir kuruntuya kapılıp son-

ra da müslümanların bu yolla İslâm'ı niçin inkişaf ettirmediklerine hayret ederler (!).

Hakikatte icmâ' iki kısma ayrılır:

a) Nass'lar üzerindeki icmâ': Bu icmâ', tevâtür derecesinde olup İslâm'ın ana çerçevesini meydana getiren mes'eleler üzerindeki icmâ'dır. Bu mes'eleler hakkında âlimler, dinin zarûri olarak bilinen emirleridir, derler. Bunlar beş vakit namaz ve namazın rek'atleri, hac ile ilgili ibâdetler, bütün çeşitleriyle zekât ve benzeri hususlardır. Birçok nass ve mütevâtir hadislere dayanılarak bunlar üzerinde icma' hâsıl olmuştur. Âlimlerin bu mes'eleler üzerindeki icmâ'ı nass'lar, sâdık haberler (hadisler), bunların mânâ ve hükümlerinin anlaşılması ve yakinen bilinmesi üzerinde yapılmış olan bir icmâ'dır. Şüphesiz bu türlü icmâ'lar bunlara muhalif olduğu sanılan cüz'i nass'lardan önce gelir. Bu türlü icmâ'lara aykırı düşen bir nass'a iltifat edilmez. Çünkü böyle bir nass, mânalarında icmâ' hâsıl olan nass'lara aykırı düşmektedir.

b) Âlimler arasında münakaşa konusu olan bâzı hükümler üzerindeki icmâ'lar: Sahâbîlerin bir mes'elede Hz. Ömer'in re'y'i üzerindeki icmâ'ı böyledir. Şöyle ki: Hz. Ömer, fethedilen arazinin mücâhitler arasında ganimet olarak dağıtılmasını emretmiş, sahâbiler de onun bu görüşü üzerinde icmâ' etmişlerdir. Bu icmâ' da nassa dayanmaktadır. Fakat bunu tanımayanlar, beş vakit namazı ve namazın rek'atlerini inkâr edenler gibi kâfir olmazlar. Şüphesiz bu türlü icmâ'lar, delil olma bakımından Kitab ve Sünnet'ten sonra gelir.

2 — Şâfii Medinelilerin icmâ'ının kabûl etmezdi. İşte O, bu noktada hocası İmam Mâlik'e muhâlefet etmiştir. Şâfii bu meseleyi ilmi yönden şöyle açıklamıştır: Medineliler ancak, öğle namazının dört rek'at, akşam namazının üç rek'at ve sabah namazının iki ret'at oluşu gibi konular üzerinde icmâ' etmişlerdir. Diğer bütün İslâm memleketlerinde de bu gibi konularda icmâ' edilmiştir (*). Fakat Şâfii, müslümanlar arasında ihtilaf konusu olan meselelerde Medinelilerin ameline göre hareket edileceğini söylemiştir. İşte Şâfii, bu

---

(*) **Şâfiiye göre bir memleketin icmâ'ı, icmâ' olamaz. Bir asırdaki bütün müslüman memleketlerinde mevcut olan bilginlerin icmâ'ı, ancak bir icmâ' olur. Medinelilerin icmâ' ettiği ileri sürülen meselelerin aksini söyleyenler, bizzat Medineliler arasında mevcuttur. Metinde de zikredildiği gibi Medinelilerin icmâ' ettiği konular, sadece onlara ait değildir. Diğer İslâm ülkelerinde de aynı şeyler üzerinde icmâ' edilmiştr. (Bak. M. Ebu Zehra, el-İmam eş-Şâfii, Kahire 1948, s. 259.)**

Çeviren.

konuda hocasına nazarî olarak muhalefet ettiği halde, amelî bakımdan onunla birleşmektedir.

3 — Bir kimse, kendisiyle münâzara yaparken kendi görüşünü destekleyen bir icmâ' bulunduğunu ileri sürerse, Şâfii bu konuda icmâ'ın mevcûdiyetini inkâr ederdi. Hattâ bu yüzden Şâfiî'nin icmâ'ı hiç tanımadığı iddia edilmiştir.

Hakîkaten bir kısım konularda icmâ' bulunduğu iddiası, müctehid imamlar devrinde çok rastlanılan bir şeydir. Öyle ki hakkında icmâ' bulunmayan birçok meseleler üzerinde de icmâ' olduğu ileri sürülmüştür. Meselâ, Ebu Hanîfe'nin talebesi Ebu Yûsuf, İmam Evzâî'nin görüşlerini reddederken kendisini destekleyen birçok icmâ'ların bulunduğunu ileri sürmüştür. Fakat Ebu Yûsuf, Evzâî'yi reddederken çoğu zaman ağır bir dil kullanmıştır.

Hulâsa; Şâfii, icmâ'ı huccet olarak kabûl ederdi. Fakat, bir mesele üzerinde icmâ' iddia edildiği zaman, meseleyi incelemek için bu icmâ' iddiasına karşı çıkardı.

4 — SAHÂBÎLERİN SÖZLERİ

Şâfii mezhebine bağlı olan usûl yazarlarının bâzısı, imamlarının eski mezhebine göre sahâbîlerin sözlerini delil olarak aldığını, yeni mezhebine göre ise bundan vazgeçtiğini iddia etmiştir. Şâfiî'nin eski mezhebi, Irak'ta yazmış olduğu ve Zaferânî'nin rivayet ettiği kitaplarındaki görüşleridir. Yeni mezhebi ise, Mısır'da yazmış olduğu ve Rabî' b. Süleyman el-Muradî el-Müezzin'in rivayet ettiği kitaplarındaki görüşleridir.

Fakat biz, Rabî' b. Süleyman'ın rivayet ettiği «el-Risale» adlı eserinde Şâfii'nin, sahâbîlerin sözlerini delil olarak aldığını görüyoruz. Bundan Şâfii'nin, yeni mezhebinde de sahâbîlerin sözünü delil olarak kabûl ettiği anlaşılıyor. Eski mezhebinde sahâbînin sözünü delil olarak kabûl edişi üzerinde de ittifak vardır. Biz de, doğru olarak bu görüşü kabûl ediyoruz.

Sözün kısası, Şâfii, sahâbîlerin re'y'ini şöyle üç kısma ayırır:

1 — Sahâbîlerin üzerinde icmâ ettikleri meseleler: Sahâbîlerin fethedilen arâzînin sahiplerine bırakılmasına dair yapmış oldukları icmâ' böyledir. Bu türlü icmâ'lar huccet olup icmâ'ın şumûlüne dâhildir ve hiç kimse bu konuda bir şey söyleyemez.

2 — Hakkında bir sahâbînin herhangi bir görüş beyan ettiği, buna muhalif veya muvâfık başka bir görüş bulunmayan meseleler: Şâfii, sahâbîlerin bu türlü görüşlerini de delil olarak alır. «er-Risale» adlı eserinde Şâfiî, birisiyle şöyle bir münazarada bulundu-

ğunu anlatır: «Münazara eden: Sahâbîlerden birisi bir mesele üzerinde herhangi bir görüş beyan etse, buna muvafık veya muhalif başka bir sahâbînin herhangi bir görüş beyan ettiği bilinmese, sen bu konuda Kitab, Sünnet veya icmâ'da bu sahâbî sözünün uyulması gereken bir huccet olduğunu gösteren bir delil bulabilir misin? dedi. Ben de: Bu konuda Kitab ve sâbit olan Sünnet'te bir şey görmedik. Ancak ilim sahiplerinin, sahâbîlerden birine ait bir sözü bâzan kabûl ettiklerini, bâzan da terk ettiklerini gördük... dedim. Bunun üzerine O: Sen bunlardan hangisini kabûl ettin? dedi. Ben de: Kitab, Sünnet ve icmâ' ile sâbit olan bir hüküm bulamadığım zaman, Sahâbîlerden birinin sözüne uymayı tercih ettim... dedim. Sahâbîlerden sadece birine ait olan bir söze, başka birinin muhalefet etmediği ise pek azdır.» [4]

3 — Sahâbîlerin ihtilâf ettiği mes'eleler: Şâfii bu konuda Ebu Hanife gibi sahâbîlerin sözleri arasında istediklerini tercih eder ve bütün sahâbîlerin görüşlerine aykırı bir şey söylemez. Onların sözleri arasında Kitab, Sünnet ve icmâ'a yakın veya kuvvetli bir kıyas ile desteklenmiş olanları tercih eder. Size burada Şâfii'nin, konu ile ilgili kendi görüşlerini sunuyorum:

«Kitab ve Sünnet'de bulunan şeyleri işitenler için özür söz konusu değildir, mutlaka onlara uymak gerekir. Kitab ve Sünnet'de bir şey yoksa sahâbîlerin veya onlardan birinin sözlerine başvururuz. Eğer ihtilâf edilen meselede Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan söze bir delâlet bulamazsak Ebu Bekr, Ömer ve Osman (R.A.)ın sözüne uymamız daha iyi olur. Eğer bir sözün Kitab ve Sünnet'e daha yakın olduuğna dair herhangi bir delâlet bulunursa o söze uyarız.» [5]

Bu ifadeden anlaşılıyor ki, sahâbîlerin ihtilâfa düştükleri bir meselede Şâfii, önce Kitab ve Sünnet'e daha yakın olan görüşü tetkik etme cihetine gidiyor. Sahâbîlerin görüşlerinden hiçbirisinin Kitab ve Sünnet'e delâlet bakımından daha yakın olduğunu tesbit etmemesi pek azdır. Bu sebeple Şâfii, ikinci cihete yani taklide yönelmemektedir. O, böyle bir durumda imamın (halifenin) benimsediği tarafı tercih etmektedir. Dolayısıyla bu gibi ihtilâflı bir konuda önce Ebu Bekr, sonra Ömer, daha sonra da Osman (R.A.)'ın benimsediği görüşü kabûl etmektedir. Şâfii bu tutumunu, şöyle izah eder: «İmamın (halifenin) sözü herkesçe bilineceği için halkın buna uy-

(4) **er-Risale, s. 597, el-Halebî baskısı ve merhum Ahmet Şakir neşri, Kahire 1940.**
(5) **el-Ümm, c. VII. s. 246.**

ması gerekir. Halkın uyması lâzım gelen kimsenin görüşü, bir veya birkaç kişiye fetvâ veren kimsenin görüşünden elbette daha meşhurdur. Çünkü onlar, böyle bir kimsenin fetvâsını ya kabul eder, ya reddeder. Ekseri müftiler evlerinde veya meclislerinde özel kişilere fetvâ verirler. Halk bunların fetvâlarına halifenin fetvâları kadar önem vermez. Gördük ki, ilk halifeler önce fetvâ vermek istedikleri bir konu üzerinde Kitab ve Sünnet'de bir şey bulunup bulunmadığını sormakla işe başlıyorlar ve görüşlerini açıklıyorlardı. Sonra onlara görüşlerine muhalif haberler bildiriliyor, onlar da takvâ ve faziletleri sayesinde kendi görüşlerinden vazgeçmekten çekinmiyorlar ve bu haberleri kabûl ediyorlardı. O halde ilk halifelerden intikâl eden bir şey bulunmazsa, Peygamber (S.A.)'in diğer sahâbîleri de güvenilmeye lâyık kimseler olduklarından onların sözlerini alırız. Sahâbîlere uymak, onlardan sonrakilere uymaktan daha iyidir.» [6]

Bu ifade de gösteriyor ki Şâfii, sahâbilerin sözlerini delil olarak almakta, onların ihtilâf ettikleri konularda da birinin delilini diğerinin deliline tercih edecek bir şey bulunmazsa, Hulefâ-i Râşidin'i taklid etmektedir.

5 — KIYAS

Yukarıda anlatılan kaynaklar konusunda, Şâfii, sadece nâkildir, müçtehid değildir. Ancak O, nass'ların mânâlarını kavramak, sahâbilerin görüşleri arasında yaptığı gibi, mevcut görüşlerin bâzısını diğer bâzılarına tercih etmek için gayret göstermiştir.

Kıyas'a gelince; Şâfii, bu konuda uyulması gereken bir görüşü ortaya koymak hususunda bir ictihadda bulunmuştur. Bunun içindir ki Şâfii, kıyasın bir ictihad olduğunu söyler. Şâfii'nin misâl olarak ileri sürdüğü birçok meselelerden anlaşıldığına göre onun kıyas anlayışı, diğer usûl âlimlerinin kıyas hakkında yapmış olduğu tarife uyar. Buna göre **Kıyas:** Hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hükme esas teşkil eden ortak bir illet sebebiyle hakkında nass bulunan bir mes'eleye bağlamaktır.

Şâfii, kıyasın, İslâm'ın bir esası olduğunu isbat eder. Çünkü mesele hakkında bir nass bulunmazsa, Kitab ve Sünnet'in delâlet ettiği hüküm ancak kıyasla bilinir. Şâfii, kıyası şu iki mukaddime (öncül) üzerine dayandırır:

1 — Şerîatin bütün hükümleri umûmi olup muayyen hâdise ve

---

(6) Aynı eser, c. VII, s. 246.

zamanla kayıtlı değildir. Durum böyle olunca insanın karşılaştığı her hâdisenin şer'î hükmünü açıklamak gerekir. Bu ise ya sarih bir nass'la sâbit olur, ya nass'a atıfla olur. Bu da hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, hakkında nass bulunan bir meseleye kıyasla mümkündür. Şâfii, bu konuda şöyle der: «Müslümanın karşılaştığı her mesele için ya apaçık bir hüküm veya hakîkata uygun şekilde bir delâlet mevcuttur. Eğer meseleyle ilgili doğrudan doğruya bir hüküm varsa, müslümanın ona uyması gerekir. Eğer doğrudan doğruya bir hüküm yoksa, ictihad yapmak suretiyle hakîkata uygun olan delâleti araması icabeder. İctihad da, Kıyas demektir.» [7]

Bu sözün mânâsına göre şerîat umumîdir. Açık bir nass bulunursa ona uyulur, bulunmazsa şerîatin umûmî hükümlerinin işaretine göre müctehid, meselenin hükmünü tâyin etmek için ictihad'a başvurur. Bu arada bâzı nass'ların delâleti onu, bu nass'lar üzerine kıyas cihetine sevkeder.

2 — Şâfii, hükümlerle ilgili şerîat ilmini iki kısma ayırır:

a) Hükümlere kesin olarak delâlet eden (kat'î) nass'larla sâbit olan kesin ilim.

b) Gâlip zan ile iktifâ edilen zannî ilim.

İşte âhâd haberler ve kıyas bu kısma dâhildir. Şâfii, nass'lardan kat'î bir ilim elde edilmezse müctehidin gâlip zanla elde edilen ilimle yetineceğini söyler.

Şâfii'ye göre; kesinlik ifade eden ilim, zâhir ve bâtına ait ilimdir. Yâni bir müslüman onu inkâr edemez ve onun icabına uyarak amel etmek zorundadır. Gâlip zanla hâsıl olan ilim ise, zâhire âit olup bâtında onun icabına göre amel etmek ve ona boyun eğmek gerekmediği gibi, bunu inkâr eden kâfir de olmaz. İmam Şâfii, şerîatın birçok hükümlerinde zâhire göre hareket edilmesi gerektiğini misallerle anlatır. Meselâ, kadı şahitlerin şahadetiyle sanığı öldürür. Burada, şahitlerin doğruluk ve adaletli davrandıklarına, görünüşte durumlarının iyi olduğuna, yalancı olmadıklarına veya bir tarafı tutmadıklarına delâlet edecek emârelerin bulunması şarttır (*). Şâhitlerin yanılmış veya yalancı olmaları mümkündür. Fakat kadı, zâhire göre amel eder, bâtını (işin içyüzünü) Allâh'a bırakır. Bunda toplumun maslahatı vardır. Çünkü şâhitlerin yalancı olmaları ihtimaliyle suçlular muhakeme edilmezse, nice mallar zayi'

---

(7) **er-Risale, s. 477.**

(*) **Başka bir misâl: Bir kimse görünüşte müslüman olsa, içinden de gayrimüslim olsa, biz zâhirine bakarak, ona müslüman muamelesi yapmak mecburiyetindeyiz. Çeviren.**

ve kanlar heder olur. Böylece halk anarşi içinde kalır ve Allâh'ın: **«Kısasda sizin için hayat vardır...»**[8] âyetindeki içtimaî yüksek mânâ gerçekleşemez.

O halde müctehidler, hükümleri delillere dayanarak ortaya koymakla vazifeli oldukları gibi, imkânların kendilerini ulaştırdığı neticeye göre amel etmekle de mükelleftirler. Onlar, gözlerinden kaçan şeylerden ötürü günahkâr da olmazlar. Meselâ, bir kimse helâl diye bir kadınla evlense, karı-koca olduktan sonra onunla süt kardeşi olduğu anlaşılsa, bu kimse Allâh'a karşı günah işlemiş olmaz. Çünkü, durumu bilmiyordu, öğrenmek için yapmış olduğu araştırma da onu böyle bir bilgiye ulaştırmamıştı. Nihayet bilinmeyen nokta ortaya çıkınca evlenme akdi feshedilir. Bu durumda zâhire göre bir hüküm, bâtına göre de ayrı bir hüküm terettüp eder: Zâhire göre nesep sâbit olur. İddet ve mehir gerekir. Bâtına göre de miras ve nafaka gerekmez.

Şâfii, kıyasın bir ictihad olduğunu isbat etmiş; fakat bunu müctehid tarafından ortaya konan bir hüküm saymamıştır. Aksine, Şâfiî, bunu, müctehid'in ictihad'da bulunduğu meselenin şer'i hükmünün bir açıklaması olarak kabül etmiştir. Bu hususta Şâfii şöyle der: «Kitab ve Sünnet'in haberi, müctehidin isbat etmek için mânâsını araştıracağı bir madde (ayn) dir.»[9]. Yani kıyas, müctehidin birtakım nass'ların mânâsını iyice kavraması, ictihad yaptığı mesele ile kıyasa esas teşkil eden mevcut nass'ın delâlet ettiği mânâyı karşılaştırması bakımından Kitab ve Sünnete dayanır.

Şâfii, re'y'e dayanan ictihadın çeşitlerinden ancak kıyası kabül eder. Sarih nass'lardan icmâ' ve sahâbilerin fetvâlarından sonra sadece kıyasa başvurulacağını söyler ve bu konuda da şöyle der: «Peygamber, ictihad ile emretmiştir. İctihad ise, bir şeyi talep etmektir. Bu da, ancak delâletler vâsıtasıyla olur. Delâletler de kıyastır. Görüyoruz ki, bir kimse başka birine bir köle satmak istese, bilen kimseler; alıcıya, eğer piyasayı, köle ve câriyenin o gün kaçtan satıldığını bilmiyorsa, bunun kıymetini takdir et, demezler. Zira onun doğru bir kıymet takdir etmesi ve sözünün muteber olabilmesi için bu köleyi diğeriyle mukayese yapması ve her ikisinin değerini bilmesi gerekir. Aynı şey, piyasayı bilmiyorsa, mal sahibi için de böyledir. Kölenin kaçtan satıldığını bilmiyen bir fakih'e de bu köle veya câriyenin kıymetini, yahut şu işçinin ücretini takdir et, denilemez. Çünkü o, emsâl göstermeksizin buna bir kıymet takdir ederse haksızlık etmiş olur.»[10].

(8) Bakara, 179.
(9) er-Risâle, s. 504.
(10) Aynı eser, s. 506.

Bu ifadeden çıkarılan neticeye göre ictihad, ancak elde kendisine kıyas edilecek bir misâl bulunursa mümkün olur. Meselâ, bir kimse bir malın kıymetini takdir etmek istese, onun, önce bu malın mahiyet ve faydasını, sonra da çarşıdaki emsalinin değerini gözönüne alması gerekir. İşte fakîh de böyledir. O da çıkaracağı hükmü, üzerine binâ edecek mevcut bir aslı gözönüne almalıdır. Tâ ki yaptığı iş, temelsiz ve gelişi güzel olmasın. Allâh'ın emir ve nehiyleri yanında basit bir şey olan eşyanın kıymeti ancak emsâli gözönüne alınmak sûretiyle takdir edildiğine göre; müctehidin de, ictihadında en azından bir eşyanın kıymetini takdir ederken bağlı olduğu şeylerle mukayyet olması lâzım gelir. İşte bu da, onun ictihadını üzerine bina etmesi için mânâ yönünden benzeri bir nassın bulunmasıdır.

İctihad'da kıyasa başvuran ilk imam, Şâfii değildir; İmam Mâlik de kıyası kabûl etmiştir. Ebu Hanîfe ise kıyas fakîhlerinin üstadı sayılır. İbrahim Nahaî'den beri Irak ekolünde ictihad, kıyasa dayanmakta idi. Fakat Şâfii, zaman bakımından Irak ekolünden sonra ise de ve kendisini, kıyasların illetlerini ortaya çıkarma bakımından Ebu Hanîfe derecesinde saymasa da, onun bu esas üzerindeki üstün hizmeti bir gerçektir. Çünkü kıyasın kaidelerini bir disipline bağlayan, fakîh veya müçtehidin kıyasa göre hüküm çıkarırken uyduğu takdirde yanılmamasını sağlayacak olan şartları ortaya koyan İmam Şâfii'dir. Kıyasın derece ve kısımlarını açıklayan yine O'dur.

Buna göre, daha önce kıyası kullananlar varsa da, kıyasın kanunlarını istinbat eden ve onu bir nizama sokan Şâfii olmuştur. Yâni Şâfii, kıyas imamlarının açıklamadan bahsettikleri ilmin kâşifi sayılır.

Şâfii, kıyasın cereyan edip etmeyeceği yerleri zikretmiş ve onu fer'î meselelere nisbetle illetlerin açıklığı ve tesir kuvvetine göre derecelere ayırmıştır.

1 — Fer'i mes'elede illet daha açık ve tesir bakımından daha kuvvetli olursa kıyas birinci dereceyi teşkil eder. Meselâ: bir şeyin azı haram ise, çoğunun evleviyetle haram oluşu böyledir.

2 — Fer'î mesele, illet bakımından asıl meseleye müsavi olursa, kıyas ikinci dereceye dâhil olur. Meselâ; yarı ceza alma bakımından köleyi câriyeye kıyas etmek böyledir.

3 — Fer'î mesele, hükmün illetine nisbetle asıl meseleden daha az açık olursa, kıyas, üçüncü derecede bir kıyas olur.

Fakihlerin ekserisi birînci ve ikinci dereceye dâhil olanları kıyas saymazlar. Yani onlar, birinciyi «Delâletu'n-Nass» denilen mefhum-ı muvafakat'a dâhil etmişlerdir. Şâfiî de buna cevaz vermiş

ve onun, kıyas babından çıkarılıp nass'lara dâhil edilmesine itirazda bulunmamıştır. Yine fakihlerin ekserisine göre, ikinci dereceye dâhil olanlar da kıyas sayılmazlar. Belki bunlar, teklif ifade eden hükümlerde erkekle kadın arasındaki müsâvat kanununa tâbidirler. İşte kıyası inkâr edenler, bu çeşit istinbatı kabûl ederler.

Şâfii kıyasın derecelerini sayınakla iktifâ etmez. Ayrıca kıyas ile uğraşan fakihin uyması lâzım gelen ve kitabın baş tarafında açıkladığımız ictihad şartlarını da tafsilâtıyla anlatır (*).

ŞÂFİİ'NİN İSTİHSÂN'I İBTALİ

İmam Mâlik: «İstihsan, ilmin onda dokuzudur.» demişti. İmam Şâfii de; «Kim istihsan yaparsa o, şeriata yeni bir ilâvede bulunur.» demiştir. O halde büyük bir imamın değer verdiği ve aynı imamın büyük bir talebesinin tanımadığı **istihsan** nedir? Mâlikiler, İmam Mâlik'in dilindeki istihsânı, masâlih-i mürseleyi almakla tefsir ederler. Masâlih-i mürsele de, şeriatin hükümlerine uygun düşen ve hakkında müsbet veya menfi bir nass bulunmayan maslahatlardır. İsterse bu maslahatlar, kıyas konusu olsun isterse olmasın. Eğer kıyas konusu olursa, bâzı Mâlikiler buna özel olarak «istihsân» adını verirler.

Kısaca, İmam Mâlik'in dilindeki istihsânın tefsiri, nass bulunmayan yerde şeriatın hükümlerine uygun olan maslahatı almaktır. Şâfii bu istihsânı kesin olarak reddetmiş ve bu konuda şu delilleri ileri sürmüştür:

1 — İstihsânı kabûl etmek, bâzı meselelerin hükmünü şeriat beyan etmemiştir, demek olur. Halbuki Allah Kur'an'da: **«İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır?»** [11] buyurmaktadır. Buna göre apaçık bir nass veya ona hamledilen bir kıyas bulunmaksızın meselenin hükümsüz bırakılması, insanın başıboş bırakılması demektir. Bu ise bâtıldır.

2 — İtaât yalnız Allâh'a ve O'nun Resulü'nedir. Hüküm de yalnız Allâh'ın indirdiği iledir. Bu ise ya nass'ın hükmü ile olur veya nass'a hamletmekle.

3 — Peygamber (S.A.), fıkhî hükümleri istihsâna dayanarak açıklamamıştır. Hz. Peygamber, kendisine bildirilmeyen meseleler-

---

(*) Bak. s. 103 - 110.
(11) Kıyâme Sûresi, 36.

de vahyin gelmesini beklerdi. Eğer bir kimsenin istihsân ile hüküm vermesi câiz olsaydı, kendiliğinden konuşmayan Peygamber (S.A.)'-in istihsân ile hükmetmesi gerekirdi.

4. — Peygamber (S.A.), sahâbîlerin istihsanları ile verdikleri hükümleri hoş karşılamamıştır. Meselâ, sahâbîlerin bir ağaca sığınan kimseyi ağacı yakarak öldürmelerini kınadığı gibi, kılıç korkusu ile, Allah için müslüman oldum, diyen başka bir şahsı öldürmelerini de Peygamber (S.A.) hoş görmemiştir.

5 — İstihsânın belli bir ölçüsü ve kaidesi yoktur. Bu ise ihtilâfa ve başıboşluğa sebep olmaktadır. Böylece herkes kendi arzusuna göre hüküm vermektedir. Kıyas, böyle değildir. Çünkü kıyasın başvuracak bir kaide ve esası vardır. O da, kıyasa esas teşkil eden nass'dır.

6 — Maslahat hükmünde olan istihsân makbûl olursa, şerîatı bilen de bilmeyen de onu kabûl eder. Çünkü maslahatın bulunup bulunmadığını her ikisi de anlayabilir. Hattâ sanat erbabı, maslahatın bulunup bulunmadığını âlimlerden daha iyi bilirler.

Fakat bu noktaya şöyle bir cevap verilebilir: Maslahata dayanarak hüküm vermeyi kabûl edenler, maslahatın şerîatça tanınmış olan maslahatlar cinsinden olmasını şart koşmuşlar ve hakkında nass bulunmayan konularda maslahata göre hüküm vermişlerdir. İşte bunların hepsini gözönüne alıp değerlendirecek olan kimsenin, ancak şerîatın kaynaklarını ve tanımış olduğu maslahat çeşitlerini bilen bir ilim adamı olması gerekir.

Hulâsa, İmam Şâfii, yukarıda anlattığımız delilleri **el-Umm** ve **er-Risale** adlı eserlerinde ileri sürerek, istihsânı reddetmiştir.

ŞÂFİÎ'NİN USÛL-İ FIKIH ÇALIŞMALARI

Şâfii'nin çağı gerçekten İslâm'ın ilim çağıdır. Âlimler, bu çağda ilimleri tedvine ve ilimlerin esaslarını tesbite yönelmişlerdir. Bu çağda Basra ve Kûfe ekolleri, nahiv kaidelerini koymuş; **Halil** b. Ahmed, aruz ilmini meydana getirmiş ve **Câhız**, edeb'i tenkit usûlünü tesbite çalışmıştır.

Bu durumda şüphesiz fıkhın da istinbat kaideleri tesbit edilmeli idi. İmam Şâfii, fer'i hükümleri ihtivâ eden, tedvin edilmemiş olmakla beraber, fakîhlerin istinbat esnasında tutmuş oldukları esasları gösteren fıkhî bir mirasa kavuşmuştur. O, çeşitli fıkıh ekolleri ile karşılaşmıştır. Meselâ, içinde yetiştiği Mekke ekolü, daha sonra gelmiş olduğu Medîne ekolü ve kendisini sînesine çeken Irak ekolü

burada anılmayı değer. Şâfii, bütün bu ekollerin içinde yaşamış ve bunların hem ittifak, hem de ihtilâf ettikleri meseleleri incelemiştir.

Bu ekollerin ihtilâf ettikleri konular üzerinde bir hüküm verebilmek için bunların fıkıhda kullandıkları ölçüleri, görüşlerinin sakat ve sağlam yönlerini veya bunların en azından hakikata yakın olanlarını bilmek gerekiyordu. İşte bu konuda sağlam metodu tâyin eden ölçüler, usûl-i fıkıh ilmini doğurmuştur.

Şâfii'yi, bu yükü omuzlamaya sevkeden ve kendisini buna ehil gösteren âmiller vardır:

a) Şâfii, Arap dilini tam olarak ve ihtisas derecesinde biliyordu. Hattâ çağdaşı olan Câhız, fakîhler arasında Şâfii gibi Arap dilini bilen bir kimse bulunmadığını söylemiştir. Öyle ki Şâfii, bu sayede Kur'ân'ı anlamak ve Kur'ân'daki lâfızların delâlet bakımından derecelerini bilmek için gereken kaideleri koyabilmiştir.

b) Şâfii Sünneti biliyordu, yâni Sünnetin rivâyetlerini hıfzetmiş, sahihlerini kavramış; hem Irak, hem de Hicaz'da bilinen bütün hadisleri öğrenmişti. İşte bu sayede O, hadîslerin çeşitlerini, hükümleri isbat bakımından kuvvet derecelerini açıklamış, istidlâl mümkün olan veya câiz olmayan hadîsleri tâyin edecek ölçüleri keşfedebilmiştir.

c) Şâfii, İmam Mâlik'in el-Muvatta'ını ezberlemiş, bu eseri çeşitli yönlerden incelemiş ve diğer bütün ekollerin fıkhını öğrenmişti. Bu arada sahâbilerin görüşlerini, ittifak veya ihtilâf ettikleri fıkıh meselelerini biliyor ve ihtilâf ettikleri meseleler arasında ortaya koyduğu ölçülere dayanarak tercihlerde bulunuyordu.

d) Şâfii, küllilere yönelen ve cüz'iler içinde dolaşıp durmayan ilmi aklı sayesindedir ki, hüküm istinbatı sırasında uyulması gereken mevcut görüşleri ölçüp tartarak, bunların sağlam ve sakat olanlarını tanımak için kıstas teşkil eden umumî kaideleri ortaya koyma bakımından çağındaki fakihlerin en kudretlisi idi.

İşte Şâfii, kendisini ehliyetli kılan bu âmiller ve kendisinden önceki ekollerin meydana getirdiği fıkhi mirasın hazırladığı imkân sayesinde usûl-i fıkıh ilmini kurmuştur.

Şâfii kurduğu bu ilmi veya tesbit ettiği usûl-i fıkıh kaidelerini iki maksatla kullanmıştır:

1 — Bu kaideleri sağlam (sahih) görüşleri tanımak için bir ölçü olarak kullanmıştır. O, İmam Mâlik'in, Iraklıların ve İmam Evzâî'nin görüşlerini bu ölçülere göre değerlendirmiştir.

2 — Yeni hükümleri çıkarırken, bu kaideleri uyulması lâzım gelen küllî bir kanun olarak kabûl etmiş ve kendisi bundan ayrılmamıştır. İmam Şâfii, bu kaidelerle hem ameli, hem de nazari bir

yol tutmuştur. Yani O, tasavvur ve faraziyelerin içinde boğulup kalmıyor, birçok meseleleri bir disipline bağlıyor ve sımsıkı sarılmak gereken metodun bu olduğunu söylüyordu.

İmam Şâfii'nin kıyası sadece tarifle değil, aynı zamanda misallerle açıklamasını sağlayan şey, belki de, kaideleri tesbit ve tatbik bakımından tutmuş olduğu bu yoldur.

Şâfii'nin tekbaşına kendisini istinbat kaidelerini tesbite sevkeden bu ameli yönden çalışması, fıkhı, usûl ve kaideler üzerine oturan bir ilim haline getirmiş ve onu yalnız fetvâ, hüküm, vâki olan veya vâki olması farzedilen cüz'i meselelerin çözümünü içine alan bir mecmua olmaktan çıkarmıştır.

ŞÂFİİ'NİN MEZHEBİ

İmam Şâfii'nin mezhebi iki devreye ayrılır:

1 — Bağdad'ta yaymış olduğu mezheb: Bunu Za'ferânî (*) rivayet etmiş olup Şâfii'nin Bağdad'ta yazmış olduğu kitapları içine alır. Bu kitaplar da; **er-Risâle** —usûl hakkındadır—, **el-Umm** ve **el-Mebsut**'dur (**). Bunları Za'ferânî Şâfii'nin imlâsı (yazdırması) ile ted-

---

(*) Asıl adı, Ebu Ali el-Hasen es-Sabbah ez-Za'ferânîdir. Çeviren.

(**) el-Mebsut veya el-Hucce adlı eserini Mısır'da yeniden kaleme almış ve el-Umm adını vermiştir. Bu eserinde O, fıkıh meselelerini enine boyuna ele almış ve ihtilâflı meselelere dair hem kendi görüşlerini hem de diğer fakîhlerin görüşlerini aynen anlatmıştır. er-Risale, el-Umm'ün mukaddimesi mahiyetini arzeder. er-Risale, Ahmed Muhammed Şakir tarafından tahkik edilerek, Kahire'de 1940 senesinde neşredilmiştir. el-Ümm de 7 cilt halinde Mısır'da 1321'de basılmıştır. Şâfii'nin hadîs'e dair el-Müsned adlı eseri de Mısır'da 1327'de basılmıştır.

İmam Şâfiî'nin Mekke'de iken eser telif ettiğini bilmiyoruz. Fakat Bağdad'a gelince kitap telifine başlamış ve burada önce «er-Risale»sini neşretmiştir. Daha sonra fıkıh ve fürû'a dair görüşlerini büyük bir eser halinde toplamış ve ona «el-Hucce» adını vermiştir. İbni Nedim'e göre Za'ferânî'nin rivayet ettiği bu eser «el-Mebsut» adını almıştır. Şâfiî Mısır'da yeniden gözden geçirerek ilâve ve çıkmalarda bulunduktan sonra bu eserine «el-Umm» adını vermiştir.

Menâkıbu Şâfiî'de Beyhakî şöyle der: Şâfiî'nin Bağdad'ta yazdığı el-Hucce'yi Zaferânî rivayet etmiştir. Hüseyin b. Ali el-Kerabîsî ile Ebu Abdirrahman b. Yahya eş-Şâfiî tarafından rivayet edilen kitapları da vardır. Ben, Ebu Abdirrahman'ın rivayet ettiği «es-Sîyer» kitabının bir nüshasını gördüm. Bunda başkalarında olmayan ziyadelikler vardır. Ebu'l-Velid Musa b. Ebi'l-Cârud'un da ondan rivayet ettiği bir muhtasarı vardır. Bunda da bâzı ziyadelikler mevcuttur.

İmam Şâfiî'nin Mısır'da yazdığı eserleri şunlardır:

1 — el-Umm,
2 — Kitabu's-Sünen,
3 — el-Emâlî el-Kübrâ,
4 — el-İmlâ' es-Sagîr.

Buvayti (öl. 231 H.) ile Müzenî (öl. 264 H.), Şâfiî'den işittiklerini «el-Muhtasar» adlı birer kitap halinde toplamışlardır. (Bak. M. Ebü Zehra, el-İmam eş-Şâfiî, Kahire 1948, s. 154. 155). Çeviren.

vin etmiş ve Bağdad'ta talebelerine okutmuştur. Za'ferânî bu kitapları, 260 Hicrî yılında ölünceye kadar okutmaya devam etmiştir Halbuki İmam Şâfiî, Mısır'da görüşlerinin bir kısmını değiştirmiştir

2 — 199 Hicrî yılında Mısır'a geldikten sonra yazdığı mezheb Şâfiî, Mısır'a gelince Irak'ta yazmış olduğu kitaplarını yeniden gözden geçirmiş ve bâzı kısımlarını değiştirmiştir. Bu kitaplarından birisi er-Risâle, diğeri de **el-Mebsut'dur**. O, bundaki görüşlerini yeniden incelemiş, bâzı görüşlerinden vazgeçmiş ve bâzılarında da ısrar etmiştir. İfadesinde iki çeşit görüşe ihtimal veren kısımları kesin bir şekle kavuşturmuştur. Halbuki Şâfiî, daha önce bâzı meselelerin iki türlü halledilebileceğini söylerdi. Yeni mezhebine göre O, bu iki şekilden birini tercih etmiş veya her ikisinden vazgeçmiş, yahut üçüncü bir çözüm şekli ortaya atmış, veyahut daha önce bilmediği bir hadîs'e vâkıf olduğu için önceki görüşünün her ikisinden de vazgeçmiş, va da hatırına gelen yeni bir kıyasa dayanarak birini ötekine tercih etmiştir.

Şâfiî'nin sonraki görüşlerine göre yazdığı yeni kitaplarını Rabi b. Süleyman el-Muradî el-Müezzin (*) rivayet etmiştir. Şâfiî'nin kitaplarını Mısır'da nakleden bu zattır. İslâm âleminin her tarafından Şâfiî'nin kitaplarını okumak için onun yanına gelenler vardı. Rabi' b. Süleyman, 270 H. yılında ölmüştür.

Şâfiî, Mısır'da yazdığı kitaplarla Bağdad'ta yazdığı kitapları neshetmiştir. O, «Bağdad'ta yazdığım kitapları benden kimsenin rivayet etmesine cevaz vermiyorum.» demiştir.

Demek ki Şâfiî, eski fikirlerini yeni fikirleriyle neshetmiştir. İsterseniz, Şâfiî eski kitaplarını yeniden düzelterek kaleme almış ve bunlar yeni kitaplarını teşkil etmiştir, diyebilirsiniz ki, bu, daha doğru olur.

Şâfiî'nin eski kitaplarında, yeni kitaplarında olduğu gibi, bazan bir konu üzerinde çeşitli görüşler yer alır. Bilhassa bunlar kıyas meselelerine aittir. O, kıyasa dayanan bir görüş (re'y) ü bâzan kesin olarak ifade eder, çoğu zaman bunu başka görüşlere tercih eder, bâzan da kıyas şekillerinden ikisi arasında tereddüde düştüğü için birini diğerine tercih etmez; hattâ üç kıyas şekli arasında tereddüt ettiği de vâkidir. İlim ve dînî hakîkat uğrundaki ihlâsı, kendisini, böyle kıyasın üç şeklini birden, aralarında herhangi bir tercih yapmaksızın, kitabına koymaya sevketmiştir. Çünkü bunlar arasında

---

(*) Bu zat, Mısır fâtihi Amr b. el-As tarafından inşâ edilen Fustat'daki Ulucâmi'de müezzin idi. Çeviren.

tercihe medar olacak bir mesned bulamamıştır. Bu şekillerden her birini Şâfiî'ye nisbet etmek doğru sayılır.

Bunlara şöyle bir misâl verebiliriz: Bir kimse zekâtını vermeden meyve veya tahılını satsa, sonra müşteri de bunların zekâtının verilmediğini anlasa, müşteri, malın tamamının mı, yoksa zekât olarak verilmesi gereken miktarının mı satış akdini feshetme hakkına sahiptir? Zekât olarak verilmesi gereken miktar da, araziyi âletle sulamadıysa öşür (1/10) dur. Âletle suladıysa öşrün yarısı (1/20) dır. Veya müşteri burada muhayyer midir? Yoksa zekât çıkarıldıktan sonra kalan kısmı paranın tamamı ile alır mı, yoksa satışı fesh mi eder? Şâfiî bütün bu görüşlerin doğru olabileceğini zikreder.

Diğer bir misâl: Bir kimse, soyundan olmadığı birinin nesebinden olduğunu iddia etse ve bu iddia ettiği neseb esasına göre bir kadınla evlense, sonra da kendisinin hem iddia ettiği nesebden, hem de kadının nesebinden aşağı bir soydan olduğu anlaşılsa durum ne olacaktır? Şâfiî bu meselede iki türlü görüş ileri sürmüştür: Birincisine göre kadının muhayyerlik hakkı vardır. İkincisine göre de nikâh bâtıldır.

Şâfiî mezhebinde görüşlerin çok oluşu bu mezhebin inkişafını sağlamıştır. Çünkü tercih kapısı daima açık bırakılmıştır. Şâfiî, talebelerine furû'da ictihad kapısını açmış ve mezhebin gelişmesini kolaylaştırmıştır.

Şâfiî fakihleri için, İmam Şâfiî'nin eski ve yeni mezheblerini incelemek en büyük konuyu teşkil eder. Âlimlerden bir kısmı, bâzı meseleleri Şâfiî'nin eski mezhebine göre ele almış ve fetvâ vermiştir. Şâfiî'lerin ekserisi, İmam Şâfiî'nin eski görüşünü destekleyen bir hadîs bulunursa ona uymayı ittifakla kabûl etmişlerdir. Şâfiî'nin yeni görüşü sadece kıyasa dayanıyorsa, eski görüşü ile amel edilir. Çünkü Şâfiî, «Sahih bir hadîs bulunursa benim mezhebim odur.» derdi.

Herhangi bir hadis desteklemediği halde Şâfiî'nin eski bir görüşünü tercih etmek mümkün müdür? Âlimlerin bir kısmına göre **mezhebde müctehid** olanlar, onun böyle bir görüşünü tercih edebilirler. Çünkü, bu da İmama ait bir görüştür. Sonradan bunun aksini ileri sürmesi, önceki görüşünden dönmüş olduuğnu göstermez. Fakat, bundan, kendisinin iki görüşe sahip olduğu anlaşılır. Âlimlerin diğer bir kısmına göre ise, mezhebde müctehid olanlar, Şâfiî'nin mezhebidir, diye eski görüşünü tercih edemezler. Çünkü yeni görüşüne nisbetle eski görüşü birbirine zıt ve bir arada mütalâa edilmesi imkânsız iki nass durumundadır. Ve sonraki görüşüne göre amel edilir. Bu anlayış, Şâfiî'nin eski görüşünden vazgeçtiği yolun-

daki rivayetle bağdaşmaktadır.. Söylendiğine göre Şâfiî; «Ben, Bağdad'ta yazdığım kitaplarıma göre amel edenlerden beriyim.» diyerek, eski görüşleriyle amel edilmesini yasaklamıştır.

Bu ihtilâf meselesi ne olursa olsun, gerçek odur ki, muayyen mes'elelerde Şâfiî fakihleri, İmam Şâfiî'nin eski görüşünü tercih etmişler, ona göre fetvâ vererek, yeni görüşünü terketmişlerdir. Bâzılarının tesbitine göre bu meselelerin sayısı ondörttür. Bâzılarına göre ise yirmiikidir. Gerçekte bunlar daha fazla olup bu mezhebin kitaplarında dağınık bir şekilde mevcuttur.

ŞÂFİÎ MEZHEBİNDE TAHRİC

Şâfii mezhebinde tahric, büyük bir yer işgâl eder. Tahricle halledilen meselelerin bir kısmı Şâfii'ye, bir kısmı da mezhebe izafe edilir. Bir kısmı ise, tamamen mezhebin dışında sayılır. Mezhebin dışında sayılan bu meseleleri tahric eden fakihler, Şâfii'nin nass ve kaidelerine aykırı olarak hareket etmişlerdir. Çünkü, kendisinden nakledildiği sâbit olan fetvâlara aykırı düşen her hangi bir şeyi, İmam Şâfii'ye nisbet etmek mâkul olamaz. Bir kısım tahricler vardır ki bunlar, İmam Şâfii'ye atfen mezhebe izafe edilmiştir. Bir kısım tahricler de Şâfii'nin usûlüne dayanmakta, fakat bunlar hakkında Şâfii'nin herhangi bir görüşü nakledilmemektedir. Şüphesiz ki bu tahricler, mezhebin görüş şekillerinden (vecihlerinden) birini teşkil eder; bunları İmam Şâfii söylememiş olsa da, onun usûlüne dayanmaktadır.

. Bâzı tahricler de vardır ki âlimler bunların Şâfii mezhebine nisbetinde tereddüt etmişlerdir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

a) Hakkında İmam Şâfii'den bir şey nakledilmeyen ve onun usûlüne dayanmayan fürü'a dair tahriçler: Tahriç yapan (muharric), Şafii mezhebine mensup olduğu halde, mezhebin fürû'u ile bunlar arasında bir uygunluk yoksa, ekseriyete göre bunlar mezhebden sayılmaz. Eğer bunlarla mezhebin fürü'u arasında bir uygunluk varsa mezhebden sayılır.

Bu, tahriç yapan fakihin mes'elede Şâfii'nin usûlüne bağlı kalmadığını açıkça söylemiş olmasına göre böyledir. Eğer tahric yapan fakih, bunu açıkça söylemezse durum değişir: Şâfiî fakihlerinin ekserisine göre tahriç yapan kimse, Ebu Hâmid el-Gazzali gibi Şâfiî usûlüne bağlı olmakla tanınan biri ise, bu tahricler mezhebden sasayılır, değilse sayılmaz.

b) Müctehid, İmam Şâfii'nin açık bir ifade ile vazgeçtiğini bil-

dirdiği bir görüşünü tercih etmişse bu, ittifakla mezhebden sayılmaz.

c) Müctehid, bir mes'elede İmam Şâfiî'nin re'y'ine muhalif olan bir görüşü tercih etmiş ve bu mes'elede bir hadîs'e dayanmışsa, Şâfiî fakîhlerinin çoğuna göre bu, mezhebden sayılır. Çünkü Şâfiî: «Sahih bir hadîs bulunursa benim mezhebim odur.» demiştîr. Fakîhlerin diğer kısmı burada tereddüt etmiştir; fakat çoğunluk birinci görüşü benimsemiştir.

ŞÂFİÎ MEZHEBİNDE MÜCTEHİDLER

İmam Şâfiî'nin Irak'ta, Mekke'de ve Mısır'da talebeleri vardı. Şam'da, Yemen'de, daha sonra Nişâbur ve Horasan'da yerleşmiş olan Şâfiîler bulunuyordu. Yâni, böyle birbirinden uzak ülkelerde birçok kimseler aynı mezhebe mensup bulunuyorlardı. Bunlar arasında Şâfiî mezhebine göre **müntesip müçtehidler**, Şâfiî'den rivayet edilen fürû' mes'elelerine, Şâfiî'nin açıkladığı kıyas ve esaslara (usûle) göre tahric yapan müctehidler vardı.

Şüphesiz bunlar, tahriclerde bulunurlarken değişik olan çevre ve meşreblerinin, karşılaştıkları hâdiselerin, bu hâdiseleri halletmede kullandıkları metodların tesirlerinde kalmışlardır. Şüphesiz ki bu da, onların ayrı ayrı görüşe sahip olmalarına yol açmıştır. Gerçi hepsi de, aynı kaynaktan ilham alıyor, aynı usûle bağlı kalıyorlardı.

Eğer biz Horasan, Nisâbur ve Irak'taki Şâfiî fakîhlerinin görüşlerini araştırırsak ve onları bu araştırmanın ışığı altında tahlil edecek olursak, onlarda değişik çevre ve temayüllerin tesirini görürüz. Bu fakîhlerden bir kısmı, Şâfiî'den nakledilen furû'a şiddetle bağlanıyor, bir kısmı da bu konuda şiddet göstermiyordu. İmam Muhyiddin en-Nevevî şöyle der: «Bilmiş ol ki, Irak'lı arkadaşlarımızın Şâfiî'nin nass'larını, mezhebinin kaidelerini ve seleflerîmizin çeşitli görüşlerini nakilleri, Horasanlıların nakillerinden umumiyetle daha sağlam ve daha esaslıdır. Horasanlılar ise tertip, fer'i mes'eleleri ortaya koyma ve Şâfiî mezhebinin nass ve kaideleri üzerinde tasarruf bakımından ekseriya daha iyidir.»

Şâfiî mezhebine mensup tahric yapan müctehidler, Horasan ve Nisâbur'da Şiî - İmamî mezheb'le, Yemen'de de Zeydî mezhebi ile temas etmişlerdir. Farklı mezhebler arasında kimi yönlerden temasın bulunuşu, bîr kısım mes'elelerde çatışma doğursa bile, bu mezheplerden her birine mensup olanların birbirini anlamasını ve iyi bulduğu hususları kabûl etmesini mümkün kılar. Çünkü fikrî ve maddî temaslar, görüşler arasında ister istemez mübâdeleyi sağlar.

Şâfiî mezhebi, Arap ülkelerinden uzak bu yerlerde Hanefî mezhebi ile de yüzyüze gelmiştir. Her iki mezheb arasında çok şiddetli bir çatışma başlamış ve bu son haddine varmıştır. Bu maksatla câmilerde ve bütün toplantı yerlerinde münâzaralar yapılıyordu. Her bilgîn kendi mezhebini savunmak, mezheb ve görüşlerini destekleyen, diğer mezheb ve onun görüşlerini zayıflatan delilleri serdetmeyi Allah'a ibâdet sayıyordu. Hattâ yas törenleri bile mahalle mescitlerinde tertiplenen fıkıh münâzaraları ile ihya ediliyordu. Bunun üzerine şu iki husus ortaya çıkmıştır:

1 — Mezheb taassubu şiddetlenmiş ve bâzı yazarlar bu hususta çok ileri gitmişlerdir. Hattâ bâzıları, İmam Şâfiî'nin; «İnsanlar, fıkıhta Ebu Hanîfe'nin iyâlidir» diye övdüğü ve herkesçe münâkaşasız bir şekilde, Irak fakihlerinin üstadı olduğu kabûl edilen İmam Ebu Hanîfe'ye dil uzatacak kadar ileri gitmiştir. Bunun, hem Şâfiî hem de Hanefî âlimleri üzerinde çok kötü ve üzücü tesirleri olmuştur. Öyle ki, bir kısım Şâfiî âlimleri, İmam Ebu Hanîfe'nin menkıbelerini yazmaya teşebbüs etmek sûretiyle o büyük İmam'a karşı yapılan yergi (ta'an) damgasını Şâfiîlerden silmeye çalışmıştır.

2 — Doğu İslâm memleketlerinde, bilhassa Hanefîler, Şâfiîler, Zâhirîler ve Şiîler (İmamîler - Ca'ferîler) arasında çok şiddetli mezheb münakaşalarına girilmiş ve bunlar, zaman zaman büyük fitnelerin doğmasına sebep olmuştur. Hattâ bu yüzden birçok insanların kanları bile boşa akıp gitmiştir (*).

ŞÂFİÎ MEZHEBİNİN YAYILIŞI

Şâfiî mezhebi, özellikle Mısır'da yayılmıştır. Çünkü İmam Şâfiî, hayatının son kısmını burada geçirmiştir. Bu mezheb, Irak'ta da yayılmıştır. Zira Şâfiî, fikirlerini neşretmeye önce orada başlamıştır. Irak yoluyla Horasan ve Maverân'ün-Nehr'de de yayılma imkânı bulmuş ve bu ülkelerde fetvâ ile tedrîsatı Hanefî mezhebi ile paylaşmıştır.

Bununla beraber, bu ülkelerde Hanefî mezhebi hâkim durumda idi. Çünkü o, Abbâsî Devletinin resmî mezhebi idi. Şâfiî mezhebi, halk üzerinde Hanefî mezhebi ile hâkimiyet mücadelesi yapmış, Mısır ve Suriye'ye Fâtimî Devleti hakim olduktan sonra bile Mısır'da halk üzerindeki otoritesini korumuştur.

(*) Elimizdeki metinde (2) rakamı yazıldığı halde bu ikinci husus zikredilmemiştir. Biz bu kısmı, yazarın el-İmam eş-Şâfiî (Kahire 1948) adlı eserinin 374 - 377. sayfalarından özetliyerek tamamladık. Çeviren.

Mısır'da iktidar Eyyûbilerin eline geçince, Şafii mezhebi daha da kuvvetlenmiş, hem halk, hem de devlet üzerinde en büyük otorîteye sahip olmuştur. Şâfiî mezhebinin bu durumu Kölemenler devrinde Sultan Zâhir Baybars'a kadar devam etmiştir. **Bu sultan, kadıların\dört mezhebe göre tâyin edilmesi fikrini ortaya atmıştır.** Bunun üzerine her mezhebin kendi görüşlerine göre hükmeden ve mezheb mensuplarının dâvâlarına bakan ayrı bir kadı tâyin edilmiştir. Fakat adı geçen sultan da, Şâfiî mezhebine diğer mezheblerden üstün bir yer tanımıştır. Şöyle ki: Taşra şehirlerine kadı (nâib) tâyin etme hakkı ile yetim ve vakıf mallarını kontrol hakkı yalnız Şâfiî mezhebine ait idi. Şâfiî mezhebinden sonra Mâlikî mezhebi, bundan sonra da Hanbelî mezhebi geliyordu. Fakat Subh el-A'şâ'da zikredildiğine göre İbni Batüta, Melik Nâsır'dan beri Mısır'da mezheblerin derecelendirildiğini ve Hanefî mezhebinin Mâlikî mezhebinden önce geldiğini söyler.

Osmanlılar, Mısır'ı zaptedince, Hanefî mezhebini birinci dereceye almışlardır. Mehmet Ali Paşa Mısır'a hâkim olunca, Hanefî mezhebinden başka diğer mezheblerle resmiyette amel edilmesini ilgâ etmiştir. Fakat Şâfiî ve Mâlikî mezhebleri halk üzerindeki mevkiini korumuştur.

Şamlılar, kazâî konularda, 302 H. yılında ölen Ebu Zur'a ed-Dimaşki eş-Şâfii (*) Şam Kadılığına tâyin edilinceye kadar, Evzâî mezhebine bağlı idiler. Lâkin Şâfiî mezhebinin bundan önce de halk arasında yüksek bir mevkii vardı.

Bir kısım Iraklılar katında Şâfiî mezhebinin büyük bir itibarı olduğu halde, bu mezheb, halk üzerinde tamamen bir kuvvet gösteremediği gibi, kazâ (yargı) bakımından da Hanefî mezhebini yenememiştir. Nihayet Halife el-Kadir Billâh Bağdad'a Şâfiî bir kadı tâyin etmiş; fakat halk, buna karşı ayaklanmıştır. Meydana gelen fitneler karşısında Halife, halkın çoğunluğunu memnun etmek zorunda kalmış ve Şâfiî kadıyı vazifesinden ayırmıştır.

Şâfii mezhebi, İran'a da girmiştir. İbn u'-Subkî «Tabakâtu'ş-Şâfiiyye» sinde; «İran'da Şâfiî mezhebi ile Davud-i Zâhirî'nin mezhebinden başka bir mezheb yoktu» demiştir. Zannedirim ki, bu ifadede bir mübalâğa vardır.

Şâfiî mezhebi, Hicrî üçüncü asrın sonunda Merv ve Horasan'a gelmiştir. Bu mezhebi buralara getiren âlimler, hem mezhebin kitaplarını münevverler arasında, hem de Şâfiî fıkhını halk arasında

(*) **Asıl adı, Muhammed b. Osman'dır. Çeviren.**

yaymaya çalışıyorlardı. Bu Şâfii âlimleri, sadece bunlarla yetinmemişler, hâkim ve sultanları da iknâ etmek için uğraşmışlar, onların vâli veya hâkim oldukları memleketlerde bu mezhebi uygulamalarını istemişlerdir.

Şâfii mezhebinin Endülüs ve Mağrib ülkelerinde bir yer işgal etmediği söylenebilir.

Bugün Şâfiî mezhebinin, mâzîde girmiş olduğu ülkelerde devam ettiği düşünülebilir. Şâfiî mezhebi, günümüzde (Yemen taraflarında) Zeydî mezhebi ile halk üzerinde hâkimiyet mücadelesi yapmakta, İran'da da Şii mezhebi ile yanyana bulunmaktadır (*).

Allah, İmam Şafii'ye rahmet etsin ve ondan râzı olsun!

(*) **Anadolu'muzun doğu kesimlerinde, Kafkasya, Azerbaycan, Hindistan, Filipin, Seylân ve Malaya müslümanları arasında Şâfiî mezhebine mensup olanlar hayli kabarıktır. Endonezya adalarında ise hâkim olan mezheb, sadece Şâfiî mezhebidir. Çeviren.**

İMAM AHMED B. HANBEL VE MEZHEBİ

İMAM AHMED B. HANBEL

(164 — 241 H.)

Hicri III. Asrın 18. yılında insanlar, hadis dersinden, hadîsleri toplayıp müslümanlara neklederek sünnet fıkhını açıklamadan başka bir işi olmayan yaşlı bir zat görüyorlardı. Fakat O, hakaret ve horluğa mâruz kalıyor; Bağdat'tan, elleri kelepçeli olarak ders meclisinden uzaklaştırılıyor; sırtında simsiyah izler bırakan kırbaçların altında, Halîfe Me'mun'un halîfelik için ayaklandığı ve ömrünün sonunda ölmüş olduğu Tarsus şehrîne götürülüyordu. Bu zat, hapsediliyor ve hapishanede ona durmadan dayak atılıyordu. Fakat, dayak atan ve attıranlar, ona söyletmek istediklerini ve onun, söylenmesine dince müsaade edilmediğine inandığı şeyi söyletmekten âciz kalmışlardı. Hem onlar, hem de o zat bu hal üzere, 18 ay devam etmişlerdi. Bu süre içerisindeki işkence ve baskılarına rağmen O, bunların arzularını yerine getirmemiştir. Sonunda onlar ümitsizliğe düşmüş, O ise boyun eğmemiştir. Nihayet onu yaralar içersinde serbest bırakmışlardır. O, bu yaralardan şifâ bulup ıstırapları dinince dersine tekrar dönmüştür. Fakat onlar, bundan sonra, bu zatı yine hapsederek, Allah'ın yardımı erişinceye kadar dersînden alıkoymuşlardır. İşte bu zat, Dâru's-Selâm (Bağdad)'ın imamı, çağındaki fakîh ve muhaddislerîn üstadı İmam Ahmed b. Hanbel'dir.

DOĞUMU VE GENÇLİĞİ

Ahmed b. Hanbel, 164 H. yılı Rabiulevvel ayında Bağdad'ta doğmuştur. Burası onun yaşadığı, ders verdiği ve şöhretinîn yayıldığı yerdir. Annesi onu, babasının ikâmet ettiği Merv şehrînden hâmile olarak getirmiştir. O, hem ana hem de baba tarafından soyca Araptır. Çünkü, ana ve babası Şeyban kabîlesindendir. Bu kabîle de, Adnan kabîlesinin bir kolu olan Rabî'a kabîlesinden ayrılma olup Nizar kabîlesinde Peygamber (S.A.)'in soyuna karışır.

Hanbel, babasının adı değildir, dedesinin adıdır. Babası Muhammed b. Hanbel b. Hilâl'dir. Bu âile, önceleri Horasan'da oturmakta idi. Ahmed b. Hanbel'in dedesi Horasan bölgesinde bulunan Serahs Vilâyetinin Vâlisi idi. Babası da, müslüman kumandanlarından veya kumandanlık rütbesine yakın bir rütbeye sahip bir askerdi.

Bu âile, Ahmed'in doğumuna yakın bir sırada Bağdad'a gelmiş olup Abbâsî halifeleriyle münasebetlerini devam ettirmiştir. Zira Ahmed'in amcası, aynı vazifeyi üzerine almıştır. Çünkü Ahmed'in babası Muhammed, Bağdad'a gelişinden kısa bir zaman sonra ölmüştür.

Ahmed b. Hanbel'in âilesi himmet sahibi ve cömert idi. Dedesi Emevîlerin vâlisi idi. Daha sonra Abbâsî hareketinin haklı olduğunu ve Emevî idaresinin çöktüğünü görünce vazifesinden ayrıldı. Abbas oğullarının dâvetçileriyle temas kurduğu için işkenceye uğradı. Babası da, cömert ve âlicenap bir insandı. Horasan'daki evi Arap misafirlere açıktı. Onun evine inerler, ikram ve hürmet görürlerdi.

Fakat küçük Ahmed, babasını kaybettiği için bu cömertliğin nûrunu görmemişti. Esasen O, babasını bile görmediğini söyler. Çünkü babası öldüğü zaman kendisi, gördüğünü tanıyacak bir çağa ulaşmamıştı. Tarihçilerin anlattığına göre babası, 30 yaşında çok genç iken ölmüştü.

Ahmed'in terbiye ve yetişmesini annesi üzerine almış ve buna amcası da nezaret etmiştir. Çocuk sayılacak bir yaşta annesi, onu ilim tahsiline başlatmıştır. Durum ve çevre de buna müsait idi. Zira âilesi, devamlı olarak İslâm ilimlerinin merkezi olan Bağdad'ta oturuyordu. Bu sırada Bağdad'ta ilim ve sanat bütün çeşitleriyle ürünlerini vermeye başlamıştı. Burada muhaddisler, kıraat bilginleri, mutasavvıflar, dil âlimleri ve filozoflar bulunuyordu. Böylece Bağdad, İslâm âleminin medeniyet merkezi olmuştur.

Ahmed, çocukluğundan itibaren İslâm ilimlerini öğrenmeye başlamıştı. O, önce Kur'an'ı hıfzetmiş, daha sonra Arapça, Hadîs, Sahâbî ve Tâbiîlerin rivâyetlerini, Peygamber (S.A.)'in sîretini, onun seçkin sahâbîleriyle güzelce onların yolundan gidenlerin (tâbiîlerin) hayatlarını öğrenmeye koyulmuştu.

Çocukluk ve gençlik çağından beri onda asâlet ve takvâ emâreleri gözüküyordu. Onu, âlimler arasında müttakî bir âlim, gençler arasında da müttakî bir genç olarak görüyoruz. Daha sonra onu, inancı uğruna en büyük imtihanlara katlanan, azim sahibi muttaki insnlardan başkasının dayanamıyacağı işkencelere fütursuzca göğüs geren ortayaşlı bir insan olarak görüyoruz.

Akranı olan çocuklar oyun oynarken Ahmed b. Hanbel, ciddî

işlerle uğraşıyordu. Yetimlik ona ciddiyet, dayanıklılık ve çalışma aşkı vermiştir. Aslında bütün babalar, bunları arzu eder ve çocuklarının Ahmed gibi olmasını isterdi. Rivayet edildiğine göre bir çocuk babası şöyle demiştir: «Ben çocuklarım için bol bol masraf ediyorum. Onları, yetişsin diye hususî hocalara (müeddiblere) götürüyorum. Fakat umduğum şekilde yetişmiyorlar. Yetim bir çocuk olan Ahmed b. Hanbel'e bakınız! Onun edep ve güzel gidişatı herkesi hayran ediyor.»

TAHSİLİ

Ahmed b. Hanbel, büyük adam olma sırrına sahip bir yaradılışta idi. O, biraz büyüyünce âilesinin teşvikiyle ilim tahsiline yönelmiş ve kısa bir zaman sonra, kendisinin takvâ üzere yetişme tarzına uygun olan bir ilmi seçmiştir. Ne felsefeyi, ne de matematiği tercih etmiştir. O, sadece din ilmini seçmiş ve bu arada kendisini, memleket memleket dolaşmayı gerektiren hadîs ilmine vermiştir. Hadîs ilmi de onu fıkha götürmüş, böylece onda hem fıkıh, hem de hadîs ilmi birleşmiştir. Bâzı âlimler hadîs veya fıkıhtan birini tercih ettiği halde, Ahmed b. Hanbel, bunların her ikisini de aynı oranda kendisinde toplamıştır.

Ahmed b. Hanbel, emsali arasında takvâ, ciddiyet, sabır, metânet ve tahammülü ile meşhur olmuştur. Belki bu, onun çocukluğunda nefsine fazla itimadından ve küçük yaştan beri rühî istiklâlini hissedişinden ileri geliyordu. Ahmed b. Hanbel'in bu hali, çocukken temas ettiği âlimlerin'de dikkatini çekmiştir. Hattâ el-Haysem b. Cemil, onun hakkında şöyle söylemiştir: «Bu çocuk yaşarsa, zamanındakilerin hucceti olacaktır.»

Ahmed b. Hanbel, biraz önce söylediğimiz gibi hadîs rivayet ve tedvini ile uğraşan, hadîs ilmini kendisinden sonrakilere devreden bir muhaddis olmak istemiştir. Hadîs ilmini tercih edişi rasgele değldir. Önce O, rivayetle dirayeti birleştiren fıkıh tahsîline başlamış, Ebu Hanîfe'nin talebesi ve o çağın en büyük kadısı Ebu Yusuf'tan ders almıştır. Fakat, onun hadîs ilmine meyletmiş, fıkhına fazla ilgi duymamıştır. Bu itibarla O, «İlk hadîs yazdığım şahıs Ebu Yusuf'tur.» demiştir. Yani Ahmed b. Hanbel, Ebu Yusuf'tan hadîs tahsil ettiği gibi fıkıh zevkini de ondan tatmıştır.

Bu rivayeti, yani Ahmed b. Hanbel'in Ebu Yusuf'tan tahsil görüşünü anlatan rivayeti gözönüne alırsak, onun önce re'y'e dayanan fıkıhtan işe başladığı sonucuna varırız. Re'y'e dayanan fıkıh, o çağ-

da Irak'ta hâkim olan ve Ebu Yusuf'un temsil ettiği fıkıhtır. Ahmed b. Hanbel, hadîs çalışmalarını fıkıh çalışmalarıyla birleştirdikten sonra kıyasa bağlı olan fıkıh istinbatını hadîs'e dayandırınıştır. O, hükmü hadîsten istinbat eder, bu hükme göre yeni birtakım hükümler çıkarır, kıyaslarda bulunur ve fer'î fıkıh mes'elelerini ortaya kordu.

Ahmed b. Hanbel, önce hadis tahsil edip fıkıh tahsilini sonraya bıraktı. Hadîs bilginleri, bütün İslâm memleketlerine dağılmıştı. Bağdad'ta, Kûfe'de, Basra'da, Mısır'da, Hicaz'da ve Yemen'de muhaddisler vardı. İşte bütün İslâm ülkelerinde böyle muhaddisler bulunuyordu. Hadîs tahsil eden bir kimse, elbette bu ülkelere gidecek ve adım adım buraları dolaşacaktı.

HADÎS TAHSİLİ İÇİN YAPMIŞ OLDUĞU SEYAHATLER

Ahmed b. Hanbel, 179 H. yılında, yâni onbeş yaşında iken hadis tahsîline başladı. 186 H. yılına kadar, yâni yedi yıl Bağdad'ta hadis tahsîline devam etti. İlk olarak 186 H. yılında Basra'ya gitmek suretiyle seyahatlerine başlamış oldu. [1] Ertesi yıl Hicaz'a gitti. Daha sonra bunları Basra, Kûfe, Hicaz ve Yemen seyahatleri takip etti.

Ahmed b. Hanbel'in seyahatleri, hayatta bulunan râvilerden şifâhi olarak hadîs tahsîl etmek maksadını güdüyordu. O, hadîs nakletmek için kitaplarla yetinmiyordu. Bizzat râvilerle görüşmek suretiyle rivayet işini daha sağlam tutmak istiyordu.

Söylendiğine göre O, Basra ve Hicaz'a beşer defa seyahat etmiştir. Biraz önce işaret ettiğimiz gibi Hicaz'a ilk defa 187 H. yılında gitmiş ve orada İmam Şâfiî ile ilk olarak görüşmüştür. Şâfiî ile Mekke'de Mescid-i Harâm'da karşılaşmıştır. Bundan sonra onunla tekrar karşılaşması, Bağdad'ta olmuştur. İbni Kesîr, Ahmed b. Hanbel'in hac seyahatlerini anlatırken şu tafsilâtı verir:

«Ahmed b. Hanbel'in ilk hac seferi, 187 H. yılında olmuştur. Bundan sonraki hac seferleri 191, 196 H. yıllarında olmuştur. Bu son seferinde 197 H. yılına kadar mücâvir kalmış ve 198 H. yılı haccını ifâ etmiş ve yine 199 H. yılına kadar mücâvir kalmıştır. İmam Ahmed b. Hanbel şöyle der: Beş defa hacca gittim, bunun üçünde yaya idim. Bu hac seferlerimin birinde otuz dirhem harcadım. Bir defasında yürürken yolumu kaybettim ve: Ey Allah'ın kulları, bana yolu gösteriniz, diye feryada başladım; sonunda yolu bulabildim.» [2]

---

(1) İbnu'l-Cevzî, Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 185 (Bu eser, M. Emin el-Hancî tarafından 1349 H. yılında Mısır'da basılmıştır. Çeviren)
(2) İbni Kesir, Tarih c. X, s. 329.

Bundan anlıyoruz ki Ahmed b. Hanbel, hacca çok gitmiştir. Fakat onun bu seyahatleri sadece hac için değildi. Diğer bir maksadı daha vardı ki, bu da Peygamber (S.A.V.)'in hadislerini rivayet etmekti.

Ahmed b. Hanbel, hadîs tahsîli uğruna her türlü zorluğa katlanarak, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, hadis râvilerinin yanlarına kadar giderdi. O, bu yolda meşakket çekmeyi, muradına kolayca ermeye tercih ederdi. Çünkü kolayca elde edilen şeyler çabucak unutulmakta, güçlükle elde edilen şeyler ise unutulmamaktadır. Ahmed b. Hanbel, hac farizasını yerine getirdikten ve Beytullah'a mücâzir olarak (Mekke'de) kaldıktan sonra Yemen'in San'â şehrinde bulunan meşhur muhaddis Abdurrazzâk b. Hemınam (öl. 211 H.)'a gidip hadis öğrenmek istiyordu. Bu işi, adı geçen muhaddisle hac mevsiminde görüştükten sonra gerçekleştirdi. Ondan hac mevsiminde hadis öğrenmesi mümkündü. Fakat O, hac mevsiminde Mekke ve Medine muhaddislerinden hadis tahsîlini tercih etmiş, Abdurrazzâk b. Hemmam'dan bundan sonra faydalanmayı kararlaştırmıştır. Maksadı, San'â'ya kadar zahmet çekip gitmek suretiyle sevap kazanmaktı.

O, bilfiil San'â'ya gitmek üzere yola çıktı. Bu uğurda açlık sıkıntısına düştü ve türlü güçlüklerle karşılaştı. Çünkü, yolda nafakası bitmişti. San'â'ya varıncaya kadar nakliyecilerin yanında hammallık yapmak zorunda kaldı. Yol arkadaşları ona yardım ellerini uzatmaya teşebbüs etmişlerse de O, Allah'ın, kendisine bedeni olarak çalışmak suretiyle nafakasını kazanacak kuvveti ihsan etmiş olduuğnu ileri sürerek, bu yardımı kabûl etmemiştir.

San'â'ya ulaşınca Abdurrazzâk'la görüştü. O da, kendisine yardım etmek teşebbüsünde bulundu ve: Ey Abdullah'ın babası, şunu al faydalan, çünkü bizim memleketimiz ticaret ve kazanç için elverişli değildir, dedi ve eline birkaç dinar uzattı. Ahmed b. Hanbel de: Benim durumum iyidir, dedi. Bu meşakkatlere tam iki sene katlandı. Çünkü burada, ez-Zühri ve İbnu'l-Müseyyib yoluyla daha önce bilmediği birçok hadîsleri işitip öğreniyordu.

HOKKA VE KALEM İLE MEZARA...

Ahmed b. Hanbel, birçok meşakkatlere aldırmadan tahsili için İslâm memleketlerinde dolaşıyor ve kitap çantalarını sırtında taşıyordu. Bir seferinde kendisini tanıyan biri onu görmüş ve hadis rivayetini, hadis hıfzını ve kitaplarını çok bulmuş, bu kadar hadis

yazıp hıfz ve rivayet etmesine itirazda bulunarak: «Bir Kûfe'ye, bir Basra'ya!.. Ne zamana kadar böyle devam edeceksin?» demiştir. Ahmed b. Hanbel de; «Hokka ve kalem ile mezara kadar...» diye cevap vermiştir.

İmam Ahmed, hâfızasının kuvvetli oluşuna ilâveten, işitmiş olduğu Peygamber (A.S.)'in bütün hadîslerini yazmaya çok önem verirdi. Çünkü çağı, te'lif ve tedvin çağı idi. Bu çağda fıkıh ve dil ilimleri tedvin edilmişti. Hadîs ilimlerinin de tedvini gerekirdi. Gerçi İmam Mâlik «el-Muvatta'» ı, Ebu Yusuf ve Muhammed b. Hasen «el-Âsâr» adlı eserlerini, Şâfiî de «el-Müsned»ini tedvin etmişti. Elbette Ahmed b. Hanbel de; işittiği hadîsleri hem hıfzedecek, hem de tedvin edecekti. O, kendisine bir hadîs sorulduğu zaman ezberden rivayet etmezdi. Büyük bir ilim adamı olduğu zaman dahi ancak yazdığı hadîsleri rivayet ederdi. Rivayete göre Mervli birisi kendisine bir hadîs sormuş; o da, oğlu Abdullah'a bu hadîsi bulmak için Kitabu'l-Fevâid'i getirmesini söylemiştir. Fakat oğlu, bu kitabı bulamamıştır. Bunun üzerine kendisi kalkmış ve kitabı bulup getirmiştir. Birkaç cilt olan bu kitapta sorulan hadîsi araştırmaya başlamıştır.[3]

FIKHA DOĞRU

Ahmed b. Hanbel'in topladığı Sünnet, Peygamber (S.A.)'in hadîsleri, sahâbîler ile tâbiîlerin fetvâ ve hükümleri idi. Bu rivayetler sünnet olmakla beraber, aynı zamanda, derin ve ince bir fıkıh idi. Bu itibarla, rivayetle uğraşırken Ahmed b. Hanbel'in, fıkıh, mes'ele ve fetvâlardan uzak kaldığını söyleyemeyiz. Aksine, O, fıkıhla sıkı sıkıya ilgili idi. Hayatının büyük bir kısmını rivayete ayırmışsa da, fıkha karşı ömrü boyunca ilgisiz kalmış değildir.

Onun ilk çalışmaları, Kadı Ebû Yusuf'tan fıkıh tahsiline yönelmişti. Olgunluk çağına ulaşınca sünnet fıkhına meyletmiştir. Belki de O'nu fıkha doğru çeken bu olmuştur. Bilhassa Mekke'de İmam Şâfiî ile karşılaşınca Ahmed b. Hanbel, onun aklî kudretine ve fıkhî istinbat hususunda koymuş olduğu ölçülere hayran kalmıştır. Yakut el-Hamevî'nin **Mu'cemu'l-Udebâ**'sında aynen şöyle denilmektedir:

«İshak b. Rahûye (Rahveyh) (*) der ki: Süfyan b. Uyeyne'nin

---

(3) İbnu'l-Cevzî, Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 190, 191.

(*) İshak b. Rahveyh (161-238 H.) Mervli büyük bir hadîs bilgini olup Buharî, Müslim, Tirmizî, Nesai ve diğerleri ondan hadîs rivayet etmişlerdir. Kendisi Nişabur'a yerleşmiş ve orada 238 H. yılında vefat etmiştir. Çeviren.

yanında idik. Amr b. Dinar'ın hadislerini yazıyorduk. Ahmed b. Hanbel geldi ve bana: Ey Ebû Yakub, kalk sana benzerini şimdiye kadar görmediğin bir zâtı göstereyim, dedi. Kalktım; beni zemzem kuyusundan tarafa götürdü. Orada beyaz elbiseli, esmer benizli, yakışıklı, gayet zekî bir zat vardı. Beni onun yanına oturttu. Sonra bu zâta hitaben: Ey Ebû Abdillah, işte bu İshak b. Râhûye el-Hanzalî'dir, dedi. O da: Merhaba, diyerek beni selâmladı. Karşılıklı müzakerelerde bulunduk. Onda, beni şaşkına çeviren bir ilim gördüm. Meclisimiz uzayınca Ahmed b. Hanbel'e: Kalk, o söylediğin zâta gidelim, dedim. Ahmed de; işte: O zat budur, dedi. Ben de: Subhânellah! «ez-Zührî bize şöyle... rivayet etti» diye anlatan bir zatın yanından kalktım ve zannettim ki sen, beni, ez-Zührî gibi veya ona yakın bir zâtın yanına götüreceksin. Halbuki sen, beni bu delikanlının yanına getirdin, dedim. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, bana: Ey Yakub'un babası, bu delikanlıdan (yani Şafiî'den) feyz al. Çünkü ben, bunun benzerini aslâ görmedim, dedi.»

Burada belirtmeliyiz ki, Ahmed b. Hanbel tahsîle başladığı zaman fıkıh ve istinbat ilmini rivayet ilmi ile birlikte tahsil ediyordu. Yukarıda söylediğimiz gibi, tahisle Ebu Yusuf'un yanında başlamıştı. Daha sonra Şâfiî ve diğerlerinden tahsil gördü. Şâfiî ile 198 H. yılında Bağdad'ta tekrar görüşmüştü. Şâfiî, ondan, kendisinin ortaya koyduğu mes'elelere muhalif olarak tesbit ettiği her hadîsi kendisine hatırlatmasını rica etmiştir. Şâfiî, Mısır'a gittiği zaman, Ahmed b. Hanbel de onun yanına gitmek niyetinde idi. Fakat bunu gerçekleştirememiştir.

İşte böylece Ahmed b. Hanbel'de hadîs, sünnet ve rivayet fıkıhla birleşmiş oldu. İster önce fıkıh tahsîline başlasın, isterse hadîs ve sünnetten sonra fıkha dönmüş olsun, gerçek odur ki, Ahmed b. Hanbel tam mânasıyla fıkha yönelmiştir. Bu konuda benim görüşüm şudur: Ahmed b. Hanbel, hadîslerin ihtivâ ettiği fıkhı incelerken bu derin tetkikleri sayesinde fıkha yönelmiştir. O, sahâbîlerin fıkhını öğrenmek istiyordu. «el-Müsned» adlı kitabında her sahâbî için müstakil bir sened tahsis etmiştir. Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Sâbit, Resûlüllah'ın Halîfesi Ebu Bekr, Mü'minlerin Emîri Ömer b. el-Hattab — Radiyallâhu anhum — gibi fetvâ vermekle meşhur olan müctehid sahâbîler için ayrı ayrı tahsis ettiği senedlerle bu sahâbîlerin fıkhını incelemeye ve bunların fıkhının gaye ve maksatlarını anlamaya önem vermiştir. Bunlar ve Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs gibi diğer sahâbîlerin fıkhını tetkik etmek, şuurlu bir râvînin aklını keskinleştirir; zihnini açar ve ona derin fıkhî bir meleke kazandırır. İmam

Şâfiî'nin istinbat ilmi için koymuş olduğu esasları Ahmed b. Hanbel'in öğrenmiş olduğu bunlara ilâve edilecek olursa, şüphesiz onun sünnet fıkhını tam olarak bilen bir fakih olduğu ve görüşlerinde şerîatın doğru yolundan ayrılmasının imkânsızlığı kendiliğinden anlaşılır.

Bundan sonra Ahmed b. Hanbel, sahâbilerin fıkhını incelemekle yetinmemiş, tâbiîlerin fıkhını öğrenmiş ve fetvâlarını toplamıştır. Tâbiîler arasında re'y tarafı galip olanlar bulunduğu gibi, bir hadis bulamayınca fikir beyan etmekten çekinen kimseler de vardı. Ahmed b. Hanbel, tâbiîlerin fıkhında öyle fıkhi bir miras bulmuştur ki, kendisi de Kitab ve Sünnet'te bir nass, yahut da sahâbi veya tâbiînin herhangi bir fetvâsını bulamadığı zaman bu mirasa uymuş, onların metoduna ve sahâbilerden intikal eden metodlara göre hüküm çıkarmıştır.

AHMED B. HANBEL FARSÇA BİLİR MİYDİ?

Ahmed b. Hanbel'in âilesi Merv'den gelirken annesi ona hâmile idi. Annesi onu Bağdad'ta dünyaya getirmiştir. Âilesinin uzun zaman Horasan'da oturduğu anlaşılıyor. Amcasının işinin de Horasan'la ilgili oluşu, bu âilenin farsça bildiğini göstermektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel'in de farsça bildiği ve bu dili konuştuğu anlaşılmaktadır. Bu hususu Zehebi, Târih'inde anlatmaktadır. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in teyzesinin oğlu Horasan'dan gelmiş ve onun yanına müsafir olmuştur. Ahmed b. Hanbel ona yemek getirmiş, Horasan ve oranın halkıyla ilgili şeyler sormuştur. Müsafiri, kendisinin dilini anlamayınca, Ahmed b. Hanbel onunla farsça konuşmuştur.

Zehebi, bu olayı Ahmed b. Hanbel'in torunu Züheyr'den rivayet etmiş ve Züheyr'in bu olaya şahit olduğunu söylemiştir. Bu durumda bize düşen, bu haberi kabûl etmektir. Çünkü, onu rivayet eden güvenilir bir kimse olup İmam Ahmed b. Hanbel'in âilesiyle yakınlığı bulunan bir şahıstır. Ayrıca bu haberi reddedecek elimizde herhangi bir delil de yoktur. Güvenilir bir kimsenin rivayet ettiği bir haber, ancak, rivayet bakımından daha kuvvetli veya daha sağlam bir delille reddedilir.

AHMED B. HANBEL'İN HADÎS RİVAYETİNE VE FETVÂ VERMEYE BAŞLAYIŞI

Ahmed b. Hanbel, hadîsi, bütün muhaddislerden tahsil etmiş; Bağdad, Basra, Kûfe, Mekke ve Medîne ile yetinmemiş, Yemen'e dahi gitmiştir. Hattâ üstadı Şâfiî'nin ardından Mısır.a da gitmeye niyetlenmiştir. Hadîs ilmine sahip olan kimi işitmişse, gidip ondan hadîs rivayet etmiştir.

O, yalnız rvayet ilmiyle iktifâ etmemiştir. Rivayet ilmi, onu derin bir fıkha ulaştırmıştır. Esasen ilk tahsil çağında fıkha karşı bir ünsiyet kazanmış, din ile ilgili olan çeşitli ilimleri öğrenmiş ve bunların bâzısında oldukça derinleşmiştir. Bilhassa Kitab ve Sünnetle ilgili rivayet ve fıkıh üzerinde ihtisas sahibi olmuştur.

Böyle bir ilim adamının artık aldıklarını verme, yazdıklarını başkalarına yazdırma ve öğretme zamanı gelmişti. Fakat O, hadîs rivayetine ve fetvâ vermeye ancak kırk yaşına ulaştıktan sonra başlamıştır. Acabâ O, bu durumda Hz. Peygamber'e mi uyuyordu? Çünkü Peygamber (S.A.V.), ancak kırk yaşından sonra Peygamber olarak vazifelendirilmişti. Gerçekten insan kırk yaşına ulaştığı zaman, tam olgunluk çağına gelmiş olur, nefsî arzular bu çağda azalır, akıl ve irade yükselir. Ebu Hanîfe de, fetvâ vermeye ancak kırk yaşında başlamıştır.

Ahmed b. Hanbel, bizi yukarıdaki soruya cevap aramaktan kurtarmıştır. Çünkü bu soru, kendisine de sorulmuş, o da; «Hocaları hayatta iken hadîs rivayet etmediğini» söylemiştir. Bir çağdaşı, kendisine, Abdurrazzâk'tan rivayet ettiği hadîsleri yazdırmasını söylediğini, Ahmed b. Hanbel'in de, Abdurrazzâk sağ olduğu için bundan kaçındığını anlatır. Bu ifadelerde Ahmed b. Hanbel'in, niçin 204 H. yılından sonra hadis rivayetine ve fetvâ vermeye başlamış olduğunu gösteren açık bir delil mevcuttur. Çünkü bu tarihte, İmam Şâfiî Mısır'da ölmüştü. Böyle bir izahı, tarihî olaylar da desteklemektedir.

Burada söylemeliyiz ki Ahmed b. Hanbel, hadîs rivayetine ve fet-

vâ vermeye başladıktan sonra, hadîs ve fetvâ konusunda başvurulan bir kaynak olmuştur. Bu demek değildir ki, kendisine daha önce sünnetle ilgili bir soru sorulduğu zaman O cevap vermezdi. Zira, ilmi ketmetmek câiz değildir. Din; irşâd etmeyi, başkalarının bilmediklerini öğretmeyi ve Peygamber'in hadîslerini yaymayı emreder. Ahmed b. Hanbel'in 198 H. yılında 34 yaşında iken Mescid-i Hayf'da (*) kendisine sorulan bir meseleye fetvâ verdiği rivayet edilmiştir.

Buna göre Ahmed b. Hanbel'in, kırk yaşına varmadan önce de, mecbur olduğu zaman fetvâ verdiğini söyleyebiliriz. Çünkü zarûret, onu bazan bu işe zorluyordu. Ancak kendisine ilim tahsili için gelen talebelerine ders vermeye kırk yaşına değdikten sonra başlamış ve Peygamber'in Sünnetine uyarak kırk yaşından sonra irşâd ve fetvâ verme işini üzerine almayı bir vazife bilerek, mevcut boşluğu doldurmaya karar vermiştir.

Ahmed b. Hanbel'in iffet, nezahet ve takvâsı, insanlar arasında yayılmıştı. Herkes ona fıkıh ve hadîs rivayeti için başvuruyordu. O da, bunlara mescidde cevap vermek zorunda kaldı. Şöhreti de, bunun üzerine gittikçe artmaya başladı. Bundan sonra Ahmed b. Hanbel, ileride açıklayacağımız ve onun nefsini olgunlaştıran sabır ve metanetinin derecesini gösteren mihnetlere uğramıştır. Fakat, bu mihnetler onu daha çok yükseltmiş, Allah ve insanlar katında değerini daha çok artırmış ve halka onu daha iyi tanıtmış, halk da onun adını dört yana yaymıştır. O, Allah yolunda insanlara karşı tevâzu' gösterdikçe yüceliyordu.

Adının ilim, zühd ve takvâ ile birlikte yayılışı, dersinde izdihama sebep oldu. Bâzılarının rivayetine göre, onun dersini dinleyenlerin sayısı beşbin civarında idi. Bunlardan beşyüz kadarı dinlediklerini yazıyorlardı. Biz, bu kadar talebenin onun dersinde hazır bulunduğunu teslim edemeyiz. Fakat, buna yakın bir miktarda olduğunu söyleyebiliriz. Yahut, talebelerinin sayısı çok kabarıktı, diyebiliriz. Çünkü «Bin» kelimesi şüphesiz «pekçok» mânâsına da kullanılır. Ahmed b. Hanbel'in derslerini dinleyenlerin sayısı zikredilen sayının yarısına, hattâ beştebirine dahi indirilse, yine de azımsanamaz ve onun Bağdad'taki mevkiini ve İslâm ülkelerinden kendisine tahsil için gelenlerin çokluğunu gösterir.

(*) **Mescid-i Hayf, Mekke'nin şarkındaki dağlarda Arafat'a giden yolda Müzdelife ile Mekke arasında bulunan Mina'dadır. Selâhuddin Eyyubî tarafından ihyâ edilen bu mescid, Kölemen Sultanlarından Kayıtbay'ın emriyle yeniden inşâ edilmiş olup halen ma'murdur. Çeviren.**

Ahmed b. Hanbel'den ders alanların ve işittiklerini yazanların çokluğu, ondan hadîs ve sünnet rivayet edenlerle onun fıkhını nakledenlerin çokluğunu gösterir.

Burada söylememiz gerekir ki, Ahmed b. Hanbel, faziletli müttaki; zühd, sabır ve metanet sahibi idi. Yukarıda dediğimiz gibi, insanlar, O'nu, bu meziyetlerinden dolayı dinlemek istiyorlardı. Şüphesiz onu dinlemek için gelenlerin hepsi ilim tahsil eden talebe değildi. Bir kısmı, Ahmed b. Hanbel'in meclisine, onu sevdikleri ve saydıkları için geliyorlardı. Bir kısmı da, onun yaşayışına göre yaşamak, onu tanımak, ahlâk, edep ve irşadından faydalanmak için geliyorlardı. İbnu'l-Cevzî'nin **Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel** adlı eserinde onun bir çağdaşından şöyle rivayet edilir: «Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel)'e oniki sene gelip gittim, o çocuklarına **el-Müsned**'i okuturdu. Ondan bir tek hadis yazmadım, ancak ona ahlâk ve irşâdı için gelirdim.»

Öyle anlaşılıyor ki, onun iki türlü meclisi (ders halkası) vardı:

1 — Çocuklarıyla özel talebelerine hadis anlatmak için evindeki meclisi.

2 — Hem talebelerinin, hem de halktan istiyenlerin hazır bulunduğu mescid'deki meclisi. Ahmed b. Hanbel'den hadîs yazan talebelerinin sayısı, mescid'de dersini dinliyenlerin ondabiri kadardı.

Zehebi, Ahmed b. Hanbel'in mescid'deki derslerinin ikindiden sonra olduğunu söyler. Ebu Hanife'nin Kûfe mescidindeki dersi de böyle idi. Çünkü ikindiden sonraki vakit, insanın dinlenmiş olduğu, rûhun safâ bulduğu ve hayat meşgalelerinden kurtulduğu bir vakittir. Hadis ve fetvâ bu vakitte anlatılırken, ruhlar dinlenmiş ve öğrenmeye hazırlanmış bir vaziyettedir. Yorgun ve bıkkın değildir. İnsanlar rûhî bakımdan hazır bulundukları zaman, dersin tesiri daha büyük ve daha derin olur.

Ahmed b. Hanbel'in derslerinde, dinleyicilerin ruhunda güzel bir tesir bırakan şu üç husus dikkati çekiyordu:

1 — Onun meclisine vakar, ciddiyet, tevazû ve rûhî huzur hâkim idi. Kendisi şaka ve alay etmeyi sevmezdi. Çünkü ciddî olmak gereken bir yerde şaka etmek, akıl kıtlığından ileri gelir. Böyle bir durumda alay etmek, saçmalıktır. Dersinde hazır bulunanlar bu durumu gözönünde tutarlar ve onun meclisinde, ders vermiyor olsa dahi, şakalaşmazlardı. Ebu Nuaym, Halef b. Sâlim'den şöyle rivayet etmiştir: «Biz, Yezid b. Harun'un meclisinde idik, Yezid şaka yaptığı için Ahmed b. Hanbel kalkıp gitti. Yezid bunun üzerine eliyle

alnına vurdu ve Ahmed'in burada olduğunu bana bildirseniz ya! Tâ ki şaka yapmıyayım, dedi.»[4]

2 — Ahmed b. Hanbel, dersinde ancak hadisleri rivayet etmesi istendiği zaman anlatırdı. Böylece hadis rivayetine rağbet artıyordu. O, bir hadis rivayet edeceği zaman kendi yazdığı kitaplardan rivayet ederdi. Râvîlerden almış olduğu hadîsleri anlatırken yanlış olur korkusuyla hâfızasına aslâ itimad etmezdi. Peygamber'in söylemediği şeyi rivayet etmemek için mecbur kalmadıkça ve hadisin metninden emin olmadıkça ezberden hadîs rivayet etmezdi. Öyle ki talebeleri, kitab'a başvurmaksızın okuttuğu hadîsleri saymışlar ve bunların yüz adedi aşmadığını görmüşlerdir.

Zehebi'nin Tarih'inde, Ahmed b. Hanbel'in talebesi Mervezî'den şöyle rivayet edilir: «Herhangi bir mecliste hiçbir fakir görmedim ki o, Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel)'in meclisindeki gibi kıymetli olsun. Ahmed b. Hanbel, tamamen fakirlerle ilgilenirdi. Dünya ehli ile ilgilenmezdi. Aceleci değildi. Çok mütevâzı idi. Vakar ve ciddiyet sahibi idi. İkindiden sonra dersine oturur ve kendisine birşey sorulmadıkça konuşmazdı.»[5]

3 — Ahmed b. Hanbel, ancak hadislerin yazılmasına müsaade ederdi. Hattâ hadis rivayet ve nakli için İslâm memleketlerinde dolaşırken kendi nefsini mecbur ettiği gibi, hadisleri yazmaya talebelerini de mecbur ederdi.

Verdiği fetvâlara gelince, bunların yazılıp nakledilmesini menederdi. Ona göre yazılmayı icabeden din ilmi, ancak Kitab ve Sünnettir. Bundan başkası yazılmaz. İşte fetvâlarının yazılmasını bu sebeple menederdi. Birisi kendisine, Irak fakihlerinden re'y taraftarlarının kitapları yazılabilir mi? diye sordu. Ahmed b. Hanbel, hayır, dedi. Soran kimse; İbnu'l-Mübârek onları yazmıştır, deyince, Ahmed b. Hanbel; «İbnu'l-Mübârek gökten inmedi, biz ilmi yukardan almakla emrolunduk.» dedi. Hattâ O, muhaddisleri Şâfiî'nin kitaplarını yazmaktan bile menederdi. Halbuki O, İmam Şâfiî'ye hocası nazarıyla bakar ve gönlünde ona büyük bir yer verirdi. Ahmed b. Hanbel'e göre Kitab ve Sünnetten başka din ilmi konusunda yazılarak gelecek nesillere nakledilmeye lâyık bir şey yoktur. Çünkü, ilim adamlarının sözleri zamanlarına ait olup çağlarına mahsus olan müşkillerin hallinden ibarettir. Bunların gelecek nesillere intikalin-

---

(4) Hilyetu'l-Evliyâ, c. IX, s. 169.

(5) Bak: Zehebi, Tercemetu Ahmed b. Hanbel. Bu haltercemesi, Mektebetu'l-Marif (Mısır) tarafından basılan Ahmed Şakir'in neşrettiği el-Müsned'in baş tarafında yayımlanmıştır.

de bir faide yoktur. Yazılması da önemli değildir. İnsanlara intikali gereken şey, Kur'ân ilmiyle Peygamber, Sahâbîler ve Tâbiîlerin ilmidir. Yalnız bu ilimlerin saf bir şekilde intikali gerekir. Âlimleri ve kişileri isimlerine göre taklit etmek gerekmez.

Fakat, bu konuda çok ileri gitmiş olan Ahmed b. Hanbel'i Allah, istemediği bir şeye mâruz bırakmıştır. Yâni talebeleri, kendisinden kocaman ciltler halinde kitaplar rivayet etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, kendisinden öncekilerin meşgul olmadığı bir şeyle uğraşmamıştır. Kendisinden öncekiler Kitab ve Sünnet ilmi ile, fetvâ ile, Kitab ve Sünnet'ten faydalanarak müslümanlara dinî meselelerini öğretmekle uğraşmışlardır. Akîdenin de kaynağı sadece Kitab ve Sünnettir. Dolayısıyla Kitab ve Sünnet'in bildirmiş olduğu şeyler, inanılması gereken akîdeyi teşkil eder. Akîde veya diğer İslâmî ilimlerin delil ve kaynağı, Allah'ın Kelâmı ile Resûlullâh'ın Sünnetidir. Sırf akıl yoluyla akîdeden bahsedilemez; elbette akîde nakil ile izah edilir ve bu konuda naklîn dışına çıkılamaz. Ahmed b. Hanbel devrinde akaid konusunda çok söz ediliyordu. Fakat, Kitab ve Sünnetin metoduna uyulmuyordu. Akîde ile ilgili cebr ve **ihtiyar** (irade) konusunda münakaşalara girişiliyordu. Allâh'ın Kur'ân'da zikredilen isimleri, Allâh'ın sıfatları olup, zâtından ayrı mıdır, yoksa zâtının aynı mıdır? Allâh'ın kelâm sıfatı var mıdır. Kur'ân kadîm mi, yoksa mahlûk mudur? İşte kelâmcı (mütekellim) denilen âlimler bu gibi meseleler üzerinde tartışıyorlardı.

Ahmed b. Hanbel, bunların yaptığını yapmadı; derslerinde aslâ bunların sözlerinden bahsetmedi. Esasen O, bunları sapıklardan sayardı. Bir kimse kendisine mektup yazarak, kelâmcılarla münazara hakkında sormuş, O da şu cevabı vermiştir:

«Allah, senin sonunu iyi eylesin. Bizim, işittiğimiz ve ulaştığımız kimselerden gördüğümüze göre onlar kelâm konusundan hoşlanmıyordu, sapıklarla düşüp kalkmıyorlardı. Mesele, önünde sonunda Allâh'ın Kitabına teslim olmak ve bundan öte gitmemektir. İnsanlar, kitap yazmaktan ve bidatçılarla düşüp kalkmaktan hoşlanmamaktadırlar. Böylece onlar, bid'atçıların din konusunda insanın içerisine soktuğu şüpheleri reddediyorlardı.» [6]

İşte Ahmed b. Hanbel'in tuttuğu yol, böyle bir yol idi. Elbette onun bu tutumunu devrin Abbâsî Hükûmeti teşvik etmiyordu. Bu çağ da Abbâsî Hükûmetinin başında Abdullah el-Me'mun b. Harun el-Reşîd bulunuyordu. Bu Halife, kendisini mu'tezilî âlimlerden sayıyordu. O Mu'tezile mezhebini desteklemek için münazaralar dü-

---

(6) **Adı geçen eser.**

zenliyor ve Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığına dair mühaddislerden bir kısmına bu görüşü kabûl ettirmek için zor kullanmaya başlamıştı. Dâru-s-Selâm (Bağdad)'ın İmamı Ahmed b. Hanbel de, işte bu yüzden işkenceye uğramıştır.

MİHNETİ, MİHNETİNİN SEBEP VE DEVRELERİ

Kur'ân-ı Kerim'in **mahlûk** (yaratılmış) olup olmadığı üzerinde birçok söz söylenmiştir. Bu meselenin ortaya atılışında Emevî hânedânının maiyetinde bulunan hristiyanların rolü büyük olmuştur. Bunların başında Yuhannâ ed-Dimaşki gelir. Bu şahıs, İslâm âlemindeki hıristiyan âlimleri arasında müslümanları dinlerinde şüpheye düşürecek münazara usûllerini yayıyordu. Müslümanlar arasında da Peygamberleri hakkında yalanlar uyduruyordu. Meselâ Peygamber (S.A.V.), Zeynep Binti Cahş'a âşık olmuş, diyordu. Kezâ, Kur'ân'da bildirildiğine göre, İsâ, Allâh'ın oğludur ve Meryem'e ilka' ettiği kelimesidir, diyordu. Yine O, Müslümanlar arasında Allâh'ın kelimesinin **kadîm** olduğunu yayıyor ve onlara; Allâh'ın kelimesi kadîm midir, değil midir? diye soruyordu. Müslümanlar: Hayır, diye cevap verirlerse, O'nun kelâmı olan Kur'ân da mahlûktur demiş oluyorlardı. Allâh'ın kelimesi kadimdir, derlerse, İsâ'nın da **kadîm** olduğunu iddia ediyordu. [7]

Bunun üzerine müslümanlardan; Kur'ân mâhlûktur, diyerek onların hîlesini reddetmek isteyenler olmuştur. Meselâ, Ca'd b. Dirhem (*), Cehm b. Safvân ve Mu'tezililer; Kur'ân mahlûktur, demişler, Halife Me'mun da bu görüşü benimsemiştir.

212 H. yılında adı geçen Halife, Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünü hak mezheb olarak ilân etmiştir. Bu maksatla münazara meclisleri tertiplemiş ve bu konuda kesin delil olarak kabûl ettiği şeyleri ortaya atmıştır. Fakat, bu konuda münakaşayı serbest bırakmış

---

(7) Şüphesiz bu bir mugâlatadır. Çünkü İsâ, Allah'ın kelimesidir demek, Allah onu, kendinden bir kelime (kün = ol emri) ile yaratmıştır demektir. Nitekim Kur'an'ın diğer âyetlerinde bu ve İsâ'nın bizzat kelime olmadığı açıkça belirtilmiştir (Bak : Al-i İmran : 59; Nisâ : 171, 172; Maide : 72-75).

(*) Ca'd b. Dirhem (öl. 124 H.), Emevîler devrinde Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyen ilk şahıstır. Bu fikri ileri sürdüğü için Kûfe Vâlisi Hâlid b. Abdillah el-Kasrî tarafından öldürülmüştür. Çeviren.

ve insanların düşüncelerinde hür olduklarını söylemiştir.

Lâkin 218 H. yılında —kendisi bu yılda ölmüştür— bu fikri insanlara zorla kabûl ettirmeye karar vermiştir. Gariptir ki, bu işe kendisi Bağdad'ın hâricinde iken başlamıştır. Bu uğurda mücahid olarak ortaya atılmış ve bulunduğu Rakka şehrinde bu maksatla bir kısım mektuplar yazmış ve bu mektupları Bağdad'taki vekili bulunan İshak b. İbrahim'e göndererek, halkı, Kur'.n'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsemeye teşvik etmiştir. Bu mektupları Mu'tezile üstadlarından ve fakihlerle muhaddislerin amansız düşmanı olan Ahmed b. Ebî Düâd (öl. 240 H.)'ın yazdığı tahmin edilmektedir. Bu maksatla dînî baskı, önce devlet dairelerindeki vazifelerden hiçbirine, bu görüşü kabûl etmiyenleri tâyin etmemekle başlamış ve hiçbir meselede bu görüşü benimsemiyenlerin şahitliği kabûl edilmemiştir. Birinci mektupta şöyle denilmektedir:

«Onlara (kadılara) bildir ki, Emîru'l-Mü'minîn, işinde kimseden yardım istememektedir. Raiyyesinden vazifeye tâyin ettiği kimselerden dînî, îmanı ve tevhîd konusundaki ihlâsına güvenilmeyen kimselere itamat etmemektedir. Eğer onlar, bu görüşü ikrar ederler, Emîru'l-Mâ'mînîn'e uyarlar, hidâyet ve kurtuluş yolunda olurlarsa onlara, insanlar için şahitlik edecek kimselerin Kur'ân hakkındaki düşüncelerini tesbit etmelerini; Kur'ân yaratılmıştır, sonradan meydana gelmiştir, diye ikrar edip bu görüşü kabûl etmiyenlerin şahitliğini dinlememelerini emret.» [8]

Bu mektuptan anlıyoruz ki, onun bu görüşünü kabûl etmiyenlerin cezası menfi (olumsuz) bir cezadır, müsbet (olumlu) bir ceza değildir.

Fakat iş, böyle menfi bir vaziyet alışla kalmamış, tersine, bâzı insanları sıkı imtihanlar geçirmeye sebep olacak kadar ileri gitmiştir. Bu insanlara, Kur'ân hakkındaki görüşleri soruluyor, Halîfenin ileri sürdüğü görüşü kabûl etmezlerse, elleri kolları bağlanıp Emîru'l-Mü'minin'in ordugâhına sevkediliyorlardı. Çünkü o mektupta (*) fakîh ve muhaddislerin imtihan edilmesi de emrediliyordu. Onlardan bu görüşü kabûl etmiyenler, prangaya vurularak Halîfenin yanına gönderilecek ve bu görüşü benimseyenler de, fetvâ vermeye ve hadîs rivâyetine devam edeceklerdi.

Bağdad'ta Halîfenin vekîli kendisine verilen emri yerine getirmek için derhal harekete geçti. Fakîh ve muhaddisleri çağırttı. Aralarında Ahmed b. Hanbel de vardı. Onlara, istenileni yerine getir-

---

(8) Târihu't-Taberî.

(*) Bak : Muhammed Ebû Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Kahire 1947, s. 46. Çeviren.

mezlerse işkence ve ceza göreceklerini ve hiçbir tereddüt gösterilmeksizin Me'mun'un arzusuna göre muhakeme edileceklerini söyleyerek, tehditler savurdu. Fakih ve muhaddisler istenileni yerine getirdiler ve Kur'ân hakkında bu mezhebi benimsediklerini ilân ettiler. Ancak dört kişinin kalbini Allah bundan korudu. Onlar cesaret ve ısrarla inançlarından fedakârlık etmediler. Bunlar Ahmed b. Hanbel, Muhammed b. Nuh, el-Kavâriri ve Seccâde'dir (**). Bunlar yakalanıp elleri kelepçelendi, ayaklarına zincir bağlandı. Ertesi gün olunca Seccâde, Halifenin vekili İshak'ın emrini kabûl etti ve bağları çözülerek serbest bırakıldı. Diğer üçü inançlarında direndiler. Öbürgün olunca aynı soru tekrar edildi ve cevap istendi. el-Kavâviri'nin tahammülü bitmişti. İstenilen cevabı verdi ve bağları çözülerek o da serbest bırakıldı. Geriye iki kişi kalmıştı. Allah onlarla beraberdi. Bunlar, zincirlerle bağlı olarak Tarsus'taki el-Me'mûn'unun huzuruna gönderildi. Yolda Muhammed b. Nuh şehid oldu. Ahmed b. Hanbel, tek başına inancı uğruna işkence ve zulme göğüs geriyordu. Fakat halinden memnundu. Ahmed b. Hanbel yolda iken Me'mun'un ölüm haberi geldi. Fakat Halife, dünyadan ayrılırken kendisinden sonrakilere bir vasiyetname bırakmış ve bunda fakihlerle muhaddislere, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu söyleyinceye kadar işkenceye devam edilmesini vasiyet etmiştir. Bu vasiyetnamede şunlar yer almıştır:

«İşte bu, Emiru'l-Mü'minin Abdullah (el-Me'mun) b. Harun er-Reşid'in yanında bulunanların hepsini şahit kıldığı şeydir. O, kendisi ve yanındakilerin hepsi şöyle şahadet etmişlerdir: Allâhu Teâlâ birdir, O'nun mülkünde ortağı da yoktur. İşlerini kendisinden başka bir tedbir eden de yoktur. O, Hâlık (Yaratıcı) dır, O'ndan başka her şey mahlûktur. Kur'ân da, her şey gibi mahlûktur. Hiçbir şey Allâh'a benzemez.» Bu vasiyetnamede kendisinden sonra Halife olan kardeşi el-Mu'tasım'a şöyle hitabetmektedir: «Ey İshak'ın babası, bana yakın ol, gördüklerinden ibret al, Kur'ân'ın yaratılmış olması konusunda kardeşinin yolundan git.»

İşte bu yüzden Ahmed b. Hanbel ve inançlarından ayrılmayan diğer fakih ve muhaddislerin uğradığı mihnet uzayıp gitti. Bu mihnet Me'mun'un 218 H. yılında ölümüyle sona ermedi, daha da yaygın bir hal aldı ve ıstırap arttı, daha çetin ve daha şiddetli devrelere girdi. Me.mun'un vasiyetleri arasında, insanların şiddet ve baskıyla Kur'ân'ın mahlûk oluşunu kabûle zorlanmaları ve Ahmed b. Ebi

---

(**) el-Kavârîrî'nin adı Ubeydullah b. Ömer'dir. Seccâde'nin adı da el-Hasen b. Hammâd'dır. Çeviren.

Düâd'ın (*) (öl. 240 H.) görevinde kalması yer alıyordu. İşte bu belânın başı o idi. İşkence etmek için Halifeyi o kışkırtıyordu. Hattâ Halifenin mektuplarını o kaleme alıyordu. Ölüm hastalığında iken Me'mun'un iradesine hâkim olan o idi. Nihayet Halife onun tesiriyle bu emirleri vermiş ve bu vasiyetlerde bulunmuştur.

'Ahmed b. Hanbel, zircirlerle bağlı olarak kendisine getirilirken Me'mun ölmüştü. Ölüm haberi ilân edilince Ahmed b. Hanbel Bağdad'a geri getirildi. Hakkında yeni bir emir çıkıncaya kadar zindanda kaldı. Sonra Halife Mu'tasım (öl. 227 H.)'ın huzuruna çıkarıldı. Ürkütülüp korkutulmak için her türlü yola başvuruldu. Fakat hiçbirisi fayda vermedi. 'Ahmed b. Hanbel'in hiçbir şeye aldırmadan inancında sebat etmesi üzerine tehditler gerçekleştirildi. Onu nöbet nöbet kırbaçlamaya başladılar. Her defasında bayılmadıkça bırakmıyorlardı. Öyle ki kılıçla dürtüldüğü zaman bile bir şey hissetmiyordu. Bu ameliye, fasılalarla tekrarlanıyordu. 28 ay kadar zindanda bu işkence devam etti. Ümitleri kesilince onu serbest bırakarak evine iade ettiler. Fakat İmam Ahmed b. Hanbel, zindanda uzun bir zaman kalışı, çok şiddetli bir şekilde durmadan dövülüşü ve vücudundaki yaralar sebebiyle yürüyecek bir halde değildi. Lâkin O, yine de muzafferdi.

'Ahmed b. Hanbel, yaraları iyi olup mescide gelme imkânına kavuşuncaya kadar ders ve hadîs okutmaktan mahrum kaldı. İyileşince fetvâ ve hadîs derslerine başladı. Uğradığı mihnet, insanların onu daha çok takdirine sebep oldu. Onu dinlemek için daha çok rağbet ettiler ve onun derslerine koştular. Mu'tasım'dan sonra el-Vâsık (öl. 232 H.) Halîfe oldu. İşkence vasiyetnamesi yürürlükte idi. Bu sebepten 'Ahmed b. Hanbel'e tekrar mihnet çektirmeye başladılar. Fakat bu sefer, 'Ahmed b. Hanbel'in Mu'tasım devrinde olduğu gibi kırbaçla dövülmesi emredilmedi. Çünkü bu, halk nazarında onun mevkiini çok yükseltiyor ve Halifenin fikrinin yayılmasına engel oluyordu. Fikirler, baskı ve zorla yayılmaz. Üstelik ona yapılan işkence, halkın nefretine sebep oluyor ve bu kötülüğün anası olan 'Ahmed b. Ebî Düâd gibi milletin başbelâsından intikam almak duygusunu şiddetlendiriyordu. 'Ahmed b. Hanbel'in karşılaştığı yeni mihnet, onu insanlarla düşüp kalkmaktan, hadîs rîvayet etmekten ve fetvâ vermekten alıkoymaktı. el-Vâsık, ona şöyle demiştir:

«Senin yanına hiçbir kimse gelmeyecek ve sen benim bulunduğum hiçbir yerde oturmayacaksın!» Bunun üzerine İmam 'Ahmed b.

(*) Bu zat, Halîfe Mu'tasım devrinde daha çok itibar görmüş ve başkadı (kâdı'l-kudât) olmuştur. Çeviren.

Hanbel, el-Vâsık ölünceye kadar köşesine gizlenmiştir (*). el-Mütevekkil (öl. 247 H.) Halife olunca bu mihneti kaldırmış, fakih ve muhaddislere yakınlık göstermiş, Mu'tezilileri de saraydan uzaklaştırarak ellerindeki imkânları almıştır.

Tarihin hakkını yerine getirmek için söylemeliyiz ki, fitne (mihnet) umumî idi. Ahmed b. Hanbel'e mahsus değildi. Diğer fakih ve muhaddislere de şâmildi. Bunlar arasında İmam Şâfii'nin talebesi el-Buvayti de vardı. O da bu uğurda zindana atılmıştı (**).

Rivayete göre ömrünün sonuna doğru el-Vâsık bu işten usanmıştır. Çünkü bu iş, onu bazan çok gülünç bir duruma düşürüyordu. Söylendiğine göre, kendisiyle alay etmek için komik birisi huzuruna girmiş ve' Ey Emiru'l-Mü'minin, Kur'ân hususunda Allah senin ecrini artırsın (yâni başın sağolsun), demiş. el-Vâsık da: Vay haline! Kur'ân öldü mü? diye sormuş. O şahıs da: Ey Emiru'l-Mü'minin, her mahlûk ölür. İnsanlar teravih namazını ne ile kılacaklar? diye cevap vermiş. Bunun üzerine Halife gülmüş ve: Allah seni kahretsin, sus, demiştir.

Demiri, Halife el-Vâsık'ın hayatının sonuna doğru işkenceden vazgeçtiğini teyid sadedinde şöyle rivayet eder: Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması meselesinden işkence gören bir bilgin, el-Vâsık'ın huzuruna gelmiş ve Ahmed b. Ebi Düâd ile mücadeleye tutuşmuş ve bu mücadele sırasında şöyle demiştir:

«Öyle bir şey ki, ona, ne Allâh'ın Elçisi, Ne Ebû Bekr, ne Ömer, ne Osman ve ne de Ali (R.A.) dâvet etmiştir. Sen, insanları ona davet ediyorsun. Onlar ya bunu biliyorlardı veya bilmiyorlardı diyebilirsin. Eğer onlar biliyorlardı, fakat söylemediler dersen, bu konuda sana da bana da susmak düşer. Fakat onlar bilmiyorlardı, ben biliyorum, dersen (Ahmed b. Ebi Düâd'a hitaben), ey hayvan oğlu hayvan, Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn'in bilmediği şeyi sen mi biliyorsun?» demiştir. Bu sözü işitince el-Vâsık yerinden sıçramış ve aynı kelimeleri tekrarlamaya başlamıştır. Bunun üzerine o bilgini affetmiş ve bu işkenceden vazgeçmiştir.

İşte bunlar, bütün mihnet tarihini özetleyen kısa ifadelerdir. Bu tarih, müttakî İmam Ahmed b. Hanbel için çok sıkıcı geçmiştir. 14 sene kadar O, böyle üzücü bir hayat yaşamıştır. Bu 14 yılın en az yarısı işkence ile geçmiştir.

(*) **Ahmed b. Hanbel, namaz kılmak için câmiye dahi gidemiyordu. Bak: Muhammed Ebû Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Kahire 1947, s. 66. Çeviren.**

(**) **el-Buvaytî, zindanda prangaya vurulmuş olarak ölmüştür (öl. 231 H.) Bak: Muhammed Ebû Zehra, aynı eser, aynı sahife. Çeviren.**

Burada şöyle bir soru hatıra gelebilir: Bu büyük mü'min için, görünüşte onların re'yine muvâfakat ederek ve doğru bildiği şeyi kendi içinde gizleyerek, hem nefsini işkenceden kurtarmak, hem de fetvâ ve hadîs rivâyetini aksatmamak daha iyi olmaz mı idi? Çünkü kendi inancında açıkça direnmesi, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemesinden çok daha zararlı olmuştur. Halbuki Kur'ân yaratılmıştır, demek, insanı kâfir de etmez. Belki, Kur'ân yaratılmıştır dememek, istidlâl ve tetkik bakımından ona göre daha sağlam bir yoldur.

Buna şöyle cevap verilebilir: İslâmî hükümlerin tatbik edildiği bir İslâm diyarında takiyye (inancını korktuğu için gizleme), **emri bi'l-ma'ruf** ve **nehyi ani'l-münker** esasına aykırı düşer. Ahmed b. Hanbel gibi hadîs ve fetvâda büyük bir mevki işgal eden kimse için susmak câiz değildir. İyiliği emr ve kötülüğü nehyetmek, onun vazifesidir. İsterse bu uğurda O, en ağır işkenceye uğrasın, görüşünde ısrar etmesi gerekir. Müslümanların iktidâ ettiği imamlar için takiyye caiz değildir. Çünkü bu, insanların sapıtmasına sebep olur. Öte yandan imamlar, inançlarına muhalif olan şeyleri söylerse halk —tabîatıyla onların kalblerinin içini bilmemektedir— onlara uyar, söylediklerini hakîkat sanır ve böylece fesat umûmileşmiş olur. Kanaatimizce bu yüzden İmam Ahmed b. Hanbel'in işkenceye sabretmesi daha iyi olmuştur. Gerçi işin başında biz, onun düşüncesine katılmamıştık.

KUR'ÂN'IN YARATILMIŞ OLUP OLMAMASI HAKKINDA AHMED B. HANBEL VE DİĞERLERİNİN GÖRÜŞLERİ

Bu mihnet hikâyesini burada bırakıp Ahmed b. Hanbel'in görüşüyle Mu'tezilîlerin görüşlerinin hakiki mahiyetini anlatmamız daha iyi olacaktır.

Mu'tezilîler, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylüyorlardı; onlara göre, Kur'ân'ın yaratılmış olması, onun Allah kelâmı ve Peygamber'in mu'cizesi oluşuna engel teşkil etmez. Çünkü onu yaratan ve Peygamber'e vahiy suretiyle gönderen Allah'dır. O, Kur'ân'ı Peygamber'ine parça parça 23 senede, beşer kudretinin üstünde bir kitap olarak göndermiştir. Bütün insanlık birleşerek bu kitabın bir benzerini yapmak isteseler, bunu gerçekleştîremezler. Mu'tezilîlerin Kur'ân'ın yaratılmış olduğuna dair ileri sürdükleri deliller şu üç esasa dayanır:

1 — Allah'dan başka her şey mahlûktur. Sonradan yaratılmıştır. Şüphesiz Kur'an da, Allah'dan başka bir şey olduğuna göre, o da ancak mahlûk olabilir.

2 — Kur'ân, insanlar tarafından okunan (telâffuz edilen) harf ve kelimelerden meydana gelmiştir. Bu harf ve kelimeler olmaksızın Kur'ân var olamaz. Bu da, onun ancak yaratılmış olduğunu gösterir. Çünkü hem okunurken, hem de yazılırken yaratılmış olan harf ve kelimelere dayanmaktadır.

3 — Kur'ân'ın mahlûk olmadığı farzedilince **kadîm** olması gerekir. Çünkü yaratılmamış bir şeyin başlangıcı yoktur. Başlangıcı olmayan bir şey de, ancak kadîm olabilir. Kur'ân'ın kadîm olduğu kabûl edilirse kadîm olan varlıklar birkaç tane olur. Bu da hıristiyanların Hz. İsâ hakkında ileri sürdükleri görüşe benzer. (*)

Mu'tezilîlerin görüşlerini haklı göstermek için şöyle söylenebi-

---

(*) Mu'tezilîlere göre Kur'an'ın kadîm olduuğnu ileri süren müslümanlar, bir nevi Allah'a şirk koşmada hıristiyanların durumuna düşmektedirler. Çeviren.

lir: Yuhannâ ed-Dimaşki; İsâ, Allâh'ın Meryem'e ilkâ ettiği bir kelimesi olup O'nun ruhundandır, diyerek müslümanları sapıtınaya çalışıyordu. Allâh'ın kelimesi mahlûktur, denilirse onun bu gayreti boşa gidecekti. Dolayısıyla, Allâh'ın sözü olan Kur'ân da mahlûktur, demek suretiyle bu hıristiyan propagandaları önlenecek ve onların silâhları kendilerine çevrilmiş olacaktı. Evet, hıristiyanların delilleri bâtıldı; çünkü Hz. İsâ hakkında Allâh'ın kelimesi (sözü) demek, onu Allah, sırf «ol = kün» kelimesiyle yaratmıştır demektir. Yâni Allah, Hz. İsâ'yı, diğer canlıların yaradılışına hâkim olan kanunlara göre yaratmamıştır. İsâ, Allah'ın rûhundandır demek de, Allah İsâ'nın rûhunu doğrudan doğruya kendi emriyle yarattı ve diğer canlıların yaradılışındaki sebepleri kullanmadı demektir. Çünkü sebepleri yaradan da Allah'dır ve O, şüphesiz bütün sebeplerin üstündedir. **«O, dilediğini yapar»** [9] Allâh'ın kudreti yüksek ve iradesi sonsuzdur.

İşte bu konuda Mu'tezililerin görüşleri bundan ibaret olup ileri sürdükleri deliller açıktır. Öyleyse bu konuda Ahmed b. Hanbel'in görüşü nedir? Bu soruya cevap verirken önce şunu belirtmeliyiz: İmam Ahmed b. Hanbel, bu gibi meselelere dalmak istemiyordu. Nitekim selef-isâlih de böyle meselelere girmemiştir. Çünkü Ahmed b. Hanbel, ilim olarak selef-i sâlihin ilmini kabul ediyordu. Onların tartışma konusu yaptığı meseleleri o da tartışma konusu yapıyordu. Onların dalmadığı konuları bid'at sayıyor ve bu gibi konulardan kesin olarak uzak duruyordu. Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması da selef-i sâlihin üzerinde münakaşa etmediği bir meseledir. Dolayısıyla, Ahmed b. Hanbel de, bu mesele üzerinde hiçbir şey söylemiyordu. Ona göre bu mesele üzerinde konuşanlar bid'atçı kimselerdir. Kendisi de bunların ardından gitmek mecburiyetinde değildir.

Burada bâzı bilginler, bu meselede Ahmed b. Hanbel'in tevakkuf ettiğini, aslâ bir şey söylemediğini ileri sürerler ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen aşağıdaki sözlerle de, bu görüşlerini desteklemeye çalışırlar. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir:

«Kelepçe ve zincirlere dayanamadığım için oturdum. Biraz durduktan sonra yanımdakine: Konuşmama müsaade eder misiniz? dedim. Bunun üzerine o: Konuşabilirsiniz, dedi. Ben de: Allâh'ın Resûlü insanları neye davet etmiştir? diye sordum. O da: Allah'dan başka Tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allâh'ın Elçisi olduğuna şehâdet etmeye, namazı kılmaya, zekâtı vermeye, Ramazan

---

(9) **Buruc sûresi, 16.**

orucunu tutmaya ve ganîmetin beşte birini vermeye dâvet etmiştir, dedi.» (*)

Ahmed b. Hanbel'in bu sözü, Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması meselesinde hiçbir şey söylemediğini gösterir. (**) Ayrıca Ahmed b. Hanbel'den şu söz de rivayet edilmiştir: «Bir kimse, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia ederse o cehmîdir[10]. Bir kimse, Kur'ân'ın mahlûk olmadığını iddia ederse o da bid'atçıdır.»

Âlimlerden bir kısmı da şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'e göre Kur'ân' harfleri, kelimeleri, ibare ve mânâları ile birlikte mahlûk değildir. Bu görüşlerine delil olarak onlar, Ahmed b. Hanbel'in, Halîfe Mütevekkil tarafından kendisine Kur'ân hakkındaki görüşü sorulduğu zaman cevap olarak yazdığı mektubu ileri sürmüşlerdir. Bu mektupta aynen şu sözler vardır:

[Allah Kur'ân'da: **«Eğer müşriklerden birisi senden eman dilerse ona eman ver, tâ ki Allâh'ın kelâmını dinlesin.»** [11] ve **«Bilesiniz ki yaratma (halk) da, emir de O'na mahsustur.»** [12] buyurmuş ve emrin de, yaratmanın da kendisine ait bulunduğunu, emrin yaratmadan başka bir şey olduğunu haber vermiştir.]

İşte yukarıdaki mektupta yer alan bu ifadelere göre Ahmed b. Hanbel, yaratma ile emir arasında bir fark bulunduğunu, Kur'ân'ın Allâh'ın emrinden, kelâm ve ilminden olduğunu, yaratmasından olmadığını göstermektedir. Buna göre Ahmed b. Hanbel, Kur'ân'ı mahlûk saymamaktadır.

Yine söz konusu mektupta şöyle denilmektedir: «Geçmiş (selef) lerimizin birçoğundan rivayet edildiğine göre onlar; Kur'ân Allah kelâmıdır; mahlûk değildir, demişlerdir. Ben bu görüşe uyuyorum, kendimden bir şey söylemiyorum. Bu konuda konuşmayı lüzumsuz görüyorum. Ancak Allâh'ın Kitabında, Peygamber'in Hadîsinde, Sahâbî ve Tâbiîlerden nakledilen haberlerde ne varsa ben onları anlatıyorum. Bunların dışındaki meseleler üzerinde konuşmak hoş kaçmaz.»

Ahmed b. Hanbel, bu mektubu mihnet'den kurtulup huzura ka-

(*) Hılyetu'l-Evliyâ, c. IX, s. 198.

(**) Yâni Hz. Peygamber, insanlara Kur'an'm yaratılmış olduğunu bildirmemiş ve onları buna inanmaları için davet etmemiştir. Bu rivayete göre Ahmed b. Hanbel, bunu kendisine işkence edenlere de itiraf ettirmektedir. Çeviren.

(10) Cehmî, Cehm b. Safvân (öl. 128 H.)'a nisbet edilen kimsedir. Çünkü Kur'an'm mahlûk olduuğnu ve Allah'm kelâm sıfatının bulunmadığını söyleyenler arasmda Cehm b. Safvân da vardır.

(11) Tevbe Sûresi, 6.

(12) A'râf Sûresi, 54.

vuştuktan sonra yazmıştır. Bu mektuptaki açık ifadeye göre Ahmed b. Hanbel, şüphesiz ki Kur'ân'ın yaratılmış olmadığını benimseyenlerin görüşlerinin doğru olduğunu söylemektedir.

Ahmed b. Hanbel'e ait olduğu rivayet edilen bu iki görüşü birleştirmek için şu iki hakîkatı açıklamamız gerekir:

1 — Ahmed b. Hanbel, önceleri Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığını söylemekten çekinmişti. Çünkü bu hususta konuşmayı bid'at sayıyordu. Fakat, mihnet'den kurtulduktan sonra eski çekimserliğinde devam edemezdi. İki görüşten birini benimseyip desteklemesi gerekirdi. Mütevekkil de ondan bunu istemişti. Bunun üzerine kendisi için daha doğru gelen görüşü tercih etmiştir. Bu da, Kur'ân'ın yaratılmamış oluşudur. Bunun mânası, Kur'ân'ın kadîm olması demek değildir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'den Kur'ân'ın kadîm olduğuna dair hiçbir şey intikal etmemiştir. Ancak O, Allah kelâmı olan ve Allâh'ın ilmine dâhil bulunan Kur'ân için mahlûktur demeyi kendisine yakıştıramamıştır. Zira Allah, Kur'ân'ı yaratması değil, kendi kelâmı ve emri olmak üzere zâtına nisbet etmiştir.

Eğer biz; bütün bu mihnetlere sebep teşkil eden ihtilâfın, sadece isim verme üzerinde olduğu sonucuna varırsak, aradaki fark basit bir şey olur.

2 — Ahmed b. Hanbel, hayatının sonuna doğru yukarıdaki görüşe sahip olmakla beraber bu mevzûda münakaşa yapılmasını menederdi. el-Me'mun'a gönderdiği bir mektubunun başında Peygamber (S.A.)'den ve sahâbîlerden birçok rivayetleri zikrettikten sonra, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: **«Kur'ân üzerinde münakaşalara girmeyiniz. Çünkü bu konuda münakaşa etmek küfürdür.»**

Yine Ahmed b. Hanbel, bu mektubunda İbni Abbas'ın Kur'ân üzerinde münakaşa etmekten çekindiğini ve kendisine Emîru'l-Mü'minîn (Hz. Ömer) bunun sebebini sorduğunda şöyle cevap verdiğini rivayet eder (*) : Ey Emîr'ul-Mü'minîn, insanlar ne zaman bu konuda münakaşaya girişirlerse herkes kendisinin haklı olduğunu iddia eder, herkes kendisinin haklı olduğunu iddia e

---

(*) Bu rivayetin baştarafı şöyledir : «Bir kişi Hz. Ömer'e geldi. Ömer (R.A.), ona insanların durumnu sordu. O da : Yâ Emîrül-Mü'minîn; insanlardan bâzısı Kur'an'ı şöyle şöyle okudu, dedi. Bunun üzerine ben (Abdullah b. Abbas) söze karışıp : Ben, bu günlerinde onların Kur'an üzerinde böyle münakaşa etmelerini sevmiyorum, dedim. Ömer de beni susturdu. Bunun üzerine ben üzgün bir şekilde evime gittim. Biraz sonra birisi geldi ve bana : Emîrül-Mü'minîn'e cevap ver, dedi. Bir de baktım ki, Emîru'l-Mü'minîn kapıda beni bekliyor. Elimden tuttu, beni bir kenara çekti ve hoşlanmadığın şey nedir? dedi. Ben de, şöyle cevap verdim:...» (Bak : Hılyetu'l-Evliyâ', Kahire 1938, c. IX, s. 216, 217) Çeviren.

çekişmeye başlar, birbiriyle çekişmeye başlayınca ihtilâfa düşer, ihtilâfa düşünce de kavgaya tutuşurlar.» Halife Ömer (R.A.) de; «Babana rahmet, vallahi ben de bunu (**) insanlardan gizliyordum, nihayet onu sen getirdin (söyledin).» dedi.

Böylece biz, Ahmed b. Hanbel'in Kur'ân'ın mahlûk olmadığı görüşünde karar kıldığı neticesine varmış oluyoruz. Ahmed b. Hanbel'in sözleri arasında Kur'ân'ın kadîm oluşuna dair de bir şey mevcut değildir. Fakat Kur'ân'ın kadîm olduğunu, ondan sonra söyleyenler mevcuttur. Ahmed b. Hanbel, bu konu üzerinde münakaşa edilmesini de caiz görmezdi. Kendisi de böyle bir münakaşaya girişmezdi. Ancak, el-Mütevekkilin isteği üzerine Kur'ân'ın mahlûk olmadığı görüşünü açıklamıştır. Çünkü selef-i sâlihin, Kur'ân mahlûkitur, dediği vârit değildir. Ayrıca Kur'ân, Allâh'ın emri ile alâkalıdır. Allâh'ın emri de yaratmasından başkadır.

Fakat, Kur'ân kadîm midir, değil midir? Bu soruya cevap verebilmek için Kur'ân'ın iki yönü üzerinde duracağız:

1 — Kur'ân'ın mânâları: Bunlar, Allâh'ın ezelî ilmine taallûk etmektedir. Yani Allâh'ın ilmine dahildir. Allâh'ın ilmi de kadîmdir.

2 — Kur'an'ın lâfız ve harfleri: Bunları Allah, Peygamber'ine Rûhu'l-Emîn olan Cebrâil vâsıtasıyla vahyetmiştir. Cebrâil, bunları Hz. Peygamber'e okumuş, Hz. Peygamber de sahâbîlere okuyarak öğretmiştir. Sahâbîler de, aynı şekilde onu tâbiîlere öğretmiştir. Böylere Kur'an tevâtür yoluyla okunup öğretilmiştir. İşte bize göre Kur'an, bu yönüyle mahlûktur. Böyle bir anlayış. Kur'an'ın Allah katından gönderilişine ve Peygamber (A.S.)'in bir mu'cizesi oluşuna aykırı düşmez. Kur'an, Peygamber'in öyle bir mu'cizesidir ki, bütün müşriklere meydan okumuş; eğer Kur'an, uydurma bir şeyse kendilerinin de onun bir mislini veya on sûresini, yahut da bir tek sûresini getirmelerini söylemiştir. Fakat müşrikler, bundan âciz kalmışlardır.

(**) Kur'an üzerinde münakaşa etmenin doğru olmadığını söylemeyi.

Çeviren.

AHMED B. HANBEL'İN YAŞAYIŞI

İmam Ahmed b. Hanbel'in hayatını ve çektiği mihnetleri anlattık. Fakat yaşayışı ve geçim kaynağını söylemedik. O, bolluk içinde mi, yoksa darlık içinde mi yaşamıştır? Acabâ halîfe ve emîrlerin ihsanlarını kabûl eder miydi? Bütün bu soruların cevaplandırılması gerekir. Ahmed b. Hanbel, fakir bir hayat sürmüş ve bol bir servete sahip olmamıştır. O, fakirliği, nereden geldiği bilinmeyen bir mala sahip olmaya tercih ederdi. Aynı zamanda kendi üzerinde ihsan ve yardımda bulunan bir elin mevcudiyetinden nefret ederdi.

Çoğu zaman ihtiyaç, onu bedenî olarak bir işte çalışmaya mecbur etmiştir. Meselâ, bir yolculuk sırasında yiyip içeceği kalmadığı için ücretle çalışmıştır. O, bu türlü zahmetli işleri, hediye ve yardım kabûl etmekten üstün tutardı. Çünkü bu durumda hediye ve yardım, karşılığını yapmaktan insanı âciz bırakır. İzzeti nefis sahibi olan Ahmed b. Hanbel, buna tahammül edemezdi. Bu sûretle O, cismini yorardı. Fakat, ruhunu hürriyete kavuştururdu. Ahmed b. Hanbel, bedenî yorgunlukla ruhî yorgunluk arasında kaldığı zaman daimâ böyle yapardı.

Ahmed b. Hanbel'in geçim kaynağına gelince: O, babasından kendisine miras olarak kalan bir akarın geliriyle yaşıyordu. İbnu'l-Cevzî'nin **Menâkıbu'l İmam Ahmed b. Hanbel**'inde şöyle denilmektedir:

«Ahmed b. Hanbel'e babası miras olarak bir dokuma atölyesi (turz) bırakmıştı. O, bu atölyenin gelirini yerdi. Bunun kirasıyla kimselere muhtaç olmazdı. [13]

İhtimal ki başka kitaplarda «dükkânlar» diye ifade edilen şey bu atölye idi. Ebu Nuaym'in «Hılyetu'l-Evliyâ»sında şöyle denilmektedir: «Ahmed b. Hanbel'in kuyuya makası düştü. Kiracısı geldi ve

---

(13) Turz, tıraz'ın çoğulu olup kumaş dokunan yere denir. Biz buna günümüzde (Mısır'da) «Anbar» adını veriyoruz. Anlaşıldığına göre Ahmed b. Hanbel'e bu miras olarak kalmıştır. Kendisi bunu icara verir ve onunla geçimini temin ederdi.

bunu çıkardı. Buna karşılık olarak, Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel), ona yarım dirhem veya daha az, yahut daha çok bir miktar para verdi. O da; makasın kendisi bir kırat değerindedir. Ben bir şey almam, dedi ve çıkıp gitti. Birkaç gün sonra Ahmed b. Hanbel, ona: Dükkânın kirasına ne veriyorsun? dedi. O da: Üç aylık kiraladım ve her ay için üç dirhem vereceğim, dedi. Bunu, Ahmed b. Hanbel onun hesabına saydı ve helâl olsun, dedi.»

Görüyorsunuz ki bu fıkra, Ahmed b. Hanbel'in son derecede başkalarının hakkını gözettiğini anlatmaktadır. O, bu kiracısından böyle bir iyilik görmüş, daha sonra onun üç aylık kirayı ödemekte güçlük çektiğini anlayınca ona kalan hakkını helâl etmiş ve onun iyiliğine karşılık kendisi de bir iyilikte bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in geçimini temin ettiği bu gelirinin, İbn Kesîr, 17 dirhem olduğunu söylemektedir. Tarih'inde O, şöyle anlatır: «Ahmed b. Hanbel'in mülkünün aylık geliri 17 dirhem idi. Bunu âilesine harcar ve bu kadara kanaat ederdi. Allah, sabırlı ve kendisinin rızâsını uman bu kuluna rahmet eylesin!»

Şüphesiz ki onun bu geliri çok azdı. İbni Kesîr'in söylediği miktar ister doğru olsun ister doğru olmasın, birçok haberler gösteriyor ki onun geliri ihtiyacını karşılamıyacak kadar azdı. Fakat o, gayet kanaatlı ve sabırlı idi.

Ahmed b. Hanbel, bu kadar az bir gelire kanaat ederek Allah'a hamd ediyor ve hiçbir kimsenin ihsanına râzı olmuyor ve yardımını kabûl etmiyordu.

O, bu az geliri ihtiyacını karşılamadığı zaman şu üç yoldan birine başvuruyordu:

1 — Borç almak mecburiyetinde kalıyordu. O, kira alma zamanı yaklaşınca, kendisine borç veren kimsenin verdiği şeyi borç olarak kabûl edip yardım olarak kabûl etmediğinden emin olursa ve yolcu olmazsa buna başvuruyordu. Borç aldığı kimsenin takvâ sahibi ve malının helâl olmasına, şüpheli olmamasına dikkat ediyordu. Rivayet edildiğine göre, bir defa bir şahıstan iki yüz dirhem borç almıştı, sonra bunu geri vermek üzere ona gitti. Borç veren kimse: Ey Abdullah'ın babası (Ahmed b. Hanbel), bunu sana geri almak niyetiyle vermedim, dedi. Ahmed b. Hanbel de: Ben bunu ancak sana geri vermek niyetiyle aldım, dedi.

2 — Bir iş arardı. İşin çeşidi ne olursa olsun, o işte çalışmaktan çekinmezdi. Çünkü eli üste çıkaran ve alta düşürmeyen her iş şereflidir (*). Başkalarının artıklarını ve mallarının döküntülerini al-

---

(*) Zira Peygamber Efendimiz; «Üstteki (veren) el, alttaki (alan) elden hayırlıdır.» buyurmuştur. Çeviren.

mak gibi insanı aşağı bir duruma düşürmeyen ve dînin müsaade ettiği hiçbir iş küçümsenemez.

Yukarıda gördük ki, yolda kalınca Ahmed b. Hanbel ücretle yük taşıyor, bazan da dokumacılık yapıyordu. Zehebî, Tarih'inde aynen şöyle der:

«Bizim bir komşumuz vardı, bir gün bir kitap getirdi ve bu yazıyı tanıyormusunuz? dedi. Tanıyoruz: Ahmed b. Hanbel'in yazısıdır, bunu senin için nasıl yazdı? dedik. O da şöyle söyledi: Mekke'de Süfyan b. Uyeyne'nin yanında kalıyorduk, Ahmed'i birkaç gün kaybettik. Sonra onu sormak için geldik, kapısı örtük idi. Ne haber? dedim. Elbiselerim çalındı, dedi. Ben de: Yanımda birkaç dinar var, istersen arkadaşlık hatırı için, istersen borç olarak vereyim, dedim. Kabûl etmedi. Bunun üzerine bana ücretle yazı yazar mısın? diye sordum. Evet, dedi. Bir dinar çıkardım. Ahmed b. Hanbel: Bununla bana bir kumaş al ve ikiye ayır, yani biri peştemal biri de üstlük olsun, biraz da kâğıt getir, dedi. Ben de dediğini yaptım ve biraz da kâğıt getirdim. O da, bunu bana yazdı.»

Ahmed b. Hanbel, bazan bir kısım basit dokuma işleri de yapardı. Zehebî, İshak b. Rahuye'den şöyle rivayet eder:

«Ahmed b. Hanbel ile Yemen'de Abdurrazzak'ın yanında idik. Ben üstte, O da alttaki odada oturuyorduk. Ben, istesem bir câriye satınalabilecek durumda idim. Öğrendim ki Ahmed b. Hanbel'in nafakası bitmiştir. Ona bir şeyler vermek istedim, kabûl etmedi. İstersen borç olsun, istersen yardım olsun, dedim; yine kabûl etmedi. Sonra baktım ki O, uçkur bağı dokuyor ve bunu satıp nafakasını temin ediyordu.» [14].

3 — Ahmed b. Hanbel, herkes için serbest olan ekin kalıntılarını toplardı. O büyük bilgin ve muhaddis ipini omuzuna alır, arazi üzerinde bırakılmış olan ekin kalıntılarını toplamak için giderdi. Ancak sahibinin müsaadesi olmadıkça hiçbir tarlaya girmemeye çalışırdı. Bu konuda ondan şöyle rivayet edilir: «Yaya olarak yazıya çıkmıştım, bir şeyler topladık. Bir kısım insanları gördüm ki halkın tarlalarını mahvediyorlardı. Sahibi müsaade etmedikçe hiçbir kimsenin herhangi bir tarlaya girmesi doğru olmaz.» [15]

---

(14) Zehebî, Tercemetu Ahmed b. Hanbel. Bu haltercemesi, merhum Ahmed Şâkir'in neşrettiği el-Müsned'in baş tarafında yayınlanmıştır.
(15) İbnu'l-Cevzî, Menakıbul'l-İmam Ahmed b. Hanbel.

HALÎFELERİN İHSANLARINI VE VAZİFE ALMAYI REDDEDİŞİ

Ünü sağlığında her tarafa yayılan, ölümünden sonra nesiller boyu adı anılan, dünyanın değersiz ve fâni şeylerini değil, büyük bir ilim mirası bırakan Ahmed b. Hanbel işte budur. Çalışmak onun şerefini azaltmamış, aksine nesiller boyu yükseltmiştir. Çünkü insanların ruhuna madde hâkim ise de, ruhî ve aklî üstünlüğü takdir edenler de vardır. İnsanlar, bu değer ve meziyetleri kendileri elde etmemiş olsalar da, içlerinde insaf ve insanlığın mânâsından bir eser bulunanlar, onlara sahip olanlara hayranlık duyarlar. Ahmed b. Hanbel'in şu iki şeyden kaçındığını öğrendiğimiz zaman, onun büyüklüğünü daha iyi anlamış oluruz:

1 — Bir devlet memuru olmak,

2 — Vâli veya halîfenin ihsanını kabûl etmek.

'Ahmed b. Hanbel'in resmî vazifeye tâyin meselesi ile ilgili olarak şöyle rivayet edilir: İmam Şâfiî, ilk defa 195 H. yılında Bağdad'a gelip kendi görüşlerini burada yaymaya başladığı zaman Ahmed b. Hanbel ondan ayrılmıyordu. Bağdad'ta olsun, sefere çıkmış olsun, hadîs tahsîli için onu takip ediyordu. İmam Şâfiî, daha önce de söylediğimiz gibi, onun Yemen'e 'Abdurrazzâk b. Hemmam'dan hadîs rivayeti için gideceği ve bu uğurda çekeceği zahmeti gözönüne alarak, kendisine bir yardımda bulunmak istemiştir. Şâfiî'nin durumu el-Emîn (*)'in yanında çok iyi idi. el-Emîn, Şâfiî'ye Yemen'e tâyin edilmek üzere bir kadı bulmasını teklif edince, Şâfiî de Ahmed b. Hanbel'i tavsiye etti. Böylece Ahmed b. Hanbel'in adı geçen Abdurrazzâk'dan hadîs dinlemesi kolayca mümkün olacaktı. Durumu Ahmed'e anlattı, o da bu teklifi reddetti. Şâfiî aynı teklifi birkaç kere tekrarladı ise de, 'Ahmed b. Hanbel, dâimâ saygı duyduğu hocasına, kesin olarak şu cevabı verdi: «Ey 'Abdullah'ın babası (Şâfiî), bunu senden ikinci defa işitirsem, beni bir daha yanında göremezsin.» [16].

Görüyoruz ki, 'Ahmed b. Hanbel, hocasının bu teklifini reddetmiştir. Çünkü O, tam mânasıyla adaletli olmayan sultanın emrînde çalışmayı uygun bulmuyordu. Bu noktada onun hocasıyla görüş birliğinde olmadığını görüyoruz. Hocası Şâfiî, daha önce Yemen'de dört yıl kadar bir zaman vazife yaptığı için hükümdarların ne derecede adaletli olmaları gerektiğini bildiği halde, takvâ bakımından 'Ahmed b. Hanbel'den daha mı geri idi? Bu sorunun cevabı şudur: Şâfiî, eğer adaleti yerine getirmek için çağırılmışsa, isterse onu ça-

---

(*) Halîfe Hârun er-Reşid'in oğludur (öl. 198 H.). Çeviren.

(16) Adı geçen el-Menâkıb, s. 271.

ğıranın kendisi adaletsiz biri olsun, adaleti yerine getirmeyi bir vazife sayıyordu. Çünkü bu durumda O, kendisini bu vazifeye tâyin eden için değil, Allah için çalışacaktır. Onu tâyin edenin âdil olmayışı, kendisinin adaletli olmasına mâni değildir. Meselâ, Ömer b. Abdilaziz, Süleyman b. Abdilmelik'in velîahdı olmadan önce îman, takvâ ve adaletiyle bilinen bir kimse idi. Adı geçen Süleyman ise, diğer Emevî hükümdarlarından farksızdı. Eğer vazifeye tâyin edilmesi istenilen kimse, kendisinde adaleti gerçekleştirme yetkisini görüyorsa tâyin edilebilir.

İşte Şâfiî'nin görüşü budur. Ahmed b. Hanbel ve ondan önceki Ebu Hanîfe gibi imamların görüşüne gelince; bunlar, zâlim hükümdarlar tarafından vazifeye tâyin edilmeyi, onlara bir nevi yardım etmek ve onların haksız olarak topladıkları malı yemek gibi bir şey addediyorlardı. Bunun için onlar, vazife almayı reddederek takvâdan ayrılmıyorlar ve haksız gördükleri kimselere yardımcı olmaktan uzaklaşıyorlardı.

Ahmed b. Hanbel, kadılık vazifesine tâyini reddettiği gibi, halife veya vâli tarafından gelen her türlü ihsanı da reddetmiştir.

Esasen bu konuda fakîhler üç kısma ayrılmaktadırlar:

1 — Sultan veya halîfenin malından bir şey almayı hoş görmeyen ve kendilerine bir şey verilince onu şiddetle reddeden fakîhler. Ebû Hanîfe ve Süfyân-ı Svrî bunlar arasındadır. Meselâ, Ebu Hanîfe böyle bir şey almaktan şiddetle kaçınırdı. Halbuki O, bu sûretle kendisini tehlikeye attığını biliyordu. Çünkü el-Mansur, onun kendisine bağlı olup olmadığını, ihsanlarını kabûl edip etmemesiyle anlıyordu. Kısaca, bu kısma giren fakîhler, hem vazifeyi hem de ihsanı kabûl etmiyorlardı.

2 — Halîfelerin ihsanlarını kabûl eden fakîhler. Bunlar, böylece herhangi bir ihtiyaç sahibine veya iâneye muhtaç olan ilim ehline yardım etme imkânına kavuşuyorlardı. Bu sûretle ilim adamının, ilmin şerefine lâyık bir hayat geçirmesini temine ve müslümanların israfa düşmemelerine çalışıyorlardı. Bu fakîhlerin başında Hasan el-Basrî ve İmam Mâlik gelir. Onlara göre halîfelerin verdiği ihsanlar, müslümanların malı olup ilim ve dînî tahsil yapan, müslümanlara dînî meseleleri öğretmek için kendilerini vakfeden kimseler buna daha lâyıktır. Bu bakımdan onlar asker gibidirler. Askerler, memleketi düşmandan korumak için kendilerini vakfetmiş olup nasıl vatanı savunuyorlarsa, aynı şekilde âlimler de sapıklığı önlemek, dinde bir gedik açılmaması ve ümmetin mânevî bütünlüğünün bozulmaması için çalışıyorlar. Bu ikinci kısma giren fakîhler,

halifelerin ihsanlarını boyun eğmeksizin kabûl ediyor ve vâlilerce verilenleri de alıyorlardı.

3 — Hem kadılık vazîfesini, hem de ihsanı kabûl edip bunu bir sadaka olarak ihtiyacı olanlara veren fakîhler. İşte İmam Şâfiî bunlar arasındadır. O, aldığı hiçbir ihsanı (atâ'yı) kendisi yememiştir. Ancak Mısır'da Muttalib oğulları için ganîmetin beştebirinden (1/5) kendisine ayrılan hisseyi yemiştir.

Şüphesiz ki Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe'nin yolunu benimsemiştir. Bununla beraber O, Abbasîleri sever ve onlar aleyhinde hareket etmezdi. Mihnetten önce de sonra da, ne ihsan (armağan) ne de vazife kabûl etmiştir. Fakat, bazan ihsan ve hediye kabûl etmek mecburiyetinde kalırdı. Lâkin bunu evine sokmaz ve ihtiyacı olanlara dağıtırdı. Bu hususta şöyle bir rivayet vardır: Halîfe Mütevekkil'in Vezîri, Ahmed b. Hanbel'e bir yazı göndermiş ve şöyle demiştir: «Emîru'l-Mü'minîn, sana bir armağan tahsis etmiştir. Huzuruna çıkmanı emrediyor. Bu hususta ya Allâh'a sığınırsın veya bu malı reddetmek sûretiyle sana karşı öfkelenen (Halîfe)'nin cezasına lâyık olursun.» [17].

Bu durumda Ahmed b. Hanbel, armağanı kabûl etmek zorunda kaldı ve böylece kendisini tezvirci Vezîrin zulmünden kurtardı. Fakat aldığı bu mala elini sürmedi ve oğlu Salih'e, bunu alıp muhtaç olduğu halde sabredenlere, muhacir ve anasar'ın çocuklarına dağıtmasını emretti. Çünkü onları bu mala daha lâyık görüyordu. Üstelik O, helâl olup olmadığı şüpheli bulunan veya hoşuna gitmeyen bir malın sadaka olarak verilmesini daha uygun bulurdu. Böylece Ahmed b. Hanbel, nefsini temizlemiş ve Peygamber (S.A.)'in **«Sana şüpheli geleni bırak, şüpheli gelmeyene bak.»** hadîsine uyarak şüpheli şeyden uzaklaşmıştır.

Bununla beraber tezvir işi durmamıştır. Fakat şu hikâyeden anlaşıldığına göre Mütevekkil, bu tezvir işine kesin olarak son vermiştir. Şöyle ki; şer vâsıtası olan bir kısım insanlar gelip Mütevekkil'e; «Ahmed b. Hanbel senin yemeğini yemiyor, döşeğine oturmuyor, içtiğin şu şeyin haram olduğunu söylüyor.» demişler; O da, bu tezvirlere bütün tezvircileri kesin olarak susturmaya yeten şu cevabı vermiştir: «el-Mu'tasım kabrinden çıkıp gelse ve bana onun hakkında bir şey söylese onu da kabûl etmem.» [18].

Ahmed b. Hanbel, Halife Mütevekkil'in böylesine bir güvenini kazanınca tezvirciler susmak mecburiyetinde kalmışlardır. Mütevek-

---

(17) Adı geçen el-Menakıb.
(18) Adı geçen el-Menakıb, s. 369.

kil de, onun kendisine verilen armağanları alıp almamakta tamamen serbest olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, bundan sonra her türlü ihsanı reddetmiştir.Rivayet edildiğine göre, Mütevekkil, ihtiyacı olanlara dağıtması için Ahmed b. Hanbel'e bin dinar vermiş, O da: «Ben evden çıkmıyorum. Emîru'l-Mü'minîn beni sevmediğim şeylerden affetti. Bu da sevmediğim bir iştir.» demiştir.

Ahmed b. Hanbel, Halîfenin verdiği bu malı almamış, o da bunu alması için kendisini rahatsız etmemiştir. Fakat, yine de bu büyük ilim adamının gönlü huzura kavuşmamıştır. Çünkü akrabâ ve çocukları, Halîfenin verdiği malı alıyorlardı. Belki de bu işi Ahmed b. Hanbel'in akrabalığı adına yapıyorlardı. Lâkin İmam Ahmed, onları bundan menettiği halde vazgeçmiyorlardı. İmam Ahmed onlara şöyle derdi: «Bunu niçin alıyorsunuz? Halbuki hudutlar muattal ve boştur, ganimet de ehline taksim edilmemektedir.» [19]

Sonra bunlarla ilişkisini kesmiş ve birlikte yemek yememiştir. Hattâ onların tandırında pişen ekmeği dahi yememiştir. Rivayete göre oğlunun evindeki tandırda kendisi için ekmek pişirilmiş, fakat O, bu ekmekten yemeyi kabûl etmemiştir. Çünkü oğlu, Halîfenin ihsanlarını kabûl ediyordu. Bu durum Halîfeye söylendiği zaman öfkelenmemiştir. Çünkü Halîfe, onun îman ve ihlâsını biliyordu. Bunun üzerine Halîfe: «Ahmed, bizi oğluna iyilik yapmaktan menediyor.» demiş ve Ahmed b. Hanbel'in haberi olmadan akraba ve çocuklarına yardım yapılmasını emretmiştir.

Ahmed b. Hanbel, Halîfenin verdiği malı almamak hususunda böylesine şiddetli davrandığı halde, halîfenin malının haram olduğunu açıkça söylemezdi. Sadece kendisinin bu malı şüpheli bulduğunu söylerdi. Anlatıldığına göre, hasta yatarken oğlu kendisini ziyaret için gelmiş ve babasına: Babacığım, Mütevekkil'in yardım olarak verdiği şeyden bir miktar kaldı, bununla hacca gidebilir miyim? demiş; Ahmed b. Hanbel de: Evet, diye cevap vermiştir. Bunun üzerine oğlu: Sana göre bu böyle ise niçin kendin kabûl etmedin? diye sormuş, babası da: Yavrum, bana göre o haram değildir, ancak ben, onu nezahet bakımından kabûl etmedim, demiştir. [20]

Bu hale göre Ahmed b. Hanbel, Halîfenin ihsanını haram olduğu için değil, şüpheli gördüğü için kabûl etmiyordu. O şüpheli bulduğu her şeyden uzak dururdu. Dahası var, Ahmed b. Hanbel, minnet altında kalmak korkusuyla arkadaşlarının hediyelerini bile kabûl etmezdi. Kaldı ki halîfe ve emîrlerin hediyelerini kabûl etsin!

İşte İmam Ahmed b. Hanbel'in böylesine zâhidâne, Hz. Peygam-

---

(19) **Aynı el-Menakıb, s. 384.**
(20) **Aynı el-Menakıb.**

ber'in Sünnetine ve sahâbîlerle tâbiîlerin ilmine bağlı bir hayat yaşadığını görüyoruz. O, zâhid, mütevâzı ve huşû sahibi idi. Peygamber'in Sünnetinden başkasına önem vermezdi. Hattâ sünneti yerine getirmek için bir câriyeyi teserri etmiştir. (*) Zira biliyordu ki Peygamber (A.S.), Mariyye-i Kıptıyye'yi teserri etmişti. Ahmed b. Hanbel, teserriden kaçınmasının Sünnetten uzaklaşma olacağından korkmuş ve karısından bu hususta müsaade istemiş, o da kendisine müsaade etmiştir (**).

O, Sünnete sımsıkı bağlı kalmak uğruna her türlü işkenceyi umursamamış ve Sünnetten ayrılmamıştır. Aksine bütün mihnetlere rağmen selef-i sâlih'in yolunda devam etmiştir. O, selef-i sâlih'-den intikal eden şeylere sarıldığı için en şiddetli işkencelere mâruz kalmış, fakat onların söylediklerini söylemiş, söylemediklerini de söylememiş; kısaca onların anlayış ve yollarından kıl kadar ayrılmamıştır. Bu zühd ve takvâsı, böylesine selef-i sâlih'in yoluna bağlı kalışı sayesinde durmadan yükselmiş ve nihayet hakkıyle Dâru's-Selâm (Bağdad)'ın imamı olmuştur.

Hâdis ve fıkıh öğrenmek için İslâm âleminin dört bucağından bilginler gelip ona başvuruyorlardı. O, —Allah kendisinden râzı olsun— fakir bir hayatı tercih ettiği halde, bu yüksek ilim mevkiinde devamlı olarak kalmış; dolayısiyle, insanların yanında değer ve itibarı durmadan artmıştır.

Bu sebeple, Ahmed b. Hanbel, 241 H. yılında öldüğü zaman ilim ve takvâsını takdir ederek, bu büyük İmamın şahsında temsil ve ihyâ ettiği, sımsıkı sarıldığı, yaymaya çalıştığı ve uğrunda her şeyden vazgeçtiği Peygamber (S.A.)'in Sünnetiyle selef-i sâlih'in ilmini tebcil için cenazesinde bütün Bağdad halkı hazır bulunmuştur.

(*) Teserri, bir cariyeyi odalık edinmek mânâsınadır. Çeviren.

(**) Ahmed b. Hanbel, karısının müsaadesi üzerine az bir meblâğ karşılığında bir câriye satın almış ve adını (Reyhâne) koymuştur. Bak : İnbu'l-Cevzî, Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 177. Çeviren.

ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

Ahmed b. Hanbel'in hayatını anlatırken sıfatlarının da bir kısmını kısaca belirtmiş olduk. Fakat burada, onun sıfatlarını daha geniş bir şekilde ele alacağız ve kısaca işaret etmekle yetinmeyeceğiz. Ahmed b. Hanbel'in sıfatlarının bir kısmı Allah vergisidir. Bir kısmını da O, ruhî eğitim ve öğretimi sayesinde kazanmıştır. Biz burada her iki kısma dâhil olan sıfatlarını anlatmaya çalışacağız.

1 — HÂFIZASI

Ahmed b. Hanbel'in sıfatlarının başında kuvvetli bir hâfızaya sahip oluşu gelir. Bu, bütün muhaddislerde ve özel olarak imamlık mertebesine ulaşanlarda mevcut olan bir sıfattır. Bu sıfat, aynı zamanda her türlü ilim için esas teşkil eder. İlim sahibinin mutlaka hâfızaya dayanan bir kısım konularla uğraşması gerekir. O, bunları hâfızasına yerleştirir ve başka şeyleri bunlar üzerine bina eder; yeni hüküm ve görüşlerini açıklarken bunlara dayanır. Yeni ve eski psikoloji, zekâ ölçüsünün hâfıza ve gerektiği zaman malûmatı açığa çıkaran hazırcevaplılık olduğunu kabûl eder. Ahmed b. Hanbel'e, Allah, bu sıfatlardan bol bir nasip vermiştir. Bu konuda birbirini teyid eden birçok rivayet vardır.

Çağdaşları onun kuvvetli bir hâfızaya sahip olduğuna şahitlik ederler ve onu aralarında en büyük hâfıza sahibi bir kimse sayarlardı. Ebû Zur'a'ya; «Muhaddis ve üstadlar arasında hâfızası en kuvvetli olan kimdir?» diye sorulmuş, O da; «Ahmed b. Hanbel'dir.» demiştir.

Ahmed b. Hanbel, Hz. Peygamber'in hadîs-i şeriflerini, sahâbîlerle tâbiîlerin söz ve fetvâlarını hıfzetmiştir. Aynı zamanda O, bu hıfzettiği şeyleri tam mânasıyla anlıyor ve bu anlayışına dayanarak hükümler istibat ediyordu. İşte O, çağındaki diğer muhaddis-

lerden bu özelliği ile ayrılıyordu. Diğer muhaddisler sadece rivayetle iktifâ ediyorlar; fıkıh, dirayet ve istinbatı fakîhlere bırakıyorlardı. Ahmed b. Hanbel ise, büyük bir râvî olduğu gibi, sünnet fıkhına da önem veriyordu. Çağdaşı ve bâzı seyahatlarında kendisinden ayrılmayan arkadaşı İshak b. Rahuye bu konuda şöyle der: «Irak'ta Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve diğer arkadaşlarımızla bir arada bulunur ve hadîs müzakere ederdik. Ben: Bundan murat nedir? Bunun tefsîrî ve fıkhî yönü nedir? diye sorardım. Ancak, Ahmed b. Hanbel hariç, herkes susardı.» Yine bu konuda talebesi İbrahim el-Harbî (*) şöyle der: Benzeri görülmemiş üç kişiye ulaştım: Ebû Ubuyd el-Kâsım b. Sellâm'ı gördüm, onu ancak canlı bir dağa benzetebilirim. Bişr b. el-Hâris'i gördüm, onu da başından tırnağına kadar akıl ile yoğurulmuş bir kimseye benzetebilirim. Ahmed b. Hanbel'i gördüm; Allah sanki, öncekilerin ve sonrakilerin ilmini onda toplamıştır. O dilediğini söyler, dilemediğini de söylemezdi.»

2 — SABIR VE TAHAMMÜLÜ

Ahmed b. Hanbel'in en büyük ve adını her tarafa yayan sıfatı, sabır ve tahammülüdür. Bu sıfat, yüksek bir seciyenin mahsulüdür. Bu sıfatın esasını irade gücü, gerçek azim ve büyük bir himmet sahibi olmak teşkil eder. Beden ne kadar yorulursa yorulsun, bu sıfata sahip olanlar yılmak bilmezler. Ahmed b. Hanbel, kendisinde ahlâkî bir mizaç haline gelen bu sıfatı ile fakirlikle cömertliği, iffetle izzeti, büyüklükle müsamahakârlığı ve işkenceye tahammül etmeyi birleştirmiştir. O, bu sıfatı sayesinde hadîs tahsîli için seyahatlar yapmış ve bu seyahatleri sırasında karşılaştığı meşakkatlere göğüs germiştir. Yine bu sıfatı sayesinde O, hediye ve ihsanları almaya tahammül edememiş, hammallık ve dokumacılık yapmaya râzı olmuştur. Kezâ, onu, akarının geliri yetmediği zaman ekmeğini çıkarmak için bâzı sanatları öğrenmeye sevkeden bu sıfatıdır.

İşte 28 ay gibi bir zaman içerisinde mâruz kaldığı büyük felâkete, şiddetli kırbaçlara ve cehennem gibi zindanlara tahammül etmesini sağlayan, yine bu sıfatıdır. Kezâ, Onu, hemen hemen Halîfe el-Vâsık'ın iktidarı boyunca insanlardan ayrı kalmaya, hadîs riva-

(*) Bu zat, İbrahim b. İshak el-Harbî'dir (öl. 285 H.) Ahmed b. Hanbel'den rivayetlerde bulunmuştur. Birçok eserleri arasında «Garîbu'l-Hadîs» adlı eseri meşhurdur. Çeviren.

yetinden ve dînî mes'eleleri açıklamaktan mahrum bırakılmaya tahammül ettiren bu sıfatıdır.

Burada söylemeliyiz ki, Ahmed b. Hanbel'in sabrı, sabr-ı cemîl (güzel sabır) (*) nev'indendir. Bu da inlemeden, feryad etmeden ve şikâyette bulunmadan yapılan bir sabırdır. O, öyle sağlam bir kalbe sahipti ki hiçbir şey onu korkutamazdı. Rivayet edildiğine göre Ahmed b. Hanbel, mihnet günlerinde Halifenin huzuruna getirilmiş ve sorguya çekiliyordu. İstedikleri gibi konuşup kendisini kurtarması için tehdit ettiler ve gözlerinin önünde onu korkutmak için iki kişinin boynunu vurdular. Fakat O, bu korkunç manzara karşısında iken gözleri Şâfiî'nin bir talebesine ilişmiş ve ona: «Mest üzerine meshetmek hususunda İmam Şâfiî'den hatırında bir şey var mıdır?» diye sormuştur. Ahmed b. Hanbel'in bu soğukkanlılığı orada hazır bulunanları dehşete düşürmüş ve onları kendisinin böylesine sağlam bir kalbe sahip oluşuna hayran bırakmıştır. Hattâ onun en azılı düşmanı olan Ahmed b. Ebî Düâd; «Şu adama bakınız ki, boynu kesilmek üzereyken bile fıkıh mes'elelerini münakaşa ediyor!» demiştir. [21]

Buradaki sır şudur: Ahmed b. Hanbel, yalnız Allâh'ın yüceliğini tanımış ve yalnız O'na güvenmiştir. O'nun elinde olanlara bakmış, insanların elinde olanlara bakmamış ve O'ndan başkasının azametini duymamıştır. Böylece o, kendisine işkence edenlerin seviyesine inmemiş, şiddet ve baskıları küçümsemiş, hayatı ve dünya zevklerini hiçe saymış, az bir dünya malı ile kanaat etmiş, fakat Allah için çok amel ile dahi yetinmemiştir.

Ahmed b. Hanbel, halîfe ve avenelerinin seviyesinden çok yüksek bir seviyede olduğundan, onlara Allâh'ın yanında hiçbir değer vermemiştir. Allâh'ın yüceliğini tanıdığı için insanlara karşı mütevâzı davranmış ve onların kusurlarına bakmamıştır. Çünkü Allâh'dan başkasının yüceliğine inananlar kaba ve kibirli olurlar. Allâh'ın yüceliğini tanıyanlar ise nâzik ve çok affedici olurlar. Ahmed b. Hanbel, Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiği şeyleri iyi kavrar ve onlarla amel ederdi. O, Hz. Peygamber'den şu hadîs-i şerifi rivayet etmiş ve bunu nefsinde uygulamıştır: **«Sadaka malı azaltmaz, kul affetmekle ancak şerefini artırır. Allah için tevazu' göstereni Allah yükseltir.»**

(*) Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. Yakub'un kaybolan oğlu Yusuf için ettiği sabır, sabr-ı cemîl diye vasıflandırılır. Çeviren.

(21) Hılyetu'l-Evliyâ', c. IX. s. 186.

3 — NEZÂHETİ

Kelimenin en geniş mânasıyla Ahmed b. Hanbel, nezâhet sıfatına sahipti. O, ruh bakımından nezihti; ister az ister çok olsun, başkasının malını aslâ almazdı. İffetli idi, nefsine ve şehvetine boyun eğmezdi. İmanı yönünden de nezihdi; O, Allah'dan başka kimsenin hâkimiyetini tanımamıştır. Düşüncesinde de nezihdi. Selef-i sâlih'in tartışma konusu etmediği bir mes'eleyi O da tartışma konusu yapmamıştır. O, ifadesinde de nezih idi; inanmadığı şeyi söylemek istemezdi. Bu uğurda şiddet ve baskılara göğüs germiştir. Fıkhında da nezihti; bu yüzden kendisine, aralarında ihtilâf bulunan sahâbîlerin görüşlerini karşılaştırmak için müsaade etmemiştir. Sahâbîlerin her birinin görüşünü müstakil bir görüş olarak kabûl etmiştir. Ahmed b. Hanbel, tâbiîlere karşı da aynı tutumu göstermiştir.

Bu nezaheti, Ahmed b. Hanbel'i, helâl olan bâzı şeyleri terketmeye kadar götürmüştür. Bu sebepten O, ne arkadaşının, ne de halîfenin hediye ve ihsanını almıştır. Halbuki oğullarından birine, halîfenin verdiği mal ile hacca gitmenin câiz olduğunu, fakat kendisinin bunu ruhî bakımdan bir nezahet mes'elesi saydığı için kabûl etmediğini açıklamıştır.

Ahmed b. Hanbel'in zühd ve nezaheti, hayatın güzel nîmetlerinden mahrum olmak değildir. Ancak helâl olan şeyleri araştırmak esasına dayanıyordu. O, güzel ve helâl olan nîmetlerden istifade ederdi. Fakat, az dahi olsa, şüpheli şeylerden kaçınırdı. Ahmed b. Hanbel'e göre kalbleri yumuşatan ve nefsi olgunlaştıran zühd, şeksiz ve şüphesiz helâl olan şeylerden kaçınmak değildir; ancak zühd, şeksiz şüphesiz helâl olan şeyi talebetmek hususunda titizlik göstermektir.

Bu konuda rivayet edildiğine göre Ebû Hafs Ömer b. Sâlih et-Tarsusî şöyle demiştir: «Ebû Abdillah (Ahmed b. Hanbel)'a gittim ve ona: Kalbler ne ile yumuşar? diye sordum. Talebelerine baktı, sonra başını bir müddet eğdi ve şöyle dedi: Helâl yemekle yavrucuğum. Ebû Nasr Bişr b. el-Hâris'e uğradım ve ona: Ey Ebû Nasr, kalbler ne ile yumuşar? dedim: **«Biliniz ki kalbler, ancak Allâh'ın zikri ile huzura kavuşur.»** [22] dedi. Ben de Ebu Abdillah'ın yanından geliyorum, dedim. Bunun üzerine: Ebu Abdillah sana ne dedi? diye sordu. Helâl yemekle, dedi diye cevap verdim. Ebu Nasr da; O, işin esasını söylemiştir, dedi. Abdul-Vahhâb b. Ebil-Hasen'e geldim ve: Kalbler ne ile yumuşar? diye sordum. O da; **«Biliniz ki kalbler, ancak Allâh'ın zikri ile huzura kavuşur.»** [23] dedi. Ben de: Ebu Abdillah'ın ya-

(22) Ra'd, 28.

nından geldim, deyince sevinçten yanakları kızardı ve: Ebu Abdillah (Ahmed b. Hanbel) ne dedi? diye sordu. Ben de: Helâl yemekle, dedi, diye cevap verdim. O da: Ebu Abdillah sana işin cevherini vermiştir, dedi ve: Asıl olan onun dediği gibidir, asıl olan onun dediği gibidir, diye ilâve etti.»

Rahmetli, her türlü şüpheden uzak olan helâl rızk ile iktifâ etmeyi şeref mertebelerinin en üstünü sayardı. Bu mertebeye ancak azimli insanlar ulaşabilirler. Ahmed b. Hanbel'e göre insan için hakiki güç, beden gücü değil, nefse hâkim olmak, onu helâl ve temiz rızk ile iktifâya sevketmektir. Kendisine bir defasında: Yiğitlik nedir? diye sorulduğunda: «Yiğitlik, nefsinin arzu ettiği şeyi korktuğun şey için terketmendir.» dedi.

Temiz ve helâl rızkla iktifâ etmek, Allâh'ın : «Ey îman edenler, **Allâh'ın size helâl kıldığı temiz şeyleri haram kılmayın.**» [24] âyet-i kerîmesinde nehyetmiş olduğu mutlak mahrumiyetle, Allâh'ın mübah kıldığı şeyleri tecâvüzü veya haram olan şeylere dalmaya sebebiyet veren ve yapılmasında ruhî meşakkat bulunan mutlak başıboşluk arasında bir mertebedir. Çünkü nefis, faydalanmak için dâimî bir arzu içindedir. Ya mahrum edilmek suretiyle onun bu arzusu kırılmış olur veya isteği yerine getirilmek suretiyle harama düşmüş olur. Sapmaksızın sağlamca bu iki noktanın ortasında durabilmek, ruh kuvvetine ve nefse hâkim olmaya muhtaçtır.

4 — İHLÂSI

Ahmed b. Hanbel'in en bâriz sıfatlarından biri de ihlâsıdır. Bütün büyük imamlar, bu sıfatla imtiyaz etmişlerdir. Allâh u Teâlâ, Kitab ve Sünnet ilmini tahsilde İmam Ahmed b. Hanbel'e ihlâs bakımından büyük bir nasip vermiştir. Nefsî arzular, tahsil sırasında ona musallat olmamıştır. Tahsilinde selef-i sâlih'in yoluna uymayan hiçbir şeyi ortaya atmak istememiştir. Çünkü, bu ilim din ilmidir. Herhangi bir bid'atçılığa değil, bu ilme uymak zarurîdir. O, bu ilmi mevki' ve şöhret elde etmek için tahsil etmemiştir. Rahmetli şöyle derdi : «Bilinmemek için Mekke'ye gitmek ve kendimi oranın mahallelerinden birine atmak istiyorum.» Ahmed b. Hanbel, adı sanı unutulmuş olan âlimlere imrenir ve: «Adını Allâh'ın unutturduğu kimselere ne mutlu!» derdi. Ahmed b. Hanbel, müttakîlikle öğünmenin takvâyı eksilteceğine inanırdı. Yahya b. Maîn şöyle der: «Ahmed b.

---

(23) Aynı sûre ve aynı âyet.
(24) Mâide, 87.

Hanbel'in emsâline raslamadım. Onunla beş yıl arkadaşlık ettim. O, salâhı ve hayır ile bize aslâ öğünmedi.»[25]

Ahmed b. Hanbel'in en çok nefret ettiği şey riyâdır. O, ne amelde, ne ibâdette ve ne de ilim tahsîlinde riyâkârlık etmiştir. Dâimâ riyâyı menederdi. Hattâ âlim veya talebenin ilim aletlerini yanında taşımasını riyâ sayar ve : hokka ve kalemi göstermek de riyâdır, derdi. Bunun için kendisi onları göstermezdi.

O, —Allah kendisinden râzı olsun— Allâh'ın Kitabı, Resûlullâh'ın Sünneti ve selef-i sâlih'în yolundan ayrılmamak için uğradığı şeyleri azımsardı. Dînî vicdanının kuvveti sayesinde O, dînini korumak uğruna karşılaştığı felâketleri de çok görmezdi. Çünkü nefs-i levvâme, sahibini kusur işlemekle suçlar ve ibâdetle şımarmasını önler.

5 — HEYBETİ

Ahmed b. Hanbel'in önemli sıfatlarından biri de heybetidir. Bu sıfat, onun söz ve rivayetinin ruhlar üzerindeki tesirini artırmıştır. Heybet sıfatının yanında ona mutlak bir surette itimat edilirdi. O, heybetli idi. Aslâ korkak değildi. Emniyet mensupları onun evinin yanından geçerlerken korkarlardı. Rivayete göre Ahmed b. Hanbel'in kapısında gece beklemekle görevlendirilen bir polis (şurtî) onu çağırmak için gitmiş, fakat kapısını vurmaktan korktuğu için amcasının kapısını çalmayı tercih etmiş ve kendisini böyle heybetli bir şahısla karşılaşmaya alıştırdıktan sonra bu kapıdan Ahmed b. Hanbel'in yanına varabilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in, talebeleri üzerindeki heybeti, onlarla fazla ülfet etmesine rağmen çok büyüktü. Bir talebesi bu konuda şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'i bir şeyden dolayı reddetmekten veya herhangi bir şey üzerinde onunla tartışmaktan korkardık.» Başka bir talebesi de şöyle demiştir: «Ahmed b. Hanbel'den daha heybeyli birini görmedim. Bir şey söylemek için yanına gitmiştim, Onu görünce heybetinden beni bir titreme aldı.»

Ahmed b. Hanbel'in halleri onun bu heybetini artırmakta ve ruhlar üzerindeki tesirini kuvvetlendirmekte idi. O, her zaman ciddî idi. Alay ve şaka etmezdi. Hattâ O, ciddî olmak gereken bir yerde şaka etmenin, akıl kıtlığından veya dînî vicdanın uyuşukluğundan

---

(25) **Hılyetu'l-Evliyâ', c. IX, s. 181.**

ileri geldiğini söylerdi. Ahmed b. Hanbel'in meclisinde ne boş lâf, ne de kötü söz bulunurdu. O, ya Kur'ân ve Sünnet ilminden bahsederdi, ya da susardı. Heybet ve vakarı; boş lâf, lüzumsuz yere çok münakaşa etmek kadar hiçbir şey azaltmaz. Ahmed b. Hanbel, bunların hepsinden uzak durmuş, kalb ve dilini bunlardan korumuştur.

6 — İYİ MUAŞERETİ

Ahmed b. Hanbel, böylesine heybetli olmakla beraber aynı zamanda iyi muaşeret sahibi idi. Katı kalbli değildi. Geniş ruhlu, güleç yüzlü, yumuşak huylu ve büyük bir hayâ sahibi idi. Allah'dan hakkıyla hayâ eder, münafıklık ve riyâkârlık bilmezdi. İnsanlardan da hayâ ettiği için onlara emir vermez ve büyüklük satmazdı. Bir çağdaşı şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in çağında gördüklerim arasında ondan daha dindar, daha müttakî, daha nefsine hâkim, daha fakih, daha edepli, daha ahlâklı, daha sebatlı, daha iyi muaşeretli ve gösterişten daha uzak hiçbir kimse görmedim.»

İşte Ahmed b. Hanbel'in ahlâk ve sıfatları bunlardır. Onun şahsiyet ve karakteri Peygamber'in Sünnetinin gölgesinde teşekkül etmiştir. O, Resûlullâh'ın Sünnetine tam olarak uymuş, O'nu kendisine örnek edinmiştir. Peygamber (S.A.)'in ahlâkını iyice öğrenmiş, hiçbir riyâya kapılmaksızın veya insanı silikleştiren şöhret peşine düşmeksizin nefsini bu yönden sımsıkı kontrol altına almıştır. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel, hem sözünde, hem de işinde mütevâzı davranırdı, büyük bir hayâ sahibi idi. Yalnız Allah'a itâat ederdi. Hakka sarılırdı. Sadece yüce ve sonsuz kudret sahibi olan Allah'a güvenirdi.

AHMED B. HANBEL'İN GÖRÜŞLERİ

Ahmed b. Hanbel, Sünnet adamı idi. Yani Sünneti tam olarak hıfzetmişti. Onun fıkhı Sünnete dayanmaktadır. Fakat kendisinden, mücadelelere dalmaksızın, akaid mes'eleleri üzerinde bir kısım görüşler ileri sürdüğü rivayet edilmiştir. Yâni Ahmed b. Hanbel'in iman, kader, insanın fiilleri, büyük günah işleyen kimselerin durumu ve Kur'an'ın yaratılmış olup olmaması hakkında kendine has görüşleri vardır. Kur'an hakkındaki görüşünü, mihnetinden bahsederken anlattık. Burada, diğer konular hakkındaki görüşlerini kısaca belirtmek istiyoruz.

İMAN HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Ahmed b. Hanbel'in çağındaki ve kendisinden önceki âlimler, imanın hakikatı üzerinde münakaşa etmişlerdir. Bunlardan bâzısı: İman bir marifettir, demiş; bâzısı: İman tasdik ve iz'ândır, ne artar ne de eksilir, demiş; kimisi de: İman artar ve eksilir, demiştir. Elbette Ahmed b. Hanbel de, münakaşaya girmeksizin kendi ölçüsüne göre ve Sünnetin ışığı altında görüşünü açıklamak mecburiyetinde idi. Ahmed b. Hanbel'e göre iman: Kesin olarak inanmaktan, iz'ân ve amelden ibarettir. Bu konuda onun şöyle söylediği rivayet edilmiştir:

«İman, hem söz hem de ameldir; artar ve eksilir. Yâni iman, iyi amellerle artar, kötü amellerle eksilir. İnsan, imandan çıkar; fakat, İslâm'dan çıkmaz. Tevbe edince yeniden imana döner. İnsanı ,ancak Allah'a şirk koşmak veya farzlardan birini inkâr ederek yapmamak imandan dışarı çıkarır. İnsan herhangi bir farzı tembellik veya gevşeklik sebebiyle terkederse, onun durumu Allah'ın iradesine kalmıştır. Allah dilerse ona azap eder, dilerse onu affeder.»

Bu sözlerden anlaşılıyor ki Ahmed b. Hanbel şu üç hakikatı birbirinden ayırıyordu:

1 — **İman**: Kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve uzuvlarla ameldir.

2 — İslâm: Tasdîk ve ikrardan ibarettir. Kişi, Allah'a şirk koşmaksızın veya Kur'an ile Sünnetin bildirdiği herhangi bir emri inkâr etmeksizin amelden geri kalırsa, İslâm'dan çıkmış olmaz.

3 — Küfr: Bu da, Allah'a şirk koşmak veya dînin emir ve nehiylerinden birini inkâr etmektir.

Ahmed b. Hanbel, bu görüşlerinde sadece nass'lara dayanır ve aklî münakaşalara girişmezdi.

BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

İmam Ali — Kerremallâhu vechehû — zamanından beri müslümanlar, büyük günah (kebîre) işleyenlerin durumu üzerinde münakaşalara dalıyorlardı. Çünkü Hâriciler, büyük günah işleyenlerin müşrik olduklarına hükmediyorlar ve bu konuda çok şiddetli davranıyorlardı. Dolayısıyla âlimler, bu konuda ihtilâfa düşmüşlerdir. Hasan el-Basrî: Büyük günah işleyen münâfıktır, demiş; Mürcie'nin sapıkları: iman olduktan sonra günahın hiçbir zararı yoktur, nitekim küfür ile tâatın da hiçbir faydası yoktur; yâni iman olduktan sonra azap da yoktur, hesap da yoktur, demişlerdir.

Ebu Hanîfe ve fakihlerin büyük çoğunluğuna göre kebire işleyen kimse, **tevbe-i nasuh** ile tevbe ederse Allah onun tevbesini kabul eder. Nitekim Allah, kulları için böyle va'detmiştir. Eğer tevbe etmezse durumu Rabbına havale edilir. Allah isterse ona azap eder, isterse onu affeder. Mu'tezililer büyük günah işleyen kimseyi mü'min saymazlar ve onun **iki menzile** arasında kalacağını söylerler.

Ahmed b. Hanbel'in görüşü de diğer fakihlerin görüşü gibidir. O, mü'minin vasıflarını şöyle anlatır:

«Mü'min kendisine gizli olan işleri Allah'a havale eder, kendi işini de O'na bırakır. Günahlarla Allah'ın mağfiret kapısını kapatmaz. Her şeyin, bütün hayır ve şerrin, Allah'ın kazâ ve kaderiyle olduğunu bilir. Muhammed ümmetinden ikilik edenler için Allah'dan ümidini kesmez. Kötülük edenlerin âkıbetinden korkar. Ümmet-i Muhammed'den hiçbir kimse, yaptığı iyilik sebebiyle cennete ve kazandığı günah sebebiyle cehenneme girmez. Ancak Allah kullarını dilediği yere gönderir.» (*)

Bundan anlıyoruz ki, Ahmed b. Hanbel günahkârların işini Al-

(*) **İbnu'l-Cevzî Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 165. Çeviren.**

lah'a havale ediyor. Fakat, onların âkıbetinden korkuyor. Mu'tezilîlerin, kebîre işleyen mü'min değildir, sözünü de reddediyor ve şöyle söylüyor: «Eğer bir kimse, kebîre işleyenlerin mü'min olmadıklarına inanırsa, o, Hz. Âdem ve babalarına yalan söyledikleri için Hz. Yusuf'un kardeşlerinin de kâfir olduklarını iddia etmiş olur.» [26]

KADER VE İNSANIN FİİLLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Ahmed b. Hanbel'in dini mes'eleleri inceleme metodu selef'in metodu idi. Nakli bırakıp sadece akla itimat etmezdi. Selef'in söylediği şeyleri söyler, onların söylemekten kaçındığı şeylerden kaçınırdı. Kazâ, kader ve insanın fiilleri hakkındaki tutumu da böyle idi. Bu konuda selef'in kabul ettiği şeyleri söyler, onların münakaşa etmediği aklî mes'eleler üzerinde durmaz ve münakaşa etmezdi. Onun kader hakkındaki şu görüşüne bakınız. O, sadece bu husustaki selef'in görüşünü naklediyor ve kendisi susmayı uygun buluyor:

«Tâbiilerden, müslümanların imamlarından ve büyük şehirlerin fakihlerinden yetmiş kişi Peygamber (S.A.)'in bıraktığı şu sünnet üzerinde icmâ' etmiştir: Allah'ın kazâsına rızâ, emrine teslimiyet, hükmüne sabır, emrettiğini yapmak, nehyettiğinden uzaklaşmak, hayır ve şerriyle kadere iman etmek, dinde mücadele ve husumeti bırakmaktır.» [27]

İşte görüyoruz ki Ahmed b. Hanbel, hayır ve şerri ile kadere îman ve itâatın vâcip olduuğnu beyan etmektedir. Kader, teklif ve tâat'da irade ve ihtiyâra aykırı düşmez. Gerçi o, bunu açıkça söylemiyor. Fakat yukarıdaki ifadesi bu görüşü içerisine almaktadır.

Allâhu Teâlâ, kullarının yaptığı her şeyi bilir ve onu kendisi murad eder. Kâinatta O'nun murad etmediği hiçbir şey olmaz. Ahmed b. Hanbel, bâzı kaderiyecilerin görüşlerini beğenmez ve daimâ kendi görüşünü şöyle açıklar: «Ben söz sahibi değilim. Bu konuda herhangi bir söz söylemeyi düşünmüyorum. Ancak Kitab, Sünnet veya Peygamber'in Hadîsinde ve sahâbîlerden rivayet edilenlerde ne varsa onu söylüyorum. Bunların dışında söz söylemek hoş bir şey değildir.» (*)

---

(26) İbnu'l-Cevzî, Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 168.
(27) Adı geçen eser, s. 176.
(*) Adı geçen eser, s. 156.

ALLAH'IN SIFATLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Allahu Teâlâ yüce zâtını bir kısım sıfatlarla vasıflandırmıştır. Meselâ, Allah'ın kudret, irade, ilim, hayat, semi' (işitme), basar (görme) ve kelâm sıfatları vardır. Nitekim Kur'an'da; **«Allah Musa'ya hitab ederek konuştu.»** [28] buyurulmuştur. Yine Allahu Teâlâ yüce zâtını, bunlardan başka Esmâu'l-Husnâ'sında zikrettiği sıfatlarla tavsif etmiştir.

İşte Ahmed b. Hanbel, Kur'an ve hadîslerde zikredilen Allah'ın bütün sıfatlarını aynen kabul etmiştir. Ona göre Allah işitici (semî), konuşucu (mütekellim), kudret sahibi (kâdir), irade sahibi (mürîd), her şeyi bilen (alîm), her şeyden haberdar (habîr), latîf ve hakîmdir. Kur'an'da da; **«Onun benzeri dahi yoktur.»** [29] buyurulmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Allah'ın kendi zâtını vasıflandırdığı bütün sıfatlarını sayar ve bunları te'vile çalışmazdı. Yine O, bu hususta Hz. Peygamber'den rivayet edilen şeyleri de te'vil etmezdi. Oğlu Abdullah'dan babasının, Allah'ın sıfatlarından bahseden hadisler hakkında; «Biz bu hadisleri olduğu gibi rivayet ediyoruz.» dediği nakledilmiştir.

Buna göre Ahmed b. Hanbel, Allah'ın sıfatlarının hakikat ve künhünden bahsetmediği gibi, bir nassa dayanmayan te'vili de Sünnet ve Kur'an'ın dışına çıkma sayardı. Çünkü müteşâbihlere uymak, fitne peşine düşmek ve İslâm'da bid'at çıkarmaktır. Bunun için O şöyle derdi:

«Mü'minin sıfatı, kendisine gizli olan işleri Allah'a havale etmektir. Peygamber'in hadislerindeki şeyleri de olduğu gibi tasdik etmek ve bunları misallerle anlatmamaktır.» [30]

Görüyoruz ki, Ahmed b. Hanbel i'tikadî meselelerde nakle sarılmakta ve aklın ortaya koyduğu neticeleri kullanmamaktadır. Çünkü O, tam mânasıyla Sünnet adamıdır. Felsefe adamı değildir. Felsefî kâziye (önerme) lere ve aklî prensiplere dayanmamaktadır. Zira akıl, duyulan (mahsûs) ve görülen âlemin ötesini kavrayamaz. Yunan filozoflarından tutunuz da günümüze kadar bütün insanlar, **gayb** âlemi veya onların tâbiriyle tabiatötesi (metafizik), bizim deyişimizle, duyulanlar-ötesi âlem hakkında değişik görüşler ortaya atmışlardır.

Ahmed b. Hanbel, Allah veya Peygamber tarafından bildirildi-

---

(28) Nisâ, 164.
(29) Şûrâ Sûresi, 11.
(30) İbnu'l-Cevzî, Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel.

ği kesin olarak anlaşılan nass'lara itimat etmekle sağlam bir kaleye sığınmış, aklın kuruntu ve saptantılarından uzak kalmıştır. O, faydasız şeyleri bırakarak ancak faydalı şeylerle, insanlara işlerinde, dünya ve âhiretlerinde yararlı olan ilimlerle uğraşmıştır. (*)

SİYASET HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Ahmed b. Hanbel'in siyasetle ilgili mes'eleler hakkındaki metodu da selef'in metoduna uygundur. O, hilâfet ve halife konusunda sahâbi ve tâbiilerin çoğunluğuna uyar. Dolayısıyla burada da selef-i sâlih'e uyulması görüşünü benimser. Selef'in bu husustaki tutumuna göre, halife kendisinden sonra elverişli gördüğü birini hilâfet için tavsiye edebilir. Burada son söz, mü'minlerin bi'atıdır. Nitekim Peygamber (S.A.), Hz. Ebû Bekr'in kendi yerine geçmesine işaret buyurmuş, fakat bunu açıkça söylememiştir. Şöyle ki: Hz. Peygamber Ebû Bekr'i müslümanlara namaz kıldırmak için imam olarak seçmiştir. İşte bu O'nun dünya işleri bakımından da imamet'e (hilâfet'e) tam olarak ehil olduğuna bir işarettir. Bu itibarla sahâbilerin «Peygamber (S.A.) Ebû Bekr'i din işimiz için seçmiştir. O halde biz, onu dünyâ işimiz için nasıl seçmiyelim?» sözü, ona yapılan bi'at'ın yerinde olduğunu gösterir.

Ebû Bekr (R.A.), kendisinden sonra halife olmak üzere Hz. Ömer'i seçmiş ve müslümanların biat edip etmeme hususunda serbest olduklarını bildirmiştir. Müslümanlar da Hz. Ömer'e biat etmişlerdir. Daha sonra Hz. Ömer, Peygamber'in hoşnutluğunu kazanan altı kişiyi seçmiş ve bu altı kişiye, aralarından birini halife seçip müslümanları buna bi'at'a dâvet etmelerini tavsiye etmiştir. Bunların dördü Hz. Osman'ı seçmiş ve müslümanlar da ona bi'at etmişlerdir. Hz. Ali de ona bi'at edenler arasındadır.

Ahmed b. Hanbel, **«Onların işleri, aralarında danışma (şûrâ) iledir.»** [31] âyetine uyarak, halifenin şûrâ ile seçilmesini kabûl ederdi. O, Sünnete uyarak, Peygamber (S.A.)'e halife olacak kimselerin Kureyş'den olmasını ileri sürerdi.

(*) Kıyâmet günü Allah'ı görme mes'elesinde de Ahmed b. Hanbel, âyet ve hadislerin zâhirine göre hareket eder ve onları te'vil etmezdi. Ona göre, Peygamber'in Mi'râc'da Rabbini gördüğüne ve mü'minlerin de kıyamet günü O'nu göreceklerine dair sahîh hadisler vardır. Elbette bunlara inanmak gerekir. Bunlar üzerinde münakaşa etmek bid'attır. (Bak: İbnu'l-Cevzî, adı geçen el-Menakıb, s. 172, 173.) Çeviren.

(31) Şûrâ Sûresi, 38.

Ahmed b. Hanbel'in diğer fakîhlerle birleştiği siyasî görüşü de, hilâfeti zorla ele geçirip halkı memnun eden ve adaleti yerine getiren kimsenin hilâfetini meşrû saymasıdır. Hattâ Ahmed b. Hanbel, daha ileri giderek, hilâfeti zorla ele geçiren kimseye, fâcir bile olsa, itaatın vâcip olduğunu söyler. Çünkü bu suretle fitnelerin önüne geçilmiş olur. Bir risâlesinde aynen şöyle der:

«İmamlara (halifelere), yâni emiru'l-mü'minine, halifelik mevkiine gelen ve halk tarafından memnunlukla kabûl edilen veya kılıçla halkın üzerinde hâkimiyet kurduktan sonra emîru'l-mü'minîn unvanını alan devlet reisine, ister fâcir olsun isterse müttaki olsun, itaat gerekir. Emirlerle, (*) ister fâcir ister mütaki olsun gazâ işi, kıyamete kadar sürecektir. Ganimeti taksim ve cezaları infaz etmek de imamlara aittir. Hiçbir kimsenin onları ta'n etmek (yermek) veya onlarla münazaada bulunmak hakkı yoktur. Sadakaları (vergileri) onlara vermek câizdir. Bir kimse, fâcir olsun müttâki olsun, onlara bu sadakaları verirse borçtan kurtulur. Cum'a namazı bunların tâyin ettiği imamların arkasında da kılınabilir. Bir kimse, bunların arkasında kıldığı namazı iade ederse bid'at işlemiş, hadisleri terketmiş ve sünnete muhalefette bulunmuş olur. Bir kimse, müslümanların imamlarından birine karşı ayaklansa, bu imam etrafında toplanmış olan halkda herhangi bir şekilde ister rızâ ile, ister tahakküm karşısında onun hilâfetini tanısa, ayaklanan kimse müslümanların birliğini bozmuş ve Peygamber'in hadislerine aykırı davranmış sayılır. Eğer ayaklanan bu kimse, aynı hal üzere ölürse cahiliye ölümü ile ölmüş olur.» [32]

Bu görüşler tuhaf karşılanabilir. Çünkü, zulmü kabûl etmekte, zâlime karşı isyanı itaatsızlık saymaktadır. Ahmed b. Hanbel, bunları nasıl söyler? Şüphesiz Ahmed b. Hanbel, zâlimin zulmünü kabûl etmemektedir. O, zâlimin zulmü miktarınca Allâh'ın huzurunda hesaba çekileceğine inanmaktadır. Kendisi bu konuda birçok hadîs rivayet etmiştir. Fakat, bu meselede O, müslümanların maslahatını gözetmektedir. Ona göre istikrarlı ve sâbit bir nizam, mutlaka bulunmalıdır. Bu nizamın dışına çıkanlar ümmetin kuvvetini parçalamakta ve onu temelinden sarsmaktadır. Ahmed b. Hanbel, Hâricîlerin bir kısım haber ve fitnelerini gözönüne alarak her şeyden önce sâbit bir nizamın bulunmasını lüzumlu görmüştür. Bu nizamı bozmak isteyenler, zâlim hükümdarların işledikleri suçtan daha fazla suç işlemiş olurlar.

(*) Emîrlerin başkanlığı altında. Çeviren.
(32) İbnu'l-Cevzî, adı geçen el-Menakıb, s. 176.

Ayrıca Ahmed b. Hanbel, bu meseleyi selefe tâbi olmak yönünden ele almaktadır. Çünkü tâbiiler, Emeviler devrinin üçte ikisinden çoğunu teşkil eden yıllarda yaşamışlardır. Birçok zulüm ve fısku fücur ile karşılaşmışlardır. Bununla beraber isyanı nehyetmişler ve isyancılara katılmamışlardır. Onlar, halife ve vâlilerde dinleyecek kulak ve anlıyacak kalb buldukları zaman nasihat etmişlerdir. Durum ne olursa olsun onlar, isyan etmedikleri gibi isyancıları da desteklememişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, hükümdarın vasfı ne olursa olsun, istikrar ve nizamın korunmasını isteyen böyle bir görüşe sahip olmakla beraber, halife ve vâlilerle hiçbir şekilde temas kurmamıştır. Aslâ onların hediye ve armağanlarını kabûl etmemiştir. Gerçekten O, çağında adâletin yerine getirildiğini görmüyordu. Devrin halifelerinde insaf yoktu. Hattâ onlar, zulümde çok ileri gidiyorlardı. Fakat Ahmed b. Hanbel, yine de kimseyi isyana teşvik etmemiştir. Lâkin, nefsini tenzih için bizzat onlardan uzaklaşmıştır. Allah Ona rahmet etsin ve Ondan râzı olsun. O, hakka inanan, zulmü tanımayan, fesat ve karışıklığı istemeyen büyük bir kalbe sahipti.

AHMED B. HANBEL'İN HADİS VE FIKHI

Bilginler, Ahmed b. Hanbel'in muhaddis olduğunu, ittifakla kabûl ederler. Fakat bir kısmı, onun fakih olduğunu kabûl etmez. Bizim, burada şöyle söylememiz uygun olur: Şüphesiz Ahmed b. Hanbel hadiste imamdır. İşte onun fıkıhtaki imamlığı da buradan gelmektedir. Zira onun fıkhı; mantığı ve prensipleri, ölçüsü ve rengi itibariyle hadislere dayanmaktadır. Bunun içindir ki İbni Cerîr et-Taberi, O'nun fakih olduğunu kabûl etmemiştir. İbni Kuteybe de O'nu mahaddislerden saymış ve fakihler arasında zikretmemiştir. Bunlardan başka bilginlerin görüşleri de onlara yakındır. Fakat Ahmed b. Hanbel'den intikal eden görüş ve fetvâlar dikkatle incelenirse, daha önce söylediğimiz gibi, onun hadis yönü üstün gelen bir fakih olduğu anlaşılır.

Ahmed b. Hanbel'in fakih olup olmadığına dair bilginlerin kanaatı ne olursa olsun, gerçek odur ki, kendisine kadar ulaşan senedlere dayanan çeşitli rivayetlerle Ona nisbet edilen elimizde bir yığın fıkhi miras vardır. Bu mirası insanlar kabûl etmektedirler. İnsanların kabûl ettiği bir şeyi, delilsiz reddetmek hakkımız değildir.

Ahmed b. Hanbel'in fıkhı etrafında koparılan gürültü, gerçekte şunlardan ileri geliyor:

1 — Ahmed b. Hanbel, rivayeti fetvâya tercih ederdi. Onun hadis ile meşhur oluşu ve hadiste imamlık derecesine çıkışı, bir müddet kendi fıkhını perdelemiştir.

2 — O, fetvâlarının yazılmasını menederdi. Çünkü, insanların istinbata dayanan fıkha önem verip bu fıkhın asıl kaynağına önem vermemeleri endişesiyle, Peygamber (S.A.V.)'in hadislerinden başka bir şeyin yazılmasını hoş görmezdi. Öyle anlaşılıyor ki, Onun fetvâlarının yazılmasını menedişi, fıkıh hayatının başlarına raslamaktadır. Bu sebeple daha sonraki rivayetler, Ahmed b. Hanbel'in bâzı fetvâları kendisinin yazmış olduğunu ve bunları naklettiğini gös-

termektedir. Belki de O, hadislere yakın olan veya hükmü hadislerle belirtilen fetvâları nakletmiştir.

3 — Ahmed b. Hanbel, ihtilâfa düşen sahâbilerin görüşlerini ayrı ayrı kabûl eder ve bunları meselenin çeşitli yönlerden izahı (vecihleri) sayardı. İhtilâfa düşen tâbiilerin görüşlerini de meselenin vecihleri olarak kabûl ederdi. Kendisine onların sözleri arasında tercih etme yetkisi tanımazdı. Öte yandan Ebû Hanife'nin tâbiiler hakkında; «Onlar da insan, biz de insanız...» dediği, Şâfii'nin de sahâbilerin görüşleri arasında Allâh'ın Kitabı ve Peygamber (S.A.V.)'in Sünnetine en yakın olanı tercih ettiği bilinmektedir.

4 — Bilginler, hadis hakkındaki «el-Müsned» in Ahmed b. Hanbel'e nisbetinin sıhhatı üzerinde birleşmişlerdir. Fakat bilginlerin çoğu, bâzı fıkhî meselelerin Ona nisbetinde şüpheye düşmüşlerdir. Gerçi onların bu şüpheleri bir mesnede dayanmamaktadır.

Biz, önce muhaddis olan Ahmed b. Hanbel'i anlatalım. Sözü bu noktaya getirince, ilk kez el-Müsned'den bahsetmemiz gerekmektedir.

EL-MÜSNED (*)

el-Müsned, İmam Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği hadislerin bir kolleksiyonunu teşkil eder. Bu hadisler Onun güvenilir (Sika) râvilerden yapmış olduğu rivayetlerin bir hulâsasıdır. Ahmed b. Hanbel, ilk önce el-Müsned'deki hadisleri toplamaya hadis rivayetine başladığı zaman teşebbüs etmiş ve hayatı boyunca bu işi bırakmamıştır. Fakat, gayretini hadisleri tertip işine yöneltmemiş, sadece onları toplamak ve tedvin etmekle uğraşmıştır. O, hadisleri ayrı ayrı kâğıtlara yazıyordu ve bu kâğıtlar, onun toplamış olduğu bütün hadisleri içine alıyordu. Yaşı ilerleyince topladığı bu hadislerin zayi olmasından korkmuş ve bunları çocuklarıyla yakınlarına yazdırmaya başlamıştır. Bu hadisleri onlara, tertiplenmiş bir şekilde olmasa da, tam olarak okutmuştur.

Şemsüddin el-Cezeri şöyle der: «İmam Ahmed b. Hanbel, el-

(*) Ahmed b. Hanbel'in bu eseri, otuz binden fazla hadis ihtivâ eder. O, bunları ikiyüzelli bin hadîs arasından seçtiğini ve bu eserinin hadîs konusunda imam olduğunu söyler. Bak : Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisul'-Hasîs Şerhu İhtisari Ulûmi'l Hadîs, Mısır 1951, s. 210.
el-Müsned, birinci defa altı cilt halinde 1313 yılında Mısır'da basılmıştır. Ahmed Şâkir tarafından tahkik edilerek, ancak 15 cildi yeniden neşredilebilmiştir. Çeviren.

Müsned'i toplamaya başlamış, onları ayrı ayrı kâğıtlara yazmış, müsveddesinde olduğu gibi ayrı ayrı cüzlere bölmüştür. Daha sonra yaşlanınca, ölümünden evvel el-Müsned'i çocuklarıyla âile efradına okutmaya başlamıştır. Fakat onları iyice ayıklayıp tanzim etmeden önce ölmüş ve el-Müsned eski hâli üzere kalmıştır. Bundan sonra oğlu Abdullah, el-Müsned'e kendi işittiği benzeri hadis ve rivayetleri de ilâve etmiştir.»[33].

Bu sözler şu iki hususu gösterir:

1 — el-Müsned'in toplanması ve tertibi Ahmed b. Hanbel'e ait değildir. Belki kendisinden sonra rivayet edene aittir. Onu rivayet eden de Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah olduğuna göre, tertibi de ona aittir. Bu bir eksiklik değildir. Çünkü Abdullah, babasının rivayet ettiği bütün hadîsleri hıfzetmiş bir muhaddis olduğu gibi, babasından başkalarından da hadîs tahsil etmiştir.

2 — Abdullah, el-Müsned'i bir kitap haline getirmekle yetinmemiş, aynı zamanda kendi işittiği benzeri şeyleri de ona ilâve etmiştir. «Benzeri şeyler» den maksat, el-Müsned'de Abdullah'ın rivayet ettiği herhangi bir mesele hakkında sahâbilere ait olan hükümlerdir. Meselâ, Abdullah babasından veya başka birinden işitmiş olduğu benzeri şeyleri, babasının kendisine yazdırmış olduğu mecmuaya ilâve etmiştir. İhtimal ki bunlar çok fazla değildir. O, el-Müsned'e babasının dışındaki râvilerden pek az bir şey ilâve etmiştir. Çünkü bilginler, el-Müsned'in Ahmed b. Hanbel'e ait oluşunda ihtilâf etmemişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah, hem babasının sağlığında, hem de babasının ölümünden sonra hadisle uğraşan bir kimsedir. Ebu'l-Hüseyin b. el-Münadi'nin kitabında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Sâlih ve Abdullah'dan bahsedilir: «Sâlih babasından az bir şey yazmıştır. Abdulah'a gelince, dünyada babasından en çok hadis rivayet eden şahıs odur.»[34].

Âlimler, Abdullah'ı babasının faziletini devam ettirdiği, büyük himmet sahibi olduğu ve babasının bıraktığı zengin ilim mirası üzerinde çalıştığı için çok överler.

İşte el-Müsned'i tertip ve tedvin eden bu Abdullah olmuştur. Fakat, onun bu tertibi bambaşka olup hadis kitaplarının tertibine benzememektedir. Çünkü diğer sahîh hadis kitapları, umumiyetle fıkıh bablarına göre tertip edilmiştir. Fıkıhla ilgili olmayan hadis-

(33) Ahmed Şâkir'in neşrettiği el-Müsned'in mukaddimesine bakınız.
(34) İbni Ebî Ya'lâ, Tabakatu'l-Hanâbile el-Muhtasara, s. 132, Şam baskısı.

ler de râvileri gözönüne alınmaksızın dâhil oldukları konulara göre düzenlenmiştir. Böylece edeple ilgili hadîsler, tefsirle ilgili hadisler, ilimle ilgili hadisler, vahiyle ilgili hadisler vb. bir araya toplanmıştır. Hz. Peygamber'den riayet edilen herhangi bir şeyi öğrenmek isteyenler ilgili bölüme (bab'a) kolayca başvurabilirler.

el-Müsned'in tertibine gelince, bu, sahâbîlerin sırasına göre yapılmıştır. Meselâ Ebû Bekr'in rivayet ettiği hadîs ve ondan intikal eden sünnetler bir kitapta toplanmış ve adına «Müsnedu Ebî Bekr» denmiştir. Kezâ, Ömer b. el-Hattab, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib ve bu minval üzere bütün sahâbilerin rivayetleri birer kitap halinde toplanmıştır. Bu yüzden hadîslerin ihtivâ ettiği ilmî konulara göre bulunması güç olmaktadır. Bununla beraber el-Müsned'in bu tertibi, herhangi bir sahâbînin fıkıh ve rivayetini öğrenmek isteyen tarihçi için çok faydalı olmaktadır. Sözgelimi, Hz. Ömer'in fıkhını öğrenmek isteyen bir kimse, şüphesiz **Müsnedu Ömer**'de onun değerli fıkhını gösteren esaslı ve ilmî bir malzeme bulacaktır. Gerçekten bu çok faydalı bir şeydir. Fakat, Hadîs fıkhını ve Sünnet-i Seniyyeyi öğrenmek isteyenlerin maksadına elverişli değildir.

Zehebi, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah'ın tedvin etmiş olduğu, el-Müsned'in tertibi hakkında şöyle der: «Eğer O, el-Müsned'in tertibini daha güzel ve daha düzgün yapsaydı en büyük hizmeti yapmış olurdu. Yine de bu kıymetli esere emeği geçen, onu bölümlere ayıran, râvîlerini anlatan ve ona bu şekil ve düzeni veren kimseyi Allâh'ın mükâfatlandırmasını umarım. Çünkü el-Müsned, Hz. Peygamber'in hadîslerinin çoğunu içine almakta ve ondan sâdır olan her hadîs, hemen hemen bunda bulunmaktadır.»

AHMED B. HANBEL'İN EL-MÜSNED'İ RİVAYETTEKİ METODU

Ahmed b. Hanbel, çağındaki güvenilir kimselerden rivayet ederdi. Rivayet ettiği hadîsin sened bakımından Hz. Peygamber'e ulaşmasına çok dikkat ederdi. Sened bakımından Peygamber (S.A.V.)'e ittisal etmeyen hadîsleri **zaîf** sayardı. İsterse bu hâdîslerin râvîsi güvenilir kimselerden olsun. Zehebî'nin deyişiyle, Ahmed b. Hanbel, bu metodla en büyük hadis mecmuasını meydana getirmiştir. Fakat O, topladığı hadîsleri daimâ ayıklar, rivayet ettiği bâzı şeyleri sonradan silerdi. Bazan O, kendisinden hadîs rivayet ettiği şahsın hadîsi öğrenip hıfzetme (zapt) bakımından mükemmel olmadığını veya rivayet ettiği şeyde aldandığını anlarsa ondan yaptığı rivayeti çıkarırdı. O daimâ, ölüm döşeğinde bile yaptığı rivayetleri

ayıklar, düzeltir ve zaif gördüklerini silerdi. Ekseriya meşhur ve sahih hadislere aykırı düşen şeyleri hazfederdi. Birbirine zıt olan her iki rivayeti de önce yazar, sonra sahih hadislere aykırı düştüğünü veya birinin diğerinden kuvvetli olduğunu gördüğü için ayıklama sırasında bunlardan birini hazfederdi (silerdi).

Lâkin bu hazf ve ayıklama (ten'kîh) işinden sonra el-Müsned'in ihtivâ ettiği bütün hadislere itimat edilebilir mi? Bu soruya âlimler şöyle cevap vermişlerdir: İmam Ahmed b. Hanbel, hazf ve ayıklamaktan kendisini alamamış ise de, hazf işinde son derecede iktisatlı hareket etmiştir. Kendisinden hadis rivayet ettiği râvinin bir kusurunu görmedikçe onun hadisinî hazfetmezdi. Bu konuda oğlu Abdullah'a şöyle söylediği bilinmektedir:

«el-Müsned'de meşhur hadîslere yöneldim. İnsanları Allah'a havale ettim. Eğer bana göre sahih olan hadislere yönelmek isteseydim, bu el-Müsned'de ancak pek az bir şey rivayet etmiş olurdum. Fakat, ey oğulcuğum! Sen, benim hadîsteki metodumu biliyorsun; ben zaîf hadis'e, bu babda onu reddeden bir şey yoksa muhalefet etmedim.»

EL-MÜSNED'DE ZAÎF HADÎS VAR MIDIR?

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen yukarıdaki paragrafa göre el-Müsned'de bâzı zaîf hadis vardır ve elbette böyle düşünmek gerekir.

el-Müsned'de zaîf hadîsin bulunması, onda yalan veya uydurma olduğu sâbit olan hadîslerin bulunması demek değildir. Zaîf hadisle uydurma (mevzû') hadis arasında fark vardır. **Zaif hadis** diye, râvileri arasında sika (güvenilir kimse) derecesine ulaşmayan şahıs bulunan veya sened zincirinde kesiklik olan, Peygamber (S.A.)'e nisbetinin bâtıl olduğuna dair herhangi bir delil bulunmayan ve sika kimselerden ona muhalif bir şey sâbit olmayan hadis'e denir. Yalan veya **mevzû'** (uydurma) hadis ise, Sünnetten sayılmasının bâtıl olduuğna dair delil bulunan, sika râvilerce red ve Peygamber'e nisbeti iptal edilen hadistir.

Fakat, el-Müsned'de uydurma olduğu sabit olan hadîsler var mıdır? Bâzı âlimlere göre el-Müsned'de zaîf sayılabilecek hadisler vardır. Uydurma olduğu sâbit olan hadisler de vardır. Fakat, bunlar çok az, hattâ nâdirdir. el-İraki (*) bu görüştedir.

(*) Bu zat, Ebu'l-Fadl Abdurrahim b. el-Hüseyin b. Abdirrahman olup Zeynüddin el-İrakî diye bilinir (öl. 806 H.). Çeviren.

İbni Teymiyye de el-Müsned'de zaif hadislerin bulunduğunu, fakat hiçbir zaman uydurma hadislerin mevcudiyetinin sâbit olmadığını söylemiştir (*). Ekseri âlimler, İbni Teymiyye'nin bu görüşüne katılmışlardır.

Taassuba saplanan bâzı âlimler de el-Müsned'de aslâ zaif hadisin bulunmadığını iddia etmişlerdir. Biz, bu konuda sözü İbnu'l-Cevzi'nin şu satırlarıyla bitirmek istiyoruz:

«Bâzı hadisçiler, bana, Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde sahih olmayan hadis var mıdır? diye sordular. Ben de: Evet, dedim. Bu, Hanbelî mezhebinde olan bir topluluğa ağır geldi. Ben de, onların bu durumlarını avâmdan oluşlarına hamlettim ve önem vermedim. Bir de gördüm ki, onlar fetvâlar yazmışlar, bu arada bir topluluk da bu sözü yermiş ve reddetmiştir. Onlar, bu sözü söyleyeni de bir hayli kötülemişlerdir. Bu durum karşısında şaşırdım kaldım ve kendi kendime şöyle dedim: Çok acaip bir şey! İlimle uğraşan kimseler de, avâmdan ayırdedilmez oldu. Çünkü onlar, hadisi işitiyorlar, fakat bu hadisin sahih veya illetli olup olmadığını araştırmıyorlar. Benim söylediğim sözü söyleyenlerin Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiği şeylere dil uzattığını sanıyorlar. Hiç de böyle değildir. Çünkü İmam Ahmed b. Hanbel meşhur, hasen ve zaif hadisleri rivayet etmiş, sonra bunların çoğunu atmış ve kendisi de kabul etmemiştir.»

İbnu'l-Cevzi sözünü şöyle bitiriyor:

«Beni üzen şey, bu devirde âlimlerin ilim bakımından yetersizlikleri ve avâm durumuna düşmeleridir. Onlar, uydurma bir hadisle karşılaştıkları zaman bile böyle bir rivayet vardır, diyorlar. Himmetlerin bu derecede azalışına ağlamak gerekir. **Lâhavle velâ kuvvete illâ billâh!»**

Sözün kısası, el-Müsned'in ihtivâ ettiği hadislerin ekserisi sahih olup bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Onda zaif hadisler ve nâdir olarak mevzu' (uydurma) hadisler de vardır. Fakat, bâzı âlimler onda mevzu' hadisin bulunduğunu kabul etmezler (**).

(*) İbni Teymiyye, «Minhâcu's-Sünne» adlı eserinde bu konu üzerinde durur ve şöyle der: «Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'ine, Ebu Bekr el-Katiî (öl. 368 H.) birçok mevzû' hadis ilâve etmiştir. Câhiller de, bunları el-Müsned'de Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğini sanmışlardır. Bu, çok çirkin bir yanlıştır.» Bak: Muhammed Ebû Zehrâ, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Mısır 1947, s. 166. Çeviren.

(**) Diğer eserleri: Ahmed b. Hanbel, kitap telifini caiz görmediğinden eserleri kendisinin ölümünden sonra rivayet ve nakledilmek suretiyle mey-

AHMED B. HANBEL'İN FIKHI

Buraya kadar söylediklerimizden anlaşılmıştır ki, Ahmed b. Hanbel'in fıkıh imamlığı hadis imamlığından sonra gelmektedir. Bunun için O'nun fıkhı hadis'e daha yakındır. Hanbeli mezhebinin fakihleri, Hanbeli fıkhının dayandığı usûlü (delilleri) tesbit ederek ortaya koymuşlardır. Ahmed b. Hanbel'in fıkhı, kendisinin sünnet veya benzerinden faydalanarak vermiş olduğu fetvâlarında mevcuttur. İbni Kayım el-Cevziyye, bu fetvâların dayandığı usûlü (delilleri) özetlemiş ve bunların şu beş esastan ibaret olduğunu söylemiştir :

1 — Nass'lar : Ahmed b. Hanbel, bir nass bulursa onunla fetvâ verir ve başka bir şeye iltifat etmez. Bu sebepten O, nassı sahâbilerin fetvâlarına tercih eder. İbni Kayyım el-Cevziyye, Onun nass karşısında sahâbilerin fetvâlarını terkettiğine dair birçok misaller verir ki, bunlardan bir - ikisini zikrediyoruz : Ahmed b. Hanbel, kocası öl

---

dana getirilmiştir. Dolayısiyle onun el-Müsned'den başka birçok eserler bilinmektedir :

1 — Kitabu's-Sünne, 2 — Kitabu'z-Zühd, 3 — Kitabu's-Salât (1223 H. yılında Kahire'de basılmıştır), 4 — Kitabu'l-Verâ ve'l-İmân, 5 — Kitabu'r Reddi ala'l-Cehmiyye Ve'z-Zenâdıka, 6 — Kitâbu'l-Eşribe, 7 — Kitabu'l Mesâil, 8 — Cüz' fî Usûli's-Sünne, 9 — Fadâilu's-Sahâbe, 10 — er-Reddü alâ Men iddea't-Tenakuda fi'l-Kur'ân, 11 — et-Tefsîr, 12 — en-Nâsih ve'l-Mensûh, 13 — et-Tarîh, 14 — Hadîsu Şu'be, 15 — el-Mukaddem ve'l Muahhar fi'l-Kur'ân, 16 — Vücûbâtu'l-Kur'ân, 17 — Menâsiku'l-Kebîr ve's-Sagîr, 18 — el-Cerhu ve't-Ta'dil, 19 — Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetu'r-Ricâl. (Bak : İbnu'l Cevzî el-Menakıb, s. 191; Brockelmann, GI. 181, SI 309.)

«Kitabu'l-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl» adlı eserin Ayasofya (İstanbul) Kütüphanesinde bulunan tek nüshası, İlâhiyat Fakültesi Profesörlerinden Dr. Talât Koçyiğit ve Dr. İsmail Cerrahoğlu tarafından iki cilt halinde neşredilmekte olup I. cildi Ankara'da 1963 yılında İlâhiyat Fakültesi yayınları arasında çıkmıştır. Sayın Prof. M. Tayyib Okiç'in hem Arapça hem de Türkçe bir önsözünü ihtivâ eden bu cilt'de Talât Koçyiğit'in de Türkçe uzun bir mukaddimesi vardır. Çeviren .

müş, hâmile kadının iddetinin doğumu ile sona ereceğini bildiren hadîsi tercih etmiş ve böyle bir kadının iki iddetden en uzun olanını beklemesi yolundaki fetvâya uymamıştır (*). Nitekim İbni Abbâs'ın fetvâsı da Ahmed b. Hanbel'in görüşüne uygundur. Kezâ, Ahmed b. Hanbel, müslim ile gayrimüslim arasında miras cereyan etmeyeceğini bildiren hadîsi tercih etmiş ve Muaz b. Cebel ile Muâvîye b. Ebi Süfyan'ın fetvâlarını nazarı itibara almamıştır.

2 — Sahâbilerin vermiş olduğu fetvâlar: Ahmed b. Hanbel, sahâbîlerden bâzısının vermiş olduğu fetvâlara diğerlerinin muhalif olduğunu tesbit edemez ise bu fetvâları esas olarak alır ve başkasına ehemmiyet vermez. Buna icmâ' da demez. Takvâsından ötürü, «Bunu reddedecek bir şey bilmiyorum.» der. Kölenin şahitliğini kabul edişi de böyledir. O, bunu, Enes'ten rivayet etmiştir. Bu hususta Onun, «Kölenin şahitliğini hiçbir kimsenin reddettiğini bilmiyorum.» dediği rivayet edilmiştir.

İbni Kayyım el-Cevziyye de şöyle der: «İmam Ahmed, sahâbîlerden böyle bir şey bulursa ona herhangi bir ameli, re'yi ve kıyası tercih etmezdi.» [35].

3 — Sahâbîlerin görüşleri: Ahmed b. Hanbel, sahâbîler arasında ihtilâf olduğu zaman bunların görüşlerinden Kitab ve Sünnete muvâfık olanları tercih eder ve sahâbîlerin görüşlerinin dışına çıkmaz. Ahmed b. Hanbel, eğer sahâbîlerin görüşlerinden herhangi birinin Kitab veya Sünnete uygun olduğunu anlıyamazsa, sahâbîlerin ihtilâflarını anlatır ve kesin olarak bir şey söylemez. İshak b. İbrahim b. Hâni' Mesâil'inde şöyle söyler: «Ahmed b. Hanbel'e: İnsana, kavmi içerisinde ihtilâflı bir şey sorulsa nasıl yapacaktır? denildi. Ahmed b. Hanbel de: bu görüşlerden O, Kitab ve Sünnete uygun olanı ile fetvâ verecek, Kitab ve Sünnete uygun olmayanı hakkında bir şey söylemeyecektir, demiştir.» [36].

Burada Ahmed b. Hanbel'in Şâfiî'den ayrıldığını görüyoruz. Çünkü Şâfiî, kıyas ile de olsa, tercihlerde bulunur. Şâfiî, kıyas bakımından daha kuvvetli olanı alır ve tercih eder, kıyas bakımından kuvvetli olmayanı bırakır. Ahmed b. Hanbel ise, sahâbîlerin görüşleri arasından Kur'ân veya Hadis nassı ile desteklenmiş olanı ter-

---

(*) Bu fetvâ, Hz. Ali'ye aittir. Yani böyle bir kadın hâmile olmasaydı dört ay on gün iddet bekliyecekti. Hz. Ali'ye göre kocasının ölümünden hemen sonra doğum yapan kadının iddetini dört ay on güne tamamlar. Çeviren.

(35) I'lâm el-Muvakkıîn, c. I, s. 22.

(36) Aynı eser.

cih eder ve kıyas'a başvurmaz. Çünkü O, kıyası sahâbinin görüşüne tercih etmez.

4 — Mürsel hadis: Ahmed b. Hanbel, mürsel hadisi delil olarak kabûl eder. Bir hadis'i rivayet eden sahâbi bilinmezse ona mürsel hadis denir. Zaif hadis ise, uydurma olduğu sâbit olmayan hadistir. Ahmed b. Hanbel, zaif hadisi de, bu babda onu reddedecek bir şey yoksa, kıyasa tercih eder. İbni Kayyım el-Cevziyye, zaif hadisi şöyle açıklar: Zaîf hadîs bâtıl, münker ve kabûlü mümkün olmayacak şekilde rivayet bakımından müttehem olan hadis değildir. Zaif hadisten murat, râvileri sika derecesine ulaşmayan ve aynı zamanda ittiham derecesine de düşmeyen hadistir.

Görüyoruz ki, burada İbni Kayyım el-Cevziyye, Ahmed b. Hanbel'in tâbiilerin görüşleri karşısındaki tutumunu anlatmamaktadır. İbni Kayyım el-Cevziyye, tâbiilerin görüşlerinden bâzısını Ahmed b. Hanbel'in mücerret olarak ve kendisini onlara uydurmak mecburiyetinde görmeksizin tercih ettiğine dair mevcut olan rivayeti benimsemiş görünüyor. Buna göre, tâbiînin sözü Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i için bir huccet değildir. Eğer O, tâbiilerden birinin sözüne uymuşsa, bu, onun delîline güvendiği içindir, sahibinin hüccet oluşundan dolayı değildir. Diğer rivayete göre ise, Ahmed b. Hanbel, tâbiînin sözüne uymanın vâcip olduğunu söyler. Bu itibarla Kitab, Sünnet ve Sahâbîlerin fetvâsını bulamadığı zaman Tâbiinin sözünü delil olarak alır. Eğer tâbiiler ihtilâf etmişlerse ve bunlardan herhangi birinin sözü bir sahâbi sözüne uygun düşmüyorsa, bunları kendi mezhebinde ayrı ayrı birer görüş olarak bırakır, değilse Sünnete uygun düşeni tercih eder. Çünkü Sünnet, tâbiilerin üstünde olup Peygamber (S.A.V.) veya sahâbilerin sözleridir.

Bu rivayet daha meşhurdur. İmam Ahmed'in bize intikal eden sözleri ve risaleleri de bunu teyit etmektedir. Bunların bir kısmını daha önce işaret ettik. O, selefin söz ve metodunu uyulmaya daha lâyık görür ve tâbiileri de seleften sayardı.

5 — Kıyas: Ahmed b. Hanbel, elinde Kitab ve Sünnetten bir nass, sahâbilerle — meşhur rivayete göre — tâbiîlerin sözü, mürsel veya zaif bir hadîs bulunmazsa kıyasa başvurur. el-Hallâl (*) Ah-

(*) Bu zat, Ebû Bekr el-Hallâl diye bilinir, Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. Harun'dur (öl. 311 H.). Ahmed b. Hanbel'in fıkhını yayan ve gelecek nesillere intikal ettiren Ebû Bekr el-Hallâl'dır. Bu zat, Ahmed b. Hanbel'in fıkhî görüşlerini, mes'ele ve fetvâlarını yirmi cildi aşan «Câmiu'l-Kebir»'inde toplamak suretiyle Hanbeli fıkhına en büyük hizmeti yapmış ve bu mezhebin hakikî nâkıli sayılmıştır. (Bak : İbni Kayyım el-Cevziyye, İ'lâm el-Muvakkiin, c. I, s. 23.) Çeviren.

med b. Hanbel'den şöyle nakletmiştir: «Şâfiî'ye kıyası sordum. O da: Kıyasa ancak zarûret anında başvurulur, diye cevap verdi.» [37].

Görüyoruz ki, Ahmed b. Hanbel, kıyası hüccet olarak kabûl etmekte ve ona ancak zarûret halinde başvurmaktadır. Eğer imkân bulursa kıyasa hiç yanaşmamaktadır. O, bu konuda Şâfiî'den rivayet ettiği yukarıdaki görüşe yaklaşmaktadır. Fakat Şafiî, kıyası terkedip zaif hadisi delil olarak almaz. Her iki imamın kıyası kabûl edişi değişiktir. Şâfiî, kesin bir delil bulamadığı zaman kıyasa yönelir. Ahmed b. Hanbel ise, kıyası, reddetmek için bir delil yoksa, her türlü nass veya nass kabilinden olan şeylerden sonraya bırakır.

Görüyoruz ki, İbni Kayyım el-Cevziyye'nin anlattığı bu usûl (deliller) nass'lara dayanmaktadır. Mürsel ve zaif hadisler, sahâbîlerin fetvâları, sonra — münakaşa kabûl etmekle beraber — tâbiîlerin sözleri, daha sonra da kıyas bunlara dâhildir.

Fakat İbni Kayyım el-Cevziyye icmâ', masâlih, zerâyi', istihsan ve istishab'ın Ahmed b. Hanbel'e göre birer asl (delil) olup olmadığını söylememektedir. Halbuki bunlar, Hanbelîlere göre usûlden sayılmakta ve kitaplarında anlatılmaktadır.

Bunun içindir ki biz, bu esasları kısaca açıklamak mecburiyetinde kaldık. Eğer kıyas, nass'lar hariç, diğer istinbat vâsıtalarını içine alacak şekilde geniş mânada tefsir edilirse masâlih, istihsan, zerayi' ve istishab'ın kıyasa dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

İ C M Â '

İcmâ', herhangi bir asırda ümmetin müctehidlerinin Kitab, Sünnet veya — bâzı fakihlere göre — kıyas delillerinden birine dayanarak şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi icmâ' ikiye ayrılır:

1 — Farzların asılları üzerindeki icmâ': Meselâ, farz olan namazlar, bunların rek'atleri, oruç, hac, zekât vs. üzerindeki icmâ' böyledir. Bu türlü icmâ', her müslüman tarafından kabûl edilmiştir. Onu inkâr eden, dînin kesin olarak bilinen emirlerinden birini inkâr ettiği için kâfir olur. Çünkü, bu gibi emirler üzerindeki icmâ', Kur'ân ve Sünnetle kesn olarak sâbit olan meseleler hakkındadır. Bu meseleler, dînin asıl sınırlarını ve müstahkem surlarını teşkil eder. Bunların dışına çıkan kimse, dînin dışına çıkmış olur.

2 — Birinci kısımda zikredilen farzların asıllarına dâhil olmayan meseleler üzerindeki icmâ': Meselâ, fethedilen memleketlerdeki

---

(37) Aynı eser, s. 26.

arâzinin mülkiyeti devlete ait olmak üzere eski sahiplerinin elinde bırakılması ve mürted (dinden dönen) lerin öldürülmesi vs. üzerindeki sahâbilerin icmâ'ı hakkında Ahmed b. Hanbel'den değişik rivâyetler yapılmıştır. Âlimlerden bir kısmı, Ahmed b. Hanbel'in: «İcmâ'ın mevcudiyetini iddia eden yalancıdır.» dediğini nakletmiştir. İbni Kayyim el-Cevziyye; «Ahmed b. Hanbel icmâ' iddiasında bulunanları yalanlardı ve icmâ'ın sabit olan bir hadîs üzerine takdim edilmesine cevaz vermezdi.» demiştir. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah da şöyle rivayet etmiştir: «Babamın şöyle dediğini işittim: Bir şey üzerinde icmâ' olduğunu iddia eden kimse yalancıdır. Belki insanlar bir şey üzerinde ihtilâfa düşmüşler, fakat o şey üzerinde icmâ' olduğunu iddia eden kimse buna vâkıf olamamıştır. Dolayısıyla, o kimse, icmâ olup olmadığını bilmiyoruz, desin.»

Bu açıklamalardan, Ahmed b. Hanbel'in icmâ'ın aslını inkâr etmediği, fakat sahâbiler asrından sonra vuku'unun bilinmediğine kani olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla O, sahâbîlerin bâzı meseleler üzerinde icmâ' ettiğini söylerdi. Çünkü onlar malûmdurlar, bilginleri de mahdut ve belli kişilerdir. Hz. Ömer, bunları Medîne'de alıkoymuştur. O, müslümanları ilgilendiren her mühim meselede kendileriyle istişarede bulunmak için, müslümanlarla bilgin sahâbileri bir araya toplar ve onlar sayesinde kesin bir görüşe ulaşırdı. Böylece kendisi, mesuliyeti tek başına üzerine almazdı.

Bundan sonraki devirlere ait olduğu ileri sürülen icmâ'lar hakkında Ahmed b. Hanbel; «Bunlara muhalif olan bir şey bilmiyoruz.» derdi.

Buna göre Ahmed b. Hanbel'in iki dereceli bir icmâ' kabûl ettiğini söyleyebiliriz:

1 — Yüksek icmâ': Bu sahâbîlerin icmâ'ıdır. Bu türlü icmâ'lar, sahâbîlerin karşılaştığı ve neticede hakkında tek bir görüş beyan ettiği meselelere aittir. Böyle icmâ'lar huccettir. Çünkü Kitab ve sahih Sünnetin esaslarından birine dayanmaktadır. Sahâbîlerin sahih bir sünnete muhalif hareket ettikleri düşünülemez. Zira onlar, Peygamber (S.A.V.)'in sözlerini rivayet eden kimselerdir. Onlardan bir kısmı, bâzı hadîsleri bilmeyebilirler. Fakat, İmam Şâfiî'nin deyişiyle, hepsinin bütün hadisleri bilmemesi imkânsızdır.

2 — İkinci derecede yer alan icmâ': Herhangi bir görüş, herkesçe bilinir ve buna birinin muhalefet ettiği bilinmezse böyle bir görüş, eğer buna icmâ' diyebilirsek, bu türlü icmâ'a dâhil olur. Bu icmâ', sahih hadîsten sonra ve kıyastan önce gelir. Çünkü, buna muhalif olan bir fakîh bulunursa icmâ' bozulur.

Burada gözönüne alınması gereken husus şudur: Yukarıda anlatılan icmâ'ın her iki derecesi de dinin kesin emirlerinden olan farzların asılları üzerindeki icmâ'dan sonra gelir. Zira, dinin kesin emirlerinden olan farzların asıllarından birini inkâr eden kâfir olur. Meselâ, beş vakit namazı ve namazın rek'atlerini inkâr eden kimse böyledir. Çünkü, bunlar üzerindeki icmâ'ın derecesi, diğer bütün istinbat esaslarından önce gelir.

KIYAS

Buradaki «kıyas» sözü ile Ebû Hanîfe, Şâfiî ve diğer kıyasa dayanan fakihlerin ıstılâhındaki kıyası kastediyoruz. Buna istihsan, masâlih-i mürsele ve zerâyi' dâhil değildir. O halde buradaki kıyas, hüküm bakımından hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, aralarındaki ortak ve hükme esas teşkil eden bir vasıf sebebiyle hakkında nass bulunan bir mes'eleye bağlamaktır.

Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğine göre kıyastan müstağnî olunamaz. Sahâbiler kıyasa başvurmuşlardır. Ahmed b. Hanbel, prensip olarak kıyası kabûl ettiği için kendisinden sonraki Hanbelîler de kıyasa önem vermişler, Peygamber (S.A.V.) ve sahâbilerin hükmünü beyan etmediği hâdiselerle karşılaştıklarında kıyastan oldukça faydalanmışlardır.

Fakat öyle anlaşılıyor ki, İbni Teymiyye ve talebesi İbni Kayyım el-Cevziyye gibi Hanbelî yazarları, tesbit edilen mücerret illete göre değil, münasip vasıflara (*) göre kıyas yapıyorlardı. Meselâ, Hanefîler selem akdini kabûl ederler. Bu akid, para peşin ve mal veresiye olmak üzere borcu (deyn'i) mal (ayn) karşılığında satmaktır. Bu akid, aslında kıyasa uymamaktadır. Çünkü, üzerine akid terettüp eden şey mevcut değildir. Mevcut olmayan şeyin satılması ise câiz olmaz. Fakat İbni Teymiyye bu akdin kıyasa uygun olduğunu

(*) **Hanefîlere göre kıyasın esası, asıl ile ferî' arasında müşterek olan illettir, münasip vasıf değildir. Onlar, illetle münasip vasfı (hikmeti) birbirinden ayırırlar. Onlara göre münasip vasıf, mazbut olmayan ve şeriatın emir ve nehiylerindeki maslahattır. İllet ise, mazbut olup hüküm bakımından emir ve nehyin esasını teşkil eder. Gerçi çoğu zaman illetle münasip vasıf birlikte bulunur. Fakat illet, hikmetten kuvvetlidir.**
İbni Teymiyye ve İbni Kayyım el-Cevziyye gibi Hanbelîler ise, kıyasa esas olarak münasip vasfı, yani hükümdeki hikmeti kabul ederler. Bu da, şeriatın genel amaçlarından elde edilir, yani maslahatı celb, mazarratı defetme prensibine dayanır. (Bak: Muhammed Ebu Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, Mısır 1947, s. 276, 277.) Çeviren.

söylemektedir. Çünkü, satılan malın bulunmasındaki hikmet, burada da mevcuttur. O da, mal hakkındaki cehaletin ortadan kalkmasıdır. Burada cehalet veya özür bulunmadığına göre akid kıyasa uygundur.

Başka bir misâl: Hanbelîler bir şahsın başka bir şahsa olan borcunun havalesini kabûl ederler. Buna göre alacak (borç), başka bir şahsa havale edilir ve bu, o şahıstan istenir. Bu, kıyasçı Hanefîlerin görüşüne aykırıdır. Çünkü bu, bir nevi borç karşılığında borcu satmaktır ki, câiz değildir (**). Hanbelîlere göre ise, bu, borcu ödemek demektir. Zira borcu havale eden kimse havale ettiği şahıs vâsıtasiyle onu ödemiş oluyor. Borcu ödemek ise gayet tabiidir ki câizdir.

İşte görüyoruz ki, böylece birçok mes'elelerde Hanbelîler illetlere iltifat etmiyorlar; buna mukabil, mes'elelerdeki hüküm ve münasip vasıflara önem veriyorlar.

M A S Â L Î H

Burada masâlihden maksat, masâlih-i mürseledir. O da, hakkında Kitab, Sünnet ve İcmâ'a dayanan müsbet veya menfi özel bir delil bulunmayan maslahatlardır. Tabiidir ki bunların, şeriatın kabûl ettiği maslahatlardan olması gerekir. Mâlikîler, şeriatın genel amaçlarına uygun düşmek, herhangi bir güçlüğü kaldırmak ve bir nassa aykırı olmamak şartıyla bu türlü maslahatları kabûl ederler.

Hanbelîlerle diğerleri, bu maslahatları kıyastan sayarlar. Çünkü bunlar, Kur'an ve Sünnet nass'larının toplamından elde edilen umumi maslahatlardır. Gerçi bunlar, bizzat özel bir nass üzerine kıyas edilmemiştir.

Esasen, sahâbîler bu maslahatları kabûl ettiği için Ahmed b. Hanbel de kabûl etmiştir.

Ahmed b. Hanbel, siyaset-i şer'iyye'de maslahatı esas alır. Siyaset-i şer'iyye, imam (halife)'ın insanları ıslâh maksadıyla onları yararlı işlere teşvik etmek ve zararlı işlerden uzaklaştırmak için ta-

---

(**) Yâni Hanefîlerin kıyas prensiplerine göre borcun havalesi caiz olmamak gerekir. Fakat Hanefîler borcun havalesini, ilgililerin rızası varsa caiz görürler. Çünkü bunun cevazına delâlet eden bir hadîs-i şerîf vardır. (Bak: Mecma'u'l-Enhur, İstanbul 1310, c. II, s. 146.) Ayrıca, havale, alım - satım nev'inden değil, hakkı ödemek nev'indendir. Borçlu borcunu birine havale ettiği zaman kendisi bir nevi borçtan kurtuluyor ve borç havaleyi kabûl eden kimsenin zimmetine giriyor. (Bak: Muhammed Ebû Zehra, el-İmam Ahmed b. Hanbel, s. 279, Mısır 1947.) Çeviren.

kip etmiş olduğu yoldur. Ahmed b. Hanbel — Allah ondan râzı olsun — bir nass mevcut olmasa dahi bu konuda bir kısım cezaların tatbikini kabûl etmiştir. Onun bu kabîl fetvâlarından bâzıları şunlardır: Fesat ve kötülük çıkaranlar, şerlerinden emîn olunabilecek bir memlekete sürgün edilirler. Ramazanda gündüz şarap içenlerin cezaları artırılır. Sahâbi'ye dil uzatan cezalandırılır. Yâni Ahmed b. Hanbel, sahâbi'ye dil uzatanın cezalandırılmasını zarürî görür. Hükümdar, onu affedemez; mutlaka cezalandırır ve tevbeye dâvet eder. Eğer o, tevbesinde durursa mesele yok, durmazsa tekrar cezalandırılır.[38]

Hanbeliler, bu hususta Ahmed b. Hanbel'e uyarak ve şerîatın kabûl ettiği maslahatlar nev'inden olan maslahatlara dayanarak birçok konularda fetvâlar vermişlerdir. Meselâ: Bir ev sahibini, eğer evi müsâitse, barınacak yeri olmayan bir kimseyi evinde iskân etmesi için icbar etmek câizdir, diye fetvâ vermişlerdir. Bu hususta İbni Kayyim el-Cevziyye şöyle der: «Eğer bir cemâat herhangi bir şahsın evinde oturmak mecburiyetinde kalsa bundan başka bir yer veya bir han (otel) bulamasa, o şahsın münazaasız bir şekilde evini bunlara vermesi gerekir. Fakat, karşılığında bir ücret alabilir mi? Âlimler burada ayrı ayrı iki görüş beyan etmektedir. Bu görüşler, aslında Ahmed b. Hanbel'in talebelerine aittir. Bunlardan ücret almasını câiz görenler, ev sahibinin ecri misilden fazla bir ücret istemesinin haram olduğunu söylemişlerdir.»[39]

Ahmed b. Hanbel'in talebelerinin verdiği fetvâlardan diğer bir misâl: «İnsanların muhtaç olduğu çiftçi vs. sanatkârlar, ecrî misliyle çalışmak üzere icbar edilirler. Bu sanatkârların çalışmaktan imtinâ etme hakları yoktur. Eğer imtina ederlerse cezalandırılırlar. Çünkü maslahat, ancak böyle tamam olur. Yine onlara göre korunması vâcip olan maslahata dayanılarak sanatkâr yetiştirilmesi farz-ı kifâyedir. Çünkü insanların sanatkârlara ihtiyacı vardır.»[40]

Ahmed b. Hanbel, maslahatları kıyasın bölümlerine dâhil olan bir esas olarak kabûl etmiş ve böylece kıyasın mânâsını genişletmiştir. Diyebiliriz ki, O, maslahatları umûmî olarak, İslâm fıkhında muteber olan ve belli bir nass'dan değil, topluca bütün nass'lardan çıkarılan maslahatlara kıyas etmiştir.

Maslahatlar, kıyasın bölümlerine dâhil olduğu için Ahmed b. Hanbel, bunları hadislerden sonraya bırakır. Hadisler, isterse kuv-

---

(38) **İ'lamu'l-Muvakkıin, c. IV, s. 313.**
(39) **İbni Kayım el-Cevziyye, et-Turuku'l-Hikmiyye, s. 239.**
(40) **Aynı eser, s. 227.**

vetli olmasın, yalan olduğu sâbit olmadıkça kıyastan önce gelir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'in kaidesine göre, kıyasla ancak zaruret ânında Kitab, Sünnet veya sahâbîlere ait bir nass (hüküm) bulunmadığı zaman amel edilir.

İ S T İ H S A N

Hanefîlere göre istihsân; nass, icmâ' ve zarurete dayanan bir delil veya zâhir kıyasın daha kuvvetli bir kıyas ile çatışması sebebiyle bir mes'eleye benzeri bir mes'elenin hükmünden başka bir hüküm vermektir. Şüphesiz bu esas, Hanbeli usûl-i fıkhı'na da dâhildir. Çünkü istihsan ya nass, ya icmâ' gibi bir delile dayanmakta veya zaruretin hükmüne uyularak kabûl edilmektedir. Bunların hepsi Hanbelî mezhebinde muteber olup İmam Ahmed b. Hanbel'in bunlara muhalefet etmesi mümkün değildir.

Mâlikîlere göre istihsân, sâbit bir kaideye dayanarak maslahatla hükmetmektir. Hanbelîlerin kabûl ettiği maslahatlar da Mâlikî mezhebine aykırı değildir. Çünkü bu, malsahatın hükmüne uymak demektir. Hanbelîler, nass bulunmayan yerde Hulefâ-i Râşidin ve diğer sahâbîlerin fakîhleri gibi selef-i sâlih'e uyarak, maslahatı esas olarak alırlar.

Z E R Â Y İ '

Bu fıkhî esası Hanbelîler, imamları Ahmed'e uyarak kabûl ederler. Çünkü şerîatın yapılmasını istediği bir işe vâsıta olan her şey matluptur. Yasakladığı bir işe vâsıta olan her şey de memnu'dur. Zerâyi' işte bu vâsıtalardır. Bunlar vâsıta olduğu şeyin hükmünü alır. Dolayısıyla bunlar, emredilen bir şeye vâsıta oluyorsa matlup, menedilen bir şeye vâsıta oluyorsa yasaktır.

Hanbelî mezhebi, zerâyi' ile amel etme bakımından, mezheblerin en şiddetlisidir. Bu konuda İbni Kayyim el-Cevziyye şöyle der:

«Maksatlara, ancak onlara götüren vâsıta ve yollarla ulaşıldığına göre, bu vâsıta ve yollar da onlara tâbi olur ve onların hükmünü alır. Dolayısıyla, haram ve mâsiyete vâsıta olan şeyler, sebep olduğu ve götürdüğü gayelere göre mekruh veya haramdır. Allah bir şeyi haram etmişse, bu haramın işlenmemesi için ona götüren birtakım yol ve vâsıtaları da haram etmiş demektir. Eğer Allah harama götüren vâsıtalar (zerâyi) ı mübah kılsaydı, haram edişi (tah-

rimi) bozmuş ve ruhları ona teşvik etmiş olurdu. Allah'ın hikmet ve ilmi buna mânidir. Meselâ, tabibler bir hastalığın önüne geçmek istediklerinde, hastayı buna sebep olan şeylerden menederler. Aksi takdirde iyileştirmek istedikleri hastayı fenalaştırmış olurlar. O halde hikmet, maslahat ve kemâl derecelerinin en üstünde olan bu şerîat hakkında ne düşünülür? Bir kimse, bu şerîatın kaynaklarını iyice incelerse, Allah ve Resûlullâh'ın harama götüren yolları tıkadığını (seddü'z-zerâyi'ı), yâni harama sebep olan şeyleri yasakladığını görür.»[41]

Bundan anlaşılıyor ki Hanbeli mezhebi, Ahmed b. Hanbel'e uyarak, zerâyi'i hem emirler için, hem de nehiyler için bir esas olarak kabûl etmiştir. Dolayısıyla, yapılması istenilen hususlara vâsıta olan şeyler matlup, yapılmaması istenilen hususlara vâsıta olan şeyler de, seddu'z-zerâyi' olmak üzere memnûdur. Hanbeli mezhebinde zerâyi' iki türlü ele alınmaktadır :

1 — Fiillerin yapılmasına vâsıta oluşu yönünden; şahıs, bu fiilleri yapmakla haram mı, yoksa mübah mı işlemeyi kasdetmiştir. Çünkü Peygamber (S.A.V.) : **«Ameller niyetlere bağlıdır. Herkesin ameli niyetine göredir.»** buyurmuştur.

2 — Mücerret haller yönünden; isterse iyi niyete bağlı olsun. Meselâ, bir kimse putlara sövse, fakat bunu iyi niyetle yaptığı halde neticede bu, müşriklerin Allah'ın yüce zâtına sövmesine sebep olsa, o kimse kötü bir şey yapmış olur.

Buna göre zerâyi'ı ele almak, sırf niyete dayanmaz. Belki bazan niyete dayanır, çoğu zaman da sebep olduğu neticeye göre değerlendirilir. Hanbeliler, bu iki hususu da gözönüne alırlar. Bu sebeple zarar ve kötülüğe sebep olan şeyler menedilir; isterse bu şeyler aslında mefsedet (zararlı) olmasın. Bir kimse; bunları yapmakla şer kastederse ve bu fiili de kendisinin kötülük yapmasına sebep olursa günah işlemiş olur. Meselâ, bir kimse uyuyan herhangi bir insana, öldürmek kasdiyle ok atsa, fakat bu oku ona değmese, orada bulunan ve bu uyuyan şahsı sokmak isteyen yılana değse, o şahıs Allah huzurunda günahkârdır; isterse yaptığı işin neticesi iyilik olsun.

Hanbelî mezhebinin zerâyi'a göre vermiş olduğu fetvâlar için birkaç misâl daha verelim :

a) Pazara gelmeden önce malı almak ve onu, pazara tahakküm etmek için elde tutmak menedilmiştir. Çünkü bu, ihtikâra ve satıcı-

---

(41) İ'lamu'l-Muvakkıin, c. I, s. 119.

yı fâhiş fiyata sevkeder. Bu sebepledir ki, Ahmed b. Hanbel'e göre satıcının, malının değerinin sattığından başka olğunu anlasın veya anlamasın, muhayyerlik hakkı vardır. İsterse o, seddü'z-zerâyi'a uyarak akdi fesheder.

b) Ahmed b. Hanbel'in zerâyi'a dayanarak verdiği fetvâlardan birine göre, bir kimse herhangi bir şahsı yemek ve içmekten menetse, sonunda da o açlıktan ölse, diyet vermesi gerekir. Çünkü o kimsenin yemek ve içmekten menedişi, bu şahsın ölümüne sebep olmuştur.

c) Ahmed b. Hanbel, insanların komşusundan alış - veriş yapmasını önlemek için malın fiyatını indiren kimselerden bir şey satınalmayı mekruh sayardı. Çünkü fiyatı indirmekle O, kardeşini zarara uğratmak istemektedir. Böyle bir adamdan alış - veriş etmemek, bu zararı önlemektir. Peygamber (S.A.V.)'den vârid olduğuna göre O, birbiriyle yarış eden iki kişinin, yâni fiyat indiriminde birbirini geçmek isteyen kimselerin yemeğinden nehyetmiştir.

d) Ahmed b. Hanbel, fitne zamanı silâh satışının haram olduğunu söylemiştir. Çünkü bu, kötülüğe bir yardımdır. Yol kesenlere silâh satmak da böyledir; zira bu da, cürüm işlemeleri için onlara bir yardımdır. Şarap imal edenlere, şarap yaptığı kuvvetle tahmin edilen kimselere üzüm satmak da haramdır. İşte bu türlü alım - satımlar sahih değildir. Kezâ, haram olan eğlenceler ve raks gibi günah şeyler için kullanmak isteyen kimselere binayı icara vermek de haramdır.

İ S T İ S H Â B

İstishâb'ın mânası, sâbit bir hükmün, onu değiştiren bir delil bulununcaya kadar devam etmesidir.

Hanbeliler, bu esası da çok kullanmışlardır. Onların istishâba göre fetvâ vermiş oldukları bâzı meseleler şunlardır:

a) Menedildiğine dair bir delil bulununcaya kadar eşyada asıl olan ibahattır (mübah olmaktır). Bunun içindir ki, akid ve şartlarda asıl olan ibahattır. Bunları meneden bir nass bulununcaya kadar akid ve şartlara bağlı kalmak vâciptir.

b) Pis olduğunu gösteren bir delil bulununcaya kadar suda aslolan temizliktir.

c) Bir kimse karısını boşasa, sonra bir talâkla mı, yoksa üç talâkla mı boşadığında şüphe etse, onu bir talâkla boşamış olur. Çünkü bir talâkla boşadığı muhakkaktır.

İşte görüyoruz ki Hanbelîler, birçok fer'î meselelerde, hattâ prensiplerinde istishâba göre hareket etmektedirler.

Hanbelîler, akid ve şartlar için bir nass bulunmadıkça ibahati kabûl etmekle bu konuda mezheblerini, diğer mezheblerin hepsinden daha geniş bir imkâna kavuşturmuşlardır.

HANBELÎ MEZHEBİ'NİN GELİŞMESİ VE YAYILIŞI

MEZHEB'İN RİVAYETİ

Ahmed b. Hanbel, fıkhını yazmamıştır. Hattâ O, fıkhının yazılmasını menetmiştir. Halbuki İmam Şâfiî, kendi fıkhını daha önce bizzat yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in bâzı fıkıh meseleleriyle ilgili birtakım yazıları mevcut ise de, bunlar, kendisi için tutmuş olduğu notlardır. O, bunları neşretmediği gibi başkalarının nakletmesine de müsaade etmemiştir. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi insanlar, teklif ifade eden hükümleri öğrenmek için başvuımayı unutmasınlar diye Kitab ve Sünnet'ten başka hiçbir şeyin tedvinini hoşgörmezdi.

Hanbelî fıkhının nakil ve rivayeti şöyle olmuştur:

1 — Hanbelî fıkhı İmam Ahmed b. Hanbel'in talebeleri vâsıtasıyla rivayet edilmiştir. Bunların başında Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih (öl. 266 H.) gelir. Bu, hem babasından hem de başkalarından fıkıh tahsil etmiştir. O, babasının fıkhını, yazdığı mektuplar vâsıtasıyla yaymıştır. Çünkü O, kendisine gelen mektuplara cevap verirken babasının görüşlerine dayanıyordu. Salih, aynı zamanda kadılık vazifesine tâyin edildiği için babasının fıkhını, sadece gelecek nesillere nakletmekle kalmamış, aynı zamanda onu fiil ve tatbîk sahasına koymuştur.

2 — Ahmed b. Hanbel'in diğer oğlu 'Abdullah (öl. 290 H.) da, el-Müsned'i ve babasının fıkhını gelecek nesillere nakletmiştir. Gerçi Abdullah, hadîs rivayetiyle daha çok uğraşıyordu.

3 — Ahmed b. Hanbel'in fıkhını nakleden talebelerinden biri de Ebû Bekr el-Esrem (*) (öl. 261 H.) dir. Bu, İmam Ahmed'in yanında uzun zaman kalmış ve onun fıkhını nakletmiştir.

4 — Talebelerinden Abdülmelik el-Meymunî (**) (öl. 274 H.) de

(*) **Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. Hâni'dir. Çeviren.**
(**) **Tam adı, Abdulmelik b. Abdulhamid b. Mihran'dır. Çeviren.**

Ahmed b. Hanbel'in yanında yirmi iki seneye yakın bir zaman kalmış ve hocasının kendisini menetmesine rağmen, açıkladığı mes'eleleri yazmıştır. Ahmed b. Hanbel'in fıkhını rivayet işinde onun büyük bir mevkii vardır.

5 — Ebû Bekr el-Mervezî (***) (öl. 275 H.), Ahmed b. Hanbel'in en seçkin talebelerinden olup hocasının birçok meselelere ait görüşlerini nakletmiştir. El-Hallâl da ondan nakletmiş olup Ebu Bekr el-Mervezî'ye karşı büyük bir hayranlık duyardı.

6 — Ahmed b. Hanbel'in fıkhını nakledenlerden biri de Harb (****) (öl. 280 H.)'dir. Bu zat, Ahmed b. Hanbel'in yanında kısa bir müddet kaldığı halde onun birçok fıkhî görüşlerini rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in açıklamış olduğu hükümleri araştıran Harb'in rivayetleri arasında onun şu sözü de bulunmaktadır: «İnsanlar ilme, ekmek ve su kadar muhtaçtırlar.»

7 — Ahmed b. Hanbel'in talebelerinden İbrahim b. İshak el-Harbî (öl. 285 H.) de hocasının fıkıh ve hadisini nakletmiştir. Bu zat, zühd ve takvâ bakımından tamamen hocasına uymakta idi. Rivayet edildiğine göre Halife el-Mu'tazıd kendisine onbin dirhem göndermiş, O da kabûl etmemiştir. Halîfe, bunu alıp komşularına dağıtmasını istemiş ise de, İbrahim el-Harbî, elçiye şu cevabı vermiştir: «Emiru'l-Mü'minin'e söyle, biz, toplamak için meşgul olmadığımız şeyi dağıtmakla da kendimizi meşgul etmeyiz. Yine Emiru'l-Mü'minin'e söyle, bizi bıraksın, yoksa civarından gideriz.»

Bunlardan başka daha birçokları, Hanbelî fıkhını nakletmişlerdir. Fakat bu saydığımız zatların üstün bir yeri vardır ve bunların çoğu, uzun zaman Ahmed b. Hanbel'e arkadaşlık etmiştir.

İmam Ahmed b. Hanbel'den ayrılmayan bu talebelerinden sonra, Ebû Bekr el-Hallâl (öl. 311 H.) gelir. Bu zat, İmam Ahmed b. Hanbel'in ilimlerini cem'etmek için bütün gayretini sarfetmiş, bu maksatla seyahatlere çıkmış ve birçok kitap te'lif etmiştir. Onun, Ebû Bekr el-Mervezî ile uzun zaman kalışı, Ahmed b. Hanbel'in fıkhını rivayet etme arzusunu kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla Ahmed b. Hanbel'in fıkhını rivayet eden herkesten nakillerde bulunmuştur. Meselâ; Ahmed b. Hanbel'in çocuklarından, Harb'den, el-Meymunî'den ve bunlardan başka sayılamıyacak kadar çok kimselerden nakillerde bulunmuştur. Bu yüzden el-Hallâl, talebelerinden sonra Ahmed b. Hanbel'in fıkhının nâkili sayılmıştır. Ebû Bekr el-Hallâl'dan sonra Hanbelî mezhebini nakleden birçok kimse gelmiş ve bu mezheb insanlar arasında yayılmıştır.

(***) Asıl adı, Ahmed b. Muhammed b. el-Haccâc'dır. Çeviren.
(****) Tam adı, Harb b. İsmail el-Hanzalî el-Kirmânî'dir. Çeviren.

MEZHEB'DEKİ KAVİLLER

Hanbelî mezhebinde birçok kaviller (görüşler) vardır. Bunun sebepleri çoktur:

1 — Ahmed b. Hanbel, selefiyeci bir fakih idi. Tercih yapmaktan sakınırdı. Sahâbîler veya tâbiilerden iki türlü kavil naklettiği zaman, bunlardan birini veya birkaçını terketmeyi gerektiren herhangi bir nass bulunmazsa her iki veya daha çok kavli de mezhebinde ayrı ayrı kabûl ederdi.

2 — Ahmed b. Hanbel, bâzı hallerde hüküm verirken iki görüş veya iki vecih arasında tereddüde düşer ve her ikisini de, herhangi bir tercihe tabi tutmaksızın açıklardı.

3 — Ahmed b. Hanbel'in bir kısım meselelere ait görüşü değişik şekilde rivayet edilmiştir. Birinin doğruluğunu diğerine tercih edecek bir şey bulunmadığı müddetçe, her rivayet mezheb'de ayrı bir kavil olarak kabûl edilir.

4 — İmam Ahmed, herhangi bir durumda muayyen bir mesele hakkında fetvâ verirdi. Fakat, kendisine aynı mes'ele tekrar sorulduğunda, meseleyi soran kimsenin önceki durumu ile sonraki durumu arasındaki değişikliğe dikkat eder ve onun durumuna göre fetvâ verirdi. Halbuki bu fetvâları nakleden râvî, aynı mes'ele üzerinde Ahmed b. Hanbel'in iki görüşe sahip olduğunu zanneder. Lâkin hakikatta, durum değiştiği için hüküm (fetvâ) de değişmiştir. Ahmed b. Hanbel, fetvâ verirken, fetvâ soran kimsenin durumunu tetkik ederdi. Zira fetvâ soran kimse, belki alacağı fetvâyı haram bir şeye vâsıta yapabilir.

5 — İmam Ahmed, maslahat veya kıyasa dayanan re'ye göre çok az fetvâ verirdi. Bu durumda değişik görüşler ortaya çıkarsa, herhangi bir tercih yapmaksızın onları olduğu gibi bırakırdı.

MEZHEBİN GELİŞMESİ

Hanbelîler, ictihad kapısının kapanmadığını söylerler. Bâzı mezheblerin mutaassıb çevreleri, içtihad kapısının kapalı olduğunu ileri sürerken, Hanbelîler, müctehid olmaya ehil olan veya kendisinde ictihad şartları bulunan herkes için bu kapıyı açık tutmuşlardır. Bunu kitabımızın baş tarafında da söyledik. Hattâ Hanbelîler, daha da ileri gitmişler ve her asırda bir müstakil (mutlak) müctehidin bulunmasını farz-ı kifâye saymışlardır. Çünkü, insanların karşılaştığı yeni olaylar da bunu zarurî kılmaktadır. Tâ ki sapıtmasınlar, bu

müctehid yeni olaylar hakkında onlara fetva versin, Kitab ve Sünnet'e başvuracak yerde dinin bizzat esası imiş gibi mezheblere bağlanıp kalmasınlar ve mezhebleri Kitab ve Sünnetin üstüne çıkarmasınlar.

Bu ve başka âmiller sebebiyle Hanbeli mezhebi oldukça gelişmiştir. Bu mezhebin gelişmesi şu üç esasa dayanır:

1 — Mezheb'in usûlü (dayandığı deliller),
2 — Fetvâlar.
3 — Tahric.

Önce usûlü ele alalım: Hanbeli mezhebinin dayandığı usûlün çok zengin olduuğnu görüyoruz. Bunları yukarıda kısmen anlattık. Bu mezhebin gelişmesini sağlayan en büyük âmil, mezhebce hadis, sünnet, sahâbi ve tâbiilerin fetvâlarının geniş çapta ele alınması ve toplanmış olmasıdır. Daha sonra birçok fetvâlar, bunların üzerine bina edilmiştir. Zira bunlar, müctehidler için bir kaynak teşkil etmiştir. Onlar, buna göre hüküm çıkarmışlar, kıyaslar yapmışlar ve yollarını tâyin etmişlerdir.

Sonra diğer deliller de çok verimli olmuştur. Özellikle masâlih ve zerâyi', ictihad için geniş bir kapı açmıştır. Bunun içindir ki Hanbeli mezhebinin fürû'u oldukça zenginleşmiştir. İstishâb babında da Hanbeli imamları geniş çapta ictihadlar yapmışlardır. Bilhassa akidlerle ilgili konularda en çok istishabdan istifade edilmiştir.

Fetvâlara gelince; Hanbeliler' fetvâ verme (iftâ) şartlarını çok ağırlaştırmışlardır. Buna göre fetvâ verecek kimsenin Kitab, Sünnet ilimlerinde, sahâbi ve tâbiilerin fetvâlarına vukufda, mezhebin usûl ve fürû' ilminde çok kudretli olması gerekir. Ayrıca müftinin idrâk edici bir akıl ve halis bir niyet sahibi olması, insanların hallerini vakinen bilmesi gerekir. İşte bu şartları kendisinde toplayan kimse doğru ve insanların haline uygun, aynı zamanda usûlden ayrılmaksızın fetvâ verebilir.

Hanbeli mezhebi fakihlerinden çoğunun mutlak müctehid olduğu iddia edilmiştir. İbni Kayyım el-Cevziyye şöyle der: «Hanbeli fakihlerinden bir kısmı Ahmed b. Hanbel'in derecesine ulaşamamışsa da, mutlak (müstakil) ictihad mertebesine çıkmıştır. Bir kısmı da bu dereceye yükselememiştir.» Adı geçen müellif, Hanbeli fakihleri hakkında yine şöyle der: «Bir kimse bunların hallerini, fetvâlarını ve tercihlerini incelerse, söyledikleri her konuda imamlarını taklid etmediklerini, onlara muhalefet bile ettiklerini görür. Bu durum inkâr edilemiyecek kadar açıktır. Gerçi onlar arasında bu şekilde davrananlar az veya çok olabilir.»

Fetvâ ve fer'î meselelerle uğraşan bilginlerin ilmî kudreti nisbetinde mezheb gelişmiş ve isabetli tahricler yapılmıştır.

Tahric yapan mezheb bilginlerine ve bunların mezhebi geliştirmedeki hizmetlerine gelince; bunlar, mezhebi esaslı bir şekilde tertip etmişler, fetvâ ve fer'î meseleler üzerindeki çalışmalarını bir düzene bağlamışlardır. Onlara göre fetvâ ve kaviller üç kısma ayrılır:

1 — Rivayetler: Bunlar, Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilen şeyler olup hükümleri açıktır. Tahriç yapan mezheb bilginleri, bu rivayetleri esas olarak almışlar, kendi çalışmalarını bunların üzerine bina etmişler, birçok fer'î mes'eleleri ortaya koymuşlar ve tahriçlerde bulunmuşlardır.

2 — Tenbihler: Bunlar, açık ifadelerle Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilmeyen kaviller olup imamın görüşünün ne olduğu, onun bir hükmü gösteren herhangi bir hadîsi söylemesi, bu hadîsin «Hasen» olduğunu açıklaması veya bir ifade ile o hadîsi kuvvetlendirmesi gibi herhangi bir ibarenin işaret ettiği tenbih yoluyla anlaşılır. İşte bu tenbihler, mezhebde ayrı ayrı birer kavil (söz = görüş) olarak benimsenmiş ve üzerine yeni mes'eleler binâ edilmiş; bilginler de fıkhî istinbat kudretlerine ve sahâbî, tâbiî ve diğerlerinden rivayet edilen fetvâlar hakkındaki bilgilerine göre tahriclerde bulunmuşlardır.

3 — Vecihler: Bunlar ne nass, ne tenbih, ne de işaret ile İmama ait kavillerdir. Bunlar, mezhebde müctehid olanlarla tahriç yapanların sözleridir. İtfâ rütbesine ulaşan fakihlerin bütün ictihadları mezhebe nisbet edilir ve mezheb'de bir vecih sayılır. İmamın bu konuda, ibare (ifade) veya işaretle bir görüşü vârid olmadığı halde, bazan bunlar ona nisbet edilir. En doğrusu, bunların mezhebe ait kaviller olması ve İmama nisbet edilmemesidir.

Bu bilginler, kıyasla ilgili mes'elelerde İmama muhalefeti câiz görmüşlerdir. Böylece İmama nisbet edilmese dahi mezhebde diğer bir kısım vecihler meydana gelmiştir.

Hanbelî mezhebindeki tahric ehlinin bu mezhebe hizmet hususunda büyük gayretleri olmuştur. Belki bu gayretlerin en büyüğü, mezhebin fer'i ve dağınık mes'eleleri için küllî kaideleri ortaya koymuş olmalarıdır. Onlar, muhtelif bölümlerde dağınık bir şekilde yer alan mes'eleleri ve çeşitli bablarda belirtilen birbirine yakın hükümleri tesbit etmişler, sonra bunları biraraya toplamışlar, hüküm ve illeti aynı olan mes'eleleri küllî kaidelere bağlamışlardır. Böyle bir gurup teşkil eden fıkhî konular, mes'eleleri biraraya toplayan kaidelerin doğmasını sağlamıştır.

Bu kaideler, mezhebin umumî hükümlerinin kavranılmasını kolaylaştırmış, fürû'u öğrenmek için bir kapı olmuş, mezhebin mantık ve yönelişleri hakkında açık örnekler vermiştir.

Bu kaidelerle ilgili çeşitli kitaplar telif edilmiştir. Misâl olarak Necmeddin et-Tûfî (öl. 717 H.)'nin «el-Kavâid es-Sûğrâ»sını, İbni Receb (*)'in «el-Kavâid el-Kübrâ»sını ve İbnuh'l-Lahham diye bilinen Alâuddin b. Muhammed b. Abbas (öl. 803 H.)'in «el-Kavâid»ini zikredebiliriz.

MEZHEB'İN YAYILIŞI

Hanbeli mezhebi'nin fakîhleri çok güçlü olduğu halde bu mezheb; fakihlerin bu güçleri, istinbat imkânları ve ehline geniş ictihad hürriyeti tanımaları ile mütenasip bir şekilde yayılmamıştır. Halktan bu mezhebe bağlı olanlar azınlıkta kalmışlardır. Hattâ hiçbir İslâm ülkesinde çoğunluğu teşkil edememişlerdir. Fakat Saud (**) âilesi Hicaz bölgesine hâkim olduktan sonra Arabistan yarımadasında Hanbeli mezhebi oldukça kuvvetlenmiştir.

Hanbeli mezhebi'nin böyle az yayılışının sebebi ne olabilir? Bu soruya cevap vermek için mezheb'in yayılışını yavaşlatan şu birkaç sebebi açıklamak gerekir:

1 — Hanbeli mezhebi ortaya çıktığı zaman, kendisinden önce teşekkül eden üç mezheb, İslâm ülkelerindeki büyük şehirlerde yayılmış bulunuyordu. Meselâ; Irak'da Hanefî mezhebi, Mısır'da Şâfiî ve Mâliki mezhebi, Endülüs ve Mağrib'de yine Mâlikî mezhebi hâkim durumda idi.

2 — Kadılardan Hanbelî mezhebine mensup olanlar yoktu. Halbuki kadılar, bağlı oldukları mezhebi yayıyorlardı. Meselâ, Ebû Yûsuf ve ondan sonra Muhammed b. el-Hasen, Irak mezhebini ve bilhassa Ebû Hanife'nin görüşlerini neşretmişlerdir. Mağrib'de Esed b. el-Furât (***) Mâlikî mezhebini neşretmiştir. Ayrıca Endülüs Emevi Devleti de Mâlikî mezhebini neşretmekte büyük bir âmil olmuştur. Hanbelî mezhebi, son zamanlarda böyle bir imkâna, ancak Arabistan yarımadasında kavuşmuştur.

3 — Hanbelîler çok şiddetli ve mutaassıb idiler. Başkalarıyla

---

(*) Adı, Abdurrahman b. Ahmed'dir (öl. 795 H.). Çeviren.

(**) Bu isim, Türkçemizde «Suud» şeklinde söylenmektedir. Çeviren.

(***) Esed b. el-Furât, bir ara Hanefî mezhebini benimsemiş ve Mağrib'de bu mezhebi yaymaya çalışmıştır. Çeviren.

olan birçok ihtilâflarında huccet ve delile değil, daha çok fiile başvuruyorlardı. Kuvvetleri arttıkça **«Emri bi'l-ma'ruf** ve **nehyi nai'l-münker»** (İyiliği emr, kötülüğü yasak etme) adına insanlara .baskı yapıyorlardı. Bu konuda, İbnu'l-Esîr'in «el-Kâmil»inde yazmış olduğu şu satırları okumak kâfidir :

«323 H. yılında Hanbeliler işi büyütmüştü. Kuvvetleri artmıştı. Evlere ve halka hücum ediyorlardı. Buldukları içkileri döküyorlar, şarkıcıları dövüyorlar ve çalgı âletlerini kırıyorlardı. Alım - satım işlerine karışıyorlar, erkeklerin kadın ve çocuklarla birlikte gitmesine mâni oluyorlardı. Gidenleri gördüklerinde : yanınızdaki kimdir? diye soruyorlardı. Kim olduğunu haber vermeyenleri dövüyorlar, emniyet müdürüne (Sahibu'ş-Şurta'ya) götürüyorlar ve bu fâhişedir, diye onun aleyhinde şahitlik ediyorlardı. Böylece Bağdad'ı birbirine katıyorlardı...»

Hanbelilerin bu gibi davranışları yüzünden, insanlar bu mezhebden ürkmüşlerdir. Dolayısıyla Hanbelî mezhebi, fazla bir mensup bulamamıştır.

İşleri hikmet ve tedbiri ile yürüten, Yüce Allah'dır.

DÂVÛD EZ-ZÂHİRÎ VE MEZHEBİ

ZÂHİRÎ MEZHEBİ

Bu bölümde Zâhirî Mezhebini anlatacağız. Bu mezhebe göre fıkhî kaynaklar sadece nass'lardır. Şeriatın hiç bir hükmü re'y ile açıklanmaz. Bu mezhebe bağlı olanlar, bütün çeşitleriyle re'y'i tanımazlar. Kıyas, istihsan, masâlih-i mürsele ve zerâyi'i delil olarak kabul etmezler. Sadece nass'ları delil sayarlar. Nasss bulunmadığı zaman istisbahın hükmünü esas kabul ederler. İstishabın hükmü de: «Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur.» [1] âyet-i kerimesiyle sâbit olan ibahat-ı asliyyedir.

Bu mezheb mensupları, kabul ettikleri birçok hükümlerde diğer fakihlere muhalefette bulunmuşlardır. Meselâ; bütün fakihlere göre ölüm döşeğindeki hastasının tasarrufları, vârislerin terekedeki hakkına taallûk ettiği için, bazı kayıtlara tâbidir. Sözgelimi, malını vârislerinden birine hibe etmek gibi bir tasarrufla bazı vârislerini kayırma endişesine kapılacağından onun bu hibesi vasiyet hükmünü alır. Çünkü malının tamamını veya çoğunu vârislerinden birine hibe etmekle onun öteki vârislerini mirastan mahrum bırakmak istemiş olmasından endişe edilmektedir. Fakat zâhirîlere göre böyle bir hastanın tasarrufları, aynı sağlam insanların tasarrufları gibidir. Dolayısiyle böyle bir hasta bütün malını hibe etse hiç bir kimsenin itiraz hakkı yoktur. Zira ölüm döşeğindeki hastanın tasarruflarını kayıt altına alan esas, seddu'z-zerâyi'a dayanan re'ydir. Halbuki zâhirîler re'y'in hiç bir çeşidini tanımamaktadırlar. Zâhirîler re'y'i terkedip nass'lara sarılacağız derken son derecede tuhaf hükümler ileri sürmüşlerdir. Meselâ; insanın idrarı ile suyun pis olacağına hükmetmişlerdir. Çünkü bu konuda hadis-i şerif vardır. Öte yandan domuzun idrarıyla suyun pis olmayacağına hükmetmişlerdir. Zira bu konuda bir nass yoktur. Onlara: hayvanın idrarı etine bağlıdır, domuzun eti ise pistir, denilse, onlar; bu bir re'y'dir, İslâmın hükümlerinde re'y'in bir yeri yoktur, derler.

---

(1) Bakara, 29.

Bu mezhebi ortaya atan iki âlim vardır: Birisi Dâvûd ez-Zâhirî el-İshabanî'dir (öl. 270 H.). Bu zat, mezhebin ilk kurucusu sayılır. İkincisi de İbni Hazm el-Endelüsîdir (öl. 456 H.). Mezhebin kurucusu olma vasfına sahip bulunmamakla beraber, zâhirî mezhebini açıklayan ve bütün delillerini ortaya koyan O'dur. Üstelik O, Zâhirî mezhebine adı geçen Dâvûd'dan daha fazla bağlanmıştır. Bu iki âlimin hayatı hakkında bilgi vermek mecburiyetindeyiz. İkincisini anlatırken daha geniş bilgi vereceğiz. Çünkü, bu mezhebi ikinci olarak kuran ve esaslı bir şekilde yeniden canlandıran O'dur.

DÂVÛD EZ-ZÂHİRÎ

(202 - 270 H.)

Asıl adı Dâvüd b. Halef el-İsbahani'dir (*). Hicrî üçüncü yüzyılın başlarında doğmuş ve 270 yılında ölmüştür. Fıkıf tahsilini Şâfii'nin talebelerinden yapmış ve onun yanından ayrılmayan bir çok arkadaşıyla görüşmüştür. O, İmam Şâfii'ye son derecede hayranlık duyardı. Hattâ Şâfii'nin faziletlerini anlatan bir de eser yazmıştır.

Dâvûd, Şâfii'nin fıkhını tahsil ederken hadisle de meşgul olmuştur. Çağının birçok muhaddislerinden hadis dinlemiş ve onlardan rivayetler yapmıştır. Memleketi olan Bağdad'ta oturan muhaddisleri dinlediği gibi, Bağdad'ta bulunmayan muhaddislerden de hadis dinlemek için seyahatler etmiştir. Meselâ; Nisabur'a gitmiş, oradaki muhaddisleri dinlemiştir. Rivayet ettiği hadisleri kitaplarında toplamıştır. Dâvûd'un kitapları hadislerle doludur. Zâhirî fıkhını ortaya attığı zaman rivayet etmiş olduğu hadislerden geniş ölçüde faydalanmıştır.

Lâkin Dâvûd, tahsil etmiş olduğu Şâfii fıkhından Zâhirî fıkhına nasıl geçmiştir? Buna şöyle cevap verilebilir: Dâvûd'un nass'ları esas kabul edişi, bunlara büyük bir önem veren Şâfii fıkhının tesirinde kalışı ve çağındaki hadis rivayetinin çok oluşu, onu yalnız nass'lara yöneltmiştir. Çünkü İmam Şâfii, şeriatı daima nass'lara dayanarak tefsir ederdi. Dolayısıyla şeriatın kaynaklarını nass'lardan ve nass'lara hamledilen kıyastan ibaret sayardı. Şâfiiye göre içtihad, ya bir nassa dayanmalı, yahut da mevcut bir nass üzerine hamledilmelidir.

İşte Dâvûd ez-Zâhirî, bu düşünceyi daraltarak Şâfii'den uzaklaşmış ve şeriatı yalnız nass'lardan ibaret saymıştır. Ona göre, şeriatta re'y'in bir yeri bulunmadığı gibi, İslâmi ilimler de ancak nass'larla olur. Dâvûd ez-Zâhirî, kıyası da iptal etmiştir. Kendisine: kıya-

---

(*) **Zâhirî mezhebini ilk olarak ortaya attığı için kısaca «Dâvûd ez-Zahirî» diye anılmaktadır. Çeviren.**

sı nasıl iptal edersin? Halbuki Şâfii kıyas'ı kabul etmektedir, denildiğinde; «Şâfii'nin istihsanı iptal etmek için kullandığı delilleri aldım; bir de gördüm ki bu deliller, kıyası da iptal etmektedir» demiştir.

Şerîatın zâhirine uyulmasını ve sebepleri araştırılmaksızın nass'ların zâhirine göre hüküm verilmesini ilk olarak Dâvûd'un ileri sürdüğünde âlimler ittifak etmişlerdir. Bunun içindir ki Hatîb Bağdadî, Dâvûd ez-Zâhirî'nin haltercemesini anlatırken şöyle der: «Zâhirî mezhebini ilk olarak benimseyen, hükümlerde kavlî olarak kıyası tanımadığı halde, «delil» adını vererek, fiilen kıyasa başvurmak zorunda kalan O'dur.» [2]

Bağdadi'nin zikrettiği «delil», Zâhirilere göre sarih nass'lara dayanan fıkhî istidlal esaslarındandır, kıyas çeşitlerinden değildir. Delilin birkaç önerme (kaziye) leri vardır. Şöyle ki: İki öncülü (mukaddimeyi) ihtivâ eden bir nass zikredilir ve netice açıklanmaz. Meselâ; «Her sarhoşluk veren şey şarap (hamr) dır ve her şarap haramdır.» Buradan «Her sarhoşluk veren şey haramdır neticesi çıkmaktadır. Fakat bu neticeyi nass açıkça ifade etmemektedir. Bu bir kıyas sayılır mı? Hayır; bu, lâfzın delâletidir veya mantıkçıların deyişiyle «Kıyas-ı izmarî (kıyas-ı matvi = dürülgen kıyas) dır.»

Zâhirilerin, «delil» adını verdikleri istidlal usullerine diğer bir misal olmak üzere şart fiilini tamim edişlerini söyleyebiliriz. Meselâ; «... **vazgeçerlerse geçmiş olan (günah) ları yarlıganacaktır...**» [3] âyetindeki şart fiilini umumileştirirler. Bu nass, kâfirler hakkında vârid olmuştur. Fakat lafzından anlaşılan mânâ, isyan halinde bulunan ve bu isyana son verip tevbe eden herkesin Allah'ın mağfiretine dahil olduğunu gösterir. Buradaki tamim, nass'ın zâhirinden ileri gelmektedir. Kıyas yoluyla değildir...

Allah, Dâvûd b. Ali'ye zengin bir hadis ilmi vermiştir. Onun kitapları hadisle doludur. Zira yukarıda söylediğimiz gibi, onun fıkhı hadislere dayanmaktadır. Fakat zâhirî mezhebini ortaya attığı ve: elimizdeki Kur'an-ı Kerîm mahluktur, dediği için ondan çok az hadis rivayet edilmiştir. O çağdaki âlimler, Kur'an-ı Kerim'in mahluk olduğunu söyleyenleri bid'atçılıkla itham ediyorlar ve bid'atçıdan hadis rivayetini câiz görmüyorlardı. Bununla beraber Dâvûd'dan az miktarda hadis rivayet edilmiştir. Hatib Bağdadi şöyle der: «Dâvûd'dan oğlu Muhammed, Zekeriyyâ b. Yahya es-Sâci, Yusuf b. Ya-

---

(2) Târîhu Bağdad, c. VIII, s. 374.
(3) Enfâl Sûresi, 38.

kub b. Mihran ed-Davûdi ve Abbas b. Ahmed el-Müzekkir hadis rivayet etmiştir.» [4]

Öyle anlaşılıyor ki Dâvûd'dan hadis rivayet edenler, onun mezhebine giren ve fıkhını benimseyenlerdir. Fakat, umumi olarak, fakih ve muhaddisler ondan hadis rivayet etmekten çekinmişlerdir. Bilhassa Dâvûd, Kur'an, fıkhi istidlal ve bazı fıkıh mes'eleleri hakkındaki görüşlerini ilân ettikten sonra âlimler ondan nefret etmişlerdir. Meselâ; Dâvûd'a göre cünüp veya abdestsiz kimse Mushafa dokunabilir. İşte bu gibi görüşlere sahip olan Dâvûd'dan büyük muhaddisler nefret etmişler ve ondan hadis rivayet etmemişlerdir.

Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'den hadis rivayet etmek istemiş, fakat Ahmed b. Hanbel onunla görüşmekten kaçınmıştır. Çok zeki bir kimse olan Dâvûd, Ahmed, b. Hanbel'le görüşmek için bir çare aramış, bu maksatla Bağdad'ta görüşlerini açıklamaktan kaçınmış ve onları Nisabur'da ilân etmiştir. Bununla beraber Ahmed b. Hanbel, ona kendisiyle görüşme imkânı vermemiştir. Bunun üzerine Dâvûd, Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih'e başvurmuştur. Sâlih babasıyla konuşmuş ve müsaade istemiştir. Babasına; bir adam, size gelmek için benden ricada bulundu, demiş, babası da; adı nedir? diye sormuş, o da; Dâvûd'dur, diye cevap vermiştir. Ahmed b. Hanbel; O, İsbahanlı mıdır? demiş, Salih de, babasının görüşmekten kaçınmaması için onu tam olarak tanıtmak istememiştir. Fakat Ahmed b. Hanbel, böyle muhalif fikirli bir kimseyi kabul etmek hususunda çok titizlik göstermiş, bu şahsın Dâvûd b. Ali b. Halef olduğunu öğreninceye kadar durumu tetkik etmiş ve oğluna; «Muhammed b. Yahya bana bu adamın; Kur'an mahluktur, diye iddia ettiğini yazdı. O, bana aslâ yaklaşmasın!» demiştir. Salih de; «Kendisi, böyle bir iddiada bulunduuğnu inkâr ediyor.» diye cevap vermiştir. Fakat İmam Ahmed b. Hanbel, hakikatta onun durumunu gizlemekten ibaret olan bu inkârının sebebini anlamıştır. Zâten kendisine Muhammed b. Yahyâ da : «Onu iyi öğren ve izin verme» demişti. [5]

Kısaca Dâvûd'un görüşlerine işaret ettik. Bunları İbni Hazm'den bahsederken genişçe açıklıyacağız. Dâvûd, Zâhiri fıkhını büyük bir kitap halinde yazmıştır. Onun bu eseri, Sünnet fıkhı ve Sahâbilerin rivayetleri hakkında en büyük İslâm kaynaklarından biri sayılır. Aynı zamanda Dâvûd, zâhiri usûl-i fıkhını da müstakil bir kitap halinde tedvin etmiştir.

Çağdaşlarının kendisinden nefret etmelerine rağmen, Dâvûd ez-

---

(4) **Tarihu Bağdad, c. VIII, s. 370.**
(5) **İbni Subkî, Tabakâtu'ş-Şâfiyye, c. II, s. 43.**

Zâhiri'nin, şahsiyetini yücelten bir takım sıfatlara sahip olduğunu söyleyebiliriz. O, güzel, açık ve kuvvetli bir anlatışa sahipti. Hazırcevaplı, delil getirme bakımından güçlü ve sürat-i intikal sahibi idi. Çağdaşı Ebu Zur'a, Dâvûd hakkında şöyle der: «Eğer o, ilim sahiplerinin yetindiği şeyle iktifâ etseydi, sanırım ki bid'ât ehlini, sahip olduğu beyan ve delilleriyle ezerdi. Fakat o, ileri gitti.» [6]

Dâvûd, hak bildiği şey uğrunda cesaretle hareket ederdi. Onu söylemekten çekinmez ve kimsenin kınamasından korkmazdı. Ancak re'y'ini açıklaması, ilim tahsiline mâni olacaksa ilimin hatırı için susardı; Ahmed b. Hanbel'le görüşmek için yaptığı teşebbüs hikâyesinde gördüğümüz gibi. Çağdaşı el-Müstâli şöyle der: «Dâvûd b. Ali el-İsbahâni'nin, İshak b. Râhuye'yi reddedişini dinledim. Dâvûd'dan önce de sonra da hiçbir kimsenin İshak'ı reddettiğini görmedim. Çünkü herkes, onun heybetinden buna cesaret edemezdi.» [7]

Dâvûd, böyle cüretli görüşlere sahip olmakla beraber, aynı zamanda ibadet ehli, zühd ve takvâ sahibi idi. Maişet bakımından pek az bir şeyle iktifâ ederdi. Bununla birlikte çok muttakî olduğu için hediye de kabul etmezdi. Devlet adamlarından birisi ona halini düzeltmesi için bin dirhem göndermişti. Dâvûd, bunu uşağıyla geri çevirmiş ve şöyle demiştir: «Seni gönderen kimseye söyle: O, beni hangi gözle görmüş ve nasıl bir ihtiyaç içinde olduğunu duyup bunu seninle bana göndermiş, merak ediyorum doğrusu!»

Dâvûd; zühd, takvâ ve ibadet ehli oluşunun yanında büyük bir tevâzu' ve insanlara yardım etme duygusuna sahipti. O, ilmi ve ibadetiyle kendisini hiç kimseden üstün görmezdi. Bazı zâhidler vardır ki, ibadet ve takvâlarını, insanlara tahakküm etmek ve üstünlük satmak için bir vâsıta yaparlar. Hattâ bunların bazısını o derecede gurur kaplamıştır ki bu, onların bütün ibadetlerinin faziletini yok etmiştir. Bazan da kibir ve gurur, ibadet ve tevâzû kisvesine bürünür. Dâvûd, bu türlü insanlardan değildi. Bir çağdaşı onu şöyle anlatır: «Dâvûd b. Ali'yi namaz kılarken gördüm, ben hiç bir müslümanın böyle güzel tevâzû sâhibi olduuğnu ve bu bakımdan Dâvûd'a benzediğini görmedim.»

---

(6) **Tarîhu Bağdad, c. VIII, s. 373.**
(7) **Aynı eser, s. 370.**

MEZHEBİ'NİN YAYILIŞI

Dâvûd, istinbat hakkındaki mezhebini yaymaya kendisi başlamıştır. İçinde yaşadığı çağda rivayet ve sünnetin hem çok hem de revaçta oluşu, onu düşüncesinde destekliyordu. Mezhebi biraz yer tutunca, bir kısmı onu desteklemişse de muarızları daha çoktu. Dâvûd, münazara meclisleri tertipleyerek kendi fikrini yaymaya, sadece Kitab ve Sünnete uyulmasına çalışmıştır. O, icmâ'ı kabul eder ve görüşlerini ona dayandırırdı. Bu konuda şöyle bir rivâyet vardır: «Hicri üçüncü yüzyılda Hanefi mezhebi'nin üstadı olan Ebû Said el-Berzai, Dâvûd'un yanına gelmiş ve ona, ümmü'l-veled olan câriyelerin (*) satılıp satılmıyacağını sormuş, Dâvûd da; satılmaları caizdir, çünkü biz, bu cariyelerin hâmile olmadan önce satılabilecekleri üzerinde icmâ' ettik, bu icmâ'dan ancak benzeri bir icmâ' olursa vazgeçebiliriz, demiştir. Buna el-Berzai şu cevabı vermiştir: Biz de ümmü'l-veled'in hâmile kaldıktan sonra satılmayacağı üzerinde icmâ' ettik, bu icmâ'dan ayrılmamamız gerekir. Bundan, ancak benzeri bir icma' olursa vazgeçebiliriz.» [8]

Bu mezhebe karşı gösterilen şiddetli muhalefetin sebeplerinden biri de şudur: «Davud ez-Zâhiri, taklidi kesin olarak menetmiştir. Ona göre halktan olanlar dahi kimseyi taklit yapamazlar, ictihad yapmaları gerekir. İçtihad yapamazlarsa başkalarına sorarlar. Fakat onların sözlerini, Kitab, Sünnet veya İcmâ'a dayanarak bir delil getirmezlerse kabul etmezler ve meseleyi sormak üzere başka birisine giderler.

Bu görüş, ne derecede yerinde olursa olsun iyi netice vermez. Çünkü Kitab ve Sünnet'i doğru dürüst anlamayanları ictihad yapmaya teşvik etmektedir. Nass'ların zâhirlerine sarılan kimseler, tıp-

---

(*) **Ümmü'l-Veled, efendisinden hâmile olarak çocuk doğurmuş bulunan câriyeye denir. Bu türlü câriyeler alınıp satılmaz, efendilerinin ölümü ile hür sayılırlar. Çeviren.**

(8) **Bak. Merhum İmam Zahid el-Kevserî Mukaddimetü'n-Nubez fî Usûli'l-Fıkhi'z-Zâhirî, Kahire 1940, s. 4. Emin el-Hancî tabı.**

kı nass'ların zâhirlerine bağlanıp kalan ve kâfir olmayan hâricîlere benzerler.

Birçoklarının karşı koymasına rağmen Zâhirî mezhebi yayılma imkânı bulmuştur. Fakat fakihlerin bazısı, Zâhirilerin muhalefeti icma'ı bozmaz, ekserisi de, Zâhirîlerin kıyasın dışındaki muhalefeti icma'ı bozar, demiştir.

Bu mezhebin yayılmasını sağlayan iki âmil vardır:

1 —Dâvûd ez-Zâhirî'nin telif ettiği kitaplar tamamen sünnet ve hadislerden ibaret idi. O, kitaplarında kendi mezhebini isbat için ileri sürdüğü delilleri de toplamıştır. Ayrıca bu kitaplarında o, karşılaştığı fer'i fıkıh mes'eleleri hakkındaki görüşlerini ileri sürmekte, bu mes'elelerin hükümlerini nass'lara göre açıklamakta ve aynı zamanda her müslüman'ın karşılaştığı olaylarla ilgili hükümler muvâcehesinde ihtiyaç duyduğu nass'ların şumûlünü belirtmektedir. Bu kitaplar, kendiliğinden yok olup gitmesi kâbil olmayan canlı eserlerdir. Bunlar, mevcudiyetleriyle yazarının mezhebini yaymakta olup ölmez fikir mahsulleridir.

2 — Dâvûd'un talebeleri, hocalarının kitaplarındaki görüşlerini yaymaya ve bu kitapların meydana getirdiği ilmî atmosferi genişletmeye çalışmışlardır. Onun mezhebini ve kitaplarını yayan en seçkin talebesi, oğlu Ebû Bekr Muhammed'dir. Bu, babasının miras bırakmış olduğu zengin sünnet ilmini korumuş, yaymış ve insanları bunlara uymaya davet etmiştir. Fıkhî görüş ve mezheb çerçevesinde kalan ictihadların çoğaldığı bir devirde Zâhirîlerin sünnet'in mevkiini yüceltişleri, insanları bu mezhebe doğru çekiyordu.

İşte bu iki âmil sayesinde Zâhirî mezhebi, Hicrî üç ve dördüncü yüzyıllarda yayılmıştır. Hattâ «Ahsenu't-Takâsîm» müellifi (*), şarkta Hicrî dördüncü yüzyılda Zâhirî mezhebinin dördüncü mezheb olduğunu yazar. Bu mezheblerin üçü; Hanefi, Şafiî ve Mâlikî mezhebleri, dördüncüsü de Zâhirî mezhebi idi. Hemen hemen şarkta Zâhirî mezhebi, dördüncü Hicrî yüzyılda sünnet imamı olarak kabul edilen Ahmed b. Hanbel'in mezhebinden daha çok yayılmış ve mensup bulmuştur. Fakat, Hicrî beşinci yüzyılda Kadı Ebu Yal'â, Hanbelî mezhebini kuvvetlendirmiştir. Bu sayede Hanbelî mezhebi Zahirî mezhebini sindirmiş ve onun yerini tutmuştur.

Bu sırada, Doğu İslâm memleketlerinde büyük bir otoriteye sahip olan Zâhirî mezhebine mensup bulunanlar arasında büyük bilginler yetişmiştir. Bu bilginler, furû' hakkında ileri sürdükleri Kitab, Sünnet ve Sahâbîlerin icmâ'ına dayanan hükümlerle fıkhî düşünceyi geliştirmişlerdir.

(*) **Şemsuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Makdisi. Çeviren.**

ENDÜLÜS'DE ZÂHİRÎ MEZHEBİ

Zâhiri mezhebi, Doğu İslâm memleketlerinde söndüğü sıralarda Endülüs'de gittikçe kuvvetleniyordu. Şüphesiz bu, Endülüs'teki mensuplarının çokluğu ile değil, kuvvetli tefekküre sahib bir âlimin ortaya çıkışı ile oluyordu. Allah, bu âlime tasvir kabiliyeti olan bir kalem, kuvvetli ve keskin bir dil ihsan etmiştir. İşte bu âlim İbni Hazm el-Endelüsi'dir. İbni Hazm, Zâhirî mezhebinin, Kadı Ebu Ya'lâ vâsıtasıyla Hanbeli mezhebi tarafından sıkıştırıldığı bir sırada ortaya çıkmış, Zâhirî mezhebini şiddetle savunarak yaymaya çalışmış ve bu mezheb uğrunda göz kırpmadan mücadele etmiştir. Bu her iki fakih de aynı çağda yaşıyorlardı. Bunlardan Ebu Ya'lâ 458, İbni Hazm de 456 H. yılında ölmüştür.

Fakat Zâhiri mezhebi, Doğu İslâm ülkelerinden Batı İslâm ülkelerine nasıl gelmiş ve Endülüs'e hangi yolla girmiştir? Mağrib ve Endülüs'de geniş bir yayılma sabası bulunmamakla beraber, Zâhirî mezhebinin tohumları bu iki ülkede filizleniyordu. Hattâ Dâvûd ez-Zâhirî'nin hayatta olduğu günlerde bu mezhebin metodu buralara gelmişti. Çünkü Hicrî üçüncü yüzyılda Kurtuba âlimlerinden seçkin bir topluluk, Doğu İslâm memleketlerine gelmiş, buraların ilim ve feyzinden istifade etmiştir. Bunlardan bazısı Ahmed b. Hanbel ve çağdaşı Dâvûd b. Ali b. Halef gibi şahsiyetlerle görüşmüştür. Bunlar arasında devlet katında büyük mevki' sahipleri de vardı.

İşte bu bilginler, şarktan getirdikleri sünnet ve rivayet ilmini Endülüs'de yaymışlardır. Aynı zamanda bunlar Şarkın mezheplerini de birlikte götürmüşlerdir. Dolayısıyla Endülüs'de de Zâhirî mezhebini yaymak isteyenler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Kadı ve Endülüs Hatibi Munzir b. Said el-Ballûti (öl. 355 H.) gelir. Belki de bu ülkede Zâhirî mezhebi Hanefî, Şafiî ve Hanbeli mezheblerinden daha geniş adımlarla ilerliyordu. Çünkü bu mezhebi yayan bilginler vardı. Bunlar arasında İbni Hazm'in Zâhirî mezhebini öğrendiği bir bilgin vardı ki adı, Mes'ud b. Süleyman b. Müflit Ebi'l-Hıyar (öl. 426 H.) dir.

İbni Hazm el-Endülüsî'nin istinatgâhı işte bu hocası Mesud'dur. İbni Hazm, onu daima hür fikirli ve hiçbir mezhebe bağlı olmayan bir üstadı olarak anardı. Adı geçen Mes'ud b. Süleyman, esasen hiçbir mezhebin taklidini doğru görmezdi. Dâvûd ez-Zâhirî'nin metoduna sahipti. İstidlâl konusunda Zâhirîlerin yolundan giderdi. O, mütevâzi idi. İlmi, nerede ve kimde bulursa bulsun, öğrenmek isterdi. Âlimin beşikten mezara kadar ilim tahsil etmesi gerektiğine inanırdı. İşte bu zat, Endülüs içlerinde, dar bir çerçeve dahilinde de olsa, Zâhirî mezhebini yaymaya başlamıştır.

Dâvûd'un fer'i fıkıh mes'eleleri üzerinde yazmış olduğu kitaplar, tamamen hadis ve sünnetlerden ibaret idi. Kendisinden sonra öyle dâhî bir fakih geldi ki o, bu mezhebi delillere dayanarak müdafaa etti ve adını ebedileştirdi. Bu fakih, bazan Dâvûd'a muhalefet, bazan da muvafakat etmiştir. Fakat her iki halde de onun metodunu desteklemiştir. Dâvûd'un eserleri kaybolduktan sonra onun mezhebini yeniden canlandıran bu ikinci imam, İbni Hazm'dir.

İBNİ HAZM VE ZÂHİRÎ MEZHEBİ

İBNİ HAZM

(384 — 456 H.)

Asıl adı Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm b. Galib b. Salih b. Ebî Süfyan b. Yezid olup künyesi Ebu Muhammed'dir. O, eserlerinde kendisinden bu künye ile bahseder. Kısaca İbni Hazın denmekle meşhurdur. Babası Ahmed (*), Endülüs Emevî Devletinde mühim mevkii olan bir âileye mensuptur. İbni Hazm, kendisinin İran asıllı bir âileye mensup olduuğnu, İran menşeli olan dip dedesinin, Muaviye'nin kardeşi Yezid b. Ebî Süfyan'ın azatlısı bulunduğunu söyler. Buna göre o, velâ' (azatlı olma) yönünden Kureyşli, milliyet yönünden de İranlıdır. İbni Hazm, bu velâ' sebebiyle Emevîlere fazla bağlılık gösterir, onları sevmeyenleri sevmez ve dostlarına karşı dostluk gösterirdi. Bu, İbni Hazm'in en bariz sıfatı olan vefâkârlığından ileri geliyordu.

İbni Hazm, nesebine dil uzatanlara aslâ hak vermez. Ebu Mervan b. Hayyan, İbni Hazm'in soyca İranlı oluşunu inkâr etmiş ve tam olarak soyunun belli olmadığını söylemiştir. Ona göre bu âilenin durumunu yükselten İbni Hazm'in babası Ahmed'dir. Fakat biz, İbni Hazm'in kendi nesebi hakkında verdiği bilgiyi yalan sayamayız. Çünkü o, kendi soyunu herkesten daha iyi bilir. Âilesi, Emevî hânedânına hizmete devam etmiş, Emevîler Endülüs'e geçip bir devlet kurdukları zaman bu âile de onlarla birlikte buraya gelmiştir.

İbni Hazm'in dip dedesi, Yezid b. Ebî Süfyan ile velâ' akdettiğine göre, onun âilesi çok eski tarihlerde İslâm Dînini kabul etmiştir. İbni Hazm'in Hıristiyan bir âileye mensup olduğuna ve âilesinin yakın bir tarihte müslümanlığı kabul ettiğine ve Leble'nin Arap olmayan unsurlarından olduğuna dair İbni Hayyan'ın ileri sürdüğü iddia önemsizdir.

(*) Tam adı Ebu Amr Ahmed b. Hazm'dir (öl. 402 H.). Âlim, edip, âdil ve iyi bir idareci olan bu zat bir kaç defa vezirlik mevkiine yükselmiştir.

DOĞUMU VE GENÇLİĞİ

Araştırıcı, hiçbir ilim adamının kendi doğumu tarihini kesin olarak belirttiğini göremez. Fakat İbni Hazm, kendisinin doğum tarihini yalnız günü, ayı ve yılı ile değil, tam saatı saatına tesbit etmiştir. İbni Hazm kendisi, Kadı Sâid'e [1], 384 H. yılı Ramazan ayının son günü, şafak söktükten sonra ve güneş doğmadan önce dünyaya geldiğini yazmıştır. Bu, mensup olduğu âilenin çocuklarının doğumuna çok önem verdiğini gösterir. Elbette bu da fikri bir terakkinin eseridir.

İbni Hazm, o çağda hem Avrupa'nın ilim merkezi olan, hem de bağrında ilim, marifet, umran ve medeniyyet hazinelerini taşıyan ve İslâm'ın medeniyyet merkezlerinden biri bulunan Kurtuba'nın doğu kesiminde dünyaya gelmiştir.

İbni Hazm, devlet katında büyük mevkii olan zengin bir âile muhitinde büyümüştür. Fakat o, mevki' ve mal peşinde koşmamak ve ilim tahsil etmekle yükselmiştir. İlmi, bizzat ilim olduğu için tahsil etmiştir. Rivayet edildiğine göre İbni Hazm el-Muvatta'ı şerheden el-Bâci (*) ile bir münazarada bulunmuştur. «Nefhu't-Tib»'de bu münazara şöyle anlatılır:

el-Bâci;

— «Benim ilim tahsilindeki himmetim senden daha büyüktür. Çünkü sen, ilmi altından yapılmış lâmba ışığında ve her türlü imkânlar içerisinde tahsil ettin. Ben ise onu, çarşıdaki kandilin ışığı altında tahsil ettim.» dedi.

İbni Hazm de;

— «Bu söz senin lehine değil aleyhinedir. Çünkü sen ilmi, halini benim halime çevirmek için tahsil etmişsin. Ben ise onu, bildiğin ve söylediğin şartlar içerisinde tahsil ettim. Onunla sadece dünya ve âhrette ilmi bir yüceliğe erişmek istedim» dedi. [2]

İbni Hazm, işte böyle yüksek ve zengin bir âilede doğup büyümüştür. O, önce Kur'an-ı Kerim'i hıfzetmiştir. Kendisi, Kur'an'ı evlerinde hıfzettiğini ve O'nu kendisine kadın yakınlarıyla câriyelerin hıfzettirdiğini söyler. [3]

Bu kadınlar, İbni Hazme okuyup yazmayı ve güzel yazı (Hat) sanatını öğrettikleri gibi, onun yalnız eğitim ve öğretimiyle uğraş-

---

(1) **Bu zat, Kadı Sâîd b. Ahmed el-Ceyyânî el-Endelüsi (öl. 426 H.) dir.**

(*) **Tam adı, Ebu'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Esed el-Bâcî'dir. Bu zat, takriben 480 H. yılında ölmüştür. Çeviren.**

(2) **el-Makkarî, Nefhu't-Tîb, c. VI, s. 202, Ferid Rifâî neşri.**

(3) **Tavku'l-Hamâme, s. 50, Kahire baskısı.**

mamışlar, aynı zamanda onu çucukluk ve gençlik çağının şiddetli fitnelerinden korumak için çok titizlik göstermişlerdir. Kendisi bu hususta şöyle der:

«Ben, çocukluk ateşi ile gençlik şirretinin alevlendiği, delikanlılık çağının insanı aldattığı sırada kadın ve erkek gözcülerin yanında kapalı idim. Nefsime hâkim olup aklım yetince Ebu'l-Hasan b. Ali el-Fasi'nin yanında kaldım. Bu zat, dünyaya karşı zühd sahibi olma ve ahiret için çalışma, takvâ ve sağlam bir ibadet bakımından kendisinden öncekilerden âlim, âmil ve akıllı idi. Onun özürlü olduğunu zannederdim. Çünkü o, hiç evlenmemişti. İlim, amel, dindarlık ve takvâ bakımından onun bir benzerini görmedim. Allah, beni ondan çok faydalandırdı. Ben, kötülüğün ne demek olduuğnu, günah işlemenin fenalığını ondan öğrendim. Ebu'l-Hasan — Allah ona rahmet eylesin — hak yolunda ölmüştür.» [4]

REFAHTAN SIKINTIYA DOĞRU

İbni Hazm, câriye ve kadınların eğitimi, erkek ve âlimlerin öğretimi ile yetişmiştir. Öncekiler onun duygularını kontrol etmişler, ona Kur'an, hadis ve ince zevki öğretmişlerdir. Sonrakiler de fikri, kalbi ve ruhu ile onu âhiret işlerine sevketmişlerdir.

İbni Hazm'in hayatı mesut bir hayat idi, çetin değildi. Yani o, huzurlu ve refahlı bir hayata sahipti. İbni Hazm'in bu hayatı böyle devam etseydi, belki o, güçsüz ve önemsiz bir şahsiyet olurdu. Çünkü refahlı bir hayat, ahlâkî yönden gevşeklik meydana getirir ve kişileri arıklaştırır.

Allah Teâlâ, İbni Hazm'in muhaliflerini şiddetli müdafaası ile kayaya çarpılmış yüzler gibi şaşkına çeviren bir şahsiyet ve karakter olarak ortaya çıkmasını takdir etmiştir. Allah, onu saadet ve refah ile imtihan ettiği gibi maddi sıkıntı ile de imtihan etmiştir. İbni Hazm, onbeş yaşında iken âilesinde büyük bir sıkıntı belirmiş ve içinde bulunduğu refah, sefalete çevrilmiştir. Bundan sonradır ki âilesi ıztırap kadehini tatmıştır. Çünkü, babası Endülüs Emevi hânedânı vezirlerinden idi. Hişam el-Müeyyed (öl. 403 H.) tahta geçtiği zaman çocuktu (*). Birçok şiddetli karışıklıklar çıkmıştı. Bu sı-

---

(4) Adı geçen eser, s. 126.

(*) Hişam el-Müeyyed, Endülüs Emevi halifelerinden ikinci Hişam olup 10 yaşında iken tahta çıkarılmış ve vezirlerin elinde oyuncak edilmiştir. Onun adına Hâcibi el-Mansur devlet işlerini yürütmüş ise de, adı geçen halife Endülüs Emevî devletinin çöküşünü hızlandırmış ve 403 H. yılında öldürülmüştür. Çeviren.

rada Endülüs Emevî Halifesi, mânâsız bir isimden ibaret olmuştu. Bundan sonra Emevî hanedânı mensupları arasında şiddetli taht kavgaları başgöstermiştir. Bu konuda sözü İbni Hazm'e bırakalım. O, âilesinin maruz kaldığı durumu büyük bir tasvir gücüne sahip olan kalemiyle anlatırken şöyle der:

«Emiru'l-Mü'minin Hişam el-Müeyyed tahta çıktıktan sonra birçok felâketlere uğradık. Onun devlet erkânının tecavüzlerine maruz kaldık. Zindana atılma, sürgün edilme ve ağır para cezasına çarptırılma gibi şeylerle imtihan edildik. Fitne, alabildiğine şiddetlenip her tarafı sardı. Bu fitne, bütün insanları ve özellikle bizi, vezir olan babam ölünceye kadar bırakmadı. Biz bu haller içerisinde iken, Hicri 402 yılı Zilka'de ayının bitmesine iki gün kala Cumartesi günü ikindiden sonra babam vefat etti.»

Sıkıntı ve felâketler, İbni Hazm'in yumuşak ruhunu olgunlaştırmış ve onu güçlü bir irade sahibi kılmıştır. Bu sırada İbni Hazm âilesinin yeni evleri yağma edilmiş ve onlar da eski evlerine gitmek zorunda kalmışlardır. Daha sonra mihnet ve felâketler, kendilerini Endülüs'ün merkezi olan Kurtuba'dan Meriye'ye gitmeye mecbur etmiştir.

İLMİN YÜCELİĞİNE DOĞRU

İbni Hazm'in gençliğinin baharında âilesinin başına gelen felâket, bu âileyi izzet ve ikbalden uzaklaştırıp sürgün ve mallarının talan edilmesine maruz bırakmıştır. Fakat onu, zenginlikten fakirliğe düşürmemiştir. Çünkü, büyük bir kısmı gitmiş ise de, ellerinde kalan mal yine de az değildi. Fakat, vezir oğlu İbn Hazm, kendisi de vezir olarak yetişmek istiyordu. Çünkü o devirde veraset kanunu, kan ve şekil verasetine inhisar etmiyor, makam ve iş verasetini de içine alıyordu.

Bu felâketler, İbni Hazm'i yalnız ilme yöneltmiştir. O, yalnız ilimle yücelik duyardı. Gerçi hayatına bir ara siyaset de karışmıştır. Fakat bu, geçici ve Emevîlere karşı gösterdiği vefakârlığın bir neticesi olmuştur.

İbni Hazm ilme yönelmiştir. Âilesi de onun için ilim yolunu kolaylaştırmıştır. O, küçük iken ilmi tatmıştı. Büyüdüğü zaman da ruhunda ilmin zevkini duyuyordu. Bu yüzden o, kendisini ilme vermiştir.

İbni Hazm, önce Kur'an ilmine, sonra hadis rivayetine ve din

ilmine yönelmiş, bütün bu ilimlerde en yüksek mertebeye ulaşmıştır. Daha sonra da fıkha yönelmiştir. Fakat gençliğinde kendisini tamamen fıkha vermemiştir. Ancak o çağda dil, hadis, Kur'an, hikmet ve felsefe gibi ilimlerde meşhur olan kimselerin kültürüne yetecek kadar fıkıh öğrenmiştir.

O, önce fıkhı, İmam Mâlik'in mezhebine göre öğrenmiştir. Çünkü Endülüs ve Kuzey Afrikalıların mezhebi bu idi. Zehebî'nin «Tezkiratu'l-Huffaz»ında bir çağdaşmdan şöyle rivayet edilir: «Biz Belensiye (Valansiye)'de Mâlikî mezhebine göre okuyorduk. Bir gün Ebu Muhammed b. Hazm bizi dinledi ve hayret etti. Sonra hazır bulunanlara fıkha dair şeyler sordu. Kendisine verilen cevaplara itiraz etti. Hazır bulunanlardan birisi ona; «Bu, senin şuradan buradan topladığın şeylerden değildir» dedi. Bunun üzerine İbni Hazm, kalktı gitti. Evine varıp içeri kapandı ve hiç dışarı çıkmadı. Bir ay geçtikten sonra biz oraya gittik. İbni Hazm en güzel bir şekilde münazara yaptı ve: ben hakka tâbi oluyorum, ictihad yapıyorum, hiç bir mezhebe bağlı kalmıyorum, dedi.»

İbni Hazm önce Mâlikî mezhebine yönelmiş ve okuduğu hadis kitapları arasında el-Muvatta'ı da okumuştur. Fakat Mâlikî mezhebini incelerken hür olarak hareket etmeye çalışmış, diğer fıkhî mezheblerden de bazı görüşleri almayı tercih etmiş ve herhangi bir mezhebe bağlı kalmamıştır. Şüphesizdir ki bu sırada o, İmam Şâfiî'nin «İhtilafu Mâlik» adlı kitabını okumuş, böylece onun İmam Mâlik'in usûl ve furû'a dair birtakım görüşlerini nasıl tenkit ettiğini görmüştür.

Bu sebepledir ki, Mâlikî mezhebinden Şafiî mezhebine geçmiştir. Şâfiî mezhebini incelerken Iraklılardan Abdurrahman b. Ebî Leylâ, İbni Şübrume, Osman el-Betti, kıyas fakihlerinin başı Ebu Hanîfe ve onun talebeleri Ebu Yûsuf, Muhammed b. el-Hasen, Zufer b. el-Hüzeyl ve diğerlerinin mezhebleri hakkında bilgi sahibi olmuştur.

Bu mezhebler arasında Şâfiî mezhebi İbni Hazm'in hoşuna gitmiştir. Belki de onun en çok hoşuna giden, Şâfiî'nin nass'lara sımsıkı bağlı kalışı, fıkhı nass'dan veya nassa hamletmekten ibaret sayışı, istihsan ve masâlih-i mürseleye göre fetvâ verenlere şiddetli bir şekilde hücum edişi olmuştur. Çünkü Şâfiînin ıstılahında istihsan, mesâlih'i de içine almaktadır. Şüphesiz İbni Hazm, Şâfiî'nin «İbtâlu'l-İstihsan» adlı kitabını da okumuştur (*).

(*) Şâfiî'nin bu kitabı, el-Umm'un VII. Cildinin bir bölümünü teşkil etmektedir. Çeviren.

Fakat İbni Hazm, Şâfiî mezhebinde kısa bir zaman kalmış, Dâvûd ez-Zâhirî gibi o da bu mezhebi bırakmıştır. Daha sonra tıpkı Dâvûd ez-Zâhirî gibi, Şâfiî'nin istihsanı iptal etmek için kullandığı delillerin, kıyas ve bütün re'y şekillerini iptal etmeye elverişli olduğunu kabul etmiştir.

Üstelik Endülüs'te birbirini takibeden bir kısım âlimler, Zâhirî mezhebi için bir zemin hazırlıyordu. Bilhassa İbni Hazm'in hocası Mes'ul b. Süleyman, bu konuda önemli bir adım atmıştır. Bu zühd ve takvâ sahibi ilim adamı, bütün mezheblerin nass'lara uygun düşen görüşlerini seçiyor, nass'lara dayanarak hüküm çıkarmak için ictihad yapıyor ve nass'lardan başkasına itimat etmiyordu.

GEÇİCİ OLARAK SİYASETE GİRİŞİ

Emevî hanedânı mensupları arasındaki çekişmeler sürüp gidiyordu. Babası gibi İbni Hazm de, bu hânedâna bağlı idi. Bu çekişmeler devam ederken İbni Hazm, gençliğinde babasının kendisine tavsiye etmiş olduğu yolu benimsedi. Bu da, herhangi bir tarafı diğer bir taraf aleyhine desteklemekten uzak kalmak ve tam olarak kendisini ilme vermekti. Çekişmeler, Hammûd oğullarının tahtı ele geçirmesiyle sonuçlandı. Bu Hammûd oğulları alevî idiler, Emevîlerle aralarındaki mücadele de çok eski idi.

Böyle bir netice, Emevî hânedânına bağlı olan İbni Hazm'i çok üzmüştür. Öte yandan İbni Hazm'in hem şahsı, hem de âilesi için baskı artmıştı. Çünkü İbni Hazm, Emevîlere bağlılığı ile meşhurdu. Bu kez İbni Hazm, karşılaştığı baskıya sükûnetle veya ilmî çalışmalarına devam etmekle mukabelede bulunmadı. Aksine o, diğer baskıya uğrayanlarla birlikte Emevîlerden, hak sahibi olduğunu iddia ederek, ayaklanan Murtaza Abdurrahman b. Muhammed'e katıldı. Kendisi bu konuda şöyle der: «Emiru'l-Mü'minîn Murtaza Abdurrahman b. Muhammed'in ortaya atılışı sırasında, Belensiye'ye gitmek üzere deniz yoluyla hareket ettik ve orada ona katıldık.»

İbni Hazm, bu Emevî emirini desteklemeye başlamış, fakat onun bu yardımı uzun sürmemiştir. Çünkü adı geçen Abdurrahman, kuvvetli bir orduya sahip olmadığı gibi, İbni Hammûd kadar siyaset ve tedbir sahibi de değildi. Bunun için İbni Hammûd, Abdurrahman kendi adamlarıyla askerlerini toplamadan onu öldürmek için bir düzene başvurmuş ve öldürtmüştür. Bunun üzerine ayaklanma olayı sona ermiş ve adamları onun siyasî emelini gerçekleştirecek bir kuvvet gösterememiştir. Hattâ onlar baskıya, sürgüne, esirlik ve prangaya vurulmak gibi cezalara uğramışlardır.

İbni Hazın, Abdurrahman'ın harekâtına katılmış, onunla birlikte Gırnata'yı istilâ etmek üzere yürüyüşe geçen ordu ile sefere çıkmıştır (*). Fakat Abdurrahman maksadını tamamlamadan öldürülmüştür. Böylece İbni Hazm, yenilgiye uğramış bir kimsenin âkıbetine maruz kalmış, esir edilmiş ve bir müddet esarette kaldıktan sonra, 409 H. yılında serbest bırakılmıştır.

İLİM MİHRABINA DÖNÜŞÜ

İbni Hazm, tekrar ilme dönmüş, durumu sıkıştığı zaman terkettiği ve altı yıl kadar uzak kaldığı Kurtuba'ya geri gelmiştir. Kendisi bu konuda şöyle der: «Kurtuba'dan 404 yılı Muharrem ayının başında çıktım. Sonra oraya 409 yılı Şevval ayında geri geldim.»

İbni Hazm, sıkıntılı anlarında sığınağı olan ilme tekrar dönmüştür. Önceki gibi yine fıkıh ve hadis çalışmalarına başlamıştır. Daha sonra bu çalışmalarına dayanarak, İslâmı müdafaa etmeye, Yahudi ve Hıristiyanların İslâm etrafında meydana getirdikleri şüpheleri reddetmeye koyulmuş ve bu yönlerden İslâma çok faydalı hizmetlerde bulunmuştur.

TEKRAR SİYASETE DÖNÜŞÜ

İbni Hazm'in önceki tecrübesinden sonra siyasetten tamamen uzak olması gerekirdi. Fakat o, tekrar siyasete karışmıştır. Onu siyasete sevkeden şey, Emevi hânedânına olan bağlılığı ve âilesine iyilikte bulunan bu hânedâna yardım etmek arzusudur. Bu sırada Emevilerden birisi ayaklanmış olup Kurtuba'lılar onu 418 H. yılından 422 H. yılına kadar desteklemişlerdir. Ebu Muhammed İbni Hazm de hemen onun yardımına koşmuş ve ona vezir olmuştur. Yâkut'un «Mu'cemu'l-Üdebâ» sında şöyle denilmektedir: «Fakîh Ebu Muhammed (İbni Hazm), Abdurrahman el-Mustazhir Billah b. Hişam'ın veziri idi... Daha sonra o, Hişam el-Mu'tedd Billah b. Muhammed b. Abdilmelik b. Abdirrahman en-Nâsır'ın veziri olmuştur».

Adı geçen Hişam'a Kurtuba Vâlisi İbni Cehver, 418 H. yılında bi'at etmişti. Hişam, Lâride'de idi. Burada üç yıl kalmış, sonra Kurtuba'ya gelmiş ve 422 H. yılında hal'edilmiştir. Bu zat, Endülüs Eme-

---

(*) Bu sırada İbni Hazm, Abdurrahman'ın veziri idi. Çeviren.

vî hükümdarlarının sonuncusudur. el-Makkarî onun hal'edilişi hakkında şöyle der:

«Ordu, onu, 422 H. yılında hal'etti. O da Lâride'ye kaçtı. 428 H. yılında öldü. Böylece Emevi devleti yer yüzünden silinip gitti. Mağrip'de hilâfet tesbihi dağıldı. Halifelerden sonra Tevaif-i Mülûk ortaya çıktı. Berberi, Arap, Mevâlilerden emir ve reisler her tarafa dağılarak ülkeyi paylaştılar.» [5]

Hilâfet adına hükümran olan Emevî hânedânı yer yüzünden silindi. Bu hânedânın ortadan kalkışı, İbni Hazm'in kesin olarak ilme yönelmesine, kendisinin ve âilesinin bundan sonra siyasi nüfuz sahibi olmaktan ümidini kesmesine sebep oldu. Onun ilme dönüşü, İslâm için çok hayırlı olmuştur. Siyasi nüfuz bakımından ümit kırıklığına uğraması ise, vücutça hastalanmasına, ruhi bir perişanlığa düşmesine ve insanlardan uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden İbni Hazm'in yazılarında daima bir hiddet göze çarpar.

YAŞAYIŞI

İbni Hazm, zenginlerin yaşayışına benzer bir hayat sürmüştür. Onun çiftlikleri vardı. Gerçi İbni Hazm, âilesinin bazı mâli gelirinden mahrum kalmıştır. Fakat bu, kendisini fakirliğe düşürmemiş veya o, zenginliğini kaybetmemiştir. Şu kadar ki İbni Hazm, kaybettiği şeyleri acı acı ve üzüntü ile anlatır. Bir arkadaşına göndermek üzere kaleme aldığı «Tavku'l-Hamâme» adlı kitabının sonunda şöyle der:

«Sen biliyorsun ki zihnim karışık ve gönlüm muztariptir. Çünkü; biz yurttan uzak düşmüş ve vatandan kovulmuşuz. Zaman değişmiş, sultanın zulmüne uğramışız. Arkadaşlar değişmiş, vaziyetler kötüleşmiş, günler bambaşka olmuş, bolluk gitmiş, yeni ve eski bir şey kalmamış, baba ve atalarımızın kazandıkları yok olmuş, vatanda gurbet başlamış, mal ve mevki' gitmiş, bütün düşünce âile ve çocukları korumakla meşgul, âile yurduna dönme ümidi yok, zaman ile boğuşmak ve kaderdekileri beklemek çok acıdır. Allah, bizi ancak şekvâsı kendisine olanlardan etsin, bizi yine alıştığımız o nimete kavuştursun. Onun bize bıraktığı aldığından çoktur. İhsanları bizi kuşatmaktadır. Bize verdiği nimetler sayısız olup şükrü ödenemez. Her şey onun lutuf ve ihsanıdır. Bizim kendi üzerimizde bir hükmümüz yoktur. Biz O'ndanız, dönüşümüz de O'nadır. Emanet

(5) el-Makkarî, Nefhu't-Tıb, c. IV, s. 50.

olan her şey, emanet sahibine dönecektir. Önce de sonra da, başlangıçta da sonuçta da hamd O'nadır.» [6]

Bu metinden anlaşılıyor ki İbni Hazm, zamandan şikâyet etmektedir. Fakat, bunda teslimiyet de vardır. Bu metin gösteriyor ki İbni Hazm'in elinde kalan malı ihtiyacından fazla olup kaybettiği mal kendisini maîşet sıkıntısına düşürmemiştir. Belki şikâyet ettiği şey, mevkiini kaybedişidir. İşte tatmış olduğu acı budur. Bu ise, nüfuzlu bir âilede doğup büyüyen ve sonra da bundan mahrum olan kimselerin duyacağı şeydir. Bununla beraber İbni Hazm, dünya mevkiine karşılık günümüze kadar kendisini ebedîleştiren ilim mevkiine sahip olduğu halde vezirlik ve saltanatlı günlerini unutamamıştır.

SEYÂHATLERİ

Cennet misali Endülüs şehirlerinde İbni Hazm seyâhatlere başlamış, nereye gelmişse orada kolayca oturma ve refahlı bir yaşayış imkânına kavuşmuştur. O, bu seyâhatleri sırasında kendi fıkıh ve görüşlerini yaymıştır. Arapçaya hâkim oluşu; hikmet, felsefe ve cedel metodlarını bilişi, her yerde gençleri kendisine çekiyordu. Dolayısiyle gençler, İbni Hazm'in etrafını çeviriyor, görüş ve fikirleri de onları sarıyordu. İbni Hazm'in görüş ve fikirleri onların düşüncelerinde gözle görülür bir tesir icra ediyordu. Bu seyâhatler, İbni Hazm'in hem rûhunu huzura kavuşturuyor, hem de kendi fikrini yaymasına vesile oluyordu.

İbni Hazm, bu seyahatlerinin birinde el-Bâcî ile karşılaşmış ve aralarında fıkhî münakaşalar olmuştur. el-Makarrî, onların bu karşılaşmalarını naklederken şöyle der:

«O, (el-Bâcî Endülüs'e) gelince İbni Hazm'in gözlerinde bir parlaklık görmüştür. Ancak İbni Hazm mezhebin dışına çıkıyordu. Endülüs'de onun ilmiyle kimse meşgul olmuyordu. Fakihler onunla mücadele etmekten âciz kalmışlardı. İbni Hazm'in görüşlerine câhil halktan bir zümre bağlanmıştı. Mayorka adasına gelince ilmî sahâda buranın reisi olmuş ve Mayorka'lılar ona bağlanmışlardı. Ebu'l-Velîd (el-Bâcî) gelince halk bunu kendisine haber vermiş, o da İbni Hazm'in yanına varıp münazaraya tutuşmuş ve onun yanlışlarını ortaya koymuştur. el-Bâcî'nin böyle onunla bir çok münazara meclisleri vardır.» [7]

---

(6) Tavku'l-Hamâme, s. 154, Kahire baskısı.
(7) Nefhu't-Tîb, c. VI, s. 176, Ferid Rifâî neşri.

Bu münazaralar, İbni Hazm'in olgun bir yaşa gelmesinden sonra, yani gençlik çağını aşıp orta yaşlarına ulaştığı zaman olmuştur. el-Bâci'nin Endülüs'e ancak, 440 H. yılında gelmiş olduğu tesbit edilmiştir. Buna göre işaret ettiğimiz münakaşalar bu tarihte cereyan etmiştir ki, İbni Hazm bu sırada elli yaşını geçmişti.

İbni Hazm, birçok emîrlerin yardımından mahrum olmuştu. Ona, ancak arkadaşları ve vâlilerden bazı bilginler destek oluyorlardı. İbni Hazm'in Mayorka adasındaki ikameti, buradaki ilmî riyaseti ve bura halkının kendisine hayranlığının sebeplerinden birisi, onun arkadaşı Ahmed b. Raşik (öl. 440 H.)'in Mayorka vâlisi oluşudur. Bu vâli, İbni Hazm'i desteklemekte ve ona yardım etmekteydi.

Adı geçen vâlinin ölümünden sonra İbni Hazm'in durumu hükümet yanında zayıflamış, geldiği her yerde olduğu gibi burada da fakihler İbni Hazm aleyhinde tezahürata başlamışlardır. Bu maksatla Ebu'l-Velid el-Bâci'den medet umumuşlardır. Bunun üzerine el-Bâcî, İbni Hazm ile münakaşa etmiş ve İbni Hazm'in fikirlerini hazmedemiyenlerin iddiasına göre el-Bâci onu yenmiştir.

İbni Hazm Mayorka'dan münakaşada yenilmiş olarak değil, kendisini destekleyen yardımcıyı kaybettiği için gitmiştir. el-Bâcî'nin bu galibiyeti, huccet ve burhana değil, bilâkis adamlarının sayıca çokluğuna bağlıdır.

İbni Hazm'i fakihlerin suçladıkları şey; Mâliki mezhebine muhalefet edişi, hattâ bu mezhebe saldırışı ve re'yi fıkhi bir metod olarak benimseyen fakihlerin büyük çoğunluğunun görüşlerini şiddetle yere çalışıdır. Çünkü İbni Hazm, yalnız nass'lara dayanıyor, kendi hesabına sadece nass'ların fıkıh olduğunu ve bunlardan başka bir fıkıh bulunmadığını söylüyordu. Ona göre aklın bu nass'ları anlamaktan başka bir vazifesi yoktur. Eğer akıl, nass'lardan ileri giderse ortaya koyacağı şeylerin şer'î hüküm olması mümkün değildir.

İbni Hazm, Mayorka'dan ayrıldı ve diğer Endülüs şehirlerinde dolaşmaya başladı. Kitaplarını da yanında taşıyordu. Dili ve kalemi son derecede keskin ve kuvvetli olan İbni Hazm, inandığı şeyleri şiddetle ve fütursuzca savunuyordu.

KİTAPLARININ YAKILIŞI

İbni Hazm, Endülüs'te hayli dolaştıktan sonra 439 - 464 H. yıllarında iktidarda olan el-Mutazıd b. Abbâd'ın hükümdarlığı zamanına rastlayan senelerini İşbiliye'de geçirmiştir.

el-Mutazıd, artık ihtiyarlamış olan bu büyük âlime hiçbir saygı

duymamıştır. Hattâ ona kin beslemiş ve ruhî bir ceza tatbik etmiştir ki, bir âlim için bundan daha fena bir ceza düşünülemez... İşte bu ceza, onun kitaplarını yaktırmak olmuştur. Şukadar ki birçok tecrübelerle karşılaştıktan, kaderin acı ve tatlı şerbetlerini içtikten sonra bu felâketin gelişi onu fazla üzmemiştir. Bunları ve adı geçen el-Mutazıd'ın soyunu kısaca anlatmak istiyoruz: el-Mutazıd, Kadı Ebu'l-Kasım Muhammed b. İsmâil b. Abbad el-Lahmi'nin oğludur. Abbad oğulları hânedânının kurucusu adı geçen kadıdır. İşbiliye'liler onu, Hammûd oğulları devrinde ve bu hânedânın zayıflaması üzerine emîr olarak ilân etmişlerdir. Bu zat, İşbiliye ve çevresini, ulemâ ve ileri görüşlü kimselerden seçilerek kurulan bir **şûrâ meclisi** ile idare etmiş, memleket işlerini, 439 H. yılında ölünceye kadar güzel bir şekilde yürütmüştür.

Bundan sonra işbaşına gelen oğlu el-Mutazıd, şûrâ meclisinden yardım görerek babasının yolunu takip etmiştir. Fakat birden bire istibdat hevesine kapılmış ve şartlar da kendisine yardım etmiştir. Lâkin o, bu istibdat fikrini nasıl gerçekleştirecekti? Babası, gücünü millet tarafından seçilen bir meclisin iradesinden alıyordu. O, iktidarı eline aldığı zaman Emevi ve Abbasilerde olduğu gibi soyca her hangi bir hilafet hânedânına mensup değildi. Bununla beraber o, bu makamı ele geçirmesinde beis görmemişti. Çünkü, iktidarı Emevi halifelerinden Hişam b. el-Hakem el-Müeyyed'den aldığını ve bu zatın hâlen yaşadığını iddia ediyordu. Halbuki adı geçen Hişam, 422 H. yılında ölmüştü. Söylendiğine göre yukarıdaki iddia, el-Mu'tazıd'ın babası olan kadı (Ebu'l-Kâsım Muhammed b. İsmâil) tarafından ortaya atılmıştır. Ekseriyetin kanaatına göre ise, bu iddiayı el-Mu'tazıd kendisi ortaya atmıştır.

Böyle bir uydurmaca karşısında İbni Hazm susamazdı. Bu iddia onun bağlı olduğu insanları ilgilendiriyordu. Bu sebepten o, «Naktu'l-Arûs» adlı küçük eserinde keskin diliyle bu iddianın iç yüzünü ortaya dökmüştür. İbni Hazm, bu eserinde şöyle demektedir:

«Öyle bir uydurmaca ki, tarihte bunun misli görülmemiştir. Hişam b. el-Hakem el-Müeyyed'in ölümünden 22 sene sonra Husrilerden bir adam çıkıyor ve kendisinin Hişam olduğunu iddia ediyor, kendisine bi'at ediliyor, bütün Endülüs minberlerinde muhtelif, zamanlarda onun adına hutbeler okunuyor, onun için kanlar dökülüyor ve ordular birbirine giriyor.» [8]

İşte el-Mu'tazıd veya babası, adı geçen Hişam namına hükümdarlık yapıyorlardı. İbni Hazm ise bunların iddiasını açıkça çürütü-

---

(8) Naktu'l Arûs, s. 83, Prof. Dr. Şevki Dayf neşri, 1951.

yordu. el-Mu'tazıd da şiddetli ve katı kalbli bir insan olup gayesini gerçekleştirmek için onu yolundan hiç bir duygu alıkoymuyordu. Hattâ o, bu yolda oğlunun kendisine suikast hazırladığını öğrenince onu dahi öldürtmüştü. el-Mu'tazıd, kendisinin aleyhinde atıp tutan kör bir şahsın malını müsadere etmiş, o da Mekke'ye kaçıp Beytu'l-Haram'da el-Mu'tazıd'a beddua ederek yine aleyhinde bulunmuştur. el-Mu'tazıd da birini gönderip onu zehirleterek öldürtmüştür.

İbni Hazm'in kitaplarını yaktıran işbu el-Mu'tazıd'dır. Fakat, bu işi nasıl gerçekleştirmiştir? Her yerde âlimler, İbni Hazm'in görüşlerine karşı tahammülsüzlük gösteriyorlardı. Bilhassa onun İmam Mâlik'in görüşlerine hücum edişi, Şark ve Garb fakihlerinin büyük çoğunluğuna aykırı bir içtihad metoduna sahip oluşu düşmanlarını artırıyordu. Yukarıda gördük ki, İbni Hazm, Mayorka'dan âlimlerin gazabına uğrayarak uzaklaşmıştı. Elebette İşbiliye'de de böyle bir gazabla karşılaşacaktı.

Burada, bu büyük âlimin inancı uğruna karşılaştığı ikî çeşit gazabın mevcudiyetini görüyoruz:

1 — Âlimlerin gazabı,

2 — Emîrin gazabı.

Çünkü İbni Hazm, Emîrin kendisinin veya babasının ortaya attığı Hişam adına hükûmet iddiasını ibtal ederek, onun iktidarını çürütüyordu. Emîr, bunun intikamını elbette alacaktı. O, bunu gerçekleştirmek için âlimleri müdafaa kisvesine büründü ve İbni Hazm'in kitaplarını yaktırdı. Zira âlimler, onun kitaplarını tanımıyorlardı. İbni Hazm için kitaplarının yakılması en büyük işkence sayılmıştı. Fakat o, bu ruhî işkencenin altında kalacak bir kimse değildi... O, muarızlarının, kâğıtları yaktıklarını, aslında kitaplarından hiçbir şey yakamadıklarını söylemiştir.

Bundan anlaşılıyor ki, İbni Hazm'in kitaplarının bütün nushaları yakılmamıştır. Çünkü talebeleri, her yerde onun kitaplarını muhafaza ediyorlar ve nushalarını çoğaltıyorlardı.

LEBLE'DEKİ ÇİFTLİĞİNE DÖNÜŞÜ

Âlimler, İbni Hazm'in ilmine karşı çekemezlik göstermişler, emîrler de onun ahlâkını ve kuvvetli cesaretini hazmedememişlerdir. İbni Hazm bundan dolayı çok yer dolaşmış, ilmini gençler arasında yaymış ve her yerde âlimlerin kin ve kıskançlıklarıyla karşılaşmıştır. Emirlerden onu destekleyen çok az olmuş; ekseriyâ emîrler ona değil, âlimlere yardım etmişlerdir. İbni Hazm'i öyle güç bir

duruma sokmuşlardır ki nihayet o, âilesinin Kurtuba'ya gelmeden önceki memleketi olan küçük bir köye (*) sığınmıştır. Burası Leble bölgesinde olup orada İbni Hazm'in bir çiftliği vardı. O, kendisini burada sükûnet ve huzur içerisinde ilmi araştırmalara vermiştir. Fakat, bir çok eserlerinde görüldüğü gibi devamlı bir üzüntü içindeydi. Yanına gençler gelip onu dinliyorlar ve kendisinden ilim tahsil ediyorlardı. İbni Hayyan bu konuda şöyle der:

«Melikler (Emirler), İbni Hazm'i kendilerine yakın yerlerden uzaklaştırıyorlar ve memleketlerinden sürüyorlardı. Nihayet onu yalnızlığa mahkûm ettiler. O da, Leble çölündeki memleketinin toprağını tercih etmiş ve burada 456 H. yılında ölmüştür. İbni Hazm, burada tamamen serbest idi. Onların (âlimlerle emirlerin) kendisiyle bir ilgisi yoktu. O, memleketin vahalarından kendisine gelen ve ondan umumi olarak istifade etmek isteyenlerle hiçbir şeyden korkmayan genç talebelerine ilmini öğretiyordu. Onlara hadis rivayet ediyor, fıkıh anlatıyor ve bunları yetiştiriyordu. O, ilimle meşgul olmayı, telife devamı ve çok eser yazmayı elden bırakmıyordu.» [9].

Kısaca, İbni Hazm sürgün edilmiş fakat, ilmi gizlenememiştir. İbni Hazm'i sürgün edenler ve nihayet onu köyünde oturmaya mecbur kılanlar, ondan fışkıran ilim nurunu söndürmek istemiştir. Allah da bu ilmi tamamlamayı murad edip öğrenmek isteyenlere onu müyesser kılmıştır. Tarih, İbni Hazm'i sürgün edenlerin adını silmiştir. Onun ismi ise bütün müslüman âlimleri, hattâ bütün insanlar arasında olanca parlaklığı ile yaşamaktadır.

İbni Hazm mal ve büyük bir nüfûza vâris olmuş, vezirlik makamına gelmiş, fakat bunların hepsi tarih içinde kaybolup gitmiş, sadece onun âlimlik sıfatı, tarihin karanlıklarını yararak günümüze kadar gelmiştir (*).

(*) Bu köy, Leble Nahiyesinin «Manta Lişam» köyü olup İbni Hazm'in âilesi buradan neş'et etmiştir. Çeviren.

(9) Mu'cemu'l-Udebâ, c. XII s. 248, Rifaî Neşri.

(*) İbni Hazm, 28 Şaban 456 (15 Ağustos 1064 M.) da köyünde ölmüştür. Oğullarından Ebu Râfi' el-Fazl (öl. 479 H.), Ebu Üsâme Yakub ile Ebu Süleyman el-Mus'ab, babalarının ilmini yaymak için çok çalışmışlardır. Çeviren.

ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

İlim adamının kabiliyet ve istidatları, onun ilmi şahsiyetini meydana getiren ilk unsur ve ilk kaynaktır.

Allah, İbni Hazm'e ilim nurundan faydalanması için gerekli sıfatları ihsan etmiştir. Bu sıfatların başında onun güçlü bir hafızaya sahip oluşu yer alır. O, Peygamber (S.A.V.)'in hadislerini kolayca hıfzetmiş ve bu konuda büyük hâfızlar mertebesine yükselmiştir. Peygamber (S.A.V.)'in hadislerinin yanında sahâbi ve tâbiilerin fetvâlarını da hıfzetmiştir. Çağdaşları onun güçlü hâfızasına ve geniş ihatasına hayran kalmışlardır.

İbni Hazm, böyle bir hâfıza gücüne sahip olmakla beraber, sürat-i intikal ve hazır cevaplılık bakımından da mükemmeldi. İhtiyaç duyduğu zaman buluşları kendiliğinden meydana çıkar, mücadele ve münazaralarda ona yardımcı olurdu. O, hem hasımlarını, hem de onları destekleyen emirleri perişan ederdi.

Bu ilmî iki meziyetinin yanında İbni Hazm, derin bir tefekkür sahibi olup mânâ ve hakikat denizlerine dalardı. Biz bunu, onun İslâm fırkalarını, din ve mezhebleri inceleyişinde açıkça görebiliriz. Kezâ, bunu, insan ruhlarını aşk yönünden derin bir şekilde tahlil eden «Tavku'l-Hamâme» (*) adlı eserinde görebiliriz. «Müdâvâtu'n-Nufûs» (**) adlı eserinde de onun bu tefekkürünü bulmak mümkündür. Hattâ bu son eseri, insan nefsini tahlil bakımından onun tefekkür derinliğini daha iyi göstermektedir. Kendilerini beğenenleri tasvir ederken o, cidden takdiri değer... İbni Hazm birine, kendisini insanlardan üstün görüş sebebini sorar ve neticeyi şöyle anlatır:

«Bir kimsenin kendisini üstün görüşünün ve insanları küçümseyişinin sebebini yumuşaklıkla sordum. Onun: ben, hürüm hiç kimsenin kölesi değilim, sözünden başka bir şey söylemediğini gördüm. Ona; gördüğün insanların çoğu bu fazilette seninle eşittir; onlar da

(*) Bu isim, «Güvercin Gerdanlığı» anlamına gelmektedir. Çeviren.
(**) Bu isim de «Ruhların Tedâvisi» anlamındadır. Çeviren.

senin gibi hürdürler, dedim. Onda daha fazla bir şey bulamadım. Bundan sonra, bu gibi insanların hallerini ve bu hallere bağlılıklarını araştırmaya koyuldum. Bu hususta onların böyle bir gurura kapılmalarının sebebini öğrenmek için yıllarca düşündüm. Hâlâ da onların hallerinden, maksat ve sözlerinden ortaya çıkan ruhlarındaki gizli şeyleri araştırıyorum. Neticede onların üstün bir akla ve esaslı bir görüşe sahip oldukları anlaşıldı. Eğer zaman, onların ayaklarını bıraksa ve imkân bulsalar, memleketleri güzel bir şekilde idare ederler. Kendilerinin diğer insanlardan üstün oldukları anlaşılır. Onlar, mal sahibi olsalar bunu gayet güzel idare ederler. İşte böyle imkânlardan yoksun oldukları için kendilerini kibir ve gurur istilâ etmiştir» [10].

Allah, İbni Hazm'e işte bu akli kabiliyetleri ihsan etmiştir. İbni Hazm, bu kabiliyetlerinin Allah vergisi ve ilâhi bir nimet olduğuna, bunun için Allah'a hakkıyla şükretmesi gerektiğine; eğer o, Allah'a şükretmezse bu nimetleri veren Allah'ın onları geri alması tehlikesiyle karşılaşacağına inanırdı. Bu sebepten İbni Hazm, kabiliyet ve istidatlarıyla gurur duyan ve insanlara üstünlük satan kimseleri kınardı. O, — Allah kendisinden razı olsun — bu konuda şöyle der:

«Eğer sen ilmine hayranlık duyuyorsan, bil ki, bu ilimde senin herhangi bir fonksiyonun yoktur. O, sadece Allah vergisidir. Onu sana Allah vermiştir. Buna Allah'ı gazaplandıracak bir şeyle karşılık verme. Bakarsın ki Allah onu, imtihan ettiği bir şey vâsıtasıyla unutturuverir. Böylece bildiğin ve öğrendiğin her şeyi kaybedersin. İlim, zekâ, her türlü istidlal ve doğru araştırma sahibi olan Abdulmelik b. Turayf bana şöyle haber verdi: Ben büyük bir hâfızaya sahip olup hemen hemen işittiğim hiç bir şeyi unutmaz ve bunların tekrarına ihtiyaç duymazdım. Bir defa deniz yolculuğuna çıkmıştım. Bu sırada geçirmiş olduğum şiddetli bir korku hâfızamdaki şeylerin çoğunu unutturdu ve hâfıza gücümü fena şekilde bozdu. Bundan sonra sahip olduğum hâfıza ve zekâyı bir daha bulamadım. Ben (İbni Hazm) de, bir hastalığa yakalandım. İyileştiğim zaman hâfızamdaki bir çok şeyleri kaybettim. Bunlara, ancak yıllardan sonra kavuşabildim.»

İbni Hazm böyle bir imanla ilme yönelmiş, bunu izzet ve şerefin esası olarak kabul etmiş ve bundan bol bol nasibini almıştır. Aynı zamanda o, ilme ihlas ile yönelmiştir. Esasen ihlas, İbni Hazm'in sıfatlarının en seçkini idi. İhlas, hikmetin nuru ve hakikatın yoludur.

---

(10) Müdâvâtu'n-Nüfûs, s. 61, Şam baskısı.

İbni Hazm'in sahip olduğu belli başlı sıfatı açık sözlülüğü idi. Onun bu sıfatının teşekkülünde en büyük rolü oynayan ihlasıdır. O, hak olduğuna inandığı şeyi, neticesi ister iyilik ister kötülük olsun, açıkça söylerdi. Çağdaşları onun söz ve kalemle görüşlerini ilân ederken çok şiddetli olduğunda ittifak etmişlerdir. Nitekim kitapları buna şahitlik etmektedir. Hattâ çağının âlimleri, İbni Hazm hakkında; O, ilmi öğrenmiş, fakat ilmin siyasetini öğrenememiştir, demişlerdir.

İbni Hazm sarahat (açık sözlülük) bakımından böylesine şiddetli olduğu halde zararsız şeylerde insanlarla anlaşmanın zarûretine inanırdı. Allah'ın gazabına sebep olmayan şeylerde insanlarla dostça münasebetler kurardı. Aksi takdirde muhalifini, Allah'ın rızâsını kazanmak için taştan taşa çalardı. İbni Hazm'in bu husustaki şu satırlarını birlikte okuyalım:

«Arkadaşa muhalefet'den, az - çok dünya ve âhiretine zararı olmayan şeylerde zamanın insanlarına muarız olmaktan sakın. Çünkü sen ezâ, nefret ve düşmanlık kazanırsın. Belki de bu hiçbir fayda sağlamadığı gibi, büyük bir zarara sebep olur. Eğer senin için halkın veya hakkın düşmanlığını kazanmaktan başka çare olmazsa insanları gücendirip düşmanlıklarını kazanmayı tercih et, Rabbını gazaplandırıp hakka düşman olma!» [11].

İbni Hazm, işte bu duyguların gerçek timsali idi. O, çağındaki âlimlerin çoğuna karşı sadakatla sevgi gösterirdi. Bu âlimlere gönderdiği mektupları sevgi, kardeşlik ve insanlara karşı beslediği yakınlık ve kendisiyle düşüp kalkanlara gösterdiği iyi muaşeret ifadeleriyle doludur. Nihayet âlimlerin birçoğu ile ihtilâfa düşmüş, onlar kendisine karşı şiddetli bir muhalefet göstermişlerdir. Bunların bir kısmı, emirleri tahrik işinde büyük bir rol oynamıştır. İbni Hazm de bunlara çok kızmış, bunlarla, açık sözlülüğün ötesinde şiddet ve hiddetle mücadele etmiştir.

Şüphesiz İbni Hazm'in böyle derin anlayış ve idrak sahibi oluşunun yanında mizacında bir hiddet vardı. Bunun içindir ki o, mücadelelerinde çok sert ve keskin bir dil kullanırdı. O, ekseriya muhalif olduğu kimselerin görüşlerini tenkit ederken «şenî» kelimesini kullanırdı. Meselâ; bu şenî' bir yanlıştır, derdi. Bilginlerin hiddetli olmaları aslında hoş bir şey değildir. Fakat, İbni Hazm'in böylesine bir hiddete sahip oluşunun sebebini araştırmak gerekir. Biz bu konuyu araştırırsak şu iki hususla karşılaşırız:

1 — İbni Hazm, emirlerin ve onları tahrik eden âlimlerin ken-

---

(11) **Mudavâtu'n-Nufûs, s. 45.**

disine kötülük düşündüklerini hissediyordu. Onlar, kendisine işkence edilmesini istiyorlar, hattâ fiilen onu işkenceye maruz bırakıyorlardı. İşte bu durum, İbni Hazm'in ruhunda şiddetli bir ıztırap doğurmuştur. Bu yüzden o, âlimlerden nefret ediyor ve onlardan şiddetli bir şekilde intikam almak istiyordu. Bir âlim için, topyekûn emeklerinin mahsulü olan eserlerinin halkın gözleri önünde yakılmasından daha büyük bir işkence düşünülebilir mi? İşte bu, İbni Hazm'i hilimden uzaklaştırmıştır. Buna göre diyebiliriz ki: İbni Hazm'e düşmanlık besleyen emirlerin hileleriyle bunları tahrik eden âlimlerin tutumu, onun hiddetine sebep olmuştur.

2 — İbni Hazm, sahip olduğu sarahat (açık sözlülük) sıfatının bir icabı olarak, maruz kaldığı bir hastalığın kendisinde bir hiddet meydana getirdiğini itiraf eder ve şöyle der: «Ben şiddetli bir hastalığa yakalandım. Bu hastalık, dalağımın çok büyümesine sebep oldu. Bu da, bende huzursuzluk, sıkıntı, sabırsızlık, heyecan ve hafilik meydana getirdi. Ben, huyumun değişmesini beğenmiyorum. Tabiatımın benden ayrılması hiç hoşuma gitmiyor. Bana göre dalak ferahlık mahallidir. O, fenalaşınca ferahlığın zıddı meydana çıkmaktadır» [12].

Bu, ince bir tahlildir. İbni Hazm burada ruhi zaafının sebeplerini açıkça anlatmaktadır. Kendisini huzursuzluk ve huysuzlukla nitelemekte ve bu hususta muhaliflerini vasıflandırırken gösterdiği şiddeti kendi nefsi için de göstermektedir.

İbni Hazm hiddetinden böyle şikâyet ettiği halde, bunun bir kısım faydaları da olduğunu kabul eder. O, bir çok teliflerinin sebepleri arasında hiddetli oluşunu da zikreder ve şöyle der: «Ben, câhillerin sıfatı olan hiddetten büyük menfaat gördüm. Bu benim tabiatımı ateşinleştirdi, hâfızamı alevlendirdi, fikrimi cevvalleştirdi ve heyecanımı artırdı. Bunlar da, faydalı birçok eserlerin telifine sebep oldu. Onlar, benim sükûnetimi bozmasalar ve iç âlemimi deşmeselerdi bu eserlerin çoğu ortaya çıkmazdı» [13].

İşte İbni Hazm'in hiddetinin böyle bir takım faydalı neticeleri olmuş ve şiddetten böyle bir nur fışkırmıştır. Onun hiddeti, insanlara söz veya ilim yönünden üzücü gelmişse de, neticesi güzel olmuştur.

İbni Hazm'in yetişme tarzı, âilesinin mâzisi, ruhî temâyülü ve basit şeylerden uzak oluşu, onun izzeti nefis sahibi olmak gibi en bâriz sıfatının teşekkülüne yardım etmiştir. O, izzeti nefis sahibi

---

(12) Aynı eser, s. 54.
(13) Aynı eser, s. 30.

idi. Çünkü izzetli bir millet içinde yetişmiştir. Ayrıca, o, ihlas ile sa
dece ilme sığınmıştır ki bu da, hakkıyla izzeti nefis sahibi olma
isteyen kimsenin sığınacağı bir kaledir. Onun izzeti nefsi sağlam bi
cevherden doğmaktadır. Hâdiseler, ancak bu cevherin daha fazl
parıldamasına sebep olmuştur. O, hapis ve sürgün edilmek gibi i
kencelere uğradığı zaman bile zaaf ve perişanlık göstermemiştir. Ha
yatın tatlı ve acı şeylerini tatmıştır. Tatlı ve lezzetli şeyler, İbn
Hazm'i izzeti nefsine aykırı olan mevki'lere sürüklememiş, hayatı
ıztırapları da onu zillete düşürmemiştir.

İbni Hazm'in izzeti nefis duygusunu geliştiren üç husus vardır

1 — İbni Hazm, ömrünün çoğunu siyasetten uzak geçirmişti
Siyasete girişi, ancak Emevi hânedânına olan bağlılığının netices
dir. Siyasete girişi de, siyasetten uzak kalışı da izzeti nefsinden ile
ri gelmektedir. Siyasetle uğraşan kimsenin ruhunda bir hırs mey
dana gelir. İnsanların birbiriyle boğuşmaları, hırsların şimşekler
altında cereyan eder. Bir Arap atasözünde: «Hırslar, insanların bo
yunlarını büktü.» denilmektedir. Ebu Muhammed İbni Hazm, siya
seti terkedip ilme döndüğü gün izzeti nefsin muhkem kalesine s
ğınmış oldu.

2 — Allah, İbni Hazm'e öyle bir güç ve fikrî bir istidat vermiş
tir ki o, bunlar için daima Allah'a hamdederdi. Âlimler, İbni Hazm'
karşı emîrleri tahrik ettikleri zaman o, kendisinin hak ve ruh bak
mından onlardan kuvvetli olduuğnu hisseder, emîrlerin aslâ kendi
sinden üstün olmadığını görürdü. Çünkü kendisi de onların işga
ettiği mevki'lerden gelip geçmişti. Eğer kendisi de onlar gibi yumu
şak davransa ve rengi, gayesi ve vâsıtası ne olursa olsun siyaset
razı olsaydı aynı mevki'lere yine gelebilirdi.

3 — İbni Hazm, Allah'ın kendisine ihsan ettiği bir bolluk için
de idi. İhtiyaç, hırs ve zaaf kendisini ezmemişti. O, daima Allah'a gü
venirdi.

İbni Hazm'in ahlâkî ve içtimâi sıfatlarının başında vefakârlığ
gelir. Vefakârlık onun ruh cevheridir. O, hem hocalarına, hem a
kadaşlarına, hem de kendisiyle ilgisi olanlara karşı vefalı idi. O
her zaman bu vefakârlığı ile öğünür ve şöyle derdi:

«Ben, bu sözü öğünmek için söylemiyorum. Ancak Allah'ın ta
lim ettiği edebe uyarak söylüyorum. Allah şöyle buyurur: **«Bunu**
la beraber, Rabbı'nın nimetini durmayıp söyle!» [14]. Yüce Allah, ban
velevki bir defa olsun, karşılaştığım kimselere daima vefakârlığ
velevki bir defa olsun, konuştuktan sonra benden ayrılan herkesi

---

(14) Duhâ, 11.

hakkını korumayı ihsan etmiştir. Bunun için ben Allah'a şükür ve hamdeder, O'ndan bunları artırmasını dilerim. Bana göre zulümden daha ağır bir şey yoktur. Andolsun ki nefsim, aramızda en az bir hak bulunan kimseye, isterse onun bana karşı davranışı kaba ve suçu çok olsun, zarar getirmeyi düşünmeme aslâ müsaade etmemiştir. Dolayısıyla, bana pek çoğu kötülük etmiş, fakat ben daima kötülüğe iyilikle karşılık vermişimdir. Bunun için Allah'a çok şükürler olsun» [15]

Bu sözleri, İbni Hazm Tavku'l-Hamâme'sinde hayatının revnaklı günlerinde, yani nüfûz ve kudretli olduğu zamanlarda yazmıştır. Fakat kendisi, kötülük etme hastalığına aslâ yakalanmamıştır. O, durum ne olursa olsun, vefakârlıktan ayrılmazdı. Karşılaştığı herhangi bir ıztırap, işkence ve baskı sebebiyle vefâsızlık etmişse, bu geçici olup onun asıl seciyesinde böyle bir şey yoktur.

SANAT VE EDEBÎ ZEVKİ

İbni Hazm, yukarıda işaret ettiğimiz fikrî, ahlâkî ve içtimaî seciyelerinin yanında son derecede duygulu bir insandı. İdrak edici akıl ve olgun ahlâkın yanında yer alan kuvvetli duygu, insanda doğru ve isabetli görüş, ilhama benzer bir anlayış gücü, başkalarıyla kendi arasında müşterek bir vicdan husûle getirir. Aynı zamanda bu duygu, onda, güzel olan şeye karşı bir sanat zevki doğurur. İşte İbni Hazm, hem nesirde hem de şiirde büyük bir sanat zevkine sahipti. O, derin tefekkürü, ince duygusu, zengin ve kuvvetli heyecanı sayesindedir ki, **Tavku'l-Hamâme** adlı kitabında insanların ruhlarını ve **Müdâvâu'n-Nufûs** adlı kitabında da, daha çok kendi rûhunu tahlil imkânına kavuşmuştur. O, bu kitaplarını bir sanat eseri olan nesir üslûbuyla yazdığı halde, ruhların derinliklerine kaplanlar gibi iniverir.

Denilebilir ki İbni Hazm, eğer derin ilmiyle meşhur olmasaydı, güzel yazılarıyla meşhur olur, ismi en büyük ve en meşhur yazarlar mevkiine yükselirdi.

İbni Hazm «sehl-i mümteni» sayılan böyle bir nesir yazarı oluşunun yanında iyi bir şairdi. Eğer fıkıh ve ilim ona galebe çalmasaydı şairler arasında yer alması muhakkaktı.

Kısaca, bu büyük ilim adamına Allah öyle sıfat ve seciyeler vermiştir ki bunlar sayesinde o, çağının en üstün adamı olmuş, bir yan-

---

(15) Tavku'l-Hamâme, s. 82.

dan büyük bir takdir, bir yandan da haset ve kin dolu bakışları üzerine çekmiştir. Elbette bütün bunlar, iyilik ve kötülüklere sahne olan bu dünyadaki büyük ve nâdir insanlar için olağan şeylerdir.

Şüphesiz ki yarattığı şeylerde Allah'ın bir çok hikmetleri vardır.

İBNİ HAZM'IN İLMİ

İbni Hayyan şöyle der: «Ebu Muhammed (İbni Hazm) hadis, fıkıh, cedel, nesep, edebiyat, mantık ve felsefe gibi birçok ilimlere sahipti. Bu ilimlerin bazısı üzerinde bir hayli eserleri vardır. Ancak bu kitaplarında yanlış ve sakatlıklar da mevcuttur. Çünkü o, bütün ilimleri hocasız olarak tahsil etmek cesaretini göstermiştir» [16].

Bu sözler, İbni Hazm'in ilminin zenginliğini gösterir. Fakat burada, şiddetli bir iğneleme de vardır. Çünkü İbni Hayyan, İbni Hazm'in sözlerinde yanlışlıkların bulunduğunu ileri sürmektedir. Zira İbni Hazm, bütün ilimleri kendi gayretiyle, hocasız olarak kitaplardan öğrenmiştir. Bu noktadan İbni Hazm'i, İbni Haldun da tenkit etmiştir. Bu tenkitler ister yerinde olsun ister olmasın, kesin olarak bildiğimiz şey, İbni Hazm'in kendinden sonraki nesillere faydalı bir çok eserler bırakmış olmasıdır. Yine kesin olarak bildiğimiz bir şey daha vardır ki o da, İbni Hazm'in kendine has bir metoda sahip oluşudur. İbni Hazm devamlı olarak bir kısım hocalara bağlı olsaydı, müstakil ve kuvvetli bir düşünceye sahip olmasaydı belki onun bu metodu teşekkül etmeyecekti.

İbni Hazm'i sert bir dille tenkit eden İbni Hayyan, onun bazı kitaplarını zikreder ve şöyle der:

«Şeyh (Üstad» Ebu Muhammed (İbni Hazm)'in, Allah'ın lânet ettiği yahûdiler ile, müslümanlar tarafından reddedilen diğer bazı mezheb mensupları arasında yapmış olduğu toplantıları ve yazılı bir kısım haberleri vardır. Onun pek çok eserleri mevcut olup en meşhuru «el-Fasl (el-Fısal) Beyne Ehli'l-Ârâi ve'n-Nihal» (*) adlı cedel hakkındaki kitabıdır. Müslüman fırkalarından te'vili kabul edenlerin kâfir olduğunu göstermek ve taklidi caiz görenleri reddetmek

(16) Yakût, Mu'cemu'l-Üdebâ', c. XII, s. 47. Rifaî tabı.

(*) Bu eser, 1321 H. yılında Kahire'de basılmış ve 1907 M. yılında da İspanyolca'ya terceme edilmiştir. Çeviren.

için kaleme aldığı «es-Sâdi' ve'r-Râdi'» adlı kitabı da meşhurdur. Ayrıca İbni Hazm'in «Şerhu Hadîsi'l-Muvatta' ve'l-Kelam alâ Mesâilihi» (**), senedlerini kısaltarak sahîh hadisleri tarif, lafız ve mânâlarını izah eden «el-Câmi' fî Haddi Sahîhi'l-Hadis», Kitab ve Sünnet'de hakkında bir nass bulunmayan nazarî ve fer'i meseleleri inceleyen «et-Telhis ve't-Tahlîs», ihtilâflı olduğu bilinmeyen meseleler arasında icma'ı ele alan «Münteka'l-İcmâ' ve Beyânuhû», halifelerin sîret ve derecelerini, bu konudaki sünnet ve vacipleri anlatan «el-İmame ve's-Siyase», «Ahlâku'n-Nefs», büyük ve meşhur bir eseri olan «el-İysâl İlâ Fehmi Kitabi'l-Hisâl» ve «Keşfu'l-İltibas mâ Beyne Ashabı'z-Zâhîr Ve Ashabı'l-Kıyas» gibi birçok kitapları vardır. Muhtelif konulara ait risalelerinin sayısı da çoktur.» [17]

İşte bunlar, İbni Hazm'in eserlerinin bir kısmını teşkil eder (***). Yukarıda adı anılan eserlerinin çoğu İslâm'ı müdafaa, İslâm düşmanları veya müslümanların sapıkları ile mücadele için yazılmıştır. Bu eserlerinde, çok şiddetli bir dil kullanan İbni Hazm'in ufkunun genişliğini ve ilminin zenginliğini görmekteyiz.

İbni Hayyan'ın saydıkları, İbni Hazm'in kitaplarını tam olarak

---

(**) Bu «el-Muvatta'nın hadislerini şerh ve mes'elelerini tenkid» anlamındadır. Çeviren.

(17) Aynı eser, c. XII, s. 256.

(***) İbni Hazm'in diğer mühim eserleri:
1 — Tavku'el-Hamâme (İngilizce, Fransızca ve Rusca'ya terceme edilmiştir.), 2 — Risale fî Fadli'l-Endelüs, 3 — Naktu'l Arûs, 4 — Cevheratu'l-Ensâb, 5 — Esvâku'l-Arab, 6 — Zikru Evkâti'l-Ümerâ ve Eyyamihim bi'l-Endelüs, 7 — el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm (Kahire'de 1345 H. yılında basılmıştır.) 8 — el-Muhallâ Fi'l-Fıkh (1347 - 1352 H. yılında Kahire'de 11 cilt halinde basılmıştır), 9 — İbtalu'l-Kıyas ve'r-Re'y ve'l-İstihsân (Goldziher tarafından «Die Zahiriten» — Leibzig, 1844 — adlı eserinde mufassal bir şekilde tetkik edilmiştir.), 10 — Mesâilu Usûli'l-Fıkh (1332 H. yılında Mısır'da başlamıştır.), 11 — Kitabu'l-Usul Ve'l-Furû, 12 — Meratibu'l-İcmâ', 13 — En-Nubzetu'l-Kâfiye, 14 — Risaletu'l-Beyan An-Hakîkati'l-İman, 15 — Et-Tahkîk fî Nakdı Muhammed b. Zekeriyya er-Razî, 16 — et-Takrîb Fi-Hudûdi'l-Kelâm, 17 — Haccetu'l-Vedâ, 18 — En-Nâsih Ve'l-Mensûh (1297 ve 1308 Hicrî yıllarında Kahire'de basılmış olan Celaleyn Tefsiri'nin kenarında yayımlanmıştır.), 19 — Esmâ'u's-Sahâbe, 21 — Müdâvâtu'n-Nüfûs (İspanyolca'ya terceme edilmiştir.), 22 — Ma'rifetu'n-Nefs Bigayrihâ ve Cehlihâ Bizatihâ, 23 — Merâtibu'l-Ulûm.
İbni Hazm'in bunlardan başka daha bir çok kitap ve risaleleri vardır.
Çeviren.

içine almaz. Ancak onun bir çok kitaplarından pek azını ifade eder. İbni Hazm'in oğlu Ebu Râfi' el-Fazl şöyle demiştir: «Babamın elyazısı ile telif etmiş olduğu kitaplardan dörtyüz cildini yanımda topladım. Bunlar, yaklaşık olarak seksen bin varak teşkil eder.» [18]

İLMÎ METODU

Birçok eser telif eden ve çeşitli ilimlerle uğraşan İbni Hazm, kendisine has ilmî bir metod takip etmiştir. Onun bu metodu ikiye ayrılır:

1 — Aklî ilimlere ait metodu.
2 — Naklî ilimlere ait metodu.

Aklî ilimlere ait metodunu İbni Hazm, muhalifleriyle fikrî mücadelelerinde kullanmıştır. Elbette fikrî mücadelelere girişen kimsenin naklî değil, aklî bir metodu olmalıdır. Çünkü, muarızlar nakli tanımadığı zaman onlarla aklî esaslara göre münakaşa etmek gerekir.

'AKLÎ METODU

İbni Hazm, insanın insan olması hasebiyle doğuştan var olan (bedihî) bilgilere sahip olduğunu kabul eder ve bu bilgilere «İlmu'n-Nefs» adını verir. Çünkü selim bir fıtrata sahip olan herkes, öğretime ihtiyaç duymaksızın bu bilgileri elde eder. Bunları kavraması ve inanması, bu konuda bizim için bir delil teşkil eder. Bu bilgilere misal olarak İbni Hazm, parçanın bütünden küçük olduğunu ileri sürer ve bunu isbat için şöyle bir delil serdeder: Çocuğa bir hurma tanesi verdiğimiz zaman ikincisini ister, ikinci hurma tanesini verirsek sevinir. Çocuğun bu bilgilere sahip oluşuna başka bir misal olmak üzere İbni Hazm, onun iki zıt şeyin bir arada bulunma'yacağını bildiğini söyler. Meselâ; çocuğu iradesi hilâfına ayakta durdurursak ağlar, serbest bırakılınca hemen oturur. Keza çocuk, iki cismin aynı anda tek bir yeri işgal etmiyeceğini bilir. Meselâ; onun oturmak istediği bir yer üzerinde başkasıyla çekiştiğini görürüz. Çünkü çocuk, o yerin kendisini başkasıyla birlikte içine almayacağını bilir [19].

---

(18) Adı geçen eser.
(19) el-Fasl, c. I, s. 5.

İbni Hazm, «el-Fasl» adlı kitabında iki kişinin ihtilâf etmediği aklî bedihiyyâtı (açık seçik bilgileri), nefsin doğrudan doğruya bileceğini anlatır ve misâl olarak şunları zikreder: İnsan kendisinin görmediği şeylerin birbirine aykırı olamayacağını bilir. Meselâ; bir kimse ona uzakta olan bir şeyi haber verse, sonra ikinci bir şahıs gelip o da aynı şeyi söylese o kimse, bu haberi tasdik eder. Eğer aynı olay hakkında ikinci şahsın verdiği haber değişik olursa o kimse, bu haberin her ikisini de tasdik etmez. İnsan bu ilim sayesinde haberlerin doğruluğunu, doğanların doğumunu, ölenlerin ölümünü, azledilerin azlini, hastalananların hastalığını, şifâ bulanların şifasını, felâkete uğrayanların felâketini ve kendisinden uzak memleketleri bilir. Nihayet insanın, idraki yükselince tarihî hâdiseleri ve Peygamberlere ait haberleri bilme imkânına kavuşur. Aklı gelişince Peygamber (A.S.)'den nakledilen sâdık haberleri de tanıyabilir. Böylece aklî ilim için bir esas teşkil ettiği gerçekleşmiş olur.

Bundan sonra İbni Hazm; bu bedihîlerin her insanın nefsinde mevcut olduğunu, akli şeyler üzerindeki düşünce hatâsının menşeinin bu bedihiyyâttaki ihtilâf olmadığını, ancak bu hatanın menşeinin, bu bedihîlerden uzaklaşmasından ibaret bulunduğunu söyler. Mukaddimeler (öncüller) öyle çoğalmıştır ki, onları bu bedîhîlere dayandırmak güçleşmiştir. Meselâ; matematik böyledir. Çünkü rakamlar çoğaldıkça hesapta yanılma ihtimali o nisbette artmaktadır. Bu sebepten cebir veya hesaba ait denklemlerin neticeleri değişmektedir. Rakamlar azaldıkça neticeler hatâdan o nisbette uzaklaşmaktadır. Bu hususta İbni Hazm şöyle der:

«İstidlâl, ancak bu mukadimeler (bedihîler) ile olur. Bir şeyin doğruluğu, ancak onu bunlara dayandırmakla mümkündür. Bu mukaddimelerden biri, herhangi birşeyin doğruluğuna şahitlik ederse o şey doğrudur, gerçektir. Herhangi bir şeyin doğruluğuna şahitlik etmezse o şey de bâtıl ve sakattır. Ancak bir şeyin bu mukaddimelere dayandırılması yakınlık veya uzaklık bakımından farklı olabilir. Yakın olanlar, her nefs'te apaçık mevcut ve anlaşılması gayet kolaydır... Bir şey bu mukaddimelerden uzaklaştıkça İstidlâl yapmak işi zorlaşır; hattâ insan hatâya da düşebilir. Ancak kuvvetli bir anlayış ve temyiz gücüne sahip olanlar müstesnâdır. Bu hal zikrettiğimiz mukadimelere dayanan şeylerin doğruluğunu cerhetmez. Meselâ; sayılar azaldıkça toplanması kolay olur ve bunda hatâya düşülmez. Sayılar çoğaldıkça toplanması güçleşir; hattâ en büyük muhâsip bile yanılabilir. Dolayısıyla bu mukaddimelere dayanma bakımından yakın veya uzak olan her şey doğrudur. Burada şeyler ara-

sında her hangi bir üstünlük yoktur. Zikrettiğimiz mukaddimelerden biri diğeriyle çatışmaz [20].

Böylece İbni Hazm, neticelerdeki hatânın menşeini ve aklın bütün hükümlerinin bu bedihilere dayandığını açıklamaktadır. Fakat o, hatânın sebebini, sadece bu mukaddimelere dayanmamaya hasretmemiştir. Belki hatânın bir kısmı şehvet veya muayyen bir fikre gösterilen taassubun tahakkümüne aittir. Şehvet veya taassup fikre (düşünce) ârız olan bir âfattır; onu sapıtır ve hatâya düşürür. Bu âfât, bazan öyle kuvvetli olur ki insan bu mukaddimelerin (bedihlerin) bir kısmını inkâr eder. Bu konuda da İbni Hazm şöyle der:

«Doğru bir temyiz gücüne sahip olan kişi bu şeylerin (yani aklın bedihilerinin) tamamen doğru ve münakaşa götürmez olduğundan şüphe etmez. Ancak, bunların doğruluğunu öğrendikten sonra aklına âfat ârız olan ve temyiz kabiliyeti bozulan veya bazı bozuk fikirlere meyleden kimseler, aklın bu debihilerinden şüphe edebilirler. Esasen bozuk fikirler de, temyiz kabiliyetine ârız olan bir âfattır. Tıpkı duyu organlarına gelen âfatlar gibi. Meselâ; safrası bulunan kimseye ârız olan âfât böyledir. Bu âfata uğrayan kimseye bal acı gelir.»

İbni Hazm, bu aklî metodunu akaidi incelerken de kullanır. Allah'ın kâinattaki kanununu ve olağanüstü (hârikulâde şeyleri) bu metoduna göre açıklar. O, ilâhi kanunları incelerken istikrâ' ve tetebbua (tümevarım metodu) dayanır. Peygamberlere imanın esasını açıklar ve bunu, sebeplerin üstünde bulunan olağanüstü olaylara dayandırır. Peygamber, bu olağanüstü şeyler (mucizeler) le davet ettiği kimselere meydan okur. Peygamberlerin meydan okuduğu bu harikulâde şeylerle Peygamberliği sâbit olduktan sonra, artık nakli metoda itibar edilir. Zira insan, Peygamberin getirdiği hükümleri bu metodla bilir ve bunlara uyar.

RUHÎ VE AHLÂKÎ İNCELEMELERİ

İbni Hazm'in ruhî (psikolojik) ve ahlâki konularda incelemeleri vardır. O, ruh üzerindeki incelemelerini «Tavku'l-Hamâme» adlı kitabında açıklamıştır. Ahlâki incelemeleri de «Müdavatu'n-Nufûs» adlı kitabında görülmektedir. İhtivâ ettiği konulardan anlaşıldığına

(20) Adı geçen eser, c. I, s. 7.
(21) Adı geçen eser, c. I, s. 6.

göre İbni Hazm, bu ikinci eserini gençlik çağında değil, hayatının sonbaharında yazmıştır. Önce bu eserin konularına işaret etmek istiyoruz. İbni Hazm, bu eserde iki hususa dayanmaktadır.

1 — İstikrâ' ve tetebbu': Bunlar İbni Hazm'in kabul ettiği bedîhi mukaddimelere dayanır. O, temas ettiği ve düşüp kalktığı insanların ahlâkını, kendisinden uzakta olanların haberlerini tek tek tesbit eder. Ve ahlâklarına âfât ârız olan kimselerin kusurlarını söyler. İnceleme ve tetebbularından sonra tesbit ettiği bu kusurların tedavisi için ilâç olabilecek şeyleri ileri sürer.

İstikrâ', her babayiğitin kârı değildir. Bu sebepledir ki istikrâ'ya gücü yetmiyenlerin, iyilik ve kötülükleri tanımaları için semavî kitaplara başvurmaları gerekir. Bu hususta İbni Hazm şöyle der: «İyiliklerin neler olduğunu bilmeyen kimse, Allah ve Resûlü'nün emrettiği şeylere itimat etsin. Çünkü bunlar, bütün iyilikleri içine almaktadır.» [22]

2 — Felsefî incelemeler: İbni Hazm'in **Müdâvâtu'n-Nufûş** adlı eserinde dayandığı bu felsefî incelemeler, Yunan filozoflarından intikal eden ve esası akli bedihîlere veya istikrâ' ve tetebbua dayanan şeylerdir. İbni Hazm, kendi istikrâ'ına itimat ettiği gibi, başkasının istikrâ'ına ve filozofların ilk bedîhîlerin aslına ulaşmada kullandıkları mukaddimelerle elde ettikleri neticelere de itimat eder. Doğruluğu sâbit olduktan sonra bu neticeler, beşer aklının ortak malı olup herkes bunlardan faydalanabilir.

Adı geçen eserinde İbni Hazm'in bazı Yunan filozoflarının görüşlerine itimat edişi besbellidir. O, iyilik (fazîlet) nazariyesini açıklar ve iyiliğin iki kötülük (rezîlet) arasında bir şey olduğunu söyler.. İşte bu nazariye Aristo'ya aittir. Bu konuda İbni Hazm şöyle der: «Fazilet, ifrat ile tefrîtin ortasındadır. Yâni ifrat da tefrit de kötüdür. Fazîlet, bunların tam ortasındadır.» [23]

İbni Hazm, Eflatun'un istikrâ'ını da kabul eder. Eflâtun'a göre fazîletlerin esası dörttür. İbni Hazm kendi istikrâ'ına uyarak bu esaslarda değişiklik yapar. İbni Hazm'e göre fazîlet: Ma'rifet (bilgi), yiğitlik, cömertlik ve doğruluktur. Burada görüyoruz ki İbni Hazm, Eflâtun'daki, iffetin yerine cömertliği koymakta ve iffeti doğruluğa (adâlete) dahil etmektedir. İbni Hazm; «İffet ve emanet, adalet ve cömertliğin çeşitlerindendir,» der. [24]

İbni Hazm incelemelerinde, nakil ile sâbit olan İslâmî ahlâkı terketmemiştir. Yunan felsefesinden ve buna dayanan istikrâ'lardan

(22) Müdâvâtu'n-Nüfûs, s. 66.
(23) Adı geçen eser, s. 42.
(24) Adı geçen eser, s. 66.

faydalanarak İslâmi ahlâkın hükümlerini işaret etmiştir. Çoğu zaman felsefi nazariyeleri zikrettikten sonra Kur'an veya Hadis nass'larını sözlerine ilâve eder. Daima faydalı akli bilgilere dayanarak, İslâmi ahlâkın yaşatılmasını ister ve bu konuda şöyle der:

«Faydalı bütün ilimleri öğrenmek, aklın güzelliğini artırır, onu her türlü âfattan korur ve aklı zayıf olanı helâk eder. İyilik için uğraşan kimse, aynı şekilde akla önem verse, Hasan el-Basri'den, Atinalı Eflâtun'dan ve İranlı Büzürgmihr'den daha büyük hakim olur.» [25]

İbni Hazm, «Müdâvâtu'n-Nüfûs» adlı eserinde iyilik ve kötülüğün ahlâki ölçüsünü kendi anlayışına göre açıklar. Kezâ güvenilmeye lâyık olmayan insanı anlatır. Bu felsefi incelemelerin sonunda aynen İslâm âlimlerinin vardığı şu neticelere varır: Din bir cemaat için zaruridir. Cematin himayesi ve fertler arasındaki itimat dinle olur. Dindar insan, gayri müslim bile olsa güvene lâyıktır. Dindar olmayan bir kimse, müslüman bile olsa itimada lâyık değildir. O, bu meselede aynen şöyle der:

«Dindar insana güven; isterse o, senin dininden başka bir dinde olsun. Dinin emirlerini hafife alan kimseye güvenme; isterse o, senin dinine mensup görünsün. Bir kimse, Allah'ın haramlarını hafife alırsa ona hiç bir şeyini emanet etme!»

İşte bunlar, İbni Hazm'in adı geçen eserini tamamen aksettirmemekle beraber, ondaki güzellikleri gösteren bir kaç demettir.

TAVKU'L-HAMÂME'Sİ

İbni Hazm'in bu eseri, sadakat, ülfet ve muhabbet hakkında psikolojik bir incelemedir. «Müdâvâtu'n-Nufûs» adlı eserini, hayatının sonbaharında, ruhları tedâvi için tecrübelerinin bir ilâç olmasını düşünerek, kaleme almıştı. «Tavku'l-Hamâme» adlı eserini ise, ifadelerinden anlaşıldığı gibi, gençliğinin sonbaharında kaleme almıştır. Bu eserde anlatılan olaylar gösteriyor ki İbni Hazm, onu yazdığı zaman artık gençlik devresini bitirmek üzereydi. Bu eserinde de bir çok tecrübeleri ve hayat hikâyeleri yer almaktadır. Bundan sonra İbni Hazm, kendisini tamamen ilme vermiştir.

Bu eser, istikrâ' (endüksiyon) ve İbni Hazm'in «İlmü'n-Nefs = Fıtri bilgi» adını verdiği ilk bedihilere (açık seçik bilgilere) ulaşan mukaddime (öncül)'lere dayanarak yapmış olduuğ psikolojik tahlilleri ihtivâ eder. İstikrâ ve dini hakikatlardan faydalanarak yapmış

(25) Adı geçen eser, s. 13.

olduğu bu tahlil, sevgiyi tarif edişinde açıkça ortaya çıkar. İbni Hazm sevgiyi şöyle tarif eder:

«İnsanlar, onun (sevginin) mahiyetinde ihtilâfa düşmüşler ve uzun uzadıya lâf etmişlerdir. Bu hususta benim görüşüm şudur: Sevgi, bu varlık içinde bir güce sahip olan nefsin (ruhun) yüksek ve asıl unsurundaki parçalar arasında mevcut olan bir birleşmedir. Bu birleşme (ittisal), nefsin ulvi âleme ait karargâhındaki kuvvetlerinin bağlantısı ve terkibinin şekline göre karşılık verme (mücavebet) hususiyeti vasıtasıyla olmaktadır. Biliyoruz ki, yaratılmışlar, arasındaki yaklaşma ve uzaklaşmanın sırrı, birleşme ve ayrılmadır. Şekil, ancak kendi şekline bağlıdır. Bir şey ancak kendi misline ısınır. Mücânesetin (benzeşmenin), duyulur (mahsûs) bir işleyiş şekli ve gözle görülür bir etkisi vardır. Birbirine zıt şeylerdeki uyuşmazlık (münâferet) ve benzer şeyler arasındaki uyarlık (muvafakat), bizim aramızda da mevcuttur. Hal böyle olunca bu; nefsin kendisinde, saf ve ruhanî âleminde, mutedil ve yüce cevherinde nasıldır?.. Bunların hepsi, insanın tasarrufunun aslında fıtri olarak malûmudur. Buna göre insan, fıtratındaki birlikte sükûnete kavuşur. Nitekim Allah Teâlâ; **«Sizi bir candan (Âdemden) yaratan, bundan da gönlü kendisine yatıp ısmsm diye eşini yaratan O'dur.»** [26] buyurmuştur. Yüce Tanrı burada ısınmanın (sükûnetin) sebebini, Âdemin eşinin kendisinden oluşuna bağlamıştır.»

Yine İbni Hazm şöyle der: «Bunun delili şudur: Siz birbirini seven iki kişi arasında bir benzerlik ve tabiî sıfatlar bakımından bir uyuşma bulunduğunu görürsünüz. Şüphesiz ki bu, az da olsa, mevcuttur. Benzerlikler çoğaldıkça mücâneset artar. Sevgi kuvvetlenir. Dikat ederseniz bunu açıkça görürsünüz. Peygamber (S.A.) de, şu sözleriyle bu görüşü destekler: **«Ruhlar toplanmış ordular halindedir. Birbirini tanıyanlar birleşip kaynaşırlar, birbirini sevmeyenler de ayrılırlar.»** Sâlihlerin birinden; «Müminlerin ruhları birbiriyle tanışır», dediği rivayet edilmiştir. Bunun için Hipokrat kendisini seven zavallı bir adamın durumu anlatıldığı zaman üzülmemiş ve: «O, ancak bazı ahlâkî yönlerinde kendisine uyduğum için beni sevmektedir.» demiştir.»

İşte görüyoruz ki İbni Hazm, felsefeye dayanmakta ve onu dînî nass'larla desteklemektedir. Daha sonra o, adı geçen kitabının bütün bölümlerinde, müşahade ettiği olayları anlatarak istikrâ'ya istinat etmektedir. O, bu olayları tahlil ederek, nefsin (ruhun) derinliklerine kadar varır ve bu tahlillerini tamamen gördüklerine dayanarak yapar, işittiklerine değil... Bu hususta şöyle der:

---

(26) A'raf Sûresi, 189.

«Bu kitabımda, gördüklerimin veya güvenilir kimselerin rivayetine uyarak doğru bulduğum şeylerin dışına çıkmamayı esas olarak kabul ettim. Eskilerin ve bedevî arapların haberlerinde beni mazur görün. Çünkü, bunların yolu bizimkine uymamaktadır. Onlara ait pek çok haber mevcuttur. Benim mezhebim, başkasının binitiyle yola çıkmamaktır. Ben emanet zînet eşyası kullananlardan değilim.»

İbni Hazm, sevginin iki esası olduğunu söyler:

a) Nefsî benzeşme ve ruhî kaynaşma,

b) Şekil yönünden uyuşma.

İlk hayranlık, kişi için hoşuna giden şeklin güzelliklerini tâyin eder. Ona göre güzelliğin ölçüsü bu olur. Başkası hoşuna gitmez ve ondan başkasıyla istişarede bulunmaz.

İbni Hazm, bu eserinde tahlillerine devam eder ve sevginin derecelerini açıklar. Sevginin en üstününün Allah sevgisi olduğunu söyler. O, takvâ veya işi en güzel şekilde yapmak, kurbiyyet veya Allah'a itaat etmek için Allah'ı sever. Bundan sonra ülfet ve sadakata dayanan sevgi gelir. Arkadaşlık ve dostluk sevgisi de buna dahildir. Bunlardan sonra aşk gelir. Bu da, hiç bir sebebe bağlı olmayan ve ruhların birleşmesinden ibaret olan bir sevgidir.

İbni Hazm, kitabının başka bir bölümünde mânevî-ruhî sevgiyle şehvete dayanan sevgi arasındaki farkı açıklar. Mânevî-ruhî sevginin sebebinin rûhî kaynaşma olduğunu anlatır ve şöyle der: «İlk anda vücut bakımından güzel görme ve renkleri öte geçmeyen sureti hoşbulmanın sebeplerinden birisi şehvettir. Fakat, mânevi-rûhî sebebi ise hakikattır» [27].

O, rûhî sevginin ancak tek varlık için, bedenî sevginin ise çok ve çeşitli olduğunu anlatır.

İbni Hazm, aşk ile iffetin irtibatını, iyi kadınlarla kötü kadınların aralarındaki farkı anlatmak için kitabında müstakil bir bölüm ayırmıştır. Bu hususta şöyle der: «İyi kadın, muhafaza ettiğin zaman kendisini koruyan, muhafaza imkânları olmadığı zaman da kendisine hâkim olan kadındır. Kötü kadın ise, muhafaza ettiğin zaman bile kendisini korumayan kadındır.»

İbni Hazm, hem derinliği, hem de güzelliğiyle meşhur olan bu eserindeki ilmi açıklamalarında istikrâ', tetebbu ve tahlil metoduna dayanır. Fakat, onun istikrâ'ının tam olduğunu söyleyemeyiz. Belki bu eksiktir. Lâkin inceleme ve araştırmalarına kâfi olup maksadına varması için ona yol gösterecek niteliktedir. Bundan sonra İbni Hazm'in nakli ilimlere ait metoduna geçebiliriz.

---

(27) Tavku'l-Hamâme, s. 3, 4, 76.

NAKLÎ İLİMLERE AİT METODU VE GÖRÜŞLERİ

İbni Hazm'in nass'ları inceleme ve bunlardan hüküm çıkarma metodu, bu nass'ların lâfızlarının zâhiri mânalarına dayanır. İbni Hazm, bu lâfızları te'vile, hükme esas teşkil eden illeti tesbit ve buna dayanarak kıyas yapmak için ta'lile teşebbüs etmez. Hakkında nass bulunan bütün İslâmî konularda lâfızların zâhiri mânâlarını kabul eder.

Burada, önce İbni Hazm'in umumi olarak görüşlerini arzedelim; daha sonra da fıkhını ele alalım.

AKİDEYE AİT GÖRÜŞLERİ

İbni Hazm, akideyi iki yönden inceler:

1 — Ülûhiyyet ve nübüvveti isbat,

2 — Kur'ân ve Sünnet lâfızlarının gösterdiği akaid meselelerini tesbit.

Birinci konuda ilk bedîhilere, istikrâ' ve tetebbulara dayanır. Bu incelemelerinin sonunda tek Tanrıya iman esasına, Peygamberin hak olduğuna ve mu'cizelerin, Allah katından gönderildiğini söyleyen Peygamberler tarafından gösterilebileceğine inanır.

Peygamberlik sâbit olunca, sadece huccet, Peygamberin getirdiği nass'lardır. İbni Hazm, bu nass'ların zâhirleriyle amel ederek **«O çok esirgeyici (Allah) arş üzere istivâ etmiştir»** [28] âyetini okuduğu zaman, Allah'ın zâtına lâyık bir şekilde arş ve istivâsı olduğuna inanır ve herhangi bir te'vile başvurmaz.

Bu bakımdan İbni Hazm, Kur'ân-ı Kerîm'in haber verdiği gaybe ait bir şeyin nass'ların zâhirine göre gerçek olduğunu kabul eder ve zâhirden başka şeyleri kabul etmez. Ona göre Sünnetin bildirdiği gaybe ait şeylerin de hepsi gerçektir. İsterse sünnet mütevatir, isterse âhâd haberlerden ibaret olsun. Yeter ki güvenilir kimseler ta-

---

(28) Tâhâ Sûresi, 5.

rafından rivayet edildiği sâbit olsun. Dolayısıyla İbni Hazm, kitablara, meleklere, sırât'a, hisâba, mizâna ve levh-i mahfûza iman eder.

VAHDÂNİYYETLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İbni Hazm, Allah'ın vahdâniyyeti (birliği) ne, Kur'ân ve Sünnet nass'larında bildirildiği şekilde inanır. Ona göre nass'lardan anlaşılan vahdâniyyet üç yönden incelenir.

1 — Ma'budun birliği: Allah'dan başka hiç bir varlığa ibadet edilmez. Kullarından hiç birisi vâsıta edilerek, Allah'a yakınlık kazanmak için çalışılmaz. Takarrub (Allah'a yakın olmaya çalışmak) bir ibadettir. Allah'dan başka ma'bud yoktur. İnsana, taşa, türbeye ve herhangi bir mahluka tapınmak, aslâ caiz değildir.

2 — Hâlık (yaradan)'ın birliği: Kainattaki her şeyi yaratan Allah Taâlâdır. O'ndan başka hiç bir yaratıcı yoktur. Hiç bir kimse herhangi bir fiil veya bir şeyi yaratmak iddiasında bulunamaz. Nass'larda bildirildiği gibi her şeyin yaratıcısı Allah'dır (*).

3 — Allah'ın sıfatlarının birliği: İbni Hazm, Allah'ın sıfatlarının veya zâtının birliği sözü ile, Allâh'ın zat ve sıfatlarında hiçbir şeriki olmadığını ve zât-i ilahiyenin tek olduğunu kasdetmektedir.

Allah Taâlâ, yaratılmışlardan hiç birisine benzemez. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de; «**O'nun benzeri dahi yoktur. O, hakkıyla işitir kemâliyle görür.**» [29] buyurulur. İbni Hazm, bu meselede mevcuı nass'larla bildirilen şeyleri aynen kabul eder. Kur'ân ve Sünnet'de bildirilen Allah'ın sıfatlarına olduğu gibi iman etmenin gerektiğini söyler. Bu sıfatları Allah'ın isimleri sayar. Allah Teâlâ yüce zâtını **kadîr, alîm, hakîm, semi', basîr, mürid, muhtâr, hayy** ve **kayyûm** (**) gibi Kur'ân-ı Kerîm'de geçen Esmâu'l-Husnâ (güzel isimler) ile isimlendirmiştir. Bunlar, Allah'ın sıfatlarıdır, diyemeyiz. Ancak bunlar, Allah'ın isimleridir, diyebiliriz. İbni Hazm bu konuda şöyle der:

«Allah'ın sıfatları olduğunu söylemek imkânsızdır, caiz değildir. Çünkü Allah Teâlâ, Peygamberine indirmiş olduğu kelamında «sıfat» lâfzını açıkça zikretmemiştir. Peygamber (S.A.)'den de bize Allah'ın sıfatı olduğuna dair bir şey intikal etmemiştir. Evet, bu hususta bize, sahâbilerle seçkin tâbiîlerin tek birisinden herhangi bir şey intikal etmemiştir.»

(*) Bak. En'âm : 102, Ra'd : 16, Hicrî : 28, Zumer : 62, Mü'min : 62. (Çeviren)

(29) Şûrâ Sûresi, 11.

(**) Bu isimler sıra ile şöyle terceme edilebilir : Kudret sahibi, bilen, hükmeden, işiten gören, irade sahibi, ihtiyar sahibi, diri ve kendi kendine var olan. Çeviren.

TEŞBİH İFADE EDEN LÂFIZLARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

İbni Hazm; **«Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir.»** [30] ve **«Yeryüzünde bulunan her şey fanîdir. Ancak yüce ve cömert olan Rabbının yüzü bakîdir.»** [31] âyetleri karşısında bir şey söylemez. Allah'ın eli vardır, bunun mahiyetini bilemiyoruz; Allah'ın yüzü vardır, bunun hakîkatını bilemiyoruz gibi sözleri de ağzına almaz. O, bu lâfızların zâhirlerini kabul etmekle beraber zâhir'in, bunlar hakkında böyle söylenilmesine bir delaleti olmadığını ileri sürer. Ancak Arap dilinin üslûbuna olan vukûfu ve kendi zevki selimi ile «yüz» kelimesinden «zat»dan başka bir şey muradedilmediğini kabul eder. Kezâ; **«Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir.»** [32] âyetindeki «el» kelimesini: Allah, onların ellerinin üstündedir (*) diye tefsir eder. **«O'nun (Allah'ın) iki eli de açıktır, nasıl dilerse öyle sarfeder.»** [33] âyetini: Allah dilediği gibi sarfeder, diye tefsir eder. **«Ellerimizin yaptıklarından kendileri için bunca davarlar yarattığımızı görmediler mi?»** [34] âyetindeki «ellerimizin yaptıklarından» sözünü: bizim yaptıklarımızdan, diye tefsir eder. «İstivâ» sözünü de böyle münasip bir şekilde tefsir eder.

Görüyoruz ki İbni Hazm, kendisi de te'vil ve tefsircilerin yolundan gitmektedir. Fakat bunu, te'vil veya tefsir saymamakta ve mecâzi lâfızların delalet ettiği mânâlar olarak kabul etmektedir. Ona göre meşhur mecazlar, lâfızların zâhirleri hükmündedir.

. Bu suretle İbni Hazm, Allah'ın yüce zatının isimlerinden müteşâbih kelimeler bulunmadığını, ancak **«Hâ Mim»** ve **«Elif Lâm Mim Sâd»** gibi Kur'an sûrelerinin başlarında yer alan harflerle, **«And olsun güneşe ve onun aydınlığına.»** [35] ve **«Şu beldeye yemîn ederim.»** [36] gibi âyet-i kerimelerde geçen eşya ve yaratılmış şeyler üzerine Allah'ın yapmış olduğu kasemlerde müteşabih bulunduğunu beyan eder.

---

(30) Feth Sûresi, 10.
(31) Rahman Sûresi, 26, 27.
(32) Feth Sûresi, 26, 27.
(*) Yani Allah, onların ne yaptıklarını bilmektedir. Çeviren.
(33) Maide Sûresi, 64.
(34) Yâsin Sûresi, 71.
(35) Şems Sûresi, 1.
(36) Beled Sûresi, 1.

CEBR VE İHTİYAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbni Hazm; «her şeyin yaratıcısı Allah'dır.» hükmü karşısında insanın kendi fiillerini yaratıp yaratmaması meselesinde cebr ve ihtiyâr'a dokunmak mecburiyetinde kalır. O, insanın fiillerini Allah yaratmaktadır, dese, insanın iradesini yok etmiş olacak; bu da, teklifin ortadan kalkması gibi bir sonuca varacaktır. İnsan kendi fiillerini kendisi yaratmaktadır, dese, fiillerin yaratılmasında Allah'a şirk koşmuş olacaktır. İbni Hazm, bu işin içinden şu şekilde çıkar: Kul, Allah tarafından yaratılmıştır. Kendisinde bir irade ve güç vardır. O, bir şey yapabilir veya bir şeyi yapmak istiyebilir. Kulun bu irade ve gücünün üstünde Allah'ın kahredici kudreti vardır. Allah Teâlâ kendi iradesine mâni olacak her şeyi yok etmeye muktedirdir. Buna göre Allah, bir kula hayır dilerse hidayet eder, şer dilerse ona mâni olacak şeyleri yok eder ve onu felâkete düşürür. Böylece Allah'ın, «De ki: **Şüphesiz Allah kimi dilerse onu dalâlete götürür, gönlünü kendisine çevirenleri ise doğru yola iletir.**» [37] sözü gerçekleşmiş olur.

SİYASÎ GÖRÜŞLERİ

Siyasetin kucağında yetişmiş olan İbni Hazm, siyasî konularda kendi görüşlerini açıklar. Akide ile ilgili de olsa, hilafetten halifenin nasıl seçileceğinden, siyasi fırkalar arasında tartışma konusu olan büyük günah işleyelnerin durumlarıyla ilgili meselelerden bahseder.

Hilâfet konusunda İbni Hazm şöyle düşünür: Bir halifenin iş başına getirilmesi müslümanlar için farzdır. Eğer müsülümanlar, başlarına bir halife tayin etmezlerse toptan günahkâr olurlar. Çünkü, müslümanlar arasında imamet (hilafet)'in zarûretini gösteren birçok nass vardır.

İbni Hazm'e göre imamet, ancak şartları bulunursa gerçekleşir. Şöyle ki:

1 — İmam (halife) Kureyş'li olacaktır. Çünkü bu hususta nass vardır ve sahabiler Beni Saide'nin sofasında toplandıkları zaman Ansar, halifenin kendilerinden olmasını teklif etmişler; fakat bütün sahabiler halifenin Kureyşli olmasında, Kureyşli olması ve Hz. Peygamber'e yakınlığı bulunması hasebiyle Hz. Ebu Bekr'i halife seçmede icmâ etmişlerdir.

---

(37) Ra'd Sûresi, 27.

2 — Halifenin akıllı (âkıl) ve erkek olması şarttır. Çünkü Peygamber (S.A.), **«İdarelerini bir kadına teslim eden millet iflâh olmaz.»** buyurmuştur.

3 — Halifenin emaneti omuzlamak için ileri çıkması; devlet işlerini yürütmek için yapacağı görevleri bilmesi, zâhiri durumunun bu işe elverişli olması ve fena işlerle uğraştığı bilinmemesi şarttır. Bu konuda İbni Hazm şöyle der:

«Bir kimse; tek bir şeyde bile olsa, Allah'dan korkmayan, yeryüzünde açıkça fenalık işleyen, emniyete lâyık olmayan, Allah'ın emrini yerine getirmeyen veya dîni hakkında bir şey bilmeyen bir şahsı halifelik makamına takdim etse günah ve fenalığa yardım etmiş olur. Peygamber (S.A.); **«Bir kimse bizim emretmediğimiz bir işi yaparsa o merduddur.»** ve **«Ey Ebâ Zerr, sen zayıfsın, iki kişiye reis ve yetim malına veli olma!»** diye buyurmuştur. Allâhû Teâlâ da; **«Eğer üstünde hak bulunan (borçlu), bir sefih (beyinsiz) veya zayıf olursa,** yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, **velîsi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de şahit yapın. Eğer iki erkek bulunmazsa râzı olacağınız şahitlerden bir erkekle, biri unutursa ötekine hatırlatması için iki kadın yeter.»** [38] buyurmuştur. Bundan anlaşılıyor ki sefih, zayıf ve kendi işlerini yürütmediği için velîye muhtaç olan kimselerin müslümanlara veli olması caiz değildir.» [39].

İbni Hazm, hilafetin verâsete dayanmayacağını söyler. İslâm, soya dayanan saltanatı tanımaz. Bu konuda da İbni Hazm şöyle der: «Müslümanlar arasında imamet (hilafet)'de verâsetin caiz olmıyacağını, Râfiziler hariç, kabûl etmeyen yoktur. Râfiziler ise, hem verâseti kabul ederler, hem de erginlik çağına ulaşmayan şahsın imam olabileceğini caiz görürler. Kezâ, müslümanlar arasında kadının imametinin caiz olmayacağında ihtilâf yoktur.» [40].

İbni Hazm'e göre şartları kendisinde bulunduran kimse imamete nasıl getirilecektir? İbni Hazm, bu işin şu üç şekilden biriyle tamamlanacağını söyler:

1 — Bu işin en iyi ve en doğru şekli, mevcut imamın ölmeden önce kendisinden sonra imam olacak şahsı tavsiye etmesidir. Bu konuda şöyle der: «Nitekim Peygamber (S.A.), Ebu Bekr Sıddîk'ı; O da, Ömer'i; Süleyman b. Abdilmelik, Ömer b. Abdilaziz'i böyle tavsiye etmiştir.» İşte İbni Hazm'in benimsediği şekil budur. Bu misal-

---

(38) Bakara Sûresi, 282.
(39) el-Fasl, c. IV, s. 166.
(40) Aynı eser, s. 167.

lerden anlaşılıyor ki O, gelecek imamı tavsiye işinde akrabalık ve adam kayırma değil, dinin ve müslüman'ların maslahatının öne alınmasını şart koşmaktadır.

Bu tavsiye işi, bî'at'ın vâcip oluşuna engel teşkil etmez. Umumî bir bi'at şarttır. Tavsiye ile seçilmek, ancak bî'atla tamamlanır.

2 — Eğer imamet için bir tavsiye yoksa gerekli şartları haiz kimse ortaya atılır ve kendisine bî'at edilmesini teklif eder. Buna karşı çıkılmaz. İtâat etmek gerekir. Nitekim Hz. Ali —Kerremallâhü vechehû— nin imamete getirilişi böyle olmuştur.

3 — Sağ olan halife, kendinden sonraki halifenin seçimini güvenilir bir şahsa veya bir zümreye bırakır. O şahıs veya zümre aralarından birini seçer. Nitekim Hz. Ömer, Peygamber (S.A.)'in hayatta iken kendilerinden razı olduğu altı kişiye bu işi havale etmiştir. İbni Hazm der ki: «Bize göre bu tarzdaki halife seçiminde müslümanların ittifak ettiği şahsa razı olmak gerekir. Üç günden fazla seçim işiyle uğraşmak caiz olmaz. Çünkü Peygamber (S.A.), Müslümanların iki geceden fazla imamsız kalmalarını nehyetmiştir. Müslümanlar da, bundan fazla bîr müddet içinde bu iş için toplanmamıştır. Bu süreden fazlası bâtıl olup caiz değildir.»

İmametle ilgili bütün bu şekillerde İbni Hazm'in zâhirî görüşlerine göre hareket ettiği düşünülebilir. Çünkü o, burada müslümanlardan adâlet ehli olanların icmâ'ına uymaktadır. Bu müslümanlar Ebu Bekr, Ömer, Osman ve Ali (R.A.)'ye bî'atta icma' etmişlerdir. Böylece her üç türlü halife seçimi de müslümanlardan adâlet ehli olanların icmâ'ına dayanmaktadır. Bâgîlerin isyanı ise icmâ'ı bozmaz.

KEBÎRE İŞLEYENLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kebîre (büyük günah) işleyenlerin durumu üzerinde münakaşa, ilk defa Hâriciler arasında çıkmıştır. Bunlara göre kebire işleyenler kâfirdir. Ehl-i Sünnet Ve'l-Cemaat, Hâriclîerin bu görüşünü tanımamış ve kebîre işleyenlerin kâfir olmadığını, fakat işlediği bu günah için hesaba çekileceğini söylemiştir. Tevbe eder veya Allah'ın mağfiretine uğrarsa kebire işleyen bir kimse hesaptan da kurtulur. Mürci'eye göre îman olduktan sonra kebire hiç bir zarar vermez. Nitekim küför içindekilere taat da hiç bir fayda vermemektedir. Mu'tezililere göre ise, kebire işleyen ne mümindir, ne kâfirdir. Bunun ikisi arasında bir yerde olup tevbe etmeden ölürse ebediyyen ateşte kalacaktır.

İbni Hazm, Ehl-i Sünnet'in yoluna yaklaşır. Çünkü nass'ların zâhirleri onları desteklemektedir. Fakat kendisi, bu konuda kısmî bir ayırım yapar ve şöyle der: «Yaptığı günahlar için Allah'a tevbe-i nasuh ile tevbe eden kimsenin Allah bütün günahlarını affeder. Bir kimse tevbe etmeden ölür ve sevapları günahlarından ağır gelirse günahları düşer. Kendisi de cennete gider, cehenneme gitmez. Sevapları günahlarına denk gelirse bunlar **A'raf** ehli olurlar. Burada bir müddet bekledikten sonra cennete giderler, cehenneme gitmezler. Eğer günahları sevaplarından ağır gelirse, bunlar günahlarının fazlası kadar ceza görürler. Bunun müddeti, yüzlerine ateşin bir defa parlama müddetinden elli bin yıla kadar değişir. Sonra ateşten çıkar ve kalan sevapları karşılığında cennete girerler.» [41].

Bundan anlaşılıyor ki, İbni Hazm günah işleyenlerin, isterse işledikleri günah büyük olsun, kâfir olmadığını kabul etmekte, sonra da nass'ların zâhirlerine dayanarak bu hususta bazı tafsilatta bulunmaktadır. Böylece O, nakli ilim hakkında benimsediği metodunda da mantıki olarak hareket etmektedir.

Artık İbni Hazm'in fıkhına geçebiliriz.

---

(41) el-Fasl, c. IV, s. 46.

İBNİ HAZM'İN FIKHI

İbni Hazm'in, nakilden ibaret olan nass'ları anlama metodunun, sadece bu nass'ların zâhiri mânâlarını almak olduğunu söylemiştik. İbni Hazm bu metodunu siyaset, Allah'ın sıfatları ve diğer akide mes'elelerine dair görüşlerine de tatbik etmiştir. Sadece ülûhiyetle nübüvveti ispat ederken akla dayanır. Ülûhiyyet ve nübüvvetin ispatından başka mes'elelerde nass'ların zâhirine dayanır ve hükümlerin illetlerini araştırmaz.

İbni Hazm'in bu metodu, fıkhında tamamen meydana çıkar; hattâ bu konuda temel unsur olur. İbni Hazm, fıkhî hükümler çıkarırken yalnız Kitap ve Sünnetin nass'larına dayanır. Bunlardan öte gitmez. Akla, nass'ların üstünde ve zâhirî mânâlarının ilerisinde bir işleme alanı bırakmaz. İbni Hazm'e göre re'y'le de, hakkında nass bulunmayan bir mes'eleyi hüküm bakımından hakkında nass bulunan bir mes'eleye bağlamaktan ibaret ve istidlal bakımından neredeyse nass makamına kaim olan kıyas'la da, maslahatla da, sebep olduğu neticeye göre hüküm ifade eden zerâyi' ile de ictihad aslâ caiz değildir.

RE'YE DAYANAN İÇTİHADI İBTÂLİ

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağına göre, İbni Hazm fıkhî hükümlerin çıkarılmasında re'y'e dayanarak içtihad yapılmasını caiz görmemektedir. Bu görüşünü ispat için O, yine nass'ların zâhirine dayanır. Burada biz, İbni Hazm'in bu konudaki delillerini kısaca anlatmak istiyoruz:

1 — Kur'ân: İbni Hazm, Kur'ân'ın, **«Biz o kitapta hiçbir şey eksik bırakmadık.»** [42] âyetini delil getirir. Eğer re'y için boş bir saha kalsaydı Kur'ân-ı Kerim bir kısım şeyleri eksik bırakmış ve ihmal

(42) En'am Sûresi, 38.

etmiş olurdu. Kezâ, «**Ey iman edenler, Allâh'a itâat edin. Peygamber'e ve sizden olan emir sahiplerine itâat edin. Bir şey hakkında çekiştiğiniz takdirde, Allah ve âhiret gününe inanıyorsanız, hemen onu Allâh'a ve Peygamber'e döndürün** (bu hususta onların emirlerine başvurun).» [43] âyet-i kerimesi, bu konuda İbni Hazm'in görüşünü ispat için bir delil teşkil eder.

Bu nass'da, İbni Hazm'e göre, şer'i hükümlerin kaynakları tesbit edilmiştir. Bunlar da Kitap, Sünnet ve ihtilaf konusu olmayan icmâ'dır.

2 — Sünnet: İbni Hazm Sünnet nass'larının da zâhirlerinden hareket eder. O, Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğunu rivayet eder: «**İlim insanların kalblerinden çıkarılıp alınmaz. Ancak ilim, âlimlerin ölümüyle çıkıp gider. Âlim kalmayınca insanlar câhil reisler edinirler. Bunlar da re'y ile fetvâ vererek hem kendileri saparlar, hem de başkalarını sapıtırlar.**»

3 — Sahabilerin sözleri: İbni Hazm, Hz. Ömer'in şu sözlerini rivayet eder: «Dininizde re'ye itibar etmeyiniz.» ve «Ancak, Peygamber (S.A.)'in re'yi isabetli olur. Çünkü ona, bunu ilham eden Allah'dır. Bizim re'yimiz sadece zan ve tekliften ibarettir.»

İbni Hazm, sehâbîlerden buna benzer rivayetlerde bulunur. Hz. Ömer'in sözlerine benzer görüşleri, Hz. Peygamber'in halifesi Ebu Bekr ve Alî (R.A.)'den de rivâyet eder.

İbni Hazm, kendi görüşünün doğruluğunu ispatlamakla yetinmez, daha ileri giderek ve fakîhlerin büyük çoğunluğunun delil olarak kabul ettiği şeyleri nakzeder. Meselâ; «**Ey akıl ve basiret sahipleri, siz ibret alın.**» [44] âyetinde re'ye dayanılmasına delâlet eden bir şey olmadığını, ancak bu âyette cereyan eden olaylardan ibret alınmasına işaret buyurulduğunu söyler. Ayrıca İbni Hazm, Muaz b. Cebel'in Peygamber (S.A.)'e, Kitab ve Cünnet'te bir hüküm bulunmadığı zaman re'yi ile içtihad yapacağını söylediğini ve Hz. Peygamber'in de onun bu fikrini tasvip ettiğini anlatan hadis'in doğruluğunu kabul etmez. Kezâ, Hz. Ömer'in Ebu Mûsa el-Eş'arî'ye gönderdiği kazâ (yargı) mes'eleleriyle ilgili ve birbirine benzeyen olayları kıyas yoluyla halletmesini emreden mektubun sıhhatını inkâr eder. İbni Hazm'in bütün münakaşa ve istidlalleri, lafızların zâhirî mânâlarına dayanır. Fakat sihhati (doğruluğu) sâbit olan hadisleri inkâr etmesi tamamen yersizdir.

Artık İbni Hazm'in ileri sürdüğü delilleri inceliyebiliriz. Bize gö-

---

(43) Nisa Sûresi, 59.
(44) Haşr Sûresi, 2.

re, re'yi kabul edenler, mes'eleleri başıboş ve bir kayda baklamaksızın bırakmamışlardır. Fakihlerin caiz gördüğü re'y, ancak kıyas veya maslahattan ibarettir. Bütün re'y çeşitleri bu ikisine dayanır. Bunları kabül etmek, olanları Kitab ve Sünnetin ışığı altında halletmektir. Nitekim Allâhu Teâlâ, ihtilâf çıktığı zaman Kitab ve Sünnete başvurulmasını emretmiştir. O halde re'yi kabul etmek, Kur'ân nassının dışına çıkmak demek değildir.

Kıyâsın Kitab ve Sünnete dayandırılması, hakkında nass bulunan mes'elelerin hükümlerini benzeri mes'elelere tatbik etmek demektir. Bu da, mes'eleyi Kur'an veya Sünnetin muayyen bir nassına dayandırmak olup Kur'an ve Sünnetin dışına çıkmak değil, nass'ları anlamanın ve onlarla istidlal etmenin yoludur. Nitekim Hucce-tu'l-İslâm el-Gazzali de böyle söylemiştir.

Maslahata gelince; burada her türlü kayıttan âzâde olmak söz konusu değildir. Muteber olan maslahat, İslâmiyetin tanınmış olduğu maslahattır. Bu da, nass'lardan elde edilen umumî amaçlara başvurma olup nihayet Kitab ve Sünnete dayanmak demektir. Bunların dışına çıkmak veya hükümlerinin icabına uymamak değildir.

İBNİ HAZM'E GÖRE ŞER'Î DELİLLER

İbni Hazm'e göre şeriatın emirleri ancak şu dört esas ile bilinir
1 — Kur'ân nassı,
2 — Peygamber (S.A.)'in sahih ve mütevâtir sünneti,
3 — Ümmetin âlimlerinin icmâ'ı,
4 — Ancak bir tek şekle ihtimali olan delil.
İbni Hazm'in fıkhının kaynaklarını işte bu dört esas teşkil eder

1 — KİTAB

Kitab, bütün şerîatın ilk kaynağıdır. Diğer kaynaklar buna dayanır. Sünnetin hüccet oluşu da ancak Kitab ile anlaşılmıştır.

Kitab, Peygamber (S.A.)'in en büyük mu'cizesi olup onun kıyamete kadar bakî olan şerîatının düsturunu teşkil eder.

Kur'ân-ı Kerimin hükmü ya bizzat açıktır; evlenme, boşanma ve mirasla ilgili hükümlerin çoğu böyledir. Veya Kur'ân'ın ihtivâ ettiği hükmün Sünnetle açıklanması gerekir. Meselâ namaz, zekât ve haccın hükümlerini Sünnet açıklamaktadır. Nitekim Kur'ân'da, **«Biz sana da Kur'ân'ı indirdik. Tâ ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatsın...»**[45] buyurulmuştur.

Kur'an'ın beyanları bazan apaçık olur, bazan da kapalı olur. Ancak zikir ehli onu anlar, Kur'an-ı Kerîm'de de, **«Bilmiyorsanız zikir** ehline (bilenlere) **sorun.»**[46] emr-i ilâhîsi yer almıştır. İbni Hazm bu konuda şöyle söyler:

«Beyan (Kur'an'ın ifadesi), vuzuh (açlık) bakımından değişir. Bazan açık, bazan kapalı olur. İnsanlar, bunları anlamakta değişik duruma sahiptirler. Bazısı bunları doğru olarak anlar, bazısı anlıyamaz. Nitekim, Ali b. Ebî Tâlip (R.A.), «Kur'an'ın ifadesini ancak dîninde kendisine bir anlayış ihsan edilen kimse kavrar.» demiştir.

(45) Nahl Sûresi, 44.
(46) Aynı sûre, 43.

İbni Hazm, Kur'ân'ın bazan Kur'ân ile açıklandığını, bazı Kur'ân nass'larının kapalı veya tahsîs edilmeye ihtiyaç gösterecek bir şekilde umumî (âmın) olduğunu ve bunları Kur'ân'ın diğer nass'larının tahsîs (tayin) ettiğini söyler.

İbni Hazm, Kur'an'ın umumî (âmın) ifadelerini açıklayan lafızların iki kısım olduğunu anlatır:

1 — Zaman bakımından Kur'an'ın umumî ifadesine yakın olan lafızlar. Bu lafızların açıklanmasına «Tahsis» denir.

2 — Zaman bakımından Kur'an'ın umumî ifadesine yakın olmayan lafızlar. Bu lafızların açıklanmasına da «Nesih» denir.

İbn-i Hazm'e göre nesih, hükmün zaman içerisindeki umumîliğini istisnâ etmektir. Bu, şu demektir: Nesih'den önceki zamanda bu hüküm tatbik edilmiş olup daha sonra zamanın umûmundan istisnâ edilmiştir. İbni Hazm burada şöyle der:

«Nesîh, istisnânın çeşitlerindendir. Çünkü nesih, zamanın istisnâsı, yani bir işi belli bir zamana tahsîstir. Buna göre, her nesih istisnâdır, her istisnâ nesih değildir, diyebiliriz.»

İbni Hazm, Kur'an nass'larının birbirleriyle çatıştığını kabul etmez ve bunu kesin olarak reddeder. Çünkü Kur'an, ilâhî bir vahiydir. Dolayısiyle bunda birbirine zıt şeyler olamaz.

Kur'an nass'ları arasındaki çatışma (taâruz) nın varlığını kabul etmek, Kur'anda ihtilâfın olduuğnu kabul etmektir. Halbuki Allah Teâlâ, şu sözüyle Kur'anda ihtilâf bulunmadığını beyan etmiş ve: **«Onlar, hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünmiyecekler mi? Eğer O, Allah'dan başkası tarafından olsaydı elbet içinde birbirini tutmayan birçok şey bulunurdu.»**[47] buyurmuştur.

Bir kimse Kur'an nass'ları arasında çatışma bulunduğu vehmine kapılırsa, ya her iki âyetin birbiriyle bağdaşma imkânı, ya umumî (âmm) ifadesinin diğer bir âyetle tahsîsi veya nesih ile onun bu vehmi ortadan kaldırılır.

2 — SÜNNET

İbni Hazm şöyle der:

«İslâm şerîatında başvurulan asıl kaynağın Kur'an-ı Kerîm olduğunu beyan ettik. Kur'an-ı Kerîm'i inceledik ve onda gördük ki Peygamber (S.A.)'in emirlerine itâat etmemiz gerekmektedir. Allah Teâlâ'nın Kur'an'da Resûlünü şöyle vasfettiğini de biliyoruz:

---

(47) Nisâ Sûresi, 82.

«**O, kendi havâsından söylemez. O,** (peygamber'in söyledikleri) an**cak kendisine gönderilen bir vahiydir.»**[48] Buna göre, Allah'ın Peygamber (S.A.)'e göndermiş olduğu vahyi ikiye ayırabiliriz:

«1 — **Vahy-i Metlüv** (tilâvet edilen vahiy): Bu i'cazkâr bir üslûba sahip olan Kitab (Kur'an)'dır.

«2 — **Vahy-i Mervî** (rivayet olunan vahiy): Bu i'cazkâr üslûba sahip olmadığı gibi metlüv de değildir. Menkul olduğu halde kitap halinde rivayet edilmemiştir. Fakat makrû' (okunmuş) dur. Yâni bu, Peygamber (S.A.)'den vârit olan haber olup Allahu Teâlâ'nın murâdını açıklayıcı mahiyettedir. Kur'an-ı Kerim'de bu hususta şöyle buyurulmuştur: «... **Tâ ki insanlara, kendilerine indirileni açıkça anlatasın.»**[49] Buna göre Allahu Teâlâ, nasıl vahyin birinci kısmını teşkil eden Kur'an'a itâat etmemizi emrettiyse, vahyin bu ikinci kısmına da itaat emmemizi emretmiştir. Bunlar arasında hiçbir fark yoktur.»

Bu ifadeden anlıyoruz ki İbni Hazm'e göre Sünnet, her ne kadar nazm, tilavet ve i'caz bakımından Kitab gibi değilse de, vahiy olma yönünden onun aynıdır. Dolayısiyle Sünnet, Kur'an-ı açıklamakta ve onun bildirmediği hükümleri ihtivâ etmekte olup Sünnete uymak Kur'an'ın emridir.

İbni Hazm, Kur'an ve Hadis nass'larını şeriatın yegâne kaynağı sayar. Sünnet ve Kur'an, ona göre aynı mertebededir. Ondan önce Şâfiî de bu görüşü ileri sürmüştü. İbni Hazm, bu konuda şöyle der: «Kur'an ve sahih haber birbirine bağlıdır. Her ikisi de Allah katından gönderilmiş olma ve itâat bakımından aynı hükümdedir. Çünkü Allahu Teâlâ Kur'an'da; «**Ey îman edenler, Allah ve Resûlüne itâat edin. Kendiniz dinleyip durduğunuz halde ondan yüz çevirmeyin. Kendileri dinlemedikleri halde, dinledik diyenler gibi olmayın.»**[50] buyurmuştur.

İbni Hazm, Peygamber (S.A.)'in söz ve takrirlerini kesin olarak hüccet sayar. Peygamber (S.A.)'in fiillerine gelince; İbni Hazm bunları, ancak onun emrettiği şeylerin tatbiki olduğuna delâlet eden bir söz bulunursa huccet olarak kabul eder. Meselâ; Peygamber (S.A.)'in; **Namazı ben nasıl kılıyorsam siz de benden gördüğünüz gibi kılınız.»** sözü böyledir. Veya Peygamber (S.A.)'in fiilinin sözü makamında olduğunu gösteren bir karîne (işaret) bulunursa, bu fiili İbni Hazm huccet olarak kabul eder. Çünkü karîne, fiili söz mevkiine kor.

---

(48) Necm Sûresi, 3, 4.
(49) Nahl Sûresi, 44.
(50) Enfal Sûresi, 20, 21.

İbni Hazm, rivayet bakımından Sünneti ikiye ayırır:

1 — **Mütevâtir Sünnet:** Bunun huccet oluşunda icmâ' vardır. İbni Hazm'e göre mütevâtir Sünnet, kesin ve tereddütsüz bir huccettir. Fakat, İbni Hazm'in mütevâtir Sünneti tefsiri, Hadis bilginleriyle diğer fakihlerin tefsirine uymaz. Onlara göre mütevâtir, toptan yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız olan bir topluluğun sened bakımından Peygamber (S.A.)'e ulaşmak şartıyla yapmış olduğu rivayettir. İbni Hazm'e göre ise mütevâtir yalan üzerinde ittifak etmeleri imkânsız olan en az iki kişi tarafından rivâyet edilen şeydir. Meselâ; bir memleketten gelen kimse herhangi bir şey rivayet etse, başka bir memleketten gelen diğer bir şahıs da, her ikisi birbirini görmediği halde, aynı şeyi haber verse işte bu rivâyet, İbni Hazm'e göre tevâtür ifade eder ve tasdiki gerektirir. İbn-i Hazm'in bu görüşünü, aklın bedihilerinden bahsederken de anlattık.

2 — **Âhâd Haber:** İbni Hazm, bunu, tevâtür şartlarını haiz olmayan bir veya daha fazla kimsenin rivayet ettiği şey, diye tarif eder.

İbni Hazm, âhâd haberlerin tasdik edilmesini, bunların hem akâid hem de amel hususunda delil olarak alınmasını ileri sürerken birçok bilginlere muhalefette bulunur. İbni Hazm'e göre âhâd haberler hem itikad, hem de amel bakımından uyulması gereken bir şeydir. Bu suretle İbni Hazm, birçok muhaddislerle Ahmed b. Hanbel gibi muhaddis fakihlerin bir kısmı ile birleşir. Diğer fakihlere göre de haber-i âhâd'le amel etmek gerekir. Fakat, i'tikâdi mes'elelerde bu haberlere uymak gerekmez.

Âhâd haberleri akâid mes'elelerinde delil olarak alan İbni Hazm'le muhaddislerin delilleri şudur: Peygamber (S.A.), bâzı krallara yazdığı mektupları birer kişiyle göndermiştir. Kezâ, Peygamber (S.A.), müslümanlara vazifeli olarak bâzı kimseleri tek olarak gönderirdi ve bunların sayısını nazarı itibara almazdı. Meselâ; Muaz'ı Yemen'e, Ebu Bekr'i Hac Emiri olarak Mekke'ye, Hz. Ali'yi, kadı olarak Yemen'e tek olarak göndermiştir. Sahâbiler, hakkında Kur'ân nassı bulunmayan bir mes'eleyle karşılaştıkları zaman bunu halletmek için Peygamber'in Hadisini araştırırlar ve bu hususla ilgili bir hadis bulurlarsa, râvilerinin sayısına bakmaksızın bu Hadis'e göre hükmederlerdi.

Mütevâtir ile âhâd arasındaki fark, istidlâl bakımından kuvvet farkıdır. Mütevâtir, âhâd'dan önce gelir. İki haber çatışırsa, yâni mütevâtirle âhâd haber birbirine zıt olursa ve aralarını telif kabil ol-

mazsa mütevâtir hadis, Peygamber (S.A.)'den intikal eden sâdık haber olarak kabûl edilir.

İbni Hazm, râvîlerin bizzat adaletli ve «sika» olmalarını şart koşar. Sika râvîlerin en yüksek mertebesini fakîh, öğrendiklerini iyi hıfz ve zapteden kimseler teşkil eder. Hâli belli olmayan kimselerin rivayetleri, böyle bir kimsenin âdil ve sözü makbûl veya gayri âdil ve rivayeti merdut bir kimse olup olmadığı anlaşılıncaya kadar kabûl edilmez.

Râvînin fakîh olması, onu en yüksek mertebeye dâhil olmasının şartı olup sözünün kabûl edilmesinin şartı değildir. İbni Hazm bu konuda, Ebu Musa el-Eş'ârî'nin Peygamber (S.A.)'den rivayet ettiği hadîsi misâl olarak ileri sürer ve «el-İhkâm» adlı eserinde şöyle der:

«Ebu Musa el-Eş'ârî'den Peygamber (S.A.)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: **«Allâh'ın benimle gönderdiği ilim ve hidâyet, bir toprağa yağan yağınura benzer. Eğer bu toprak iyi ise suyu emer ve bereketli bitkiler verir. Bu toprak sert ve kuraksa suyu üzerinde tutar. Allah, bununla da insanları faydalandırır. Onlar bu sudan içerler, taşırlar ve hayvanlarına içirirler. Diğer bir kısım toprak da vardır ki, dümdüz çöl olup ne suyu üzerinde tutar, ne de bitki verir. İşte dinde fakîh olan ve kendisini Allâh'ın bana gönderdiği şeylerle yararlandırdığı kimse de böyledir. O, öğrenir ve öğretir. Bu mertebeye yükselmeyen kimse, Allâh'ın benimle gönderdiği hidâyeti kabûl etmez.»**

«Peygamber (S.A.), bu hadiste ilmin merteblerini eksiksiz olarak bir araya toplamıştır. Rivayet ettiği şeyleri tam olarak muhafaza eden ve nassın lâfızlarının iktizâ ettiği mânâları anlayan, kişilerin ihtilâfa düştüğü şeyi, Kur'ân ve Sünnetin nassına dayandırmaya dikkat eden fakîh, işte iyi ve saf bir toprak gibidir. İşittiği sözleri hıfzeden veya yazmak suretiyle tesbit ederek onu sadece olduğu gibi başkasına nakleden, rivayet ettiği şeylerin mânâsına dikkat etmeyen, kişilerin ihtilâf ettiği şeylerin Kur'ân ve Sünnet nass'larına nasıl dayandırılacağını bilmeyen kimseler de, insanların faydalandığı suyu üzerinde tutmaktan öte gidemeyen toprak gibidir. Fakat Allah, onların bunu, daha anlayışlı kimselere tebliğ etmeleriyle insanları faydalandırmıştır. Peygamber (S.A.), bu noktaya dikkati çekmiş ve: **«Bâzı tebliğ edenler vardır ki hıfzetme ve anlayış bakımından dinleyenden daha güçlüdür.»** buyurmuştur. Yine Peygamber (S.A.)'den; **«Bâzı fıkıh ehli vardır ki aslında fakîh değildir.»** buyurduğu rivayet edilmiştir. İşittiklerini hıfz ve tesbit edemiyenler ne iyi toprak gibidir, ne de suyu üzerinde muhafaza eden toprak

gibidir. Ancak bunlar, mahrum, mâzûr veya hem ot bitirmeyen, hem de suyu muhafaza etmeyen çöl durumundadırlar.»

İbni Hazm, rivayette râvinin birkaç tane olmasını şart koşmaz. Meselâ; ona göre bir râvinin rivayeti makbûldür. İbni Hazm, iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının şahitliği ile hadis rivayetini üç cihetten birbirinden ayırır:

1 — Allâhu Teâlâ, dinini korumayı üzerine almıştır. Dolayısıyla âdil olan bir kişi, Peygamber (S.A.)'den naklolunan sözleri rivayete yeterlidir. Dinde kıskançlık ve çekişme yoktur. Rivayetler birbiriyle çatışırsa, sened bakımından kuvvetli olan öne alınır. Kullara ait işlere gelince, bunlar kıskançlık ve çekişmeye dayanmaktadır. Kıskançlık ve çekişme olan bir yerde itham bulunur. Elbette bu ithamı iki erkeğin veya bir erkekle iki kadının şahitliğiyle gidermek gerekir.

2 — Kazâ (yargı), adaletli kimselerin şahitliğiyle kesinlik kazanır. Bunun içindir ki âdil kimselerin şahadetiyle hükmetmeyen kadı günah işlemiş olur. Kadı'nın mutlaka şahide dayanması gerekir.

3 — Rivayet, şahitlik değildir. İbni Hazm, bu hususta şöyle der: «Allah şeriatın bütün mes'elelerinde; Peygamber (S.A.) şöyle buyurdu. Allah bize böyle emretti, dememizi farz kılmıştır. Çünkü Allâhu Teâlâ: **«Allâh'a itâat ediniz ve Rsûlüne de itaat ediniz.»** [51] ve **«Peygamber size ne verdiyse onu alın, sizden neyi yasak ettiyse ondan da sakının.»** [52] buyurmuştur. Allah ve Resûlü bizi bundan nehyetti veya bize bunu emretti, dememizi farz kılmış, bu şunun haklı olduğuna şahitlik etti, bunun haklı olmadığına bir kimse yemin etmedi, dememizi farz kılmamıştır.» [53]

Görüyoruz ki İbni Hazm, bu son ciheti anlatırken tamamen lâfızların zâhirî mânâlarını almaktadır. Çünkü O, rivayetin «şahit olduk» ve benzeri kelimelere dayanmasının şart olmadığını belirtmektedir. Ona göre şahadetle rivayet arasındaki farklardan biri de işte budur.

İbni Hazm, rivayetleri ancak senedleri Peygamber (S.A.)'e ulaşıyorsa kabûl eder. Buna göre, hadis rivayet ettiği sahâbînin ismini zikretmeyen tâbiînin **mürsel** hadisini kabûl etmez. Kezâ, tabakalardan birinde senedi kesilen (inkıta' eden) bir haberi kabûl etmediği gibi, mânâsı üzerinde icmâ' olmadıkça **mürsel veya münkatı'** hadîsi de kabûl etmez ve bu hususta şöyle der:

---

(51) **Nisâ Sûresi, 59.**
(52) **Haşr Sûresi, 7.**
(53) **el-İhkam, c. I, s. 139-141, 331.**

«Mürsel haber (hadis), nesilden nesile kabûl edilmemiş ve sıhhatında kesin bir şekilde icmâ' hâsıl olmamışsa reddedilir. Eğer onun üzerinde icmâ' edilmişse bunun Kur'ân gibi Peygamber (S. A.)'den nakledildiğini kabûl eder ve sened aramayız. Mürsel hadisin, bizzat Peygamber (S.A.)'in ağzından işitilmiş olup olmaması eşittir. Meselâ «Vârise vasiyet yoktur.» hadisi ve Peygamber (S.A.)'in nübüvvetini gösteren mu'cizelerin çoğu böyledir. Bunlar sağlam senedlerle rivayet edilmiş olup büyük bir topluluğun nakline dayanmaktadır. Kur'ân'da zikredilen ay (kamer)'in yarılması, Peygamber'in birazcık yemekle birçok kimseleri doyurması ve bir bardak su ile orduyu suya kandırması da böyledir.»

İbni Hazm, sahâbi: «Bunu Peygamber (S.A.) buyurdu» demedikçe, bir sözün Peygamber'e nisbetini kabûl etmez. Ona göre bir sözün hadis olduğu açıkça söylenmelidir. Bu sebepten İbni Hazm, sahâbilerin; «Sünnet böyledir» veya «Biz bununla emrolunduk» gibi sözlerini hadis olarak kabûl etmez ve bu ifadeleri Peygamber (S. A.V.)'e isnad mahiyetinde saymaz. Çünkü bu ifadeler, sahâbilerin bu konuda Peygamber (S.A.)'den bir şey işitmiş olmaları mânâsına gelebileceği gibi, kendilerinin böyle ictihad ettikleri mânâsına da gelebilir. Böyle bir ihtimal karşısında herhangi bir şey Peygamber (S.A.)'e nisbet edilemez. İbni Hazm, **sahâbînin ictihadını huccet saymaz.** O, hem sahâbiyi, hem de derece bakımından sahâbiden sonra gelenleri taklit etmez.

Buna göre, İbni Hazm'in rivayet hususunda da zâhiri olduğu anlaşılmaktadır.

3 — İCMÂ' (*)

Şimdi İbni Hazm'e göre şeriatın üçüncü kaynağı olan icmâ'ı anlatabiliriz. İbni Hazm'in icmâ' üzerindeki görüşleri üç noktada toplanabilir:

1 — İcmâ'ın hakikatı,

2 — Hakkında icmâ' hâsıl olan asıl; buna usûl-i fıkıhçılar «İcmâ'ın senedi» adını verirler,

3 — İcmâ'ın asrı.

İcmâ'ın hakîkatine gelince: İbni Hazm bunu açıkça tarif etmez.

(*) Müellif, yukarıda İbni Hazm'e göre şer'i delillerin dört olduğunu söylediği halde, burada üçüncü ve dördüncü delili açıklamamıştır. Biz bunları, müellifin «İbni Hazm» adlı ve Kahire'de 1954 yılında basılmış olan eserinin 354-364. sayfalarından özetleyerek terceme ettik. Çeviren.

Fakat şeriatin kaynak ve hükümlerini bölümlere ayırarak açıklamaya çalışır. Ona göre dînî hükümlerin sadece iki kaynağı vardır. Bu da; ya Mushaf'ta yer alan vahy-i ilâhî, yâni Kur'ân'dır. Veya Mushaf'ta yer almayan vahy-i ilâhî, yani Peygamber'in Sünnetidir. Bu iki esasa dayanan dînî hükümler üç kısma ayrılır:

a) Ümmetin asırdan asra nakledegeldiği hükümler: Bunlar îman, namazlar, oruç ve haccın esasları gibi icmâ'a dayanan hükümlerdir.

b) Tevâtürle nakledilegelen birçok sünnetler: Bunlar hakkında icmâ'a tesadüf edilmemiştir. Peygamber (S.A.)'in sahâbilerin yanında oturarak namaz kılması ve Hayber arazî'sini içinden çıkan gelirin yarısı karşılığında Yahûdîlere kiraya vermesi böyledir.

c) Güvenilir kimselerin nakledegeldikleri meseleler: Bunların bir kısmı üzerinde icmâ', bir kısmı üzerinde de ihtilâf edilmiştir.[54]

İcmâ'ın senedine gelince: İbni Hazm, üzerinde icmâ' yapılan mes'elenin ancak bir nassa dayanmasını şart koşar. Bu nass da Peygamber (S.A.)'den nakledilen Sünnettir. Sünnet ise; ya Peygamber aleyhisselâm'ın sözü, ya fiili veya ikrarı (takriri) dir. Hakkında böyle bir nass bulunmayan mes'ele üzerinde icmâ' olduğu iddiası bâtıldır. Çünkü Allah; **«Rabbinizden size inen (Kur'ân-ı Kerîm)'e uyun. Ondan başka velîlere uymayın.»**[55] ve **«Bugün sizin dîninizi kemâle erdirdim ve üzerinizdeki nîmetimi tamamladım.»**[56] buyurmuştur. Dolayısıyla bir nassa dayanmayan icmâ'ı kabul etmek, Allâh'ın indirmediği bir şeye uymaktır. Kezâ, nassa dayanmayan bir mes'ele üzerinde icmâ'a varmak, Peygamber devrinde hükmü bildirilmemiş mes'elelerin mevcut olduğunu ileri sürmek ve dînin Peygamber devrinde tamam olmadığını ortaya atmak demektir.

Görülüyor ki İbni Hazm, sadece nass'lara dayanmaktadır. Diğer fakihler ise, hem nass'lara dayanmakta, hem de hakkında nass bulunmayan mes'eleleri nass'lara hamletmek suretiyle bir hükme bağlamaktadırlar. Allâh'ın bildirdiği hükümlerin sebeplerini keşfedip bunlara göre kıyaslar yaparak, yeni mes'elelerin hükümlerini bildirmek, dinin temel esaslarındaki mükemmelliği zedelemez. Nâmütenâhi ve yeni olaylar, bu temel esasların ışığı altında bir hükme bağlanmak mecburiyetindedir.

İcmâ'ın asrına gelince: İbni Hazm'e göre bir hüküm üzerinde kimler tarafından icmâ' yapılabilir ve hangi asrın icmâ'ı muteberdir? İbni Hazm bu sorulara verdiği şu cevabı Dâvûd ez-Zâhirî'ye nis-

---

(54) el-İhkam, c. IV, s. 142.
(55) A'raf Sûresi, 3.
(56) Maide Sûresi, 3.

bet eder: Muteber olan icmâ' ancak sahâbîlerin icmâ'ıdır. Çünkü sahâbîler, dînî hükümleri bizzat Peygamber (S.A.)'den öğrenmişlerdir. Ancak bizzat Peygamber (S.A.)'in öğrettiği şeyler üzerinde icmâ' olabilir. Ayrıca sahâbîler, mü'minlerin tamamını temsil ediyorlardı. Dolayısıyla onların icmâ'ı bütün mü'minlerin icmâ'ı oluyordu. Sahâbîlerden sonraki asırlara ait mü'minler, müslümanların bir kısmını teşkil etmektedirler. Mü'minlerin bir kısmının icmâ'ı ise, icmâ' hüviyetini kazanamaz.[57]

İbni Hazm'e göre' icmâ', bütün âlimlerin Peygamber (S.A.)'den bizzat öğrenmiş oldukları mes'eleler üzerindeki tevâtüre dayandığından, Medînelilerin **icmâ'ı** bütün mü'minlerin icmâ'ı sayılmaz ve dinde bir hüccet teşkil etmez. Çünkü Medîneliler, bütün mü'minleri temsil edemezler.

4 — DELİL

İbni Hazın'e göre şerîatın dördüncü kaynağını «delil» teşkil eder. Diğer Ehl-i Sünnet fakîhlerîne göre ise, şerîatın dördüncü kaynağı kıyas'tır. Zâhirîler kıyası tanımazlar. Fakat «delil» adını verdikleri kıyasa benzer bir kaynak ileri sürerler. Hatib Bağdâdî, Târih'inde de bunu Dâvûd ez-Zâhirî'nin ortaya attığını söyler. Lâkin Zâhirîler, delîlin kıyastan ayrı olduğunu ve nass'ların dışında bir şey olmadığını söylerler. İbni Hazm, bu konuyu anlatırken sert bir dil kullanır ve şöyle der:

«Câhiller bizim «delil» tâbirimizi nass'ların ve icmâ'ın dışında bir şey zannederler. Bir kısmı da, delîl ile kıyâsın aynı şey olduğunu söyler. Bunlar son derecede sakat ve yanlış bir zanna kapılmaktadırlar. Biz, insâallah, huccet olarak kabul ettiğimiz delîl'i bütün çuplaklığıyla ortaya koyacağız.»

Bundan sonra İbni Hazm delîli açıklamaya girişir ve onun nass veya icmâ'dan çıkarılmış olan ve bizzat bunların delâletine dayanan bir şey olduğunu, bir illet sebebiyle nass'lara hamledilmediğini söyleyerek, kıyâsı reddeder. Çünkü, kıyâsın esâsı nass'dan çıkarılan illete dayanmakta ve o nass'ın hükmü, aynı illeti taşıyan diğer mes'elelere de tatbik edilmektedir. Nass'lara dayanan delîl ise bizzat nass'lardan alınmaktadır. (*)

---

(57) **el-İhkam, c. IV, s. 147.**
(*) **Misaller için yukarıya «Dâvûd ez-Zâhirî» babsine bakınız. Çeviren.**

NASS'LARIN TA'LÎLİ (*)

Fakihlerle Zâhirîler arasındaki asıl fark ve ihtilâfı, nass'ların ta'lili teşkil eder. Fakîhlerin büyük çoğunluğuna göre nass'ların mânâları akılla bilinir. Çünkü nass'lar, belirli maksatlar için gelmiştir. Din ve dünya işleri bunlarla tanzim edilir. İnsanlar, dosdoğru ve fazîletli bir yolda ancak bunlar sayesinde gidebilir. Her nass'ın lâfızlarının delâlet ve ifade ettiği umumi ve hususi mânâları iyice kavranır. Meselâ; şarabı yasak eden nass'dan bunun niçin yasak edildiği ve bu yasağın (tahrimin) gayesi tesbit edilir. Sonra bu nass, tahrimin sebebi (illeti)'ni taşıyan her içkiye tatbik edilir. Böylece Kur'an nass'larıyla Peygamber'in hadislerinin toplamından bir kısım külli kaideler elde edilir. Birçok cüz'i mes'eleler bu kaidelerin şümûlüne girer. Bu kaidelerin tatbiki sayesinde mevcut olan hâdiselerin hükümleri bilinmiş olur. Bu suretle de şeriatın tatbik imkânı genişler. Çünkj bu kaideler, bir mes'elenin şer'î hükmünü öğrenmek isteyen ve bunun hakkında bir nass bulamayan herkesin ışığına doğru koştuğu bir nûrdur.

İşte bu anlattıklarımız fakihlerin görüşleridir. Zâhirîlere gelince; onlar nass'ların, kulların her türlü ihtiyacına cevap vereceğini kabul ederler. Fakat her nass, sadece kendi konusunu açıklar ve bundan öte gidemez. Nass'dan istinbat edilen bir illetin mevcudiyeti düşünülemez. Eğer nass'ların, kulların maslahatını temin için geldiğine inanmak gerekirse hiçbir şeyin nass bulunmadıkça haram veya helâl olduğu söylenemez. Eğer bâzı nass'lar belli sebeplerle gelmişse bu nass'ların hükümleri, ait oldukları mes'elelerin dışına çıkamaz. İbni Hazm bu hususta şöyle der:

«Şerîatın her hükmünün bir sebebi vardır diyemeyiz. Belki şöyle söyleyebiliriz: Şerîatın muayyen hükümlerinin sebepleri bulunduğu nass'la belirtilmiştir. Sebebi nass'la belirtilmeyen hükümler de vardır. Bu gibi hükümler, dilediği her şeyi yapma kudretine sahip olan Allah'ın murâd ettiği şeylerdir. Biz, bir şeyin haram veya helâl olduğunu söyleyemeyiz. Rabbimiz ve Peygamberimiz (S.A.)'in buyurduğu şeyleri ne artırabiliriz, ne de eksiltebiliriz. İşte hakikî din budur. Hiçbir kimse bunun zıddına hareket edemez ve bundan başka türlü inanamaz. Muvaffakiyet de Allah'dandır. Kur'an'da; **«O, yaptığından sorulmaz. Onlar ise sorguya çekilirler.»**[58] buyurulmuştur. Böylece Allah, kendisiyle bizim aramızda kıyas edilemiyecek kadar büyük fark olduğunu ve onun fiillerinde «niçin»in bir ye-

---

(58) Enbiyâ Sûresi, 23.

(*) Nass'ların sebep ve illetlerinin tesbit edilerek ortaya çıkarılması. Çeviren.

ri bulunmadığını bildirmiştir. Allah'ın hüküm ve filleri hakkında niçin böyle yapmıştır, diye sorma hakkımız olmadığına göre, şeriatın hükümlerinde sebep aramamız bâtıldır. Allah bunu şu sebepten böyle yaptı diye nass'la belirtilmemişse, bizim ileri sürdüğümüz illetler tamamen değerini kaybeder. İşte bunun da sorulması câiz olmaz ve hiçbir kulun; «Niçin bunun bir sebebi var da, ötekinin yoktur?» demesi doğru olmaz. Kezâ; «Allah, niçin bunun sebebini bildirdi de diğerinin bildirmedi?» diyemez. Çünkü bir kimse, böyle bir soru ortaya atarsa, Allah'a isyân etmiş ve dinî bakımdan küfre düşmüş olur.»[59]

Burada İbni Hazm'in nass.ları ta'lil konusunda meseleyi başka bir sahaya intikal ettirdiğini görüyoruz. O, nass'ların ta'lilini Allah'ı yaptığı işlerden sorguya çekmek, Allah'ın fiil ve sözlerinde yaratıcı iradesini ta'lîl etmek gibi bir şey sayıyor. Burada İbni Hazm, konudan tamamen uzaklaşmaktadır. Çünkü fakîhlerce kabul edilen nass'ların ta'lîli, bu nass'ların maksat ve gayelerini tanımak ve onların şâmil olduğu mânâları tamim etmektir. Bu ise, Allah'ın nass'larla neyi murâdettiğini tesbit etmektir, Allah'ın iradesini söz konusu etmek değildir. Bunun için diyebiliriz ki, İbni Hazm gibi derin bir tetkik sahibi olan bir bilginin böyle düşünmesi yakışık almakmaktadır. Çünkü nass'ların ta'lîli ile, hâşâ, Allah'ı sorguya çekmek arasında büyük bir fark vardır. Nass'ların mânâlarını araştıran kimse, bu hükümlerden Allah'ın ne murâdettiğini öğrenmek istemekte ve nass'ları tefsir ederek, Rabbu'l-Âlemîn'in bu hükümlerdeki murâdını anlamaya çalışmaktadır. Allah'ın irâdesini söz konusu yapan kimse de; «Bunu niçin böyle yaptın, ey Rabbu'l-Âlemîn?» diye sormaktadır. Bu ikisi arasındaki fark şüphesiz çok büyüktür.

İSTİSHÂB

İbni Hazm kıyas, maslahat, istihsan ve zerâyi' gibi bütün re'y çeşitlerini reddettikten sonra hakkında nass bulunmayan meseleleri neye göre halletmektedir?

İbni Hazm, hakkında nass bulunmayan meselelerde **istishab** ve **ibahat-ı** asliyye (*) prensibine dayanır. İbni Hazm'e göre istishab'ın mânâsı, nass'a dayanan bir hükmün değiştiğini gösteren nass'lar arasında bir delil bulununcaya kadar devam etmesidir. Ona göre haram edilenler hariç, her şeyin mübah oluşu nass'la sabittir. Allahu Teâlâ, Hz. Âdem'in yeryüzüne inişi sırasında şöyle buyur-

(59) el-İhkam, c. VIII, s. 102.
(*) Her şeyde aslolan mübah olmaktır. Çeviren.

muştur: **«Yeryüzünde sizin için bir vakte kadar durak ve faydalanacak şeyler vardır.»**[60] İbni Hazm bu nass'ı şöyle açıklar: Allahu Teâlâ bu âyetinde, «bizim için faydalanacak şeyler» olduğunu bildirerek insanlara her şeyi mübah kılmıştır. Sonra bunlardan dilediğini yasak etmiştir. Yâni bunların hepsi, şer'i bir nass'a dayanır.»[61]

İbni Hazm, istishabı alıp birbirine benzeyen şeyleri bir hüküm altında birleştiren kıyas yoluyla ictihadı terkedince, bâzan acaip durumlara düşmüştür. Şöyle ki:

a) Eşyada renginin, kokusunun ve tadının değişmesi gibi pis olan bir şeyin maddi eserleri görülmedikçe o eşya temizdir. Meselâ, suya pis bir şey düşse ve onda böyle bir değişiklik meydana gelmese, bu su temiz olup içilmesi ve abdest alınması câizdir. Bundan, ancak durgun suya idrarın karışması istinâ edilmiştir. Çünkü böyle bir suyun pis olduğunu bildiren bir nass vardır.[62]

b) Köpeğin artığı, yâni köpeğin bir kaptan içmiş olduğu su ve benzeri maddelerin geriye kalan miktarı pistir. Bu kabı temizlemek için, biri temiz toprakla olmak üzere, yedi kere yıkamak gerekir. Çünkü bu hususta nass vardır. Buna mukabil domuzun artığı temiz olup içilmesi veabdest alınması câizdir.[63]

c) Durgun bir su insan idrarıyla pis olur. Öte yandan domuzun idrarı böyle bir suyu pis etmez. Çünkü nass sadece insan idrarı hakkında vârit olmuştur. Dolayısıyla domuz vesair hayvanların idrarı buna kıyas edilemez.[64]

Şüphesiz bu görüşler, fıkıh ve fikir alanında tuhaf şeylerdir. İbni Hazm'i bunlara sürükleyen sebep, onun, re'y ve nass'ların mânâlarının akıl ile kavranılabileceğini reddedişidir. Bu yüzden O, nass'ların hükümlerini muayyen illetlere, tesbit edilmiş maslahatlara, meseleleri benzerlerine mukayese edip bunları aynı hüküm altında birleştirme (kıyas) esnasına dayandırmaz. Lâkin böylece, istinbat temelinden yıkılmış olur.

SONUÇ

Bu kısa açıklamalar, umumi olarak Zâhiri fıkhını ve özellikle İbni Hazm'in fıkhi görüşlerini aksettirmektedir.

Nass'ların Zâhiri mânâlarını kabûl etmek konusunda şiddet gös-

---

(60) **Bakara Sûresi, 36.**
(61) **el-İhkam, c. I, s. 59.**
(62) **el-Muhallâ, c. I, s. 135.**
(63) **Aynı eser, s. 132.**
(64) **Aynı eser, s. 69.**

teren ve diğerlerine sert bir şekilde muhalefet eden Zâhirî mezhebinin ilk imâmı Dâvûd el-İsbahânî'dir. O'nun bir kısım görüşlerini yukarıda anlattık. Onlar, Dâvûd ez-Zâhiri'nin fıkhî metodunu yansıtmaktadır.

İşte bu metod, onu bütün rivayete ve senedleriyle hadîs toplamaya sevketmiştir. Çünkü o, re'y'e itimat etmediği müddetçe, nass'ların Zâhirî mânâlarına göre hüküm vermek için buna mecbur olmuş ve netice itibariyle de çok zengin bir servet bırakmıştır.

ZÂHİRÎ MEZHEBİNİN YAYILIŞI

Bu mezheb, ilk kurucusu Dâvûd zamanında ve ondan sonra çok az yayılmıştır.

Büyük şehirlerdeki mezheplerin hiç birisi kadar yayılma imkânı bulamamıştır. Hicrî beşinci asırda İbni Hazm ortaya çıkıp bu mezhebe üç yönden büyük hizmetlerde bulunmuştur.

1 — Zâhiri mezhebinin usûlünü tesbit etmiş ve bunları günümüze kadar tesirini devam ettiren kitaplarında belirtmiştir. Bu kitapların en büyükleri şunlardır:

a) el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm: İbni Hazm bu eserinde kendi mezhebinin usûlünü ele alıp açıklamış, diğer mezheplerin usulleriyle karşılaştırmış ve görüşlerinin hepsinde haklı değilse de, bunları şiddetle savunmuştur.

b) İbni Hazm, adı geçen kitabını gayet güzel bir risale şeklinde telhis etmiş ve buna «en-Nubez» (*) adını vermiştir. Bu risalede Zâhiri mezhebine ait metodların ince bir özeti ve diğer mezheplerle küçük münakaşalar yeralmaktadır.

c) el-Muhallâ: Bu eser, kelimenin tam manasıyla İslâm fıkhının bir mecmuasını teşkil eder. İbni Hazm, bu eserinde ahkâm hâdislerini, bütün İslâm ülkesindeki âlimlerin fıkhî görüşlerini toplamıştır. Bu eser, haddizatında çok faydalı olup bütün Zâhirî mezhebini ihtivâ etmekte ve ona tarihteki yerini kazandırmaktadır. Eğer bu eserde İbni Hazm'in bazı sert çıkışları ve bir kısım tuhaf ifadeleri yer almasaydı, Sünnet fıkhı üzerine yazılmış olan eserlerin en üstünü olurdu.

2 — İbni Hazm, Zâhiri mezhebini yaymak için davete başlamış-

(*) **Bu eser, Zahid el-Kevserî'nin mukaddime ve bazı haşiyeleriyle «en-Nubez fî Usûli'l-Fıkhiz-Zâhirî» adı altında Emin el-Hancî tarafından 1940 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Brockelmann ve İslâm Ansiklopedisi, İbni Hazm maddesinde bu eserin adını «en-Nubze» olarak göstermekte ve Berlin Kraliyet Kütüphanesinde No. 5376'da yazma bir nüshasının bulunduğunu kaydetmektedirler. Çeviren.**

tır. Fakat dilinin sert oluşu, hasetçilerin kinini üzerine çekmiştir. Davetine edilen icabet, onun bu uğurda harcamış olduğu gayrete nisbetle çok az olmuştur. O, — Allah kendisinden râzı olsun — bunu, «Bir âlime memleketinde itibar edilmez» diye açıklar ve şöyle der: «Bizim durumumuz da, **kişi kendi muhitinde** takdir **edilmez** (*), atasözüne uymaktadır. İncil'de Hz. İsa'nın: «Bir peygamber, ancak kendi memleketinde hürmetsizlik görür.» dediğini okudum. Peygamber (S.A.V.)'in Kureyşten gördüğü muameleleri düşününce bunu daha iyi anlarız. Kureyşliler zekâca daha ileri, akılca daha kuvvetli, kavrayış bakımından daha sağlam, en mübarek yerde oturmak şerefine sahip oldukları ve en güzel nimetlerle beslendikleri halde, Hz. Peygamber'i takdir edememişlerdir. Allah, (Medine'de oturan) Evs ve Hazrec kabilelerine bu takdir imkânını bahşetmiş, böylece onları bütün insanlardan üstün kılmıştır. Allah, fazlını dilediği kimselere ihsan eder. Bizim Endülüs de aynı durumdadır. Endülüslüler, aralarından yetişen ve kendilerinden üstün olan bir âlimi çekememişlerdir. Onun yaptığı çok şeyi azımsamışlar, iyiliklerini kötülük saymışlar, kusur ve hatâlarını araştırmaya koyulmuşlar, hayatı boyunca karşılaştığı bu gibi fena davranışlar, diğer memleketlerdekilerden kat kat fazla olmuştur. Bu âlim başarılı olunca hırsız, evirip çevirici ve iddiacı demişler, orta halli olduğu zaman soğuk yüzlü, değersiz, zayıf ve düşüktür demişler; ilerleyince bu ne zaman böyle oldu, ne zaman okuyup yetişti? vay anasını! demişlerdir. [65]

İşte bu sözler açıkça göstermektedir ki hasetçilerin kini, İbni Hazm'in bu mezhebi yaymasına engel olmuştur. Şüphesiz Endülüs âlimlerinin, İbni Hazm'in şahsına olan kinleri, Zâhirî mezhebini daha da kötü durumlara düşürmüş ve bu mezhebi kuvvetlendirmek için onun göstermiş olduğu gayretlerin netice vermesini engellemiştir. Bu yüzden İbni Hazm, milletine karşı çok şiddetli davranmış, onlar da kendisine karşı aynı şekilde şiddet göstermişler, böylece İbni Hazm'in emekleri boşa gitmiştir.

3 — İbni Hazm, gençleri yanına toplamıştır. O, Zâhirî mezhebini, emsali veya yaşça kendisine yakın olan kimseler arasında neşredemeyince, istiyerek veya mecburen son ömrünü geçirdiği çiftliğinde mezhebine ait görüşleri yanına gelen gençlerin kalblerine yerleştirmiştir. İşte İbni Hazm'in bu genç talebeleri, hocalarının ilmini samimiyetle öğrenmeye çalışmışlar, onun fıkıh, hadîs ve diğer İs-

---

(*) Türkçemizde bu mânada «Ev danası öküz olmaz» diye bir atasözü vardır. Çeviren.

(65) Nefhu't-Tîb, c. II, s. 130, Hayriyye baskısı.

lâmi ilimlere dair görüşlerini benimsemişlerdir. Bunlar sayı bakımından az ve genç olmalarına, büyük âlimler arasında, yer almamalarına rağmen, ihlâs ve çalışkanlıkları sayesinde büyük toplulukların yapamıyacağı şeyleri başarmışlardır. Ölümünden sonra İbni Hazm'in kitaplarını toplamak ve görüşlerini açıklamak hususunda bunların tesiri büyük olmuştur.

İBNİ HAZM'DEN SONRA ZÂHİRİ MEZHEBİ'NİN DURUMU

Bu mezheb, İbni Hazm'in ölümüyle ortadan kalkmamıştır. İbni Hazm, bu mezhebi kitaplarıyla ebedileştirmiş ve kendisinden ilim tahsil eden öğrencileri vâsıtasıyla yaymaya muvaffak olmuştur. Onun bu genç öğrencilerinden bir kısmı, Zâhiri mezhebini yalnız Endülüs'te değil, Doğu İslâm ülkelerinde de yaymışlardır.

Doğu İslâm ülkelerine giden talebesi Buhari ve Müslim'in sahihlerini bir araya toplayan el-Humeydi'dir. Bu zat, İbni Hazm'in vefatından sonra Endülüs'den kaçmış olup hocasının yazmış olduğu eserler vâsıtasıyla Zâhiri mezhebini Doğu İslâm ülkelerine yaymıştır.

el-Humeydi'nin adı Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Nasr'dır. 420 H. yılında doğup 488 H. yılında ölen el-Humeydî, tarihçi ve muhaddis idi. İbni Hazm'den tahsil görmüş, İslâmi birçok ilimlerde ondan icazet almış, İbni Hazm'in kitaplarını bizzat kendisinden okumuş ve Zâhiri mezhebini yaymaya çalışmıştır.

İbni Hazm'in talebeleri her tarafa dağılmışlardır. Gittikleri yerlere hocalarının kitaplarını götürmüş olmaları, gelecek nesiller üzerinde büyük tesirler bırakmış, böylece her nesil arasında zâhirî olanlar bulunmuş ve her asırda Endülüs bir zâhirî fakihinden hâlî kalmamıştır.

Hicri 6. ve 7. yüzyıllarda yaşayan âlimlerden Ebu-l-Hattab Mecduddin Ömer b. el-Hasan (*) dikkati çekmektedir. Ebu'l-Hatatb, «İbni Dıhye» künyesinyle anılır. Bu zat, bütün Endülüs'ü dolaşmış ve buranın büyük bilginlerinden ilim tahsil etmiş, sonra Eyyûbiler devrinde Mısır'a gelmiştir. el-Makkari bu bilgin hakkında şöyle der:

«Ebu'l-Hattab Mısır, Mağrib, Şam, Irak ve İranda rivayetle meşgul olmuş, hadis tahsili için seyahatler yapmış, bir çok kitap telif etmiş, usûl okumuş, hadis rivayetinde pek yararlı olmuş... ve gayet faydalı bir çok eser yazmıştır.»

Dikkati çeken ve İslâm tefekküründe büyük tesirleri olan âlim-

---

(*) 14 Rebiülevvel 633 tarihinde Kahire'de ölmüştür. Çeviren.

lerden Muhyiddin b.`el-Arabi (öl. 638 H.) de, ibadet bakımından Zâhirî mezhebinde olup Ebu'l-Hattab b. Dıhye ile çağdaş idi. el-Makkarî bunun hakkında da; «İbâdet bakımından zâhiri, itikat bakımından da bâtinî görüşlere sahipti.» der.[66]

Ebu'l-Hatab ile İbnu'l-Arabî Endülüs'e hükmeden Muvahhıdîler devrinde yaşamışlardır. Diyebiliriz ki Hicrî 6. asrın sonu ile 7. asrın başı Zâhiri mezhebinin parlak ve yayılma devridir. Bu mezhebi Hicri 580-595 yıllarında iktidarda olan Yakub b. Yusuf b. Abdilmü'min b. Ali, Kuzey Afrika ve bütün Endülüs ülkelerinde yaymıştır.

Adı geçen Emîr, bu mezhebe göre amel edileceğini halka ilân etmiş ve kendisinden sonra gelenler de onun izinden giderek bu mezhebi yaymaya çalışmışlardır. «el-Mu'cib fi Telhis-i Ahbâri'l-Mağrıb» adlı eserin yazarının (*) anlattığına göre, Emir Yakub, müslümanları Sünnete sarılmaya ve Malikî mezhebini bırakmaya, sadece Allah'ın Kitabı ve Resûlünün Sünneti ile amel etmeye çağırmıştır. Hattâ, Mâlikî mezhebi üzerine yazılmış olan fıkıh kitaplarını toplatıp hepsini yaktırmıştır. Burada sözü el-Mu'cib yazarına bırakıyoruz:

«Adı geçen Emir Yakub'un saltanat günlerinde fürû' ilmi sönmüş ve fakihler bu Emirden korkmaya başlamıştır. Emir Yakub, Kur'ân-ı Kerim ve Hadis kitaplarını ayırdettikten sonra Maliki mezhebine göre yazılmış olan kitapların tamamen yakılmasını emretmiştir. Bütün ülkede, Mâliki mezhebine ait kitapların yakılmasına devam edilmiştir. Sahnun'un «el-Müdevvene»si, İbni Yûnus'un «Kitab» ı, Ebu Zeyd'in (**) «Nevâdir» ve «Muhtasar» ı, el Berazii'nin (***) «Kitâbu't-Tehzib» i, İbni Habib'in (****) «el-Vâdıha fi's-Sünen ve'l-Fıkh» ı gibi eserler bunlar arasındadır. O günlerde ben, Fas şehrinde idim. Bu kitapların yüklerle getirilip bir yere yığıldığını, daha sonra ateşlenip yakıldığını gördüm.»[67].

el-Mu'cib yazarı yine şöyle der: «Emîr Yakub, insanların re'y ilmi ile iştigal etmelerini ve re'y'e dayanarak münakaşaya girmelerini yasaklamış ve dinlemiyenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılacağını bildirmiştir... Maksadı, Mâliki mezhebini topyekûn yok etmek, onu bir anda Mağrib'den kaldırıp atmak, insanları Kur'ân ve Sünnet zâhirine göre amel etmeye mecbur kılmaktı.»

---

(66) **Nefhu't-Tîb, c. I, s. 100, Rifai neşri.**

(*) **Bu zat, Abdulvâhid b. Ali el-Merrakeşi'dir (öl. 647 H.). Çeviren.**

(**) **Tam adı, Ebu Zeyd Said b. Evs el-Ansâri'dir (öl. 215 H.) Çeviren.**

(***) **Halef el-Berazii'nin 430 H. yılında yaşadığı biliniyor. Metinde anılan eseri, «el-Müdevvene»nin ihtisarıdır. Çeviren.**

(****) **Adı Abdulmelik'dir (öl. 238 H.). Çeviren.**

(67) **el-Mu'cib, s. 278, Ticariyye baskısı (Mısır).**

Bu suretle Zâhirî mezhebi yeniden canlanmıştır. Çünkü Muvahhidîler, yalnız Kur'an ve Sünnet'in zâhirine göre amel edilmesini istemekle, taklidi reddeden ve sadece nass'ların zâhirleriyle yetinen Zâhirîlerin metodunu yaymış oluyorlardı.

İbni Hazm, Emîr Yakub b. Yusuf'un takdirini kazanmıştı. Hattâ, Emîr Yakub, Endüslüs'e girdiği zaman gidip rahmetli İbni Hazm'in kabrini ziyaret etmiştir. (*)

Muvaffak kılan ve doğru yolu gösteren Allah'dır.

(*) **Emir Yakub, 595 H. yılında öldükten sonra Endülüs ve Mağrib'de Mâliki mezhebi yeniden kuvvetlenmiş ve Zâhirî mezhebi zamanla sönmüştür.**
İran'da bir hayli yayılmış olan Zâhiri mezhebi yavaş yavaş burada da sönmüştür. Ancak günümüzde Hindistan'ın Bhopâl eyaletinde bulunan müslümanlar arasında bu mezhebe mensup olanlar vardır.
Zâhiri mezhebine ve bilhassa İbni Hazm'in görüşlerine vefatından sonra daha çok yazı ile hücum edilmiştir. Meselâ, yaklasık olarak İbni Hazm'den bir asır sonra, Mâliki âlimlerinden İbni Zerkun diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Said el-İşbili (öl. 621 H.) «Kitâbu'l-Muallâ» adlı eseriyle İbni Hazm'in «Kitab'ul-Muballâ»'sını tenkit ve reddetmiştir. Çeviren.

İBNİ TEYMİYYE VE GÖRÜŞLERİ

İBNİ TEYMİYYE (*)

(661 - 728 H.)

Hicri 668 yılında Harran'ı Şam'a bağlayan yoldan gidenler, bu yola koyulmuş olan büyük bir âile ile karşılaşırlardı. Bu âile, Harran'dan ayrılmış, geceleri Şam'a doğru gidiyor, gündüzleri emin ve kuytu bir yere sığınıyordu. Bu âile mensupları, gecenin karanlığında Tatarlar (Moğullar)'ın kılıçlarından kaçıyorlardı. Onlar ilim ve âlimlerin sığınağı olan yeşil Şam'da emniyet ve huzura kavuşmak üzere yollarına devam ediyorlardı. Taşımaktan âciz kalmış oldukları yüklerini götürecek hayvan dahi bulamamışlardı. Yüklerini araba ile kendileri çekerek, götürüyorlardı. Fakat bu, onlar için çok meşakkatli bir iş oluyordu. Bu âilenin taşıdığı eşya altın, gümüş, huliyyat, halı, kilim ve sair dünya malı değildi. Onların taşıdığı yük sadece Peygamberlerin mirası ve birçok nesillerin ortak serveti olan din ilmi idi. Nihayet bu âile, onun bütün ağırlığını taşıyarak Şam'a ulaşmakla müstahkem bir kaleye sığınmış oldu. Bu âilenin fertleri arasında yedi yaşında, zeki, akıl ve ruh yönünden uyanık bir çocuk vardı. Çevresini tanıdığı zaman bu amansız harble karşılaştı, tecrübesi arttı; fakat refah, huzur ve saadet içerisinde büyüme imkânı bulamadı. Ruhunu ve cismini olgunlaştıran sıkıntılar içerisinde yetişti. İşte bu çocuk Ahmed Takıyyüddin Ebu'l-Abbas b. eş-Şeyh Şihabuddin Ebu'l-Mahâsin Abdulhalim b. eş-Şeyh Mecdüddin Ebu'l-Berakât Abdusselam b. Ebî Muhammed Abdullah b. Ebî'l-Kâsım el-Hadır b. Muhammed el-Hadır b. Ali b. Abdillah'dır. İşbu âile, «İbni Teymiyye» âilesi diye bilinir.

(*) **Asıl adı, Ahmet Takıyyüddin Ebu'l-Abbas olup âilesine nisbetle «İbni Teymiyye» diye anılır. Çeviren.**

DOĞUMU

İbni Teymiyye 10 Rabiulevvel 661 H. tarihinde doğmuştur. Bazı bilginler, onun Rabîulevvel ayının 12 sinde doğduğunu söylerler. İhtimal ki onlar, İbni Teymiyye'nin doğum gününün, Peygamber (S. A.V.)'in doğum gününe rastladığını söylemekle, onun Peygamber'in sünnetini ihyâ edeceğini, şeriatını sağlam huccetlerle yeniden canlandıracağını ve bu şeriatı zindanda ölünceye kadar müdafaa edeceğini işaret etmek istemişlerdir.

Babası eş-Şeyh Şihabuddin Abdulhalim, «el-Harrâni» diye anılır. Küçük İbni Teymiyye de ilk memleketi olan Harran'a nisbetle böyle anılır. el-Harrani nisbeti bir kabîleyi değil, memleketi gösterdiğinden, İbni Teymiyye'nin Arap olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Araplar, kabile ve soylarına nisbetlerini korurlar. Arap olmayanlar buna pek dikkat etmezler. Fakat üstad Behcet Baytar, İbni Teymiyye'nin Arap asıllı olup Numeyr kabilesine mensup bulunduğunu ileri sürmektedir. Fakat, bizim için İbni Teymiyye'nin soyu önemli değildir. Zira İbni Teymiyye gibi bir kimse, bizzat kendisi iftihar edilmeye lâyıktır. O, başkalarıyla iftihar etmez. Nitekim Ebu Hanife'nin İranlı oluşu, onun şerefini eksiltmiş değildir.

Tarihçiler, İbni Teymiyye'nin anası ve onun mensup olduğu kabile hakkında bir şey söylemezler. Babası 682 H. yılında öldüğü zaman İbni Teymiyye 21 yaşında idi. Anası bu tarihten sonra ölmüştür. O, oğlunun olgunlaştığını görünceye kadar yaşamıştır. Anası hayatta iken İbni Teymiyye şeriatı ihyâ ve ona karışan hurafeleri defetmek için baş mücahid olarak ortaya çıkmıştı. Anası, ona bu cihadında iyilik, şefkat ve sevgiyle yardımcı olmuştur. İbni Teymiyye, mücadele sırasında Mısırda zindana atıldıktan sonra anasına sevgi, bağlılık, vefâ ve iyilik dolu mektuplar gönderiyor, onun hem ayrılık, hem de üzüntü ateşiyle helâk olmaması için, kendi elem ve ıztıraplarını ondan gizliyordu.

İbni Teymiyye'nin âilesi Şam'a gelir gelmez bu âilenin büyüğü, parmakla gösterilen âlimler safında yerini almıştır. Zira O, Şam'a ulaşır ulaşmaz fazîlet ve şöhreti etrafa yayılmıştır. Çünkü ilim, sahibinin çevresini aydınlatan bir nur olup derhal dikkati çeker. İbni Teymiyye'nin büyük bir bilgin olan babasının, Şam'ın ulu câmii Mescid-i Emevî'de vaaz ve ders kürsüsü vardı. Sükkeriyye'deki Dâru'l-Hadîs'in şeyhliğini de üzerine almıştı. Kendisi de bu semtte oturuyordu. İşte oğlu Ahmed Takıyyüddin (İbni Teymiyye) burada yetişmiştir.

İbni Teymiyye'nin babası olan bu büyük bilginin ders verirken

kitap, defter veya zaman zaman başvuracak noktalardan faydalanmadığı, aksine kuvvetli hafızasına dayanarak saatlerce ders anlattığı bilinmektedir. Bu, onun hafıza gücünü ve zekâsının büyüklüğünü gösterir. İşte oğlu İbni Teymiyye'nin de en bâriz sıfatları bunlardı: Yani sağlam bir hafıza, fikirlerini isbat için hüccet getirirken başvurduğu, kendisiyle mücadele ve münazara edenleri şaşkına çevirdiği hazırcevaplılık ve sürat-i intikal, İbni Teymiyye'nin en büyük sıfatlarını teşkil eder.

GENÇLİĞİ VE YETİŞMESİ

İbni Teymiyye ilmi çalışma, araştırma ve kalem erbabı bir âilede doğup büyümüştür. Âilesi ilimle uğraşmakta, ilme karşı büyük bir ilgi ve sevgi beslemekteydi.

Âilesi, İbni Teymiyye'yi ilme yöneltmiştir. Bu sayede O, küçük yaşlarda Kur'ânı hıfzetmiş, sürekli gayreti sebebiyle hıfzını kuvvetlendirmiş ve ibadet kasdiyle daima Kur'ân okumakla uğraşmıştır. Hattâ ölünceye kadar zindandaki tek yoldaşı Kur'ân olmuştur. Rivayet edildiğine göre İbni Teymiyye zindanda iken Kur'ân-ı Kerimi seksen defa hatmetmiştir.

İbni Teymiyye, Kur'ândan sonra hadis tahsiline yönelmiş ve hadis ilminin tatlı pınarından beslenmiştir. Bunda, bilhassa babasının hadis şeyhi oluşunun etkisi vardır. Babası, muhaddis olduğu gibi aynı zamanda hadis fıkhına vâkıftı. Hadis fıkhı ise, dinin özünü teşkil ediyordu. İbni Teymiyye, çocuk denilecek bir yaştan beri şu üç sıfatla dikkati çekmekteydi ki, bu sıfatlar onu kemâle ve sağlam bir ilme doğru götürmüştür:

1 — Ciddiyet, çalışkanlık, sürekli bir gayret ve ilim aşkı... İşte bu sıfatlara sahip olan İbni Teymiyye, diğer çocuklar gibi eğlenmiyordu.

2 — Hassas, çevresinde olup bitenleri kavrayarak değerlendirecek akıl ve ruh olgunluğuna sahipti. Bu sıfatlar, onun olayları takip ve bunların derinliklerine nüfuz etmesini sağlıyordu.

3 — Sağlam bir hafıza ve doğru bir tefekküre sahip oluşu, İbni Teymiyye'nin genç arkadaşları arasında ününü artırıyordu. Nihayet ünü gençlerin çevresini aşmış, Şam ve dolaylarındaki büyük insanların kulağına ulaşmıştır. Bu konuda öyle rivayet ve haberler vardır ki, ilk bakışta insan bunların hayal mahsulü olduğunu sanır. Fakat İbni Teymiyye'nin hayatını iyice araştıran kimse, bu rivayet ve haberlerin — hepsini değilse de — büyük bir kısmını kabul etmek zorunda kalır.

Bu haber ve rivayetlerin kıymeti ne olursa olsun, gerçek odur ki Allah, İbni Teymiyye'ye kuvvetli bir hafıza vermiştir. Kuvvet ve zayıflık bakımından zekânın ilk ölçüsü hâfızadır. İbni Teymiyye, bu Allah vergisini âilesinden tevârüs etmiştir.

Ahmed Takıyyüddin (İbni Teymiyye), âlesinin diğer mensupları gibi ilme yönelmiştir. Babası Şam'ın medresesinde hadis şeyhi idi. Ebu Hanife'nin babası gibi tâcir değildi. Ebu Hanife, babası tâcir olduğu için gençliğinde ticaretle uğraşmış ve hayatı boyunca da ticaretle ilişkisini kesmemiştir. Öte yandan, İbni Teymiyye'nin gençliğinden itibaren ilimle uğraşması, mantıki olarak normaldir.

İbni Teymiyye'nin Kur'ândan sonra hadis'e yönelmesi ve kendisini hadis ilmine vermesi de normaldir. O, hadis tahsilini babasından yapmış ve birçok hadis kitaplarını diğer büyük hadis bilginlerinden okumuştur. İbni Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in «el-Müsned» i, Buharî ve Müslim'in «el-Camiu's-Sahih» leri, Tirmizî'nin «Câmi» i, Ebu Dâvud, Nesâi, İbni Mâce ve Darekutnî'nin «Sünen» leri gibi büyük hadis kitaplarını mevcut hadis bilginlerinden okumuştur. Bazı çağdaşları onun, İmam el-Humeydî'nin «el-Cem'u Beyne's-Sahihayn» adlı hadis kitabını hıfzettiğini söylerler.

İbni Teymiyye, hadîsin yanında Hanbelî fıkhını da tahsil etmiştir. Hadis fıkhı, İbni Teymiyye âilesinin mezhebi olup onu bu fıkha yönelten babası idi. Böylece İbni Teymiyye hadis fıkhı ile yoğrulmuş, bu fıkhın mantıkını kavramış, hem küllî kaidelerini hem de cüz'i meselelerini öğrenmiştir.

İbni Teymiyye, çocukluğundan beri sahâbi ve tâbiilerin eserlerini, bunların Kur'ân âyetlerinin mânâsı üzerindeki görüşlerini öğrenmeye çalışıyordu.

İbni Teymiyye'nin inceleme ve çalışmaları yalnız Kitab, Sünnet fıkhı ve Kur'ân'ın mânâları ile ilgili ilimlere inhisar etmez.O, bu dînî ilimlerin âleti olan Arap dili ile ilgili ilimlere de önem vermiş ve bu ilimlerde de ihtisas sahibi olmuştur. Dolayısıyla nesir ve nazım dahil edebiyat, eski Arap tarihi ile ilgili ve İslâm devletinin parlak devirlerine ait birçok bilgileri tahsil etmştir. Nahiv ilmnde de çok ileri gitmiş olup Sibeveyh'in kitabını okumuş, bu kitaptaki şiir ve diğer metinleri inceleyerek tenkit etmiştir. Bu arada, Sibeveyh'in ileri sürdüğü bâzı kurallara muhalefet etmiş ve kuru kuruya değil, burada delillere dayanarak tenkitlerde bulunmuştur.

Bu ilimlerin yanında fikir ve aklını matematik ilimleriyle de bileğliyordu. Daha sonra ortaya attığı görüşleri, onun felsefe ve mantık gibi ilimleri de iyice bildiğini göstermektedir. İbni Teymiyye'nin mantık ilmini yıkmak için bir kitap telif ettiği düşünülürse, bu ilim

üzerinde köklü bir bilgiye sahip olduğu kendiliğinden anlaşılır. Çünkü insan, tam olarak bilmediği ve derinlemesine incelemediği bir ilmi yıkmak için ortaya atılamaz.

YETİŞTİĞİ İLK ÇEVRE

İbni Teymiyye, bu incelemelerini babasının nezareti altında yapıyordu. Onun, böyle bilgin bir babanın yanında bulunuşu çok faydalı olmuştur. İmam Ebu Henife'ye, daha önce kendisini ilme teşvik eden ilk şey sorulduğu zaman şöyle cevap vermişti: «Ben, ilim ve fıkhın merkezinde idim. İlim ve fıkıh ehli ile düşüp kalktım ve onların fakihlerinden birinin yanından hiç ayrılmadım.»

İbni Teymiyye için de bu iki şart gerçekleşmişti: O, babasından hiç ayrılmadığı gibi ilim merkezi olan Şam'da bulunuyordu. Çünkü burası, Doğu ve Batıdaki İslâm bilginlerinin sığınağı olan ikinci şehirdi. Birinci şehir ise Kahire idi. Çünkü, Batı İslâm ülkeleri bilginleri buraya sığınıyorlardı. Zira buranın hükümdarları, bilginlere çok iyi muamele ediyor, huzur ve refah sağlıyor, onları koruyorlardı. Daha önce haçlıların saldırıları başlayınca İslâm bilginleri Kahire ve Şam'a sığınmışlardı.

Doğudan Moğol saldırıları başlamış, İslâm şehirleri istilâ edilmiş ve buralarda zulüm artmış, nihayet hilafet merkezi Moğolların eline geçmiştir. Bu sırada âlimler de Şam'a kaçmışlar; bunların bir kısmı Şam'da yerleşmiş, bir kısmı da tehlikeden uzaklaşmak için Kahire'ye geçmiştir.

Böylece Şam, İbni Teymiyye devrinde âlimlerin yuvası olmuştu. Onun âilesi de bu mübarek yuvaya sığınmıştı. Burada hadis medreseleri ile Şâfiî, Hanbelî ve diğer mezheplerin fıkıhlarının okutulduğu medreseler vardı. Bu medreselerde İzzuddin b. Abdisselâm, Muhyiddin en-Nevevî ve İbni Dakik (*) gibi bilginler fıkıh ve hadis okutuyorlar, İslâm mezhepleri arasında fıkhî mukayeseler yapıyorlardı. en-Nevevî'nin «Kitâbu'l-Mecmû» u ile Hanbelî fakîhi Muvaffakuddîn Abdullah Ahmed b. Kudâme'nin «Kitâbu'l-Muğni» sinde bu çalışmaları görmekteyiz.

Bilginler fıkhın yanında, rivayetler arasında karşılaştırmalar yapıyor, sened ve metinlerini inceliyerek hadis de okutuyorlardı. Bu

(*) **Tam adı, Ebu'l-Feth Takiyuddin Muhammed b. Ali b. Vehb olup «İbni Dakîk» diye meşhurdur. (öl. 702 H.) Muhaddis, fakih ve şâir olan bu zat, Şâfiî mezhebinde iken sonra Mâlikî mezhebine geçmiştir. Çeviren.**

sırada bir çok hadis kitapları meydana getirilmiş ve kütüphaneler, bu çağın mahsulü kocaman ciltler teşkil eden kitaplarla süslenmiştir. Bu sayede okuyucu, herhangi bir bölümü ele alsa bu bölümle ilgili bütün hadisleri; **garib**, **hasen**, **sahih** ve **zaif**'leriyle birlikte; derecelerine, aralarındaki uygunluk veya çatışmaya, mertebe bakımından hangisinin daha kuvvetli bulunduğuna işaret edilmiş olarak görürdü. Böylece gerçeği araştıran, onu kolayca elde ederdi.

Şam'da fıkıh ve hadisle birlikte akaid üzerinde de çalışılıyordu. Burada hâkim olan mezheb, Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî'nin mezhebi idi. [1] Bu mezheb, Sünnete en uygun bir mezheb olarak revaç buluyordu. Salâhuddin Eyyûbi de bu mezhebe göre yetiştirilmişti. el-Makrîzi «el-Hıtat» ında şöyle der:

«Selâhuddin (Eyyûbî) çocukluğunda Kutbuddin Ebu'l-Meâli Mes'ud b. Muhammed en-Neysaburi'nin yazmış olduğu kasideyi ezberlemiş ve çocuklarına da ezberletmişti. Böylece Eyyûbiler, Eş'âri mezhebi üzerinde birleşmişler, bu mezhebi korumak ve yaymak için çalışmışlar ve iktidarları zamanında bütün insanları Eş'ari mezhebini benimsemeye zorlamışlardır. Bu durum, bütün Eyyûbiler ve daha sonra onların yerini alan Türk sultanları tarafından devam ettirilmiştir.»

Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Sünnete sarılmakla beraber akaid konusundaki görüşlerini isbat için mantık ve felsefe yolundan gidiyor ve neticede Sünnilerle birleşiyordu. Fakat bu yoldaki metodu, bazı Hanbelilerin usûlüne uymuyordu. İşte bu yüzden bir kısım Hanbelilerle Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin mensupları arasında şiddetli bir çatışma başlamıştır.

Hanbelî mezhebine bağlı olan İbni Teymiyye, Eş'ari mezhebini sevmeyen Hanbelilerin usûlüne göre yetişmiş olup daha sonra bu alanda bir çok mücadeleler yapmıştır. Bu yüzden çeşitli mihnetlerle karşılaşan İbni Teymiyye, kendisini hemen hemen bu yolda harcamıştır.

BABASININ YERİNE DERS KÜRSÜSÜNE GEÇİŞİ

İbni Teymiyye'nin inceleme ve araştırma ufku genişlemiş; fıkıh, hadis, akaid ve Arap diliyle ilgili ilimleri içine almıştır. Matematik

---

(1) el-Eş'arî, 260 H. yılında doğmuş ve takrîben 330 H. yılında ölmüştür. Önce mu'tezilî olan el-Eş'arî, daha sonra Ehl-i Sünnet mezhebini benimsemiş ve akaidle ilgili hadisleri kabul etmiştir. Lâkin, Kur'ân ve Hadisteki müteşâbihleri te'vil ettiği için bir kısım Hanbeli'ler ona muhalefet etmiştir. İşte İbni Teymiyye de bunlar arasındadır.

ve felsefî ilimler üzerinde büyük bir vukuf ve karşılaştırmalı incelemelere sahip oluşu, onun filozofların görüşlerini de bildiğini gösterir.

Ahmed (İbni Teymiyye) büyüyüp kalbi marifetle dolarak olgunlaşınca, babasının yerine ders okutmaya başlamıştır. Babası, 682 H. yılında öldükten sonra oğlu Ahmed, 21 yaşında onun ders halkasını yürütme vazifesini üzerine almıştır. İbni Teymiyye bu vazifeyi üzerine aldığı zaman öncekilerin bilgi ve kültürleriyle beslenmiş, kalbi bu bilgi ve kültürün ter-ü taze, zengin ve olgun meyvelerini vermeye başlamıştır. O, üzerine yüklendiği emaneti yerine getirmesi için Rabbi'nin yardımına güvenerek bu işe başlamıştır. Zira, onun yaşındakiler henüz çocukluk ve hayatın arzularından kurtulamadığı halde,, İbni Teymiyye ilim bakımından olgunluk çağına ulaşmıştır.

İbni Teymiyye, ilmî incelemeleri ve her yönüyle elde etmiş olduğu geniş kültürüyle Ulu Cami (Mescid-i Emevî)'de derslerini fasih bir arapça ile veriyordu. Bütün gözler ona çevriliyor ve dinleyicilerinin gönülleri onunla birleşiyordu. İbni Teymiyye'yi dinleyenler, onun hayranı ve taraftarı olmuşlardı. Bunlar arasında ona Hz. İsa'nın havârîleri gibi ihlasla bağlananlar vardı. Dersleri muvafık, muhalif, sünnî ve şii olan herkesi bir araya getiriyordu.

İlminin zenginliği dilinde tezahür ediyordu. Hattâ yaşça kendisinden büyük olan fakih ve muhaddis İbni Dakik, onun hakkında şöyle demiştir: «Öyle bir adam gördüm ki, bütün ilimleri iki gözünün önünde toplamış; bunlardan istediğini alıyor, istediğini bırakıyor.»

İbni Teymiyye'nin bu ilminin yanında bir de kuvvetli ve tesirli şahsiyeti vardı. Hiddetsiz olduğu zaman pek yoktu. Çağdaşı Zehebî, onu şöyle vasıflandırır:

«İbni Teymiyye ak benizli, kara sakallı ve siyah saçlı idi. Saçları kulaklarının yumuşağına kadar inerdi. Sanki gözleri konuşan birer dildi. Geniş omuzlu ve dolgun vücutluydu. Gür ve net sesli, dili fasîh ve okuyuşu hızlıydı. Daima hiddetli olup hilmi hiddetini bastırırdı.»

İlk baştan itibaren âlimlerin onun hakkındaki tutumları üç kısımda toplanabilir:

1 — Bir kısmı onu hararetle müdafaa etmiş ve desteklemiştir.

2 — Bir kısmı ona karşı koymuş ve mücadele etmiştir. Çünkü İbni Teymiyye, bunların alışık olmadıkları fikirleri ile süsüyordu.

3 — Bir kısmı da bazı görüşlerini benimsemiş, diğer bazı görüşlerine de muhalefet etmiştir. Fakat bu sınıfa dahil olanlar daima

İbni Teymiyye'nin ilim ve şahsiyetini takdir etmişlerdir. Bu üçüncü sınıfa dahil olan bilginlerden tarihçi Zehebî şöyle der:

«İbni Teymiyye ile düşüp kalkan ve onu sevenler, ona karşı beni hürmetsizlikle itham ederler. İbni Teymiyye'ye muhalefet eden ve onu sevmiyenler de, beni, onu iyi tanımakla itham ederler. Ben, onun hem dostları, hem de muhalifleri tarafından eziyet gördüm. Halbuki ben, İbni Teymiyye'nin masum olduğuna inanmıyorum. Bir kısım aslî ve fer'î meselelerde ona muhalifim. Çünkü ilminin genişliği, cesaretinin bolluğu, zihninin açıklığı ve dînin emirlerine saygılı oluşuna rağmen, O da bir beşerdir. Münakaşalarında hiddetli, öfkeli ve hasımlarına çok şiddetli davranışı sebebiyle gönülleade kendisine karşı düşmanlık meydana getirmektedir. Eğer böyle olmasaydı insanları birleştirirdi; büyükler onun ilmine boyun eğer, sahili bulunmayan bir deniz ve eşsiz bir hazine olduğunu kabul ederlerdi. Fakat onlar, buna muhalefet etmişler ve hareketlerini kınamışlardır. Herkesin bir kısım görüşü benimsenir, bir kısım görüşü de reddedilir.»

Bu delikanlı bilgin'in dersleri yankılar uyandırıyordu. Çünkü O, derslerini selefe uyan ve taklid'den uzak kalan müstakil görüşleriyle besliyor ve onları sağlam delillerle destekliyordu. O hem fikir, hem de heyecan dolu açık bir dille ders anlatıyordu. Bu yüzden kendisine insanların bir kısmı şiddetle muhalefet ederken, başka bir kısmı aynı şekilde bağlanıyor, diğer bir kısım insanlar da bazı görüşlerini benimsiyor, bazı görüşlerini de reddediyordu.

Şüphesiz ki başkalarına muhalefet etmeyen bir insan kuvvetli değildir. Muhalefetin aslı, ekseriyâ kişinin görüş bakımından kuvvetli ve ruh itibariyle hiddetli oluşuna dayanır. Fakat sırf muhalefet hiddete sebep olmaz, aynı zamanda muhalefetle karşılaşan kimsenin, insanlara alışık olmadıkları şeyleri söylemesi gerekir. Belki de onun hiddetinin sebebi, şiddetli bir muhalefetle karşılaşması, küfür ve dinsizlikle itham edilmesidir.

İbni Teymiyye derslerinde o çağda yayılmış, hokkabazlık ve fesatla karışmış olan sûfî tarikatlarına hücum etmiştir. Sûfî'lerden bir kısmı Moğol istilâları sırasında Şam'a sığınmışlar, burada tabîatıyla İbni Teymiyye'nin sert tenkitleriyle karşılaşmışlardır. İbni Teymiyye bu tenkitlerinde umumî bir dil kullanıyordu. Nihayet bu sûfîlerin mürîd ve mensupları kendisine düşman olmuşlardır.

İbni Teymiyye, Ulu Câmide halka takrir etmiş olduuğ ders halkalarıyla yetinmeyip derslerini iki kısma ayırmıştır:

1 — Anlatılmasını zarurî gördüğü hakikatları seçkin kimselere öğretiyordu.

2 — Halkı irşâd etmek için umumî mahiyette dersler yapıyordu. Bu arada bâzı risâleler yazarak hakîkatı öğrenmek isteyenlerin sorularını cevaplandırıyor ve muârızlarına kendi görüşlerini açıklıyordu. Ayrıca beliğ, kuvvetli, sert ve hiddetli bir dille kaleme aldığı bu risâleleri onlara gönderiyordu. Böylece kendi görüşlerini ders ve vaazlarıyla olduğu gibi, risâle ve mektuplarıyla da yayıyordu.

İşte İbni Teymiyye ile çağdaşları arasında mücadele burada başlamıştır. Tarihçilerin anlattığına göre Hamâ halkı, İbni Teymiyye'ye bir mektup göndererek Kur'an'da Allah'ın kendi zâtından bahsederken bildirdiği **arş üzerindeki istivâsı, kürsüsü**'nün yer ve gökleri kaplayışı ve benzeri meseleleri sormuşlardır. İbni Teymiyye, onlara karşılık olarak yazdığı **«er-Risâletü'l-Hameviyye»**sinde bu soruları cevaplandırmış ve âyet-i kerîmelerde geçen bu meselelerin te'vil edilemiyeceğini, Allah'ın «istivâ»sı, «arş» ve «kürsüsü»nün mahiyetini bizim bilemiyeceğimizi söylemiştir. Buna göre Allah'ın istivâsı ve kürsüsü sonradan yaratılmış varlıkların istivâ ve kürsüsüne benzemez. Diğer âyet ve hadislerde geçen Allah'ın «el»i ve «yüz»ü gibi **müteşâbihler** de aynı şekilde te'vil edilmez, bunlara olduğu gibi inanılır ve mâhiyeti bilinemez (*).

İşte İbni Teymiyye bütün bunları **«er-Risâletü'l-Hameviyye»**sinse açıklamıştır. Onun bu görüşleri memlekette hâkim olan vâlilerle halkın taassub derecesinde bağlı bulundukları Eş'ârî mezhebine aykırı düşüyordu. Bu sebeple birçok kimseler, İbni Teymiyye'ye karşı harekete geçmişler, görüşleri **tenzih** yönünden kuvvetli ise de onlar, huccet getirme bakımından İbni Teymiyye'yi susturacak kudrette değillerdi. Dolayısıyla onu, Hanefî kadısına şikâyet ettiler ve böylece mücadele sözden fiile intikal etti. Burada sözü İbni Teymiyye'nin talebesi İbni Kesîr'e bırakalım. İbni Kesîr, **Tarih**'inde 698 H. yılı olaylarını anlatırken şöyle der:

«Bir topluluk İbni Teymiyye aleyhine ayaklanarak onu, Hanefî kadısı Celâluddin'in huzuruna getirmek istedi. Fakat İbni Teymiyye gelmedi. Bu sırada Hamâ'lıların sorularına cevap olarak yazmış olduğu risâledeki akîde, kendi taraftarları vâsıtasıyla memlekette ilân edildi. Bunun üzerine adı geçen kadı, birini göndererek, İbni Teymiyye'nin adamlarını istedi. Bunların çoğu saklandı ve İbni Teymiy-

---

(*) Yazar Muhammed Ebu Zehra, «İbni Teymiyye» adlı ve 1952 yılında Kahirede basılan eserinde, sırası geldikçe İbni Teymiyye'nin görüşlerini münakaşa etmektedir. Özellikle yazar, adı geçen eserinin 286-293 üncü sayfalarında müteşâbihlerin te'vîlini yerinde bulmakta, te'vilden kaçınıldığı takdirde tecsîm'e sapılacağını ileri sürerek, İbni Teymiyye'yi tenkit etmektedir. Çeviren.

ye'nin akidesini ilân eden bir topluluk dövüldü, geri kalanlar da sustular. Cuma günü gelince Şeyh Takıyyüddin (İbni Teymiyye) âdeti üzere yine câmiye geldi, «**Hiç şüphesiz sen, büyük bir ahlâk üzeresin.**» [2] âyetini tefsir etti. Cumartesi günü Şâfii kadısı İmâmuddin'le görüştü. Seçkin kimselerden bir topluluk da burada hazırdı. «**er-Risâletü'l-Hameviyye**»yi incelediler ve onunla bu risâlede yer alan görüşleri tartıştılar. Uzun bir konuşmadan sonra İbni Teymiyye, hepsini susturacak şekilde cevaplar verdi. Sonra İbni Teymiyye kalkıp gitti. Hâdiseler yatışmış ve durum sâkinleşmişti. Kadı İmâmuddin'in i'tikadı güzel ve niyeti hâlis idi.»[3]

Görüyoruz ki İbni Teymiyye görüşlerinden dolayı muhakeme edilirken Şâfii kadısına sığınmış ve Hanefi kadısının yanına gitmemiştir. İbni Teymiyye'nin Allah yolunda cihad etmek üzere çıktığında uğradığı gerçek mihneti ve bugünkü tabiriyle Birleşik Mısır - Suriye ordusunun savaşı kazanmasında nasıl bir rol oynadığını ileride göreceğiz (*).

---

(2) Kalem Sûresi, 4.
(3) İbni Kesîr, el-Bidâye vein-Niâye, c. XIV, s. 4.
(*) Bu kısmın «İlim Mihrabından Savaş ve Siyaset Alanına» başlıklı bölümüne bakınız. Çeviren.

İBNİ TEYMİYYE'NİN MİHNETİ VE GÖRÜŞLERİ

İbni Teymiyye, İslâm ve müslümanları yeryüzünde fesat çıkaranlara karşı korumak için ilim mihrabından ayrılıp savaş alanına girdikten sonra değer ve itibarı artmıştır. Onun değer ve itibarı hem halk nazarında, hem de Moğol tehlikesini durdurmak için büyük bir ordu ile harekete geçen Nâsırüddin b. Kalavun'un (*) nazarında yükselmiştir.

Araplarla (Müslümanlarla) Moğollar arasındaki son savaşta İbni Teymiyye galip geldikten sonra mücadele başka bir alana intikal etmiştir.

İbni Teymiyye'nin devlet katında itibarı o derecede yükselmişti ki dinî mevkilere yapılan tâyinlerde ona danışılmadan hareket edilmiyordu. el-Kâmiliyye Dâru'l-Hadis'ine (** Takiyyüddin İbni Dakik'ten sonra şeyh olarak getirilen Kemâlüddin eş-Şerişî'nin tâyini onun işaretiyle yapılmıştır. Hiçbir hatib, vâiz ve dinî tedrisatla uğraşan medrese reisi, onun re'y'i alınmadan tâyin edilemezdi. İş, İbni Teymiyye'nin bu mânevî nüfuzu ile kalmadı, daha ileri gitti ve Sultanın emriyle İbni Teymiyye, bâzı cezâları tatbik etmeye başladı. Yâni âmmeyi ilgilendiren suçların cezasını o infaz ediyordu.

Rivayete göre, bir gün, Haçlıları perişan eden Salâhuddin Eyyûbî ve halefleri devrinde İslâm âleminin güney taraflarında oldukça kuvvetli olan ve Haşşaşiler diye bilinen Batıniyye şeyhlerinden birisi İbni Teymiyye'nin huzuruna getirilmiştir. İbni Teymiyye; saçları-

---

(*) Bu hükümdar, Muhammed Nasırüddin b. Kalavun (öl. 698 H.) olup Mısır'ın Türk asıllı Kölemen sultanlarından 9 uncusu ve birleşik Moğol-Haçlı ordularını Suriye'de perişan eden Sultan Kalavun'un (öl. 688 H.) oğludur. Çeviren.

(**) el-Kâmiliyye Dâru'l-Hadîsi Kahire'de Eyyûbî sultanlarından beşincisi olan Sultan el-Melik el-Kâmil Nasırüddin Muhammed (öl. 622 H.) b. el-Melik el-Adil tarafından inşâ edilmiştir. Bu medrese, İslâm âleminde ikinci olarak tesis edilen bir Dâru'l-Hadîs'dir. İlk Dârul-Hâdîs, Şam'da Suriye Atabeklerinden Nuruddin Mahmud b. Zengi (öl. 541 H.) tarafından yaptırılmıştır. Çeviren.

nı, tırnaklarını ve bıyığını uzatmış olan bu şeyhin saçını, bıyığını ve tırnaklarını kesmiş, sahâbilerle mü'minlere küfretmemesi için ona tevbe ettirmiş, üzerinde bulunan haşhaş (afyon) ve diğer uyuşturucu maddeleri almış, halk üzerinde tesiri olan rüya tâbiri gibi bâzı şeylerle uğraşmaması için ona yemin ettirmiştir.

İbni Teymiyye'nin bu mevkii âlimlerin rahatını kaçırmıştır. Ayrıca akide ile ilgili esasları onların bağlı ve alışık oldukları şekle aykırı bir tarzda açıklayışı da bu işte büyük bir rol oynamıştır. Öte yandan hem mûtedil, hem de sapıtmış olan süfîler de İbni Teymiyye'ye karşı harekete geçmişlerdir. Çünkü İbni Teymiyye, ekseri süfîlerin İmam olarak bağlandıkları Muhyiddin b. el-Arâbi'nin görüşlerini de tenkid ediyordu.

İbni Teymiyye'ye karşı gösterilen böyle fikrî bir mukavemet, şiddetli bir kıskançlık ve onun ifadesindeki hiddetle birleşince durum büsbütün fenalaşmıştır. İbni Teymiyye muhaliflerine karşı çok sert bir dil kullanıyordu. Halbuki bunlar arasında kendisinden yaşlı ve hocası durumunda olan âlimler vardı. İbni Teymiyye'nin tutumu elbette bu âlimlere, bunların talebe ve dostlarına ağır geliyordu.

Bütün bu sebeplerin tesirleriyle âlimler, Mısır'daki emirlere İbni Teymiyye'yi şikâyet ettiler ve kötülediler. Emirlerden İbni Teymiyye'nin üstünlüğünü bilmeyenler vardı. Çünkü o, Şam'da oturuyordu. Mısır'daki emirlere, kendilerinin bağlı oldukları Eş'âri mezhebine İbni Teymiyye'nin saygı duymadığını gizlice bildirdiler. Bu sırada İbni Teymiyye'yi son derecede takdir eden ve yakından tanıyan Sultan Nâsır'ın otoritesi gittikçe zayıflamış, kumandan ve emîrler onu dinlemez olmuşlardı.

Adı geçen sultanın otoritesinin zayıflayışı nisbetinde İbni Teymiyye aleyhindeki çevrilen dolapların kuvvet ve tesiri artmıştır. İbni Teymiyye'yi çekemeyen muârızları tarafından toplantılar yapılmış ve bu toplantılarda ondan intikam almak ve onu susturmak için çareler düşünülmüştür.

Nihayet İbni Teymiyye'nin Mısır'a dâvet edilmesine karar verilmiş, o da, Mısır'a gelmiştir. Çünkü, onun buraya gelmesini isteyen mektubun dış görünüşü iyi idi. Bu mektupta şöyle deniliyordu: «Biz, Şeyh Takıyyüddin (İbni Teymiyye) için toplantılar yapıldığını işittik. Onun hakkında yapılan bu toplantılar bize bildirilmiştir. O, Selefiyye mezhebinde imiş. Biz, bununla ancak ona isnat edilen töhmetlerden sıyrılmasını istedik.» Bu nazikâne mektuptan sonra gelen başka bir mektupla İbni Teymiyye'nin derhal Mısır'a gelmesi istenmiştir.

İbni Teymiyye, hâdiselere karşı çıkar ve hiçbir şeyden yılmazdı. Bu sebepten Mısır'a gitmeye karar verdi. Fakat Şam'da bulunan Saltanat Naibi, İbni Teymiyye için Mısır'da bir tertip hazırlandığını öğrenmiş, onun Mısır'a gitmesine müsaade etmemiştir. Buna rağmen İbni Teymiyye onu dinlememiş ve Mısır'a gitmiştir. Çünkü bâzı sıkıntı ve eziyete uğrasa da, Mısır'a gidişinde fayda olduğunu ve görüşlerini daha iyi yayacağını ümit etmiştir.

BİRİNCİ MİHNETİ

İbni Teymiyye 705 H. yılında Mısır'a varmıştı. Yolda giderken bile ders halkaları teşkil etmişti. O böyle vaaz ve dersle uğraşırken Mısır'daki hasımları onun başına getirecekleri felâket için hazırlık yapıyorlardı. Mısır'a geldiği zaman Kahire Kalesinde toplanmış olan meclisle karşılaştı. Bu mecliste kaldılar ve devletin ileri gelenleri bulunuyordu. İbni Teymiyye konuşmak istedi. Fakat ifade gücünü ve sözünün tesirini bildikleri için onu konuşturmadılar ve derhal itham etmeye başladılar. İddiayı Mâlikî kadısı Zeynüddin b. Mahluf şu sözleriyle ortaya attı:

— Allah, hakîkaten arşın üstündedir, harf ve sesle konuşuyor, öyle mi?

İbni Teymiyye Allah'a hamd-ü senâ ile söze başladı. Fakat kendisine;

— Cevap ver, hutbe okuma! dediler. Dolayısıyla O, bunun bir muhakeme olduğunu ve münâzara olmadığını anlayarak;

— Hâkim kimdir? diye sordu.

— Hâkim Mâlikî kadısıdır, dediler. İbni Teymiyye bu kadıya hitaben:

— Sen, hasmım olduğun halde benim hakkımda nasıl hüküm vereceksin? dedi. Bunun üzerine adı geçen kadı iyice kızarak fenalaştı ve Şeyh İbni Teymiyye'yi hapse mahkûm etti.

İbni Teymiyye zindana girdi (*). Kendisiyle birlikte Mısır'a gelen iki kardeşi, Şerafüddin ve Mecdüddin de zindanda ona katıldı.

İbni Teymiyye, Mâlikî kadısının hükmüne râzı olmamakta haklı idi. Çünkü bu kadı, katı kalbli ve öfkeli bir insandı. Daha önce O, Kur'an'ın muhkem âyetleriyle alay etmek ve müteşâbih âyetlerin birbiriyle çeliştiğini ileri sürmekle itham edilen bir bilgini idama mahkûm etmişti. Halbuki deliller kâfi değildi. Öte yandan, idama mahkûm edilen zâtın dış görünüşü iyi olduğu gibi, diğer bilginle-

(*) Burası, Kahire Kalesi içinde ve kuyu şeklinde bir yerdi. Çeviren.

rin onun hakkındaki kanaatı da müsbet idi. Hattâ O, çağının büyük hadîs bilgini İbni Dakîk'den medet ummuş ve: «Beni nasıl bilirsin?» diye sormuş, o da; «Seni fazîletli bir insan olarak tanırım. Fakat senin hükmün kadı Zeynüddin'e aittir.» demiştir. Buna rağmen adı geçen kadı, bu hüsn-i şahadeti dinlememiş, ona tevbe teklif etmemiş ve verdiği idam hükmünü hafifletmemiştir.

Şeyh İbni Teymiyye zekî insandı. O, bu kadı'nın hâkimliğini kabul etmemiştir. Çünkü O, kendi fikrine muhalifti. Üstelik itham etmekte de acele davranmıştı. Bir şahsın hem hüküm, hem de iddia mevkiini işgal etmesi düşünülemezdi. Zîrâ itham ve kazâ (hüküm) birbirinden ayrı şeylerdir. İddia sahibi cezâyı gerektiren delilleri ortaya kor. Sanık da bu iddiaları çürütecek mukabil delilleri serdeder. Hâkim ise bu deliller arasında karşılaştırma yaparak hüküm verir. Buna rağmen Kadı Zeynüddin ithamda bulunmuş ve sanık olarak gördüğü şahsın delillerini serdetmesine engel olmuştur.

İbni Teymiyye, 705 H. yılı Ramazan ayında zindana girdi ve burada çok şiddetli işkencelere uğradı. Aynı zamanda Mısır'daki Hanbelîlere de baskı yapıldı. Dört mezhebi temsil eden kadılar meclisinde dördüncü kadı olan Hanbelî kadısı zayıf olduğu için İbni Teymiyye'yi de, Mısır'daki Hanbelîleri de savunamadı. Bu konuda İbni Kesîr şöyle der:

«Mısır'da Hanbelîler büyük bir ihanete uğradı. Çünkü kadıları, ilim bakımından yoksundu. Bu sebepten onun temsil ettiği mezheb mensupları böyle şeylere mâruz kaldılar ve durumları fenalaştı.»[4]

İbni Teymiyye, zindanın karanlık köşelerinde Ramazan Bayramı gecesine kadar kaldı. Daha fazla kalmasına vicdanlar razı olmadı. Kahire Vâlisi Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî kadılarıyla bâzı fakîhleri topladı; onlarla İbni Teymiyye'nin zindandan çıkarılıp hürriyete kavuşturulmasını konuştu ve İbni Teymiyye'nin zindanda kalmasının din, adâlet ve ahlâkla bağdaşmıyacağını ileri sürdü. Çünkü İbni Teymiyye, ardında kitleleri sürüklemiş, orduları harekete getirmiş, ölüme atılmış, Moğollara karşı zaferle neticelenen o büyük mukavemetin ruhunu teşkil etmişti.

Fakîh ve kadılar, bu Emîrin sahip olduğu âlîcenaplıktan yoksun olmakla beraber, İbni Teymiyye'nin serbest bırakılmasına karşı koymadılar. Çünkü bunların tipinde olanlar emîrleri râzı etmek veya en azından onları öfkelendirmemek için çalışırlar. Lâkin onlardan bâzısı buna muvafakat ederken, bir kısım şartlar ileri sürdü. Meselâ; İbni Teymiyye akîde ile ilgili bâzı görüşlerinden vazgeçtiğini ilân

---

(4) **Tarihu İbni Keşîr, c. IV, s. 38.**

edecekti. Bu görüş üzerinde birleştiler ve İbni Teymiyye'ye, huzurlarına gelmesi için haber gönderdiler. İbni Teymiyye bunu kabûl etmedi. Çünkü onların hakîkat ve huccet peşinde olmadıklarını ve kendisine, hiçbir delile dayanmaksızın görüşlerini kabûl ettirmek istediklerini biliyordu. Ona, altı defa haber gönderdiler ve İbni Kesîr'in deyişiyle hiçbir karşılık alamadan dağıldılar.

İbni Teymiyye, zindanda iken dostları da Şam'da ıztırap içinde idiler. Belki Şamlıların üzüntüsünün sebebi, Mısır emîrlerinin İbni Teymiyye'yi zindandan çıkarmayı düşünmüş olmaları, âlimlerin de İbni Teymiyye'ye kabûl etmesi mümkün olmayan şartları ileri sürmeleri idi.

Ardarda yapılan birçok teşebbüslerden sonra nihaî bir teşebbüs daha yapılmıştır. Şöyle ki: İbni Teymiyye'nin iki kardeşi kadılar meclisine getirilmiş ve bunlardan Şerafüddin, Mâliki kadısı Zeynüddin b. Mahluf ile münakaşaya tutuşmuş, sonunda kadıyı mağlûp etmiştir. Bu durumu İbni Kesîr şöyle anlatır: «Şerafüddin, Mâlikî kadısını nakîl, delil ve ma'rifet yoluyla mağlûp etmiş, onun bâtıl iddialarında yanılmış olduğunu ortaya koymuştur. Münakaşa arş, kelâm ve nüzûl meseleleri hakkında idi.»[5]

İbni Teymiyye zindanda iken yapılan bu münakaşa, onun 23 Rebîülevvel 707 H. yılında 18 ay içeride yattıktan sonra tahliyesine sebep olmuştur.

---

(5) Arş meselesi: Allâh'ın arş üzere istivâ etmiş olması; kelâm meselesi: Allâh'ın harf ve seslerle konuşup konuşmaması; nüzûl meselesi de; bâzı hadislerde bildirildiğine göre, Allâh'ın belirli gecelerde semâlara inişi meselesidir.
[Bir hadis-i şerifde: «Allah her gece dünya semasına nüzûl eder (iner).» buyurulmuştur. Tartışma konusu olan nüzûl meselesi budur. İmam Gazzâli, «İlcâmu'l-Avam An-İlmi'l-Kelâm» adlı eserinde bu meseleleri ele alır ve nüzûl meselesinde şöyle der; Nüzûlün mânâsını anlamak için üç cisme ihtiyaç vardır: 1 — Yüksekte bulunan bir cisim, 2 — Aşağıda bulunan bir cisim, 3 — Yukardan aşağı inen bir cisim. Bâzan da «nüzûl» kelimesi bunların birine ihtiyaç duyulmadan kullanılabilir. Meselâ Kur'ân'da; «Sizin için hayvandan sekiz çift inzâl etmiştir.» (Zümer Sûresi, 6) buyurlumuştur. Gökten öküz veya deve indirildiği görülmüş müdür? Bu âyet-i kerimedeki nüzûl kökünden gelen «inzâl», yaratmak anlamında kullanılmıştır. O halde hadis-i şerifde geçen nüzûlün mânâsı da başka olup onu biz anlayamayız. Elbet bu, Allâh'ın azamet ve celâline yakışır bir mânâ ifade etmekte olup bunun için kafa yormamız faydasızdır. (Bak. Muhammed Ebu Zehra, İbni Teymiyye, Kahire 1952, s. 290.) Çeviren.]

İŞİ TATLIYA BAĞLAYIŞI

İbni Teymiyye, zindandan çıkıp ders vermeye başladı. Câmilerde hem halka, hem de seçkin kimselere ders vermeye ve minberlerde hutbe okumaya başladı. Bu hal üzere altı ay geçmeden Mısır'da da, Şam'da olduğu gibi, birçok talebe ve dostlara sahip oldu.

Burada iki husus dikkati çekmektedir:

1 — Kendisine işkence edenler ve onu zindana atanlarla barışmış olması. İbni Teymiyye Şam'a gönderdiği bir mektupta şöyle der:

«Allah sizden râzı olsun, biliyorsunuz ki ben, arkadaşlarım şöyle dursun, gizli ve âşikâr hiçbir müslümana eziyet edilmesini sevmem, kimseye güvenmem ve hiçbirini kınamam. Aksine ben onları sever, sayar ve her birine durumuna göre iyilik dilerim. Bir insan, ya isabetli bir ictihat eder, ya ictihadında yanılır veya günahkâr olur. Birincisi, sevap ve mükâfaat kazanmış; ikincisi, ictihadı için mükâfaat kazanmış ve yanıldığı için de affedilmiştir. Üçüncüsünü de, bütün mü'minlerle birlikte Allah affetsin... Ben hiçbir kimsenin, yalan, zulüm veya tecavüzle bana galip gelmesine razı olmam. Bütün müslümanlara hakımı helâl ettim ve hepsi için hayır dilemekteyim. Nefsim için istediğim iyiliği, her mü'min için isterim. Bana zulüm ve iftirâ edenlere hakkım helâl olsun!»

2 — İbni Teymiyye zindandan çıktığı zaman anası, oğlunu görmenin sevinciyle gözlerini sürmelemeyi arzu etmiş, oğlu ise, Şam'da olduğu gibi Mısır'da da vazifesini yapmak istemiştir. Bu maksatla anasına gözleri aydın olması ve gönlü huzura kavuşması için mektup yazmakla iktifâ etmiştir. Bu mektupta şu ifadeler yer almaktadır:

«Ahmed İbni Teymiyye'den saadetli anasına; Allah, ni'metleriyle gözlerini aydınlatsın; ona kerem ve lûtfunu bol eylesin. Onu sevdiği kullarından etsin... Ni'metleri için Allah'a şükreder ve fazl-u keremini artırmasını dileriz. Allah'ın ni'metleri her gelişinde artmakta olup ihsanları sayılamaz. Biliyorsunuz ki şu günlerde bizim bu memlekette kalmamız zarûri sebeplere dayanmaktadır. Bunları ihmâl edersek din ve dünya işlerimiz bozulur. Vallahi bizim, sizden uzak kalışımız kendi elimizde değildir. Eğer kuşlar bizi taşısalar derhal yanınıza geliriz. Fakat uzaktakinin kendine göre bir özrü vardır. Vallahi siz, meselelerin iç yüzünü bilseniz buna râzı olursunuz...

«Dileğim, hayır duanızı artırmanızdır. Çünkü Allah bilir, biz bilemeyiz. O, takdir eder, biz takdir edemeyiz. O, gaybları bilendir.

Peygamber (S.A.) şöyle buyurmuştur: **«Âdem oğlunun saâdeti, Allah'dan hayır dilemesi ve Allah'ın kısmet ettiği şeye râzı olmasıdır. Âdem oğlunun bedbahtlığı ise, Allah'dan hayır dilemeyi terketmesi ve onun kısmetine razı olmamasıdır.»** Tâcir çoğu zaman seyahat eder. Malının zayi olmasından korktuğu için onu bitirinceye kadar bir yerde oturur. Bizim, içinde bulunduğumuz işi anlatmamız imkânsızdır. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir. Allah'ın bol bol selâm ve rahmeti tek tek hanemizde bulunan büyük küçük, eş ve dostlarınızla birlikte, sizin üzerinize olsun. Hamd, âlemlerin Rabbı olan Allah'a mahsustur. Allah, Efendimiz Hz. Muhammed'e ve onun âl ve ashâbına salât-u selâm eylesin!»

İKİNCİ MİHNETİ

İbni Teymiyye, Mısır'daki ikameti ne kadar uzarsa uzasın, Şam'a dönmek niyetinde idi. Lâkin Allah, onun Mısır'daki ikametinin tahmininden daha fazla olmasını murad etmiş ve kendisini burada ikinci bir imtihanla karşılaştırmıştır.

Bu kez karşılaştığı imtihan, fakîh ve kelâm âlimleri vâsıtasiyle olmamıştır. Bu imtihan, büyük itibar sahibi olan sûfîler vâsıtasıyla olmuştur. Salâhuddin Eyyûbî tarafından bu sûfîler için bir hânkâh yaptırılmıştı. Onlar, ibâdet maksadıyla buraya gelip gidiyorlardı. 723 H. yılında Nasıruddin b. Kalavun tarafından diğer bir hânkâh daha yaptırılmıştı. Bu hânkâhların, ileride açıklayacağımız gibi, İbni Teymiyye'nin hayâtına tesiri büyük olmuştur.

Mısır'da bâzı sûfîler, Muhyiddin b. el-Arabî'nin vahdet-i vücût anlayışını benimsemeye başlamışlardı. Meselâ; Muhyiddin b. el-Arabî, bir dörtlüğünde şöyle diyordu:

«Ey eşyayı yaratan nefsinde!
Sen bütün yarattıklarını cemediyorsun
Yaratıyorsun oluşu sona erenleri sende
Dar da sensin, geniş de!»

632 H. yılında ölen Mısırlı İbnu'l-Fârıd, bu görüşün tesirinde kalanlar arasında idi. Kezâ, Mısır'da bâzı sûfîler, kendilerinin, nefsî terbiye ve ruhî olgunluk sayesinde Allah'ın zatı ile ittisâl ettiklerini ve tekliften kurtulduklarını ileri sürüyorlardı.

İbni Teymiyye, buna razı olamazdı. Daha önce Şam'da bâzı Rifâî sûfîlerinin yapmış olduğu hokkabazlıklara râzı olmamıştı. Orada du bu gibi görüş ve hareketleri ortadan kaldırmak için mücadele etmişti. Elbette Muhyiddin b. el-Arabî'nin görüşlerini de tenkid

edecekti. Nitekim onun görüşlerine de h... ...ma başladı. Muhyid... b. el-Arabi'ye hücum ederken düşünen b... akıl, güçlü bir d... ve cesaretli bir kalbe dayanıyordu.

Muhyiddin b. el-Arabi'nin müridlerinden hem sûfiler, hem de halk arasında büyük bir itibar sahibi olan ve **«Kitâbu'l-Hikem»** adlı eserin yazarı İbni Ataullah es-Sikenderî, İbni Teymiyye'yi birtakım sufilerle birlikte Kahire kalesine gidip sultana şikâyet etti. Sultan adliye binasında bir meclis topladı. İbni Teymiyye de kendisine güven içinde topluluğu yararak huzura geldi. Kendisine; «Bu insanlar senin için toplandı», denilince; «Hasbünallâhu ve ni'mel-vekîl = Bize Allah yeter. O ne güzel vekildir!» dedi ve hasımlarıyla münakaşaya girişti. Kuvvetli ifadesi ve getirmis olduğu ezici deliller sayesinde muarızlarını altetti.

Bundan sonra sûfiler, birçok toplantılar yaptılar. İbni Teymiyye ise onlarla karşılaşmaktan yılmıyordu. Daha sonra sûfiler, İbni Teymiyye hakkında şüpheyi çekecek şeyler ileri sürdüler. Çünkü O, Allah'dan başkasına sığınılamayacağına, Allah'ın kullarından hiçbir kimseden, isterse bu, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber olsun, medet umulamıyacağını söylüyordu. İbni Teymiyye, bu sözü İbni Ataullah es-Sikenderi ile münakasa ederken söylemiş, hazır bulunanlardan bir kısmı da; «Bu sözde bir şey yoktur.» demiştir. Başkadı ise, bu sözün sadece edebe aykırı olduğunu, fakat küfür olmadığını bildirmiştir.

Mücâdeleler çoğaldığından devletin bu işte tahammülü kalmamıştı. Bu karışıklıklara son vermek için bunlara sebep olan adı geçen musafiri susturmak gerekiyordu. Bu sebeple İbni Teymiyye'yi şu üç şey arasında muhayyer bıraktılar: İster İskenderiyye'ye ister memleketi olan Şam'a, isterse hapishaneye gidecekti. İbni Teymiyye hapishâneyi tercih etti.

Çünkü, İskenderiyye veya Şam'a gittiği takdirde görüşlerini açıklamaması şart koşulmuştu. Dolayısıyla O, hapishane benim için daha iyidir, dedi. Böylece söz ve fikir hürriyetinin kayıt altına alınmasına râzı olmadı. Ona göre kâinatı dolduran hürriyet; bir yerden bir yere gitmek hürriyeti değil, fikir, vicdan ve söz hürriyetidir. Gerçekten hür olan insan, fikir ve söz hürrivetini cisim hürryetinden önce bilmelidir. Görüşlerini açıklayamadan bir yerden bir yere gitmek, aklî ve rûhî bir esirliktir. Hapishânede insan hür olmazsa bu esirliği hissetmez.

Fakat talebeleri, onun Şam'a gelmeyi tercih etmesini istemişler. O da, 18 Sevval 707 H. yılında Şam'a gitmek üzere yola çıkmıştır; ancak bir konaklık yol gittikten sonra peşinden yetişip Devletin ken-

disini hapsetmeye karar verdiğini söylemişlerdir. Sanki Devlet erkânı, İbni Teymiyye'nin Şam'a gidip talebe ve dostlarının arasına düşünce, onların zorla kabûl ettirdikleri şartların dışına çıkacağını hissetmiştir.

İbni Teymiyye tekrar mahkemeye getirildi. Bu kez kadılar arasında onu yakinen tanıyan, her ne kadar görüşleri alışılmış olan şeylere aykırı ise de, ihlâs ve îmânından şüphe etmeyen bir bilgin vardı. Bu zat, İbni Teymiyye'nin takvâ timsâli olduğunu, takvânın ise ruhlarda büyük bir tesiri bulunduğunu biliyordu. Nihayet kadılar, onun davranışlarında suç teşkil edecek bir şey bulunmadığına karar verdiler. Bunun üzerine kadılardan bâzısı onun hapiste kalmasına itiraz etti ve bu görüş münakaşa edilirken İbni Teymiyye; «Ben hapishâneye gidiyorum!» diyerek durumu kurtardı. Hapsedilmesine muhalif olan Nuruddin ez-Zevâvi; «Kendisi için elverişli olan yerde bulunuyor.» dedi. Bâzıları da ona; Devlet, İbni Teymiyye'nin hapsedilmesinden başka şeye râzı olmuyor, diye cevap verdiler.[6]

Bundan sonra İbni Teymiyye, kadılara ait olan hapishâneye kapatıldı ve kendisine hizmet edecek birinin yanında kalmasına izin verildi.

İbni Teymiyye, kendisini hapse mahkûm eden bu mücâdeleyi fakîhlerle değil, sûfilerle yapmıştı. İhtimal ki bu sefer, kadılar ona takdir gözüyle bakmışlardı. Çünkü kendileri de **vahdet-i vücûd** fikrini kabûl etmiyorlardı. Bu fikir, İbni Teymiyye'nin bütün görüşlerinden daha sivri idi. Dolayısıyla onların nazarında İbni Teymiyye, İslâm'ı müdâfaa etmekte ve ona hücum etmemekteydi. Kuvvetli bir ifadeye sahip oluşu da gözönüne alınarak, bu sefer İbni Teymiyye kadıların merhametini kazanmıştı.

İbni Teymiyye'nin bu seferki hapse atılışı, yanına talebelerinin gidip gelmesine mâni olmuyordu. Esasen bundan kısa bir müddet sonra kadılar ve fakîhler meclisinin kararıyla serbest bırakılan İbni Teymiyye, Sâlihiyye Medresesinde ders vermeye başlamıştı.

Hapishâneden çıktıktan sonra insanlar onun ilim meclisine akın etmeye başlamışlardı. Görülüyor ki bu mihnet, İbni Teymiyye'nin sûfîlere karşı galibiyetiyle neticelenmiştir.

İbni Teymiyye için hakîkî mücâdele Sultan Nâsıruddin b. Kalavun'un tahttan feragat etmesiyle başlamıştır. Bu Sultânın yerine el-Melik el-Muzaffer Baybars tahta çıkmıştır. Baybars'ın hocası, Muhyiddin b. el-Arabi'ye ve onun görüşlerine bağlı olan Nasr el-Muci idi. Bundan sonra İbni Teymiyye ile Baybars arasında şiddetli bir

---

(6) Bu münakaaşlar için bak. İbni Kesîr, c. XIV, s. 46.

mücâdele başlamıştır. Çünkü Baybars, düşünce bakımından hocası Nasr el-Münci'nin tesiri altında idi. Öte yandan o, İbni Teymiyye'yi sâbık Sultan Nâsıruddin'in adamlarından sayıyordu. Adı geçen Sultan, hocasıyla birleşip İbni Teymiyye'den kurtulmak için bir çare düşündü ve onu İskenderiyye'ye sürmeye karar verdi. Zirâ İbni Teymiyye'nin Kahire'de bir hayli taraftarları olmuş, fakihler de onu tutmaya başlamıştı. İskenderiyye'de onun dostu ve yardımcısı yoktu. Orada bir tuzak kurarak İbni Teymiyye'yi öldürüp rahata kavuşmaları da mümkündü.

Fakat İbni Teymiyye'nin fazilet ve şöhreti, İskenderiyye'ye kendisinden önce gelmişti. İlim öyle bir nurdur ki ışıkları her yere yayılır, onu karanlıklar perdeleyemez. İbni Teymiyye, 709 H. yılı Safer ayının son gecesi İskenderiyye'ye doğru yola çıkmıştı. İskenderiyye'ye gelir gelmez ders, vaaz ve irşad meclisleri teşkil etmeye başladı. Bu hal üzere 7 ay, yâni Nasıruddin b. Kalavun tekrar tahta çıkıncaya kadar devam etti. Bu 7 aylık zaman içinde İskenderiyye'de İbni Teymiyye ile sûfîlerden bir fırka mücâdele etti. İbni Seb'in denilen ve felsefe ile tasavvufu birleştirici bir metoda sahip olan mutasavvıf filozof bir şahsa bağlı bulunan bu fırkanın adı **Seb'iniyye** idi.

Sultan Nasıruddin, Mısır tahtına tekrar çıkınca İbni Teymiyye'yi Kahire'ye dâvet etmiş, O da bu dâveti memnuniyetle kabûl ederek buraya dönmüştür. Kahire'ye 8 Şevval 709 H. günü ulaştıktan sonra Hz. Hüseyin'in makamına yakın bir semtte ikamet etmiş ve kendisini tamamen ilme vermiştir. Kendisine kötülük edenler, gelip özür dilemişlerdir. O da, hepsini istisnâsız affetmiş ve: «Bana kötülük edenlere hakkım helâl olsun.» demiştir.

Burada İbni Teymiyye'nin şerefli bir tutumunu anlatmamız yerinde olur. Şöyle ki: Sultan Nasıruddin tahtına yerleşince, İbni Teymiyye'ye kötülük eden âlim ve kadılardan intikam almak istemiştir. Bu kadı ve bilginler, birinci mihnetinde İbni Teymiyye'yi hapse mahkûm etmişler ve O, bu yüzden 18 ay zindanda kalmıştı. Fakat bunlardan intikam almak hususunda kendisinden fetvâ almak isteyen Sultana, İbni Teymiyye; «Onların kanı haramdır, onlara işkence etmek de câiz değildir,» demiştir. Sultan da; «Onlar sana işkence ettiler ve seni defalarca öldürmek istediler,» demiştir. Âlicenap İbni Teymiyye ise, buna şöyle cevap vermiştir: «Bana işkence edenlere hakkım helâl olsun. Allah ve Resûlüne karşı kötülük edenlerden Allah kendi intikamını alır. Ben, nefsim için galip çıkmak istemem.» İbni Teymiyye bununla yetinmemiş. Sultandan onları affetmesini de dilemiş ve: «Eğer onları öldürürseniz, yerlerini doldu-

racak kimseleri bulamazsınız,» diyerek affedilmelerini temin etmiştir.

İbni Teymiyye'nin affettiği bu insanlar arasında İbni Mahluf da vardı. Bu kadı, İbni Teymiyye'ye karşı çok şiddetli davranmış, onun kendisini müdafaa etmesine bile mâni olmuş ve onu muhakemesiz olarak zindana atmıştı. İşte bu kadı, sonunda İbni Teymiyye'yi övmekten başka bir şey yapamamış ve şöyle demiştir: «Biz İbni Teymiyye'nin benzerini görmedik. Ona kötülük etmek istedik, fakat gücümüz yetmedi. O ise, gücü yettiği halde bizi bağışladı.»

Bu gelişinde İbni Teymiyye, Kahire'de yerleşmeye karar vermiştir. Kitaplarının gönderilmesi için memleketine mektup yazmış; ders, fetvâ, vaaz ve irşâd işleriyle uğraşmaya başlamıştır. Bu kez âlimler, onun ilmini açıkça tenkit edememiş, ileri gelen sûfiler görüşlerine dil uzatamamışlardır. Onlar bu kez İbni Teymiyye'nin sözlerine inandıkları veya Allah'dan korktukları için değil, Sultandan korktukları için böyle davranmışlardır.

Dolayısıyla onun fakih ve sûfilerden hasımları başka bir yoldan harekete geçmişlerdir. Bu da, halkı, İbni Teymiyye aleyhine kışkırtmak olmuştur. Fakat onun kuvvetli ifadesi, delil getirişi ve şahsiyeti sayesinde kendilerinden daha çok dost ve taraftar kazandığını unutmuşlardır. Bunun üzerine iki olay meydana gelmiştir:

1 — 4 Recep 711 H. tarihinde bir topluluk, düşmanlarını tahrik etmek suretiyle İbni Teymiyye'nin dövülmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Hüseyiniyye mahallesi halkı toplanmışlar ve intikam almak için İbni Teymiyye'den ısrarla müsaade istemişlerdir. İbni Teymiyye, onlara; «Hak ya benim, ya sizin, ya da Allah'ındır. Eğer hak benimse helâl ettim. Sizinse ve beni dinlemiyorsanız istediğinizi yapabilirsiniz. Eğer hak Allah'ınsa, O hakkını dilediği zaman alır», demiştir.

2 — Aynı ay içinde kötü sözle ona tecâvüz edilmiştir. Fakat bu seferki tecâvüz, câhiller tarafından değil, bâzı fakihler tarafından yapılmıştır. Bunlar, İbni Teymiyye'ye önce hakaret etmişler, sonra da özür dilemişlerdir. Acaba böyle özür dilemelerinin sebebi, Sultandan korkmuş olmaları mıydı? Durum ne olursa olsun, Şeyh İbni Teymiyye, onları da bağışlamış ve: «Nefsim için galip çıkmak istemem», demiştir.

Kahire'de oturduğu bu müddet içinde İbni Teymiyye gördüğü kötü şeyler üzerine Sultanın dikkatini çekiyordu. Meselâ; şehir ve taşrada rüşvet çoğalmıştı. İbni Teymiyye, Sultan Nasıruddin'e bu durumu sert bir mektupla bildirdi. Bu mektupta şu sözler yer alıyordu: «Hiç kimse mal veya rüşvetle vazifeye tâyin edilmesin. Çün-

kü bu, ehliyetsiz kişilerin işbaşına getirilmesine sebep olmaktadır.» Ayrıca kısas işleri de başıboş bırakılmış, öç almak için işlenen cinayetler yaygın hale gelmişti. Bunun üzerine Sultan, işi ciddî tutmuş ve kısas işlerini, şer-i şerifin hükümlerine uygun olmak üzere, derhal tatbika başlamıştır.

ŞAM'A DÖNÜŞÜ

İbni Teymiyye, Mısır'da ilim ve takvâ yönünden üzerine düşen görevi yerine getirmiştir. Burada va'zetmiş, ilim öğretmiş, Allah yolunda mücâdele etmiş ve işkencelere katlanmıştır. Artık âile ve akrabalarının yanına, büyüyüp yetiştiği eve dönmek hakkı idi. Fakat O, ancak cihâda katılacağı için Şam'a döndü.

712 H. yılı Şevval ayında Sultan Nasıruddin Moğollarla karşılaşmak üzere büyük bir ordu hazırlamıştı. Çünkü Moğollar, müslümanları rahatsız ediyorlar ve yeryüzünde fesat çıkarıyorlardı. Sultan Nasıruddin bu cihad sırasında İbni Teymiyye'yi yanından ayırmak istemedi. İbni Teymiyye cihad'dan yılacak bir insan değildi. Kılıcını kuşanmış olarak Şam'a geldi. Bu sefer O, elli yaşını geçmiş ve oldukça ihtiyarlamıştı. Daha önce kılıcına sarılıp savaş meydanına atıldığı zaman genç olup kırkına değmemişti.

İbni Teymiyye, 713 H. yılı Zilka'de ayının başında Şam'a ulaştı. (*) Allah mü'minleri bu savaştan kurtarmıştır. Çünkü, gelen haberlere göre Moğollar geri çekilmişlerdi.

Bu gelişinde Şeyh (İbni Teymiyye) Şam'da yerleşip kaldı. Bundan sonraki durumunu İbni Kesir şöyle anlatır :

«Şeyh (İbni Teymiyye) Şam'a gelip yerleştikten sonra diğer ilimlerle, eser telif ve neşriyle, insanlara sözlü ve yazılı fetvâ vermekle, şer'i hükümleri açıklamak için ictihadla uğraşmıştır. Bâzı meselelerde dört mezheb imamlarına uyarak ictihadda bulunur ve fetvâlar verirdi. Bâzan da fetvâ verirken onlara ve bu mezheblerin meşhur kavillerine aykırı davranırdı. Onun, imam ve mezheblerin görüşleri arasından seçme (tercih) lerde bulunarak ve kendi ictihadına dayanarak vermiş olduğu fetvâlar birçok cildler teşkil eder. O, daima kendi görüşlerine Kitab, Sünnet, sahâbî ve selef'in sözlerinden deliller getirirdi.»

Şam ve Mısır'daki hayâtının ilk devresinde İbni Teymiyye'nin

(*) **Böylece İbni Teymiyye, tam yedi yıl ve yedi aylık bir ayrılıktan sonra Şam'a tekrar gelmiş oluyordu. Çeviren.**

doğru gördüğü akîdeyi açıklamaya çalışmış olduğunu, fıkhî görüşlerinde de İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebine bağlanmış olup bu mezhebin dışına pek az çıktığını düşünebiliriz.

Hayâtının ikinci devresinde ise, daha çok fürû' ilmine önem vermiş, fer'î fıkıh meselelerini selefiyeci aklı ve sağlam düşüncesiyle incelemeye koyulmuş, bu konuda dört mezheb imamlarına muhalif, ya da bu mezheblerin meşhur olan veya olmayan görüşlerine muvâfık sonuçlara varmıştır. Fakat, İbni Teymiyye'nin seçmiş (tercih etmiş) olduğu görüşler, mutlakâ Kitab veya Sünnet'den aldığı bir delile dayanıyordu (*). Onun bu uğurdaki çalışmaları çok zengindir. İbni Teymiyye, ihtiyaç duyduğu zaman doğru olan ve bir nass veya kendisinin incelemeleri sonunda ulaşmış olduğu kanaat tarafından desteklenen fıkhî kıyâsı kolayca tatbik ederdi.

İbni Teymiyye'nin hayâtının böyle iki devreye ayrılışı, onun birinci devrede fıkıhla uğraşmadığı, sadece ikinci devrede fıkha önem verdiği anlamına gelmez. Diyebiliriz ki, O, hayâtı boyunca fıkıhla uğraşmıştır. Ancak hayâtının iki devreye ayrılışı fıkha vermiş olduğu ehemmiyete nisbetledir. Yâni hayâtının ikinci devresinin en çoğunu fıkıh işgal etmiştir. Fıkhı, O, meşhur büyük mezheblere göre inceleme sınırlarının dışına çıkarmış ve onu daha geniş bir ufukla tetkik etmiştir. İbni Teymiyye iki hususa çok önem vermiştir.

1 — Asıl kaynaklarından faydalanarak Kur'ân ve Sünnet fıkhını tetkik etmiştir.

2 — Ehl-i Beyt imamlarının görüşlerini incelemiştir. Şiilik iddia eden bâzı zümrelerden nefret etmesi, ekseri Ehl-i Beyt imamlarının bir kısım görüşlerini içine alan şii fıkhını incelemsine engel olmamıştır.

İbni Teymiyye, bu incelemeleri yaparken kendisini Hanbelî sayardı ve en azından talebeleri; onun, bütün mezheblerden yapmış olduğu birçok tercihlere, hiçbir kimsenin tavassutuna lüzum görmeksizin Kitab ve Sünnete yönelişine rağmen, Hanbelî mezhebine bağlı olduğunu söylerler. İbni Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in fıkhına daima hayranlık duyardı. Fakat onun duyduğu bu hayranlık, mutaassıb bir mezheb mensubunun duyduğu hayranlık değil, araştırıcı ve tercih edici bir gözle bu mezhebi inceleyen bir insanın duyduğu hayranlıktı. O, İmam Ahmed b. Hanbel'in mezhebi hakkında şöyle demiştir:

«İmam Ahmed Kitab, Sünnet, sahâbî ve tâbiîlerin sözlerini öte-

(*) **Büyük imam ve müctehidler de görüşlerinde böyle delillere dayanıyorlardı. İbni Teymiyye ise, bu delilleri kendi anlayışına göre değerlendiriyor ve onlardan ayrı sonuçlara varıyordu. Çeviren.**

kilerden daha iyi biliyordu. Bunun içindir ki, başkalarında olduğu gibi onun nassa muhalif zayıf bir görüşü yoktur. Ancak onun mezhebinde, ekseriyâ daha kuvvetli bir görüşe muvâfık olan görüşler mevcuttur. Diğerlerinden ayrıldığı meseleler üzerinde Ahmed b. Hanbel'in görüşü ona göre daha üstündür. Zarûret halinde zimmilerin müslümanlar aleyhine yapmış oldukları şahitliğin kabûlü, yolculuk sırasında yapılan vasiyetin muteber oluşu vs. görüşleri böyledir.»

Bundan anlaşılıyor ki, İbni Teymiyye, Ahmed b. Hanbel'in fıkhını onun şahsı için değil, Kitab ve Sünnet'e sımsıkı bağlı olduğu için tercih etmektedir. Bununla beraber, O, Hanbeli fıkhına taassub derecesinde bağlanmıyordu. Birçok meselelerde başka mezheblerin görüşlerini tercih ediyordu. İbni Teymiyye taassubun, nefsin havâsından ileri geldiğini, huccet ve burhandan doğmadığını kabûl eder ve şöyle derdi:

«Kim, imamlardan birine taassub derecesinde bağlanırsa havâ ehline benzemiş olur. İster İmam Mâlik'e, ister İmam Ebû Hanife'ye, ister İmam Ahmed b. Hanbel'e bağlanmış olsun. Bunlardan birine taassub derecesinde bağlanan kimse, bağlanmış olduğu imamın ilim ve din hususunda kıymetini bilmiyor ve öteki imamları da takdir edemiyor demektir. Böylece câhil ve zâlim insanların durumuna düşmektedir. Halbuki Allah, ilim ve adâleti emrediyor, cehâlet ve zulümden nehyediyor. Kur'ân'da; **«İnsan onu** (emaneti) **sırtına yüklendi. Çünkü o, çok zâlim ve câhildir.»** [7] buyurulmuştur. İşte İmam Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed! İnsanların, İmam Ebû Hanife.ye en iyi bağlı olanları bunlardır. Kezâ, İmam Ebû Hanife'nin kavlini en iyi bilenler de onlardır. Böyle olduğu halde birçok meselelerde ona muhâlefet etmişlerdir. Çünkü Sünnet ve ellerindeki hüccet, bu meselelerde ona uymamalarını gerektiriyordu. Onlar, bununla birlikte hocalarına daima saygı gösteriyorlardı.»

Böylece İbni Teymiyye, taassub boyunduruğunu kırmış ve dört imamın görüşlerine bağlı kalmaksızın hür bir araştırmaya yönelmiştir (*). Bu araştırma ve incelemelerin sonunda bazı önemli mesele-

---

(7) Azhab Sûresi, 72.

(*) İbni Teymiyye'nin fıkhi inceleme ve araştırmaları dört kısma ayrılır:

1 — Hanbeli mezhebine bağlı olarak verdiği fetvâlar ve bu mezhebi savunduğu hususlar.

2 — Mezhebler arası karşılaştırmalara dayanarak incelemiş olduğu meseleler.

3 — Dört mezheb ve Ehl-i Sünnetin dışına çıkmaksızın yapmış olduğu seçme (tercih)'ler.

4 — Dört mezhebe birden muhalefet ettiği ve bazan Şiî imamların görüşlerini benimsediği, bazan da tek başına ileri sürdüğü ictihadlar. Çeviren.

ler hakkında birtakım fıkhî neticelere ulaşmıştır. İşte bunlardan birkaç misal:

1 — İbni Teymiyye, talâk (karı boşama) sözünün yemin haline geldiğini görmüştür. İnsanlar, (Allâh'a yemin eder gibi karılarını boşamak üzere yemin etmeye başlamışlardır. Ancak insan, Allâh'a yemin edip sonra bu yemini bozarsa keffâret olarak ya bir köle âzâdedecek, ya bir gün on fakiri doyuracak veya giydirecek, bunlara gücü yetmezse üç gün oruç tutacaktır. Talâk üzerine ettiği yemini bozarsa karısı boş olacak, yuvası dağılacak ve evlilik dediğimiz mukaddes münasebet sona erecektir. İşte bu netice, İbni Teymiyye'yi korkutmuştur. Bunun üzerine O, Allâh'ın Kitab ve Peygamber'in Sünnetinde buna bir delil aramış, fakat böyle bir delil bulamadığı gibi, selefin görüşlerinde de bunu gösteren bir şey bulamamıştır. Kişi, bu yemini ile karısını boşamak istemediğine göre, evliliğin sona ermesini gerektiren hiçbir şey yoktur. Dolayısiyle İbni Teymiyye, Talâk şartıyla yapılan yeminin bozulmasıyla karının boş olmayacağına fetvâ vermiş ve kendi görüşünü Ehl-i Beyt imamlarından intikal eden sözlerle desteklemiştir.

İbni Teymiyye 718 H. yılında bu fetvâsını açıklayınca fakihlerin tenkidine uğramıştır.

2 — İbni Teymiyye, Kur'ân nassı ile bağdaşan rivâyetleri tesbit etmiş ve görmüştür ki «üç» sözünü ağıza alarak karıyı bir defada üç talâkla boşamak mümkün değildir (*). Böyle bir boşamada kadın, ancak bir talâkla boş olur. Çünkü Allâhu Teâlâ Kur'an'da; «**Talâk (boşama) iki defadır.**»[8] buyurmuştur (**).

Tabiîlerden birçoğu bu görüştedirler. İbni Teymiyye, bu görüşünde Ehl-i Beyt imamlarından (***) rivâyet edilen haberleri benimsemiş ve dört mezheb imamlarına muhalefet etmiştir.

(*) Türkçemizde yaygın olan «Üçten dokuza boşadım» veya «Üç talâkla boşadım» sözü ile, İbni Teymiyye ve İbni Kayyım el-Cevziyye'ye göre bir talâk vâki olur. Çeviren.

(8) Bakara Sûresi, 229.

(**) Bakara Sûresi'nin 230. âyetinde; «Yine erkek, karısını (üçüncü defa) boşarsa ondan sonra kadın kendisinden başka bir ere nikâhlanıp varmadıkça ona helâl olmaz.» buyurulmuştur. Buna göre üçüncü defa boşanan bir kadın başkasıyla evlenip yeni kocasının ölümü sebebiyle nikâhı zail olmadıkça veya normal ve meşrû herhangi bir sebeple ondan boşanmadıkça ilk kocasıyla tekrar evlenemez. Böylece Kur'an-ı Kerîm'de üç talâk zikredilmiş oluyor. Çeviren.

(***) Sahâbîlerden İbni Abbas, İbni Mes'ud ve Abdurrahman b. Avf'ın bu görüşte olduğu Hz. Ali'den nakledilmiştir. (Bak. M. Muhyiddin Abdulhamid, el-Ahvâl eş-Şahsiyye, Kahire 1958, s. 271, 272). Çeviren.

3 — İbni Teymiyye'ye göre bir kimse karısı aylıali (hayız) görürken boşasa talâk vâki olmaz. O, bu görüşüne, Peygamber (S.A.)'in Abdullah b. Ömer'e vermiş olduğu emri delil olarak gösterir. Yâni Abdullah b. Ömer, ayhali gören karısını boşadığı zaman Peygamber (S.A.), ona, karısına tekrar dönmesini emretmiştir. İbni Teymiyye bu meselede de Ehl-i Beyt imamlarından rivayet edilen görüşü benimsemiştir (*).

İbni Teymiyye, bunlara benzer daha birçok fetvâlar vermiş ve dört mezheb imamlarına muhalefet etmiştir. Bâzı âlimler kendisine böyle fetvâ vermemesini tavsiye etmiş, O da bir ara susmuştur. Fakat, sonra bu gibi fetvâlar vermeye devam etmiştir. Daha sonra dört mezheb imamlarına muhalif olarak böyle fetvâlar vermemesi için Sultan'dan bir emir gelmiş ise de, İbni Teymiyye bu türlü fetvâlar vermede ısrar etmiştir. Çünkü O, dininde küçülmek istemiyor ve söylediklerinin doğruluğuna güveniyordu.

ÜÇÜNCÜ MİHNETİ

İbni Teymiyye, talâk meseleleri üzerinde kendisine göre fetvâlar vermeye devam ediyordu. Sultana, onun yeniden fetvâlar vermeye başladığı haberi ulaştı. Halbuki Sultan, İbni Teymiyye'nin dostu idi. Tekrar tahta çıktıktan sonra onun bir gün bile hapishânede kalmasına râzi olmamıştı. Sultan, İbni Teymiyye'nin kendi emrini reddedişini hoş karşılamadı. Halbuki açıkça emir göndererek bu gibi fetvâlardan onu menetmişti. Sultanın vicdanı, dört mezheb imamlarına muhalif olarak fetvâlar verilmesine râzı olmuyordu. Gerçi İbni Teymiyye'ye saygı gösteriyordu. Fakat, dört mezheb imamlarına karşı duyduğu saygı daha büyüktü.

Bu sebeple Sultan 19 Ramazan 819 H. tarihinde bir ferman göndermiş ve bu fermanda İbni Teymiyye'ye ayırdığı bir bölümde onu fetvâdan menetmiştir. Bu ferman kadı, müfti ve fakihlerden bir topluluk huzurunda İbni Teymiyye'ye okunmuş ve Sultanın önceki emrini dinlemediği için serzenişte bulunduğu bildirilmiştir. Sonra toplantı, İbni Teymiyye'ye bu gibi fetvâlardan vazgeçmesi için kesin bir şey söylenmeden dağılmış, İbni Teymiyye de fetvâlarına devam etmiştir. Sultan tarafından İbni Teymiyye'yi meneden mektup ve serzenişler devam etmiştir. Fakat Sultan, bu işe daha fazla göz yumamazdı. O göz yumsa bile kadı ve müftiler bu işin peşini bırakmıyor-

(*) **İbni Hazm de bu görüştedir. Çeviren.**

lardı. Çünkü onlara göre, İbni Teymiyye'nin dört mezheb imamlarına muhalif olarak fetvâ vermesi açıkça sapıklıktı.

Bu yüzden hükûmet konağında ve Saltanat Nâibi (vekili) nin huzurunda bir meclis kuruldu; dört mezhebin kadı, müfti ve fakihleri burada toplandılar. İbni Teymiyye de geldi. Ona serzenişte bulundular. Bu gibi meselelerde bir daha fetvâ vermemesini rica ettiler. Onlar, İbni Teymiyye'ye sadece serzenişte bulunuyor, münakaşay'a yanaşmıyorlardı. Tekrarlanan rica ve serzenişlerin bir faydası olmadığını görünce, İbni Teymiyye'nin Şam Kalesine hapsedilmesini kararlaştırdılar. İbni Teymiyye, burada 22 Recep 720 tarihinden 10 Muharrem 721 H. tarihine kadar beş ay 18 gün yatmıştır.

Bundan sonra hürriyetine kavuşan İbni Teymiyye, serbestçe derslerine devam etmiş ve buna benzer meseleler üzerinde yeniden fetvâ vermeye başlamıştır. Fakihler, İbni Teymiyye'nin bu gibi fetvâlarına râzı olmamakla beraber, artık alışmışlardı. O da araştırma, yazma ve teliflerine devam etmiştir. 712 H. yılından itibaren başlayan hayatının bu devresi, onun fıkhi alanda çok verimli olduğu yıllarını teşkil eder. İbni Teymiyye, bu arada akaid dersleri veriyor, sûfilerin tutum ve bid'atlarını tenkid ediyor, fakat en çok fıkhi meselelerle uğraşıyordu.

SON MİHNETİ

İbni Teymiyye derslerine devam ediyor, kitap ve risâlelerini gözden geçiriyordu. Bu kitap ve risâlelerinin bir kısmı akâide, bir kısmı siyasete, bir kısmı da fıkha aitti. O, kudretli aklı ve ihlâslı ruhu ile dinleyicilerine feyz veriyordu. Nihayet 726 H. yılında Şam Kalesine hapsedilme emri geldi. Sultanın durumundaki bu değişiklik üzerine biraz tafsilâtlı bilgi vermek istiyoruz. Şöyle ki:

İbni Teymiyye'nin felâkete uğramasını bekliyenler birkaç kısma ayrılıyorlardı. Sûfi ve râfizilerden bâzıları görüşlerine düşman olmuşlar, fakihlerden bir kısmı da fıkhî görüşlerini sapıklık ve din dışı sayıyorlardı. Bütün bunlar söz birliği edip İbni Teymiyye'ye bir tuzak hazırlamaya karar verdiler. Bu maksatla onun hem halkı, hem de seçkin kimseleri öfkelendirecek bir görüşünü tesbite çalıştılar. Nihayet 17 sene önce vermiş olduğu bir fetvâyı bulup ortaya attılar. Bu fetvâsında O, sâlih kimselerin kabirlerini ziyareti menediyordu. Hattâ, Peygamber (S.A.)'in kabri bulunan Ravza-i Mutahhara'nın ziyaretini de hoş görmüyordu. İşte o fetvâdan buraya bâzı pasajlar alıyoruz:

«Said b. Mansur'un Sünen'inde rivayet edildiğine göre Abdullah b. Hasan b. Hasan b. Ali b. Ebi Tâlib, sık sık Peygamber (S.A.)'in kabrini ziyaret eden birini görmüş ve ona Peygamber (S.A.)in şu hadîsini haber vermiştir: «**Benim kabrimi bayram** (yeri) **yapmayınız. Bana sadece salâvat okuyunuz. Sizin salâvatınız, nerede olursanız olunuz bana ulaşır** (*). Seninle Endülüs'teki bir insan arasında hiçbir fark yoktur. Buhari ve Müslim'in Sahih'lerinde Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre Peygamber (S.A.), ölüm döşeğinde iken şöyle buyurmuştur: «**Yahûdi ve Hıristiyanlara, Peygamberlerinin kabirlerini mescid** yaptıkları için Allah lânet **etmiştir.**» Eğer böyle olmasaydı Peygamber (S.A.), kabrinin açığa yapılmasını isterdi. Fakat, kabrinin mescid haline getirilmesinden hoşlanmamıştır. Sahâbiler de onu Hz. Âişe'nin hücresine defnetmişlerdir. Halbuki onlar, cenazelerini çöle defnediyorlardı. Hiç kimse, Peygamber (S.A.)'in kabrinin başında namaz kılıp orayı mescid haline getiremez. Peygamber (S.A.)'in kabri put yapılamaz. Velid b. Abdilmelik zamanına kadar Peygamber Efendimizin kabrinin bulunduğu hücre mescidden ayrı idi. Sahâbi ve tâbiilerden hiçbir kimse oraya ne namaz kılmak, ne kabre el sürmek ve ne de dua etmek için giriyorlardı. Aksine, bunların hepsini mescidde yapıyorlardı. Selef-i sâlih, Peygamber (S.A.)'e salât-u selâm etmek istedikleri zaman kıbleye dönüyorlardı, kabre dönmüyorlardı. Peygamber (S.A.)'e salat-u selâm okumak için ayakta durma konusuna gelince; Ebu Hanife, yine kıbleye dönülmesi gerektiğini, kabre dönülmemesini söylemiştir. Öteki imamların ekserîsi dua okunurken kabre dönüleceğini söylemiştir.»

Bu fetvâ, çok önceleri verilmiş ve hiçbir fitneye sebep olmamıştı. Hiçbir kimse bu fetvâyı İbni Teymiyye aleyhine bir vâsıta olarak kullanmaya teşebbüs etmemişti. Çünkü İbni Teymiyye'nin o zamanlar Sultan nazarında itibarı yüksekti.

Talâk meseleleri üzerinde verdiği fetvâlardan ötürü İbni Teymiyye ile Sultanın arası açılınca bunu fırsat bildiler. Sultan ve halkı onun aleyhine kışkırttılar. Çünkü Peygamber (S.A.)'e karşı son derecede kudsi bir saygı besleyen halk üzerinde bu fetvânın kötü bir etkisi olacağı besbelli idi. Zirâ Müslümanın ruhu, Peygamberinin şahsıyla ilgili ufacık bir hareket karşısında derhal feveran edebilirdi.

(*) Ahmed b. Hanbel, bu hadis-i şerifi Ebu Hüreyre'den şu şekilde rivayet etmiştir: «Benim kabrimi bayram (yeri) yapmayınız. Evlerinizi de kabir haline getirmeyiniz...» (Bak. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. II, s. 367.) Çeviren.

İbni Teymiyye aleyhine tertip hazırlayanlar bu durumu Sultana yazdılar ve İbni Teymiyye'nin hadislerini tahrif ettiğini söylediler. Sultan da, İbni Teymiyye'nin münasip bir hapishâneye atılmasını istedi. Bu hususla ilgili emir, 7 Şaban 726 H. tarihinde Şam'a geldi. İbni Teymiyye'ye tebliğ edildi. Bunun üzerine İbni Teymiyye Şam Kalesine nakledildi ve kendisine aylık bağlandı. Kardeşi Zeynüddin de Sultanın müsaadesiyle yanında kalıp hizmetlerini görüyordu.

İbni Teymiyye, tevkif edildikten sonra gizli olan kötü niyetler ortaya çıktı. Onun talebe ve dostları türlü işkencelere uğratıldı. Başkadı (Kâdı'l-Kudat) bunlardan bir topluluğun hapsedilmesini, başka bir topluluğun da cezâ olarak hayvanlara bindirilip sokaklarda teşhir edilmesini emretti. Daha sonra İbni Teymiyye'nin bu talebe ve yakınları serbest bırakıldı. Fakat, onun en aziz talebesi ve kendinden sonraki bayraktarı Şemsüddin İbni Kayyım el-Cevziyye hapishânede bırakıldı (*).

Bu tevkif olayı ihlâslı insanların üzüntüsüne, hased ve bid'atçıların da sevincine sebep oldu. Bundan sonra bid'atlar arttı. Âlimlerden bid'at düşmanları kötü durumlara düştü. Üzüntü, sadece Şam'ın ihlâslı âlimlerine inhisar etmedi. Bağdad âlimlerine de sıçradı. Onlar da, Sultan Nasıruddin'e mektup yazarak, bid'ata karşı çekilmiş olan bu keskin kılıcın kınına sokulmasından sonra müslümanlara gelen felâketleri anlatmışlardır. Bu mektupta şu satırlar yer almaktadır:

«Şark memleketlerinde ve Irak havalisinde bulunan müslümanlar, Şeyhü'l-İslâm Takıyyuddin Ahmed İbni Teymiyye' — Allah ona selâmet versin — nin başına gelen felâketi duyunca çok üzülmüşlerdir. Bu olay, dindar kimselere pek ağır gelmiş, dinsizlerin başı büyümüş, havâ ehli ile bid'atçıların gönülleri hoş olmuştur.»

Bu bölgenin âlimleri, felâketin büyüklüğünü, havâ ehli ile bid'atçıların seviçlerini, bunların büyük âlim ve fâzıl kimselerle alay ettiklerini görünce durumun fecaâtını Sultan hazretlerine bildirmişlerdir. Ayrıca İbni Teymiyye'nin vermiş olduğu fetvâları tasvip ettiklerini de yazmışlardır.

İbni Teymiyye'yi Mâliki, Hanefi ve Şâfii mezheblerine mensup birçok âlimler böylece desteklemişlerdir. Bundan anlaşılıyor ki İbni Teymiyye'nin ileri sürdüğü fikirler, Mısır, Şam ve Irak âlimlerinin çoğu tarafından öğrenilmiş ve bu âlimler üzerinde müsbet bir tesir icra etmiştir. Hapsedilişi ise, havâ ehli ile bid'atçıların bağrına soğuk su serpmiştir.

(*) İbni Kayyım el-Cevziyye, Şam kalesine hapsedilmişti. Çeviren.

Hapishânenin dışındakileri bırakalım da, o hür mahkûmu anlatalım. Dışardaki hasedçiler ona işkence ettirmek için uğraşırken bâzıları da gülüp oynuyorlardı. İbni Teymiyye ise, müttakî bir mü'minin gönül rahatlığı içindeydi. Çünkü olayların böyle cereyan edeceğini biliyordu. Dolayısıyla; «Ben böyle olacağını tahmin ediyordum. Bunda da çok hayır ve büyük bir maslahat vardır.» demiştir. İbni Teymiyye, esasen sükûnete muhtaçtı. Şehrin gürültüsünden usanmıştı. O, yattığı bu hapishânenin sessiz ve sâkin köşesinde şu iki şeyle meşgul oluyordu:

1 — İbâdet ve Kur'ân okumak,

2 — Görüşlerini bu sâkin yerde yeniden inceliyerek kaleme almak.

İbni Teymiyye, burada kaldığı müddet içinde tefsir yazmakla uğraşmış ve insanlarla ilişkisini kesmemiştir. İnsanlar, kendisine mektuplar gönderiyor, O da bunları cevaplandırıyor ve sorularına fetvâlar veriyordu. İbni Teymiyye'nin bu mektupları halk arasında yayılıyor ve ilgi görüyordu. Belki de kendisinin onlardan uzak tutuluşu, ilgi ve sevgilerini artırıyordu. Aralarında olsaydı ihtimal ki bu kadar tesirli olmazdı. Çünkü menedilen ve gizli tutulan şeyler, serbest ve alenî olan şeylerden daha çok yayılır; insanların ruhları böyle şeylerle daha çok ilgilenir, bunlar kıymetli ve nâdir şeyler gibi herkes tarafından merak ve tecessüsle karşılanır.

Buna göre İbni Teymiyye'nin, fikir ve görüşleriyle mücadele etmek isteyenler onun cismini hapsetmişler, fakat fikir ve görüşlerini zindana sokamayınca, bâzı hükûmet adamlarını kandırarak, zindanın karanlıklarından sızıp gelen ve âlimleri aydınlatan bu fikir nûrunu söndürmeye çalışmışlardır.

Bu gizlice hazırlanan tertibin sonunda 9 Cemâziyelâhir 728 H. tarihinde İbni Teymiyye'nin yanında bulunan kitap, kâğıt, hokka ve kalem cinsinden ne varsa hepsi elinden alınmıştır. Böylece İbni Teymiyye, okuyup yazmaktan kesin olarak menedilmiştir. Onun yazdığı veya mütalâa ettiği kitaplar bu yılın Recep ayı başında «el-Mektebetu'l-Kübra = Büyük Kütüphâne» ye taşınmıştır. Bunlar, altmış cilt ve ondört büyük dosyadan ibaret olup adı geçen kütüphânede muhafaza altına lınmıştır.

Bu tazyikin sebebini İbni Kesîr şöyle anlatır: «Bu baskının sebebi şudur: İbni Teymiyye, kendisine kabir ziyareti konusunda reddiye yazan Mâlikî âlimlerinden İbnu'l-İhnâî'ye (*) cevap verirken

---

(*) Tam adı, Takıyyüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebî Bekr b. İsa'dır (öl. 750 H.) Bu zat, bir ara Mısır diyarı Kadısı (Başkadı) olmuştur. **Çeviren.**

onu techil etmiş ve bir şey bilmediğini söylemiştir. İbnu'l-İhnâî de, Sultanın huzuruna çıkıp ona İbni Teymiyye'yi şikâyet etmiştir.» [9]

İbni Teymiyye üzerindeki tazyik son haddine varmış, hattâ okuma ve yazmadan bile onu menetmişler, yanında kalem ve hokka dahi bırakmamışlardır. Fakat onun cevval ve çalışmaktan yılınayan fikri mahkûm edilememiştir. İbni Teymiyye, bâzan hatırına gelen bir kısım şeyleri yazmak mecburiyetinde kalır ve bunları kömürle ele geçirdiği kâğıt parçalarına kaydederdi. Sonra bir araya toplanmış olan bu dağınık kâğıt parçalarını tarih, İbni Teymiyye'nin eserleri olarak bize kadar muhafaza etmiştir.

İbni Teymiyye, bu imtihana da sabır ve celâdetle katlanmıştır. Zira O, bunun büyük cihad olduğuna inanıyor ve bu konuda şöyle diyordu: «Biz vallahi, Allah yolunda büyük cihad içindeyiz. Hattâ bizim bu cihadımız, Gazan (Mahmud)'la, cebeliyye, cehmiyye, ittihadiyye [10] ve emsaliyle yaptığımız cihadın aynıdır. Bu, Allâh'ın bize ve insanlara vermiş olduğu en büyük nîmettir. **«Fakat insanların çoğu bunu bilmezler».** [11].

İşte bu satırlar, İbni Teymiyye'nin kömürle yazdığı kâğıtlar üzerindeki sözlerinden alınmıştır.

Bu sıkıcı hapishâne hayatı, İbni Teymiyye için uzun sürmemiştir. Çünkü Allah, 20 Şevval 728 H. tarihinde bir hastalıktan sonra onun rûhunu kabzetmiştir (*). O, hayatı boyunca olduğu gibi son günlerinde de dehşetli idi. Şam'daki Saltanat Naibi, İbni Teymiyye hastalanınca yanına gidip özür beyan ederek, yapmış olduğu kusur ve eziyetten ötürü helâllaşmak istemiştir. O büyük insan, Vâli'ye şöyle cevap vermiştir:

«Ben hem sana, hem de haklı olduğumu bilmediği halde bana düşmanlık edenlere hakkımı helâl ettim. Beni zindana attıran o büyük Sultan Nasıruddin'e de hakkımı helâl ettim. Çünkü O, bana bunları başkalarının tahriki ile yaptığı için mâzurdur ve bunları nefsini korumak için yapmamıştır. Benimle ilgili olan herkese hakkımı helâl ettim. Ancak bundan, Allah ve Resulûnün düşmanları hariçtir.»

---

(9) İbni Kesîr, el-Bidaye Ve'n-Nihaye, c. XIV, s. 134.

(10) Gazan, Şam üzerine yürüyen Moğolların (İlhanlıların) başkumandanları Mahmud b. Argun'dur (öl. 703 H./1304 M.). Cebeliyye: Dağdan inip şehri yağma eden Nusayrîler'dir. Cehmiyye: Allah'ın sıfatlarını inkâr eden i'tikadî bir fırkadır. İttihadiyye: Vahdet-i vücûda inanan sûfîlerdir.

(11) A'raf Sûresi: 187.

(*) İbni Teymiyye kitapları, kâğıt, kalem ve hokkası elinden alındıktan bir müddet sonra dayanamıyarak hastalanınış, bir rivayete göre 20 Zilka'de 728 tarihinde. Pazarı Pazartesiye bağlayan gece ölmüş ve Sûfîler mezarlığına defnedilmiştir. Çeviren.

İbni Teymiyye ölünce devam edegelen hareketler de sona erdi. Şam halkı o büyük âlimlerinin — hattâ bütün müslümanların büyük âlimlerinin — cenâzesine lâyıkı veçhile alâka gösterdi. Muhteşem bir cemâat, onu ebedî istirahatgâhına tevdi etti. Halbuki Allah, bu büyük ve hür bilgin'e, öldüğü zaman kendisine hayır duâ edecek bir evlât takdir etmemişti (**).

İbni Teymiyye, Sultan Nasıruddin'le o derecede sıkı bir dostluk kurmuştu ki Sultan, İbni Teymiyye'ye işkence eden âlimlerin boynunu vurmayı dahi istemiş, fakat İbni Teymiyye onlara iyilikten başka bir şey düşünmemişti. Eğer O, Sultanın nezdindeki mevkiine sahip iken ölseydi bâzısı; O, Sultana tâbi' ve onun arzusuna göre hareket eden adamlarından biri olup, ancak hükümdarın kuvvetine dayanarak yükselmiştir, diyecekti. Lâkin Yüce Allah, bu ilim adamını, kendisinin öz cevheri ve hakikî şahsiyeti ile ortaya çıkardı. Şöyle ki: O, hür ilim adamı, Allah'dan başkasına tâbi' olmamış, hakkı söylemiş, sarsılmamış ve daima kendisine itimat etmiştir. O, sanki gölgesinden herkesin faydalandığı ulu bir ağaçtı. Gücünü, ancak her şeyi yaratan Allah'dan alıyordu. Eğer Sultandan kuvvet alsaydı O, kendisini zindana atmazdı. Bu kesin olarak göstermektedir ki İbni Teymiyye, başkalarına tâbi' değil, bilâkis, başkaları ona tâbi' idi. O hür ve kendisinin efendisi idi. Ne kendisi, ne de fikri hiç bir kimsenin esiri değildi.

Rahmetli bu ilim adamı, — Allah ondan râzı olsun — âlimler arasındaki yerini aldıktan sonra ölünceye kadar otuz yıldan fazla bir zaman hak bildiği yolda mücadele ve mücâhede ile uğraçmıştır.

Birisi şöyle bir sual sorabilir: İbni Teymiyye, Sultan nezdinde büyük bir i'tibar sahibi iken niçin durumu birdenbire değişmiş, Sultan ona, önce hapshânede iyi muamele edilmesini emrettiği halde sonra şiddet göstermiştir? Bu soruya şöyle bir cevap verebiliriz: Olaylar birbirini açıklamaktadır. Sultan Nasıruddin Mısır'da oturuyordu. İbni Teymiyye ise buradan ayrılmış, derslerine Şam'da devam ediyordu. İbni Teymiyye'ye karşı Sultanın durumundaki değişikliği anlamak için tarih kitaplarına başvurmamız gerekiyor. el-Makrizî şöyle der:

«Sultan Nasıruddin, âdeti üzere avlanmaya çıkmıştı. Yolda birdenbire hastalanıvermiş ve neredeyse ölecek hale gelmişti. Atından indi. Fakat ıztırabı durmadan artmaktaydı. Allah, kendisini bu has-

(**) **Rivayete göre cenazesinde ikiyüz bin erkek ve onbeş bin kadın bulunmuştur. Çeviren.**

talıktan kurtarırsa, buraya bir ibâdethane yaptırmayı adadı. Kahire Kalesine dönünce Allah ona şifâ verdi. Bunun üzerine Sultan, yanına bir kısım mühendisler alarak hastalandığı yere gitti. Burada «Hankâh-ı Siryakus» adı verilen Hankâh'ın plânının 723 H. yılında hazırlattı. Daha sonra buraya yüz sûfi için yüz halvet odası, Cuma namazı kılınacak bir mescid, bir hamam, bir mutfak yaptırdı. Bu külliyenin yapımı, 725 H. yılında tamamlandı.»

İbni Teymiyye'nin son mihnetinin 726 H. yılında başladığını gözönüne alırsak, tesirin ne taraftan geldiğini kestirebiliriz. Sultan Nasıruddin, sözü geçen hankâhı yaptırdıktan sonra sûfilerle sıkı bir dostluk kurmaya başladı. Halbuki İbni Teymiyye sûfilerle hiç geçinemiyordu. Sûfilerin başı olan İbni Atâullah es-Sikenderi, İbni Teymiyye'ye ateş püskürüyordu.

Gönlünü sûfilere açan Sultan, elbet onu İbni Teymiyye'ye kapatacaktı. Nihayet sûfilerin tesiriyle Sultan'ın İbni Teymiyye ile arası açıldı. Bundan sonra mihnetler birbirini kovaladı. İbni Teymiyye'ye karşı baskı arttı ve nihayet onun ölümüyle sona erdi.

Şimdi İbni Teymiyye'nin yaşadığı çağı inceliyebiliriz. Ancak onun şahsiyeti ile silâhlı cihadını daha önce anlatmak istiyoruz.

ŞAHSİYET VE KARAKTERİ

Allâhu Teâlâ, İbni Teymiyye'ye bir kısım sıfatlar vermiştir ki, bunlar o büyük ilim adamının şahsiyet ve karekterinin temelini teşkil eder. Onun bu sıfatları, görmüş olduğu eğitim ve öğrenim sayesinde, içinde bulunduğu asır ve derinlemesine yapmış olduğu inceleme ve araştırmalarının tesiriyle büyük bir gelişme imkânı bulmuştur.

1 — HÂFIZASI

İbni Teymiyye'nin başlıca sıfatı, sahip olduğu kuvvetli hâfızasıdır. Bu, ilmin temelini teşkil eder. Kişi, hâfızasının kuvvetli oluşu ve hâfızayı kullanma kabiliyeti nisbetinde âlimler arasında bir yer işgal eder.

İbni Teymiyye'nin bu sıfatı gençliğinden ölümüne kadar kendisinden ayrılmamıştır.

2 — TEFEKKÜRÜ

İbni Teymiyye derin bir tefekküre sahipti. Mes'eleleri derinlemesine tetkik eder; âyet, hadîs ve aklın hükümelrini inceden inceye araştırır, bunları doğru görüşlerle karşılaştırır ve gerçeği apaçık ortaya kordu. O, yalnız kuvvetli bir hâfızaya değil, aynı zamanda idrâk, teemmül ve tetkik gücüne sahipti. Mes'elelere öyle bir göz atışı vardı ki, bu sayede onların derinliklerini kavrar ve hakikî neticelerine nüfuz ederdi. Onun çıkardığı neticeler, akıllara dehşet verir ve hasımlarını şaşırtırdı.

3 — HAZIRCEVAPLILIĞI

İbni Teymiyye kuvvetli hâfıza, derin bir tefekkür ve tetkik bakımından dikkati çektiği kadar, hazırcevaplılık ve sürat-i intikal bakımından da dikkati çekmektedir. İlk çağrıya cevap veren alârm ha-

lindeki asker gibi, o, söylemek istediği fikir ve delilleri anında hatırlar ve kullanırdı. Onun bu sıfatı, bilhassa derslerinde ortaya çıkardı. Münâzara ederken düşünce ve hâfızasındaki bilgilerini kolayca ortaya koyarak hasımlarını sustururdu. Hatip ve münâzaracı için hazırcevaplılık, tıpkı savaşçının, manevra kabiliyeti iyi olan silâhı gibidir. Münâzaracı, bu kabiliyeti ile hasmını daima susturur.

İbni Teymiyye'nin bu sıfatından dolayı hasımları kendisiyle karşılaşmaktan yılarlardı. İbni Teymiyye'nin bu yönünü tanımıyanlar, kendi güç ve huccetlerine gururlanarak onunla karşılaştıkları zaman ibret-i âlem olurlardı.

4 — FİKİR HÜRRİYETİ

Diyebiliriz ki, İbni Teymiyye'yi çağdaşı âlimlerde olmayan birçok meziyetlerle bezeyen, ilim ve ilmî şahsiyetinin teşekkülünde rol oynayan en bâriz sıfatı, fikir hürriyetine sahip oluşuydu. Talebelerinden biri onun fikir hürriyeti hakkında şöyle der:

«İbni Teymiyye hakkı gördüğü zaman ona sımsıkı sarılırdı. Allâh'a and olsun ki ben, Peygamber (S.A.)'e tâzim ve O'na uyma ve Sünnetini savunma bakımından İbni Teymiyye'den daha kuvvetli birini görmedim. O, bir mes'ele hakkında herhangi bir hadîs ileri sürerse ve başka bir hadîsin bunu neshetmediğini bilirse, o hadîs'e göre amel eder, hüküm ve fetvâ verirdi. Kim olursa olsun Peygamber'den başka hiçbir mahlûkun sözüne iltifat etmezdi. Bu uğurda emîrden, sultandan ve kılıçtan korkmazdı. Kitab ve Sünnet'ten ayrılıp hiç kimsenin sözüne uymazdı. Böylece O, en sağlam yolu tutmuştur.»

5 — İHLÂSI

İbni Teymiyye hakkı aramada son derecede ihlâslı olup dînî hakîkatları tahsil edip insanlara açıklama hususunda garaz ve nefsî arzuların kirlerinden tamamen uzaktı. İhlâs, mü'minin kalbini nurlandırır, idrâkini kuvvetlendirir. İşrakiyye felsefesine göre ihlâs; fikri, işi ve sözü dosdoğru yapar. İbni Teymiyye'nin ihlâsı, şu dört hususta bilhassa dikkati çeker:

1 — O, âlimlerle karşılaşırken inandıklarını olduğu gibi açıklardı. Burada Allâh'ın rızâsı ve hak sevgisinden başka hiçbir şeye önem vermezdi. İnsanlar, ister kızsınlar ister memnun olsunlar, onun için birdi.

2 — İhlâsını ve kendisini yok edişini gösteren kusur, onun hak yolunda her şeyiyle, hattâ kılıca sarılarak yapmış olduğu cihad'dır. Doğru bulduğu fikri duyurmak için her türlü sıkıntılara, hem düşmanlarından, hem de dostlarından gelen eziyetlere ve sürekli mahkümiyetlere katlanmıştır.

3 — İbni Teymiyye'nin ihlâsını, nefsi arzulardan uzak oluşunu ve nezahetini gösteren üçüncü husus, kendisine kötülük edenleri affedişidir. O, kendisini zindana atan âlimleri, onların boyunlarını vurdurma imkânına sahip olduğu halde, affetmiş ve hapishanede ölürken bile kendisine zulmedenleri bağışlamıştır.

4 — İhlâsının bir neticesi olarak, dünyanın zinet ve mevki'lerinden uzaklaşmış, hiçbir makama tenezzül etmemiş ve bu konuda kimseyle çekişmemiştir. İlmî tetkik, vaaz ve müderrislikle iktifâ etmiştir. Birçoklarının yarış yaptıkları başkan olma hevesine aslâ kapılmamıştır. Dolayısıyla yalnız Allâh'a bağlanmış ve kurtuluşu sadece O'ndan beklemiştir. Allah da onu kurtarmıştır. Bu hususta Zehebî şöyle der:

«Onu bir yay'la nice felâketlere atmışlardır. Fakat Allah kurtarmıştır. Çünkü O, daima dilinden tevhidi bırakmaz, Allâh'a çok sığınır, bütün kalbiyle tevekkül eder ve mâneviyat kırıklığına aslâ uğramazdı. Devam ettiği bazı duâ ve zikirleri de vardı.»

6 — FESÂHATI

İbni Teymiyye'nin dili gayet fasih ve ifadesi çok kuvvetli idi. Rahmetli hem hatip, hem yazardı. Allah, ona hem dil, hem. de kalem kudreti ihsan etmişti. Bu kabiliyet kendisine âilesinden miras kalmıştır. Babası da iyi bir hatipti. İbni Teymiyye'nin bu ifade melekesini, Kur'ân'ı devamlı okuyuşu, daima hadîs-i şerîflerle meşgul olup bunları hıfzedişi çok kuvvetlendirmiştir. Çünkü Kur'ân ve hadîs-i şerîfler, kişinin kelime hazinesini güzel sözlerle zenginleştirir. Üstelik O, sürekli bir sözlü mücâdele içinde idi. Bu da, irticâlî konuşma cephesini kuvvetlendirmiştir.

7 — ŞECÂATI, SABIR VE TAHAMMÜLÜ

İbni Teymiyye şecâat (yiğitlik) sıfatını, savaş alanında, Moğolların Şam üzerine yürüdükleri zaman memlekette meydana gelen karışıklık ve başıboşluğun önüne geçerek, devlet işlerini yürüttüğü sırada almıştır. Edebî ve ilmî yiğitliği ise haytı boyunca dikkati çek-

miştir. Muhaliflerine karşı yalnız başına mücadele etmiş, insanların alışık oldukları, fakat Sünnete muhalif görünen her şeye karşı cihad ilân etmiş ve Sünneti savunmuştur. İşte bu sebepten O, türlü felâketlere uğramıştır. Onun sabır ve tahammül sıfatı, işte bu felâketler sırasında dikkati çekmiştir.

İbni Teymiyye'nin sabrı, sabr-ı cemîl (güzel sabır) idi. Bu sayede O, mücâdele gücünü yitirmez ve aslâ sızlanmazdı. Tahammülüne gelince; bütün istidat ve kabiliyetlerini sonuna kadar korumuş olması, onun bu sıfatının ne derecede kuvvetli olduğunu gösterir. O, iki yıl kadar bir zaman insanlardan tecrit edildiği halde, zaaf ve gevşeklik göstermemiş, bıkkınlık getirmemiş, aksine, sonuna dek çalışmak gerektiğine inanmıştır.

Bütün bu sıfatlarının yanında, İbni Teymiyye, öyle bir heybet sıfatına sahipti ki, onun önünde hasımları titrerdi.

İLİM MİHRABINDAN SAVAŞ VE SİYASET ALANINA...

İbni Teymiyye'nin çağında âlimler kendilerini sadece ilme verirlerdi. Durmadan oturdukları yerde okuyup yazmaları, onlara bedenî bir gevşeklik getirmiş; adaleleri âtıllaşmış ve kemikleri eğilmişti. İnsanlar, âlimlerin bütün gücü kafasında ve düşüncesinde olacaktır, sanıyorlardı. Onlara göre âlimler milletin beynini teşkil eder, adale ve gövdesini teşkil etmez. Belki bu anlayış onlara, Hint felsefesinden veya; «Din âlimleri Brahma'nın başından, ordu da bacaklarından yaratılmıştır.» inancına sahip olan Brahmanizm dîninden gelmiştir.

İşte İbni Teymiyye'den hem önce, hem sonra, hem de onun çağında âlimler bu anlayış içinde idiler. Bu yüzden Moğol istilâsına uğrayan memleketlerini terkedip istîlâya uğramamış olan yakın şehirlere kaçıyorlardı. Böylece Bağdad'tan Şam'a, Şam'dan da Kahire'ye sığınmışlardı. Fakat, bu âlimler arasından çıkan bir bilgin böyle bir zillete katlanmamıştır. Çünkü sahâbîlerin büyükleri hem ilîmle, hem cihadla uğraşıyor, hem de devlet işlerinî idare ediyorlardı. Meselâ; Ebu Bekr ve Ömer (R.A.) böyle idiler. Bunlar ilmi, cihadı ve devlet idaresini birleştirmişlerdi. Hz. Ömer, tarihin tanıdığı en büyük devlet adamı ve adâlet timsali idi. Hz. Ali, ilim şehrinin kapısı ve sahâbîlerin en büyük kadısı olduğu gibi, aynı zamanda hakkıyla bir İslâm mücâhidiydi. Nitekim buna Peygamberimiz (S.A.) de işaret buyurmuşlardır.

Takıyyüddin (İbni Teymiyye), talebeliği sırasında hem ilim tah-

sîliyle uğraşıyor, hem hâdiselerin seyrini takip ediyor, hem de kendisini savaşa hazırlıyordu.

Moğollar 699 H. yılında Şam üzerine yürümüşlerdi. Şam'ın hâmisi bulunan Sultan Nasıruddin, burayı Moğol akınlarına karşı korumaktan âcizdi. Bu yüzden âlimler, kadılar ve büyük devlet adamlarıyla birlikte memleketi onlar gelmeden bomboş bırakıp kaçmıştı.

Fakat âlimlerden biri kaçmak ve memleketi başıboş bırakmak istememişti. Çünkü O, kendisini kaçmaktan alıkoyan bir kalbe, halkı böyle bir felâketle başbaşa bırakıp gitmeye râzı olmayan bir duyguya sahipti.. Bâzı Hıristiyan ve Yahûdiler (zimmîler), Moğollara dalkavukluk etmek için câmilere şarap götürüyorlardı. Fesat, soygun ve yağma, memleketi berbat bir duruma sokmuştu. Hapishânelerden boşanan suçlu ve gözü dönmüş insanlar, her yeri yıkıyorlar ve şehri fenalıkla dolduruyorlardı.

İşte bu durumları gören İbni Teymiyye, şehrin kaçma imkânı bulamıyan eşrâfını toplamış ve onlarla durumu düzeltmek için çalışmaya ve bir heyet halinde Moğolların başkumandanları olan Gazan (Mahmud)'a gitmeye karar vermiştir. Halbuki bu Moğollar müslüman olmuşlardı. Fakat bedevî araplar gibi henüz îman kalblerine yerleşmemişti. Gazan, onların dördüncü müslüman hanları idi.

Heyet İbni Teymiyye'nin başkanlığında etrafa dehşet saçan Gazan'ın huzuruna çıktı. Bu genç âlim, tercümana şunları söyledi:

«Gazan'a şöyle, sen kendinin müslüman olduğunu mu sanıyorsun? İşittiğime göre yanında kadı, imam ve müezzin de varmış. Deden ve baban kâfir idiler. Fakat senin yaptığını yapmamışlardı. Onlar muahede yapmışlar ve sözlerinde durmuşlardır. Sen muahede yaptığın halde sözünü bozdun, ahdine vefâ göstermedin...»

Savaş meydanlarının ünlü kumandanı, bu ilim adamının sözleri karşısında ürpermiş ve heyete yemek takdim ettiği zaman karşılaştığı durum ise onu büsbütün şaşırtmıştır. İbni Teymiyye, getirilen yemeği yememiş, Gazan da; niçin yemiyorsun? deyince tercüman vasıtasıyla şu cevabı vermiştir:

«Senin yemeğini nasıl yerim? Bunların hepsini sen zenginlerden yağma ettirdin ve kestirdiğin milletin ağaçlarıyla pişirttirdin.»

İbni Teymiyye, konuşurken Allah'ın kendisini desteklediğini biliyordu. Çünkü O, Allah'ın dînini te'yid, emrini tebcil ediyor ve kullarını savunuyordu. Allah, bütün zâlimleri görmekteydi. Neticede Gazan'ın kalbi, onun sözleri karşısında yumuşamış ve şöyle demiştir:

«Ben, bunun gibi cesaretli ve sözü kalbime tesir eden birini görmedim. Şimdiye kadar onlardan hiçbir kimsenin dilediğini böyle yerine getirmemiştim.»

Kudretli kumandan, müttaki imam karşısında yumuşamış ve onunla müzakereye başlamıştır. Sonunda İbni Teymiyye, Moğolların Şam'ı yağma etmesini geciktirmiştir. O biliyordu ki yağma işi şimdilik geciktirilirse peşinden savaş hazırlığı yapılabilird. İbni Teymiyye, aynı zamanda Gazan'dan esirleri serbest bırakmasını istemiş; o da, müslüman esirleri serbest bırakmış; fakat zimmi Yahûdî ve Hıristiyanların serbest bırakılmasını reddetmiştir. İbni Teymiyye de buna itiraz etmiş. Yahûdî ve Hıristiyan esirleri serbest bırakılmadıkça Şam'a dönmeyeceğini bildirerek İslâm'ın, «Lehde ve aleyhde bizim için olan şeyler, onlar için de aynıdır», prensibini Gazan'a anlatmıştır.

Bundan sonra Şam'a korkuyla karışık bir sükûnet gelmiş, fakat tam emniyet ve istikrar teessüs etmemiştir. 700 H. yılında Moğolların tekrar Şam'a gelecekleri haberi yayılmış ve halkı yine bir korku sarmıştır. Lâkin İbni Teymiyye, bu kez bir ilim adamı gibi değil, büyük bir kumandan gibi davranarak halkı toplamış ve onlara; «Cihad vâciptir. Kaçacağınız yerde vatanınızı müdâfaa ediniz.» demiştir. Bundan sonra halkla toplantılar yapmaya devam etmiş ve izinsiz hiç kimsenin memleket dışına gidemiyeceğini bildirmiştir.

Bunun üzerine halk, kendilerine güvenleri artarak, cihada hazırlanmıştır. Öte yandan onun, Sultan Nâsır'ın Moğollarla savaşa hazırlandığını duyarak, cesareti artmıştır. Fakat Sultan Nâsır, hazırlığını yapıp yola çıktığı halde geri dönmüştür. Bu sefer halkı ikinci defa büyük bir korku sarmış ve bu sebeple mü'min bir kahraman (Gazan)'a tâbi olmakla olmamak arasında bir fark görmemeye başlamıştır. Lâkin İbni Teymiyye, halkı savaşa teşvik etmiş ve onlara şu âyeti hatırlatmıştır: **«Bu, böyledir. Herkim kendisine yapılan kötülüğe tıpkısıyla mukabele eder de sonra yine zulme uğrarsa Allah ona yardımcı olur. Şüphesiz Allah çok affedici, çok yarlıgayıcıdır.»**[12]

Saltanat Nabibiyle emîrler, İbni Teymiyye'nin gidip Sultan Nasuriddin'i savaşa teşvik etmesini istemişler; O da, bunu kabûl etmiştir. İbni Teymiyye, Sultanın yanına ulaştığı zaman toplanmış olan ordu dağılmış ve durum fenalaşmıştı. İbni Teymiyye, Sultan Nasıruddin'e bıçak gibi keskin şu sözleriyle hitap etmiştir:

«Eğer siz, Şam'dan ve onu himaye etmekten vazgeçtinizse biz

---

(12) Hac sûresi, 60.

orayı koruruz ve emniyet sağlandıktan sonra da oraya hâkim olacak bir sultan seçeriz. Siz Şam'ın hükümdârı olmadığınızı kabûl edebilirsiniz. Fakat Şam halkı sizden yardım istediği için onlara yardım etmeniz vâcip olmuştur. Siz hükümdar ve sultansınız. Onlar sizin raiyyelerinizdir. O halde siz onlara karşı nasıl sorumsuz kalabilirsiniz?»

İbni Teymiyye, nihayet Sultanı orduyla birlikte Şam'a doğru yola çıkartmıştır. Fakat, kendisi Şam'dan ayrıldığı zaman halk yeniden dehşete kapılmış ve şehrin vâlisiyle emirler, gücü yetenin şehri terketmesi için tellâl çağırtmışlardır. Tam bu sırada İbni Teymiyye, müjde ile dönmüş ve şehirde tekrar sükûnet teessüs etmiştir. Çünkü İbni Teymiyye, buraya dönmüş ve Sultan da ordusuyla hareket etmişti. Öte yandan Moğollar da hücumlarını gelecek yıla bırakmışlardı. Bunun üzerine İbni Teymiyye, derslerine yeniden başlamıştır.

Moğollar, 702 H. yılında Şam'a saldırmışlardır. Birleşik Mısır Şam ordusu onları karşılamaya hazırlanmıştır. Âlimler, kadılar ve emirler düşmanla savaşmak ve Şam'dan çıkmamak üzere yemin etmişlerdir. Bu sırada bir kısım kötü niyetliler de halk arasında korku yaymaya çalışmıştır.

İbni Teymiyye, halkı durmadan cihada çağırıyordu. Elbette onun gibi bir insan, yalnız halkı cihada çağırıp kendisi geri çekilmez. Dolayısıyla o da kılıcına sarılmış ve savaş meydanına koşmuştur. Sultan Nasıruddin, İbni Teymiyye'den savaş sırasında kendi yanında yer almasını isteyince o Sünnet imamı şöyle cevap vermiştir: «Kişi için sünnet olan kavminin sancağı altında savaşmaktır. Biz Şam ordusundan ayrılamayız.» İki ordunun karşılaşması Ramazan'a raslamıştı. İbni Teymiyye askerleri orucu bozmaya teşvik etti ve Peygamber (S.A.)'in Mekke'nin fethi sırasında ordusuna söylediği şu sözleri hatırlattı:

«Siz düşmanla karşılaşacaksınız. Oruç tutmamanız, sizin daha güçlü olmanızı sağlar.»

Savaş başlamış ve sonunda, bugünkü tâbiriyle, Birleşik Mısır - Şam ordusu zaferi kazanmıştır. Bu savaş, Şam civarında bulunan Şekhab mevkiinde cereyan etmiştir. Bu savaşta İbni Teymiyye ve iki kardeşi ölüme atılmıştır, neticede de apaçık bir zafer kazanmışlardır.

Tehlike gittikten sonra memlekette emniyet yeniden kurulmuştur. İbni Teymiyye de müslüman olduğunu iddia eden ve civar dağlarda yaşayan, daha önce İslâm düşmanı Haçlılara yataklık yapan zümrelerle ilgilenmeye başlamıştır. Bunların arasında Haşşâşiler

(İsmaililer) denilen, haşhaşı nefsi arzuları için vâsıta olarak kullanan, sürekli akınları sırasında Moğollara yataklık eden, savaş zamanında müslümanlar aleyhine casusluk yapan ve sulh zamanı da çeşitli fitnelere sebep olan bir zümre vardı. İbni Teymiyye, bunların sulh zamanlarındaki hareketlerini şöyle anlatır:

«Civar dağlarda (*) yaşayan bir kısım insanlar vardır ki, bunlar aslâ zapt-ı rapt altına alınamazlar. Her gece onlardan bir tayfa, şehre iner ve sayısız kötülükler işler, yol keser, evlerinde yatan insanlara en şeni fenalıkları yapar. Cânilikleriyle tanınan bu insanlardan bâzılarına Kıbrıslı hıristiyanlar gelip gidiyorlar. Bunlar, o hıristiyanları müsafir edip müslümanların silâhlarını onlara satıtorlar, müslümanlardan sâlih bir insanla karşılaşırlarsa onu ya öldürüyorlar veya soyuyorlar. Böyle bir durumda, bir çaresini bulup onların elinden kurtulan müslümanlar azdır.»

İbni Teymiyye bunları yine şöyle anlatır:

«Moğollar memlekete gelince bu tayfaya mensup olanlar, müslümanların elinde olan bölgede sayısız kötülükler yapmışlar, Kıbrıslılarla temas edip bâzı şehirleri ele geçirmişlerdir. Müslümanların sayısız at ve silâhlarını Kıbrıs'a taşımışlar, sahilde yirmi gün müddetle bir pazar kurup yakaladıkları müslümanları, müslümanların at ve silâhlarını Kıbrıs'taki İslâm düşmanı haçlılara satmışlardır.»

Bu olay, İbni Teymiyye üzerinde çok kötü bir tesir bırakmıştır. Belki ona en acı gelen şey, çağında Moğollarla ve daha önce haçlılarla yapılan savaş sırasında onların hür müslümanları götürüp haçlılara satmış olmalarıdır.

Bu yüzden İbni Teymiyye, Sultan Nasıruddin'in emriyle bunlar üzerine bir sefer tertiplemiş, yanına Nakibu'l-Eşrâf'ı da alarak, bizzat kumanda ettiği askerlerle hücuma geçmiştir. Bunlardan silâh taşıyanları öldürmüş, dağın ormanlarını kestirerek, onların yuvalarını bozmuş, ileri gelenlerine tevbe ettirmiş, müslümanlarını zekât vermeye ve İslâm'ın diğer emirlerini yerine getirmeye, gayri müslimlerini de cizye vermeye mecbur etmiştir.

İşte ilim mihrabından savaş alanına atılan, cihad vazifesini yerine getirdikten sonra tekrar ilme ve büyük cihada dönen İbni Teymiyye budur.

(*) Bununla «Cebel-i Kasravan» kastedilmektedir. Çeviren.

İBNİ TEYMİYYE'NİN ÇAĞI

Elverişli bir tohum, ancak elverişli bir toprakta, sulanmak ve bakılınakla beslenip gelişebileceği bir çevrede serpilerek büyüyebilir. Bunun içindir ki, İbni Teymiyye'nin içinde yaşadığı çağ da, ilmi ve ameli yönelişlerinde kendisini etkilemiştir. Bir çağın etkisi, her zaman o çağın rengine uygun olmaz. Umumiyetle çağ bozuk olursa insanlar da bozuk olur. Çağ iyi olursa insanlar da iyi olur. Bazan da çağ insanlar üzerinde aksi tesir yapar. Mevcut bozukluklar, insanları ıslahat için ciddi şekilde düşünmeye sevkeder. Kötülüğün çoğalması, iyiliksever ve azimli insanları ona daha çok karşı koymaya teşvik eder. Islâhatçı insanların içinden gelen kuvvetli bir arzu, kötülüklerin sebeplerini düşünmeye, bunları kökünden temizlemeye ve iyilik tohumlarını ekmeye zorlar. İşte İbni Teymiyye ile çağı arasındaki münasebet de böyle olmuştur:

İbni Teymiyye'nin ruhu; gençliğinde yapmış olduğu tahsil, âilesinin içinde bulunduğu durum, kendisinin gençlik ve ortayaşlılık çağlarında şeriatın ilk kaynağından ve Sünnet nûrundan faydalanışı, selef-i sâlih'in yaşayışı ve çağındakilerin iyi tesirleriyle beslenmiştir. Bundan sonra İbni Teymiyye'nin ruhunda; öğrendikleri, çağında gördüğü şiddetli zulmetler ve her tarafı sarmış olan bozukluklar arasında çetin bir savaş başlamıştır. O, mâzide İslâm'ın uluğunu ve müslümanların birliğini, halihazırda ise müslümanların zillet ve perişanlığını gördüğü için ıslâhatçı olarak ileri atılmıştır. Mevcut yaraları en kolay yoldan tedavi edecek ilâcı da bulmuştur. O, inanmıştır ki, bu ümmetin halihazırı, ancak mâzide onu yücelten vâsıtalarla tedâvi edilebilir.

İbni Teymiyye, ilmi görüşlerini sadece çağındaki hastalıkları tedâvi etmek için ileri sürmüştür. Eğer o müttaki ilim adamının muayyen görüşleri sert bir şekilde ortaya atmasının sebeplerini araştırırsanız görürsünüz ki, onu bu yoldan gitmeye mecbur eden, o günkü fikir veya tatbikattaki, yâhut da her ikisindeki kusurlar olmuştur.

SİYASÎ DURUM

Siyasi durumun kötülüğü son haddine varmış ve Peygamber (S.A.)'in şu hadis-i şerifinde haber verdiği şeyler gerçekleşmişti:

«Bir zaman gelecek, milletler, aç insanların yemek kabına üşüşmeleri gibi sizin üzerinize üşüşeceklerdir.»

Bunun üzerine birisi şöyle sordu:

«O gün bizim çok az oluşumuzdan mı yâ Resûlallah?»

«Hayır» dedi, **«Belki o gün siz çok olacaksınız, fakat selin getirdiği çöplerden farkınız olmayacak. Sizin düşman üzerindeki heybetiniz, onların kalblerinden sökülüp çıkarılacak ve sizin kalblerinize 'vehen = zaaf' atılacaktır.»**

Birisi, «Vehen nedir yâ Resûlüllah?» dedi. Peygamber (S.A.) de: **«Vehen dünya sevgisi ve ölüm korkusudur.»** buyurdu.

Bu hal, tamamen H. VII. ve VIII. yüzyıllardaki müslümanların durumuna uymaktaydı. Kezâ, daha önceki ve daha sonraki yüzyıllara da uyuyordu. Müslümanlar devletçikler halinde parçalanmışlar ve birtakım melikler (emîrler) in hâkimiyeti altına girmişlerdi. Bu melikler, birbirlerine mü'min bir dost gözüyle değil, amansız düşman nazarıyla bakıyorlardı. Raiyyelerine de râî (koruyucu) olarak değil, diktatorca muamele ediyorlardı.

İbni Teymiyye'nin çağındaki ve ondan önceki müslümanların durumu, İbni Kesir'in Târih'indeki şu sözleri çok güzel tasvir etmektedir:

«Bu günlerde müslümanlar, Moğollar vâsıtasıyla öyle felâketlere mâruz kaldılar ki hiçbir millet bu felâketlere uğramamıştır. Doğudan onlar saldırmışlar ve tüyler ürpertici kötülükler yapmışlardır. Batıdan gelen, Allah'ın lânetine uğrayası Frenkler Şam ve Mısır'a saldırmışlar, hattâ Mısır'ın kilit noktası olan Dimyat'ı ele geçirmişlerdir. Neredeyse Mısır ve diğer İslâm ülkeleri tamamen bu Frenklerin eline geçecekti. Allah'ın yardımı yetişti de hezimete uğrayarak dönüp gittiler. Müslümanların uğradığı felâketlerden bâzısı da, kendilerinin birbirine kılıçla saldırmaları ve aralarında meydana gelen çeşitli fitnelerdir. İşte İslâm ümmetinin uğradığı felâketlerden bir kısmı bunlardır. Yâni Batıdan Haçlı, Doğudan Moğol saldırıları ve üçüncüsü de, ne yazık ki, kendi aralarındaki boğuşmalardır. Onlar İslâm'ın vahdetinde birleşmemişler, aksine, meliklerin ihtiraslarına âlet olarak parçalanmışlar, çeşitli zümrelere ayrılmış-

lar, nihayet Kur'an'ın bildirdiği **şu** âyetteki **fırkalara** dönmüşlerdi: **«Her fırka, kendi gittiği yoldan memnundur.»** [13]

Müslümanların başına gelen en büyük felâket Moğol istilâsıdı İbni Teymiyye bu istilâların bir kısmını görmüş ve son istilâ hareketine karşı bizzat savaşmıştır. Sözü tarihçi İbni Kesir'e bırakalım

«Birkaç sene bu feci olayı anlatmak istemedim. Çünkü bu olay bana ürperti veriyor. İşte istemiyerek bunları yazmaya çalışıyorum İslâm'ın ve müslümanların ölüm haberini kim kolayca yazıp anlata bilir? No'la anam beni doğurmasaydı. **«No'la bundan önce öleydim ve unutulup gideydim!»**[14] Ancak, bir kısım arkadaşlar bunu yazmamı istediler. Ben yine biran tereddüt ettim, sonra yazmadığım takdirde hiçbir fayda hâsıl olmayacağını gördüm. Diyebiliriz ki, bu iş en büyük olayı ve emsâli görülmemiş, bütün insanları, özellikle müslümanları canevinden yaralamış olan felâketi yazmak demektir. Hz Âdem yaratılalı dünya bugüne kadar böyle bir felâket görmemiş dense doğru olur. Çünkü tarihler, bunun misliyle karşılaşmamıştır Belki insanlık, böyle bir olayı kıyamete kadar bir daha görmeyecektir. Ancak Ye'cüc Me'cüc'ün gelmesi hariç... Onlar hiç kimseye acımadılar, hattâ kadın ve çocukları bile öldürdüler. Hâmile kadınların karınlarını yarıp ceninlerini dahi öldürdüler. «İnnâ lillâhi ve innâ **ileyhi râciûn.»** (*) Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh-il aliyy-il azîm. (**)

«Zarar ve kötülüğü etrafı kasıp kavuran bu felâket, memleketleri kasırga gibi sarmıştır. Çin dolaylarından çıkan bir kavim, bütün Türkistan'ı istilâ etmiş, sonra Mâverâünnehr şehirlerini ele geçirmiştir. Bunların bir kolu Horasan'ı istilâ etmiş, burayı tamamen yıkıp yaktıktan sonra hâkimiyeti altına almıştır. Bundan sonra Rey ve Hemedan şehirlerinden Irak hududuna kadar ilerlemiştir. Daha sonra Azerbaycan'ı yağma etmiş ve halkının çoğunu kılıçtan geçirmişlerdir. Sonra Kıpçak diyarını istila etmişlerdir. Bunlar sayı bakımından Türklerden çokturlar. Karşılarına çıkanları kılıçtan geçirmişlerdir. Sağ kalan insanlar, dağlara ve ormanlıklara sığınarak, memleketlerini terketmişlerdir. Bütün ülkeleri yıldırım hızıyla istilâ eden bu Moğollar, uğradıkları yerleri sel gibi süpürüp geçmişlerdir. Bunların bir kolu Gazne ve civarına doğru ilerlemiş, Hindistan'ın bir kıs

(13) Mü'minûn Sûresi, 53.
(14) Kehf Sûresi, 23.
(*) «Biz Allâh'a aidiz ve biz ona döneceğiz.» (Bakara: 156) Çeviren.
(**) «Güç ve kuvvet, ancak Yüce Allah iledir.» Çeviren.

mını, Sicistan ve Kirman'ı talân etmiştir. Oralarda da aynı şekilde, hattâ daha fazla ve işitilmemiş çapta tahrîbat yapmışlardır...»

İşte bu satırlar Moğolların durumunu kısaca anlatmaktadır. Onlar, İslâm ülkelerinin çoğunu ele geçirmişler, yıkmışlar ve müslümanları öldürmüşlerdir. Bağdad'a geldikleri zaman Şiîlerle Sünniler arasında ihtilâf son haddine varmıştı. Bağdad'ı işgal ettikleri zaman Abbâsi Devletinin veziri şii bir şahsiyet olan el-Alkamî idi (*). Bu vezir ordunun sayısını azaltmıştı. Bu yüzden Moğollar Bağdad'ı zahmetsiz bir şekilde işgal etmişlerdir. Bunlar, sonra yollarına durmadan devam etmişler ve karşılarına çıkanları toz gibi ezip geçmişlerdir. Nihayet Haleb'e gelmişler ve Haleb kalesini ele geçirmişlerdir. Bu sırada Hıristiyanlık propagandası yapan ve İslâm'ı kötüleyen Hıristiyanlar, câmilerin kapılarına dikilmişler, yanlarındaki şarap dolu kaplardan câmiye gelen müslümanların yüzlerine şarap serpmişlerdir. Daha fazla dayanamıyan müslümanlar, harekete geçip Hıristiyanları Keniset-i Meryem (Meryem Kilisesi) çarşısına sürmüşlerdir.

İlk olarak Suriye, ikinci olarak da Mısır askerleri Moğollarla karşılaşmışlar ve ilk defa onları hezimete uğratmışlardır. Tepelerine inmiş olan müslüman kılıçları onları şaşkına çevirmiştir. Bu savaş, 658 H. yılı Ramazan ayının son gününe, yâni İbni Teymiyye doğmadan iki sene ve birkaç ay öncesine rastlar.

Hükümdarlar, bu tufana karşı koymak için yeni vergiler tarhetmek zorunda kaldılar. Meselâ; Mısır'da erkek ve kadın başına bir dinar vergi aldılar. Vakıfların icarlarını vaktinden bir ay önce tahsil ettiler. Bu hususta o çağın bilgini İzzüddin b. Abdisselâm zarûrete dayanarak fetvâ verdi. Çünkü zarûretler, yasak olan şeyleri mübah kılar.

İşte siyasi durum, kısaca bundan ibaretti! Harb ve darb içinde İbni Teymiyye gözlerini açmış, Moğolların akınlarını tekrarladıklarını görmüştür. Bu arada onlar, kendilerini mağlûp eden ilk mukavemetle karşılaştıktan sonra kuvvetlerini toparlayıp yeniden saldırıyorlardı.

(*) Bu zat, Müeyyidüddin Muhammed b. el-Alkamî olup Abbâsîlerin son veziridir. Hülâgu Bağdad'ı işgal edip Abbâsî Devletini ortadan kaldırdığı zaman adı geçen veziri Bağdad'ın idaresine memur etmiştir (öl. 1258 M.) Çeviren.

İÇTİMAİ DURUM

el-Makrizî, içtimai durumu anlatırken şöyle der: «Moğol saldırıları Doğuda, Kuzeyde ve Kıpçak illerinde şiddetlenmişti. Buralarda oturan insanların çoğunu esir edip satmışlardı. Salih Necmüddin Eyyub, bu esirlerin bir kısmını toplu halde satın almış ve onlara «Bahriler» adını vermişti. Bu esirlerden bâzıları Mısır Sultanı olmuştur. İşte bunlardan Kutuz'un yapmış olduğu savaşlar meşhurdur. Kutuz (*), Moğolları mağlûp etmiş ve onlardan bir miktar esir ederek, Mısır ve Şam'a getirmiş, bunlara «Vâfidiler» adını vermiştir. Zâhir Baybars (öl. 676 H.) zamanında bu vâfidiler o kadar çoğalmıştır ki Mısır bunlarla dolmuştur. Onların âdet ve gelenekleri halk arasında yayılmıştır. Bunlar, İslâm diyârında terbiye görmüşler, Kur'ân'ı güzelce okumayı öğrenmişler ve İslâm Dîni'nin hükümlerini anlamışlardır. Fakat, bir yandan da hak ile bâtılı bir görmüşler, iyiyi kötü ile birleştirmişlerdir. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi dinî işleri, vakıf ve yetimlerle ilgili görevleri başkadıya bırakmışlar, karı koca arasındaki dâvâlarla alacak ve verecek işlerini de şer'i hükümlere göre kadı'nın halletmesini istemişlerdir. Kendi şahıslarıyla ilgili hususlarda ise, Cengizhan'ın Yasasına dönmek ihtiyacını duymuşlardır. Bu yüzden âdetlerine göre aralarındaki ihtilâflı şeyleri halletmek, kuvvetliden zayıfın hakkını almak ve Yasaya göre adaleti yerine getirmek için bir hâcib (saray nâzırı) tâyin etmişlerdir. Kezâ, halkdan ileri gelen tüccarı Yasanın kaidelerine göre muhakeme etmişler, ikta' işlerindeki karışıklıkları halletmek ve divan işlerini aksatmamak için divân-ı sultâni'nin dâvâlarını yürütme işini de hâcib'e bırakmışlardır.»

el-Makrizi'nin bu ifadesinden şu üç netice çıkmaktadır:

1 — Türk esirlerin çoğalması, mevkilerinin kuvvetlenmesini sağlamış ve siyasî duruma bunlar hâkim olmuştur. Bu esirlerden Mısır Sultanı olan Kutuz, Zahir Baybars ve birçok Türk Kölemenleri (Bahrîler) vardır.

2 — Vâfidiler evlenme ilşerinde ve diğer yerlilerle olan ilişkilerinde şer'i hükümlere göre muamele görüyorlardı. Fakat, özel muamelelerinde Cengizhan Yasasına göre hareket ediyorlardı. Burada sırası gelmişken Cengizhan Yasasından birkaç satır nakletmek istiyoruz: İbni Kesir'in büyük **Tarih**'inde yer alan bu Yasanın şu fıkrasını aynen alıyoruz:

(*) Bu zat, el-Muzaffer Seyfüddin Kutuz'dur (öl. 657 H.) Çeviren.

«Zina eden kimse, evli olsun bekâr olsun ölüdürülür. Kezâ, livâta yapanlar da öldürülür. Kasden yalan söyleyen de öldürülür. Hırsızlık yapan da öldürülür. Birbiriyle çekişen iki adamın arasına girip birini destekleyen de öldürülür. Durgun suya işeyen de öldürülür. Böyle bir suya dalan kimse de öldürülür. Bir kimse esire yemek verir ve su içirirse öldürülür. Bu kimse, herhangi bir şahsa yemek yedirmek isterse o yemekten önce kendisi yer, yemek yedirdiği kimse, ister bey olsun ister tutsak olsun. Bir kimse kendisi yemek yer, yanındakini aç bırakırsa öldürülür. Bir kimse başkasına ait bir hayvanı boğazlarsa kendisi de aynı şekilde boğazlanır. Hattâ karnı yarılır ve önce kendisine kalbi eliyle tutup çıkarttırılır.» [15]

İşte bu nakledilen kısım, belki Cengizhan Yasasının en sert maddelerini ihtivâ etmektedir. Çünkü burada ölüm cezası pek çok zikredilmektedir.

3 — el-Makrizi'nin ifadesinden anlaşılacağına göre Mısır'da sınıf nizamı tatbik edilmekteydi. Vâfidilerin kendilerine göre hususi kanunları vardı. Yâni onlar, memlekette iki kanun tatbik ediyorlardı. Birisi Şeriat, diğeri de Cengizhan Yasası idi.

Şüphesiz bu, Mısır'daki içtimaî durumun karışıklığını göstermektedir. Fakat şiddetli harbler, bütün sınıfları birleşmeye sevketmiş ve gönüllerde İslâm sevgisini kökleştirmiştir. Bu savaşlar, Mısır'a hâkim olan sözü geçen zümreye de tesir etmiş, kendi yasa ve geleneklerine bağlılıklarını azaltmıştır. Onların tamamen gelenek ve yasalarından uzaklaştıklarını düşünemeyiz. Fakat, bu gelenek ve yasaların eski tesirini muhafaza ettiğini de söyleyemeyiz. İbni Teymiyye'nin kalemiyle bunların iyilik ve kötülükleri de anlatılmıştır.

İLMÎ VE FİKRÎ DURUM

Hicrî VI, VII ve VIII. yüzyıllarda ilmi araştırmalar çok genişlemiştir. Fakat, âlimlerin metodları değişikti. Bir kısım âlimler hadîs, fıkıh, tefsir, nahiv ve akaid konularında derinleştikleri halde mukallid idiler. Akaid'de bile taklid'den kurtulamıyorlardı. Bunların yanında bir kısım müslüman filozoflar vardı. Onlar da felsefî incelemelerde bulunuyorlar ve başka bir şeye iltifat etmiyorlardı. Bu ikisi arasında felsefe ile şerîatı uzlaştırmaya çalışan filozoflar da

(15) **Târihu İbni Kesîr, c. X, s. 118.**

vardı. Meselâ; İbni Rüşd, «Faslu'l-Makal» adlı eserinde Şeriatla felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır.

Bunların gerisinden filozof mutasavvıflarla halk sufileri gelmekteydi. Tarikat sahipleri, halkı tarikatlarına sokmaya çalışıyorlardı. Sûfi âlimler, insanları şeyhle müridleri arasındaki tesir esnasına göre irşad etmeye uğraşıyorlardı. Bunlardan bâzısı dinden uzaklaşacak kadar tuhaflıklar yapıyordu. Bunların peşinden şahısları kutsallaştırmak ,şeyhlerin kerametine inanmak, sağken kayıtsız şartsız onlara uymak, öldükten sonra da kabirlerini ziyaretle ta'zimde bulunmak gibi işler geliyordu. Türbelerden medet umanlar çoğalmıştı.

Bunlardan başka fikri mücadeleler yapan siyasi fırkalar vardı. Daha sonra bu fikri münakaşalar düşmanlıklara ve sûikastlara. bir kısmının İslâm düşmanlarıyla işbirliği yapmasına ve hükümdarlara hulûl ederek, işi ifsat etmeye müncer olmuştu. Kendisine şia adını veren bâzı zümreler de böyle idiler.

Fikri durumu daha iyi anlamamız için iki hususu incelememiz gerekir:

1 — İlmi araştırmalar,
2 — Sûfiler (Mutasavvıflar) ve halkın durumu.
Bu iki hususu kısaca anlatacağız:

İLMÎ ARAŞTIRMALAR

İbni Teymiyye'nin çağındaki ilmi araştırmaların karakteri, fikri yönden bir tarafa bağlanmak şeklinde tezâhür etmektedir. Meselâ; bu çağda herkesin, fıkıh ve akâid'de bağlı olduğu bir imamı vardı. Bu durum, dördüncü yüzyılda gerek fıkhi, gerekse i'tikadi mezhebler arası ihtilâflar ve mezheb taassubuyla başlamıştır. Fikri alanda bu, bir tarafa bağlanma, nesilden nesile intikal etmiştir. Bu istikamette büyük büyük kitaplar te'lif edilmiştir. Kocaman ciltler teşkil eden bir kısım kitaplar vardır ki tamamen eski ihtilâfları şerhetmek, muhtelif görüşleri açıklamak ve bu görüşlerden bâzısına taassub derecesinde bağlı kalmak esasına dayanır. Gelenek haline gelen bu anlayış, İbni Teymiyye'nin çağdaşlarma da sirayet etmiştir. Bu yüzden İbni Teymiyye, nerede olursa olsun delile uymak isterken, çağdaşları isimlerine göre şahıslara bağlanıyorlar ve aralarındaki ihtilâf buradan ileri geliyordu.

VI, VII ve VIII. yüzyıllar, fikir ürünlerinin çokluğu ile değil, bil-

gı dolu eserlerin çokluğu ile diğer yüzyıllardan ayrılıyordu. Malûmat, ... derecede çoğalmıştı. Bunları elde etmek büyük külfete dayanıyordu. Fakat aklî ölçülere vurarak taraf tutmaksızın deliller üzerinde inceden inceye düşünme (tefekkür), çok azdı ve bu çağın ilmî servetiyle mütenasip değildi. Fıkıh, hadis tefsir ve tarih konularında ansiklopedik mahiyette birçok eserler yazılmıştı Fakat bunlara hâkim olan anlayış, taklit ve öncekilere uymaktı Müstakil bir tefekkürün değeri yoktu.

Her neyse, ilmî araştırma yolları açıktı. Âlimler etraflarına bir taklit çevçevesi çiziyorlar ve bunun dışına çıkmıyorlarsa da, müstakil olarak araştırma yapacak bir ilim adamının gelmesi için bütün imkânlar hazırdı. Ansiklopedik mahiyette yazılmış olan büyük eserler elde mevcuttu. Tâbi' ve mukallit olarak değil, hakikatleri ve bunların delillerini ölçüp tartacak şekilde incelemek gerekiyordu.

Fıkıh, tefsir ve hadis okutulan medreseler bu çağlarda mevcuttu. Kitaplar, talebelerin elleri altındaydı. Müderrislerden yol gösteren yeterli kimseler vardı. Ayrıca âlimlerin görşüleri. Kur'an'ın muhtelif tefsirleri, hadis-i şerîfleri tam olarak içine alan mecmualar, sahâbî ve tâbiîlerin fetvâları yazılı kitaplar halinde talebelerin ellerindeydi.

Bu medreselerin tarihi ve nasıl teşekkül ettiği burada önemli değildir. Bizim için önemli olan, İbni Teymiyye'nin bu medreselerden faydalanmış olmasıdır. İbni Teymiyye, bu medreselerden tam olarak beslenmiş ve ilmî eserleri kolayca elde etmiştir. Çünkü O, bütün ilmî malzemeyi hazır bulmuştur. Meselâ; İbni Hazm, büyük bir fıkıh mecmuası olan «**Kitâbu'l-Muhallâ**»sını yazmış, sahâbî ve tâbiîlerin fıkhını burada toplamıştır. İbni Kudâme «**Kitâbu'l-Muğnî**»sini te'lif etmiştir. Şemsu'l-Eimme es-Serahsî (*) nin Hanefî fıkhının en büyük mecmuası olan **el-Mebsut'u** elde mevcuttu. Kezâ, Hanefî fıkhının bütün rivâyetlerini içine alan kitaplar ve Şâfiî fıkhında Nevevî (**) nin «**Kitâbu'l-Mecmû, Fi Şerhi'l-Mühezzeb**» **i** gibi karşılaştırmalı fıkıh kitapları te'lif edilmişti.

Hadis, tefsir, usûl, felsefe ve tasavvuf üzerinde de böyle eserler mevcuttu.

(*) Bu büyük Türk hukukcusunun tam adı, Şemsu'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed ez-Serahsî'dir (öl. 483 H.) el-Mebsut, 1324 H. yılında otuz cüz halinde Kahire'de basılmıştır. Çeviren.

(*) Tam adı, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî'dir (öl. 677 H.). Kitâbu'l-Mecmu'un metni olan el-Mühezzeb, Ebu İshak eş-Şirazi'ye aittir. Çeviren.

Medreseler, aynı zamanda mektep vazifesi görüyordu. Okuma ve yazma, buralarda kolayca öğretiliyordu.

İslâmî ilimlerin bütün dallarında ilmî malzeme hazırdı. Bunları, başkaları ezberleyip öncekilere uyarak inceliyorlardı. İbni Teymiyye ise, araştırıcı ve müctehid sıfatıyla inceliyor, inceliklerini ihata ediyor ve bunlar üzerinde derinlemesine düşünüyordu. Böylece kendisinde bir kısım müstakil görüşler teşekkül etmişti. Bu görüşler, mevcut anlayışa bazan uyuyor, bazan da aykırı düşüyordu. Fakat İbni Teymiyye, bu görüşlerini cesaretle serbest bir şekilde ilân ediyordu.

SÛFÎLER VE TASAVVUF

İbni Teymiyye tasavvufla ilgilenmiş ve şu üç yönden sûfilere (tasavvufçulara) cephe almıştır:

1 — İttihad (Vahdet-i Vücûd),
2 — Rûhi yükselişe eriştikten sonra teklifin kalkması,
3 — Hokkabazlık (veya gözbağcılık).

Bu üç meseleyi açıklamak istiyoruz.

İttihat (Vahdet-i Vücûd): Bu fikir, Hint düşüncesinden ve ülûhiyyetin bir kısım eşya veya insanlara hulûl etmesi nazariyesinden gelmedir. Bu düşünce, Hint edebiyâtında günümüze kadar tesirini devam ettirmektedir. Bu karışık düşünceler muayyen bir kalıba sokulmuş ve sûfîlerin bir kısmınca tamamen benimsenmiştir. Buna göre var olan şeyler (mevcud) birdir. Görünüşteki çokluk (taaddüt) şekildedir. Vücud (varlık) un zâtında değildir. Binâenaleyh kâinattaki yer, gök, yıldızlar ve bütün var olan şeyler vücûdu teşkil eder. Bunlar, Allah'ın sûret (tecelli) leridir. Bu konuda Muhyiddin b. el-Arabî şöyle demiştir:

«Ey varlığı (*) yaratan nefsinde!
Sen bütün yarattıklarını cemediyorsun,
Yaratıyorsun oluşu sona erenleri sende,
Dar da sensin, geniş de!...»

İşte İbni Teymiyye devrindeki sûfîlerin bir kısmı bu görüşte idiler.

(*) **Buradaki «Varlık = Vücud» kelimesine mukabil yukarıda «İkinci mihneti» başlıklı kısımda geçen aynı şiirde «eşyâ» kelimesi yer almıştır.**
Çeviren.

Rûhî yükseliş: Bunun esası, Allah aşkı ve ilâhi şevktir. Aşk (mahabbet), bütün sûfilerde bulunan müşterek bir cihettir. Bunun esası, Allah'ın ihlâslı ve temiz kullarının ruhlarına feyazan ettirdiği nur (işrak) dır. Bütün sûfîler bu mahabbet'de eşit değildirler. Bâzıları mahabbet'i (Allah aşkını) artırmak için ruhunu riyâzâta tâbi' tutar ve bu sayede Allah'a ittisâl ettiğini söyler. Fakat O, Allah'ın insan ruhuna hulûl ettiğine ve vahdet-i vücûda kail olmaksızın, mahlûkatın hâlıkı ile ittisâline ve Allah'a yaklaşmak için rûhânî bir mertebeye yükseldiğine kaanidir.

Sûfi, zât-ı ilâhi ile ittisâl edecek böyle bir mertebeye gelince, duygularını yitirir ve Rabbında erir (fenâ fillâh olur.) Bu mertebeye **mahv** veya **sekr** mertebesi denir. Çünkü bu mertebeye gelen sûfî, duygusunu yitirmekte, duyulan (mahsûs) şeylerden habersiz bir hale gelmekte ve tek varlıkla başbaşa kalmaktadır. Bu hale «vahdet-i şuhud» da denir. Bu halde sûfi, vahdet-i vücûd'da olduğu gibi zât-ı ilâhî ile aynı şey olmuş değildir. Fakat müşâhede ile ruhun yükselişi, sûfiyi mahsûsâtı (duyular âlemini) idrâk derecesinden alır, keyfiyyet ve şekilden münezzeh bir halde, zât-ı ilâhiyi müşâhede derecesine yükseltir.

Bu dereceye yükselen ruh, temizlenmiş olur. Önündeki perdeler açılır ve bu dereceye yükselenler için teklif önemini kaybeder. Hatta bu dereceye yükselen sûfîlerden günahları küçümseyen bâzı sözler sâdır olabilir. İbni Teymiyye'nin çağdaşı olan İbni Atâullah es-Sikenderi, bu konuda şöyle der: «Nefsin mâsiyetteki zevki zâhirî ve açıktır. Onun tâatdaki zevki ise, gizli ve bâtınîdir. Gizli olan şeyin de ilâcı zordur.»

Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî, Allah'ı seven ve O'nun sevgisine eren kimsenin günahları küçümseyeceğini kabûl eder ve duâsında şöyle der:

«Günahlarımızı sevdiklerinin günahları gibi yap; iyiliklerimizi, buğuz ettiğin kimselerin iyilikleri gibi yapma! Senin buğzunun yanında iyilik fayda vermez. Senin sevginin yanında da kötülük zarar vermez. Ümit ve korku içinde olalım diye bize işin içyüzünü gizli tuttun. Bizi korkudan emin et, ümit kırıklığına uğratma, dileğimizi ver; çünkü biz istemeden önce imânı Sen verdin bize!»

Görüyoruz ki mahabbetin yanında kötülük hükümsüz kaldığı gibi, tâat da buğzun yanında hükümsüz kalmaktadır. Daha sonra sûfîler, günahın affının ümid edileceğini söyler. İbni Atâullah es-Sikenderî duâsında şöyle der: «İlâhi, benden iyilikler zuhur ederse Senin lûtfunladır, minnet Sanadır. Eğer kötülükler zuhur ederse adâletin icâbı beni cezalandırmak Senin hakkındır.»

el-Mürsî Ebu'l-Abbas da şöyle duâ eder: «İlâhî, Sana isyan beni tâata, Senin tâatın da beni mâsiyete çağırdı. Bunların hangisinden korkayım ve hangisinden ümitleneyim? Mâsiyetler, dersem beni lûtfunla karşılar ve bende korku bırakmazsın. Tâatla, dersem beni adlinle karşılar ve bende ümit bırakmazsın. Heyhat... Senin iyiliğinin yanında ben kendi iyiliğimi nasıl görürüm? Veya Senin lûtfunu, Sana isyan ederek nasıl unuturum?»

İşte büyük sûfilerden bir kısmının duâları böyledir. Bu sûfi'ler iyilikle mâsiyeti birbirinden ayırmaktadırlar. Fakat mâsiyetin mağfiret, tâatın da kabûl edilmesini ümid etmekte, teklifi iskat etmemekte, ancak âsîlere tevbe ve mağfiret kapısını açık tutmaktadır.

Lâkin sûfilerden haddi aşanlar şöyle derler: «Mahabbet derecesine ulaşanlar için mâsiyetle tâat arasında bir fark yoktur. Şeriat, bunları birbirinden ayırmışsa da, mahabbete dayanan hakikat onları birleştirmiştir.»

Havastan sonra bir kısım avam tabakası gelmiş ve bu tabakaya mensup sûfîler, tasavvuf fikrinin dayandığı felsefi mânâları idrâk etmedikleri halde mâsiyeti de, taâtı da tanımaz olmuşlardır. Bâzıları da kendilerinin şeyh olduklarını iddia etmişler, dînî hiçbir şeyden korku duymaksızın ve nefs-i levvâmeleri kendilerine hiçbir müdahalede bulunmaksızın, haram şeyleri yapmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Esasen bunlar, tasavvufu kötülük işlemek için maske olarak kullanmışlardır.

Hokkabazlık (veya gözbağcılık) : Avamdan bâzıları herhangi bir şeyhe veya evliyâdan birisine bağlanmanın kâfi geleceğini ileri sürmüş ve böylece bir kısım keramet ve hârikulâde şeyler göstermeye çalışmışlardır. Meselâ; kendilerini ateş yakmaz, yılan sokmaz vs. Böylece onlar, bir kısım hokkabazlıklar yapmaya başlamışlardır.

İşte İbni Teymiyye, bu türlü sûfîlerle amansız bir mücadeleye girişmiştir. İbni Teymiyye, bu gibi sûfîlerin Moğollarla temas ettiklerini, Şam'ı istilâlarında onlara yardımcı olduklarını, yaltaklık etmek ve bahşiş koparmak için Gazan'ın önünde türlü hokkabazlıklar yaptıklarını görmüştür. Halbuki bu sırada müslümanlar; Moğolların yapacağı işlerden tirim tirim titriyorlardı. İbni Teymiyye, onların bu hareketlerini kötülüklerine ekleyince mücâdelesini şiddetlendirmiş ve onlara karşı yazılarında gayet sert bir dil kullanmıştır.

Bu karışıklığa rağmen, Bahri Memlûkları (Türk Kölemen Sul- tanları)'nın katında âlimlerin büyük bir i'tibar ve mevki'leri vardı. Çünkü bu sultanlar, dindar insanlardı. Hükümlerinin şeriata uygun olmasını arzu ediyorlardı. Ayrıca bu sultanlar, âlimlere sıkıntılı günlerde daha çok yakınlık gösteriyorlar ve onların nüfuzlarından faydalanıyorlardı. Bâzı kudretli şahsiyete sahip âlimler vardı ki, bunlar, hiçbir şeyden korkmazlardı. Meselâ; İzzüddin b. Abdisselâm bunlar arasındadır. Sultan Zahir Baybars, bu bilgine çok saygı gösterirdi. Süyûtî bu hususta şöyle der:

«Mısır, Şeyh İzzüddin b. Abdisselâm'ın sözüyle idare ediliyordu. Sultan (Zahir Baybars), bu bilginin emrinden dışarı çıkmıyordu. Hattâ Şeyh (İzzüddin) ölünce, O; «Şimdiye kadar saltanatım yerleşmemişti», demiştir.» [16]

Zahir Baybars, ancak Şeyh İzzüddin'in ölümünden sonra saltanatının yerleştiğini hissetmiştir. Fakat saltanatının yerleşmemiş olması, onun zulmetmesi demek değil, belki bir kusur işlerse ona hakikatı gösteren, dinlemezse kendisini tanımayan bilginler vardı demektir.

İzzüddin b. 'Abdisselâm'dan sonra bu bilginlerin başında Şam'ın büyük âlimi Muhyiddin en-Nevevi geliyordu. Zahir Baybars, halka yeni bir vergi tarhedeceği zaman Şeyh Muhyiddin en-Nevevî'nin itirazıyla karşılaştı. en-Nevevi, ona bu konuda birkaç mektup yazmış ve birisinde şöyle hitap etmiştir:

«Bu sene Şamlılar sıkıntı ve yağmursuzluk yüzünden kıtlığa uğramışlardır. Her şey pahalanmış, ekin ve mahsul azalmış, hayvanlar ölmüştür. Siz biliyorsunuz ki raiyye'ye şefkat gerekir. Ülü'l-emre, hem kendisinin hem de raiyye'sinin maslahatı gözönüne alınarak, nasihat etmek icâbeder. Çünkü din nasîhattır.»

Sultan Baybars, buna sert bir cevap vermiş ve âlimlerin bu tutumunu ve Şam'ı istilâ eden Moğolların atlarının nalları altında memleketin ezildiği bir günde onların susmalarını kınamıştır. Sultanın bu cevabında ayrıca bir tehdit vardı. Fakat Şeyh Muhyiddin en-Nevevi daha sert bir cevap yazmış ve bu arada şöyle demiştir:

«Cevabınızda zikredilen kâfirlere karşı bizim susuşumuza gelince; onların memlekette neler yaptığı malûmunuzdur. İslâm sultanları, iman ve Kur'ân ehli insanlar, o azgın kâfirlere nasıl kıyas edilebilir? Biz, o azgın kâfirlere neyle öğüt verecektik? Çünkü onlar, bizim dinimize inanmıyorlardı.»

---

(16) Süyûtî, Husnü'l-Muhadara, c. II, s. 66.

Muhyiddin en-Nevevî, Sultan Baybars'ın tehdidini de şu sözleriyle karşılamıştır:

«Benim nefsime gelince; tehdit bana tesir etmez ve Sultana öğüt vermemi engellemez. Çünkü ben, nasihat etmenin, hem kendim için hem de başkaları için bir vazife olduğuna inanmaktayım. Vazife uğrunda başa gelen şeyler hayırdır ve Allah katında bol bol mükâfatı vardır. **«Ben işimi Allâh'a bırakırım. Doğrusu Allah kulları görür.»**[17]. Peygamber (S.A.V.) Efendimiz bize, nerede olursak olalım hakkı söylememizi, Allah yolunda hiçbir şeyden korkmamamızı emretmiştir. Biz, her hal-ü kârda Sultanımızı seviyor, onun için dünya ve âhirette faydalı olacak şeyleri arzu ediyoruz.»

en-Nevevi mektup yazmaya, Sultan da vergi tarhına devam etmiştir. Sultan, bu hareketinde kendisini desteklemeleri için âlimlerin bir tek fetvâ üzerinde birleşmelerini sağlamıştır. Şeyh Muhyiddin en-Nevevi hariç, bütün âlimler ona boyun eğmişlerdir. Sultan Zahir Baybars, en-Nevevi'yi huzuruna getirtmiş ve sözü edilen fetvâyı imzâ ettirmek istemiş, Şeyh de buna sert bir cevap vermiştir. Aşağıdaki satırlar onun verdiği bu cevap arasındadır:

«Ben biliyorum ki, siz Emîr Bundukdâr'ın kölesi idiniz. Mal ve mülkünüz yoktu. Allah ihsanda bulunup sizi sultan yaptı. İşittiğime göre bin tane köleniz varmış ve her birinin kemeri altınmış... Yanınızda yüz tane câriyeniz varmış ve herbirinin türlü ziynet eşyaları mevcutmuş... Eğer bunlar için yaptığınız masrafları devlet işlerine harcasaydınız, köleleriniz altın yerine yün kemerlerle, câriyeleriniz de elbiseleriyle ve ziynetsiz bir halde kalsalardı, halkın malını almanıza ben de fetvâ verirdim.»

Bunun üzerine Sultan Zahir Baybars kızmış ve: «Memleketim (Şam) den çık git.» demiştir. Şeyh de; «Baş üzerine.» deyip Şam'ın Nevâ köyüne gitmiştir. Fakîhlerin de; «O, bizim büyük, sâlih ve önder olan âlimlerimizdendir, onun Şam'a geri gelmesini emrediniz.» diye Sultandan ricada bulunmuşlardır. O da, geri dönmesi için müsaade etmiş, fakat Şeyh, bundan kaçınmış ve: «Sultan Zahir Baybars orada oldukça gelmem.» demiştir. Bundan bir ay sonra Sultan Zahir Baybars vefat etmiştir.[18].

İbni Teymiyye bizzat, debdebeli devrinde Zahir Baybars'ı ve Şeyh Muhyiddin en-Nevevi'yi görmüştür.

Bunun içindir ki İbni Teymiyye, Sultan Nâsıruddin'e karşı olan

---

(17) Mü'min Sûresi, 44.

(18) Bu münakaşa ve yazışmalar için Bak. Süyûtî, Husnü'l-Muhadara, c. II, s. 67-71.

tutumunda, İzzüddin b. Abdisselâm ve Muhyiddin en-Nevevî'nin tutumlarını örnek edinmiştir. İbni Teymiyye ile mücâhit bilginlerin silsilesi devam etmiştir. Üstelik İbni Teymiyye kılıç kuşanıp cephede savaşmakla, dînî görüşlerinden ötürü çeşitli felâketlere uğramakla adı geçen iki bilginden ayrılmaktadır. Nihayet O, hapishanede çeşitli sıkıntı ve ıztırap içerisinde ruhunu teslim etmiştir. Allah ondan râzı olsun, ruhunu şâdetsin, ilim ve İslâm'a hizmetinden ötürü mükâfatını artırsın!

İBNİ TEYMİYYE'NİN ESERLERİ VE ETKİSİ (*)

İbni Teymiyye, içinde yaşadığı çağı şahsiyeti, görüşleri ve yazılarıyla meşgul etmiş ve devamlı bir fikir hareketi meydana getirmiştir. Onun adı, yalnız Şam ve Mısır'da değil, bütün İslâm âleminde yankı uyandırmış ve tesiri nesiller boyu devam etmiştir.

İbni Teymiyye, kendisinden sonra görüş ve fikirlerini gelecek nesillere aktaran birçok kitap ve risaleler yazmıştır. Bir kısım topluluklar, eserleri vâsıtasıyla onun din anlayışını ve görüşlerini benimsemişlerdir.

İbni Teymiyye, eserlerini fasîh bir Arapça ve kuvvetli bir üslûpla kaleme almıştır. Mücadeleci ve sert dili hasımlarını sindirmiş, talebelerini de kendisine hayran etmiştir. Eserlerini selefiyeci bir bilgin olarak daima âyet, hadîs, sahâbî ve tâbiîlerin fetvâlarından almış olduğu delil ve huccetlerle beslemiştir.

Tefsîre dair risâleleri : Bu risâlelerin bir kısmında, tefsir hakkındaki metodlarını ve âyetlerden şer'î hükümlerin nasıl çıkarılacağını tafsilâtıyla anlatmıştır. Tarihçiler, İbni Teymiyye'nin talebelerinden nakledere̊k, tefsîre dair yazmış olduğu risâlelerin otuz cildi bulduğunu söylerler. Bunlardan bize sadece şunlar intikal etmiştir:

1 — Tefsîru Sûreti's-Samed (İhlâs Sûresinin tefsiri)
2 — Tefsîru'l-Muavvizeteyn (Felak ve Nâs sûrelerinin tefsîri),
3 — Tefsîru Sûreti'n-Nûr (Nûr Sûresinin tefsîri) (**).
Bu tefsirler Mısır'da basılmıştır.

(*) Bu ve bundan sonraki kısımlar müellifin «İbni Teymiyye» (Kahire, 1952) adlı eserinin 509-531. sayfalarından özet olarak tercüme edilmiştir. Çeviren.

(**) Bu eser, Taberi tefsîrinin kenarında basılmıştır (Delhi, 1329 H.) Çeviren.

Akaid hakkındaki risâle ve kitapları: İbni Teymiyye'nin eserlerinin en çoğu bu konu üzerindedir:

1 — Kitâbu'l-Îman,
2 — Kitâbu'l-İstikame,
3 — İktizau's-Sırâtı'l-Müstakîm,
4 — Kitâbu'l-Furkân (Kahire, 1310, 1322 H.),
5 — Şerhu'l-İsbahâniyye,
6 — Risâletu'l-Hamaviyye,
7 — Risâletu'l-Tedmuriyye,
8 — Risâletu'l-Vâsıtıyye,
9 — Risâletu'l-Gîylâniyye,
10 — Risâle fi'l-İhticâc Bi'l-Kader,
11 — Risâletu'l-Ba'lebekiyye (Kahire, 1328 H.),
12 — Risâletu'l-Ezheriyye,
13 — El-İklil Fi'l-Müteşâbih ve't-Te'vil,
14 — Risâletu Marâtibi'l-İrâde,
15 — Risâletu'l-Kazâ vel-Kader,
16 — Beyânu'l-Hüdâ Mine'd-Dalâl,
17 — Mu'tekadâtu Ehli'd-Dalâl,
18 — Maaricu'l-Vusûl (Bir kısım filozof ve karmatîlere reddiyedir).
19 — Es-Sual Ani'l-Arş,
20 — Beyânu'l-Fırkati'n-Nâciye (*).

İstidlâl metodlarına dair eserleri:

1 — Nakdu'l-Mantık,
2 — Er-Reddü Alâ'l-Mantık,
3 — Er-Reddü Alâ'l-Felâsife.

Cedele dair bâzı eserleri:

1 — Minhâcu's-Sünne,
2 — Muvâfakâtu Sahîhi'l-Menkul Li Sarîhi'l-Ma'kûl,
3 — **Tenbihu'r-Raculi'l-Âkıl Alâ Temvîhi'l-Batıl.** İbni Teymiyye bu eserinde din, akaid, helâl ve haram üzerinde cedel konusunu incelemiştir.

(*) Ayrıca bu konuda şu eserleri de vardır:
1 — Kitâbü't-Tevessül Ve'l-Vesile (Kahire, 1318 H.)
2 — Kitabu'ş-Şârimi'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Rasûl (Haydarabad, 1322 H.)
3 — El-Cevâmi' Fî's-Siyâseti'l-İlâhiyye (Bombay, 1306 H.)
İbni Teymiyye'nin yukarıda zikredilen bir kısım risale ve küçük kitapları, «Mecmûatü'r-Resâil» adı altında basılmıştır (Kahire, 1323 H.)
Çeviren.

4 — **El-Cevâbu's-Sahih Limen Beddele dîne'l-Mesîh** (Kahire, 1322 H.). Şeyhu'l-İslâm İbni Teymiyye'nin bu ölmez eseri, dört büyük cilt teşkil etmektedir. Müellif bunu şu iki gaye ile yazmıştır:

a) **Hıristiyanlar** arasında İslâmiyeti yaymak, Mesihin mahiyetini açıklamak, Hıristiyanlık dinini ve İslâmi hakikatları ortaya koymak, müslüman ve hıristiyanlar arasındaki savaşların sebebini incelemek, müslümanlara karşı tahrikleri ve zimmilerin durumlarını anlatmak.

b) Kıbrıs'tan gelen bir mektupta (**) Hıristiyanlık dini anlatılmakta, sadece bunun hak din olduğu ve bütün insanların bu dini kabûl etmesi gerektiği belirtilmektedir. İşte İbni Teymiyye, bu mektuptaki fikirleri şiddetle tenkit ve reddetmiştir. Hıristiyanlığın eski bir din olup İslâmiyet gelince neshedildiğini, esasen mevcut Hıristiyanlığı **Aziz Pavlos**'un kurmuş olduğunu anlatmaktadır.

İbni Teymiyye'nin bu eseri altı bölümden ibarettir. Birinci bölümde, hıristiyanların, Hz. Muhammed'in kendilerine değil, Araplara gönderildiği iddiası reddedilmektedir. Burada çocukların sünnet edilmesi ve domuz etini, kitapları değil, kendilerinin helâl saydıkları ele alınmaktadır. İkinci bölümde, Hz. Muhammed'in, onların dinini Kur'ân'da övdüğü ve tanımış olduğuna dair ileri sürdükleri iddialar reddedilmektedir. Kur'ân'da övülen Hıristiyanlığın, onların kabûl ettiği şekilde bir Hıristiyanlık olmadığı açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde geçmiş peygamberlerle semâvi kitapların, onların teslis inancını bildirmiş oldukları iddiası çürütülmektedir. Dördüncü bölümde, teslis akidesinin doğruluğuna dair ileri sürülen akli ve naklî deliller çürütülmekte ve **tehvid** akîdesi isbatlanmaktadır. Beşinci bölümde, hıristiyanların, teslisi, **birlikte çokluk** şeklinde kabûl edip kendilerinin de **tehvid** ehli olduklarına dair iddiaları münakaşa edilmekte ve **birlikte çokluğun** birbirine zıt olduğu, üç şeyin aynı zamanda hem «bir» hem «üç» olamıyacağı gösterilmektedir. Altıncı bölümde, **Mesîhin, Müsa** aleyhisselâmdan sonra gelen peygamberlerin en büyüğü olduğu ve başka peygamberlerin gelmesine lüzum kalmadığına dair iddialar cerhedilmektedir.

İbni Teymiyye, cedele dair bütün bu eserlerinde hem akli, hem de naklî delillere dayanarak görüşlerini isbata ve muârızlarını susturmaya çalışmaktadır.

Fıkha dair eserleri: İbni Teymiyye'nin en verimli eserlerinden büyük bir kısmı da fıkha aittir:

(**) İslâm Ansiklopedisinde (İstanbul, 1950), İbni Teymiyye maddesinde bu mektubun Saydâ ve Antakya metropoliti Paul'a ait olduğu kaydedilmektedir. Çeviren.

1 — **Fetvâları**: bunları **Mısır** ve **Şam'da** yazmış olup büyük ciltler teşkil etmektedir (*).

2 — Fıkhın kaide ve prensiplerini anlatan kitapları: Bu konuda, **Kaide fi'l-İctihad Ve't-Taklid, Kaidetu'l-Cihad, Kaidetu'l-Kıyas, Kavaid fî Ahkâmi'l-Kenais** ve **Kavaid fi'l-Vakf Ve'l-Vasâyâ** gibi pek çok eserleri vardır.

3 — Fıkha dair diğer risâle ve kitapları: Burada **Risâletu'l-Kıyas, Risâletu'l-Hısbe, fi'l-İslâm, Kitab fî Nikâhi'l-Muhalil, Kitâbu's-Siyâseti'ş-Şer'iyye fî İslâhi'r-Râi Ve'r-Raiyye, Kitâbu'l-Ukûd, Kitâb fî Usûli'l-Fıkh, Kitâbu'l-Farki'l-Mübîn Beyne't-Talâk Ve'l-Yemîn** gibi eserleri zikredilebilir.

Ayrıca İbni Teymiyye, dedesi **Şeyh Mecdüddin'in «Kitabu'l-Muharrar fil'l-Fıkh»** adlı eseriyle **Şeyh Muvaffakuddin'in «Kitâbu'l-Umde fi'l-Fıkh»** adlı eserini şerhetmiştir ki, bu sonuncusu birkaç cilt teşkil etmektedir (**).

TALEBELERİ

İbni Teymiyye'nin Kahire, İskenderiye ve Şam'da birçok talebe ve dostları vardı. Bunların bir kısmı halk'dan, diğer kısmı da ilim erbabı kimselerdir. İlimle uğraşan talebelerinin çoğu Hanbeli, bir kısmı da Şâfii idi. İbni Teymiyye, yaklaşık olarak 46 sene ders okutmuştur. Yani 21 yaşından 67 yaşına kadar, yâni ölünceye dek hocalık yapmıştır.

En seçkin talebesi **İbni Kayyim el-Cevziyye** (691-751 H.)'dir. Babası **Şam'da** bulunan el-Cevziyye Medresesinin kayyimi idi. Bu sebepten O, bu isimle meşhur olmuştur. Sadece «İbnu'l-Kayyim» diye de anılır. Adı **Şemşüddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr'dir.** İbni Kayyim el-Cevziyye'nin pek çok değerli eserleri vardır. **İ'lâmu'l-Muvakkıîn** (2 cilt, Delhi 1314 H.) **El-Kelim tü't-Tayyib, Medâricu's-Sâlikîn** (3 cilt, Kahire 1333 H.), **Zâdu'l-Maâd** (Kahire, 1324 H.) **Et-Turu-**

(*) Bu fetvâlar «Mecmûatu'l-Fetâvâ» adı altında (Kahire 1326-1329 H.) beş büyük cilt halinde basılmıştır. Çeviren.

(**) İbni Teymiyye'nin gerek sağlığında, gerekse ölümünden sonra eser ve görüşlerini savunan veya reddeden İslâm âlimleri vardır. Bugün de aynı münakaşalar devam etmektedir. Meselâ; Yusuf en-Nebhânî, Şevahiku'l-Hakk (Kahire, 1323 H.) adlı eserinde İbni Teymiyye'ye hücum etmektedir. Buna karşılık, Ebû'l-Maâlî eş-Şâfiî es-Selâmî de Gâyetu'l-Emânî (Kahire, 1325 H.) adlı eserinde bu hücumları reddetmektedir. Çeviren.

ku'l-Hikmiyye Fi's-Siyâseti'ş-Şer'iyye (Kahire, 1317 H.), **Miftâhu's-Saâde** (Kahire, 1323 H.), **İgâsetu'l-Lehfan** (Kahire, 1318 H.), **İctimâu'l-Cüyûşi'l-İslâmiyye Fi'r-Reddi ala'l-Mu'attıle Ve'l-Cehmiyye** adlı eserleri herkesçe bilinmektedir.

İBNİ TEYMİYYE VE VAHHÂBİLİK

Daha önce de söylediğimiz gibi İbni Teymiyye, çağında büyük bir fikir hareketi meydana getirmiş ve etkisini kendisinden sonraki nesillerde devam ettirmştr. İnsanlar, İbni Teymiyye hakkında iki kısma ayrılmıştır. Bir kısmı onun şahsiyet, ilim ve görüşlerini son derecede takdir ederken, diğer bir kısmı, onu **tecsîm** ve **teşbîh**'e sapmakla, hattâ daha ileri giderek zındıklık ve dinsizlikle itham etmiştir. Bunlardan başka bir zümre de mûtedil bir vaziyet almış ve onun bâzı görüşlerini benimsemiş, bâzı görüşlerini de reddetmiştir. Fakat onu tecsim, teşbih, zındıklık ve dinsizlikle itham etmemiştir. Bu her üç sınıf da, İbni Teymiyye'nin kendi çağında ortaya çıkmıştır.

Vefâtından sonra da onun taraftarlarıyla aleyhtarları arasındaki şiddetli mücadeleler bir müddet devam etmiştir. Daha sonra yavaş yavaş leh ve aleyhindeki taassub azalmış, ona karşı mûtedil davrananlar çoğalmıştır. İbni Teymiyye'nin ihlâs ve İslâm uğrundaki mücadelesi zamanla takdir edilmeye başlanmıştır. **Hanbelîler**n ekserisi onun görüşlerini benimsemekle beraber, âlimlerin çoğu akide ile ilgili görüşlerine muhalefet etmişlerdir. Fakat hem muhalefet, hem de muvafakat edenler, her insanın yanılabileceğini gözönüne alarak, onun hatâlarını da iyi niyetine hamletmişlerdir.

Nihayet Hicrî XII. yüzyılda **Arabistan'ın Necid** bölgesinde yaşamış olan **Muhammed b. Abdilvahhâb** (115-1201 H./1703-1787 M.), İbni Teymiyye'nin akaid ve fıkha dair eserlerini ciddiyetle incelemiştir. Bu zat, İbni Teymiyye'nin görüşlerine büyük bir bağlılık, hattâ katı bir taassub göstermiş ve bunları yaymaya çalışmıştır. Çevresinde kendisini dinleyen ve görüşlerini benimseyip ona yardımcı olan birçok kimseler meydana gelmiş ve sonunda bunlar küçük bir devlet bile kurmuşlardır.

Bugünkü **Suûdî Arabistan Krallık âilesi**'nin dedesi olan **Muhammed b. Saûd** (öl. 1179 H./1766 M.) Muhammed b. Abdilvahhâb'ın eniştesi idi. Bu şahıs, güçlü bir cengâver olup İbni Teymiyye'nin görüşlerini yaymak ve himaye etmek için birtakım savaşlara girmiştir. Çünkü O, bu hareketinin Sünnet olduğuna inanıyordu. Belki de, burada siyasî arzu ile dînî bir mezhebi destekleme işi içiçe girmiş

ve bu iki unsur yekdiğerine yardımcı olmuştur. Böylece İbni Teymiyye'nin kabir ve türbelerin, hattâ Peygamber (S.A.V.)'in mübârek kabrinin ziyareti ile ilgili görüşlerini gerçekleştirmeye çalışan küçük bir devlet teşekkül etmiştir. Bunlar, Sünnet işliyoruz diye bütün bid'atlara karşı amansız bir mücadeleye girişmişlerdir. Şiîlere ait mescidleri yıkmışlar, câmilere **minare** ilave edilmesini, namazdan sonra **tesbih** kullanılmasını yasak etmişlerdir. Her şeyi İslâm'ın ilk asrındaki sadeliğe götürmek için uğraşmışlar ve çevrelerindeki müslümanları iknâ ederek kendilerine yardımcı yapmışlardır. Bu suretle İbni Teymiyye'nin taraftarları, İslâm ülkelerinde yeniden çoğalmaya başlamıştır.

Kendilerine **Vahhâbîler** adını veren bu yeni İbni Teymiyye'cilerin, muhaliflerine karşı gösterdikleri sert hareketler, bid'at diye bir kısım mübah şeylere hücum edişleri ve akîdelerine fazla bağlılıkları, İslâm ülkelerinde kendi düşmanlarının artmasına sebep olmuştur. Özellikle bunlar. karşılarına çıkan her engeli silâh kuvvetiyle yıkmaya başlayınca, çok ciddî bir durum meydana getirmişlerdir.

Vahhâbîer, Osmanlı Devletine karşı ayaklanmışlar ve şiddetli savaşlara girişmişlerdir. Bir ara Osmanlılar, **Mısır** Vâlisi **Mehmet Ali Paşa**'dan yardım istemişler ve Mısırlı askerlerin eliyle Vahhâbîlere şiddetli bir darbe indirerek, onları çıkmış oldukları Necid bölgesine tekrar sokmuşlardır (*).

Bununla birlikte Vahhâbîler, İbni Teymiyye'nin kabir ziyaretiyle ilgili vesair görüşlerine taassup derecesinde bağlı olan gizli bir kuvvet halinde Arabistan içlerinde varlıklarını korumuşlar; fakat genel olarak **Necid** bölgesinden dışarı çıkmamışlardır. Birinci Cihan Savaşında Arabistan Osmanlıların elinden çıkınca, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu çökünce **Kral Abdulaziz Âl-i Saûd, Mekke** ve **Medine**'ye hakim olan **Hâşimî** âilesini mağlup etmiş ve **Hicaz** dâhil, **Arabistan** yarımadasının çoğunu ele geçirerek, **Suûdî Arabistan Krallığını** kurmuştur.

İbni Teymiyye'nin akîde, türbelerin ziyareti vesair görüşlerine bağlı olan bu devlet idarecileri, kısmen de olsa, bugün ilk sertliklerini terketmişlerdir. Belki bunun sebebi, Hac mevsimlerinde çeşitli İslâm ülkelerinden **Hicaz**'a gelen müslümanlarla temas etmeleri, **Beytullah** civarında bütün müslümanlara emniyet ve huzur sağlamaları gerektiğini hissetmiş olmalarıdır.

(*) Yâni Sultan İkinci Mahmud'un emriyle Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa, önce bizzat kendisi, sonra da oğlu İbrahim Paşa vasıtasıyla Vahhâbileri tenkil etmiştir. Çeviren.

İbni Teymiyye'nin görüşlerine Vahhâbîlerin sıkı sıkıya bağlanışları ve bunları âlimleri vâsıtasıyla yaymaya çalışmaları, kendilerine has bir kültür doğurmuştur. Arabistan yarımadasında oturan diğer Araplar bu kültürden yoksun idiler. Vahhâbîler ümmî oldukları halde, Arabistan yarımadasının büyük bir kısmını ele geçirince bu kültürü, yarımadanın her tarafına yaymaya çalışmışlardır. Buna rağmen, cehalet, bütün yönüyle onlar üzerinde hüküm sürmekteydi. Lâkin son yıllarda bir uyanış olmuş ve Suûdi Arabistan'da birçok okullar tesis edilmiştir.

Kısaca **Saûdiler — Vahhâbîler**, **Hanbelî** mezhebine bağlı olmakla beraber, **Ahmed b. Hanbel**'den sonra kendileri için ikinci imam olarak İbni Teymiyye'yi tanırlar.

Bütün müslümanların hak, adâlet ve istikamet üzere olmasını Cenâb-ı Hak'dan dileriz.

Başarı Allah'dandır.

— S O N —

BİBLİYOGRAFYA (*)

Ahmed Muhammed Şakir, **el-Bâlsu'l-Hasîs Şerhu İhtisari Ulûm'l-Hadîs,** Mısır, 1951.

el-Amilî, Bahauddin, **Keşkûl,** Bulak-Mısır.

Dehlevî, Şah Veliyyullah, **Huccetullah el-Bâliga,** Kahire (t.y.).

Demîrî, Kemaluddin Muhammed, **Rumûzu'l-Künûz.**

Ebu'l-Ferec el-İsfahanî, **Makatilu't-Talibîn,** Kahire 1949.

Ebu'l-Fidâ', Tarih, Mısır 1325.

Ebu'l-Ma'âlî eş-Şafiî es-Selâmî, **Gâyetu'l-Emâni,** Kahire 1325.

Ebu Nuaym, **Hılyetu'l-Evliyâ',** Mısır 1351-1357.

Ebu Yusuf, **Kitabu'l-Harac,** Bulak-Mısır 1302.

Ebu Zehra, Muhammed, **el-İmam Ebu Hanife,** Kahire (t.y.).

——, **el-İmam Malik,** Kahire 1952.

——, **el-İmam eş-Şafiî,** Mısır 1948.

——, **el-İmam Ahmed b. Hanbel,** Kahire 1947.

——, **el-İmam es-Sadık,** Kahire (t.y.)

——, **el-İmam Zeyd,** Kahire (t.y.)

——, **İbni Hazm,** Kahire 1954.

——, **İbni Teymiyye,** Kahire 1952.

el-Esnevî, **Şerhu Minhaci'l-Usûl,** Bulak-Mısır 1316.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, **Makâlâtu'l-İslâmiyyin.**

Gazzalî, İmam Ebu Hamid, **el-Mustasfâ,** Kahire-Bulak 1322.

Hatîb el-Bağdadî, **Tarihu Bağdad,** Matba'atu's-Sa'âde, Kahire 1931.

el-Hattab, Şerh alâ Muhtasari'l-Halil.

el-Haymî, Şerafuddin Huseyn, **Ravdu'n-Nadîr,** Matba'atus-Sa'âde, Kahire 1948.

Hayruddin er-Remlî, **el-Fetâvâ el-Hayriyye,** Bulak-Mısır 1300.

el-Hudarî, Şeyh Muhammed, **Tarihu't-Teşrîi'l-İslâmî,** Kahire 1939.

(*) **Bu bibliyografya, yazarın metin ve dipnotlarda atıfta bulunduğu eserler bir araya getirilerek, tarafımızdan tanzim edilmiştir. Çeviren.**

el-Husrî, **Zehru'l-Adâb,** Kahire 1969.
İbni Abdilberr, **el-İntikâ',** Matbaatu'l-Atahiyye, Kahire 1350.
İbni Abidîn, **Şerhu Risaleti Resmi'l-Müftî,** İstanbul 1287.
İbnu'l-Bezzazî, Bak. el-Kerderî.
İbnu'l-Cevzî, **Menakıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel,** Kahire 1349.
İbni Ebî Ya'lâ, **Tabakatu'l-Hanâbile el-Muhtasara,** Şam baskısı.
İbni Esir, **el-Kâmil,** Mısır 1348-1357.
İbni Ferhun, **ed-Dîbacu'l-Müzehheb,** Mısır 1351.
İbni Hacer el-Askalâni, **Fethu'l-Bârî,** Kahire 1319-1325.
——, **Tevâli et-Te'sîs fî Ma'âlî İbni İdris,** Kahire 1301.
İbni Haldun, **Mukaddime,** Bulak-Mısır 1284.
İbni Hallikân, **Vefeyâtu'l-A'yân,** Emîriyye baskısı, Kahire 1275.
İbni Hamdân, **Kitâbu Sıfati'l-Fetvâ ve'l-Müfti ve'l-Müsteftî,** Dimaşk 1280.
İbni Hanbel, İmam Ahmed, **Musned,** Mısır 1313.

el-Kâşif fi'l-Usûl, yazma, Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye.
İbni Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în,** Münir ed-Dimaşkî tabı, Kahire.
——, **et-Turuku'l-Hıkmiyye,** Mısır 1317.
İbni Kesîr, **Tarih (el-Bidaye ve'n-Nihaye),** Mısır 1351.
İbni Kudame, **el-Muğnî,** Kahire 1367.
İbni Rüşd el-Kebîr, **El-Mukaddemât u'l-Mümahhedât,** Kahire 1325.
İbni Subkî, **Tabakatu'ş-Şafiiyye,** Kahire 1323-1324.
İbni Hazm, **el-Fasl (el-Fısal),** Mısır 1317.

——, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,** Kahire 1345-1352.
——, **Mudâvâtu'n-Nufûs,** Şam baskısı.
——, **el-Muhallâ,** Kahire 1347-1352.
——, **Naktu'l-Arûs,** Ferid Dayf neşri, 1951.
——, **Tavku'l-Hamâme,** Kahire baskısı.
İbni Kuteybe, **Uyûnu'l-Ahbâr,** Mısır.
——, **Musned,** Lübnan baskısı.
İmam Cafer es-Sadık, **Musned,** Lübnan baskısı.
İmam Malik, **el-Muvatta',** Halebî tabı, Kahire 1348.
İmam Zeyd, **el-Mecmû'** (Şerhi **Ravdu'n-Nadir** ile birlikte).
el-İsfahanî, Ebu'l-Ferec, **el-Ağanî,** Mısır 1323.
İshak b. İbrahim b. Hâni', **Mesail.**
İzzuddin b. Abdisselam, **Kavaîdu'l-Ahkâm,** Ticariyye baskısı, Kahire.
Kadı İyaz, **(Tertîb) el-Medarik,** yazma, Daru'l-Kütübi'l-Mısrıyye.
Kadı Numan, **Deaimu'l-İslam,** Daru'l-Maarif, Mısır 1951.
el-Kerderî, İbnu'l-Bezzâzî, **Menakıbu Ebî Hanife,** Hint tabı, 1321.
el-Kulînî, Ebu Cafer, **el-Kâfî.**
el-Makdisî, Şemsuddin, **Ahsenu't-Takâsîm,** Leiden 1906.
el-Makkari, **Nefhu't-Tîb,** Ferid Rifaî neşri.

el-Makrîzî, **el-Hıtat,** Mısır 1324-1326.
el-Mekkî, **Menakıbu Ebî Hanife,** Haydarâbâd-Dekkan, 1321.
el-Mes'ûdî, **Murûcu-z-Zeheb,** Kahire 1367.
Musâ Cârullah, **el-Veşî'a fî nakdi akaidi'ş-Şi'a.** Hancı baskısı, Mısır.
Nevevî, **el-Mecmû' fi Şerhi'l-Mühezzeb,** Kahire 1344-1348.
——, **et-Takrib,** Kahire 1325.
Raşid b. Ebî Raşid, **el-Behce.**
Serahsî, **el-Mebsût,** Kahire, 1324-1331.
Seyyid Mahammed Huseyn el-Muzaffer, **Kitabu's-Sadûk.**
Suyutî, **Husnu'l-Muhadara,** Mısır 1329.
——, **Tezyinu'l-Memâlik,** Kahire 1324.
Şafiî, **Risale,** Kahire 1940.
——, **el-Umm,** Kahire 1321-1325.
Şatıbî, Ebu İshak, **el-İ'tisam,** Matba'atu'l-Menar, Kahire.
——, **el-Muvâfakât,** Ticariyye tabı, Kahire.
Şehristanî, **el-Milel ve'n-Nihal,** Kahire 1910.
Şeyh Ulleyş, **Fetâvâ,** Bulak-Mısır 1300.
Şihabuddin Ahmed b. Hacer el-Heytemî, **el-Hayratu'l-Hisan,** Kahire 1326.
Taberî, **Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk,** Kahire 1357-1358.
el-Ya'kubî, İbni Vadıh, **Tarih,** Necef-Irak 1358.
Yakut el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Üdebâ'** Rifaî neşri.
Yusuf en-Nebhânî, **Şevahiku'l-Hakk,** Kahire 1323.
Zahid el-Kevserî, **Mukaddimetu'u-Nubez fî Usûli'l-Fıkhi'z-Zahirî,** el-Hanci neşri, Kahire 1940.
Zehebî, **Tarihu'l-İslam,** Kahire 1367-1369.
——, **Tercemetu Ahmed b. Hanbel,** Ahmed Muhammed Şakir tarafından tahkîk edilen el-Musned'in baştarafında (Mektebetu'l-Maarif, Mısır).
——, **Tezkiratu'l-Huffaz,** Haydarâbâd-Dekkan, 1955-1956.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ (*)

A

Abd: Kul, çoğulu : İbâd; köle, çoğulu : Abid.

Âdâb-ı muâşeret: Başkalarıyla hoş geçinme usûlü, başkalarına karşı terbiyeli ve nezaketli davranma edebi.

Adâlet: Doğruluk, doğru olmak anlamına gelen bu kelime **hadîs** terimi olarak; «Râvînin din işlerinde tam istikamet sahibi olması, fısk ve fücurdan uzak bulunması» dır.

Âdet: Teamül, herkesçe iyi olarak kabûl edilen ve daima halk arasında tekrarlanan umumî davranışlar.

Adl: Bak. Adâlet.

Âhâd haber: Bak. Haber-i âhâd.

Âhâd hadîs: Bak. Haber-i âhâd.

Ahd: Devir, emir, and, söz verme. Allâh'a karşı verilen söz. Sözleşme.

Akâid: Bak. Akîde.

Akd: Bağlamak, düğümlemek; iki kişi veya iki taraf arasında olacak bir işin karşılıklı rıza ile kararlaştırılıp benimsenmesi : Bağıt.

Akide: İnanç inanılacak şey. Çoğulu : Akaid.

Âkıl: Akıllı, akılca ergin kimse, reşid.

Âkıle: Âkıl'ın dişil'i, aklı başında ve akılca ergin kadın. Cinayetle ilgili bir terim olarak âkıle: Kasıtsız olarak birini öldüren kimsenin ödeyeceği diyeti vermekle mükellef olan akrabası veya meslektaşları.

Akit (Akld): Bak. Akd.

Aleviler: Hz. Ali evlâtları, Hz. Ali soyundan olanlar. Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen ihtilâf konusunda Hz. Ali'nin tarafını tutanlar.

Avl: Fazlalaşmak demek olup **Feraiz**'de: Miras, vârisler arasında taksim edilirken hisselerin toplamı meselenin mahrec (ortak payda) in den fazla olmasına denir.

(*) Bu sözlük, mütercim tarafından ilâve edilmiştir.

Ayn : Dış âlemde varolan maddî ve gayrişahsî şey, muayyen ve müşahhas nesne. Deyn (borç) karşılığı olarak kulanılan bu terim hukuk'ta: Muayyen ve müşahhas eşyaya denir. Ev, at ve benzeri gibi.

Azimet : Kesin karar ve niyet. Fıkıh terimi olarak: Kulların özürleri gözönüne alınmaksızın üzerlerine önce farz kılınan fiil.

Âmm : Genel, umumî, şümullü. Bir cinsten olan birçok fertlere delâlet eden söz.

Ansâr : Peygamber (S.A.V.)'e yardım edip İslâm'ın kuvvetlenerek yayılmasında büyük hizmeti olan Medîneli ilk müslümanlar.

Arş : Tavan, çardak, taht, şeref ve saltanat. Allâh'ın arşı (Arşullah), beşer aklının kavrayamıyacağı bir mahiyettir veya (bir yoruma göre) Allah'ın varlıklar üzerindeki hükümranlığı.

Asl : Kök, delil, nass, metod. Çoğulu: Usûl.

Asıl : Bak. Asl.

Atâ : Armağan, hediye, ihsan.

B

Bâği : Âsî, meşrû devlet reisine karşı ayaklanan.

Bağy : İsyan, meşrû devlet reisine karşı ayaklanma.

Bâtın : Görünmeyen, bir şeyin iç yüzü.

Bâtıni : Bir şeyin içyüzüne âit, dıştan görünmeyen. Âyet ve hadîslerin bir iç, bir dış mânâsı olduğunu ileri sürüp iç mânalarına bağlanan mezhebe mensup kimse.

Bedâ' : Açığa çıkmak; bâzı sapık şiîlere göre, Allâh'ın ilmi değiştiği için iradesinin de değişmesi.

Bedihiler : Açık seçik bilgiler, doğuştan varolan gerçek bilgiler.

Bedihiyyât : Bak. Bedîhîler.

Berâet-i asliyye : Bir şeyde asıl olan, o şeyin herhangi bir hükümden vâreste olması prensibi. Buna göre eşyâ veya bir fiilin haram ya da helâl kılınışı, belli bir nassa dayanmak mecburiyetindedir.

Beytu'l-mal : (Eskiden) İslâm Devletinin maliye hazinesi, (sonraları) veresesi bilinmeyen veya vârisleri başında bulunmayan ölülere ait malların muhafaza edildiği sandık ve bunun idaresi.

Beyyîne : Kuvvetli delil, tanık, senet, hüccet.

Bîat : Birisinin hâkimiyyet veya hilâfetini kâbûl ve tasdik etme. İslâmda bu, musafaha şeklinde yapılırdı.

Bid'at : Yeni, sonradan çıkmış şey. Peygamber (S.A.V.)'in zamanından sonra meydana gelen ve dinî bir mahiyet kazanan şey.

C

Câferiler : Hz. Ali'nin Hz. Hüseyn neslinden gelen torunu İmam Ca'fer-i

Sâdık'ımezheb imamı tanıyan şiîler; bunlara «isnâ-aşeriyye» ve «imâmiyye» de denilir.

Câriye : Kadın köle, dişi kul. Bu kelime kız, hizmetçi anlamlarına da kullanılır.

Cârûdiyye : Zeydiyye mezhebinin bir kolu olup Ebû Cârud b. Ziyad tarafından kurulmuştur.

Cebr : Zorlama. Kulun fiillerinde hiçbir irade ve hürriyete sahip olmayışı inancı.

Cebriyye : Cebr'i benimseyen fırka mensupları.

Cedel : Bir kavram veya meseleyi zıddıyla birlikte düşünüp tartışarak gerçeğe ulaşma metodu: Diyalektik.

Cefr : Kemikleri irileşmiş ve sertleşmiş kuzu ve oğlak, deri. Daha sonra harflerden rakam ve işaretler çıkarmak sûretiyle gelecek olayları haber verme işi (!) olarak ileri sürülmüştür.

Cifr (Cifir) : Bak. Cefr.

Cihat (Cihad) : Mücâdele, savaş; Allah yolunda yapılan savaş: Kutsal savaş.

Cizye : Vergi, haraç; gayrimüslim vatandaşlardan alınan baş vergisi.

Cumhûr-ı fukahâ : Fakîhlerin büyük çoğunluğu.

D

Dâî : Davetçi, propagandacı. Çoğulu: Düat.

Dehrîler : Dünyada olup biten her şeyi tabîata maleden ve zamanının kadim (ezelî) olduğuna inanan ve âhireti tanımayan kimselerdir.

Delâlet : Yol gösterme, işaret; sözün, kullanılmış olduğu asıl mânâyı göstermesi.

Delâletü'n-nass : Bak. Mefhum-ı muvafakat.

Delil : Kılavuz, rehber. Nass ve hüccet. Zâhirîlere göre delil, bir nevi kıyas olup fıkhî istidlâl vasıtasıdır.

Deyn : Borç, alacak.

Dirayet: Zekâ, bilgi, tecrübe, iktidar.

Dîvan : (Eskiden) ordu mensuplarıyla ve sair maaşlı kimselerin isim, vazife ve tahsîsatları yazılı bulunan defter ve bu işe bakan memurların çalıştığı yer. Resmî daire. Padişahın huzuru. Şiir kitabı. Bugünkü Türkçede: Yeni tarzda sedir.

E

Ecr : Ücret, mükâfat, kira, bedel.

Ecr-i misil : Bir şey için bilirkişilerce benzeri gözönüne alınarak takdir olunan ücret.

Ehl-i hadîs: Hâdîs bilgini. Fıkıhta hadîs taraftarları, fıkhî meseleleri daha çok hadislere dayanarak inceleyen ve çözümleyen fakîhler.

Ehl-i re'y: Fıkıhta re'y taraftarları, fıkhî meseleleri daha çok ictihad ve kıyasa dayanarak açıklayanlar.

Ekol: Okul, bir ilim veya sanat dalında özel ve belirli tarz, çığır: Medrere, mektep, mezhep.

Eman: Güven, af, müsaade; yazılı olarak birine verilmiş olan güvenlik müsaadesi.

Emr-i bil-ma'ruf: İyiliği emir ve tavsiye etme.

Emir (Emr): Bir işin kesin olarak yapılmasını isteme. Çoğulu: Evâmir. İş.

Emîr: Hükümdar, prens. Çoğulu: Ümerâ'.

Eser: Haber, bilgi, hadîs, iz, eser.

Esir: Tutsak, kul, köle; harbde düşman eline düşen kimse. Ahd ve eman ile himaye altına alınmamış olan ve savaşta müslümanın eline düşen gayrimüslim.

F

Fâcir: Günahkâr, sapık.

Fahvây-i kelâm: Sözün gelişinden anlaşılan mâna. Terim olarak, sözün ihtiva ettiği mânaya uygun düşen hüküm.

Fakîh: Bilgin, İslâm hukukçusu. Çoğulu: Fukahâ'.

Farz: Dince emredildiği Kur'an-ı Kerîm'de mevcut olan kesin bir delil ile bilinen ve yapılması gereken şey.

Fâsit (Fâsid): Bozuk olan, muteber olmayan, geçersiz.

Fâsid örf: Nassa aykırı düşen örf.

Fâsık: Doğru yoldan sapmış, günahkâr.

Fer': Aslın karşılığı olup dal-budak mânâsınadır. Hüküm ve mesele. Çoğulu: Furü'.

Fer'î fıkıh: Usül-i fıkıh karşılığı olup fıkhın ana hükümlerinin tatbik edildiği meselelerle uğraşan fıkıh dalı.

Fesat (Fesad): Bozukluk, zarar, kötülük.

Fesh: Bozma, bir şeyin hükmünü kaldırma, iptal etme.

Fetvâ: Dînî meselenin hükmünü bildiren cevap. Çoğulu: Fetâvâ.

Fey': Asıl mânâsı gölge veya gölgelik olup **ganîmet, cizye ve haraç** anlamlarında kullanılır.

Fıkhî: Fıkha ait, İslâm hukuku ile ilgili.

Fıkıh (Fıkh): Bilme, anlama söz veya işin gâyesini iyice kavrayacak şekilde derin ve ince anlayış. Terim olarak: Tafsîlî (ayrı ayrı) delillerine dayanarak amelî olan şer'î hükümleri çıkarma, diye tarif edilebilir. Dar mânâsıyla; İslâm hukuku.

Fidye: Esir veya bir kimsenin kendisini kurtarması için verdiği mal.

Firâset: Derhal anlama, ileriyi kavrama; bir nevi sezgi.
Fitne: İmtihan, mihnet, din yüzünden yapılan baskı ve işkence; karışıklık, fesat.
Fukahâ: Bak. Fakîh.
Furû': Usûl karşılığı olup fer'î fıkıh meseleleri.

G

Galip zan: Büyük bir ihtimal, kuvvetle tahmin etme.
Ganimet: Harbde düşmandan alınan mal ve benzeri şeyler. Ele her zaman geçmeyen şey.
Garîb: Yabancı, kimsesiz, tuhaf. Hadîs terimi olarak: Hangi tabakadan olursa olsun, bir râvînin tek başına rivâyet ettiği haber veya hadîs.
Gayrimenkul: Taşınmaz mal.
Gayrimüslim: Müslüman olmayan kimse.
Gulât-ı şia: Şiîlerden son derecede sapıtmış olanlar, sapık şiîler.

H

Haber: Hadîs, rivâyet, haber.
Haber-i âhâd: Meşhur hadîslerin şartlarını haiz olmayan hadîs veya haber. Bâzılarına göre; Tevâtür derecesine ulaşmamış olan haber veya hadîs.

Haber-i vâhid: Bak. Haber-i âhâd.
Hâcib: Perdedar, saray nâzırı.
Haciyyat: Zarurî ve hayatî şeyler.
Hacr: Delilik, çocukluk ve benzeri diğer sebeplerden ötürü kişinin akid ve sözleşme gibi kavlî tasarruflarından mahrum edilmesi.
Hafi: Gizli, kapalı.
Hal': Söküp çıkarma, padişah ve benzerini tahtından indirme veya vazîfesine son verme.
Halife: Vekil: Hz. Peygamber (S.A.V.)'in vekili sıfatıyla ümmetin din ve dünya işlerinin yönetimini üzerine alan kimse.
Hakem: İki kişi veya iki tarafın karşılıklı rızalarıyla hâkim olarak, yâni aralarındaki ihtilâflı meseleyi bir karara bağlamak için kabûl ve tâyin ettikleri kişi.

Hâkim: Hüküm verme durumund olan, kadı; hükümdar.
Hânkâh: Bir çeşit tekke olup burada hem dervişlerin yatıp kalkacakları odalar, hem de ibâdethane, hamam ve mutfak gibi yerler bulunur.
Haram: Dince kesin bir delil ile yasak edilen şey.
Hasen: İyi, güzel. Hadîs terimi olarak: Diğer bakımlardan aynı şartları ha-

iz olduğu halde, zabt yönünden sahîh hadîs râvîlerinin derecesine ulaşamıyan kimselerin rivâyet ettikleri hadîs'e denir.

Hâss: Özel, hususî; özel bir hüküm ifade eden nass. Tek şeye delâlet eden söz.

Havâle: Bir şeyi başka birinin uhdesine bırakma. Bir meblâğın ödenmesini üçüncü bir şahsa çevirme.

Hayz: Kadının ayhali.

Hazf: Çıkarıp atma, yazı veya sözün bir kısmını silme, yok etme.

Hibe: Bağış; bir malı karşılıksız olarak başkasına temlik etme, verme. Bağışlama.

Hikmet: Sebep, gizli sebep, sır, felsefe.

Hilâfet: Halifelik, halîfe olma.

Hulefâ-i Râşidîn: Hz. Peygamber'den sonra halîfelik makamına gelen dört halîfe: Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali (R.A.).

Hulûl: Bir yere gelip inme, nüfuz etme, içine girme.

Hurûç: Dışarı çıkma, çıkış, isyan, ayaklanma.

Huccet: Delil, vesîka, ilâm.

Hüküm (Hükm): Hâkimlik, hükûmet etme, karar; bir dâvayı dinleyip iyice inceledikten sonra halletmek için verilen karar; yargı, emir, icap. Bir mesele hakkında yeteri kadar gerekli incelemeyi yaptıktan sonra varılan netice. Çoğulu: Ahkâm.

İ

İbahat: Bir şeyin dince yapılması veya yapılmaması serbest olma, kişinin yapıp yapmamakta muhayyer bırakılması.

İbahat-ı asliyye: Her şeyde aslolan mübah olma prensibi.

İcma': Fikir birliği; bir asırdaki İslâm bilginlerinin herhangi bir mesele üzerinde ictihad veya delile dayanarak varmış oldukları görüş birliği.

İctihad: Cehdetme, çabalama, bir şeye nüfuz etmek veya bir işin kemâl noktasına ulaşmak için gayret sarfetme. Usûl-i Fıkıh terimi olarak: Fakîhin, tafsîlî delillere dayanarak amelî hükümleri çıkarmak için bütün gücünü harcaması ve ortaya bir hüküm koymasıdır.

İftâ': Fetvâ verme.

İhtiyâr: Seçme, tercihte bulunma, irade.

İkrah: Zorlama, zorla bir şey yaptırma.

İkrar: Kabûl etme, itiraf etme, benimseme.

İktâ': Kestirmek, haptetmek, bir şeyin kesimine uygun düşmek. İslâm memleketlerinde devlet reisinin hazîne arâzisinden bir kısmını belirli şahıslara vermesi; bu yolla verilmiş olan arâzi, çoğulu: İktâât.

İllet : Sebep, bir hükmün gerekçesi.

İlm-i Kelâm : Kelâm ilmi. İlk olarak Allâh'ın Kelâm sıfatı üzerinde yapılan münakaşalarla meydana çıktığı için bu isimle meşhur olmuştur. Konu ve gayesi itibariyle iki türlü tarif edilmektedir: 1 — Allâh'ın zât ve sıfatından, başlangıç ve sonucu itibariyle kâinatın durumlarından İslâm'a göre bahseden bir ilimdir. 2 — Huccetleri serdetmek, şüpheleri kaldırmak ve dînî akîdeleri isbat etmek için tam bir güce sahip olmayı sağlayan bir ilimdir: Teoloji.

İlmu'n-Nefs : Bugünkü Arapçada psikoloji anlamında kullanılan bu sözü İbni Hazm, kişide doğuştan varolan bilgi mânasında kulanmaktadır.

İmam : Önder, başkan halîfe, imam. Çoğulu: Eimme.

İmâmet : İmamlık, hilâfet.

İmlâ' : Yazdırma, birine bir şeyi söyleyip aynen yazmasını sağlama, dikte etme.

İnkitâ' : Kesilme, kesiklik; hadîs'de: Râvilerden birinin zikredilmemesi.

İsmet : Masumluk, günah işlemekten uzak oluş, günaha karşı korunmuş olma; iffet.

İsnad : Asıl mânâsı bir şeyi başka bir şeye dayandırmak veya yüklemektir. Hadîs terimi olarak: Hadisin metnini rivâyet ederken kimler vâsıtasıyla rivayet edildiğini belirterek kaynağına kadar ulaştırmaktır. Sened anlamında da kullanılır.

İstılah : Herhangi bir ilim ve sanata ait olan özel tâbir : Terim.

İstidlâl : Delil getirme, delil olarak kullanma, akıl yürütme, isbat.

İstiftâ' : Fetvâ sorma, bir meselenin dînî hükmünü öğrenmek için yetkili şahsa başvurma.

İstihsan : Bir şeyi güzel ve iyi görme; fıkıh terimi olarak: Zâhir kıyasın hükmünü bırakıp illetindeki tesiri gözönüne alarak daha kuvvetli olan gizli (hafî) kıyası kabûl etme prensibi.

İstikrâ' : Cüz'î olaylardan hareket ederek küllî bir hükme ulaşma metodu, endüksiyon, tümevarım.

İstinbat : Delillere dayanarak veya zımnen anlayarak bir meselenin hükmünü ortaya koyma, hüküm çıkarma.

İstishab : Birlikte bulunma, sahip çıkma, arkadaş olma; fıkıh'da: Mâzîde sabit bir hükmün, bunu değiştiren bir delil bulununcaya dek devam etmesidir.

İstislâh : Barışmak, sulh olmak. Terim olarak: Masâlih-i mürsele delilini benimseyip kullanmaktır.

İstivâ' : Doğrulma, dikelme, birbirine eşit olma, olgunluk çağına erişme, istilâ etme, Allâh'a isnat edilince hükümran olma anlamına gelir.

İ'tizâl : Ayrılmak, vazgeçmek; mu'tezilî fikirleri benimsemek.

K

Kadî : (Eskiden) hâkim. Çoğulu: Kudât.
Kâdîm : Ezelî, başlangıcı olmayan.
Kasem : Yemin, and.
Kavil (Kavl) : Söz, görüş, kanaat. Çoğulu: Akvâl.
Kazâ : Yargı, yargılama, hüküm.
Kazâî hüküm : Mahkemece verilen hüküm veya karar.
Kaziyye : Mesele, hüküm, karar, önerme.
Kebire : Büyük günah. Çoğulu: Kebâir.
Kefalet : Kefil olma.
Keffaret : Bir günahı Allâh'a affettirmek için verilen sadaka veya tutulan oruç vb.
Kefîl : Birinin borcunu vermeyi veya herhangi bir taahhüdünü üzerine almayı kabul eden kimse.
Kelâm : Asıl mânâsı yaralamak olup sonradan söz anlamında kullanılmıştır. Allâh'ın konuşma veya söyleme sıfatı.
Kelâm İlmi : Bak. İlm-i Kelâm.
Kıyas : Hüküm bakımından hakkında nass bulunan bir meselenin hükmünü, bu hükme esas teşkil eden aralarındaki ortak bir illet sebebiyle hakkında nass bulunmayan meseleye uygulamaktır.
Köle : (Eskiden) savaşta esir düşerek veya başka sebeplerden hürriyetini yitiren ve mal gibi alınıp satılabilen erkek, kul.
Kubh : Kötülük, çirkinlik.
Kurbiyyet : Yakınlık, yakın olma.
Kurû' : Kur' veya kar' kelimesinin çoğulu olup vakit anlamındadır. Kur'an-ı Kerîm'de geçen bu kelimeye bâzı müctehidler: Kadın'ın ayhâli, bâzıları da iki ayhâli arasındaki temizlik müddeti, demişlerdir.
Küfr : Allah'a inanmama. Allâh'a yakışmayacak sıfatlar verme, Allâh'ın emirlerini tanımama; dinsizlik, müşriklik. (Örtmek anlamına gelen bu kelime, Türkçe'de sövmek mânâsına da kullanılmakatdır.)
Küfüv : Denk, aynı durumda, benzeri şey.
Kürsü (Kürsî) : Taht, sandalye, iskemle, ilim. .Kur'ân-ı Kerîm'de geçen «kürsî» sözünün mânası üzerinde ihtilâf edilmiştir. Kimi «Arş», kimi «Arşın yanında ayrı bir makam», kimi «İsm-i A'zam», kimisi de «Allâh'ın mülkü, saltanat ve kudreti» demiştir.

L

Lâ edrî : Bilmiyorum.
Lâ havle... : Her türlü güç ve kuvvet Yüce Allah iledir.

Mahsûs : (Hiss'den) duyulur, duyulan, duygu organları vâsıtasıyla bilinen.

Ma'lûfe : Daha çok içerde beslenen ve yazıda yabanda yılın az bir kısmında otlayan deve vb. hayvan.

Mantuk : Söylenmiş veya telâffuz edilmiş söz. Terim olarak: Söylenmiş olan sözün, sözlük sahasında delâlet ettiği asıl mânâ.

Masâlih-i Mürsele : Hakkında müsbet veya menfî bir nass bulunmayan maslahatlar, kamu yararları veya kişisel çıkarlar.

Ma'siyet : Günah, isyan.

Masâlih : Bak. Maslahat.

Maslahat : İyilik yolu, yarar, menfaat, iş. Çoğulu: Masâlih.

Ma'sum : Kusur ve günahtan korunmuş kimse.

Ma'tûh : Bunak, kendisi için iyi veya kötü olanı ayırdedemiyen kişi.

Mecaz : Hakîkî mânâsında kullanılmayıp bir benzerlik veya ilgiden dolayı başka bir anlamda kulanılan söz.

Meclis : Toplantı, toplantı yeri, ders halkası. Çoğulu: Mecâlis.

Medîn : Borçlu kimse.

Medlûl : Mânâ, anlam, işaret edilmiş olan.

Medrese : Okul, ders okutulan yer; çığır, ekol, mektep. Çoğulu: Medâris.

Mefhûm : Anlam, kavram. Usûl-i fıkıh'da: Sözün, sözlük sahasındaki asıl mânasının dışında ifade ettiği anlam. Mefhum iki kısma ayrılır : 1 — Mefhûm-i Muvafakat: Bu, mantuk olmayan ve hüküm bakımından mantuk olan mânâya uygun düşen anlam. Buna fehvây-ı kelâm da denir. 2 — Mefhûm-i Muhâlefet: Bu da, mantuk olmayan ve hüküm bakımından mantuk olan mânâya aykırı düşen anlam.

Mefhûm-i Muhâlefet : Bak. Mefhum.

Mefhûm-i Muvafakat : Bak. Mefhum.

Mefsedet : Zararlı, kötü, fesat, yaramaz ve kötülüğe vâsıta olan şey.

Mehir (Mehr) : İslâm hukukuna göre nikâhlanma sırasında koca tarafından kadına verilmesi gereken akçe: Nikâh bedeli.

Mekrûh : Şer'an kesin bir şekilde haram edilmeyen, bununla beraber yapılması hoş görülmeyen şey. Diğer bir tarife göre: İslâm Dîninde haram derecesinde şiddetli olmayan yasak.

Mendûb : Dince yapılması istenen, yapıldığı takdirde mükâfatı olan ve yapılmadığı takdirde cezası olmayan şey. Buna «Sünnet», «Müstehab» veya «nâfile» de denir.

Menkûl : Nakledilen ,nakledilegelen, rivâyete dayanan. Taşınır mal.

Mensûh : Nesh edilmiş, hükmü kaldırılmış olan.

Meşhûr : Herkesçe bilinen, şöhreti olan. Hadîs terimi olarak: En az üç yoldan rivâyet edilen ve mütevâtir derecesine ulaşamıyan hadîstir.

Mevâlî : Mevlâ kelimesinin çoğulu olup azâtlı köleler demektir. Arap asıllı olmayan müslümanlara da «mevâlî» denildiği vâkidir.
Mevlâ : Sahip, efendi; azad edilmiş köle, azâtlı. Allâh'ın isimlerinden biri.
Mevzû' : Konu, konmuş. Usûl-i hadîsde: Uydurma hadîs'e denir.
Mihnet : İşkence, baskı, eziyet.
Muhaddis : Hadîsçi, hadîs bilgini, hadîs râvîsi.
Muharriç : Tahriç yapan fakîh veya muhaddis.
Muhkem : Sağlam. Terim olarak; söylendiği mânâya açıkça delâlet eden, tevil veya tahsis kabûl etmeyen söz. Çoğulu: Muhkemât.
Muhsan : Evlenmiş ve hür müslüman, iffetli kimse.
Mukaddime : Öncül, kıyasta neticeye ulaştıran önerme (kazİyye) lerden herbiri. Giriş, önsöz. Çoğulu: Mukaddimat.
Mukallid : Başkasına uyan, başkasını taklit eden.
Munkatı' : Kesik, kesilmiş. Hadîs terimi olarak: İsnadında bir râvisi düşen veya müphem bir râvî zikredilen hadîs'e denir.
Murâbaha : Malı muayyen bir kârla satma, kazanç sağlama .(Türkçemizde tefeci anlamına gelen **murabahacı** sözü ile karıştırılmamalıdır.)
Mut'a Nikâhı : Bir kadın ile belirli bir süre içerisinde, bu kadına muayyen bir ücret vermek sûretiyle karı koca hayatı yaşamk için akdedilen muvakkat nikâh.
Muttasıl : Bitişik, aralıksız. Usûl-i hadîs'de; İsnad bakımından Peygamber (S.A.V.)'e ulaşan hadîs'dir.

Mübah : Yapılması veya yapılmaması dince serbest bırakılmış olan şey.
Mücmel : Mânâsı anlaşılamıyacak derecede kapalı ve îzâha muhtaç söz, kısa ifade.
Müctehid : Âyet ve hadîslerden hüküm çıkarma vê yeni meseleleri halletme kudretine sahib olan bilgin.
Müeddib : İlim ve edeb öğreten, terbiyeci. Bir çocuğun hem eğitimine, hem de öğretimine memur edilen özel öğretmen.
Müfti : Dînî meselelerin hükmünü açıklayan bilgin.
Mükâtebe : Belirli bir miktarda para kazanıp ödemesi şartıyla köleyi azâdetme akdi.
Münasip Vasıf : İslâmî emir ve nehiylerdeki **hikmet** ve maslahatı anlatmak için kullanılan bu terim, bir kısım Hanbelîlerce kıyastaki illet karşılığındadır. Buna **hikmet** de denir.
Münferid : Tek, tek tük, pek az, şaz.
Mürsel : Kayıtsız, başıboş. **Mürsel hadîs :** Tâbiînin sahâbîyi atlayarak Peygamber (S.A.V.)'den rivâyet ettiği hadîs.
Mürted : İslâm'dan dönen, dînini değiştiren.
Müsâkaat : Ağaç birinden, emek ve bakım diğerinden olmak ve meyve aralarında taksim edilmek üzere yapılan ortakçılık.

Müsteftî : Fetvâ soran kimse.

Mütekellim : Konuşan veya söyleyen anlamına gelen bu söz, ilm-i kelâm bilgini demektir.

Müteşâbih : Birbirine benzeyen. Usûl-i fıkha göre, Kur'ân-ı Ker'im ve hadîs-i şerîfte geçen ve ne kasdedildiği kesin olarak bilinemeyen söz. Çoğulu: Müteşâbihât.

Mütevâtir : Yalan üzerinde toptan birleşmeleri aklen imkânsız olan bir topluluğun, aynı şekilde başka bir topluluktan rivâyet etmiş olduğu haber veya hadis.

Mütevelli : Vakıf işlerini yönetmek için tâyin edilen kimse. Umumiyetle mütevellîye vakfın gelirinden belirli bir miktar tevliyet hakkı verilir.

Müzâraa : Emek birinden, tarla diğerinden olmak üzere yapılan ortaklaşa ziraat.

N

Nafaka : Yaşayabilmek için gerekli olan akçe, zarurî ihtiyaç. Yetim, yaşlı ve yoksul kimselere veya boşanmış olduğu halde kocalarıyla henüz ilişkileri kesilmemiş olan kadınlar için tâyin edilen yiyecek, giyecek, mesken ve benzeri şeyler. Veya bunları karşılıyacak para.

Nâfile : Farz ve vâcip olmayan. Sünnet anlamına da kullanılır.

Nahiv (Nahv) : Arap Dili Grameri, cümle bilgisi.

Naib : Vekil, kadı vekili.

Nâkibu'l-Eşraf : Peygamber (S.A.V.) soyundan gelen kimse (şerif) lerin soy-kütük (şecere) lerinin bozulmamasını teminle görevli kişi; bu soydan gelen kimselerin işlerine bakmak için devletçe görevlendirilen zat.

Nakil (Nakl) : Herhangi bir şeyi bir yerden başka bir yere götürme, taşıma, rivâyet.

Nâkil : Nakleden, taşıyan, rivâyet eden, râvî.

Nâsih : Nesh eden, bir şeyin hükmünü kaldıran.

Nass : Te'vil kabûl etmeyecek bir şekilde bir hüküm ifade eden âyet veya hadîs; delil, açık ifade; metin. Çoğulu: Nusûs.

Nâtık : Konuşan, söyleyen.

Necâset : Pislik; Dince pis olan şey.

Nefs-i Levvâme : Kötülük işledikten sonra bunun fenalığını göstermek ve kınamak sûretiyle vicdan azâbı veren nefs.

Nehiy (Nehy) : Dince bir işin kesin olarak yapılmamasını isteme, yasaklama.

Nesih (Nesh) : Değiştirme, hükmünü kaldırma. Şer'î bir hükmün tatbikten kaldırılmış olduğunu bildirme.

Nüzûl : Aşağı inme, bir yere konaklama. Ayetlerin inişi.

Ö

Örf : Kanunla veya şerîatın emir ve nehiyleriyle sınırlanmamış olan ve bir memleketin halkınca iyi kabûl edilen gelenek, teamül.

R

Râvî : Rivâyet eden, haber getiren, hadîs nakleden.
Rehin (Rehn) : Bir hak karşılığında teminat olarak alıkonan herhangi bir mal: Tutu, ipotek.
Reşîd : Rüşde ermiş, aklı başında, ergin.
Re'y : Görüş, fikir beyan etme, ictihat, rey.
Ricâl : Kişi ve adam anlamına gelen (racül) sözünün çoğulu olup usûl-i hadiste râvîler, hadisin senedleri demektir.
Ruhsat : Kolaylık, müsaade, usûl-i fıkıhta, kulların özürlerine binaen kendilerine kolaylık olmak üzere, ikinci derecede meşrû kılınan şey.
Rüşd : Akıl, erginlik; iyiyi kötüyü bilip ayırdetme. Doğru yoldan gitme.

S

Sabr-ı Cemîl : Güzel sabır.
Sâdık : Doğru, gerçek, güvenilir, emin.
Sagîr : Küçük, çocuk.
Sahâbî : Fahr-i Âlem (S.A.V.) Efendimiz'i müslüman olarak görme ve kendileriyle sohbet etme şerefine eren ve İslâm üzere ölen kimse. Çoğulu: Sahâbe ve ashâb.

Sâhibü's-Surta : Emniyet müdürü, emniyet âmiri.
Sahîh : Doğru, sağlam. Hadîs terimi olarak; Adalet ve zapt şartlarını haiz olan râvîlerin, Peygamber (S.A.V.)'e kadar uzanan bir isnadla rivâyet ettikleri hadîs'e denir.

Sâime : Yılın çoğunu umumî otlaklarda yayılarak beslenen deve vb. hayvan.
Sâmit : Susan, konuşmayan, sükût eden.
Saltanat Nâibi : Sultan vekili, genel vâli.
Sarf : Harcama, çevirme, para bozdurma. Arap Dili Gramerinde şekil bilgisi.
Seddü'z-Zerâyi' : Kötülüğe sebep olan yolları kapatma, kötülüğe vâsıta olan şeyleri yasaklama.
Sefîh : İsrafçı, malını yerli yersiz saçıp savuran.
Selef : Eski, geçmiş, önceki. Çoğulu: Eslâf.

Selef-i Sâlih: Dînin emir ve nehiylerine tam olarak uyan geçmiş kimse veya kimseler.

Selefiyye: Selef mezhebinde olan kimseler; Allah'ın isim ve sıfatlarını nass'larda vârit olduğu gibi kabûl eden ve bunları te'vil cihetine gitmeyen müslümanlar. Sahâbî ve tâbiiler böyle idiler.

Selem: Para peşin ve mal veresiye olmak üzere yapılan bir çeşit alım-satım akdi.

Sened: Peygamber (S.A.V.)'den rivâyet edilen hadis metninin takip ettiği yol râvîler silsilesi. Senet, vesika.

Sika: Güvenilir, emin, mevsuk kimse. Hadîs rivâyetinde: Adâlet ve zabt şartını haiz olan râvî. Çoğulu: Sikât.

Siyâset-i Şer'iyye: Şer'î cezaların tatbikinde şiddetli davranma. Diğer bir tarife göre; beşeriyyetin salâh ve intizamı için şer-i şerîfin kabûl ve iltizam ettiği bir kısım cezâî hükümlerdir. İslâm âmme hukukunun bir dalı.

Siyer: Siret'in çoğulu olup gidişât ve insanın tuttuğu mânevi yol demektir. Hz. Peygamber'in yaşayışı, savaşlarındaki tutumları, cihad ve savaş mânâlarında kullanılır.

Sükûtî İcmâ': Herhangi bir asırda belli bir mesele hakkında ortaya atılan dînî bir görüşü incelemeye kâfî gelecek bir müddet içerisinde müctehidlerin sükût etmeleriyle hâsıl olan icmâ.

Sünnet: Peygamber (S.A.V.)'in söz, fiil ve takrirleri. Gelenek.

Ş

Şâz: Umûmî kaideye uymayan, kural dışı, münferit. Usül-i hadîsde: Adâlet ve zapt şartlarını haiz olan bir râvînin, aynı vasfı haiz diğer râvîlerin rivâyetlerine muhalif olarak rivâyet ettiği hadîs.

Şehr-i Harâm: Zilka'de ayı. Bu ayda savaş haram kılınmıştır. Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları da savaş haram olan aylardır. Bu aylrın dördüne birden «Eşhür-i Hurum» denir.

Şeri'at: Doğru yol, ilâhî kanun. Bir kavim veya ümmetin idaresi için ilâhî emir ve nehiylere dayanan kanun: Hukuk.

Şia: Taraflar, yardımcı, fırka, şiîler. Hz. Ali ile Muaviye arasında meydana gelen ihtilafta Hz. Ali tarafını tutanlar.

Şirk: Allâh'a ortak koşma.

Şûrâ: Müzakere yeri, meclis, meşveret, istişare.

Şurtî: Polis, zâbıta.

T

Tâbiî: Peygamber (S.A.V.)'in sahâbîleriyle görüşme imkânına ermiş olan

ve sahâbîlerden hadîsi şerîf nakleden kimse. Çoğulu: **Tâbiîn, tâbiûn.**

Tahrîm : Haram kılma. Bir şeyin haram olduğunu bildirme.

Tahsis: Hususîleştirme, özelleştirme. Genel bir hüküm ifade eden bir sözü belirli bir hükme mahsus kılma.

Tahric : Lûgatta çıkarmak mânâsınadır. Fıkıh ıstılahında: Müctehidlerin dayandıkları nass'lara, kaide ve esaslara göre şer'î hükümleri açıklama işi.

Takiyye : Korktuğu için fikrini gizli tutma, sır tutma, sakınma.

Talâk : Karıyı boşama, nikâhı fesh etme.

Takrîr : İfade etme, belirtme, aynen kabûl etme; ikrar.

Takarrub : Yaklaşma, bir şeye yakın olmak için çalışma Allâh'a yakınlık kazanmak için ibâdet etme.

Ta'lil : Bir hükmün sebep ve illetlerini tesbit ederek ortaya çıkarma; kıyas.

Ta'n : Yerme, kötüleme, dil uzatma.

Tavaif-i Mülûk : Endülüs Emevî Devleti çöktükten sonra orada meydana çıkan küçük emîrler.

Tazmîn : Sebep olduğu zarar ve ziyanı ödeme. Telef edilen mal ve benzeri şeylerin kıymetini sahibine verme. Çoğulu: Tazminat.

Teba-i Tâbiîn : Tâbiîlerle görüşüp bunlardan hadîs-i şerîf nakleden kimseler.

Teberrî : Uzaklaşma, uzak durma. (Türkçede teberrâ şeklinde söylendiği zaman) Ehl-i Beyt'e zulm edenleri sevmeme ve böylelerinden uzaklaşma.

Tecsîm : Bir şeye vücut verme, cisim isnat etme, cismânîleştirme.

Tefsir : Açıklama, bir sözü îzah etme. Kur'ân-ı Kerîm'in sözlerini açıklama ve te'vil etme: Yorum.

Tefviz : İşi başkasına bırakma. Her şeyi Allâh'a havale etme ve O'ndan bilme.

Temlik : Bir malın mülkiyet hakkını başkasına verme, mülkiyeti nakil.

Temellük : Bir şeyi kendisine mal etme, mülkiyetine sahip çıkma.

Tenkîh : Ayıklama, bir eseri gözden geçirerek lüzumsuz ve yanlış kısımlarını çıkarma.

Tereke (Terike) : Ölen kimsenin bıraktığı mal ve mülk gibi şeyler.

Terim : Bak. Istılah.

Teserrî : Câriyeyi odalık edinme, istifraş.

Teşbîh : Benzetme, kıyas etme. İlm-i Kelâmda: Allâh'ı, maddî ve canlı varlıklara benzetme veya Allâh'ı yaratıklara alt sıfatlarla vasıflandırma anlamında kullanılır.

Teşrî' : Yasama, kanun koyma.

Tevâtür : Yalan üzere ittifakları aklen mümkün olmayan bir cemâatn rivâyeti.

Tevhîd: Birleme, birleştirme. Allâh'ın bir olduğunu söyleme. **Lâ ilâhe illâllah** = Allah'dan başka Tanrı yoktur, sözünü zikretme.

Te'vil: Bir sözü zâhirî mânâsından başka bir mânâ ile açıklama, tefsir etme.

Tevliye: Ticarî bir terim olarak: Malı alış fiatına satma demektir. Vakıf terimi olarak (tevliyet) da: Birini, vakıf işlerini idare etmek üzere görevlendirme.

U

Umre: İhram giymek süretiyle yılın herhangi bir mevsiminde Kâ'be'yi tavaf ve Safâ ile Merve arasında yapılan Sa'y'den ibaret bir hac ibdeti.

Usûl: Bak: Asl.

Usûl-i Fıkıh: Fıkhın kökleri demek olup «Tafsîlî (ayrı ayrı) delillerine dayanarak ameli olan şer'i hükümleri istinbat için başvurulan kaideler ilmi» dir. Modern bir deyişle ve yaklaşık olarak: İslâm hukuku metodolojisi.

Ü

Ülü'l-Emr: Emir sahipleri, devlet reisi ve onun adına hükmeden vâli, kadı ve benzeri kimseler.

Ümmu'l-Veled: Efendisinden hâmile kalarak çocuk doğurmuş olan câriye. Böyle bir câriye, efendisinin ölümü ile hür olur.

V

Vâcib: Ekseri İslâm hukukcularına göre farz ile vâcip aynı şeydir. Hanefîlere göre vâcib, delilinin kuvveti bakımından farza nisbetle ikinci derecede gelen dînî emir olup şöyle tarif edilebilir: Şer'an kat'i bir delil ile sâbit olmamakla birlikte, yapılması kuvvetli bir delil ile sâbit olan şey.

Vadia: Bir malı alış fiatından aşağısına satma.

Va'd: Söz verme. Allâh'ın kullarına va'detmiş olduğu mükâfat.

Vaîd: Korkutma, kötü bir şey va'detme. Kötülük işleyen kullarına Allâh'ın va'detmiş olduğu ceza.

Vahdâniyyet: Birlik, Allâh'ın birlik sıfatı.

Vahly (Vahy): İlham. Allâh'ın emir ve nehiylerini belli bir melek (Cebrail) vâsıtasıyla peygamberlerine bildirmesi veya ilham etmesi.

Vakıf (Vakf): Hapsetme, alıkoyma. Bir ayn'ı, mülkiyeti Allâh'a ve menfaatı kullara ait olacak şekilde temlik ve temellükten alıkoyma. Vakfın gelirinin (gallesinin) kimlere veya nerelere sarfedileceği

umumiyetle vâkıf tarafından bir **vakfiye** ile kadı huzurunda tesbit (tescil) edilir.

Vâkıf : Bir malı vakıf yapan kimse.

Vasi : Bir kimsenin ölmeden önce, kendisi öldükten sonra yapılmasını istediği işleri yürütmek için tâyin ettiği şahıs. Yetimlere ve mallarına bakan kimse.

Vasiyet : Bir kimsenin ölmeden önce, kendisi öldükten sonra yapılmasını istediği işleri birine bırakması.

Vecih (Vech) : Yüz, şekil, anlayış farkı, görüş.

Vedîa : Muhafaza edilmek üzere birine emanet bırakılan mal.

Velâ' : Dostluk, yakınlık, yardım. Efendisiyle âzat ettiği köle veya câriye arasındaki ilişki. Ekseriyete göre, nesebi belli olmayan bir kimse ile başka bir şahıs arasında yapılan, genellikle yardımlaşma esasına dayanan özel bir akid şekli.

Velâyet : Velî olma, velîlik.

Veli : Sahip. Bir çocuk veya kadının, gerek ana-babası, gerek yakınakrabası ve gerekse vasîsi olsun, işlerine bakan ve bunlardan sorumlu olan kimse. Ermiş kişi. Çoğulu : Evliyâ.

Veraset : Vâris olma, mirasçı olma. Bir şey soydan intikal etme, kalıtım.

Z

Zabt : Bir râvînin, işitmiş olduğu hadîsi, herhangi bir değişikliğe uğramadan hafızasında tutması ve gerektiği zaman aynen tekrarlıyabilmesi.

Zâhir : Açık, ortada olan, görünen. Bir şeyin dış yüzü. Te'vil kabûl eden söz. Sözün dış anlamı.

Zâhirî : Dıştan görünen, zâhirde olan. Âyet ve hadîslerin tevîlini kabûl etmeyen ve zâhirî mânâlarına bağlı kalan kimse.

Zaîf : Lûgatta arık, güçsüz demektir. Hadîs terimi olarak: Sahih ve hasen hadîsin sıfatlarını haiz olmayan hadîs'e denir.

Zann-ı Galib : Bak. Galip zan.

Zerâyi : Zerîa sözünün çoğulu olup vâsıta ve sebep demektir.

İ N D E K S
(Terim, Yer, Kitap ve Özel İsimler) *

(*) Tarafımızdan düzenlenen bu indekse **Allah, Peygamber, İslâm, Fıkıh** ve **Hüküm** gibi kitabın hemen her sahifesinde geçen kelimeler alınmamıştır. Çeviren

— B —

— C —

— Ç —

— D —

— E —

— K —

— N —

— Ş —

— U —

— Ü —

— V —

— Y —